

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
BİZANS SANATI BİLİM DALI**

BİZANS SİKKELERİNDE KUTSAL KİŞİ TASVİRLERİ

DOKTORA TEZİ

CEREN ÜNAL

DANIŞMANI: PROF. DR. ZEYNEP MERCANGÖZ

İZMİR 2010

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum "**Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri**" adlı Doktora Tezi'nin tarafımdan bilimsel, ahlâk ve normlara uygun bir biçimde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları kaynakçada gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Ceren ÜNAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ	1
-------------	---

I. BÖLÜM

I.1. BİZANS SİKKELERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	9
I.1.1. Bizans Tarihine Kısa Bir Bakış	9
I.1.2. Bizans Sikkeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar	15
I.1.3. Bizans Sikke Sistemi	19
I.1.4. Birimler.....	35
I.1.4.1. Altın Sikkeler	35
I.1.4.2. Gümüş Sikkeler.....	44
I.1.4.3. Bakır Sikkeler	48
I.1.5. Darphaneler	54
I.1.6. Tasvir Tipleri ve Yazılar	56
I.1.6.1. İmparator Tasvirleri	57
I.1.6.2. Dini Tasvirler	63
I.1.6.3. Yazılar.....	69

II. BÖLÜM

II.1. BİZANS SİKKELERİNDE İSA TASVİRLERİ	72
II.1.1. Bizans Sanatında İsa Tasvirlerinin Gelişim Süreci	72
II.1.2. Bizans Sikkelerinde İsa Tasvirleri.....	87
II.1.3. Bizans Sikkelerinde Yüzyıllara Göre İsa Tasvirlerinin Gelişim Süreci.....	100
II.1.3.1. 685-1080 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan İsa Tasvirleri.....	101
II.1.3.1.1. Tahtta Oturan İsa	101
II.1.3.1.2. İsa Khalkites	116
II.1.3.1.3. İsa Antiphonetes.....	117
II.1.3.1.4. Büst Şeklinde İsa Tasviri.....	118
II.1.3.1.4.1. Suriye Tipi Tipi	123

II.1.3.1.4.2. Pantokrator İsa	124
II.1.3.1.5. İmparator/İmparatoriçeyi Taçlandıran İsa.....	128
II.1.3.2. 1080-1261 Yılları Arasında Sikkelerde Yer Alan İsa Tasvirleri.....	130
II.1.3.2.1. Tahtta Oturan İsa	131
II.1.3.2.2. Büst Şeklindeki İsa Tasviri.....	133
II.1.3.2.3. Tam boy İsa	136
II.1.3.2.4. İmparatoru Taçlandıran İsa	138
II.1.3.2.5. Aralarında Labarum Taşıyan İmparator ve İsa	140
II.1.3.3. 1261-1453 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan İsa Tasvirleri.....	140
II.1.3.3.1. Takdim Edilen İmparatoru Taçlandıran İsa.....	141
II.1.3.3.2. Secde Eden İmparatoru Taçlandıran İsa.....	143
II.1.3.3.3. Tahtta Oturan İsa	144
II.1.3.3.4. İmparatoru Taçlandıran İsa	146
II.1.3.3.5. Ortak İmparatorları Taçlandıran İsa	147
II.1.3.3.6. İmparatoru Taçlandıran Tahtta Oturan İsa	148
II.1.3.3.7. İmparator/Ortak İmparatorların Üzerinde Taçlandıran İsa	149
II.1.3.3.8. Büst Şeklindeki İsa Tasviri.....	150
II.1.3.3.9. Mandorla İçerisinde İsa Tasviri	153
II.1.3.3.10. İsa Khalkites	155

II.2. BİZANS SİKKELERİNDE MERYEM TASVİRLERİ

II.2.1. Bizans İkonografisinde Meryem Tasvirleri.....	158
II.2.2. Bizans Sikkelerinde Yer Alan Meryem Tasvirleri.....	205
II.2.2.1. 886-1081 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan Meryem Tasvirleri.....	208
II.2.2.1.1. Blakhernitissa	208
II.2.2.1.2. Hodegetria.....	211
II.2.2.1.3. Episkepsis.....	212
II.2.2.1.4. Nikopoios.....	213
II.2.2.1.6. İmparatoru Taçlandıran Meryem.....	214
II.2.2.1.7. Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem.....	217
II.2.2.1.8. Aralarında Labarum Taşıyan İmparatoriçe ve Meryem.....	218

II.2.2.2. 1081-1261 Yılları Arası Sikkelerde Yer alan Meryem Tasvirleri.....	219
II.2.2.2.1. Episkepsis.....	220
II.2.2.2.2. Tahtta Oturan Nikopoios	223
II.2.2.2.3. Blakhernitissa	226
II.2.2.2.4. Meryem Büst	227
II.2.2.2.5. Nikopoios.....	228
II.2.2.2.6. Hagiosoritissa	229
II.2.2.2.7. İmparatoru Taçlandıran Meryem.....	231
II.2.2.2.8. Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem.....	232
II.2.2.3. 1261-1453 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan Meryem Tasvirleri.....	233
II.2.2.3.1. Konstantinopolis Dairesel Şehir Surları Arasında Blakhernitissa	235
II.2.2.3.2. Blakhernitissa	238
II.2.2.3.3. Çift sıra bordür içerisinde Meryem Büstü	239
II.2.2.3.4. Episkepsis.....	240
II.2.2.3.5. Zoodokhos Pege.....	240
II.2.2.3.6. Tahtta Oturan Hodegetria	241
II.2.2.3.7. İmparatoru Taçlandıran Meryem.....	243
II.2.2.3.8. Dizleri Üzerindeki İmparatoru Taçlandıran Meryem	244
II.2.2.3.9. İmparatoru İsa'ya Takdim Eden Meryem	244
II.2.2.3.10. Tahtta Oturan Nikopoios	245
II.2.2.3.11. İmparatoriçe ve Meryem.....	247
II.2.2.3.12. Meryem ve Aziz Demetrios	248
II.2.2.3.13. Hagiosoritissa	248

II.3. BİZANS SİKKELERİNDE DİĞER KUTSAL KİŞİLER ve GÖKSEL VARLIKLAR

II.3.1. Bizans Sikkelerinde Aziz Tasvirlerinin Gelişim Süreci.....	251
II.3.1.1. Aziz Demetrios.....	274
II.3.1.2. Aziz Georgios.....	288
II.3.1.3. Aziz Theodoros Stratelates.....	303

II.3.1.4. Aziz Konstantinos	309
II.3.1.5. Aziz Mikhail.....	311
II.3.1.6. Aziz Nikholas	318
II.3.1.7. Aziz Pavlos	323
II.3.1.8. Azize Helena	324
II.3.1.9. Aziz Petrus	326
II.3.1.10. Aziz Tryphonos	327
II.3.1.11. Aziz Andronikos	329
II.3.1.12. Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya	330
II.3.1.13. İlyâ Peygamber	332
II.3.1.14. Aziz Evgenios.....	333
II.3.2. Bizans Sikkelerinde Yer Alan Göksel Varlıklar	345
II.3.2.1. Kerubim	345
II.3.2.2. Serafim	348

III. BÖLÜM

III.1. DEĞERLENDİRME.....	351
III.2. SONUÇ	380

EKLER

Ek 1. Bizans İmparatorlar Listesi.....	385
Ek 2. Sözlük	391
KISALTMALAR.....	408
KAYNAKÇA	409

TABLolar

Tablo 1. İsa Tasvirleri.....	453
Tablo 2. Meryem Tasvirleri	536
Tablo 3. Aziz Tasvirleri	571
Tablo 4. 1081-1261 Yılları Arasında Sikke Tasvirlerinde Yer Alan Azizler	601
Tablo 5. Palaiologoslar Dönemi Sikkelerinde İsa Tasvirleri.....	629

ÖNSÖZ

Bizans sikkelerini ikonografik bakımdan değerlendirilmek ve bir tipoloji yaratmak son derece önemlidir. Bu konu hakkında Türkçe yayın eksikliğinin yanı sıra, yabancı kaynaklar araştırılınca Bizans sikkelerinin özellikle ekonomik bakımdan incelendikleri ortaya çıkar. Bizans sikkeleri üzerine yapılan çalışmaların, sikke birimlerinin yüzyıllara göre değerlendirilmesi ve sadece özel koleksiyon katalogları biçiminde olduğunu tespit ettikten sonra, Bizans sikke ikonografisi üzerinde çalışmaya karar verdik.

Yaklaşık olarak yedi yüz yıllık bir sürece yayılan Bizans sikke ikonografisinde yer alan kutsal kişiler; İsa, Meryem, Azizler ve göksel varlıkların tasvirlerini inceleyerek, Hristiyan ikonografisi anlamında diğer sanat objeleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirmesi ve sınıflamasını yapmaya özen gösterdik.

Bizans sikkeleri konusundaki yabancı kaynaklı çalışmalar ve özel koleksiyon katalogları, hatta müzayede katalogları da dahil olmak üzere tüm yayınlara imkanlar doğrultusunda ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, Hristiyan ikonografisi ve sikke betimlerine yansımaları konusunun değerlendirilmesi için de, Bizans ikonografisi hakkındaki yayınlar incelenmiştir.

Doktora tezimi başlangıcından son oluşumuna kadar destekleyen, fikirleri ile farklı bakışlar geliştirmemi sağlayan, yardımlarını hiç esirgemediği gibi devamlı yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ'e burada sonsuz teşekkürlerimi sunmaktan dolayı çok mutluyum. Tez çalışmam ve araştırmalarım konusunda her zaman danıştığım değerli hocam Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ'ün yanı sıra, tez izleme komitemde yer alan hocalarım Doç. Dr. Cumhuriyet TANRIÖVER ve Yrd. Doç. Dr. Lale DOĞER'e gösterdikleri sabır ve yapıcı değerlendirmeleri için de sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Her zaman yanımda olacağını bildiğim sevgili arkadaşım Semra DAŞCI'ya verdiği destek için çok teşekkür ederim...

Tez çalışmamın başlangıcından itibaren her anlamda yanımda olan sevgili Annem, maddi ve manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli eşim Hakan ÜNAL, sabrı ve sıcacık sevgisi ile benim bu çalışmayı sürdürmeme yardımcı olan sevgili oğlum Bartu ÜNAL'a sonsuz sevgilerimle...

GİRİŞ

"Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri"ni konu alan tezimizde; Hristiyan ikonografisinde kutsal kişiler olarak yer alan İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıkların Bizans sikke ikonografisindeki gelişim ve değişimlerinin aktarılması amaçlanmaktadır. Bizans sikkelerinin tezimize konu olmasının nedeni, ekonomik bir yapıyı ifade eden obje olmalarının yanında, içerdikleri tasvirlerin zenginliğidir. Diğer yandan, yayınlarda sikkelere ikonografik yaklaşımların Bizans tasvir sanatının bütününde ele alınmamış olması tarafımızdan bir boşluk olarak düşünülmüş ve çalışmamızın böyle bir eksikliğe cevap olmasına gayret edilmiştir.

Türkçe yayın, yabancı literatür ve sikke katalogları yardımı ile yapılan olan bu çalışmada sikke ikonografisinde kutsal kişilere tipolojik yaklaşımla dönemler arasındaki farklılaşmaya sebep olan unsurlar ve özellikler araştırılmıştır. Bu konudaki çeşitli görüşler de, koleksiyon kataloglarından derlediğimiz örneklerle yeniden yorumlanmıştır. Sikkelerin yanı sıra diğer sanat dallarındaki tasvirlerle de yer verilerek karşılaştırılmalı bir değerlendirilmesi de yapılmış, bu yola ise sikkeleri daha iyi analiz etmemiz açısından başvurulmuştur.

Bizans ikonografisinde rastladığımız kutsal kişi tasvirlerinin sikke ikonografisinde nasıl yer bulduğu, diğer sanat objelerindeki yer alan betimlerle sikke ikonografisindekilerin ortak özellikler gösterip göstermediğinin araştırılması, benzerlik ya da farklılıkların ortaya konulması tezimizin yanıt aradığı sorular olmuştur. Bizans sikkelerinin sadece birim değerleri ve dönemsel değişimleriyle, darphaneler arasındaki üslupsal farklılıklarını görmek değil, üzerlerinde taşıdıkları tasvirlerin dünyevi ve dinsel anlamlarını aramak bizim için önemliydi. Bu bağlamda, Bizans sikkeleri üzerinde dini kimlikleri ile yer alan İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıklar araştırılmış, dönemsel farklılıkları ya da birliktelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de, öncelikle genel yayınlar, müze, özel koleksiyon ve müzayede katalogları taranmış, ikonografik yayınlar kullanılarak esas olan çalışma gerçekleştirilmiştir. Zira, tezimize özgün veriler sağlamak üzere müzelerde yapmayı düşündüğümüz çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan izin almamıza rağmen çeşitli prosedürlere dayalı aksaklıklar

sonucu yapılamamıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucu elde ettiğimiz tespitlere ise detaylı bir biçimde Değerlendirme ve Sonuç bölümünde yer verilmiştir.

Tez konumuzun araştırılmasının başında, Bizans sikkeleri üzerine yazılan tüm literatür çalışmaları ve sikke kataloglarına ulaşılmaya çalışılarak taranmıştır. Öncelikle, dünya çapında temel kaynak olarak görülen, Bizans dünyası üzerine araştırma ve koleksiyonları barındıran Harvard Üniversitesi bünyesindeki Dumbarton Oaks'un sikke katalogları temel alınmıştır. Bunların yanı sıra başlıca Bizans sikke yayımları ile müzayede katalogları taranmıştır.

Tezimizin I. Bölüm'ünde, Bizans sikkelerinde betimleri yer alan kutsal kişileri tanıtmadan önce Bizans tarihine kısa bir bakış ile tarihi süreç hakkında bilgilendirme yapmayı tercih ettik. Bizans sikkelerinin gelişim sürecine dair 19. yüzyıldan itibaren günümüze kadar yapılan çalışmalar ise literatür çalışmalarına ışık getireceği düşünülerek sikke sisteminden önce sunulmuştur. Tezimizin kapsamında Bizans sikkeleri hakkında sahip olduğumuz temel bilgilere değinilerek kullanılan madenler, birimler ve ticari, siyasi ve ekonomik durumun kısa değerlendirilmeleri de yapılmıştır. Bu anlamda, ilk önce Bizans sikkeleri ile ilgili 19. yüzyıldan itibaren yapılan literatür ve katalog çalışmalarını belirtmek önemlidir. Yapılan çalışmalar ile ilgili verilen bilgiler, günümüzde Bizans sikkeleri üzerine çalışan tüm araştırmacıların kullandığı temel kaynakların kısaca hatırlatılmasıdır. Daha sonra ise, Bizans İmparatorluğu sikke sistemini açıklamanın yanı sıra, yüzyıllara göre sikkelerin birim değerleri ve değişimleri hakkında bir bilginin ardından Bizans sikke sisteminin gelişim süreci istatistiksel veriler ve yüzyıllara göre birim değerlerinin değerlendirilmesi yer almaktadır. Burada, altın, gümüş ve bakır olmak üzere Bizans sikke sistemini oluşturan temel birimler tanıtıldıktan sonra, Bizans imparatorluk darphanelerinden kısaca bahsedilmiş; imparator ve imparatoriçe tasvirleri ile dini sahneler yer verilerek sikkelerin üzerinde yer alan lejandların yüzyıllara göre geçiş süreçleri tanıtılmıştır.

Tezimizin II. Bölüm'ünde, tezin katalogunu oluşturan Bizans sikkelerindeki kutsal figürler; İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıklar olmak üzere üç ayrı bölümde sunulmuştur. Bunun için, önceki yayınlarda olduğu gibi, İsa ve Meryem'in Bizans ikonografisindeki yerleri ve sınıflamalarına ilişkin bir tartışmanın ardından, Bizans sikke ikonografisinde görülen tiplerinin tanıtları yapılmıştır.

Katalogda ilk olarak Hristiyan ikonografisinde İsa'nın yeri ve Hristiyan ikonografisinde bilinen İsa tipleri ile birlikte, Bizans sikke ikonografisinde yer alan tasvirleri kronolojik olarak gruplandırılmıştır. Bizans sikkelerinde yer alan İsa ve Meryem tasvirleri ile ilgili oluşturulan her iki katalog da üç ana kronolojik gruplamaya göre düzenlenmiştir. Buna göre, ilk dönem olarak seçilen 685-1081 yılları arası, İsa tasvirlerinin sikke ikonografisine girdiği tarihten başlayıp, Komnenos Hanedanının sikke ikonografisine ve sistemine getirdiği reform ve yeniliklere kadar olan süre içerisindeki İsa tasvirlerini kapsamaktadır. Bu sikkelerde büst olarak İsa tasvirleri verilmiştir. Bunun yanı sıra, tahtta oturan İsa figürleri de taht biçimlerini esas alarak incelenmiştir. Bu yüzyıllar arasında lir arkalıklı tahtta oturan İsa betimi devam etmiş ancak, I. Aleksios Komnenos'un iktidarına tarihlenen bir örneğin bulunması nedeniyle ikinci dönem 1081 tarihi ile başlatılmıştır. İkinci dönem, 1081-1261 yılları arasında I. Aleksios Komnenos'un ekonomik sıkıntı içerisindeki imparatorluğu tekrar canlandırmak için yaptığı sikke reformunu kapsar. Bu dönemde sadece birim değerleri değişmekle kalmaz, askeri aristokrasinin tahtta olduğu Komnenoslar döneminde sikkelerdeki tipoloji de değişir. Lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirlerine bu dönemde rastlanmaz, Pantokrator ve Emmanuel İsa tasvirleri açık bir biçimde devam eder. Son dönem olarak belirlediğimiz 1261-1453 yılları arası ise İsa tasvirlerinde çok farklı tiplerin görüldüğü süreçtir. 1261 yılında Konstantinopolis'in tekrar alınmasından sonra tahta çıkan Palaiologoslar Hanedanı sikke ikonografisine pek çok yenilikler getirmiştir. İsa'nın önünde dizleri üzerine çökmüş ve Başmelek Mikail tarafından kendisine takdim edilen imparatoru taçlandıran ya da kutsayan İsa tasviri; imparator ya da ortak imparatorların üzerlerindeki büst İsa tarafından taçlandırılması; dizleri üzerinde secde eden imparatoru taçlandıran İsa betimleri 685-1261 yılları arasında görülen tasvirlerde görülmemektedir. Aynı şekilde, dörtte üç profilden resmedilmiş ve oturduğu arkalıksız tahtta önünde dizleri üzerine çökmüş imparatoru kutsayan İsa betimine yine bu dönemde ilk defa rastlanılmaktadır. Ayrıca, İsa'nın büst tasvirlerinde genç ya da yaşlı olarak kıvrıkcık saç ve sakalının diğer iki dönem tiplerine göre oldukça kısa verilmesi de bir yeniliktir. Batı etkisinde kalınarak, Venedik sikke birimi *grosso/dukat* örneklerinden alınan *mandorla* içerisinde yer alan tam boy İsa bu dönemin ilginç tasvirlerinden biridir. Palaiologoslar döneminde ortaya çıkan *politikon* olarak adlandırılan sikke biriminde ise

ön yüzde İsa, çift sıra bordür içerisindeki *politikon* lejandının dairesel şemasının ortasında sadece yüz olarak gösterilmiştir. Yine nümizmatların bu dönemde tasvir edilen tam boy İsa tasvirlerinin tümü hakkındaki görüşleri, hiçbir biçimde ayırt edilmeksizin İsa *Khalkites* tipine sınıflanması doğrudur. Bu dönemin diğer bir ayırt edici özelliği de 14. ve 15. yüzyıllarda sikkelerin ön yüzlerinde tasvir edilen İsa'nın büstünün tipinin çizgisel üslupla yapılmasıdır.

Bizans sikkelerindeki Meryem tasvirlerini İkonoklasmus Dönemi sonrası 886-1081 yılları arasında basılan sikkelerde, 1081-1261 yılları arasında basılan sikkelerde ve son olarak da 1261-1453 yılları arasında basılan sikkelerde olmak üzere üç ana kronolojik safhada incelenmiştir. İkonoklasmus Dönemi sonrasında imparator VI. Leon'un sikkelerinde görülmeye başlayan Meryem, bu tarihten itibaren aralıksız olarak Bizans sikke ikonografisinde değişmez bir kutsal figür olarak yerini alır. 886-1081 yılları arasında orans pozisyonunda görülen Meryem *Blakhernitissa* tipi ve çeşitlemeleri *Hodegetria*, *Nikopoios*, *Episkepsis* olmak üzere ikonlardan yola çıkarak yayılan tasvirlerinin yanı sıra, imparator ile beraber tasvir edildiği tipler görülmektedir. 1081 yılından Konstantinopolis'in tekrar 1261 yılında alınışına kadar ardıl imparatorluk sikkelerindeki yer alan betimleri de dahil olmak üzere ikinci dönemde Meryem'in ilk dönemde görülen tipleri aynen devam eder. Bunların yanında, bazı tiplerin çeşitlendiği ve tahtta oturan göğsünde İsa tasvirli madalyon taşıyan *Nikopoios* tipinin sikke ikonografisine girdiği gözlemlenmiştir. İlk dönemde ender örneğine rastlanan Meryem *Episkepsis* tipinin tam boy, dörtte üç boy ve büst şeklindeki çeşitlemeleri; ve yine *Hagiosoritissa* tipinin tam boy, dörtte üç boy ve yarım boy olmak üzere farklı görünüşleriyle zenginleşmiştir. Burada bir yenilik olarak, arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan ve göğsünde İsa tasvirli madalyonu olan Meryem tipi tarafımızdan "Tahtta Oturan Meryem *Nikopoios*" olarak tarafımızdan adlandırılmıştır. Oysa, Bizans sikkeleri ve ikonografisi hakkında yapılan yayınlarda sadece "tahtta oturan Meryem göğsünde İsa tasviri olan madalyon taşı" tanımlaması ile yetinilmiştir. Bu tipin "Tahtta Oturan Meryem" ile "Meryem *Nikopoios*"un bir karışımı olarak karşımıza çıktığını düşünmekteyiz. Meryem tasvirlerinin bu bakımdan ikonografik olarak sikke betimleri üzerinden değerlendirilmesi ise tezimizin Değerlendirme bölümünde ayrıntı ile alınmaktadır. İkinci dönemde, imparator ile Meryem figürünün beraber tasvir edildiği

tipler ise aynen devam eder. 1204 yılından sonra dağılan imparatorluğun ancak 1261'de yeniden kurulmasına kadar ardıl devletlerin bastırıldığı sikkelerdeki tasvirlerde çok farklı tip ve sınıflamalar yapılacak bir değişim söz konusu değildir. Ancak, 1261 sonrasında Geç Bizans Dönemi olarak ifade ettiğimiz Palaiologoslar hanedanının tahta geçmesiyle, hem sikke ikonografisinde hem de sikke birim değerlerinde önemli değişimler görülür. Palaiologoslar Hanedanı ile Bizans sikke ikonografisine giren yeniliklerden bir kısmı da Meryem tasvirlerinde olmuştur. 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerin elinden alınma zaferi adına basılan ve ilk defa VIII. Mikhaıl Palaiologos iktidarında ortaya çıkan altı kuleli Konstantinopolis surları arasındaki orans pozisyonundaki Meryem tasvirinde, II. Andronikos döneminde, tahminen 1303 yılı sonrasında, şehir suru dört kuleli olarak değişir. Üçüncü döneme ait diğer bir farklı tip ise *Hodegetria* tasvirinin tahtta oturan çeşitlemesidir. "Tahtta Oturan *Hodegetria*" olarak sınıfladığımız bu tip ise 843-1081 yılları arasında sadece bir defa ender bir örnek olarak III. Romanos Argyros'un gümüş sikke biriminde görülmüş olup, 1081-1261 yılları arasında sikke tasviri olarak kullanılmamıştır. Aradan hayli uzun bir dönem geçtikten sonra, 11. yüzyılın ortalarına doğru sikke tasvirlerde kullanılan tam boy *Hodegetria* tasviri, son dönem Bizans sikkelerinde 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başlarında bu kez "tahtta oturan Meryem" *Hodegetria* tasvirine dönüşerek farklı bir yorumla ortaya çıkmıştır. Önemli bir diğer ayrıntı ise, Meryem *Zoodokhos Pege* tasvirinin ilk ve ender örneğinin olarak Bizans sikke ikonografisinde yer almasıdır. Bu konu, ilginç ve üzerinde ciddi araştırmalar yapılması gereken bir durumdur. Bizans sanatında örneklerine sıklıkla rastlanmayan bu tasvirin örneğine Palaiologoslar dönemi sikkesinde rastlanması sikke ikonografisinde tasvirlerin birbirleriyle ilişkisini gösteren değişik bir bakış açısı getirir. "Tahtta Oturan *Nikopoios*", "*Nikopoios*", "Orans Pozisyonunda Meryem/*Blakhernitissa*" ve *Hagiosoritissa* tasvirleri ise devam eden tipler olarak son gruplarımızda yer alırlar. Meryem'in imparator ya da imparatoriçe ile beraber tasvirlerine ise tıpkı İsa' da olduğu gibi değişiklikler gelmiştir. Önünde dizleri üzerine çökmüş imparatoru taçlandıran ya da İsa'ya takdim eden Meryem son dönemin farklı örnekleridir. Bunun yanı sıra, imparatoriçe ile beraber tasvir edilen Meryem, Bizans sikke ikonografisinde ilk kez Aziz Demetrios ile beraber görülür.

Diğer kutsal kişi ve göksel varlıkların yer aldığı kataloğun üçüncü ve son bölümünde Bizans sikkelerindeki azizlerin öncelikle tek tek tanıtılmıştır. Burada aziz tasvirleri dönemsel bir sınıflama gözetilmeksizin, her birinin tarihsel süreç içerisinde Bizans ikonografisindeki yerleri araştırılarak tanıtılmıştır. Bunun için, sikke tasvirlerinde yer alan azizler hakkındaki kısa bilgiler ve ikonografik değişimlerden bahsedildikten sonra sikkeler üzerindeki tasvirleri verilmiştir. Diğer kutsal kişiler kapsamında, göksel varlıklar olan *kerubim* ve *serafim* tasvirleri de bu bölümde tanıtılmıştır. İznik imparatoru III. İoannes Dukas-Vatatzes'in sikkelerinde ilk olarak görülen *kerubim* tasvirine, Palaiologoslar döneminde sıklıkla rastlandığı gibi *serafim* tasviri de çok sık kullanılan bir kutsal varlık olarak Bizans sikke ikonografisine girmiştir. Bu bağlamda, son dönemde özel bir yere sahip olan ve tasviri yaygın hale gelen göksel varlıklar *kerubim* ve *serafim*de katalogda ayrıntıyla değinilmiştir.

Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri'ni konu alan tezimizde III. Bölümdeki Değerlendirmeyi Sonuç izlemektedir.

Yukarıda kapsamına yer verdiğimiz tezimizde sikkelerin çalışılmasından sunulmasına değin başvurduğumuz yöntemi de burada kısaca belirtmeliyiz; Kataloğa esas olan sikkeler başlıca sikke yayınları, müze, sergi ve özel koleksiyon katalogları taranarak belirlenmiştir. Sikkelerin tanıtımında sırasıyla; İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıklara ait bilgiler eşliğinde ikonografik değerlendirmelerimize dair bilgiler aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra, tezimizin II. Bölüm'ünü oluşturan İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıklara ait kataloglarda yer alan sikkeler; birim değeri, ait olduğu imparator ya da ortak imparatorlar ve dönemine göre görsel olarak sunulmuştur.

19. yüzyıldan günümüze kadar yapılan önemli sikke koleksiyon kataloglarında karşılaştığımız sikkenin ön ve arka yüzünün sınıflaması konusunda P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Michael VIII to Constantine XI, 1258-1453, Volume Five, Part 1-2, Washington D.C., 1999*'da yer alan Philip Grierson'un görüşünü esas aldığımızı belirtelim. P. Grierson 19. yüzyıldan itibaren yapılan sikke kataloglarında "*scyphate*" yani konkav biçimli sikkenin hangi yüzünün ön ve hangisinin arka olduğu konusunda, üzerinde yer alan imparatorluk ve dini tasvirler göz önünde bulundurularak farklı

görüşlerin ortaya çıktığını belirtir. P. Grierson'a göre, bir sikkenin ön ve arka yüzünün birbirini tamamlayan lejandlardan ayırt edilebilecektir. Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde sikkelerde dinsel tasvirlerle ilgili olarak, sikkelerin kutsal kişilerin yer aldığı yüzlerini ön ve imparator ve imparatoriçe tasvirlerinin yer aldığı yüzlerinin de arka yüzler olduğunu belirtir. Sikkelerin her iki yüzünde kutsal kişinin olması durumunda ise yine sikke lejandının belirleyici tek faktör olduğunu belirtir. P. Grierson'un bu görüşünü tezimizin ikonografik sınıflamalarını yaparken temel aldığımızı belirtmek isterim.. Ancak bazen karşılaştırmalar kullandığımız için bazı örneklerde yararlanılan yayının yazarının tercihi doğrultusunda ön ve arka yüzler farklılık gösterir.

Tezimizde incelenen Bizans sikke ikonografisinde yer alan İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıkların tasvirlerinin oldukça uzun bir dönemi kapsaması zor bir çalışma sürecini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, Bizans sikkelerinin Bizans sanatı ve özellikle küçük el sanatı objeleri ile karşılaştırılmalı değerlendirmesinin yapılması aşamasında, ulaşabildiğimiz Bizans eserlerine dair tüm literatür kaynakları ve katalogların yanı sıra ikonografik değerlendirmelerin yer aldığı makaleler de okunarak incelenmiştir. Kısaca, tezimizin konusu detaylı bir biçimde Bizans İmparatorluk sikkelerine ilişkin kitap ve kataloglarından araştırıldığı gibi, Bizans sanatı ile doğrudan ilgili diğer kaynaklar olan kitap ve kataloglarda araştırılarak karşılaştırılmalı değerlendirmeler kapsamında sentezler yapılmıştır.

Tezimizde ayrıntı gerektiren bilgiler dipnotlarda yer almaktadır. Bunun yanında, II. Bölüm'ü oluşturan Katalog'da yer alan İsa, Meryem ve diğer kutsal kişi ve göksel varlıklara ait görsel tasvir örnekleri de ait oldukları literatür kaynaklarına bağlı kalarak Pl.; Plate, Fig.; Figüre, No.; Number kısaltmaları ile verilmiştir.

Tezimizin, Ekler'inde yer verilen tablolarda araştırmalarımız sonucunda sağlanan veriler bir arada sunulmuştur. Katalogda yer alan kutsal kişi tasvirlerini bir arada ve kronolojide görselleştirmek için tablolar halinde vermek istedik. İsa, Meryem, Azizler, Geç Dönem Palaiologos Sikkelerinde İsa ve 1081-1261 Yılları Arasında Sikke Tasvirlerinde Yer Alan Azizler'e dair oluşturulan tablolar Ekler içerisinde verilmiştir. İsa, Meryem ve Azizler tasvirlerinin Bizans sikkelerinde dönemselsel olarak yer almalarını kısaca tanımlama amacıyla oluşturulmuş tablolar sikke katalog ve kitaplarından derlenerek oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, Ekler'de Fikret Işıltan'ın Türkçe'ye

kazandırdığı Georg Ostrogorsky'nin "Bizans Devleti Tarihi" adlı yayınının sonundaki "Hükümdar Listeleri"ne göre imparator ve idarecilerini gösterir bir listeye yer verilmiştir. Bu liste, Bizans imparatorları ve 1204 yıkımı sonrası kurulan küçük devletlerin idarecilerine ilişkindir. Bu bağlamda, Georg Ostrogorsky'nin listesine sadık kalınarak, 1204 yılı sonrası kurulan İznik İmparatorluğu 1261 yılında Konstantinopolis'in tekrar geri alınmasına kadar Bizans İmparatorluğunun devamı olarak verilmiştir. Diğer yandan, imparator ve imparatoriçe gibi özel isimlerle, yer adlarında da aynı yayına sadık kalınmıştır. Ekler'de yer alan Sözlük bölümünde ise sikke terminolojisi ve ikonografik tanımlamaların açıklanması amaçlanmıştır.

Tezimiz, yararlanılan kaynakların yer aldığı Kaynakça ile son bulur. Kaynakça'da Bizans tarihi ve sanatına ilişkin tüm genel yayınlarla, Bizans nümizmatik alanındaki kaynak ve kataloglar verilmiştir. Tezimizin oluşturulmasına ışık tutan tüm bu yayınlar; ayırım gözetilmeksizin yazarların soyadlarının alfabetik sıralamasına göre belirtilmiştir.

I. BÖLÜM

I.1. BİZANS SİKKELERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I.1.1. Bizans Tarihine Kısa Bir Bakış

330 yılında I. Konstantinos antik dönem Yunan şehri Byzantium'u tekrar yapılandırarak başkent ilan etmiş ve şehir Konstantinopolis ismini almıştır. Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda Germen kavimler tarafından istila edilince, Doğu Roma İmparatorluğu başkent Konstantinopolis ile devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Bizans İmparatorluğu sınırları 6. yüzyılda I. Iustinianos'un İtalya, Kuzey Afrika ve İspanya'nın güneyini Germenlerden alması ile genişlemesine rağmen, 6. yüzyılın sonunda İtalya'nın büyük bir kısmı Germen kavimlerden Lombard Krallığı tarafından geri alınmıştır. 7. yüzyılda, İspanya'nın güney kısmı Vizigotlar ve Kuzey Afrika Araplar tarafından istila edilmiştir. Yanı sıra Araplar Suriye, Mısır'ı almış, Pers bölgesini kuşatmış ve Bizans'tan daha büyük bir İslam Devleti kurmuşlardır. Batıda ise Balkanların büyük bir kısmı Bulgar ve Sırp Krallıklarını yaratma yolundaki Slav halklarına kaybedilmiştir. 7. yüzyılda arka arkaya yaşanan iki politik kriz Bizans İmparatorluğun yıkılma aşamasına getirecek kadar kötü bir biçimde etkilemiştir. İlki 606–628 yılları arasında yaşanan Sasaniler ile yapılan savaşta en zengin ve verimli eyaletler olan Suriye ve Mısır'ın işgal edilmesi, Küçük Asya'nın harabeye çevrilmesi ve Avar-Slav ittifakının Konstantinopolis'i kuşatmasıdır. 628 yılında savaş imparator Herakleios tarafından alınan zaferle sona ermiş ve kaybedilen eyaletler tekrar geri alınmıştır. Yaşanan ikinci politik kriz ise 620 yılında Peygamber Muhammed'in yeni bir dini; Müslümanlığı, ilan etmesi ve birleşik bir Arap devleti yaratmasıdır. 632 yılında Suriye ve Mısır tekrar, ama bu sefer Araplara kaybedilmiştir. Zayıflayan Bizans ve İran İmparatorluklarının topraklarını ele geçirmeye başlayan Araplar 7. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'a ait olana Kuzey Afrika'yı da alarak bu sefer Küçük Asya'ya bir dizi sefer düzenleyerek, 717/18 tarihlerinde Konstantinopolis'i kuşatmalarına rağmen şehri alamaya başarılı olamamışlardır. Bizans İmparatorluğunun politik bu sıkıntısı arasında Balkan

yarımadası Slav halkları tarafından istila edilmiş ve İtalya'nın büyük bir kısmı ise Lombardlar tarafından alınmıştır.

Bizans İmparatorluğu, 8. - 9. ve 10. yüzyıllarda Küçük Asya, Yunanistan ve kendisini dünyanın yetkili idarecisi ve Roma İmparatorluğunun hala varisi olarak gören İtalya'nın güneyinin bir bölümü ile sınırlanmıştır. 12. yüzyılın sonunda Küçük Asya'nın merkezinin Selçuklu Türkleri ve İtalya'nın güneyinin Normanlar tarafından alınması sonucu Bizans İmparatorluğunun sınırları Yunanistan, Balkanların güneyi, Ege Adaları ve Küçük Asya'nın batı kıyısı ile daha da daralmıştır. 1204 yılında başkent Konstantinopolis Frank ve İtalyanların çoğunlukta olduğu IV. Haçlı Seferi sonucu Batılılarca ele geçirilmiş ve eyaletler bir dizi ufak Frenk devletlerine bölünmüştür. Yunan idaresi yine de Küçük Asya'da ve Balkan yarımadasının bazı bölümlerinde devam etmiş, 1261 yılında da Küçük Asya'daki İznik İmparatorluğunun idarecisi VIII. Mikhaıl Palaiologos tarafından Konstantinopolis'in alınması ile Bizans imparatorluğu yeniden kurulmuştur. Tekrar canlanan imparatorluk 1453 yılında Konstantinopolis'in Osmanlı Sultanı II. Mehmet tarafından alınması ile son bulmuştur. (Grierson 1999, 3)

Yaklaşık 5. yüzyıldan 1453 yılında Konstantinopolis'in düşüşüne kadar olan zaman içerisinde Bizans Devleti kapsamında yapılan sanatsal üretim dönemine Bizans Sanatı denilmektedir. Terim aynı zaman da Bizans Devleti ile çağdaş olan ve Bizans ile yakın ilişki içerisinde olup ortak kültürü paylaşmasına rağmen aslında devletin bir parçası olmayan batı Avrupa kültürü içerisinde yer alan Bulgaristan, Sırbistan ya da Rusya ve de Venedik sanatı içinde etkilerini göstermektedir. Günümüzde ise Yunanistan, Rusya ve diğer Doğu Ortodoks devletlerinde de kimi yönleri ile devam etmektedir.

Bizans sanatının sanatsal içeriğinin özellikleri Roma İmparatorluğu döneminde 4. yüzyılın başlarından itibaren başlar. Klasik dönemde olduğu gibi Bizans dünyasında da özellikle dünyevi ve geçici bir süreye ait kişilikler ve figürlerin gerçekçi tasvirleri çok nadir görülmektedir. (Penna 2002, 127.) Klasik sanat geleneği canlılığını yitirmiş, sanatta doğu etkisi oldukça fazla hissedilmeye başlanmıştır. 324 yılında Konstantinopolis'in başkent oluşu ile imparatorluğun doğu bölümünde yeni ve etkili bir sanat merkezi kurulmuş olur. Diğer sanatsal faaliyetler ise rakip merkezler olan İskenderiye ve Antakya'nın Araplar tarafından ve Roma'nın da Gotlar tarafından

alınına kadar bu üç merkezde devam etmiştir. Artık Konstantinopolis'in her anlamda üstünlüğü tartışılmaz olmuştur.

Bizans sanatının ilk büyük dönemi I. Iustinianos (483–565) iktidarı ile başlar. I. Iustinianos kendisini tüm Yunan-Roma dünyasının meşru imparatoru olarak gören son kişi olarak İtalya, Kuzey Afrika ve İspanya'yı tekrar fethetmeyi kendisine amaç edinmiştir. İmparatorluğun mutlakiyeti için temeller atmıştır. Uyguladığı bu yeni oluşum içerisinde imparatorluk görkemini yansıtacak devasa yapı programı içerisinde Konstantinopolis'te Hagia Sophia ve Kutsal Havariler kilisesi ile Ravenna'da San Vitale'yi inşa ettirmiştir. I. Iustinianos'un dönemi 7. yüzyılda Avar, Slav ve Arap akınları ile kaybolmuştur. Konstantinopolis dini ve siyasi çatışmalara tanıklık etmeye başlamıştır. Yanı sıra İslam dininin hızlı yükselişi de Bizans sanatında önemli sonuçlar doğurmuştur. Birçok Hristiyan, İslami görüşe göre Tanrı'nın ve peygamberinin insan görünüşünün tasvir edilmesinin yasak olmasını kabul etmeye başlamıştır. 726–730 yılları arasında imparator III. Leon¹ İsa, Meryem ve azizlerin tasvirlerinin yapılmasını yasaklamıştır. Oğlu V. Konstantinos iktidarı sırasında 754 yılında Konstantinopolis yakınındaki Hieria'da toplanan Ökümenik Konsilde de tasvirlerle hürmet edilmesi yasaklanmıştır. Bu yasaklamalar 843 yılında sona eren İkonoklasmus dönemini başlatır.

İkonoklasmus dönemi imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve askeri krizi ile aynı zamana rastlamıştır. İkonoklasmus Dönemi boyunca insan figürleri tasvir edemeyen Bizanslı sanatçılar Arap ve Sasani geleneğinden aldıkları bitkisel motifler ve diğer desenleri kullanmışlardır. İkonoklasmus Döneminde ikona² tasvirleri yasaklanmış olduğu gibi, imparatorluk sınır ötesinden gelen saldırılara maruz kaldığı için Bizans sanatı karanlık çağını yaşamıştır. İkona karşıtı V. Konstantinos'tan sonra tahta çıkan IV Leon ise güçlenmesi ile beraber kilisenin gönlünü almaya çalışır. IV. Leon iktidarı sırasında her ne kadar yürürlükte olan İkonoklast Hieria Konsili'nin kararlarını korusa

---

¹ İmparator olmadan önce III. Leon, imparatorluğun doğu eyaletlerinde çalışmış ve kendisini Küçük Asya eyaletinin piskoposlarının etkisi altında bulmuştur. Dönüşünde ise İslam dininden etkilenerek, Hristiyan dinini duygusal ya da ruhsal unsurları içeren her türlü materyalden arındırmaya çalışmıştır. Bu dönemde ikonalar, mozaikler ve freskler yok edilerek, ikonalara hürmet edilmesi bırakılmadığı sürece artan baskılar da devam etmiştir.

² Yunancası *eikon* olan ikonanın anlamı dini içerikli bir resim olmasından çok, farklı kavramları ifade etmesidir. İkonalar dünyadaki ruhani gücü anımsatmasının ötesinde İsa, Meryem ya da azizler ile kurulan güçlü bağı ifade eder. Hristiyan inancında, erken dönem ikonaları, insan eli tarafından yapılmadıklarına inanılmaları ve dolayısıyla mucizevî güçlere sahip olmaları ile ün yapmışlardır. Avrupa medeniyetlerinde ikona yüzyıllar boyunca derin saygı uyandıran bir sanat çalışması olarak algılanmıştır.

da, V. Konstantinos'un bu Konsil'den sonra aldığı hem manastır yaşamını hem de Meryem ve Azizlere yapılan dualar ile ilgili sınırları kaldırmıştır. (Treadgold 1997, 364, 369.)

İkona tasvirlerindeki yasağın kaldırılmasını 867 yılında tahta çıkan imparator Makedonyalı I. Basileos iktidarı ile başlayan Makedonya Rönesans'ı takip etmiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda imparatorluğun askeri durumu güçlenerek gelişmiş, sanat ve mimari çalışmaları ise tekrar canlanmıştır. Tekrar yeni kiliseler yetkilendirilerek, Bizans kiliselerinde yer alan mozaik süsleme üslubu standart bir hale getirilmiştir. Bu dönemin en iyi bilinen örneği Atina yakınındaki Hosious Loukas Manastırı olmuştur. Klasik sanat temalarına ilgi tekrar canlanmış ve insan figürü tasvirlerinde çok daha sofistike teknikler kullanılmaya başlanmıştır.

Makedonya sülalesini 1057 yılında I. Aleksios Komnenos'un iktidara geçmesi ile Komnenoslar Sülalesi takip etmiştir. Bizans Devleti her ne kadar uzun bir süredir güçsüz ise de; Komnenoslar sanat alanında büyük birer hami olmuşlardır.³ Komnenos sülalesinin desteği ile Bizanslı sanatçılar hümanist yaklaşım içerisinde ve çalışmalarında büyük bir coşku ile sanatlarını icra etmişlerdir. Meryem ve çocuk İsa ve İsa'nın cansız bedeni yanındaki ağıt⁴ gibi temalara, imparatorların kendi doğal portrelerinin yapılması gibi sıkça rastlanmaktadır. Bu dönemin en güzel sanat çalışması ise; imparatorluğun dışında Venedik'te 1063 yılında yapımına başlanan Aziz Markos/St. Mark Bazilikasıdır. Bazilika Konstantinopolis'teki Kutsal Havariler Kilisesini temel alarak, I. Iustinianos dönemi sanatının bir yansıması olmuştur. Bazilika aynı zamanda sanat eseri düşkününü Venedikler tarafından Bizans sanat çalışmalarının yaklaşık tamamına yakını taşıyan bir müze haline getirilmiştir.

1081–1185 yılları arasına tarihlenen Komnenoslar Döneminde dinsel temaları içeren heykel sanatı panel resimciliğinin tercih edilmesi ile terk edilmiştir. Bu dönem katı, sade ve mesafeli sanat üslubu ile dikkat çeker. Komnenoslar Hanedanının son döneminde ise, bu katı üslup daha yumuşak bir hale dönüşerek, önceden kaçınılan güçlü

---

³ 1071 yılındaki Malazgirt savaşını takip eden süre içerisinde imparatorluğun doğusundaki topraklarının büyük bir bölümü Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir.

⁴ Ağıt manasındaki Yunanca *Threnos* (*θρήνος*) kelimesi anadilde yazılan şiirler anlamına gelmektedir. Türklerin eline geçen Bizans'ın başına gelen acı için yas tutma ve geçmişte kalmış zaferlerin ağıtı için yazılan politik şiirlerdir. 1402 yılındaki Moğol istilası, 1362 yılında Adrianopolis ve 1461 yılında Trebizond/Trabzon'un düşüşü için yazılmış ağıtlar örnek oluştururlar. (Jeffreys 1991, 2081-2.)

ve coşkulu duygular ikona resim sanatına girmiştir. Bu üslup özellikle Bizans kültüründen etkilenen merkezden uzak bölgeler olan Makedonya ve Yugoslavya'da yoğun olarak kendisini göstermiştir.

800 yıldır devam eden Bizans kültürü, 1204 yılında Konstantinopolis'te IV. Haçlı Seferine katılan şövalyeler tarafından yapılan yağma ile beklenmedik bir son bulur. İmparatorluk yıkımdan bir daha toparlanamamıştır. 1261 yılında Bizanslılar tarafından şehir tekrar ele geçirilmişse de, bu tarihten sonra artık Yunanistan yarımadası ve Ege'deki adalardan oluşan küçük ve güçsüz bir imparatorluk haline gelmiştir. Ne yazık ki, 1259 yılında VIII. Mikhail Palaiologos'un iktidara geçmesiyle başlayan Palaiologos Sülalesi döneminde İtalyan sanatçılarla kültür alışverişi olarak Bizans sanatı kısmen son altın çağını yaşamıştır. Bizanslı sanatçılar yeni ilgi alanı olarak kır manzaraları ve pastoral sahnelerin tasvirinde kendilerini geliştirmişler ve fresklerde İtalyan üslubu geleneksel Bizans mozaik çalışmalarının yerini almıştır. İkonalardaki duygusal betim üslubuna eğilim ise Palaiologoslar döneminde de devam etmiştir. Palaiologoslar dönemi sanatı Khora/Kariye Manastırında yer alan resimler gibi eserler ile doruk noktasına ulaşmıştır. 13. yüzyılın ilk yarısında Palaiologoslar dönemi azizleri ise abartılı bir tarz ile çok ince ve yüzleri çok konturlu biçimde resmedilmişlerdir. 1453 yılında Konstantinopolis'in Türkler tarafından alınmasından sonra ise Bizans geleneği kendi dini ve kültüründen önceden beri etkilenen Balkanlar, Rusya, Gürcistan ve Girit gibi Yunanca konuşulan bölgelere taşınmıştır.

Antik Yunan sanatından etkilenen Bizans sanatı en azından 1453 yılına kadar klasik miras görüşünü asla kaybetmese de, farklı yollardan ayrımlar yaşamıştır. Bu ayrımlardan en derini ise Antik Grek dünyasının hümanist değerlerinin Hristiyan değerleri ile yer değiştirmesidir. Klasik sanatta amaç insanın yüceltilmesi ise, Bizans sanatının amacı da Tanrı'nın ve özellikle oğlu İsa'nın yüceltilmesi olmuştur. Bu anlamda birçok farklılıklar da meydana gelmiştir. Başından beri çıplak erkek betimi Klasik sanat geleneğinde en önemli tasvir olmuş ve daha sonra da M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren de çıplak kadın tasviri aynı şekilde yüceltilmiştir. Fakat, Hristiyanlığın zaferi ile kaynağını Musevilerin dinsel inanç ve ilkelerinden alan cinsel tutuculuk hâkim olmaya başlamış ve artık sanatta etkin olan çıplak tasvir geleneğinden uzaklaşmıştır. Bizans sanatında çıplaklığın yerine Tanrı, İsa, Meryem, Azizler ve Hristiyan martirlerin tasvir

edilmesi temel unsur olmuştur. Bizans sanatında hem Ortodoks kiliselerinde hem de kişilerin evlerinde kullandıkları ve hala da kullanmaya devam ettikleri en önemli sanat objesi olan ikonalarda, İsa, özellikle çocuk İsa ile Meryem ve Meryem ya da aziz tasvirleri yer almıştır.

Hristiyanlığın sanat alanındaki etkisinin bir başka sonucunda ise sanatta önemli bir yere sahip olan doğal tasvir üslubunun düşüşüdür. Bu da kimi zaman sanatsal yeteneğin ve standartların gerilemesi olarak klasik sanatta özellikle heykeldeki teknik ustalık Bizans dünyasında kaybolmuştur. Aynı zamanda Bizans sanatında insanın gerçek tasvirinin yapılması konusundaki duyarlılık ortadan kalkmıştır. İsa, azizler ve martirlerin gerçekte fiziksel özelliklerini hiç kimse bilmediği için ideal tasvirler kullanılmış ve bu üslup Bizans sanatında standart bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Aslında imparatorların gerçek portreleri yapılmasına rağmen, bu portreler bile bir süre sonra gerçek betim olmalarından çok ideal imparator tasvirleri haline gelmiştir. 12. yüzyıldan sonra ise gerçek portreler yapılması konusunda bir canlanma olmuştur. Kimi sanat tarihçiler tarafından bu canlanma, batı Avrupa'da yaşanan Rönesans döneminin Bizans sanatına etkisi olarak kabul edilmiştir.

Bizans dünyasında ise bu değişiklikler Antik Yunan sanatının niteliklerine göre bir düşüş olarak düşünülmemiştir. Bizanslı sanatçılar sanatsal hünerlerini, pagan idoller üretmek ya da kişisel kibirlerini ve bedensel zevklerini mutlu etmek için değil, tek gerçek olan dinleri için hizmet ederek kullanmışlardır. Klasik dönem sanatçıları insan biçiminde fiziksel mükemmelliği betimlemeye uğraşırken, Bizanslı sanatçı ise çalıştığı konularda kendi iç dünyasını ve tinsel tabiatını tasvir etmeye çalışmıştır. Bunun sonucu olarak da sadeleştirilmiş üslupları etkin bir biçimde kabul edilmiştir.

Bizanslı sanatçılar her ne olursa olsun, özellikle heykel sanatında olmak üzere kimi alanlarda antik dönemin teknik ustalığını kaybetmişlerse de, diğer alanlarda yeni teknikler geliştirerek yeni başarılar elde etmişlerdir. Bizans altın ve gümüş işçiliği, mine-işçiliği, mücevher yapımı ve dokuma sanatı antik dönemde yapılanlar ile ustalık ve işçilikte eş değerdir. Mozaiklerde ve ikona tasvirlerinde ise kendi temel ve orijinal sanat üsluplarını geliştirmişlerdir.

Uzun tarihi ve kendisini kontrol eden dinamik kavramları nedeniyle Hristiyan ikonografisi çok çeşitli ve zengindir. Hristiyanlığın erken dönemlerinde yapılan

tasvirler, insan ruhunun sonsuz kurtarılmaya doğru yaptığı yolculukta karşılaştığı tehlikeler ile başlamıştır. Figürler Eski Ahit'ten, Yeni Ahit'ten İsa'nın yaşamı ve çilekeşliğinden bölümler, Meryem'in hayatından sahneler, azizlerin yaşamlarından sahneler ve son ruhsal saadet hakkında İsa'nın Matta İncili'nde geçen sözlerinin sembolik tasvirlerinin hepsi aynı amacı açığa çıkartmaktadır. (Matta 5:3-12.) Hristiyan dininin ana dogmalarıyla birlikte, her bireyin ruhani kurtuluşuna yardım için farklı biçimlerde sahneler sunulmuştur.

Hristiyan ikonografisi başından beri sembolik şifreler içermektedir. Aslında inancı ifade etmek ve bunu bir başka figür içerisinde görmeye davet etmektir. Örneklenirse; güvercin Kutsal Ruhu, balık İsa'yı, Yunanca *ichthus*'dan Efendi İsa, Tanrı'nın Oğlu, Kurtarıcı monogramı, maymun ya da sürüngen şeytanın sembolü ve Meryem'e Müjde sahnesindeki zambak vazosu Meryem'in saflığını vurgulamıştır. Hristiyan sanatında bu formlar ruhsal anlamlar için birer araç olmuşlardır. Bu sembollerin ifadesi ve anlamlarının okunması Hristiyan ikonografisinin özünü vermektedir.

Hristiyanlıkta Yeni Ahit'e göre Meryem Nasıra'lı İsa'nın annesi ve Yusuf'un karısıdır.⁵ (Matt 1:18-20; Luka 1:35) Hristiyan inancında özellikle Roma Katolik ve Ortodoks kilisesinde en çok hürmet gören ve aynı zamanda Müslümanlar tarafından çok göz önünde tutulan konu Meryem'dir.⁶ Meryem'in doğumu için adanan bayramı ise hem Ortodoks hem de Roma Katolik kilisesi tarafından 8 Eylül günü kutlanmaktadır. Meryem'in kendi hayatı ile ilgili İncil'de çok az bilgi vardır. Ölümü de Kutsal Kitap'ta yazmamaktadır.

I.1.2. Bizans Sikkeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar

Bizans İmparatorluğu politik kavramlarda, idarede, hukukta ve askeri organizasyonda Romalı; dil ve kültürde Yunan; inançta ise Hristiyan dinine mensup bir

---

⁵ Meryem; Musevi-Arami ve Arapça da *Maryam* 'Bitter', Eski Ahit'in M.Ö. 270'de başlanılan Yunanca tercümesinde *Μαριαμ*, *Mariam*, *Μαρια*, *Maria* olarak geçmektedir. Kuran'da İsa'nın bakire bir kadın olan Meryem'in oğlu olduğu bunun yanı sıra, her ikisinin tanrısal varlıklar olmayıp "Onurlandırılmış Kullar" olduğundan bahsedilmektedir. (Kuran'ı Kerim 21.26.)

⁶ Hristiyan teolojisinde Meryem ile ilgili çalışma alanı *Mariology* olarak adlandırılmaktadır.

topluluktur. Kendi kültüründe, Roma İmparatorluğu'nun idari, siyasi ve askeri anlamda geleneklerini, Latince ve Yunanca'yı kullanarak, Hristiyan dinini de içine katarak yoğurmuştur. Her anlamda büyük bir uygarlık merkezi haline gelmiştir. Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan Bizans sikke sistemi de, Geç Roma sikke basım geleneğinden etkilenmiştir. Geçiş döneminde aralarında belirgin bir ayrım olmasa da, ilerleyen zaman içerisinde sikkeler birçok yönden birbirlerinden ayrılmıştır. Bu farklılıklar zaman içerisinde din ve dil faktörlerini de içine alarak Bizans sikke geleneğini yaratmıştır.

19. yüzyıl sonunda Bizans sikkeleri üzerinde çalışan ilk nümizmatlar, Bizans sikke sisteminin başlangıcı olarak Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye ayrılması ile Doğu Roma İmparatorluğunun başına geçen imparator Arkadios'u görmüşlerdir. 20. yüzyılda çalışmalar ve araştırmalar artarken, nümizmatlar da artık Bizans sikke sistemini imparator Anastasios'un iktidarında yaptığı yeni sikke reformuyla başlatırlar. Anastasios'un tedavüle soktuğu yeni birimler ve tasvirleri, Bizans sikke sisteminin başlangıcını ve aslında temelini oluşturmaktadır.

Bizans sikke buluntuları ise; arkeolojik kazılardan ele geçtiği gibi, çoğunlukla kontekssiz olarak satıcıların elinden koleksiyonculara ve kimi zamanda müzelere satın alma yoluyla geçmiştir. (Talbot-Kazhdan 1991, 479.)

Bu anlamda, sikkeler kazı buluntularında ortaya çıktığı gibi rastgele olarak da çeşitli yerlerden ele geçmiştir. Günümüzde, temel kaynak olarak nitelenen çalışmalarda yer alan Bizans sikkeleri genellikle koleksiyonlara dayanmaktadır. Harvard Üniversitesi bünyesinde bulunan Bizans Araştırmaları Merkezi'ne bağlı Dumbarton Oaks'daki Bizans sikke koleksiyonu dünyadaki en kapsamlı koleksiyondur. (Grierson 1999, 61.) Başlıca diğer koleksiyonlar ise; Paris (Bibliothèque Nationale), Londra (British Museum), Berlin (Staatliche Museen), Leningrad (Hermitage) bulunmaktadır. (Talbot-Kazhdan,1991, 479.)

M. ve R. Woods Bliss, G. H. Shaw, R. Tyler, T. Whittemore, T. Bertele, L. Schindler ve P. Grierson dünyaca ünlü Bizans sikke koleksiyonerleridir.

Thomas Whittemore, Amerika'da bulunan Bizans Enstitüsü'nün kurucusu ve yöneticisidir. Sanat Tarihçi ve Arkeolog Thomas Whittemore (1871-1950), 1950 yılında koleksiyonunu Harvard Üniversitesine miras olarak bırakmıştır. T. Whittemore'un

bıraktığı vasiyatname koşulları altında koleksiyonu Cambridge, Massachusetts’de bulunan Fogg Art Museum’da durmaktadır. (Grierson 1999, 62.)

T. Whittemore öldüğünde koleksiyonunda 3700 sikke vardır. Bu sikkelerin 3400’ü Bizans sikkesi, 300 adeti de M.S. 395’den öncesine ait Geç Roma dönemi ve İslami dönem sikkeleridir. T. Whittemore’un koleksiyonu arkadaşı R. Gray tarafından sınıflanarak düzenlenmiştir. Daha sonra ise yapılan bu çalışmanın büyük bir kısmı Alfred Bellinger, Speros Vryonis, Prof. Dr. George E. Bates ve Philip R. Grierson tarafından tamamlanmıştır. Koleksiyonu Dumbarton Oaks’da korunmaktadır.

Bay ve bayan R.- M. Woods Bliss’in, 1940 yılında Harvard Üniversitesi Mütevelli heyetine armağan ettikleri küçük sikke grubunun büyük bir çoğunluğu da Dumbarton Oaks Koleksiyonu’nda bulunmaktadır. Whittemore ve Dumbarton Oaks koleksiyonlarının dışında dört tane daha özel koleksiyon bulunmaktadır. 1948 yılında oluşturulan H. Peirce koleksiyonu, 1956 yılında P. R. Grierson’un şahsi koleksiyonu, 1956 ve 1960 yıllarında İsviçre’den gelen özel bir koleksiyon ve 1960 yılında L. Schindler’in koleksiyonu dünyaca ünlü Bizans sikke koleksiyonları arasındaki yerlerini almışlardır.

Hayford Peirce’in koleksiyonu 4300 sikkeden oluşur ve 3000 kadarı Bizans sikkelerine dahildir. Ayrıca, bu koleksiyon Roma İmparatorluk, Batı Orta Çağı ve İslam sikkelerinden oluşur. Koleksiyon Dumbarton Oaks’a gelişinden sonra, J. Breckenridge tarafından sınıflandırılmıştır.

İtalyan diplomat Tommaso Bertele’nin (1892-1971) 1956 ve 1960 yıllarında gelen koleksiyonu ise 10.000’den fazla sikkeyi içeren geniş bir koleksiyondur. (Grierson 1999, 63.)

Fakat, bu koleksiyonu oluşturan sikkelerin bir çoğu kopya bakır sikkelerdir. Bu koleksiyona ait 10. ve 11. yüzyıllarda basılmış bakır sikkeler, Komnenoslar dönemine ait çukur billon sikkeler ve Palaiologoslar döneminde basılmış olan sikkeler bir çok define kazısından gelmiştir. Bertele Koleksiyonu kapsamındaki Palaiologoslar dönemine ait sikkeler ise; Londra’da British Museum, Paris’de bulunan Cabinet des Medailles ve St. Petersburg’daki Hermitage Müzesinde yer almaktadır.

Bir diğer koleksiyon ise, Avusturyalı Leo Schindler’in (1895-1957) koleksiyonudur. Ölümüyle, 1960 yılında Dumbarton Oaks tarafından karısından satın

alınmıştır. Bu koleksiyon yaklaşık olarak 2500 sikkeden oluşur. L. Schindler'in koleksiyonunda bulunan, 6. ve 7. yüzyıllarda basılmış bakır sikkelerin çoğu iyi durumdadır

Bu dört temel sikke koleksiyonu dışında iki farklı küçük sikke koleksiyonu daha bulunmaktadır; birincisi G. H. Shaw'a (1893-1965) ait 150 adet sikkeden oluşan, diğeri ise 1948-54 yılları arasında Dumbarton Oaks'daki çalışmaların yöneticiliğini yapmış olan Prof. A. M. Friend'in (1894-1956) koleksiyonudur. Her iki koleksiyon sanatsal ve ikonografik bakımdan ilginç ve altın madeninden basılmış sikkelerden oluşmaları bakımından önemlidir.

Bu farklı koleksiyonların uygun bir biçimde düzenlenerek sınıflanması ve koleksiyonların içerisinden kopya sikkelerin ayrılması çeşitli zaman dilimlerinde G. P. Galavaris, Dr. A. I. Dikigoropoulos, M.F. Hendy, J. Breckenridge, Prof. A. Bellinger ve P. R. Grierson tarafından yapılmıştır.

Bizans sikkelerinde ikonografik seçimler konusunda geçmişe bakıldığında imparatorun odaklı olduğu ve ilahi kavramın daha dağınık bir üslup ile işlendiği göze çarpmaktadır. Tematik repetuar imparatorluk değerleri çevresinde döner ve bu kavramlar maddi dünyada en üst konumda olan imparatorun yeryüzündeki rolü, gücü ve otoritesinin kaynağını, kısacası dini misyonunu belirler. Bu kavram da farklı üslupsal çözümler ile ortaya konulur, resimsel göndermelerle ilgi çekilmeye çalışılır, imparatorluk kostümü ve güç nişanlarını ifade eden sembollerle belirtilir. Bizans sikkelerinde dini olmayan ile kutsal olan birlikte bir uyum içerisinde var olup, uzun tarihi boyunca Bizans düşüncesinde yaşanan gelişmelerin en iyi yolla taslağı çizilmiştir. Bu uyum, nedeni açıklanamaz bir karşılıklı kavrayış olarak aşılınmış, dini duygular politik anlamda elverişli çözümler verirken, politik düşünüş de dini kavrama dayanmakta ve dini kavramla sağlanmaktadır. Sembolizm ve realite bir arada var olur. Sembolizm gerçeği gölgede bırakır, rolünü tedbirli oynayarak, dönemin dini ve politik statüsünü tasvir etmeyi konu edinmiştir. (Penna 2002, 137.)

Bizans imparatorlarının fizyonomisinin tarifi zordur. Bizans imparatorlarının fizyonomisi metinlerin, yapıların, kiliselerin kaybedilmiş topraklardan çıkan bir rüyayı yansıtır biçimde sikkelerin ufacık dairesel yüzlerinde oldukça geleneksel, cepheden ve bilmecemsi bir üslupla tasvir edilmiştir. Bizans sikkesinin en önemli amacı ise en üst

düzeydeki idarecinin yani imparatorun prestij ve gücünün korunmasını yapmak ve devrinin seçkin kişiliği olduğunu ortaya koymaktır. (Penna 2002, 138.) İmparatorun erk ve otoritesinin ruhani etkenlerden destek aldığı vurgulanması ise dünyevi hayatta çok önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Bizans sikke ikonografisi dünyevi ve ruhani gücü temsil eden kutsal kişi tasvirleri ve semboller ile desteklenerek güçlenmiş ve çeşitlenmiştir.

Kutsal kişiler olarak İsa, Meryem ve diğer kutsal kişiler olarak azizler ve göksel varlıklar *kerubim* ve *serafim* Ortodoks Hristiyanlığının en önemli dini unsurları olarak sikke ikonografisinde etkin bir biçimde yer almışlardır. Gerek dini, gerekse politik nedenlerden dolayı kullanılan kutsal kişi tasvirleri ve semboller Bizans dünyasında vazgeçilmez unsurlar olarak sikke ikonografisinde de yerlerini güçlü bir biçimde almışlardır.

Bizans sikke ikonografisinde en fazla kullanılan kutsal kişi tasviri İsa'ya aittir. Tanrı ve Tanrı'nın oğlu kabul edilen İsa'nın dünyevi yansıması olarak kendisini gören ve tüm dünyaya da tek erk olarak bunu ifade etmek isteyen Bizans imparatorları İsa tasvirini sikke ikonografisinde kullanarak, kendilerinin ruhani bir gücünün kaynağını da bir anlamda ispat etmek istemişlerdir. Her ne kadar, W. Treadgold Bizans sikke tasvirlerinde İsa'nın ilk olarak yer almasının altında politik bir içerik olduğunu ifade etse de, değişmez bir unsur olarak ikonografiye adım atmıştır. Bizans imparatorluğunun her yıl aldığı vergi karşılığında kendi altın sikkelerini talep etmesi II. Iustinos'un aslında siyasi baskı anlamında sikkeleri kullandığını açıklamaktadır. W. Treadgold II. Iustinos'un tedavüle soktuğu altın sikkelerin ön yüzünde ilk defa İsa tasvirini kullanmasının yanı sıra aldığı yıllık verginin de bu altın sikke ile ödenmesini talep etmesi bir bakımdan önceden yapılan anlaşmanın Sasaniler tarafından bozulmasına neden olmuştur. Bu bakımdan, İsa tasvirinin

I.1.3. Bizans Sikke Sistemi

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan Bizans imparatorluğunda sikke sistemi Geç Roma sikke basım geleneğinden etkilenmiştir. Geçiş dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde Geç Roma ve Bizans sikke tasvirleri aralarında

belirgin bir üslup farklılığı olmamakla birlikte, Hristiyan dini ve Grek kültürünün etkilerinin sikke ikonografisine yansıdığı görülür. Bu değişimin zaman içerisinde dil faktörünü de içine alması ile Bizans devleti kendi sikke üslubunu yaratmıştır.⁷ Bizans imparatorluğu döneminde basılan ilk sikkeler, Bizans devletinin kendisini mirasçısı olarak gördüğü Roma İmparatorluğunun geç dönem sikkeleri ile büyük ölçüde benzerlikler taşımıştır. Geç Roma sikkelerinde yer alan tasvir gelenekleri kısmen devam etmiş olsa dahi, zaman içerisinde Bizans sikke tiplerinde imparatorluğa özgün değişiklikler yapılmaya başlanmıştır.

Hristiyanlığın kabulü ile Bizans sikkelerinde pagan tasvirlerin yerini Hristiyan ikonografisi almıştır. Hristiyan inancı çerçevesinde bu dini benimsetmenin bir yolu olarak sikke tasvirleri de bir anlamda kullanılmıştır. Pagan inanışa ait sembol ve kişileştirmeler kullanımı bırakılarak, haç ve *khristogram* kullanılmaya başlanmıştır. Hatta pagan bir tasvir olan dişi Nike tasvirinin yerini erkek melek Mikhail tasviri aldığı düşünülürken son dönemlerde Meryem tasvirlerinin ikonografik bakımdan değerlendirilmesi aşamasında yapılan çalışmalar bu savı çürüterek, aslında Yunan ve Roma kültüründe yer alan kentin koruyucu tanrıçasının sikke tasvirlerine *Theometer/Theotokos* Meryem olarak değişerek yerleştiği bilgisini vermektedir. Tanrı Anası Meryem Konstantinopolis kentinin hamisi, koruyucusu olarak artık Victoria yerine dişi bir figür olarak Bizans sikke ikonografisinde yerini almıştır. Tasvirlerde İsa figürünün yer alması ise diğer haç ve *khristogram* gibi Hristiyan unsurlardan daha geç tarihidir. Bizans sikkelerinde İsa'nın büst portresi ilk defa II. Iustinianos (685–695 ve 705–711) döneminde görülür. Bizans sikke tasvir sanatı incelendiğinde de, portre sanatındaki en üst seviyenin 692–695 yılları arasında yapılan İsa tasvirleri ile ulaşıldığı sonucuna varılır. Sikke tasvir sanatındaki bu yükseliş, 698 yılında imparator Leontios iktidarından sonra gerçekleşen çöküşe kadar devam etmiştir. İmparator III. Leon döneminden başlayarak III. Mikhail dönemine kadar yaklaşık 726–843 yılları arasındaki İkonaklasmus Döneminde Kutsal Kişi tasvirlerinin yasaklanması ile, sikkelerde İsa tasvirlerinin yerini imparator ve ailesinin tasvirleri almaya başlamıştır. III. Mikhail'in (842–867) iktidarında basılan altın sikkelerde İsa tekrar tasvir edilmiş, 10. yüzyıldan

---

⁷ 7. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu sikke lejantlarında Latince bırakılarak Yunanca kullanılmaya başlanmıştır.

itibaren de yaklaşık olarak yüz yıl boyunca tedavülde kalan "*Anonim Sikkeler*" olarak adlandırılan bakır sikkelerin ön yüzlerinde imparator tasvirlerinin yerini almıştır. II. Iustinianos (685–695 ve 705–711) ve III. Mikhail'in (842–867) sikkelerinde başının arkasında bir haç ile betimlenen İsa figürü görülürken, I. Basileos'tan itibaren arkalıklı, lir arkalıklı ya da arkalıksız bir tahtta oturan ve ayakta nimbuslu İsa tasvirleri yer almıştır. Sikkelerdeki betim üslubu ne olursa olsun, en başından itibaren İsa elinde Kutsal Kitabı taşımaktadır.

Sikkelerde yer alan diğer kutsal kişi tasviri olan Meryem ise ilk olarak VI. Leon'un (886–912) *solidus*larında görülür. Meryem tasviri II. Nikephoros'tan (963–969) itibaren İsa ile beraber en fazla betimlenen kutsal kişidir. Meryem genel olarak imparator ile beraber imparatoru taçlandırırken yan yana ya da tek başına tasvir edilmiştir. Meryem'in ikonalarda görüldüğü üzere; İsa büstlü madalyonu taşıyan *Nikopoios*, kucağında bebek İsa'yı taşıyan *Hodegetria* ve son olarak ellerini yukarı kaldırmış orans pozisyonunda Meryem *Blakhernitissa* tipleri sikke tasvirlerinde de görülmektedir. Meryem tasvirlerine dair son örnek ise; Palaiologoslar döneminde basılan sikkelerde bir nevi kentin koruyucusu olarak Konstantinopolis'in surları arasında betimlenmiş Meryem tipidir.

10. yüzyıl sonu - 11. yüzyıl başlarında, muhtemelen aristokrasinin ve askeri sınıfın yükselen değerleri sonucunda aziz tasvirleri betimlenmeye başlamıştır. Komnenos ve Angeloslar (1081–1204) zamanında bir dizi azizin yeni sikke tipleri olarak sikke betimlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu iki sülalenin iktidarda olduğu dönemlerde kutsal kişilerin tasviri anlamında azizlerin sikke tipolojisine yenilik getirdiği düşünülmektedir. Bizans sikkelerinde bilinen en erken tarihli aziz tasviri VI. Leon'un (886–912) kardeşi Aleksandros'un (912–13) ender basımı olan *solidus* sikkelerindedir. Aleksandros altın sikkelerinde kutsal adaşı Aziz Aleksandros tarafından taçlandırılırken betimlenmiştir. Aziz Demetrios ise ilk defa I. Aleksios Komnenos'un (1081–1118) Thessaloniki basımlarında görüldüğü gibi, Thessaloniki sikkelerinde de kalıcı kutsal kişi tasviri haline gelmiştir. Aziz Georgios, II. Ioannes Komnenos'un (1118–1143) *elektron trakhy* sikkesinde; Aziz Theodoros, I. Manuel Komnenos (1143–1180) ile beraber aralarında patrik haçı taşıırken betimlenmiştir. Aziz Konstantinos, III. Aleksios Angelos'un (1195–1203) altın, elektron ve *billon* sikkelerinde yer almıştır. II.

Isaakios Angelos'un (1185–1195) ender görülen bir sikkesinde ise Başmelek Mikhail betimlenmesine rağmen, IV. Mikhail (1043–1041) veya V. Mikhail'e (1041–1042) atfedilen bir sikkede erken tarihli bir tasviri olduğu düşünülmektedir.

Sikke tiplerinde uzun süredir devam eden geleneklerin çoğunun 1204 yıkımı ile kayboluşunun ardından, Geç Bizans imparatorluk sikke tasvirlerinde hızla artan "Batı" etkisi ortaya çıkar. 1204 yılından sonra Latin İmparatorluğu ve Ardılı Devletlerin sikke tipleri alışılmışın dışında çok farklı betimler gösterir. Latin İmparatorluk sikkelerinde kucaklaşan Petrus ve Pavlos'un, Nikaia/İznik İmparatorluk sikkelerinde de yer alması bir etkileşim olmalıdır.

İmparatorluğun restorasyonu sikke ikonografisine yenilikler getirmiştir. Komnenoslar döneminde detayla işlenen asker-imparator kavramı yıkılmamış olsa da, Palaiologoslar döneminde basılan sikkelerde Bizans imparatoru tasviri yenilikler ortaya koymuştur. Genel olarak imparatorluğun altında kaldığı tehlikeler, gerçeklik akımını anlatan söylemler doğrultusunda yansımıştır. İmparatorluğun yıkılışı esnasında ve sonrasında da daima düşman tarafından kuşatılmış olmanın etkisiyle yaygın olarak büyük bir üzüntü hakimdir. Tek umut olarak ilahi güç görülerek, imparator ibadetteki hali ile diz çökmüş, tövbe eder pozisyonda tanrısal aracılık için yalvarmıştır. Kimi zaman VIII. Mikhail Palaiologos'un (1260-82) durumunda olduğu gibi hami azizi ve adaşı Başmelek Mikhail koruyucu ve arabulucu olarak, bazen de II. Andronikos Palaiologos'un (1282-1328) durumunda olduğu gibi kötü sonun habercisi trajik bir figür olarak tek başına harap tasvir edilmiştir. İmparator, otoritesinin doğaüstü gücü daha önce hiç tartışılmazken, artık cennetin krallığına yakaran tema konumuna geçmiştir. Konstantinopolis şehri surlarında Tanrı Anası Hristiyanlığın son kalesini tehdit eden tehlikelerden kurtuluş için yalvarmaktadır. Ebedi ve ezeli koruyucu Şehirlerin Kraliçesi, dörtte üç profilden veya tam cepheden Konstantinopolis'in kurtuluşu için yakarmakta ve şehrin çevresindeki kulelerin şematik rampaları bitkin İmparatorluğun keder ve endişesi ile doludur. (Penna 2002, 137.) Başkent, çeşitli baskılar ve elverişsiz koşullar altında boğulmuştur.

Bizans sikkelerinde geçmişe bakıldığında ikonografik seçimin odak noktasının imparator olduğu görülürken, ilahi kavram ise yayılmıştır. Tematik repertuar imparatorluk değerleri çevresinde dönmekte, bu değerler gücü ve otoritesinin kaynağı

yeryüzü üzerindeki en üst düzeyde kişi olan imparatorun dini rolüne dayanmaktadır. Bu durum çeşitli üslupsal çözümlerle ifade edilir, betimsel kinayeler ile ilgi çekilmektedir.

Erken Dönem Palaiologos basımları olan billon ve bakır sikke birimlerinde kutsal kişilerin basımları gibi son derece çeşitli tipler yer almaya başlamıştır. Aziz Nikholas, VIII. Mikhail Palaiologos'un (1259-1282) *billon trakhy* sikkesinde; İznik azizi Aziz Tryphonos, II. Theodoros Laskaris (1254-58) ve VIII. Mikhail Palaiologos'un Magnesia basımı sikkelerinde ve Aziz Demetrios, III. Andronikos Palaiologos'un (1328-41) iktidarında basılan temel gümüş sikke biriminde yer almıştır. V. Ioannes Palaiologos ile VI. Ioannes Kantakuzenos'un ortak iktidarında (1347-53) ve VI. Ioannes Kantakuzenos'un tek başına iktidarında (1353-54) kullanılan çok farklı sikke tipleri olsa dahi, bunlar çok ender basımlardır. Bu döneme ait diğerlerinden farklı bir sikkenin ön yüzünde haberci/müjde veren Aziz Ioannes'in yalınayak figürü vardır.

Palaiologoslar döneminin başlarında sikke tiplerinde görülen büyük çalışmanın aksine son yüzyılında bakır sikkelerde çok az denebilecek çeşitte tipler üretilmiştir. Sikkelerdeki en son basılan ön yüz tasvirlerini; kimi zaman II. Manuel Palaiologos'un katılımı (1391-1425) ile at üzerindeki Aziz Demetrios; II. Manuel (1391-1425) ve VIII. Ioannes Palaiologos (1425-1448) sikkelerinde de Azizler Helena ve Konstantinos'un figürleri görülür. Bu sikkelerin genel olarak arka yüzünde imparatorun büst portresi ya da ayakta betimi bulunurken kimi zaman bunun yerine dört harfli Palaiologoslara ait kısaltma kullanılmıştır.

Hristiyan dininin Bizans sikke ikonografisindeki büyük etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Bu anlamda kutsal kişiler olan İsa, Meryem ve Azizlerin sikke tasvirlerinde, siyasal, ekonomik ve toplumsal etkileri de yanlarına alarak dönemsel ve üslup olarak birer değişim ve etkileşim süreci içerisinde yer almaları kaçınılmazdır. Ayrıca dinin ruhani etkilerinin yanı sıra siyasal olarak da tasvir sanatının farklı kollarında, tıpkı sikkelerde olduğu gibi, kullanılması aslında çok olağan bir durum olarak gözükmektedir. Bizans sikkelerinde tasvirleri yer alan kutsal kişiler olan İsa, Meryem ve azizlerin Bizans sikke ikonografisindeki gelişim sürecinin aktarılması çok önemlidir.

V. Penna, Bizans sikke sistemi hakkında çok farklı dönemlere ait iki farklı görüşü verir. İlki imparator Iustinianos'un çağdaşı, eskiden bir tüccar olan coğrafyacı ve keşiş *Kosmas Indikopleostes*'e ait olan ve diğeri de 20. yüzyılın seçkin bilim adamı olan

A. Bellinger'a ait olan görüşlerdir. Kosmas Bizans sikkesini cennetten gelen bir hediye olarak değerlendirir ve dönemin ticari ilişkilerinin uygulanması için uluslararası geçerliliğe sahip değerinde bir birim olduğundan bahseder. V. Penna; Kosmas'ın "Tanrının Romalılara verdiği gücün diğer bir işareti daha vardır. Demek istediğim güç Romalıların sikkesindedir (*nomisması*ndadır), her ulus ticaretlerinde bu sikkeyi kullanır ve bu sikke yeryüzünün bir ucundan diğerine her yerde kabul gören bir geçerliliğe sahiptir. Tüm insanoğlu ve uluslar bu sikkeye hayran olur." sözlerini bizlere aktarır. (V. Penna 2002, 93) Aradan yüzyıllar geçer ve Bizans sikkeleri üzerinde uzman 20. yüzyıl bilim adamı A. Bellinger ise daha farklı bir bakış açısı ile hareket ederek, Bizans sikkesinin farklı bir özelliği olduğu hakkındaki görüşünü açıklar. V. Penna; A. Bellinger'ın "Aslında Bizans İmparatorluğunda paralel giden iki kült vardı; biri Kilise'nin diğeri ise sarayın kültürüdür. Her ikisinin de kendisine mal olmuş ritüeli vardır. İkonalar gözle görünür biçimde kilise için hizmet verirken, sikkelerde aynı biçimde saraya hizmet etmiştir. (Bellinger 1956, 70-81) sözünü verir. (Penna 2002, 93) V. Penna bu çok farklı iki yüzyıla ait görüşü aktarıırken aslında Bizans sikkesinin hem ekonomik, hem siyasi hem de ruhani önemini vurguladığı gibi, yaptırımlara sahip olduğu fikrini de kafamızda oluşturmaktadır.

Bizans İmparatorluğu politik kavramlarda, idarede, hukukta ve askeri organizasyonda Romalı; dil ve kültürde Yunan; inançta ise Hristiyan dinine mensup bir topluluk olmuştur. Bizans İmparatorluğu kendi Yunan kültüründe, Roma İmparatorluğunun idari, siyasi ve askeri anlamda geleneklerini Latin ile Yunan dillerini kullanarak ve Hristiyan dinini de içine katarak yoğurmuştur. Dolayısıyla, her anlamda büyük bir uygarlık merkezi haline gelmiştir. Bizans İmparatorluğunun Asya ve Avrupa kıtaları arasında kültürel ve ticari bir köprü olması da çok önemli bir unsur olarak tarihte yerini almıştır.

Sikke tiplerinde yapılan yeni uygulamalar çeşitli dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Bizans imparatorluğunun siyasi yapısındaki değişiklikler ve savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar sonucu ortaya çıkan bunalım dönemlerinde, enflasyonun yükselmesi sonucu sikke birimlerinde de çok belirgin bir biçimde ayar düşüklüğüne gidilmiştir. Kendisini Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak gören Bizans İmparatorluğu'nda, I. Konstantinos'un imparator olmasından sonra basılan sikkelerde

pagan unsurlar kaybolmaya başlamıştır. Geç Roma dönemi sikkelerinin arka yüz tipleri olan kent tanrıçası, at üzerinde imparator ya da imparatorun ayakları dibinde esir aldığı tutsak betimlemelerinin yerini, *solidus* ayakta duran ve bir elinde haç taşıyan Nike ve *semmissis* biriminde ($\frac{1}{2}$ *solidus*) ise, kalkan ve haç taşıyan, oturan Nike betimlemesi almıştır. Diğer bir altın sikke birimi olan *tremissisin* ($\frac{1}{3}$ *solidus*) erken basılan örneklerinin arka yüzünde ise, ayakta duran Nike ellerinde çelenk ve haçlı küre taşımıştır. *Tremissisin* daha geç dönemlerde basılan örneklerinin arka yüzlerinde ise sadece bir çelenk içinde haç ya da yazı bulunmuştur. İmparator I. Anastasios'un (491–518) 498 yılında yaptığı bir dizi reform ile sikke sisteminde Roma İmparatorluğundan farklı bir takım uygulamalar başlatılmıştır. I. Anastasios'un 498 yılında tedavüle soktuğu *follis* olarak bilinen büyük bakır sikkeler imparatorluğun daha sonraki altı yüzyılı boyunca en etkin sikke birimi haline gelmiştir. Her ne kadar, Bizans sikkeleri hakkında yapılmış olan ilk yayınlarda Bizans sikke basım geleneği 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması ve imparator Arkadios'un Doğu Roma İmparatorluğu'nun başına geçmesi ile başlatılmış olsa da, konu üzerinde daha sonra çalışan nümizmatlar Bizans sikkelerinin başlangıç tarihi olarak I. Anastasios'un 498 yılında yapmış olduğu sikke reformunu almışlardır. Nümizmat Philip Grierson tarafından, M.S. 498 ile 8. yüzyılın ortası tarihi ile sınırlanan I. Dönem Bizans sikkelerinde, Roma imparatorluk sikkelerinden Bizans imparatorluk sikkelerine geçiş dönemi ve bu dönem sonrasında ortaya çıkan Bizans sikke geleneği özellikleri belirginleşmiştir. 491-741 tarihleri arasında geçen bu dönem, kamuya ait mali gelirlerin arttığı ilk dönemdir. İmparatorluğun ilk zamanlarında Bizans ekonomisi ve sikke sistemi Roma geleneğindedir. Bu durum 7. yüzyıldaki Sasani istilalarına kadar devam etmiştir. Bizans sikke sisteminde yer alan sikke birimlerindeki değer oranları Roma İmparatorluk sisteminden adapte olunmuştur.

Kendisini Roma İmparatorluğunun bir devamı olarak kabul eden Bizans İmparatorluğunun farklılığı Ortodoks olmaları ve Yunanca kullanmalarındır. Erken Dönem sikkelerindeki lejand ve monogramlarında Latince kullanmalarının dışında sikke sistemlerindeki hiçbir unsur 4. yüzyıldan öncesine benzemez. Erken dönem Roma İmparatorluğu sikkeleri 3. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir nakit para enflasyonu içinde yok olmuştur. İmparator Diocletianus (284–305) ve mali politikası ile kendisini

takip eden Büyük I. Konstantinos (306–337) iktidarlarında yeni bir sistem yavaş yavaş şekillenmiştir. Bu sistem, ağırlıkları 4. yüzyıl döneminde birçok defa değiştirilmiş, aynı zamanda isimleri ve değer ilişkileri uzun zamandan beri tartışma konusu olmuş *solidus* ya da Yunanca *nomisma* olarak bilinen altın sikkeler, çeşitli rakamlarda birimleri olan gümüş ve bronz sikkeleri içerir.

I. Konstantinos'un tedavüle soktuğu sikke sistemi barbar istilalarının yoğun olduğu 5. yüzyılın başlarında yıkılmıştır. I. Anastasios'un 491 yılında tahta geçmesinden itibaren devam eden sikkelerin tamamı altın *solidus* ve *solidus*'un iki fraksiyonudur; $\frac{1}{2}$ *solidus* değerindeki *semissis* ve $\frac{1}{3}$ *solidus* değerindeki *tremissis*. 5. yüzyılın ortasında *solidus*'un $\frac{1}{7200}$ değerinde ve ağırlığı 1 gramdan az olan *nummus* olarak bilinen ufak bakır sikkedir. Kalıcı bir yan sikke sistemi sağlamak amacıyla, I. Anastasios 498 yılında *nummus*'un bir seri katsayısını sunmuştur. 40 *nummi* değerindeki *follis* olarak bilinen bakır sikke temel bakır sikke birimidir. Bizans sikkeleri içinde *Follis* gelecek altı yüzyılda en çok göze çarpan birimlerden bir tanesi olmuştur. *Follis*'in tedavüle girmesi ile Bizans sikke tarihi içinde en kalıcı olan birimde ortaya çıkmıştır. I. Konstantinos Konstantinopolis'i başkent ilan ederek doğuda yeni bir imparatorluk yaratmış olmasına ve sikke sisteminde bir nevi iyileştirme girişimlerinde bulunmasına rağmen, Bizans İmparatorluğunun sikke sisteminin başlangıcı 491 yılında tahta geçen I. Anastasios'un 498 yılında yaptığı sikke reformuna dayanmaktadır.

P. Grierson, Marcus Aurelius idaresindeki Roma İmparatorluğunun Romalı özelliğini henüz kaybetmediği halde, imparatorun yazdığı Kendime Düşünceler⁸ adlı eserin Yunanca yazıldığından bahseder. (Grierson 1982, 1.) Başkent Roma'dır ve siyasi yapılanma sadece birtakım ufak farklılıklarla 1. yüzyıldan beri devam etmekte, sikke sistemi ise Augustus döneminden itibaren geleneksel birimler olan *aureus*, *denarius*, *sestertius*, *dupondius* ve *as* ile süregelmektedir. Diocletianus döneminde ise Roma İmparatorluğu askeri ve Oryantalleşmiş bir siyasi yapılanma sürecine girmiştir. Diocletianus döneminde sikke sistemi yeniden düzenlenmesine rağmen ne siyasi ne de parasal anlamda yeni kalıcı bir temel oluşturulması başarılmamıştır. Konstantinos ile beraber imparatorluk Hristiyanlığın imparator tarafından resmi din olarak kabul edilmesiyle imparatorluk yeni bir ideolojiye kapısını açar. Yeni siyasi merkez

⁸ Türkçe yayınlar için bkz.; İplikçioğlu 1997, 291-292.)

Konstantinopolis'te *solidus*, *miliaresion* ve *follis* birimlerinin *aureus*, *denarius* ve *sestertius*un yerini aldığı yeni bir sikke sistemi oluşturulmuştur. Bu yeni sikke sistemi Geç Rom İmparatorluğunun ekonomik ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilecek niteliklere sahip görünmektedir. 395 yılında I. Theodosios'un ölümü ile imparatorluk oğulları Arkadios ve Honorios arasında ikiye ayrılmış ve imparatorluk sikke sistemi çeşitli ırk ve uluslardan insanlardan insanların bir arada paylaşımına sahip ortak bir nokta halindedir. Konstantinopolis'ten yönetilen doğu eyaletleri 5. yüzyıl boyunca bir dizi farklı iktidar görmüş ve daha sonra ise Doğu Roma ya da Bizans olarak tamamen Batı Roma İmparatorluğundan ayrılmıştır. 5. yüzyılın siyasi yıkımları ekonomiyi de olumsuz etkilemiş ve Konstantinos'un yaptığı reform etkisini tamamen yitirmiştir. Her ne kadar altın sikke birimi *solidus* saflığını koruyarak sirkülasyondaki yerini korusa da, 5. yüzyılın son yıllarında yeni bir sikke serisi reformuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu nokta da bu kadar karmaşık bir geçmişe dayanarak nümizmatlar Bizans sikke sisteminin başlangıç tarihi hakkında farklı görüşler sunmuşlardır. 16.-18. yüzyıllar arasındaki ilk ve en eski ekol, farklı bir grup olarak Bizans sikkelerinin varlığını yok sayarak basitçe Roma İmparatorluğundan 1453 yılında Konstantinopolis'in düşüşüne kadar olan zamandaki sikkeleri tek bir grupta; Roma İmparatorluğu Sikkeleri olarak incelemişlerdir. İkinci ekol olan J. Sabatier'in 1862 yılında basılan klasığı *Description générale des monnaies byzantines* ve Tolstoi'nin 1912-14 yılları arasına tarihlenen çalışması *Monnaies byzantines* ise imparatorluğun ikiye ayrıldığı dönemden itibaren Doğu Roma İmparatorluğunun başına geçen imparator Arkadios'un (395-408) sikkelerini başlangıç olarak almışlardır. Sabatier ve Tolstoi'un bu tarihi başlangıç almalarının en önemli sebebi ise Batı ile Doğu İmparatorlukları arasında kültür ve dil farklılığıdır. Üçüncü ekol ise W. Wroth'un 1908 yılındaki çalışması *Catalogue of Imperial Byzantine Coins in the British Museum* ile Bizans sikkelerinin başlangıç tarihini Anastasios (491-518) dönemine vererek, imparatorun yaptığı reformun Bizans sikke sisteminin karakteristik düzeni oluşturmasına bağlar. P. Grierson ise Anastasios ilk yıllarında selefi Zenon'nun sikke tip ve birimlerini devam ettirdiğini, daha sonra ise ekonomik ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla bakır birimde sunduğu yeni sikkeler ile Bizans İmparatorluğuna özgün yeni bir oluşumu başlattığı fikrini doğru olarak kabul eder. Çalışmamızda, Bizans İmparatorluk sikke sistemi ve başlangıcını araştırırken J.

Sabatier, W. Wroth gibi nümizmatların eserleri de incelenerek, A. Bellinger, P. Grierson, M. F. Hendy ve diğer nümizmatların görüşleri desteklenmektedir.

Bizans sikke sisteminin kronolojik değerlendirilmesinden önce evrelerinden bahsetmek doğru olacaktır. Anastasios ve Phokas arasındaki, yani 491-610 tarihleri arası ilk gelişim evresini temsil etmektedir.

P. Grierson'un yaptığı kronolojik sıralamayla Bizans sikke sistemi beş döneme ayrılmıştır. Bu sıralamada yer alan ilk dönem, I. Anastasios'tan, yani M.S. 5. yüzyılın sonundan başlayarak 8. yüzyılın ortasına kadar olan zaman içinde tedavülde yer alan sikkeleri kapsar. Bu ilk dönemde, altın sikke birimi *solidus*, $\frac{1}{2}$ değerindeki *semissis* ve *solidusun* $\frac{1}{3}$ değerindeki *tremissis* ve dört bazen beş değerinde bakır sikke birimi bulunmaktadır. Ayrıca 615 yılından sonra, gümüş sikke birimi olan *hexagram* bu dönem içerisinde yer almıştır. Bizans sikke birimleri üç madenin kullanımından oluştuğu için modern para sistemi ile de karşılaştırmak mümkün olmaktadır. İkinci dönem, 8. yüzyılın ortasından başlar ve 11. yüzyılın sonlarına kadar sürer. Bu dönemde her bir metalden üç birim bulunmaktadır; *nomisma/solidus*, gümüş sikke *miliaresion* ve bakır *folles*. Üçüncü dönem, imparator I. Aleksios Komnenos'un (1081–1118) 1092 yılında yapmış olduğu sikke reformu ile başlar ve aşağı yukarı 13. yüzyılın sonuna doğru son bulur. Bu dönemde tedavülde olan sikkeler değeri düşürülmüş madenden basılmış *trachae/trakhy* çeşitli ölçü birimlerindedir. Bu sikkeler normal sikkelerden konkav olmaları ile farklıdır. Bu dönemdeki en yüksek sikke birimi içerisinde bir miktar altın bulunan ve eski *saf/obryzon* altın sikke *nomismanın* yerini alan *hyperpyrondur*. İçeriğinde daha fazla altın olan bu sikke, uzun zamandan beri yürürlükten kalkmış olan *tremissisi* tekrar canlandırmıştır. İçeriğinde daha fazla gümüş olan *trakhy* biriminde yapılan küçük bir değişiklik sonucunda sikke bakır ağırlıklı olmuş ve bu dönemdeki küçük yassı sikkelerin diğer iki birimi de bakır sikkeler olmuştur. Dördüncü dönem, 1300 tarihinden hemen sonra başlar ve 14. yüzyılın ortalarında son bulur. Bu dönemde bir gümüş sikke birimi olan *basilikon* tedavüle sokulmuştur. *Basilikon*, Venedik gümüş *dukati* örnek alınarak yapılmıştır. Ayrıca, *assarion* olarak bilinen küçük bakır sikkede tedavüle girmiştir. Son olarak, beşinci dönem 14. yüzyılın ortasından başlar ve imparatorluğun 1453 yılında yıkılışı ile son bulur. Bu son dönemde altın sikke basımı tamamen yok olmuştur ve saf gümüş sikke temel sikke birimi haline gelmiştir. Bu

gümüş sikke birimi ana ölçü birimi olarak, Bizans imparatorluğunda daha önce kullanılan herhangi bir gümüş sikke biriminden daha ağır değerinde ve geniş bir formda basılmıştır.

Bu beş dönem, Bizans sikke sisteminde tedavülde bulunan sikkelerin ana hatlarını ve aynı zamanda imparatorlukta gerçekleşen mali ve ekonomik koşulları kısmen yansıtır. Beş dönemin ilki kamuya ait mali gelirin büyümesinin görüldüğü dönemlerden biridir. Para ekonomisi Roma geleneğindedir ve bu durum 7. yüzyıldaki Pers ve Arap istilalarına kadar devam etmiştir. İkinci dönem 10. yüzyılda sona eren, kamu para kaynaklarının ve özel kambiyonun genel olarak çekildiği zamanlardan biridir. Üçüncü dönem, 10. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadardır. Her ne kadar 11. yüzyılın ortasında ciddi bir ayar bozulma safhası olsa da, tedavüldeki altın sikkenin eski uluslararası prestijinin kaybedilmemesiyle başlangıçta nüfusta ve imparatorluk kaynaklarında bir genişleme görülmüştür. Bu saygınlık 1204 yıkımına kadar sürmüştür. 1261 yılında başkent Konstantinopolis geri alınmış, fakat bu tarihten sonra imparatorluk sadece geçmişteki gölgesinde kalmıştır. Altın sikkeden türetilen gümüş sikke *basilikon* tedavüle sokulmuştur. Bölgedeki Batı güçlerinin hakim rolünü *basilikon* yansıtmıştır. Beşinci ve son dönemde ise, altın sikke tamamen yok olmamasına rağmen ayarı düşük sikkelere dönüş mali durumunda gerginliğe sebep olmuştur.

Bizans İmparatorluğunda Temel Birimler

5. ve 8. yüzyıllar:

<u>Altın</u>	<u>Gümüş</u>	<u>Bakır</u>
<i>solidus / nomisma</i>	<i>hexagram</i>	<i>follis (40nummia)</i>
<i>semissis / ½ nomisma</i>		<i>yarım Follis (20nummia)</i>
<i>tremissis / 1/3 nomisma</i>		<i>dekanummium(10nummia)</i>
		<i>pentanummium (5nummia)</i>

8. ve 12. yüzyıllar:

Altın	Gümüş	Bakır
<i>nomisma</i>	<i>miliaresion</i>	<i>follis</i>
(1/12 <i>nomisma</i>)	(1/288 <i>nomisma</i>)	

12 . ve 13 . yüzyıllar:

Altın	Elektron	Gümüş Bazlı	Bakır
<i>Hyperpyron</i>	<i>Aspron trakhy</i>	<i>Trakhy</i>	<i>Tetarteron</i> (değeri belli değildir.)
(1/3 <i>hyperpyron</i>)	(1/48 <i>hyperpyron</i>)	$\frac{1}{2}$ <i>Tetarteron</i> (değeri belli değildir.)	
		(1/120 <i>hyperpyron</i>) (Williams 1997, 76.)	

Roma İmparatorluğundan adapte edilen ve Bizans'ın varlığı süresince aynı biçimde korunan Bizans sikkelerinin çeşitli birimlerinin değerleri ve ağırlıklarını hesap etmek için sikke birim ve değerleri kullanılmıştır. 4.45-4.55 gram ağırlığındaki *solidus* sikke sisteminin temel birimi olup, diğer tüm sikke birimleri de *solidus*la bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. *Solidus* Roma libresinin 1/72 ağırlığındadır, ya da 24 ayardır.⁹ 4. yüzyılın sonlarında ana gümüş sikke birimi *siliqua*¹⁰ olarak biliniyordu. Erken Bizans dönemi gümüş sikke birimi ise *hexagram*dır. Orta Bizans döneminin gümüş sikke birimi *miliaresion*un değeri *solidus*un 1/12'i olarak değerlendirilmiştir. Bakır sikkelerin *solidus* ile ilişkisi I. Iustinianos (527–565) iktidarında bir dönem 1/180, diğerinde ise 1/210 oranında olmuştur. Orta Bizans döneminde altın nispeten daha değerli olmuş ve 288 *follis*in tek bir *solidus*'a eşit olmuştur. Bununla birlikte, birçok dönem için bu kadar kesin olarak kambiyo oranını belirlemek olası değildir.

Bizans sikke sisteminin temel birimi altın *solidus* ya da diğer adı ile *nomisma*dır. Altın sikke birimi olan *solidus*; 4. yüzyıldan 11. yüzyılın ortasına kadar ağırlık ve saflık oranını koruyarak, bu yüzyıllar arasında tüm Akdeniz havzasında egemen para birimi olmuştur. *Solidus* biriminin $\frac{1}{2}$ oranındaki *semmissis* ve $\frac{1}{3}$ oranındaki *tremissis* birimlerinin basımı ise I. Basileios (867–86) döneminden itibaren tedavülden kalkmıştır.

⁹ 0.189 gram x 24, yaklaşık 4.45-4.55 gram ağırlığını vermektedir.

¹⁰Ayarın Latince karşılığı olan keli medir.

8. yüzyıldan itibaren ise *follis* biriminin ölçüleri azaltılmış ve arka yüzünde dört sıra yazıtı ile imparatorun adı ve ünvanlarının yer aldığı bir dizayn ile devam etmiştir. Ioannes Çimiskes'in (969–76) iktidarından itibaren ön yüzünde imparatorluk büstünün yerini İsa tasvirlerine bırakan anonim bakır sikkeler tedavüle girmiştir. (Cribb-Cook 1990, 133.)

Bizans Sikkelerinin Birim Değerleri

I. Anastasios (İ.S. 500)

1 altın *solidus* (4.55 gr.) = 2 altın *semissis* = 3 altın *tremissis* = 24 gümüş *siliquae* ya da *keratia* = 420 bakır *follis* = 6,000 bakır *nummi*
1 altın *semissis* (2.25 gr.) = 12 gümüş *siliquae* ya da *keratia*
1 altın *tremissis* (1.52 gr.) = 8 gümüş *siliquae* ya da *keratia*
1 gümüş *siliqua* ya da *keration* (2.27 gr.)
1 bakır *follis* (8.5 gr.) = 40 bakır *nummi*

Herakleios (İ.S. 620)

1 altın *solidus* ya da *nomisma* (4.55 gr.) = 3 altın *tremissis* = 12 gümüş *hexagram* = 352 bakır *follis*
1 altın *tremissis* = 4 gümüş *hexagram*
1 gümüş *hexagram* (6.82 gr.) = 24 bakır *follis*
1 bakır *follis* (9 gr.)

III. Leon (İ.S. 725)

1 altın *solidus* ya da *nomisma* (4.55 gr.) = 12 gümüş *miliaresion* = 288 bakır *follis*
1 gümüş *miliaresion* = 2 gümüş *siliquae* ya da *keratia* = 24 bakır *follis*
1 bakır *follis*

II. Basileios (İ.S. 1000)

1 altın *histamenon* (4.55 gr.) = 12 gümüş *miliaresion* = 288 bakır *follis*
1 altın *tetartheron* (4.1 gr.)

1 gümüş *miliaresion* = 24 bakır *follis*

1 bakır anonim *follis*

I. Alexios (İ.S. 1100)

1 altın *hyperpyron* = 3 *elektron aspron trakhea* = 48 *billon aspron trakhea* = 84 bakır *tetartera* = 1,728 bakır ½ *tetartera*

1 *elektron aspron trakhy* = 16 *billon aspron trakhea* = 288 bakır *tetartera* = 576 bakır ½ *tetartera*

1 *billon aspron trakhy* = 18 bakır *tetartera* = 36 bakır ½ *tetartera*

1 bakır *tetartera* = 2 bakır ½ *tetartera*

1092-1118 Yılları Arasında İmparatorluk Tedavüldeki Para Birimi Değerleri

Birimler	<i>Noummion</i> Biriminde Karşılığı	<i>Tetartera</i> Biriminde Karşılığı	<i>Billon Aspron</i> <i>Trakhy</i> Biriminde Karşılığı	<i>Elektron</i> <i>Aspron Trakhy</i> Biriminde Karşılığı
Altın <i>Hyperpyron</i>	1,728	864	48	3
<i>Elektron</i> <i>Aspron Trakhy</i>	576	288	16	1
<i>Billon Aspron</i> <i>Trakhy</i>	36	18	1	
Bakır <i>Tetartera</i>	2	1		
Bakır <i>Noummion</i>	1			

11. yüzyılın ortasında Bizans sikke sistemini farklı değişiklikler etkilemiştir. II. Basileios'un 1025 yılında ölümünden sonra Bizans ekonomisi çökme aşamasına gelmiştir. Politik ve ekonomik felaketler altın sikke biriminde ilk resmi değer

düşürülmesine yol açmıştır. İki altın sikke birimi olan *stamenon nomisma* ve *tetarteron nomisma* bir dizi değer düşürülmeye başvurulmasından dolayı sirkülasyondaki temel birim olma anlamında değer ve itibarını yitirmiştir. I. Aleksios Komnenos dönemine kadar olan süreç içerisinde yapılan her bir değer düşürülme girişimi altın sikke birimlerine darbe vurmuş ve aslında altın sikke olarak nitelendirmek bile güçleşmeye başlamıştır. Gümüş sikke basımı bırakıldığı gibi, bakır sikkeler dahi belirli aralıklarla basılır olmuştur. II. Basileios (976–1025) iktidarında *nomismanın* aynı zamanda iki farklı versiyonu basılmıştır. İmparatorluğun düşüşü ise I. Aleksios Komnenos iktidarı ile durdurulmuş ve bu başarının bir kısmı da I. Aleksios Komnenos'un yaptığı sikke reformuna bağlı olmuştur. Eski sikke sistemini tamamen ortadan kaldıran I. Aleksios Komnenos yepyeni sikke birimlerinden oluşan yeni bir sikke sistemi oluşturmuştur. Altın sikke birimi küçük ve kalın formattan, geniş ve çukur, diğer adlandırılması ile *scyphate* biçime dönüşmüştür. I. Aleksios Komnenos hepsi çukur formda olan yeni bir seri sikke birimi tedavüle sokmuştur. Bu birimler ise; altın *hyperpyron*, *elektron aspron trakhy* ($\frac{1}{3}$ *hyperpyron*) ve temel gümüş sikke birimi olan gümüş *aspron trakhy* ($\frac{1}{48}$ *hyperpyron*)'dir. Yanı sıra, yassı, küçük ve kalın bakır sikke birimi olan *tetarteronu* tedavüle sokmuştur. Diğer birimler ile arasındaki değer ilişkisi tam olarak bilinmemekle birlikte, bu yeni bakır sikke biriminin *tetarteron* adını yürürlükten kaldırılmış hafif ağırlıktaki altın sikke birimi olan eski *tetarteron* birimine boyut ve kalınlık olarak benzemesinden dolayı almıştır. Aleksios'un bu birimlerinde genel olarak tam boy figürler; ön yüzde İsa ya da Meryem ve arka yüzde imparator sık sık Meryem ya da bir aziz ile birlikte görülmektedir.

12. yüzyıl boyunca Aleksios Komnenos'un oluşturduğu sistem sirkülasyonu devam ettirmiştir. Sadece I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) iktidarında *billon aspron tralhy* biriminin değeri düşürülmüş ve 12. yüzyılın sonunda değeri altın sikke birimi *hyperpyronun* $\frac{1}{184}$ 'ine inmiştir. (Sear 1974, 27.) II. Isaakios Komnenos (1185-1195) döneminde de *elektron aspron tralhy* biriminin değeri düşürülmüştür. I. Aleksios Komnenos'un oluşturduğu yeni sikke sistemine sadece II. Ioannes Komnenos (1118-1143) $\frac{1}{2}$ *tetarteron* alt birimini eklemiştir.

I. Aleksios Komnenos'un yaptığı bu reform 12. yüzyıldan 1204 yılında, Konstantinopolis'in düşmesi ile sonuçlanan Dördüncü Haçlı seferine kadar

sirkulasyonda kalarak, kullanımına devam edilmiştir. 1204 yılından sonra ise Nikaia/İznik başkent olmak üzere Bizans sürgünde yeni bir imparatorluk kurmuş ve İznik İmparatorluğu da *elektron trakhy* biriminin yerini saf sikke biriminin alması ile geleneksel sikke geleneğini devam ettirmiştir. İznik İmparatorluğu sikkelerinde Aleksios Komnenos'un kurduğu sikke sistemi devam ettirilmiş, sadece çukur/*scyphate* elektron aspron trakhy biriminin yerini *scyphate*/çukur gümüş trakhy almıştır. Bunun yanı sıra, İznik imparatoru III. Ioannes altın *hyperpyron* biriminin saflık değerini 20 karattan 16 karata indirmiştir. (Sear 1974, 28.) Diğer bir imparatorluk da Karadeniz kıyılarında Trabzon yöresinde kurulmuştur. Trabzon imparatorluğu 1461 yılına kadar bağımsızlığını korumuştur. Trabzon İmparatorluğu sikke sisteminde gümüş *asper* birimi yer almış olup, bu birimin üzerinde çoğunlukla Trabzon'un koruyucu azizi Evgenios ön yüzde ve imparator arka yüzde betimlenmiştir.

1261 yılında Nikaia/İznik imparatoru VII. Mikhail Palaiologos'un Konstantinopolis'i geri alması ile Palaiologos Hanedanlığı küçülen imparatorluğa yıkılışına kadar hükmetmiştir. Palaiologos Hanedanlığı döneminde, II. Andronikos (1282–1328) ölçü ve dizaynı Venedik *grossos*u temel alınmış yeni bir gümüş sikke birimi olan *basilikonu* ve bu birime ek olarak yassı bakır *assaria* birimini tedavüle sokmuştur. 14. yüzyılda artık altın *hyperpyron* biriminin değeri yavaş yavaş iyice düşürülmüş ve 1350'lerden sonra da altın sikke birimi durdurulmuştur. Altın sikke biriminin yerini yeni geniş boyutta gümüş *stavraton* ($1/2$ *hyperpyron*) birimi almıştır. (Cribb-Cook 1990, 134.)

Ayrıca VIII. Mikhail'in Konstantinopolis'i tekrar geri almasıyla birlikte bakır *tetarteron* birimi sikke sistemindeki yerini terk ettiği gibi, aynı son kısa bir süre sonra gümüş *trakhy* birimininde görülmüştür. VIII. Mikhail tarafından ayarı 15 karat saflık oranına düşürülen altın *hyperpyron* ve *billon trakhy* birimi sirkulasyonda gezen iki birim olarak sikke sisteminde kalmıştır. II. Andronikos'un iktidarında ise altın sikkenin değeri 12 karata inmiş, yassı bir gümüş sikke birimi tedavüle girdiği gibi *scyphate*/çukur *billon trakhy* biriminin yerini de yaklaşık 20 milimetre çapında olan yassı bakır sikke olan *assaria* almıştır. Son altın sikkeler olan *hyperpyra*, V. Ioannes ve VI. Ioannes Palaiologos'un (1347-1353) ortak iktidarı sırasında basılmış ve bu dönemde altın sikkenin değeri yaklaşık olarak 11 karata kadar inmiştir. V. Ioannes'in (1341-1391)

iktidarda kaldığı uzun süre içinde Bizans imparatorluğu sikke sisteminin son reformu gerçekleşmiştir. Altın sikke bir daha basılmamış, sikke sistemi büyük çaplı ve yassı gümüş sikke birimini temel almıştır. Bu gümüş sikke biriminin ½ ve ¼'ü değerinde alt birimleri oluşturulduğu gibi, imparatorluğun son yıllarında 12 ile 16 milimetre çapında küçük bakır sikkelerde sirkülasyonda yer almıştır. (Sear 1974, 28.)

I.1.4. Birimler

I.1.4.1. Altın Sikkeler

Bizans sikke sistemi *solidus* olarak bilinen altın sikke birimini temel almaktadır. Teorik olarak *solidus*'un ağırlığı 4.55 gram olup, bu da yaklaşık olarak 324 gram olan Roma litrasının 1/72'sine tekabül etmektedir. (Penna 2002, 95)

Altın sikkelerin üç biriminin; *solidus*, *semissis*, *tremissis* geçmişi 4. yüzyıla dayanmaktadır. Temel sikke birimi olana *solidus* ya da *nomisma* I. Konstantinos tarafından yaratılmıştır. Bu dönem de *solidus* yaklaşık 4.50 gram ağırlığında, 24 ayar saf altındır. (Grierson 1990, 4) *Solidus*'un ön yüzünde portre kaygısı olmaksızın imparatorun cepheden büstü, arka yüzünde ise pagan Nike tasviri yer alırken, Iustinos döneminde Hristiyan sembolü melek ve daha sonraları da basamaklar üzerinde yükselen *potent* haça dönüşmüştür. *Semissis* ve *tremissis* birimleri de *solidus*'un fraksiyonları olarak sikke sisteminde yer almışlardır. 8. yüzyılın ortalarına kadar *solidus*'un iki alt birimi olan *semissis* ve *tremissis* tedavülde kalmıştır.

Tipik 6. yüzyıl sikkesi 2 cm. çapında olup, ön yüzünde tahttaki imparator tam cephe ya da ¾ profilden, genellikle zırhlı olarak tasvir edilir. (Grierson 1999, 6.) Bu tasvir kişisel suretin ifade edilmesi şeklinde yapılmamıştır. Arka yüz genellikle Victoria figürünü haç taşıırken gösterir. II. Tiberios (578–582) altın sikkelerinin arka yüzünde II. Theodosios (408–450) tarafından Golgotha'da dikilen mücevherli büyük haçı tasvir ettiğine inanılan basamaklar üzerindeki haçı arka yüz tasviri için kullanırken, II. Iustinos (565-578) Konstantinopolis şehrinin oturan bir figür olarak şahıslandırılmış tasvirini tercih etmiştir. *Semissis* biriminin arka yüzü, kalkanında sayı yazılı oturan

Victoria tasvirine yer vermiştir.¹¹ *Tremissis* biriminin arka yüzünde ise Nike bir çelenk ve bir küre üzerinden yükselen haç taşımaktadır. Hem *semissis*, hem de *tremissis* birimlerinin ön yüzlerinde imparatorun büstü tam cephe tasvirin yerine profilden verilmiştir. Sikkelerdeki arka yüz tipi büyük çoğunlukla haçtır ve haçın biçimi birimini ifade eder. Basamaklar üzerindeki haçı *solidus*, bir küre üzerindeki haçı *semissis* ve sade bir haçı da *tremissis* arka yüzünde taşımıştır.

Politik krizin 7. yüzyılda bakır birimlere yaptığı negatif etki altın sikke birimlerinde görülmediği gibi, altın sikke iyi kalitede bolca basılmışlardır. (Grierson 1990, 5) 7. yüzyılda sikke ikonografisinde büyük değişiklikler olmuştur. İmparator Phokas'tan (602–610) başlayan sikke portrelerinde, Herakleios'tan (610–641) itibaren hem imparatorun görünüşü hem de bu imparatorun ardılı için yaptığı düzenlemeler birer değişiklik olmuştur. II. Konstans (641–668) ve II. Iustinianos (685–695; 705–711) erken dönem sikkelerinde genç birer delikanlı olarak gösterilmişler; Herakleios ve II. Konstans dönemlerinde basılan sikkelerinde uzun, gür sakal ve bıyıklara sahip olarak tasvir edilmişlerdir. (Grierson 1999, 7.) İmparatorlar tahta ilk çıktıkları zaman genç ve genelde sakalsız, tahtta kaldıkları süre içerisinde ise yaşla paralelliği ifade etmek anlamında yaşlı ve sakallı, bıyıklı tasvir edilmişlerdir. İlerleyen yaşla birlikte sakal ve bıyık boyu da uzamıştır. Bizans sikkelerinde imparatorun ardılı olacak oğul ya da oğulları ile tasvirleri sikke ikonografisinde bir çeşitlilik olduğu gibi, imparatorluğun siyasal yapılanmasına da bir ışık tutmaktadır. İmparator sikkelerinde oğul ya da oğulları ile tasvir edilerek tahtına ortak olduklarını belirtmek ve ardılı olmalarını temin etmek amaçındadır. Bu üslup hanedanlığı ilan etmek için tasarlanmıştır. Dolayısıyla, Herakleios Konstantinos ve daha sonra Heraklonas babaları Herakleios'a sikke tasvirlerinde eşlik etmişlerdir. II. Konstans döneminde ise sikkelerin arka yüzünde üç imparator oğlundan daha azı görülmemektedir. II. Iustinianos (685–95, 705–711) altın sikkelerinde büstünü arka yüze taşıyarak ön yüzde ilk defa İsa'nın büstünü kullanmıştır.

Sikkelerde yer alan 7. yüzyıl portreleri bir geçiş evresidir. 8. yüzyılda ikona kırıcı imparatorlar yönetiminde üç değişiklik olmuştur. İlk olarak, imparator tasviri çok çizgisel bir üslup haline gelmiştir. Yaşlı imparatorların ayırt edilebilmeleri amacıyla,

---

¹¹ Bu sayı aslında imparator tarafından beş yıllık bir zaman içerisinde tekrarlanan yemini ifade eder. Fakat zamanla sadece bir usul haline gelmiştir.

gerçek yaşamlarında sahip olsun, olmasınlar belli belirsiz sakal ve bıyık izleri taşımaları ve daha büyük ölçüler ile tasvir edilmeleri sonucu gerçek portre sanatına dair her iz yok olmuştur. İkinci olarak, sikkenin arka yüzünde geleneksel olarak bulunan haçın yerini, imparatorun oğlu ve olması umulan ardılının tasviri almıştır. Fakat sonraları imparatorun bir ya da birden fazla selefi imparatorun oğlu ile beraber sikkenin ön yüzünde yer almışlardır. (Grierson 1999, 8.) Dolayısıyla, sikkeler tüm hanedanlığı doğum sırasına göre tasvir etmiştir. Son olarak, *semisis* ve *tremisis*ler altın sikke birimleri arasından çıkarılmıştır. Bu sikkelerin doğuda son olarak düzenli bir biçimde basılması imparator III. Leon (717–741) iktidarında olmuştur. Daha sonra bu sikkeler çok az miktarda basılmış ve I. Nikephoros'un (802-803) tek başına iktidar olduğu dönemde imparatorluğun doğusundaki özel bir durum sebebi ile törensel dağıtım amacıyla basılmışlardır. Batıda ise bu sikkelerin basımına Syrakusa darphanesinde şehrin 878 yılında Arapların eline geçmesine kadar devam edilmiştir.

Suriye Hanedanı (717-802) sikke sistemi önemli değişiklikleri sunmaktadır. Bahsedildiği üzere, altın solidusun fraksiyonlarının basımı yavaş yavaş sonlanmış ve 8. yüzyılın sonlarına doğru altın, gümüş ve bakır sikkeler tek bir birim olarak sikke sisteminde yer almışlardır. (Grierson 1990, 7) Tipolojik ve üslup olarak 7. yüzyıldan çok farklı bir sikke sistemi getiren Suriye Hanedanı, ataları ve seleflerini hem kendileri hem de ardılları ile beraber sikke ikonografisinde kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak da, Herakleios döneminden beri altın sikkelerin tipik arka yüz betimi olan haç betimi kalkmış ve bu haç betimi yeni gümüş sikke biriminde kullanılmaya başlamıştır.

Amorion Hanedanı (820-867) döneminde ise altın sikke birimi tekrar tasarlanmıştır. Dinine çok düşkün olan Theodora, 843 yılında tasvirlerin tekrar restorasyonunu desteklemiş ve bunun sonucu olarak da İkonoklasmus Dönemi sona ermiştir. Bu sonuç ise, *solidusun* ön yüzünde Pantokrator İsa tasvirinin tanıtımı ile kutlanmıştır. Bu tarihten itibaren de, İsa, Meryem, Aziz Mikhail ve diğer asker azizlerin tasvirleri Bizans sikkelerinde yoğunlukla kullanılmıştır.

9. yüzyılın ortalarına kadar sikke tasvirlerinde değişiklik görülmemiştir. 843 yılında İkonoklasmus Döneminin son bulmasıyla III. Mikhail'in (842–867) vasileri bu imparatorun *nomismatasında* II. Iustinianos'un sikkesinde yer alan İsa tasviri kopya edilerek tasvir edilmişlerdir. İsa'nın büst ya da otururken tasviri daha sonra *nomismanın*

düzenli bir özelliği haline gelmiştir. VI. Leon (886-912) bazı *nomismatalarında* ve oğlu VII. Konstantinos Porphyrogennitos'un (913-959) sikkelerinde kullandığı gerçek portreleri alışılmış bir üslup olarak çok sıradan bir hale gelmiştir. (Grierson 1999, 9.)

Bizans nümizmatik sanatı, Makedonya Hanedanlığı (867–1056) döneminde doruk noktasına çıkmıştır. Bir süre için Suriye ve Amorion Hanedanlarının çizgisel üslupta kullandığı betimler devam etse de, aşamalı bir biçimde imparatorluk tasvirlerinin gerçek portreler haline geri döndüğü görülmektedir. Makedonya Hanedanı dönemi sikke tasvirlerinde çok yoğun bir biçimde dini tipler kullanılmıştır. İsa ve Meryem'in büstleri ya da, her ikisini de otururken ya da tam boy figürleri sıklıkla imparator ile beraber tasvir edilmiştir. 11. yüzyılda imparatorların Dukas, Botaniates, Komnenos ve benzerleri gibi aile isimleri sikkelerde kullanılmaya başlanmıştır. Gerçi aile isimleri sikkelerin kenarlarındaki yazıtlarda harf karakterleri ile o kadar minik yer almışlardır ki, kullananların çoğu için okumak muhtemelen olanaksızdır. (Grierson 1990, 9)

867-1092 Yılları Arasında *Nomismanın Değer Oranları*

İmparator	Safılık Oranı
I. Basileios (867-886)	% 98.0
VI. Leon (886-912)	% 97.5
VII. Konstantinos (920-921)	% 94.0
I. Romanos I (921-931)	% 90.5
VII. Konstantinos (945-959)	% 95.0
II. Nikephoros (963-969)	% 94.0
I. Ioannes (969-976)	% 92.5
II. Basileios (977-1005)	% 91.5
II. Basileios (1005-1025)	% 95.0
VIII. Konstantinos (1025-1028)	% 93.5
III. Romanos (1028-1034)	% 92.5
IV. Mikhael (1034-1041)	% 90.5

IX.Konstantinos (1042-1055)	% 90.5
IX.Konstantinos (1042-1055)	% 89
IX.Konstantinos (1042-1055)	% 87
IX.Konstantinos (1042-1055)	% 81.5
Theodora (1055-56)	% 80.5
I. Isaakios (1057-1059)	% 77.0
X.Konstantinos (1059-1068)	% 75.5
IV. Romanos (1068-1072)	% 71.0
VII. Mikhael (1071-1078)	% 64.0
III. Nikephoros (1978-1081)	% 35.0
I. Aleksios (1081-1092)	10.5

İkonoklasmus Dönemi sonrası basılan sikkelerin dış görünümündeki değişikliklerden daha önemli olan ayarları ve ağırlıklarındaki değişikliklerdir. II. Nikephoros Phokas (963-969) iki farklı altın sikke birimini tedavüle sokmuştur. Altın sikke *histamenon* geleneksel *nomisma* ağırlığına sahipken, görünüşe göre mali sebeplerden dolayı daha az ağırlıktaki yeni bir çeşit *nomisma* olan *tetartera*¹² basılmıştır. Bu hafif sikkelerin ağırlıklarındaki azalma gerçekte çeyrekte çok daha az olmasına rağmen *tetarteron* deyimini kullanılmıştır. *Solidus*un yanı sıra daha hafif ağırlıkta olan ve *tetarteron* (4.17 gr.) olarak bilinen altın sikke tedavüle sokulmuştur. İlk başlarda *solidus* ve *tetarteron* birimleri görünüş ve sahip oldukları ikonografi bakımından birbirinin aynısıdır. İlk başlarda, görünüş olarak tam ağırlıkta olan sikkelerden farklı değildiler. Fakat imparator II. Basileios (976–1025) döneminde *histamenon* daha büyük ve ince, *tetarteron* ise daha küçük ve kalındır.¹³ Bununla birlikte her ikisi de teknik olarak *nomismata*dırlar. *Solidus* ya da kaynaklarda *nomisma histamenon* olarak geçen birim ve *tetarteron* biriminin ikonografisi de artık birbirinden farklılaşmıştır. *Tetarteron* birimi geleneksel formatını koruyarak, 1092 yılında I. Aleksios Komnenos'un yaptığı sikke reformuna kadar da basılarak, tedavülde kalmaya

¹² Sözlük anlamıyla dörtte bir/çeyrek.

¹³ Kaynaklarda “νόμισμα δύο τετάρτων” *nomisma dyo tetarteron* (4.35 gr.) olarak anılan diğer bir hafif ağırlıkta altın sikke birimini de II. Basileios bastırmıştır. (Penna 2002, 95, dip. 1)

devam etmiştir. (Penna 2002, 95) 1030 yıllarından itibaren altın sikkelerin rengindeki değişiklik değerlerinin düştüğünün açık bir ifadesi olmuştur. Aslında daha ciddi bir değişim *nomismanın* saflık oranındaki düşüştür. Büyük I. Konstantinos tarafından yaratılışından 11. yüzyılın ilk kırk yılına kadar yedi yüzyıldan beri *nomisma* Konstantinopolis'te saf altın sikke olarak basılmıştır. IV. Mikhail (1034–1041) iktidarının ilk dönemlerinde para değerleriyle oynamış ve sahte para basımı ile de amatörce uğraştığına inanılmıştır. IV. Mikhail döneminin bazı *nomismatalarını* değeri düşük maden ile bastırmıştır. 11. yüzyılın ortalarında ve bu değeri düşük sikkelerin tedavüle girişini takip eden on yıl içerisinde 1071 yılında Malazgirt'te Bizans yenilgisi ile *nomismanın* saflığı takribi 8 karata kadar düşmeye devam etmiştir. 1080'lerde I. Aleksios bölüklerin parasını ödemek için imparatorluk levhasını eritmek zorunda kalınca, *nomismadaki* altın miktarı hemen hemen sifıra kadar düşmüştür. XI. Konstantinos (1042–1055) döneminde *histamenonun* çukur yapılmasındaki amaç ise görünüşe göre sikkeyi daha güçlü ve daha az eğimli yapmaktır.¹⁴ 1030'lardan 1081 yılına kadar altın sikkelerin renklerindeki değişme saflık ayarının 8 karattan fazla olmaması ile bağlantılıdır. Bu dönemde gerçekleşen bir ayar düşüklüğünü çok açık biçimde ifade etmektedir. Aynı dönemde *histamenon* sikkesinin yassı form yerine çukur formda basılmış olması, her ne kadar tam ağırlığa sahip olsalar da altın saflık oranın artık devam etmediğini kullanıcılara belirtmek amacını gütmektedir. (Grierson 1990, 10)

I. Aleksios Komnenos'un 1092 yılında yaptığı reform ile sikkelerin dış görünüşü tamamen değişmiş ve önceki sikke basımları ile hiçbir benzerliği kalmamıştır. 1092 yılında yaptığı sikke sistemi reformu, her ne kadar önceki ayarı düşük sikkelerin dolaşımı nedeniyle sıkıntılı olsa da, tekrar iyi kalitede altın *nomismataya* dönüşü gösterir. Altın saflık ayarı geleneksel 24 karat değerinin yerine 20 ½ karat olarak oluşturulmuştur. Bu yeni sikke *hyperpyron* olarak adlandırılmıştır. (Grierson 1990, 12) Eski gümüş ve ağır bakır sikkelerin de yerini *trakhea* olarak iki birim almıştır. *Trakhynin* iki biriminden ilki, altın-gümüş alaşımı olan *elektron trakhy* ve gümüş-bakır alaşımı olan *billon trakhy* birimleri çukur formdadırlar.¹⁵ Altın-gümüş alaşımı elektron

---

¹⁴ Bu tarihten sonra bu ince sikke takribi 26 milimetre çapında olmuştur.

¹⁵ *Billon trakhy* yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir.

sikkeler 6–7 karat ile hem eski *tremissisin*, hem de 1070’li yılların basımı *histamenonun* yerini tutan değerdedir. Bu sikkelerin tüm değerleri bulunmakta ve özel bir isimlerinin olmadığı görülmekte, lakin tiplerine göre *trikephala*/üç başlı ya da *hagiogeorgata* gibi lakapları vardır. *Scyphate*/çukur sikkelerin ön yüzlerinde¹⁶ genellikle İsa ya da Meryem tasvirleri, arka yüzlerinde ise tam boy imparatorların kendisine eşlik eden İsa, Meryem ya da azizlerden biri ile yapılmış tasvirleri vardır. (Grierson 1999, 11.)

I. Aleksios’un yarattığı sikke tipleri iki yüz yıl boyunca değişmemiş, 1204 yılında Konstantinopolis’in yitirilmesine kadar sürmüştür. 13. yüzyılın ortasında çukur altın sikkelerin $\frac{1}{2}$ 20 saflık değeri altına inmiş, $\frac{1}{3}$ *hyperpyron* değerindeki elektron sikkeler kaybolmuş *billon trakhy* birimi ise bakır sikke birimine dönüşmüştür. Her ne kadar *hyperpyronun* basımı 1204 yıkımına kadar sürmüşse de, Konstantinopolis kısa ömürlü Latin İmparatorluğunun (1204–1261) başkenti olduğu zaman, *hyperpyron* birimi İznik imparatorları tarafından Küçük Asya’daki Magnesia şehrinde çok az miktarda ve ayarı biraz daha düşük olarak bastırılmıştır. Sikke III. Ioannes (1222–1254) döneminde 18 karat ayarına düşmüştür. Bunun yanı sıra daha önceleri de tedavülde olan ve artık hemen hemen saf gümüş olan elektron sikkelerde bu sikkelere eşlik etmiştir. VIII. Mikhail Palaiologos’un (1259–1282) 1261 yılında Konstantinopolis’i geri almasından sonra, *hyperpyronun* ayarı 15 karata kadar düşürülmüş, ön yüz tasvir tipi olarak Konstantinopolis şehrinin koruyucusu ve hamisi olarak Meryem kullanılmıştır. Daha sonra ise, oğlu II. Andronikos’un (1282-1328) uzun süren iktidarında 12 karata inmiştir. (Grierson 1999, 12.) Aynı zamanda bu dönemlerde sikke basımları giderek daha da kötü bir işçilik ile yapılmaya başlanmış ve sikkelerin birim ağırlıkları da çok düzensizleşmiştir.

---

¹⁶ Dış bükey kısımları.

1204-1354 Yılları Arasında *Hyperpyron* Biriminin Değer Oranları

İmparator	Ayarlar	Saflık Oranı
I. Theodoros (1208-1222)	18	% 75
III. Ioannes (1222-1254)	16	% 66.7
VIII. Mikhail (1258-1282)	15	% 65
II. Andronikos (1282-1295)	14	% 57
II. Andronikos (1295-1320)	13	% 54
II. Andronikos (1320-1328)	11	% 48
VI. Ioannes (1347-1354)	11	% 45

1261 yılında tekrar kurulan Bizans İmparatorluğunun sikke sistemi 14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yaşanan bir boşluk ile iki farklı evreye ayrılmaktadır. 1261 yılından itibaren basılan sikkelerde önceki dönem uygulamaları devam etmiştir. Altın sikke birimi *hyperpyron*un ayarı hızla düşmüştür. Geleneksel tarzda son olarak basılan *hyperpyron* Bizans altın sikke basımının sonunun geldiğini ifade eder. Bu son altın *hyperpyron* sikkeler V. Ioannes ve VI Ioannes'in (1347–1352) birlikte iktidarı paylaştığı dönemde basılmıştır. 14 yüzyılın ortasında imparatorlar altın sikke basımını durdurmaları, I. Konstantinos'dan beri devam eden uzun ve ihtişamlı geleneğin sonunun geldiğini göstermektedir. Geçici olarak altın sikke basımının durdurulması Konstantinopolis'in Türkler tarafından düşürülüşüne kadar tüm yüzyıl boyunca devam etmiştir. *Hyperpyron*un yerini ise kısmen yabancı kaynaklı sikkeler ve kısmen de ½ *hyperpyron* değerindeki yerel gümüş sikke *stavraton* almıştır. (Grierson 1990, 14)

Kommenoslar'dan itibaren *Hyperpyron* Birimindeki Değer Düşüklüğü¹⁷

İmparatorlar	<i>Hyperpyron</i> Birimindeki Altın Ayarı % 100 = 24 Ayar	Notlar
1081-1185 Komnenoslar	20.5	
1185-1204 Angeloslar	20.5	
1204 Latin İmparatorlar	—	Bilinen altın bir sikke yoktur.
1222-1254 III. Ioannes Vatatzes	16	İznik İmparatorluğunda
1261-1282 VIII. Mikhail Palaiologos	15	Konstantinopolis şehir surları içerisinde Meryem
1282-1295 II. Andronikos Palaiologos	14	Secde tipi (proskynesis)
1295-1320 II. Andronikos Palaiologos	12	İsa dizleri üzerindeki Andronikos ve IX. Mikhael'i kutsar.

¹⁷ P. D. Whitting çalışmasında, Komnenoslar döneminden başlayarak Palaiologoslar dönemi de dahil olmak üzere altın sikke birimi *hyperpyron* biriminde görülen değer düşüklüğünün aşamalarını göstermiştir. (Whitting 1973, 232, fig. 7.)

1328-1341 III. Andronikos Palaiologos	11	
--	-----------	--

I.1.4.2. Gümüş Sikkeler

Diocletianus ve I. Konstantinos dönemlerinde yapılan sikke reformlarında gümüş sikkelerin sadece ikinci derece bir rol oynamalarının nedeni bu madenin az bulunması değildir. Altınla bağlantılı olarak değerindeki düzensiz değişim basımları zorlaştırmış ve dolayısıyla gönülsüz olarak gümüş sikke kabul edilir olmuşlardır. Gümüş sikkelerin değeri sikke sisteminde bağımsız olarak işleminden geçmiştir. Meblağları da, gümüş ağırlığı bakımından tanımlanmıştır. Gümüş levha ve külçelerin saflığı genellikle darphane tarafından üzerine konulan damga ile garanti edilmiştir. Gümüş madenin sikkelerde kullanımına yönelik bu ön yargı 6. yüzyılda sona ermiştir.

I. Anastasios'un reformlarıyla birlikte birimlerde oluşan canlanma gümüş için geçerli olmamıştır. Küçük gümüş sikkeler İtalya ve Kuzey Afrika'da, Ostrogotlar (489–553) ve Vandallar (439–533) döneminde kullanılmıştır. I. Iustinianos'un fetihlerinden sonra da basımı devam etmesine rağmen, 6. yüzyılda Konstantinopolis'te sadece törensel amaçlar için basılmış ve günümüze bu döneme ait çok az miktarı ulaşmıştır.

Tremissis ile *follis* arasındaki sıkıntılı boşluğu doldurmak amacı ile gümüş sikke birimi tekrar canlanmıştır. 615 yılında imparator Herakleios tedavüle *hexagram* olarak adlandırılan gümüş sikke birimini sokmuştur. (Grierson 1999, 13.) Hazinedeki gümüş süs eşyaları kullanılmış ve Kilise kendisine ait gümüş levhaları ateşe tapan kâfirler olarak tanımlanan Perslerle yapılan savaş için vermeye zorlanmıştır. *Hexagramın* değeri, Roma İmparatorluğu döneminde tedavülde olan ve düzenli olarak basılan tüm gümüş sikkelerden daha yüksektir.¹⁸ 615 ile 670'li yılların sonuna kadar düzenli bir şekilde sikke sisteminde yerini almıştır. (Grierson 1990, 6.) *Hexagram*, II. Konstantinos ve IV. Konstantinos (668-685) dönemlerinde de önemli miktarda basılmaya devam etmiştir. Fakat miktarları ve hacimleri 680 yıllarında izini yitirmiş ve yüzyılın sonunda

¹⁸ 6 *grammata* /6.84 gram ağırlığında.

imparatorluk I. Anastasios ve I. Iustinianos dönemlerinin etkileriyle altın-bakır temelli sikkelere dönmüştür.

Suriye Hanedanı döneminde, yine *solidus* ile bakır sikkeler arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla yeni bir gümüş sikke birimi ortaya çıkmıştır. 720 yılında III. Leon'un ve oğlu V. Konstantinos (720-741) ile ortak iktidarında *miliaresion* adlı yeni bir gümüş sikke birimi tedavüle girmiştir. *Miliaresion*, 1/12 *solidusa* eşit olmasıyla *hexagramdan* farklı birim değerdedir. *Miliaresion hexagramdan* çok daha geniş ve ince olup, esinini İslam sikkesi dirhemden almıştır. İslami sikke dirhem gibi *miliaresion* da hükümdar tasvirine sahip değildir. Bunun yerine sadece ortak imparatorların isimleri ve unvanları ile donatılmıştır. (Grierson 1990, 7.) Görünüşe göre *miliaresion* biriminin tedavülde kaldığı ilk yüzyılda, imparatorlar ardıl imparator atandığı zaman geleneksel olarak halka dağıtmak için törensel amaçlı basılan sikkelerde tasvir edildikleri için tek bir imparator adına hiç bir basımı yoktur. Theophilos'un (829-842) iktidarına kadar gümüş sikkeler sadece tedavülün düzenli bir parçası haline gelmekle kalmadığı gibi, daha sonra tahta her çıkan hükümdar tarafından da basılmıştır. Orta Bizans sikke sisteminin tipik özelliği olan birimlerdeki sadelik *miliaresion* için de geçerli olmuş ve tıpkı altın ve bakır madenlerinde olduğu gibi gümüş madeninden de tek bir birim tedavülde kalmıştır.

Miliaresionun birim ağırlığı gelecek iki yüzyıl içinde birçok defa değiştirilmesine rağmen, dizaynında hemen hemen hiçbir değişiklik olmamıştır. Gerçekleştirilen tek önemli değişiklik, sadece üzerindeki lejandındadır. 25 Aralık 800 yılında imparator unvanını alan Büyük Karl/Charlamagne tarafından yönetilen Frank İmparatorluğu kendisini Roma İmparatorluğunun mirasçısı olarak görmektedir. I. Mikhail (811-813) ise asıl mirasçı olarak kendilerini kabul ettikleri için Büyük Karl'ı sadece imparator olarak tanımış, asıl mirasçının Doğu Roma İmparatorluğu olduğunun vurgulanması içinde sikkelerde yer alan Basileios/İmparatorlar lejandına Romaion/Romalıların kelimesini eklemiştir. (Grierson 1999, 14.) 10. yüzyılda, Makedonya Rönesansı ile gümüş sikke biriminin daha aktif hale gelmesini sağlamak için girişimlerde bulunulmuştur. Gümüş sikkelerin arka yüzünü biçimlendiren çok zarif bir üslup ile yapılmış haç tasvirinin çapraz kollarının kesiştiği küçük bir alana sahip yere, başlangıçta İsa'nın büstü ve daha sonra da imparator büstü sıkıştırılmıştır.

(Grierson 1999, 14.) Sikke tasvirlerinde çok zarif ve ince bir işçilikle yapılan haç motifinin yerine ise, 10. yüzyılda yapılmış Anonim bir basımda *Nikopoios* ikonasından alınmış tasvir, 989 yılında yapılan Abydos savaşında imparator II. Basileios'a zafer verdiğiğine inanılan kutsal kişi olarak sikke tasvirinde haçın yerini almıştır. (Grierson 1999, 15.) 11. yüzyılda *miliaresion* biriminin fraksiyonları basılmaya başlanmış, tasvirlerde de İsa ve Meryem'in büstleri, ya da arkalıklı/arkalıksız tahtta oturan İsa figürleri, Meryem ve imparatorun beraber tam boy figürleri gibi çok çeşitli tipler görülmeye başlanmıştır. 11. yüzyılın ortasında başlayan altın birimindeki düşüşün yansıması olarak bakır ve gümüş birimlerde de değer düşüklüğü başlamıştır. (Grierson, 1990, s. 10.) 11. yüzyılda büyük bir tasvir çeşitliliği ile basılan ve fraksiyonları olan gümüş birim artık önemini yitirmeye başlamıştır.

1080'li yıllarda gümüş *miliaresion* altın *nomismanın* kaderini paylaşarak, 1092 yılı reformunda yer almamıştır. Eski gümüş birim ve ağır bakır sikkelerin yerini *trakheanın* iki birimi; altın-gümüş alaşımli elektron sikkeler ve gümüş-bakır alaşımli *billon trakhy* almıştır. (Grierson 1990, 12.) Yaklaşık % 7'si gümüş olan düşük ayarlı çukur *billon* sikke tedavüle girmiştir. Başlangıçta *billon*, $\frac{1}{4}$ *miliaresion* değerinde ve *hyperpyrona* eşitliği ise 48 *billon* ile olmuştur. İdareciler alım gücü nispeten daha zayıf olan *billon trakhy* sikkelerin basımına devam edilmesine gerek duymamışlardır. I. Andronikos iktidarının sonunda (1183-1185) saflık oranı % 2 oranında gümüşe düşmüş ve 120 *billon* bir *hyperpyron* ile eşit değerde olmuştur. Her ne kadar, cüzi bir miktarda gümüş içerik kapsayan bu içbükey gümüş sikke üretiminin muhafaza edilmesine devam edilse de, 13. yüzyıl örneklerinin analizi bu tarihten itibaren bakır bir sikke haline geldiğini gösterir.

1143-1204 Yılları Arasında *Billon Aspron Trakhy* (Gümüş) Biriminde Değer Oranları

	Ağırlık		İçerik/Kapsam	Değişim Değerleri
Tarih	Gramlar	Saflık	Gramlar	<i>Hyperpyrona</i> göre
1092-1143	4.4	% 7	0.308	48 = 1 hyperpyron
1143-1180	4.4	% 6	0.264	56 = 1 hyperpyron
1180-1195	4.4	% 3	0.132	120 = 1 hyperpyron
1195-1203	4.4	% 2	0.088	184 = 1 hyperpyron

1261 yılından sonra başlangıçta gümüş bazlı çukur sikkeler hala kullanılmış olsa da, II. Andronikos bu sikkelerin yerine Venedik gümüş *dukat*ının bir kopyası sayılabilecek saf gümüş olan *basilikonu* tedavüle sokmuştur. (Grierson 1999, 16.) Ağırlık ve saflık oranları bakımından birbirinin aynı olan *basilikon* ve *dukat* aynı zamanda sirkülasyonda kalmışlardır. (Grierson 1990, 14.) 14. yüzyılda gümüş sikkeye büyük ölçüde geri dönüş başlamıştır. *Basilikon* saf gümüş içeriğiyle, yassı biçimde üretilmiştir. 1/12 *hyperpyron*da olduğu gibi, daha önce tedavüle olan *miliaresiona* benzeyerek değer sistemine kolaylıkla uymuştur. Bununla birlikte, 1330 ve 1340'larda ağırlığı önemli miktarda azaltılmıştır. 14. yüzyılda Avrupa'nın büyük bir kısmı şiddetli bir gümüş madeni açığından dolayı sorun yaşamaktadır. Yüzyılın ortasından sonra basımına daha fazla devam edilmemiştir. *Billon* yerine *stavraton*¹⁹ olarak bilinen, yeni bir gümüş sikke birimi tedavüle girmiştir. *Stavraton*, daha önceden sirkülasyonda olan ama basımı artık bırakılmış altın sikkelerin tüm işlevlerini üzerine almıştır. *Stavraton*, Bizans'ta önceden kullanılan diğer gümüş sikkelerden daha ağır olarak basıldığı gibi,

¹⁹ Yunanca *stavros*/haç kelimesinden gelen.

Avrupa'daki diğer gümüş sikkelerden de daha ağırdır. Başlangıçta 8-9 gram ağırlığıyla, $\frac{1}{2}$ *hyperpyron* değerindedir. Zayıf bir yapıya ve zarif olmayan görünüşü sahip olmasına rağmen *basilikon* iyi kalitede gümüş oranına sahip olduğu için tüccarlar tarafından ticarete kullanılan bir sikke birimidir. $\frac{1}{2}$ *stavraton* ve Bursa'da basılan Osmanlı sikkesi akçe ile ağırlıkta benzer olan $\frac{1}{8}$ *stavraton* alt birimleri de ticarete kullanılmıştır. $\frac{1}{4}$ *stavratonun* işlevi ise, Venedik gümüş *dukatları* tarafından karşılandığı için sirkülasyondan kaldırılmıştır. *Stavraton* ve fraksiyonları imparatorluğun son yıllarında da basılmaya devam etmiştir.

I.1.4.3. Bakır Sikkeler

40 *nummi* değerindeki büyük bakır *follis* 498 yılında I. Anastasios'un yaptığı sikke reformu ile tanıtılmıştır.²⁰ Standart bakır *follis* 40 *nummi* birim değerindedir. Dolayısıyla, birim değeri Yunan harf/rakamı (=40) olarak arka yüzünde yer almıştır. (Grierson 1990, 4.) *Follisin* arka yüzünde 40 rakamını temsil eden Yunanca **M** birim değeri basılmıştır. Başlangıçta sadece iki tane fraksiyonu eşlik etmiştir. *Follisin* maksimum ağırlığı 26. gramdır. Yanı sıra, dört alt fraksiyonu; $\frac{1}{2}$ *follis kappa/20 nummi* **K**, *decanummiium iota/10 nummi* **I** değer işaretlerini arka yüzlerinde taşımışlardır. (Grierson, 1999, 17-18.) 512 yılında bu sikkelerin ağırlıkları çift katına çıkarılmış ve bir alt fraksiyon olan *epsilon/5 nummi* değerindeki *pentanummiium* **€** Yunan harfi ile tedavüle girmiştir. (Grierson 1999, 18.) Üstelik görünüşe bakılırsa, 498 yılında geçici olarak tedavülden kaldırılan *nummusun* basımına kaldığı yerden devam edilmiştir. Darphaneler hepsinde büyük miktarda basılan bakır sikke birimleri iç ekonomi de kullanılmak amacı ile tedavüle girmişlerdir. Üç altın sikke birimi *solidus/semmissis/tremissis* ve beş bakır sikke birimi *follis*, $\frac{1}{2}$ *follis*, *decanummiium*, *pentanummiium* ve *nummus* ile, imparatorluk ekonomisi uygun sikkelerle doğru bir işlev için donatılmıştır. Aslında, gümüş sikkeler bakır *follis* ve altın *tremissis* arasında bir nevi köprü görevini görmüş ve tahminen gümüş maden değerinin altın madenine karşı düzensiz değişimi yüzünden sıklıkla basılmamıştır.

---

²⁰ Anastasios'tan önce tedavüle var olan tek bakır sikke birimi olan *nummus* kimi zaman *alpha/1* değer işareti taşımaktadır.

I. Iustinianos (538/9), ilk on iki yılında *follisin* ağırlığını yaklaşık olarak 25 gram civarına yükseltmiştir. Bunun yanı sıra, I. Iustinianos *follisin* görünüşünü ve ikonografisini değiştirerek ön yüzdeki geleneksel profil portre yerine tam cephe büst tasvirini koymuş ve arka yüze tarih eklemiştir. Böylece bakır sikkelere I. Iustinianos'un saltanat yılına ait tüm resmi belgeleri tarihlemek için başvurulabilir. Yine de, bu bakır sikke günlük kullanım için çok ağırdır. Bu ağırlık 541/2 yılında 22 gram civarına düşürülmüştür. *Follis* biriminin ayarında yapılan azaltmalar kalan yüzyılda süreler içerisinde olmuştur. Kısacası, *nummi* basımı bırakılarak, 30 *nummi* değerinde olan yeni bir birim **A** ya da **XXX** değer işareti ile sikke sistemine sokulmuştur. 6. yüzyılın sonunda *follis* değerini korumuş, geniş çaplı bir sikke olarak, ağırlığı ve ölçüsü ile kullanıcılarına değeri için gerçek bir teminat vermiş olmalıdır.

7. yüzyılda yaşanan politik felaketlerden etkilenen Bizans sikke sisteminde en göze çarpan biçimde değer düşüklüğü bakır sikke birimlerinde olmuştur. 6. yüzyılın ikinci yarısında zaten bakır sikkenin ağırlığı tekrar tekrar düşürülmüştür. Zaman içerisinde düşüş süreci hızlanmış, dolayısıyla 717 yılında *follis* 538 yılında I. Iustinianos'un gücünün zirvesinde olduğu değerinin sadece dörtte biri değerine inmiştir. 629 ve 668/9 yıllarında eski ağırlıkları canlandırmak için yapılan girişimler ise kısa vadeli olmuştur. (Grierson 1990, 5.) Genellikle, imparatorun ilk tahta çıkışında basılan ağır sikkelerde bu girişim yapılmış, fakat bu çabaların hiç biri kalıcılık sağlamamıştır. Ağırlıktaki bu düşüş *follisin* fraksiyonlarının basımını çok daha zor hale getirmiş, bu nedenle 8. yüzyılda tüm bakır sikke alt birimleri ortadan kaybolmuştur. Bu durumun en dikkat çeken yan etkisi ise, yeni bakır sikke basmak yerine eski sikkeleri boş gibi tekrar kullanmak olmuştur.

Follisin dizaynı, değişen yönetici kombinasyonlarını gösterir. Bakır sikkelerin ağırlıkları tekrar tekrar azaltılmıştır. II. Konstans'ın *follisi* ortalama olarak sadece 3 gram civarındadır. İkonografileri bir nevi çeşitlenirken, bir önceki yüzyıldaki 25 gram ağırlığın tam tersine birim değeri düşmüştür. (Grierson 1999, 19.) Böylece, çok küçük oldukları için $\frac{1}{2}$ *follis* kolayca darp edilemez hale gelir ve alt birimler hemen hemen kaybolmuştur. İmparatorluk bu dönemde siyasi bir çıkmaz içindedir. En zengin eyaletleri, Mısır ve Suriye tamamen Araplara kaybedilmiş, Balkanların büyük bir kısmı Slavlar tarafından işgal edilmiştir. 6. yüzyılın henüz ikinci yarısında başlayan bu olaylar

ancak bağılı sikkelerden satın alınmış gücün düşüşünü de şiddetlendirmiştir. Bu dönemin bakır sikkelerinin tüm Bizans serileri içindeki en kötülerini olması da aslında hiç de şaşırtıcı değildir.

Suriye Hanedanına mensup imparatorlar döneminde (717–797) altın birimlerde olduğu gibi bakır birimler de aynı sadeleştirme sistemi ile aşağı doğru gitmeye başlamıştır. Bakır sikkelerin basımını desteklemek için *follis* eski değerlerinde basılmaya devam edilse de, altın sikkelerde olduğu gibi bakır sikkelerin fraksiyonları ortadan kalkmıştır. 8. yüzyılda altın, gümüş ve bakır sikkelerin basımları sadece birer birim değeri üzerinden devam etmiştir. Bu da, ekonomik anlamda sikkelerin basımı olarak orta Bizans Dönemi para politikasındaki sadelik ile görülen en önemli fark olmuştur. V. Konstantinos'un (741–775) iktidarının ortalarındaki son basımlar ise *decanummium* ve *pentanummium* birimlerinde olmuştur. IV. Leon'un (775–780) döneminde $\frac{1}{2}$ *follis* ve VI. Konstantinos'un (780–797) $\frac{1}{2}$ *follis*i, IV. Leon'un bastırıldığı yarısı değerindedir. Tarihlendirme, yüzyılın başlarında manasız olan **XXX NNN**'nin **ANNO** ve rakamların yerini alması ile terk edilmiştir. (Grierson 1999, 20.)

Suriye Hanedanının sikkelerin sistemi üslubu ve tipolojik içeriği 7. yüzyıldan çok farklıdır. Sikkelerdeki portre sanatındaki tüm unsurlar ortadan kalkmış, çizgisel üslup yerini Herakleios dönemindeki üç boyutlu öğelere bırakmıştır. Aile bağları göz önüne alınarak sikkelerin tasvirleri tekrar tasarlanmış, alışık olunmayan bir üslup ile her bir imparator ölmüş ataları ve seleflerinin yanı sıra ortak imparatorlar ve ardılları ile beraber tasvir edilmiştir. Böylece, altın sikkelerde Herakleios iktidarından beri kullanılan arka yüzdeki haç betimi kalkmıştır. Yanı sıra, birkaç diziden oluşan yazıt sikkelerin belirleyici özelliği olarak sikkelerin ikonografisine girmiştir. Bu yeni üslup altın sikkelerde hiç görülmezken, Suriye Hanedanı döneminde gümüş sikkelerde düzenli olarak kullanılmış ve bir sonraki yüzyılda da bakır sikkelere yansımıştır.

Bu değişim Amorion Hanedanı döneminde başlamış, 820 ve 830'lu yıllarda II. Mikhail ve oğlu Theophilos döneminde *follis*in görünümünü tamamen değiştirmiştir. II. Mikhail'in (820–829) iktidarında, *follis*in ağırlığı 8 gram civarına yükseltilmiş, yaklaşık 3 cm çapındaki 6. yüzyılın tipik büyük bakır sikkelerini tekrar canlandırırsa da, Bu geniş ve ağır sikkelerin Orta Bizans döneminin belirleyici bakır sikkeleri olmuştur. Theophilos'un bastırıldığı büyük *follis* 1092 yılındaki I. Aleksios Komnenos'un gerçekleştirdiği reforma

kadar kullanılmıştır. Bu uzun süre içerisinde sikkelerin ağırlıkları ve tasvirleri bir çok değişiklik görmüş olmasına rağmen birimler korunmuştur. Theophilos *follis*in arka yüzünde değer işaretini bastırmayı bırakarak bu alanı birkaç sıradan oluşan lejand ile doldurmuştur. Theophilos'un iktidarından sonra kullanılan dizayn, bir yüzde imparatorluk figürü ya da figürlerinden ibarettir. Sikkenin lejandı imparatorun ismi ve unvanını verir. Sikkelerde *eusebes*/dindar ve *pistos*/vefali gibi Hristiyanlar için övgü dolu ifadeler de görülmüştür.

İmparator I. Ioannes Çimiskes (969–976) döneminde İsa'nın büstü imparatorluk figürünün yerini alarak, imparator adı ya da ünvanı yerine de “Peygamberimiz İsa, yönetenlerin kralı” gibi dini içerikli kısaltma görülmüştür. 970 yılında I. Ioannes Çimiskes'in bakır sikke biriminde gerçekleştirdiği bu yeni tip 1092 yılına kadar çeşitli dizaynlarla devam eden *Anonim Follis* serisi olarak adlandırılmıştır. (Grierson 1999, 21.) *Anonim Follis* serisindeki sikkeler farklı tipleri ile gruplandığı gibi, belli bir imparatora ait lejand taşımamışlardır. Kısacası, belli bir grup ardıl imparatorun iktidarında basılmış olarak atfedilmemişlerdir. *Anonim Follis* serisinde basım tiplerine göre kronolojik bir gruplama yapılmıştır. İktidara gelen imparatorların tercihlerine göre çeşitlenen bir grup olmadığı anlaşılmaktadır. X. Konstantinos iktidarında, 1060'lı yıllarda, imparatorların kendisine atfedilen *follis* basımlarına tekrar geri dönülmüştür. Sonraki 30 yıl içerisinde de hem imparatora ait lejand taşıyan seri, hem de anonim sikkeler eş zamanlı olarak basılmaya devam etmiştir.

Anonim *Follis* Grubu Tiplerinin Katalog ve Buluntulara Göre Sınıflanması²¹

Anonim Tip (Bronz/Aes)	W. Wroth, B. M. Catalogue	A. R. Bellinger, Corinth Finds	Miss M. Thompson, Athens Agora
İsa'nın büstü A.Y.: 4 sıralı	I I. Ioannes-III.	1 (i) I. Ioannes	A (i) I. Ioannes

²¹ P. D. Whitting çalışmasında bu sınıflamayı 3 ana kaynağa göre derlemiştir. (Whitting 1973, 180-181, fig. 6)

yazıt (i) küçük tip (ii) geniş tip	Romanos	(ii) II. Basileios- III. Romanos	(ii) II. Basileios-VIII. Konstantinos
İsa'nın büstü A.Y.: Basmaklar üzerinde haç	II IV. Mikhail	2 IV. Mikhail	B III. Romanos
İsa tam boy A.Y.: Mücevher süslü haç	III Theodora	3 IX. Konstantinos	C IV. Mikhail
Arkalıklı tahtta oturan İsa A.Y.: 3sıralı yazıt	V X. Konstantinos	6 I. Isaakios	D IX. Konstantinos
İsa'nın büstü A.Y.: 3 sıralı yazıt	VI I. Isaakios	4 Theodora	E I. Isaakios
Arkalıksız tahtta oturan İsa A.Y.: 3 sıralı yazıt, + ve +	IV VI. Mikhail	5 VI. Mikhail	F X. Konstantinos
İsa'nın büstü A.Y.: Meryem'in büstü	VII IX. Konstantinos	7 VII. Mikhail	G IV. Romanos
İsa'nın büstü A.Y.: Patrik haçı	I. Aleksios döneminde Haçlı basımları	8 I. Aleksios	H VII. Mikhail
İsa'nın büstü		9	I

A.Y.: Latin haçı	I. Aleksios döneminde Haçlı basımları	I. Aleksios	III. Nikephoros
İsa'nın büstü A.Y.: Üzerinde hilal olan haç	I. Aleksios döneminde Haçlı basımları	10 I. Aleksios	J I. Aleksios
İsa'nın büstü A.Y.: Meryem tam boy Nokta bordürler	VIII IX Konstantinos	11 I. Aleksios	K I. Aleksios
İsa'nın büstü A.Y.: Haç pattée, altında XC	—	13²² I. Aleksios	L I. Aleksios

1080 yıllarında *Anonim Follis* serisinin en son basımları işçilik ve birim değeri bakımından öcekilere göre daha küçük ve hafiftir. Ağırlıkları 6 gramdan fazla olmamış, sonunda 1092 yılında I. Aleksios Komnenos tarafından tedavülden kaldırılmışlardır. I. Aleksios Komnenos ile uzun süreli hanedanlık süreci başlamıştır. Çukur form yerine yassı ve değeri daha düşük küçük bakır sikke birimi ortaya çıkmıştır.²³ Eski altın *tetareron* ile aynı ölçüde olduğu ve genel görünüşü *tetareronu* andırdığı için, bu birim de *tetareron* olarak adlandırılmıştır. Olasılıkla, 1080'lerde basılmış olan son *follis*in dörtte biri değerindedir. *Tetareron* birimi, 12. yüzyıl boyunca Konstantinopolis ve Selanik'te çeşitli dizaynlar ile sıklıkla basılmıştır; imparatorların büst ya da tam boy figürleri, İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin tasvirleri, imparatorluk ve diğer monogramlar. Bazen yarım *tetarera* basımları da vardır. I. Aleksios'un tek bir basımında çok olağandışı olarak kurşun madeninin daha geniş bir sikke için bakır yerine

²² P. D. Whitting; tip 12'yi vermeyip, tip 9'un muhtemelen bir varyasyonu ya da kötü bir basımı olduğunu ifade etmiştir.

²³ Başlangıçta, bu gruba ait bazı sikkeler kurşun madeninden basılmıştır.

kullanılmasına izin verdiği görülmüştür. 13. yüzyılda birimlerin fark edilir miktarda azalmasının nedenini, şüphesiz *billon trakhynin* değerinin düşmesine bağlamak doğru olacaktır. Daha sonraki yıllarda bakır sikkelerin değerlerinde dejenerasyon başlamıştır.

13. yüzyılın sonlarında *tetarteron* benzeri bakır sikkeler yok olmuştur. Eski Roma adıyla *assaria* olarak bilinen daha ince ve daha geniş formda sikkeler *tetarteronun* yerini almıştır. II. Andronikos-III. Andronikos ortak yönetiminde (1328–1341) dizaynları büyük bir ihtimalle senelik olarak değiştirilmiştir. Bunun sonucu olarak da, çok sıra dışı olarak çeşitlenmiştir. Fakat iyi bir işçilik ile basılmamaları ve birim değerinin düşüklüğünden dolayı korunmamaları nedeniyle birçok örneğin detaylarının yeniden yapılması zorluk yaratmıştır. Bu gruba ait sikke buluntularının azlığı ve buluntuların belli bir form verememesi ise sikkelerin tarihlerinin belirsizleşmesi sürecini getirmiştir. 1367 yılında ağır gümüş *stavraton* tedavüle girdiğinde, *assarianın* yerini iki bakır birim almıştır; bir tanesi *tournesion* olarak adlandırılan ve Yunanistan'da yerleşen Frankların *denier tournoisini* model alan bir grup sikkedir. Diğeri ise, *follaro* olarak adlandırılan minik ve ağırlığı 1 gramdan az olan sikkedir. Bu sikke ise eski *follis* ile sadece isminde benzer olup, birim değeri olarak hiçbir karşılaştırılması yapılamaz.

I.1.5. Darphaneler

I. Anastasios döneminde Doğu Akdeniz çevresindeki imparatorluk toprakları daraldığı için sadece dört tane darphane üretim yapmıştır. I. Iustinianos'un Balkanlar, Kuzey Afrika, İtalya ve İspanya'nın bir bölümünü tekrar fethetmesiyle darphane sayısında önemli miktarda artış olmuştur. Bu dönemde doğudaki başlıca darphaneler, başkent Konstantinopolis, Nikomedeia ve Çanakkale boğazının Asya kısmındaki Kyzikos, Suriye'deki Antiokheia, Mısır'da Aleksandreia ve Balkanlarda Thessaloniki'dir. Batıdaki başlıca darphaneler ise, Kuzey Afrika'daki Kartaca ve Adriyatik denizindeki Ravenna'dır. Hepsinin ortak özelliği ise bakır sikke darp etmeleridir. Fakat gümüş sikkeler Kartaca ve Ravenna dışında nadir olarak basılmış, normal bir seyir olarak altın sikke basımı bu darphaneler için sınırlanmıştır. Konstantinopolis darphanesi ise başkent statüsüyle batı darphanelerini üretim verimi

bakımından aşmıştır. Resmi darphane işareti yer isimlerinin kısaltılmış hali olarak bakır sikkelerde yer almış olmasına rağmen, çoğunlukla düşük birimlerde kullanılmamıştır.²⁴ Başkentte basılan sikkelerin üzerlerindeki **CONOB** olan kısaltmasında Konstantinopolis'in ilk hecesine katılan **OB** hem *obryzum* ve hem de Yunanca 72 numarasının ifadesidir. Altın sikke basımı Ravenna ve Kartaca darphanelerinde sadece iyi damgalanmış yerel nitelikler gösterdiğinde farklılaşmıştır.²⁵ Birçok darphanenin farklı sayıda *officinae*/işlikleri vardır. Bu işlikler/atölyeler Yunan sayılarının; *alpha*=1, *beta*=2 ... kısaltması şeklinde verilmiştir. Erken Dönem Bizans sikke sisteminde yer alan bakır sikkelerin arka yüzlerinde yer alan darphane kısaltmaları ve işlik numaraları sikkelerin tam olarak hangi darphanenin kaçınıcı atölyesinde basıldığını açık olarak ifade etmektedir. Bu anlamda, Erken Bizans dönemi bakır sikkeleri ait oldukları dönem, darphane ve işlik bakımından açıklayıcı bilgilere sahiptirler. Dolayısıyla, Orta ve Geç Bizans Dönemi bakır sikkelerden üslup ve nitelik bakımından kesin bir biçimde ayrılabilirler gibi, alanda çalışan uzmanlar tarafından da kolaylıkla değerlendirilirler.

629 yılındaki yönetimin tekrar düzenlenmeye gitmesiyle 7. yüzyılda darphanelerin sayısında büyük bir azalma olmuştur. Balkanların çoğunun Slavlara, İtalya'nın yarısını Lombard'lara, Suriye, Mısır ve en sonunda tüm Kuzey Afrika'nın Araplara kaybedilmesinin sonucu bu bölgelerde bulunan darphaneler faaliyetlerini sürdürememişler ve imparatorluğun doğusunda sikke basmaya devam eden tek darphane olarak Konstantinopolis kalmıştır. Batıda sikke basan darphaneler ise Bizans'ın hâkimiyetinde kaldıkları süre boyunca faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Batıda en son kalan yer olan Sicilya'nın başkenti Syrakusa'da 878 yılında Araplar tarafından ele geçirildikten sonra darphane işareti kullanımını terk etmiştir. Orta Bizans Döneminin büyük bir çoğunluğunda Konstantinopolis imparatorluğun en önemli darphanesi olmuştur. Thessaloniki/Selanik'teki darphane ise 11. yüzyılda yeniden canlandırılmış ve imparatorluğun son günlerinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Fakat Selanik üretimi sikkeler özellikle damgalanmamış, genellikle üslup bakımından ve buluntu yerlerindeki kanıtlardan tanımlanmışlardır. 1204-1261 yılları arasında İznik İmparatorluğu sikke basımları Nikaea ve Magnesia darphaneleri ana işlevi sürdürürken,

²⁴ Örneğin; **CON** kısaltması Konstantinopolis, **NIKO** kısaltması Nikomedeia darphanesine aittir.

²⁵ Normalde Ravenna darphanesi basımlarında yüksek, halka şeklinde bir bordür ve Kartaca darphanesi basımlarında ise, küçük ve kalın sikke basılan boş metaller vardır.

Philadelphia darphanesi de kısmen faaliyet göstermiştir. İznik İmparatorluğu darphanelerinde basılan sikkeler Komnenoslar dönemi sikkelerinin bir devamı olarak birim ve üsluplarda ortak özellikler gösterirken, Thessaloniki ve Arta'da kurulan ardıl devletler bölgesel yeni tipler ve üsluplar ortaya koymuşlardır. 1204-1261 yılları arasında bölgede Konstantinopolis, Thessaloniki, Nikaea, Magnesia ve Arta darphaneleri aktif olarak sikke basmışlardır. 1261-1453 yılları arasında Magnesia, Konstantinopolis, Thessaloniki, Philadelphia, Adrianopolis ya da Didymoteikhos darphaneleri faaliyette olmuştur. (Lianta 2009, 6-7.) Thessaloniki darphanesi muhtemelen 1390 yılına ve Konstantinopolis darphanesi 1453 yılına kadar faaliyettedirler.

I.1.6. Tasvir Tipleri ve Yazılar

Nümizmatlar sikkelerin darp edilmemiş maden parçasındaki kompozisyonlarını tipler olarak adlandırır ve lejandlarından da ayırt edilebilirler. (Grierson 1999, 23.) Tipler ve yazılar temel olarak siyasi propaganda ve kullanıcıya tanıtım amacını güden fonksiyonlara sahiptirler. Devletin yetkisinde basılan sikkeler kanun tarafından kabul edilmiş ve objelerin içindeki karışımın saf altın oranı ve uygun ağırlığın maden parçasındaki miktarını değiştirme gücü de imparatorluk kontrolü altındadır. Halk arasında ve geniş bir ticari alanda sikkeler kullanıldığı için, yöneticinin toplumun kanaatini alması, hükümetin siyasetini açıklaması ve özellikle imparatorun ardılı hakkında beyanda bulunması bakımından önemleri büyüktür. Dolayısıyla, imparatorluğa ait sikkeler hem ticari hem de siyasi anlamda önemli bir faktör olarak rol oynamışlardır. Lejandlar ise bu amaçları ifade etmek bakımından kullanılan tasvir tipleri ile aynı değerde öneme sahiptirler. Toplumdaki sınırlı okur-yazarlık oranı ise daha az bir kitle tarafından anlaşılabilirliği dezavantajını ortaya çıkardığı için tasvir tipleri de kimi zaman bu eksikliği tamamlama görevini üstlenmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu sikke sisteminde yer alan tasvir tipleri ise hükümdar tasvirleri, dini tasvirler ve birim değerini ifade eden fonksiyonel tipler olarak üç grupta incelenebilir. Bizans sikke ikonografisinde gerçeğe uygun anlamda betimler, doğadan alınan nesnelere ya da halka mal olmuş yapı ve olayların betimlenmesi büyük bir önem

taşımamaktadır. Bu bakış açısıyla, Bizans sikke ikonografisini incelemek, Yunan ve Roma sikke tasvir tipolojisini araştırmaktan oldukça farklıdır. Geç Roma dönemi sikke betimlerine örnek olan sembolik içeriğe sahip ve ordu ile bağlantılı; imparatorun yenilmiş düşmanı kılıçtan geçirmesi ya da tutsağı saçlarından tutarak sürüklemesi 4. yüzyıl sikke tasvirlerinde çok yaygındır. Fakat, 5. yüzyılda artık daha az görülür ve daha sonraları bu tip tasvirlerle hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Değer işaretleri, Yunan ya da Latin numara sisteminde bakır sikkeleri kuşatmıştır. I. Anastasios'un 498 yılında yeni bakır sikke birimlerini sirkülasyona sokmasından, 9. yüzyılda bu sikkelerin tedavülden kalkışlarına kadar takribi üç buçuk yüzyıl boyunca darphane, işlik, basıldıkları yıl ve imparatora ait lejand ve monogramlar kullanılmışlardır. (Grierson 1999, 24.)

Bizans sikkeleri tahttaki imparator, bu imparatorun döneminde yaşanmış özel siyasi olaylar, tahta çıkışı, evliliği, ardıl imparatorun ilanı, imparatorun resmi ve özel yaşamı hakkında çok net bilgiler içermesi bakımından oldukça önemli belgeler sayılmalarının yanı sıra varis imparatorun tahta karşı giriştiği gizli entrikalar, imparatorluk ailesinin seçkin mensuplarının kişisel tercihleri ve imparatorların dini inançlarını anlamak bakımından da özel konuma sahiptirler. İmparatorluk ülküsünü yansıtmak ve imparatorluk politikasını tanıtmak anlamında Bizans sikkeleri bir nevi sembol ve ayna, hatta güçlü imparatorluğun dayanak noktası ve bir nevi siyasi silahı konumundadır. Sikke tasvirinde vurgulanan sembolizm ise imparatorluk ünvanı ve bir yüzde imparatorla beraber yan yana tasvir edilen ilahi bir kişilik yada diğer yüzde tasvir edilen aziz figürleri ise imparatorun dünyevi gücü ve göksel desteğini açıkça vurgulamaktadır. (Penna 2002, 127-28.)

I.1.6.1. İmparator Tasvirleri

Roma İmparatorluk portreciliği profil büst şeklinde, doğal ve ait oldukları imparatorlara göre farklılaşmış yüksek işçilik gösterir. Bu da sikke tasvir sanatının göze çarpan görsel başarısını temsil eder. Bizans sikkelerinde tam cephe figürler, Roma imparatorluğunun profil büst tasvirlerinin yerine geçmiş ve aralarındaki benzerlikler hemen hemen yok olmuştur. Bizans sikke tasvirlerinde imparatorların bireysel anlamda

farklı kişilikleri ve fiziksel özellikleri, sahip oldukları idari ve ruhani yetkileri tarafından yutulmuş yeni bir tasvir üslubu geliştirilmiştir. (Grierson 1999, 24.)

Bu geçiş süreci 4. yüzyılda Licinius'un (307–324) bazı sikkelerinde tam cephe büstü ile tecrübe edilerek başlamıştır. Klasik portrecilik gelenekleri anlamında bu ilk girişim etkilerini daha sonra göstermiş ve II. Konstantinos'un (337–361) *solidus*larında $\frac{3}{4}$ cephe büst olarak yer edinmeye çalışmıştır. Yine de bu uygulama II. Konstantinos'un ardılları tarafından devam ettirilmemiştir. 4. yüzyılın geç dönemlerinde imparatorlar sikke tasvirlerindeki profil büstlerinde hemen hemen kişisel karakterlerini yansıtmayan bir üslupla ve birbirlerinin yerine geçebilecek kadar benzer tasvir edilmişlerdir. 395 yılında Arkadios (383–408) *solidus* sikkesinde $\frac{3}{4}$ profil büstü kullanmıştır. Her ne kadar imparatorluğun batısında, altın sikkelerin alt birimleri ve tüm gümüş ve bakır sikkeler için profil büstler biçimini korusa ve imparatorluğun doğusunda imparatoriçelerin sikkelerinde devam etse de, bu yeni tasvir üslubu 5. yüzyıldan itibaren imparatorluğun doğusundaki sikke sistemine hakim olmuştur. I. Iustinianos'un 539 yılında bastırıldığı *solidus*unda imparatorluk portresi tam cephe büst olmuş ve bu tasvir değişikliği bakır sikke birimlerinde yayılmıştır. 720 yılında ise imparatorluk tasviri kadar birçok dizeden oluşan imparatorun ad ve unvanını veren lejandlar önemli hale gelmiştir.

Erken Bizans döneminde, özellikle imparator I. Iustinianos'tan (527-565) itibaren tamamen askeri tipte imparator tasvirlerinden uzaklaşmaya başlanmıştır. Omuzlarının arkasında diyagonal biçimde bir mızrak taşıyan imparator tipi sikke tasvirlerinde kullanılmamaya başlanır. 537 yılından itibaren I. Iustinianos'un altın sikkelerinde askeri üniforma içerisindeki imparator Tanrı'nın merhametiyle yeryüzü üzerindeki dini ve siyasi egemenliğe sahip olduğunu vurgulamak için elinde haç *globus* taşıyan betimleri görülür. I. Iustinianos'un getirdiği yenilikler sonucu Bizans sikke ikonografisi Roma sikkelerinden ayrılarak belirginleşerek özgün hale gelmeye başlar ve 7. yüzyılın sonuna kadar da kullanılan sembollerde muhafazakarlık devam eder. Calvaria haçı ile birlikte yeryüzündeki Hristiyanlığın zaferiyle birlikte bu inanç içerisindeki imparatorun koruyucusu olduğu vurgulanarak, Roma tipi Nike tasvirini anımsatan cepheden melek figürünün yerini 7. yüzyılın başlarında haç motifi almıştır. (Penna 2002, 128.) Bu anlamda IV. Konstantinos (668-85) ve Tiberios Apsimaros'un

(698-705) asker-imparator tasvirlerine geçici bir dönem olarak ilgi duymaları da, dönemlerinin siyasi gelişimine yani Kuzey ve Güney'den gelen saldırılara bağlamak daha doğru olacaktır. (Penna 2002, 129.)

11. yüzyıla kadar olağan imparator tipi olan cephe büste, daha sonra tek başına ya da İsa, Meryem ve asker azizlerden biri eşliğinde tam boy figür eklenmiştir. Erken Bizans dönemi üslubu olan tam cephe büstler, imparatorluğun son yüzyılında tekrar moda olmuştur. Oturan imparator figürü nadir olmakla beraber, genellikle ortak iktidarı, ardılı ya da eşi yani imparatoriçeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Nadir olan ise sikke tasvirlerinde imparatorun at üzerinde betimlenmesidir. V. Ioannes (1341–1391) ve II. Manuel (1391–1425) bazı sikkelerinde at üzerinde veya II. Andronikos'un hyperpyronunda olduğu gibi İsa'nın önünde secde etmiş biçimde imparator tasvirleri görülmektedir. (Grierson 1999, 25.)

Aynı sikkede birden fazla imparatorun gösterilmesi, halkın tahta çıkması tasarlanmış ardıl imparatora alıştırılması bakımından siyasi propaganda içeriklidir. 4. yüzyılda sadece ardıl imparatorun adına sikke basılması mümkün olmuş, fakat 6. yüzyılda imparatorların ardılı olmadığı zaman ortak yönetime ender rastlanmıştır. Bu tasvir grubuna I Iustinos ile yeğeni I. Iustinianos'un (1 Nisan–1 Ağustos 527) 4 aylık ortak yönetiminde basılan *solidusta* olduğu gibi iki imparatoru tahtta oturur ya da yan yana tam boy cepheden ayakta gösteren sikkeler örnektir. (Grierson 1999, 26, fig. 48) Bu uygulama 7. yüzyılda da devam etmiş, Herakleios ilk olarak ilk oğlu Herakleios Konstantinos (613–632) ile birlikte görülmüş daha sonra ikinci oğlu Heraklonas (632–641) ile birlikte görülmüştür. II. Konstans ilk olarak büyük oğlu IV. Konstantinos ile ve daha sonra ise diğer erkek kardeşleri Tiberios ve Herakleios ile beraber görülmüştür. 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar iki imparatorun beraber tasviri tipik bir üslup özelliği olmasına rağmen, ortak hükümlerlik 11. yüzyılda tarz dışı olmuş ve 14. yüzyılda tekrar yaygınlaşmıştır.

Ortak imparator tasvirleri sikkelerde adeta sıkı bir protokole göre düzenlenmiştir. Sadece iki figür oldukları zaman büyük olan kişi seyircinin bakış açısından solda yer almış, üç kişi oldukları zaman büyük olan kişi ortada daha sonra gelen büyük sağda ve en küçük ise solda tasvir edilmişlerdir. Büyük ile küçüğün ilişkisi genellikle fiziksel boyut farklılığı ile vurgulanmıştır. Bu uygulama görünüşte dikkate

değmez kompozisyon detaylarında bile doğal olarak sayılsa da, iki imparator maiyetinin sembolü olan haçını ya da sancağını taşıyorsa büyük olanın elinin mesai arkadaşının üstünde olması ise çok detaycı bir üslubu gözler önüne sermektedir. Çok nadir olarak, eğer imparator küçük mesai arkadaşı için örneğin ardıl imparatorun taç giyme töreni gibi özel bir onur göstermeyi dilerse daha ayırt edici bir üslupla uyumlu olabilirdi. Koşullar ne olursa olsun sikkelerde ortak imparatorun tasvirinin yer alıp almayacağı tamamen imparatorun takdirindedir. Dolayısıyla, birçok imparator aslında bu uygulamayı tercih etmeyerek, ardılına tahta çıkacak varis olarak ilan edilmesini takiben basılan törensel sikkelerde kutlama amacıyla sınırlamıştır.

Bunun yanı sıra, sikke tasvirlerinde yer alan diğer iki farklı imparatorluk tasvir birlikteliği ise; eşler yani imparatoriçeler ve önceden tahtta olan atalardır. İlk grup imparatoriçeleri kapsar. Bazısı İrene (797–802) ve Theodora (1055–1056) gibi kendi sikkelerini bastırmışlardır. (Grierson 1999, 26-27.) Diğer eşler ise ya oğullarının küçüklüğünde saltanat naipleri olarak, VII. Konstantinos'un annesi Zoe örneğinde olduğu gibi, sikkelerde yer almışlar, ya II. Iustinos'un iktidarı boyunca Sofia'nın yaptığı gibi etkili birer yönetici olmuşlar, ya da Heraklios'un iktidarının birkaç yılı boyunca imparatoriçe Martina gibi varisi doğuran eşler olarak onur içinde gösterilmeyi arzu etmişlerdir. Fakat ne Sofia ne de Martina, hiçbir zaman sikke sisteminde önemli bir yere sahip olan altın sikkelerde tasvir edilmemişler, hatta Martina'nın halk tarafından sevilmemesi Herakleios'un daha sonraki sikkelerinden çıkarılmasına neden olmuştur. Martina'nın halk arasında popüler olmaması ise sikke tasvirlerinde bir daha hiç bir imparatoriçenin (*augustae*) imparator ile beraber tasvir edilmemesi ile sonuçlanmıştır.

İkinci grup tasvir birlikteliği ise imparator ve atalarını içerir. Bu gibi tasvirlerde ataların sikkelerde imparator ile birlikte varlığı 8. ve 9. yüzyıllarda Suriye ve Amorian Hanedanlarının birkaç yıllık iktidarıyla sınırlıdır. Bu değişik tasvir birlikteliği uygulaması V. Konstantinos'un sikkesinde babası III. Leon'un arka yüzde yer alması ile başlamıştır. Bu uygulamanın halk arasındaki etkisi, önceki yıllar boyunca sikkelerde her iki imparatoru da görmeye alışılmış olduğu için kısmen görülmüş, V. Konstantinos'un ailesinin kısmen İslam uygulaması olan kişisel adlarına bir hamilik eklenmesinden etkilenmiş oldukları düşünülebilir. Fakat sikkelerde ataların tasvir edilmesi uygulaması kaçınılmaz bir karmaşa yaratmıştır. Tasvirlerin bir bütün oluşturduğunu ve bakır

sikkelerde de bir birim değerine işaret ettiğini ifade etme zorluğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu âdetin 780’lerde bırakılması da şaşırtıcı değildir. Daha sonra bir kez daha Savoy’lu Anna ve oğlu Ioannes’in maiyetinin sürdüğü dönemde canlanmıştır. (Grierson 1999, 27-28.)

İmparatorlar sikke tasvirlerinde sivil, askeri ve resmi olmak üzere son derece süslü ve gösterişli kostümlerle betimlenmişlerdir. Kostümleri de bir imparatorun diğerine değişen çeşitliliktedir. Daha geç bir tarih olan 10. yüzyılda yazılmış ‘Seremoniler Kitabı’²⁶ imparator kostümleri hakkında çok fazla bilgi vermektedir. (Breckenridge 1959, 31.) İmparatorluk kostümü ise yüzyıllar içerisinde çeşitlenmiştir. 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına kadar imparator çoğunlukla askeri kostüm içerisinde tasvir edilmiştir. Askeri kostüm imparatorun asli görev giysisi olduğu için sikke tasvirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Sikke tasvirlerinde yer alan imparatorun üzerine giydiği askeri elbisesi; bir zırh üzerine giydiği sağ omuzdan bir fibula ile bağlanmış *paludamentum* ya da sadece bir zırhtan oluşmaktadır. 7. yüzyılda ise askeri kostümlü imparator tasvirlerinin yaygınlığı azalmıştır. Suriye Hanedanına mensup asker kostümlü imparator örnekleri tamamen kaybolmuş, sonraki üç yüzyıl boyunca da hiç görülmemiştir. 11. yüzyılda askeri kostüm içerisindeki imparator tasvirleri tekrar canlanmış, fakat artık imparator kılıç ile silahlanmış olarak tam boy cepheden tasvir edilmiştir. (Grierson 1999, 28.) Hâlbuki imparator erken dönem sikke tasvirlerinde düzenli olarak mızrağı ile silahlanmıştır. Yanı sıra, Bizans imparatorları sikke tasvirlerinde çok süslü ve gösterişli sivil elbiseler içinde de yer almışlardır. Herakleios’un iktidarının ilk yıllarında basılan sikkelerde, imparator omuzlarından atılan bir *paludamentumun* altına giydiği bir zırh ile tasvir edilmiştir. Bununla beraber, 613-14 yıllarından başlayarak Herakleios biraz daha farklı bir kostüm ile sikke tasvirlerinde yer almaya başlamıştır. Bu kostüm üzerinde eski ile aynı tarzda aksesuarlar bulunmasına rağmen, kostüm tasvirinde zırh kullanılmamıştır. Bu da muhtemelen, pelerin/*khlamys* ve cüppe/*divetesion* kostümlerinin kullanılmaya başlanmasının başlangıcı olmalıdır. (Breckenridge 1959, 30.) 7. ve 11. yüzyıllarda tercih edilen sivil

---

²⁶ *De ceremoniis aulae byzantinae* ismi imparator VII Konstantinos Porphyrogennetos’un 10. yüzyılda saray seremonileri hakkında yaptırdığı incelemenin günümüzdeki başlığıdır. Bu incelemenin yapılmasındaki amaç ise, imparator ve imparator ve ailesine hizmet eden saray görevlilerinin bir nevi övülmesine hizmet etmesidir. (McCormick 1991, 595.)

kıyafetler *khlamys* ve *loros*dur. Uzun mor imparatorluk pelerini sağ omuza bir fibula/iğne ile bağlanmış ve tablion olarak bilinen pano ile süslenmiştir. *Loros* ise geleneksel konsüllük kostümüdür. Zarif mücevherli bir atkı olarak tabir edilebilecek olan *loros*, yere kadar uzayan uzun bir kaftanın üzerinde vücudun sağ tarafına getirilir ve imparatorun kaftanının genişleyen sol ön kolunun üzerinden sarkar. Bu giysi Paskalya yortusunun Pazar günündeki dini tören boyunca imparator tarafından giyilmiştir. İmparatorun vücudunu saran bu uzun atkı şeklindeki *lorosun*, imparatoru ölmüş ve dirilmiş İsa ile birleştirdiği düşünülürdü.

İmparatorluk nişanları ise bir küre üzerinden yükselen haç/*potent* haç ve *mappa/akakia/anexikakia*'yı kapsar. Potent haç imparatorluk yönetiminin cennetvari varlığına işaret eder, mapa ise imparatorluk oyunlarının başlamasına işaret edilmesi için kullanılan bir mendildir. Aslında konsüllük sembolü olan *mappa/μάππα* zamanla rulo/tomar ile birleştirilerek mücevherli uçları ile küçük bir silindir şeklinde bir obje olan *akakia/ἀκασία*'ya dönüşmüştür. Diğer bir konsüle ait nişan ise *scipiodur*. Fildişi saltanat اساسı olan *scipionun* en üstünde bir kartal başı vardır ve çoğunlukla 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar olan sikkelerde imparatorlar tarafından taşınmış, fakat Philippikos (711–713) dönemiyle yok olmuştur. 5. yüzyıldan sonra uzun gövdeli saltanat asaları genellikle haç biçimini almıştır. *Labarum* zarif bir biçimde süslenmiş, üzerinde *Khristogram* olan bir diğer saltanat اساسıdır. *Khristogram* Roma lejyoner sancağından türetilmiştir. İmparatorluk tacı ise erken dönemlerde sade bir diadem biçiminde ya da her iki ucundan aşağıya sarkan değerli taşlarla süslü *pendilialı* taç olarak tanımlanmıştır.

5. ve 6. yüzyıllarda sikkelerde belirlenen gerçek suret portreciliği olmamasına rağmen, Phokas tarafından Roma geleneği yeniden canlandırılmıştır. Phokas, sikkelerinde dağınık betimlenmiş saç ve sakalıyla kolaylıkla ayırt edilmiştir. Herakleios'un iktidarının sonlarındaki ve torunu II. Konstans'ın sikke betimleri kocaman sakallarıyla dikkate değer biçimde ayırt edilirler. Portre sanatının en güçlü ögesi sikkelere 7. yüzyılın son dönemlerinde girer. İmparatorluk darphanesinde sikke damgası üreten yetenekli kişilerin hizmetinde, IV. Konstantinos'un bir tutam bıyığı, II. Iustinianos'un gençliği ve Leontios'un şişman, sakallı yüzü (695–698) ince bir işçilikle ve kişiye özel özellikleri yansıtacak üslupla sunulmuştur. Sikke portre sanatındaki gerçek suretlerin betimlenmesine yönelik bu dönemsel uygulama Suriye ve Amorion

hanedanı döneminde yüzlerin saf ve çizgisel bir usulle tasvir edilmesiyle ortadan kalkmıştır. Makedonya Hanedanı döneminde ise aynı gelenek etkisini korumakla birlikte, ara sıra yapılan basımlarda VI. Leon, I. Romanos, VII. Konstantinos ve II. Romanos arasındaki kişisel benzerliklerin tasarlanmış olduğu açıkça gösterilmiştir. Sikke portre sanatındaki bu üslup, çok daha geniş ve daha etkili uyarlamalarıyla imparatorluk mühürleri ve fildişi objelerde de yer almıştır.

Bazı 11. yüzyıl sikkelerinde kişiselleştirilmiş unsurlar görülmeye devam etmiştir. En güzel örnek ise, VIII. Konstantinos'un sikke tasvirlerinde yanaklarından büyük bir sıklıkla uzamış sakalı çenesindeki kıl yoksunluğunu gizlemek için ileriye doğru taranmıştır. Sikkedeki bu ayrıntı Mikhail Psellos'un Konstantinos'un kardeşi II. Basileios'un sakalını tanımlamasına çok benzer. Fakat yine de bu dönemde sikke portre sanatında kişisel unsurlar genellikle yer almamıştır. Zoe ve Theodora'nın nadir bulunan *histamenon*u bu iki imparatoriçenin de hiçbir tanımlayıcı özelliğini vermez. Mikhail Psellos'dan bu iki kız kardeşin kişisel görüntülerinde tıpkı karakterlerinde olduğu gibi çok farklı oldukları bilinir. I. Andronikos ise 12. yüzyıla ait sikkelerinde uzun ve çatallaşmış sakal ile gösterilir. Yazılı kaynaklardan anlaşılan bir özellik olarak bu gibi sikkelerde sonradan tasvir edilen bu uzun ve çatallaşmış sakallar döneminin modasına uygun olmuştur. I. Andronikos'un birkaç ardılının sikkelerinde de bu tip ayırt edici özellik bulunmuştur. Palaiologoslar Döneminin son imparatorlarının sikke tasvirlerinde bu tip bir betim unsuruna rastlanmamaktadır.

I.1.6.2. Dini Tasvirler

Erken Roma İmparatorluk sikke tasvirlerinin dini içerik taşıyan örneklerinin zengin çeşitliliği; pagan tanrılara eklenen eyaletlerin ya da şehirlerin alegorik betimlemeleri, imparatorluk politikasının amaçlarını bildiren şahıslandırılmalar ile gözler önüne serilmiştir. 4. yüzyılda Hıristiyanlığın kabul edilişi ile bu tip dini içerikli tasvirlerin hepsi yok olmuştur.²⁷ Nike tasviri ise birçok umuda odaklanma ve hafifçe kendini arzulara kaptırılmış olma duygularının tasvir haline dönüşmesi olarak algılanmıştır. Roma şehrinin tasviri genellikle otururken betimlenen miğferli bir

---

²⁷ Roma ve Konstantinopolis şehirleri ise her zaman istisna olmuşlardır.

figürdür. Konstantinopolis şehrinin betimi ise Roma'dan gemi pruvasındaki ayağından, Konstantinos'un Çanakkale Boğazında Licinius'a karşı kazandığı deniz zaferini sembolize etmesiyle ayırt edilmiştir. Bu tip örneklere 4. ve 5. yüzyıllarda sıklıkla rastlanmasına rağmen, sonradan ortadan kaybolmuşlardır. Konstantinopolis şehrinin şahıslandırılmış tasviri son olarak II. Iustinianos'un *solidus*larında görüldüğü zaman, tasvir o kadar yabancı geldiği için halkın kimisi bunun tanrıça Venüs'ün tasviri olduğunu düşünmüşlerdir. Nike tasviri 4. ve 5. yüzyıl sikkelerinde ve 6. yüzyılın sonuna kadar olan sikkelerde devam etmiş, son olarak da Herakleios'un Sasanileri 629 yılında bozguna uğratmasının ardından basılan sikkelerde bir kürenin üstünden çıkan tasvir tipi olarak aslında ikincil öneme sahip bir rolde yer almıştır.

Bizans'ın siyasi ve sosyal yaşamında dinin oynadığı başlıca rolle birlikte, I. Konstantinos'un Hristiyanlığı kabulünden sonra pagan örneklerin yerini çok hızlı bir biçimde Hristiyan örneklerin almış olduğu açıktır. Hristiyan ikonografisi 4. yüzyılda yavaşça öne çıktığı ve imparatorların halkın görüşünü ve özellikle ordunun duygularını hesaba kattıkları için bir sorun olmamıştır. Muhtemelen de ordu yazılı kaynaklarda aktarıldığından çok daha az Hristiyandır. Aslında erken dönem *martir/din uğruna şehit olan kişi* hikâyeleriyle, orduda görevli olup inançlarından dolayı şehit edilen asker azizler bu anlamda yaşanan bir ikilemi ortadan kaldırmak amaçlanmış olmalıdır. *Khristogram* ve haç gibi Hristiyan sembolleri 4. yüzyılda sikkelerde henüz tasvir edilmemişlerdir. Daha sonraları da bu durumu normal olarak tabii kılmak üzere sikkelerde görülmeye başlamışlardır. Sikke motifinde haç başlıca unsur olarak sadece 5. yüzyılda önemli olmuştur. Sikke ikonografisinde İsa tasvirlerinin genel anlamda kullanımı 9. yüzyıla kadar başlamamıştır. Asker azizlerin tasvirleri 12. yüzyıla kadar yaygın olmamakla beraber, Meryem'in yer aldığı sikke örnekleri de sadece 11. yüzyıldan itibaren düzenli kullanılan bir tip haline gelmiştir.

Sikkelerde kullanılan en açık dini içerikli ifadeler İsa'nın *monogramı* ve haçtır. İsa'nın *monogramı* ve haçın tasviri kolay olduğu gibi, birey olarak İsa'nın tasvir edilmesinde dini geleneklere uyulmasıyla ilgili endişeleri olan Hristiyanları bu tasvirler kızdırmamıştır. İlk zamanlarda bu dini semboller çok ihtiyatla kullanılmıştır. Bununla beraber, 5. yüzyılda Bizans sanatında belirgin değişikliklerin olmuş ve Hristiyan dininin sikke ikonografisine yansımaları da çok şaşırtıcı değildir; 420'li yıllardan sonra

uzun bir haç taşıyan Nike tasviri doğuda başlıca *solidus* tipi olurken, çelenk içindeki haç da *tremissisin* başlıca tasvir tipi haline gelmiştir. I. Iustinianos (518–527) kadın bir figürün temsilcisi olan Nike'in profilini göğüslerinin altındaki yüksek kemer ile cinsiyeti bilinmeyen bir melek sureti haline, II. Tiberios ise *solidusun* arka yüzündeki haçın meleğe yol gösterir forma taşımıştır. Bu tasvir tipi 7. yüzyıl boyunca yer almıştır. 720 yılında III. Leon yeni tedavüle soktuğu gümüş sikkede haç betimini kullanmış ve bu yeni gümüş sikke birimi *miliaresion*, oğlu ve iktidarına ortak ettiği V. Konstantinos'un büstünün altın sikkelerinin arka yüz tipinde kullanılmasını tercih ettiğinden itibaren de devam etmiştir. 11. yüzyıla dek *miliaresion* tasvirinde haç tipi yeri Meryem veya İsa betimlemeleri tarafından alınmaya başlanana kadar korunmuştur. Dolayısıyla haç betimi yavaş yavaş gümüş sikkelerden kaldırılarak, 11.-13. yüzyıllar arasında bakır sikkelerde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.

Bizans sikkelerinde İsa tasviri en erken ve en önemli dini içerik taşıyan ikonografik tiptir. II. Iustinianos (685–695; 705–711) tarafından İsa'nın her yönüyle farklı iki tip büst portresi sikkelerde kullanılmıştır. İlki, İsa'nın tanrısal doğasını vurgulayan uzun saç ve sakallı Pantokrator İsa, ikincisi ise İsa'nın insan doğasını vurgulayan ve gerçekçi olduğu düşünülen çok sık bukleli saçlı genç Emmanuel İsa tipi olmuştur. Emmanuel İsa tipi I. Manuel (1143–1181) dönemi ve sonrasında da sikke betimlerinde de kullanılmasına rağmen sıklıkla tekrar eden bir tasvir tipi haline gelmemiştir. Fakat sikkelerde kullanılan ilk Emmanuel İsa tasviri İkonoklasmus Dönemi sonrası III. Mikhail (842-867) tarafından ilk olarak kullanımından yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra daha kaba üslup ile tekrar canlandırılmıştır. I. Basileos (867–886) döneminde tahta oturan İsa imparator tasvirinin yerini almıştır. Bu dönemden itibaren İsa tasvirleri sikkelerde düzenli olarak kullanılan bir tasvir tipi haline gelmiştir. İsa ve Meryem tasvir tiplerinin birçoğu başkentteki iyi bilinen ikonlardan alınmıştır. Tahtta oturan İsa betiminin en erkeni, belki de Büyük Saray'ın *Khrysotriklinos*'unda bulunan imparatorluk tahtının üstündeki apsis konkundan tekrar üretilen tasvirdir. Başlangıçta II. Iustinos tarafından yapılmış ve 856–866 yılları arasında restore edilmiştir. Pantokrator İsa'nın büstü İkonoklasmus dönemi sonrasında Bizans kiliselerinde ilk defa kubbenin zirvesini süslemek için kullanılmıştır. Her tip içinde ve özellikle Pantokrator İsa

büstünün yer aldığı obje ve tahtta oturan İsa ikonalarında sanatsal tarz ve kavramdaki gelişme yakından takip edilebilir.

İsa'nın tasvirlerinden sonra en sık kullanılan dini tip olan Meryem tasvirleri 10. yüzyılda ara sıra kullanıldıktan sonra, 1030 yılından itibaren sikke ikonografisinde yoğunlukla kullanılmıştır. Meryem'e özel bir bağlılığı olan imparator III. Romanos (1028–1034) Konstantinopolis'te *Peribleptos* manastırını kurmuş ve *Blakhernae*'daki kilisede bulunan ünlü *Theotokos Nikopoios* ikonasına ışık getirmiştir. Sikke ikonografisinde farklı tiplerde Meryem tasvirleri vardır; büst ya da tam boy ve eller yukarıya kalkmış dua eder pozisyonda Meryem *Blakhernitissa*, çocuk İsa'yı taşıyan *Hodegetria*, kucağında İsa betimli bir madalyon taşıyan *Nikopoios* ve daha sonra da Konstantinopolis şehir surları içerisinde şehrin koruyucusu olan Meryem tasviri. Meryem'in kostümü daima aynıdır: uzun kollu bir tunik ve *maphorion* başını çevreleyip, ayak bileklerinin hizasına düşer. Alnındaki ve omuzlarındaki *maphorion* haç biçiminde dört küçük topak ile süslenmiştir. İsa'nın tasvirlerinde olduğu gibi, Meryem tasvirleri de iyi bilinen ikonalarından alınmıştır. Aziz Lukas tarafından boyandığı²⁸ varsayılan ve Konstantinopolis'te *Seraglio* Noktasının yanında aynı isimdeki kilisede muhafaza edilen *Hodegetria* ikonası bu duruma en güzel örnektir.

1028-1081 Arası Gümüş Sikke Tipleri

İmparator	<i>Miliaresion</i>	$\frac{2}{3}$ <i>Miliaresion</i>	$\frac{1}{3}$ <i>Miliaresion</i>
III. Romanos (1028-1034)	Meryem Hodegetria, tam boy/İmparator, tam boy.		
IV. Mikhail (1034-1041)			

²⁸ Tabloda ilk verilen tip ön yüze, ikinci verilen tip ise arka yüze ait olup, tablo Grierson 1973, 66, Tablo 5, bölümünden aynen alınarak kullanılmıştır.

Zoe (1041-1042)	Meryem büstü/İmparator büstü (şablon sikke)		
IX. Konstantinos (1042-1055)	Meryem orans, tam boy/İmparator, tam boy.	Meryem orans, büst/Yazıt.	
Theodora (1055-1056)		Meryem orans, büst/Yazıt.	
VI. Mikhail (1056-1057)		Meryem orans, büst/Yazıt.	
I. Isaakios (1057-1059)		İsa büst/Yazıt.	
X. Konstantinos (1059-1067)	Yazıt/Haç ve iki büst.	Meryem orans, tam boy/Yazıt.	Meryem orans, büst/Yazıt.
Evdokia (1067-1068)			
IV. Romanos (1068-1071)		(1)Meryem Nikopoios, büst, tam boy/Yazıt. (2) İsa büst/Yazıt.	Meryem orans, büst/İmparator, büst.
VII. Mikhail (1071-1078)	(1) Yazıt/Haç ve iki büst. (2) Meryem orans, tam boy/İmparator, tam boy.	1)Meryem Nikopoios, büst, tam boy/Yazıt. (2) İsa, tahtta oturan/Yazıt. (3) Yazıt/Haç ve iki büst.	(1)Meryem orans, büst/Yazıt. (2) İsa büst/Yazıt.
III. Nikephoros (1078-1081)	1) Yazıt/Haç ve iki büst. (2) Meryem orans, tam boy/İmparator, tam boy.	Meryem orans, büst/İmparator, tam boy.	

Nikephoros Melissenos (1080-1081)		Meryem büstü/Yazıt.	
--	--	--------------------------------	--

Azizler sikke tasvirlerinde ilk olarak 10. ve 11. yüzyıllarda görülmüş, sikke tipi olarak yaygın kullanımı ise 12. yüzyıl sonrasındır. Sikke tasvirlerinde ilk olarak ve yoğun biçimde kullanılan azizler Demetrios, Georgios, Mikhail ve Theodoros Stratelates orduya mensup kahraman asker ve din uğruna şehit edilmiş *martir* konumundadırlar. 13. yüzyılda özellikle Tryphonos ve Nikholas gibi diğer azizler de ikonografiye eklenmiştir. Ama bu azizler hiçbir zaman asker azizler kadar popülerliğe sahip olmamışlardır. Aziz tasvirleri 1204 yılından sonra İznik İmparatorluğu ve Palaiologoslar döneminde de görülmüştür. Genellikle, tek bir azizin bazı imparatorların iktidarlarında basılan sikkelerinde kullanılmasının altında kimi uzmanlara göre belli bir neden olmasa da, kimi yoruma göre de azizler ile aynı isimlere sahip imparatorlar tarafından bir tercih nedeni olarak gösterilmektedir. VIII Mikhail döneminde basılmış *hyperpyron* biriminin ön yüzünde Aziz/Başmelek Mikhail imparatoru İsa'ya takdim ederken; II. Andronikos assarion'unun ön yüzünde Aziz Andronikos ve V. Ioannes'in iki nadir sikkesinde Vaftizci Yahya, Yunanca "*Prodromos/selef*" anlamına gelmektedir, tasvir edilmiştir. Kimi zamanda kentin koruyucusu olan aziz kentte saygı ve hürmet görmüş ve bu tip kentlerde basılan sikkelerde hami olan kutsal kişiler sikke ikonografisinde tercih edilmişlerdir. Konstantinopolis'in Meryem'e hami olarak verdiği önem, Aziz Demetrios'un Thessaloniki'de ve Aziz Tryphonos'un İznik'te saygı gördüğü çok açıktır.

Yanı sıra tek başlarına sikke ikonografisinde yer aldıkları gibi, İsa, Meryem ve azizler doğrudan imparatora eşlik ederken tasvir edilmişlerdir. Meryem imparatoru kutsar, taçlandırır veya imparatorla birlikte bir haç ya da *labarumu* tutarken; asker azizler imparator ile beraber ya İsa'ya takdim ederken ya da beraber bir haç ya da *labarum* taşıırken tasvir edilmişlerdir. Aslında taçlandırma pozisyonu bir nevi takdis ifadesidir. İmparator tacını İsa'ya borçludur ve bazen Tanrının eli ya da imparatorun başının üzerinde asılmış bir taç ile bu kutsal görev sembolize edilmiştir. Meryem ya da bir azizin imparator ile beraber tasvir edilmesi ise protokolün hassas bir ayrıntısıdır. İsa

ya da Meryem'in sağ eli imparatorun tacına dokunurken ya da beraber haç gibi bir dini bir sembolü taşıırken tasvir edilmeleri imparatorun cennetvari kişiliğini halka göstermenin en kolay yoludur. Ayrıca Bizans İmparatorluğu sikke sistemin uzun yıllar tüm Akdeniz havzasına hakim olması ve altın sikke birimi *solidus*un saflık oranıyla her yerde geçerliliğe sahip bir sikke olması da sikke ikonografisi ile verilmek istenen mesajın aslında ilişki içerisindeki tüm bölgelere gönderildiğini düşündürür. Aziz ile imparatorun beraber tasvirindeki kutsal üstünlük ise beraber taşıdıkları haç ya da *labarum*da azizin elinin imparatorun elinin üstünde yer alması ile gösterilmiştir.

I.1.6.3. Yazılar/Lejandlar

Sikke lejandlarının birçok dönemde son derece geleneksel olmaları ayırt edici önemli bir özelliktir. Sikkelerde yer alan yazılarda geleneksel formüller içerisinde. Bizans sikke sistemi içerisinde yazılar da bu geleneksel tutumun uzun bir süre devam ettiği çok açıktır. Her ne kadar başlangıçta ölçü birim işaretleri genellikle Yunanca olsa da dil ve yazıda Latince'nin yerini daha sonra tamamen Yunanca almıştır. Sikkeler üzerinde en erken Yunanca yazının görünmesi; "*en touto nika*/bu işaret fetheder", ibaresinde II. Konstans'ın ilk yıllarında basılan *folles*inde kullanılmıştır. 11. yüzyılın ortasından itibaren Latin harflerinin yerini Yunan harfleri tamamen almıştır.

Ayırt edici imparatorluk ünvanı 4. yüzyılın ortasında erken Bizans sikkelerinde şeklini almıştır. **DN** "*Dominus Noster* 'Efendimiz'" ile imparatorun adını anar ve **PF** "*pius felix*, dindar" ya da **PP** "*perpetuus*, ebedi" **AVG**(*ustus*) takip etmiştir. 7. yüzyılın sonunda **DN** ve **PFAVG** lejandları genel olarak anlaşılır biçimde bitmiş, 8. yüzyılın başlarında bu ilk lejand sistemi bırakılarak yerini **PAMVLT** "*per annos multos*, birçok yıl için" almıştır. Bu aslında imparatorluk saltanatı ifade eden bir coşku, bir alkıştır ve hala saray merasimleri boyunca Latince olarak kullanılmıştır. Latince terim olan "*Augustus*" ise 8. yüzyılda devam etmemiş, yerini eş anlamda "*despotes*", "*basileos*" ya da "*autokrator*" gibi çeşitli Yunanca terimler almıştır. Sikke lejandlarına İkonoklasmus Dönemi sonrasında "*Doulos Kristou*/İsa'nın hizmetkârı" ve "*eusebes*/dindar" gibi ünvanlar kimi zaman eklenmiş ya da "*en Christo*/İsa adına" ve Latince olarak "*Dei Gratia*/Tanrı'nın Lütü" ile eş anlamlı "*en Theo*/Tanrı adına" ibaresi kullanılmıştır.

İlginç bir ayrıntı olarak da olarak "*orthodoxos*" ünvanının 11. yüzyılın ortasında iki imparator tarafından kullanılmasıdır. 1054 yılındaki batı kilisesi ile ayrılığı sonuç olarak çıkararak kutsal Roma Kilisesiyle yaşanan ihtilaf boyunca Bizans hükümdarlarının "*Ortodoxy*" iddia ettiğini tasarlamış olmalıdırlar. Bir diğer unvan olan "*Porphyrogennitos*/morlar içinde doğan" imparatorun, babasının güce ulaşmasından sonra sarayda erguvan/porfir içindeki dairesinde doğmuş olduğunu belirtmektedir. Bu ünvan imparator VII Konstantinos'un sikkelerinde kullanılmış ve VIII. Konstantinos babası VI. Leon'nun dördüncü evliliğinin geçerliğini inkar edenlere karşı doğumunun yasallığını bu yolla iddia etmiştir. Yaklaşık bir yüzyıldan fazla bir süre sonra tahta kalıtsal ardıllık vasıtasıyla geçen ilk imparator olan II. Ioannes Komnenos (1118–1143) döneminde tekrar kullanılmıştır. 11. yüzyıla beraber aile isimlerinin 8. yüzyıldan sonra kullanımı hayli yoğunlaşmış olmasına rağmen sikke lejandlarına bireysel olanlarda eklenmiştir. I. Aleksios'un iktidarının sonrasında imparatorluk lejandlarının dikkate değer özelliği, dikey sütunlarla düzenlenmiş olan sık bir düzen içinde yerleştirilmiş olmalarıdır. Kilise mozaiklerindeki figürlere eşlik eden yazıtlardaki gibi, sikkenin dairesel çevresini takiben yerleştirilmelerinin yerine, erken dönemde alışılmış olan geleneklere göre yazılmışlardır.

Bizans sikkelerinde arka yüz lejandları başlangıçta Latince'dir ve genellikle 4. ve 7. yüzyıllar arasında Nike ya da haç tasviri bu yazıtlara eşlik etmeye başlamışlardır. Bu üslup ise güç kavramı anlamında Nike iması içerisinde, tıpkı "*Victoria Augustorum*/İmparatorların Zaferi" gibi yazıları kapsayan tipi oluşturmuştur. 4. ve 5. yüzyılın başlarında ortak hükümdarlık bir süre **AVG(GG)** lejandındaki G harfinin çift olarak verilmesiyle vurgulanmıştır. Fakat 5. yüzyılın ikinci yarısında AVG lejandında üç tane G bulunması standart hale gelmiştir ve sonra iki tanesi sadece tek bir imparator olsa bile kullanılmıştır. Suriye Hanedanı döneminde ardıl imparator figürünün haç tasvirinin yerini almasıyla, ardılın ismi ve bazen bu ortak imparatorun hükmeden imparator ile akrabalık ilişkisi yazıtlarda verilmiştir. IV. Leon'nun *nomismatasının* arka yüzünde imparatoru tanımlayan uzun bir yazıt vardır. Büyükbabası Leon, babası Konstantinos ve ön yüzde Leon'un oğlu ve torunu genç Konstantinos vardır. 9. yüzyıldan sonra dini tasvir tiplerine uygun yazıtlar eşlik etmiştir. İlk olarak kısmen

Latince (örneğin; **IHS XPS REX REGNANTIVM**/İsa Hükmedenlerin Kralı) olsa da, sonrasında tamamen Yunanca hakimdir.

III. Romanos iktidarında basılan *miliaresion* biriminde ayakta duran Meryem *Hodegetria* tasvirini çevreleyen ölçülü metinle: "O, Meryem tamamen ihtişamlı, O'nun eskiden yer alan umudu, yaptığı ile tamamen gelişecek" ifadesi, V. Ioannes'in *stavraton* biriminin arka yüzündeki çift halkalı yazıtlar ve daha sonraları ardılları uzun bir dizi imparatorluk unvanlarını sikke lejandı kullanımında mümkün kılmışlardır. Bu dönemden itibaren harflerle lejand verme o kadar kötüdür ki yazıtlar asla okunamaz hale gelir. Doğrusu bu dönem sikkeleriyle Bizans'ın uzun ve ayırt edilebilir nümizmatik geleneğindeki alacakaranlık içinde kendimizi son olarak bulduğumuz unsur ise yazıtlardır. Figürlü tasvirlerde yaşanan işçilik ve incelikte yaşanan düşüş kendisini yazıtlarda da göstermiştir. VIII. Ioannes'in (1425–1448) sikkelerindeki zafer kavramından yoksun haldeki tasviriyle, aynı imparatorun benzer bir tasviri Pisanello tarafından 1438 yılında İtalya'ya Ferrara ve Floransa konsüllerine Türklere karşı beyhude bir yardım talebi için yaptığı seyahat sırasında gösterilmiştir. Bizans imparatorluğu artık ölüyordu ve Bizans nümizmatik geleneğinin üstünlüğü de ölüyordu. Bizans'ın Romalılardan yüzyıllar önce aldığı nümizmatik gelenek, Rönesans'ın ortaya çıkmasıyla tekrar Batı'ya geçmiştir.

II. BÖLÜM

II.1. BİZANS SİKKELERİNDE İSA TASVİRLERİ

II.1.1. Bizans Sanatında İsa Tasvirlerinin Gelişim Süreci

Griellmeier'e göre İsa hakkında yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkan iki tür; *Logos-sarx/sarkosis*;enkarnasyon ve *Logos-anthropos/enanthropesis* olmak üzere çalışma vardır. Yeni Ahit'te İsa'nın fiziksel özelliklerine dair herhangi bir bilgi olmamasına rağmen zamanla kilise babaları ağızdan ağza İsa'nın insani kişiliğini ortaya çıkaracak tanımlamalar yapmışlardır. İşaya 52:13-53:12'yi kaynak alan İskenderiyeli Klement, Büyük Basileios ve İskenderiye'li Kyril gibi bazı erken dönem kilise babaları İsa'yı ufak boyu ve sıradan görünüşü ile etkileyici olmayan bir erkek olarak tanımlamışlardır. Doğu'da Ioannes Khrysostomos ve Batı'da ise Jeromiah ve Augustine gibi diğer kilise babaları ise Mezmurlar 44:32'deki Mesih tanımlamasına dayanarak insanoğlunun sahip olduğu en yakışıklı oğul olarak edebi bir portre çizmişlerdir. 9. yüzyıldan itibaren ise İsa tasvirleri detaylı bir biçimde çalışılmıştır.

Neo-platoncu ve Pythagoroscü felsefelerine göre; mecazi betimleme asla bir imgenin tasvirinden fazlası olamaz. Buna göre, kutsal bir kişinin gerçek tasvirini canlandırmak kendisinin tam olarak fiziki niteliklerini yansıtmak kadar basit olmayıp, bu kişiyi bir nevi tanrısal bir üslupla sunmaktır. (Dragon 1991, 33.)

Konstantinos'un 314 yılında Hristiyanlığı kabul edişi ile kilise, yasaklanmış bir dinden devletin desteklediği bir dine doğru düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bu anlamda gizli ibadet yerleri ve bu yerlerdeki dini resim programı da gelişmeye başlamıştır. İyi çoban İsa tasvirleri de bu gelişim süreci içinde yerini İsa'nın doğrudan tasvirlerine bırakmış görünmektedir. İlk aziz tasvirlerinin bu süreçte görülmeye başlamasının yanı sıra, İsa portrelerinin ilk örnekleri de ortaya çıkmıştır. Roma, Commodilla'daki katakompun bir tonozunda İsa siyah sakallı ve omuzlarına kadar uzun, dalgalı saçlıdır. 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen bu tasvirde İsa haleli olup, her iki yanında Λ ve ω harfleri bulunmaktadır. İsa'nın tasviri kare ve rozet süslemelerden oluşan ve belki de kasetlemeli bir tavanı tasvir eden arka fonun üzerinde yer almaktadır.

(Jensen 2005, 31.) 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen diğer bir İsa tasviri ise Ostia Antica'da bulunan *opus sectile* tekniğinde renkli mermerdir. Tıpkı Commodilla'daki tasvir gibi İsa'nın sade bir nimbus ile koyu siyah sakalı ve uzun siyah kıvrıkcık saçları vardır. İsa'nın tek başına, herhangi bir arka fon olmaksızın portresi sanatın bir objesi hatta dindarlığın ve bağlılığın bir göstergesi olarak sanatın teması haline gelmiştir. (Jensen 2005, 32.)

İsa tasvirlerinin en erken örnekleri çoğunlukla sakalsız ve yakışıklı bir genç olsa da, az örnekte sakallı ve daha olgun görünür. Genç olarak tasvir edildiği erken dönem örneklerinde öyküsel bir üslup içerisinde iyileştiren ve mucizeler yaratan İsa vardır. İsa'nın sakallı tasvir edildiği erken örneklerinde ise genellikle öğretmen olarak görülür. 4. yüzyılın ortasından itibaren sakallı tasvir öğretmen tasvirlerinden koparak, genel eğilim olan yol gösteren tipinden farklı, "İsa'nın Çektikleri" ve "Göğe Yükselişi" temalarının görsel içeriğine uyum sağlamış görünmektedir. 4. yüzyılın sonunda İsa'nın ilk gerçek olduğu düşünülen tasvirleri yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren de siyah saç ve sakallı görünüm benimsenerek, tipik İsa ikona tasviri ortaya çıkmıştır.

Bizans dünyasında, stilize edilmiş ve bedenden yeni ayrılmış ruh izlenimi temasını konu alan ikonaların ait oldukları modellerinin titiz ve son derece dikkatle yapılmış suretleri olduğu düşünülmüştür. (Dragon 1991, 23.) İnananlar için kutsal kişi ile doğrudan kurulabilecek bağ onun tasviri ile olmaktadır. Dolayısıyla, sanatçının ve sanatın değeri bu anlamda, tasvirin öneminin altında kalmaktadır. Kutsal kişi tasvirlerinin mucizevî oldukları düşünüldüğü için gerçeğine uygun tasvir olup olmadığı ve prototiplerine uyup uymadığı hakkında da ancak *hagiography* kesin bir çözüm sunmaktadır. İnanca göre tasviri yapılan kutsal kişi aziz ya da İsa, tasviri yapmakta yetersiz olan sanatçıya yardımcı olur ya da yapılması için sanatçının bir anlamda yerini alır. Aslında tasvir bir fotoğraf, röliker olarak kendisini yaratmış olur. En kutsal ikonografik tiplerin arkasında ise tıpkı Aziz Lukas'ın portrelerinde olduğu gibi, kişinin yaşamından geldiği tahmin edilen tasvirler bulunur. Bu anlayış tasviri yapan sanatçıyı bir kenara ayırmaz ama tasviri kopya edenler arasında belli bir kişinin üretimi olduğu sınıfına sokmaz. Mucizevi tasvirleri yapan sanatçı tasvirin benzerliğinden sorumlu sayılmaz. Rus bir hacı olan Novgorod'lu Anthony'nin Aya Sofya'daki İsa mozaiği önünde geçen doğruluğu şüpheli anekdotunda; eserini yeni bitiren ve 'İşte her ne isen

seni aynı öyle yaptım' diye haykıran sanatçıya İsa 'beni daha önce hiç gördün mü?' diye cevap verir. (Dragon 1991, 23-24, dip. 5.) Anekdotun aslında anlatmak istediği ise tasvirin benzerliğinin mükemmelliğinin, kendisini yapan sanatçının kendi gördüğü şekilde olmasına dayanmaktadır. G. Dragon, bu konu ile ilgili üç farklı görüşten bahseder;

- 754 yılındaki Hieria'daki İkonoklastik Kilise Meclisi'nde alınan kararlar ve Patrik Nikephoros'un tekzibi okunarak, Salamis'li Epiphanius Havariler, peygamberler ve İsa'nın hiçbir tarihi gerçekliğe dayanmayan tasvirlerinin yanlış olduğunu söyleyerek yadsımıştır. Epiphanius'a göre tüm bu kutsal kişilerin betimlerini yapan sanatçı sadece kendi tasvir gücünü kullanmıştır. Uzun saçlı İsa, sakalı ve kısa saç ile aziz Petrus ve kel Pavlos tasvirlerini destekleyen hiçbir tarihi kaynak olmadığı düşünülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz İsa anekdotunda olduğu gibi sanatçılara 'bu kutsal kişileri ne zaman gördün de tasvirlerini yaptın' der gibi Epiphanius ve diğerleri düşünmüş olsa dahi, İkonoklastizm döneminde tamamen bir suret yoksunluğu ve kutsal tasviri küçük düşüren bir obje olarak gören alaycı tavır hâkimdir.

- Augustine ise "*De Trinitate*" adlı eserinin bazı bölümlerinde hiç kimsenin bilmeden sevmeyeceğini, görmediği ya da tasvir etmediği kişiyi de tanıyamayacağını ve dolayısıyla sevmeyeceğini ifade etmiştir. Augustine ilk olarak tasvirin gerçek sureti olduğu ihtimalini kabul etmez. Augustine göre; İsa, Meryem ya da bir azizin çok çeşitli olarak tasvir edilmesini farklı kişiler tarafından yapılmasına bağlar. Bu farklılığın da her inanan ve ayrıca yapan sanatçının kendi kişisel hayal gücüne bağlı olduğu düşüncesinde olup, tarihi gerçekliği olup olmadığına ise 'İsa tarihi bir karakter olarak her kim ise de eşsizdir' düşüncesi ile cevap bulur. Çözüm ise bu kuşkulu tasvirleri kabul edip, aslına sadık olmayan objeler olarak sunmamaktadır.

- Tıpkı Augustine gibi Photios'da, "*Amphilokhia*" adlı eserinde İsa ve azizlerin oldukları gibi gerçek suretlerinin tasvir edildiği ihtimaline inanmaz ve aynı kutsal kişinin, özellikle İsa'nın çok çeşitli tasvirlerinin olmasını bireyselliğe değil kültüre bağlar. Yunan halkı, Etiyopyalılar ya da Hintliler İsa'nın kendi suretleri şeklinde kısaca kendilerine benzer olarak yeryüzüne geldiğini ve İsa'nın insan suretinin eşsiz bir varlık olmadığına düşünülmesi için bir gerekçe olarak öne sürülemeyeceğini belirtirler. Bu farklılık tıpkı dil farklılığına benzer. "İncil hangi dilde yazılırsa yazılsın İncil"dir diye

düşünen Photios ve izinden gidenler ikonanın sadece ait oldukları kutsal kişinin sureti olmadığını düşünürler. İkonanın ibadet amaçlı olarak kutsal alanda belli bir yerde bulunması gerektiğini, yazıt ve sembollerin de bu ibadete yardımcı olmaları anlamında önemlerini vurgularlar. Kutsal objelerin sadece kutsal varlığın bir nevi sureti işlevini taşımaktan ziyade inanç ve ibadetin yerine getirilmesi bakımından önemli işlevleri vardır. Kültürel niteliklerine rağmen, ikonanın anlamı, işlevi ve sonucu her yerde aynıdır. Bununla, Photios ikonanın basit bir tasvirde ziyade bir ibadet objesi olması yönünü vurgulamıştır. Photios'a göre, kutsal kişi tasvirleri sanatçının hayal gücünden çok ortak bir betimleme yöntemidir. Hristiyan inananlar için bu kutsal objeler kendilerine ait şifrelere sahiptirler.

İkonografi sadece kendisini yapan sanatçının kaptislerinden sakınmaz, aynı zamanda da tarihin kısıtlamasından da kaçınılmalıdır. Bu düşünce ise daima daha da gelişerek ileriye giden İsa betiminin oluşum sürecini ortaya koymaktadır. İsa'nın tasvir süreci aslında bir ret, kabul etmeyişi ile başlar. I. yüzyılda yaşayan birçok Hristiyan'a göre İsa çirkindir; Ezekeil 53:2-3 "İsa ne iyi ne de güzel görünümüldür; biz onu gördük ve iyi bir görünümü ve güzelliği yoktu, fakat saygıdeğer bir görünümü olmadığı için insanoğlu onu reddetti. ", Mezmurlar 22:7 "Fakat ben bir kurt, solucanım, insanlar tarafından küçümsenen ve kınanan bir kişiyim", Origen'e göre de sadece bir İsa olmasına rağmen, ona bakıp aynı şekilde görmeyenler için çok yönlü bir tarafı da vardır. Bu anlamda, bireysel bir hayal gücü İsa'ya gerçek suretini verebilir ve dolayısıyla da ikonaları dışlar. Ioannes Khrysostomos, Ezekeil ve Mezmurlar 44'e yeni bir yorum getirerek İsa'nın yakışıklı olduğunu, bunun da en azından Metamorfoz/Başkalaşım'da olduğu gibi uzun zamandan beri bilindiğini açıkça beyan etmiştir. İsa'nın iki tip görünüşü vardır; biri sıradan insan olarak varlığı, diğeri ise havarileri Petrus, Ioannes ve Yakup'un önceden sezinleyerek şahit olduğu yeniden canlanmasında bir yanında Musa diğeri yanında İlya peygamber ile beraber üzerinde bir ışık kadar beyaz elbisesi ile suretidir. (Cömert 1999, 128'den naklen; Luka, 5: 28-36.) İncil'de ise İsa'nın dış görünümü ile ilgili üzerinde çeşitli yorumlar bulunan sadece iki bölüm vardır. Bu bölümlerin varlığı katidir ama değişmez değildir. İsa'nın polimorfik suretlerinin ikonografisinde verilen; küçük çocuk, genç ve yaşlı İsa tasvirleri yaşam evresini vurgulamak için verilmiştir. 586 yılında Beth Zagba'daki rahibe manastırında Süryanice

yazılıp resimlenmiş Rabbula İncilinde İsa, resmedildiği bölüme göre ya insanoğlu ile uyuşan kısa kıvrık saç ve sakalı ile üçgen yüzlü olarak, ya da görkemine uygun biçimde uzun ve düz saçlı, uzun yüzlü tasvir edilmiştir. Yaklaşık bir yüzyıl sonra her iki sureti de II. Iustinianos'un sikkelerinde tekrar görülmüştür. Fakat II. Iustinianos sikkelerinde kullanılan bu her iki farklı İsa tipi Rabbula İncil'indeki gibi aynı anda kullanılmayıp, eş zamanlı olmayan ve birbirini takip eden süreler içinde verilmiştir. Dolayısıyla, her iki suret için sikke tasvirinde farklı zamanlarda kullanım tercihi yapılması ise, bir tereddüt döneminden sonra ardışık bir biçimde kullanılmış olmalarına dairdir. II. Iustinianos'un sikkelerinde ilk defa 685-695 yılları arasında görülen İsa tasviri, 691-692 yıllarında yapılan Trullo Konsili'nde yapılan kilise kanunlarının ünlü 82. maddesinde İsa'nın sembolik olarak bir kuzu biçiminde olmadan, insan formunda tasvirlerinin yapılmasını emretmesinden öncedir. 6. yüzyılın başlarında kronik yazarı teolog Theodoros İsa'nın bu iki farklı tasvirinin 5. yüzyılın sonlarında kabul görenek, bir alternatif olarak düşünüldüğünden bahseder. Hatta bu dönemde yapılan uzun saçlı İsa tasvirinin pagan inancını gizleyen bir sanatçı tarafından Zeus'u tasvir eden tipte saçını ortadan ayırmış bir biçimde ve gözlerini açıkça ifade edecek şekilde yapıldığı da düşünülmüştür. Bu görüşleri ifade eden teolog Theodoros yanı sıra, diğer bir İsa tipi olan kısa ve kıvrık saçlı tasvirin ise daha doğru ve orijinal olduğu görüşünü de belirtmiştir. Bu iki farklı tipin sanatçılar tarafından kullanıldığından bahseden teolog Theodoros, titiz tarihçilerin genellikle ikinci tipi daha uygun gördüklerini ifade etmiştir.

Ortak düşünceye göre, teolojik ya da görsel yapılan tüm itirazlara rağmen İsa tasvirinin yoluna devam ettiği, kendi tarihi ve yazını yarattığı açıktır. İkonoklastların İsa'nın gerçek tasvirinin sadece 'ökaristi' olduğu iddiaları ise dini sanata karşı görüşlerine karşın onayladıkları birkaç pozitif kavramdan bir tanesidir. Buna göre, tasvir hakkındaki görüş bedensel biçim dışında saf bir kavramsal görüşü kaynak almıştır. (Dragon 1991, 30.)

843 yılında tasvirlerin restorasyonundan sonra harcanan büyük girişim İkonoklasma döneminin tüm hafızasını kökünden söküp atmak içindir. Tıpkı, III. Leon iktidarının başlarında saray çalışmalarının yarattığı "dünyevi ikonlarda" olduğu gibi, her nerede yer alırlarsa alsınlar, bu önemsiz görülen eserlerin değerli sayılmasının tüm nedenidir. İncil'e özgü verilen görüş, "Son Akşam Yemeği"nde İsa'nın "Al, ye, bu

benim vücudum... Benim kanım olduğu için hepsini iç..." sözlerinde yer alır. Bu düşünceyle iddia edilen Kurtarıcının sadece bir biçim ya da figür olarak insan şeklinde vücut bulduğunun vurgulanmasıdır. Bu anlamda, ökaristi putperestlikten kaçma amacıyla İsa'nın hayat veren vücudunun tasviri olup, farz edilen insan doğasında vücut bulması da İsa'nın Tanrıdan ayrı bir şahıs oluşturmamasını ifade etmektedir.

I. Ioannes tarafından tedavüle sokulan anonim sikke serileri hakkındaki Ioannes Skylitzes'in rivayeti ise; "Ve daha önce hiç yapılmamış bir biçimde Kurtarıcının suretinin nomisma ve obol üzerine kazınmasını emretti. Ve diğer yüzüne şu anlamda Yunanca harfler 'İsa Mesih, Kralların Kralı' kazımıştır. Ve krallar ile kendisini izleyenler aynı anlamdadır."⁴³ Kısaca, krallar kralı İsa ve kendisini izleyen imparatorlar olarak ifade edilmiştir. I. Ioannes'in anonim bronz basımları ve hemen hemen X. Konstantinos'a (1059- 67) kadar tüm ardılları ön yüzde İsa büstü taşıyan ve arka yüzde ilk dörtlükte İhSYS **XRISTUS bASILEO bASILÆ** lejandının bazı varyasyonları ve arkasından gelen üç sıra lejandını içeren bu betime uymuştur. Bundan farklı olanlar ise basamaklar üzerinde Bir Latin haçının kolları arasında yer alan **IS XS bAS/ILÆ bAS/ILÆ** lejandı ile yukarıda bahsedilen IV Mikhail'in basımı ve diğeri ise selefi III. Romanos'a (1028-34) atfedilendir Muhtemelen takip eden iktidarda "*Khrysostomos*" tasarımının önceden yapılandan daha doğru bir versiyonu kullanılmış görünmektedir. Sikke tipi bronz sikke birimi için yaratılmamış olup ilk olarak gümüş sikke biriminde görülmüştür; bu tipik *miliaresion* sikke birimidir. İlk İkonoklast imparator III. Leon tarafından tedavüle sokulmuş olup, bu form III. Leon'un ardılları tarafından anonim serileri başlatan kişi olan I. Ioannes Çimiskes'in iktidarına kadar kullanılmıştır. Yeni sikke geniş ve yassı dokusu olduğu gibi ön yüzüne **İhSXRISTUSNICA** lejandı ile basamaklı bir Latin haç tasarımı basılı olup, arka yüz ise iki ya da daha fazla imparatorun; sadece son *ikonoklast* imparator Theophilos tek *basileos* adı taşıyan bir *miliaresion* basımına sahiptir.

8. yüzyılda *miliaresion*un ani olarak ortaya çıkmasından önce, yapı bakımından çok daha kalın olan, ağır geleneksel gümüş *hexagram* biriminin basımında hem kalitede

⁴³ Alıntı; Georgius Cedrenus, Historiarum compendium, Bekker 1838, II, 413f.

hem de miktarda uzun süreli bir düşüş yaşanmıştır. Uzun bir süredir gözlenen; *miliaresion* benzetmesi yapılamayan bir tip olmadığı gibi, 690'larda tedavüle giren yeniden düzenlenmiş Arap dirhemini görünüşte ve işlevde çok andırmaktadır. Çok geç olarak ispat edilmiş olan ise önemli miktarda *miliaresionun* tanınabilir dirhem üzerine tekrar darp edildiğidir. Dolayısıyla aralarında gerçekten yakın bir ilişki vardır.

Bizans kantaşının ön yüzünde, İsa cepheden büst formunda tasvir edilmiş, sağ elini kutsamak için kaldırmış ve sol elinde ise Kutsal Kitabı taşır; kitabın kapağında yuvarlak bir girinti ve nokta kazımalı bir bordürü vardır. (Resim 1.) Başında haç nimbus ve haç kollarının sonunda üç ufak nokta bezeme yer alır. İsa büstünün her iki yanında ise **IC XC** kısaltması bulunur. Kantaşının arka yüzünde üst kısmında küçük bir haç parçası ile sade bir haç bir *souppedion* üzerinden yükselirken haçın ortasında bir halka vardır. Haçın çevresinde ise **IX NK** kısaltması bulunur. İsa'nın burnu üzerindeki ufak bir parça kırık dışında taş çok iyi durumdadır.⁴⁴ Küçük ya da büyük boyutlu değerli taşlarda İsa büstünün yer alması çok popüler bir tasvir tipidir. Bu oyma Bizans kantaşı üzerindeki tasvirin üslupsal özellikleri ile 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. 11. yüzyılın sonlarında hakim olan tasvirlerde oranların daha uzatılmış bir biçimde verilme üslubu bu kantaşında görülmemektedir. Yanı sıra yüksek kalitede bir işçilik ile yapılması da daha sonraki dönemin iyi bilinen ikonografik tipleri ile bağdaşmamaktadır. (Williamson 1980, 69.) Üslupsal bir zemine dayandırılarak yapılan bu tarihlendirme Bizans sikkeleri ile karşılaştırıldığında doğrulanmaktadır.

Resim 1. Kantaşı cameo.
İsa Pantokrator. Konstantinopolis.
10. yy. sonu – 11. yy. sonu.

Sikke ikonografisinde İsa tasvirinin kullanımı II. Iustinianos döneminde 692 yılında başlamış olup, küçük objelerde kullanılan ilk örneklerden biri olan bu

⁴⁴ Taşın sağ tarafı koyu bir yeşilden, sol tarafına doğru çok açık bir yeşile dönüşmesine rağmen İsa'nın yüzü ve vücudunda hakim olan renk koyu bir kırmızıdır.

imparatorun sikkelerinde İsa sadece başının arkasında bir haç ile nimbussuz olarak görülmektedir. Bu dönem sikkelerinde yer alan İsa tipi ile kantaşı *cameoda* yer alan İsa tipi hiçbir benzerlik göstermez. İkonoklasmus Dönemi ile İsa tasvirlerinin sikkelerdeki kullanımı da son bulmuş, ancak İkonoklasmus Dönemi sonrası ve II. Iustinianos sikkeleri formunda olsa da III. Mikhail (842-67) döneminde tekrar kullanılmaya başlamıştır. Bizans sikke ikonografisinde İsa'nın haleli tasviri ise ilk olarak I. Basileios (867-86) iktidarında basılan sikkelerde yer almıştır. Fakat II. Basileios döneminde basılan sikkelerde İsa haleli ve tahtta oturur biçimde betimlenmiştir. İsa'nın haleli olarak ilk büst formundaki tasviri ise sikkelerde VII. Konstantinos dönemine kadar kullanılmamıştır. Ayrıca İsa'nın başının iki yanında yer alan **IC XC monogramı** da ilk olarak I. Ioannes Çimiskes (969-76) döneminde basılan sikkelerde görülmektedir. P. Grierson'un ön yüzlerinde İsa portrelerinin yer aldığı sikke tiplerinin dönemin tasvir sanatının bir yansıması olarak görülmesi gerektiği savını kabul ederek, sikke ikonografisini bu kantaşını tarihlendirmekte kullanmak ise oldukça mantıklıdır. P. Grierson Bizans sikkelerinde yer alan İsa tasvirlerini tam olarak 9 gruba ayırmış olup, kantaşında görülen İsa tasviri ile bu tipteki 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl VII(b) grubuna dahil olan sikkeler ile bağdaşır. Bu kategoride yer alan yedi sikke basımının ilki olan ve 976-1030/35 yıllarına tarihlenen *Anonim Follis*, A sınıfı grubunun örneği ile kantaşı *cameoda*ki İsa tasvirinin üslubu çok yakındır. Bu bağlamda, VII. Konstantinos ve I. Ioannes Çimiskes sikkeleri ile kantaşının benzerliği ve P. Grierson'un yaptığı kategorideki Grup VII(b) ile kantaşının tam olarak görülen paralellikleri de göz önüne alınarak, kantaşının 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmesi uygundur. Bu durum, sikke ve diğer küçük eserlerdeki betim üsluplarının karşılaştırmalı değerlendirmeleri yapılarak tarihlene yoluna gidilebilmesi bakımından önemli bir örnektir.

İsa betiminin ikonografik olarak gelenekselleşmesi yavaş yavaş olmuştur. Gelişmeye başladığı andan itibaren de asıl vurgulanması gerekenin İsa'nın gerçek tasviri olması nedeniyle çok tutarlı bir biçimde gelişimini devam ettirmiştir. Hakiki tasvirinin ise yaşamı boyunca gerçekleşen *acheiropoietaya* dayanarak çıktığı düşünülmektedir.

İsa erken dönem tasvirlerinde ya Havariler ile beraber ya da mucizelerini gerçekleştirdiğini ifade eden tek başına tasvirlerinde ilk olarak 'İyi Çoban' olarak

betimlenmiştir. İsa'nın tek başına olan diğer tasvirleri ise sadece 6. yüzyıldan sonra belgelenmiştir. İsa'nın suretini taşıyan mucizevi tasvirlerinden biri "*mandylion*", diğeri de "*keramion*" olup uzun süre sağlam kalmışlardır. Her ikisi de 10. yüzyılda Konstantinopolis'e getirilmiştir. Daha sonra her ikisi de kaybolan bu ikonaların 11. yüzyılda yapılan varyasyonlarında İsa sakallı Zeus tipinde tasvir edilmiş olup, bu kayıp erken döneme ait iki ikona tasvirinin daha sonra Pantokrator olarak bilinen ikonografik tipin temeli olmuştur. Sinai Dağı, St. Catherine Manastırında bulunan ikona ve Bizans sikkelerinden II. Iustinianos'un *solidus*unda görülen ilk İsa betimi, günümüze ulaşan en erken tarihli tasvirlerinin gelişim sürecini doğrulamaktadır.

Yunanca "Herkesin hükümdarı" anlamına gelen Pantokrator, İsa'yı öven ünvanlardan birisidir. Sanatta ise Pantokrator İsa tasviri; sert ifadeli bakışı, koyu siyah sakallı İsa sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eli ile Kutsal kitap taşır formundadır. (Nelson-Collins 2007, 283.)

İsa tiplerini birbirinden ayıran kavramlar tamamen teolojik kökene dayanmaktadır. Tanrı ile arasındaki bağı ortaya koyan çeşitli imgeler ile tasvir edilmiştir. Tasvirleri manevi tasavvurun yanı sıra antik dönem tanrılarının geleneksel betimlerine benzer. "Pantokrator" ya da "Evrenin Hakimi" en bilinen betimi olup; İsa acı veren tipte, koyu renk sakallı, bir tunik ve koyu mavi renk *himationa* bürünmüş olarak sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eli göğsünde Kutsal Kitabı taşır biçimdedir. (Resim 2, 4.) Saçı ortadan ikiye ayrılmış ve iki teli alının ortasından sola veya sağa doğru düşmüş olabilecek şekilde tasvir edilmiştir. Başında ise yazıtlı haç nimbus vardır. Dönemin beğenisine göre değişebilen, kendisini dünyevi tüm zevklerden soyutlayan, merhametli ya da yargılayan görünümde değişen bir formda da yapılır. Tasvir sade bir biçimde İsa'nın monogramı olan **IC XC** kısaltması ile verilmiş olup, Pantokrator kelimesi ise tasvire sadece 12. yüzyılda yakıştırılmıştır. Tasvirin çeşitlemeleri vardır; İsa kapalı veya açık olan Kutsal Kitabı, altından ya da cilt kapağından kavramış olarak taşır. İlk iki parmağını kaldırarak kutsar ve son iki parmağı ise başparmağına dokunmaktadır. Kutsama yerine ise dikkatini Kutsal Kitaba vermiş olabilir.

Resim 2. Yeşimtaşı *cameo*.

İsa Pantokrator. Konstantinopolis.⁴⁵

Anıtsal resim programında Pantokrator figürü büst formunda ve özellikle kubbe süslemelerinde görülür. Kubbe tasvirinde Pantokrator İsa'nın yer almasının sebebinin ise ruhani dünyadan dünyevi alana hükmetmeye gelecek olması inancıdır. Ayrıca, Pantokrator İsa sıklıkla kilise girişinin üzerinde, özellikle *narteks* ile *naos* arasında kalan kapı üzerinde resmedilmiştir. İsa Pantokrator I. Basileios'un sikkelerinde olduğu gibi küçük el sanatlarında da tahtta otururken betimlenmiş olmasına rağmen daha çok büst formundadır. (Resim 3-4.) (Ševčenko 1991, 438.)

Resim 3. Fildişi. Konstantinopolis. 11. yüzyıl.⁴⁶

Belki de imparatorluk niteliğini en göz alıcı biçimde kullanma biçimi ile Pantokrator İsa kiliselerin kubbesinde yer aldığı gibi, büst formu ise ilk defa Konstantinos Porphyrogennitos'un sikkelerinde yer alarak 945 yılından itibaren ise imparatorluk sikkelerinde görülerek Makedonya Hanedanlığının sonuna kadar

⁴⁵ 9.yüzyıl sonu-10. yüzyıl başına tarihlenen *kameonun* arkasında imparator VI. Leon'a (886-912) atfen bir yazıt yer almaktadır

⁴⁶ Muhtemelen, kitap kapağı işlevini görmüştür.

kullanılmıştır. (Matthews 1981, 424)⁴⁷ Bu tasvir tipi bir sonraki yüzyıl boyunca IX. Konstantinos'un (1042-53) iktidarına kadar standart ön yüz tipi olarak kullanılmıştır. (Grierson 1973, Pl. XXXVI-LIX.) Bunun yanı sıra, Pantokrator tasviri *anonim follis* için de kullanımı tercih edilen bir tip olmuştur. (Grierson 1973, Pl. XLVIII-LV Class A and B; LXI Class E; LXVIII Class H, I, J, K.) Bu tasvirin imparatorluk niteliği taşıdığı hakkındaki diğer bir kanıt ise hem altın hem de *anonim follis* olarak adlandırılan bronz sikkelerde "*Rex Regnantium*" yani yönetenin kralı ya da Yunanca kısaltması "*Basileo Basile*" ifadesi yer almaktadır.⁴⁸ Fakat üzerinde durulması gereken konu ise, "*Rex Regnantium*" unvanının sadece sikkelerde kullanılmış olması ve bu tasvire bağlı olmamasıdır. Yine de, İsa'nın tüm nümizmatik tasvirlerinde kullanılan bu tipte İsa tahtta oturur ya da bahsedilen örneklerde olduğu gibi büst formundadır. Kubbe tasvirinin imparatorluğa aittir daha kişisel bir yoruma doğru değişmesi, hükümdarlıktan ziyade hayırseverliğin vurgulanması yönünde olmuş ve ilk olarak Mityleneli Khristopher'ın 11. yüzyıla ait dizelerinde geçmiştir. Kubbedeki imparatorluk niteliğinin öne çıkarılması ise, 11. yüzyılda Bizans'ta daha yaygın bir akımın oluştuğunun bir bulgusudur. Kubbe tasvirinde imparatorluk kurumunun nitelenmesinin çöküşü ile hem altın hem de bakır sikkelerde 1071 tarihinde olan Malazgirt Savaşının hemen öncesinde gurur bahşeden "*Rex Regnantium*" unvanının çıkarılması aynı zamana rastlamaktadır.⁴⁹ "*Rex Regnantium*" yerini IC XC sade kısaltmasına bırakmıştır. Ön yüzde sıklıkla *Κόριε βοήθει...* kısaltması görülmüş olup, bu da Yönetenin Kralından daha farklı bir mesaj, yardım için yakarışı ifade etmiştir.⁵⁰ 1071 yılındaki Malazgirt savaşının aslında kendisi imparatorluğun hem içeride hem de dışarıda altüst olmuş bir devlet haline gelmesinin

---

⁴⁷ Bkz.; Dipnot 13; Grierson 1973, 168-169, 550.

⁴⁸ I. Basileios'un sikkeleri (Grierson 1973, 487.) ile başlayıp, Eudocia Makrembolitissa'nın (Grierson, 1973, 783.) sikkeleri ile son bulan Makedonya Hanedanlığı döneminde basılan ve üzerinde İsa tasviri taşıyan tüm altın sikkelerde *Rex Regnantium* daha önce hiç uygulanmamış karmaşık bir üslupla yazılmıştır.

⁴⁹ 11. yüzyılın en erken örneği olarak I. Isaakios Komnenos (1057-59) döneminde nadir olarak basılan gümüş sikkede daha önce tasvirin çevresini kuşatan *Rex Regnantium* yazıtı kaldırılmıştır. (Grierson 1973, 763) Daha sonra ise IV. Romanos (1068-1071) dönemi ile başlayarak *Rex Regnantium* yazıtı tamamen kaldırılmıştır. (Grierson 1973, 794.) *Basileou* basile ünvanı ise *Anonim Follis*lerde Grierson'un Sınıf G, (1065-1071) (Grierson 1973, 692.) grubu ile başlayarak eş zamanlı olarak sona ermiştir. Bununla birlikte, bu kısaltmada benzer bir değiştirme durumu da, *Rex Regnantium* lejandını ilk olarak sikkelerin tipine sokan II. Iustinianos'dan sonra 9. yüzyılda III. Mikhail'in bu lejandı sikkelerinden çıkarmış olmasıdır. (Grierson 1973, 463)

⁵⁰ I. Isaakios'un gümüş, IV. Romanos ve VII. Mikhail'in altın sikkeleri örnek teşkil etmektedirler. (Grierson 1973, 763, 794, 816.)

sembolü olmasının yanı sıra, *Rex Regnantium* yazıtının kaldırılması imparatorluk saygınlığının gerçek çöküşünün bir işaretidir. Bu anlamda, 11. yüzyıl ortasındaki imparatorluğun düzensiz siyasi ve idari durumunda kubbe figüründe görülen imparatorluk niteliklerinin azalması da kaçınılmaz görünmektedir. İmparatorluk prestijinin yok olması ve mistik dindarlığın yayılması ise Bizans kiliselerindeki kubbelerde yer alan İsa tasvirinin fonksiyonu ve anlamını değiştirmiş olmalıdır.

Resim 4. İsa Pantokrator.⁵¹
Altın ve cloisonné mine işi obje.

Yunanca ‘Herkesin Hükümdarı, Efendimiz’ ya da ‘Herkesin Hamisi’ anlamındaki İsa’nın tasvir tarzı; ya tam boy ya da daha çok tipik olarak yarım boy olarak sağ elini kutsama pozisyonunda açmış ve sol elinde ise açık ya da kapalı olarak bir kodeks taşır. Bu tasvir genel olarak Ortodoks kiliselerindeki merkez kubbeye yer alır. Diğer yandan, Pantokrator ismi II. Ioannes Komnenos tarafından yaptırılan Konstantinopolis’in dördüncü tepesindeki ünlü manastırın 1136 yılında yazılmış olan *Typikonunda* geçmektedir. Bu ismi taşıyan, muhtemelen 1357 yılında Geç Bizans Döneminde kurulan diğer bir manastır ise Athos Dağı’ndadır.

Emmanuel ismi Eski ve Yeni Ahit’te geçmekte ve ‘Tanrı bizim ile’ anlamına geldiği de belirtilmektedir. Daha önceden var olan Logos gibi İsa’nın, insan şeklinde olan kelimesine uygun olarak, kanlı canlı bir ölümsüz olarak cepheden sakalsız, kıvrıcık bukleleri kulaklarının arkasına sıkıştırılmış, geniş alınlı ve haç nimbuslu bir genç formundaki tasviridir. 4. ve 5. yüzyıllarda genç İsa tasvirinin sıklıkla yer almasına

---

⁵¹ 11.-12. yüzyıllara tarihlenen Bizans ya da Gürcü sanat eseri, bir kitap kapağı ya da röliker plakasından gelmektedir.

rağmen, İsa Emmanuel olarak sınıflanan tasvirler 11. yüzyıldan sonra daha az sıklıkla görülmektedir. (Ševčenko 1991, 438.)

I. Manuel Komnenos'un İsa Emmanuel tasvirini kendi ismini referans alarak sikkelerinde kullandığı ise apaçık ortadadır. Pantokrator İsa tasviri gibi sıklıkla sikke tasvirlerinde kullanılmayan Emmanuel İsa tipi genellikle kendisi ile aynı ya da benzer isimler taşıyan imparatorlara ait sikkelerde kullanılmıştır. Meryem *Blakhernitissa* tasvirinde Meryem göğsünde bir madalyon içerisindeki Emmanuel ile gösterilmiştir. Emmanuel tasvirinin özellikleri *İsa Anapeson*, Amnos'daki kurban edilen çocuk ve Yanan Çalı'daki İsa tasvirlerinde de sıklıkla kullanılmıştır. (Ševčenko 1991, 438.)

Tanrı asla tasvir edilmemiş, fakat İsa'nın Babası ile beraber yegane olduğu "*Günlerin Eskisi*" (*ho palaios ton hemeron*) tasvirinde ifade edilmiştir. İsa burada beyaz saç ve sakalı ile yaşlı bir figür olarak haç nimbuslu tasvir edilmiştir. İsa'nın bu tasvirdeki kostümleri ve mimikleri Pantokrator ise ile aynıdır. Tasvirin kendisi çok nadir olarak yazıtlı olmasından dolayı Daniel 7:9'daki tanımlamaya dayanmaktadır. Tasvirin popüleritesi ise 12. yüzyıldan sonra artmıştır.

Pantokrator, Emmanuel ve "*Günlerin Eskisi*"'ndeki İsa ifadelerindeki benzerlik özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda bir anda patlamıştır. Paris'teki tahtta oturan üç figür olarak tek bir MS sayfasında, Nerezi'deki her biri farklı kubbede olmak üzere tek bir kilisede ya da Kastoria'daki St. Stephen'deki naosun tonozundaki üç madalyonun içerisinde bu tasvirler beraber yer almıştır. (Ševčenko 1991, 438.)

Çok nadir olarak görülen "Melek İsa" tasviri ise, İşaya 9:6'ya dayanmaktadır. İsa'nın melek figürü ile olan ilişkisini vurgulamak için melek tasviri de haç nimbuslu betimlenmiştir. Konstantinopolis'in ünlü ikonalarından sadece iki tanesi "*İsa Khalkites*" ve "*İsa Antiphonetes*", diğer sanat eserlerindeki İsa tasvirleri ile bağdaşmaktadır. (Ševčenko, 1991, 438.) Her iki İsa tasviri de, Pantokrator İsa tipindedir. "*İsa Khalkites*" ve "*Antiphonetes*" tasvirlerinde İsa'nın gözleri izleyicinin soluna doğru sabitlenmiş olup, bu yön alınadaki saç dökümü ile de takip edilmiştir. İsa'nın "*soter/kurtarıcı*", "*eleemon/merhametli*", "*philanthropos/insanoğlunu seven*", "*hyperagathos/en hayırlı*" ve "*zoodotes/hayat veren*" ünvanları ise adandıkları ünlü manastırlardan gelmekte olup farklı ve ünlü bir başka orijinal tasvirini ifade etmemektedirler. (Ševčenko 1991, 439.)

Yunanca "Kuzu İsa" anlamına gelen "*Amnos*" (ἀμνός) freskolarda kimi zaman yere uzanmış çocuk olarak görülen İsa tasviridir. İkonografide ölmüş İsa'nın bedeninin gömülmek üzere yatırılması sahneni ifade etmektedir. (Evans 2004, 642.; Nelson-Collins 2007, 282.)

Kurbinovo'daki duvar resimleri örneğinde 12. yüzyıl ve sonrasında "*İsa Amnos*" tasviri *altar* üzerine uzanmış Çocuk İsa formunda kilise apsiserinde kullanılmaya başlanmıştır. (Taft-Cutler 1991, 79.)

"*İsa Khalkites*" (Χαλκίτης) tipi İstanbul'daki Büyük Saray'ın ana resmi tören girişinde yer alan İsa tasvirinden gelmektedir. *Khalke* olarak adlandırılmasının sebebi ise bronz çatı kiremitlerinin yaldızlı ve kelimenin Yunanca bakır ya da pirinç anlamına gelmesine dayanmaktadır. Kapının yukarı kısmında bir *souppedion* üzerinde tam boy cepheden ayakta duran ünlü *İsa Khalkites* tasviri yer almıştır. Bu tasvir Konstantinopolis'in *palladialarından* biri olup, özellikle İkonoklasmus döneminde yaşanan olaylar ile düşünsel anlamda bir araya getirilmiştir.

726 yılında III. Leon'un İmparatorluk Sarayı'nın *Khalke* Kapısında yer alan İsa ikonasının kaldırılıp yerini bir haçın alması emrini vermesi İkonoklasmus döneminin resmi politikası olarak görülmektedir. (Whitting 1973, 158.) İkonoklast hareketin sosyal, dini, sanatsal ve hatta askeri nedenleri ve etkilerinin sikke tasvirlerine yansımaları da çok açık biçimde gerçekleşmiştir. İsa'nın tam boy figür tasviri ya da büstü artık sikke ön yüz betimi olarak kullanılmamaktadır. Yapılan bu uygulama İkonoklasmus Dönemi sürecinin bir açılışı olarak görülebilir. Günümüzde ise, İkonoklasmus Döneminde, yani 800 yılından önce *Khalke* Kapısında bir tasvirin yer alıp almadığı konusu kuşkuludur. Fakat, 800 yılından önce sarayı İsa tasvirinin korumuş olması ya da olmamasından çok, 815 yılında V. Leon'un bu tip bir tasviri kaldırmasından hemen öncesinde imparatoriçe Irene tarafından yerine tekrar yerleştirildiği çok açıktır. Özgün ve tek bir tasvir olarak İkonoklasmus Döneminde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ne yazık ki, ne tip bir tasvir olduğu açık değildir. Fakat, tarihleme konusundaki görüşler doğrultusunda, İsa ikonasının *Khalke* Kapısına Irene tarafından ya da 843 yılından kısa bir süre sonra yerleştirilmiş olabileceği en yakın tarihleri vermektedir. (Brubaker-Haldon 2001, 71.)

İsa Khalkites tasvirinin 9. yüzyıl versiyonunun Patrik Methodios tarafından yaptırıldığı ve Methodios'un epigramından öğrenildiği kadarıyla da İsa Pantokrator

tipinde tasvir edilmiş olup, başında bir nimbus olmaksızın üç kolu görünen haç olduğudur. Nikaia imparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in sikkelerinde tam boy ayakta İsa tasviri Khalkites olarak tanımlanmıştır. Bu tasvirin *Khora*/Kariye Camisinin narteksinde yer alan *Deesis* sahnesi içeren mozaik ile aynı olduğu gözlenmektedir. P. Grierson, İsa'nın sağ el pozisyonunun çok çeşitli olsa da, 13. ve 14. yüzyıllardan itibaren tüm tam boy ayakta İsa figürlerinin *Khalkites* tasvirini ifade ettiği görüşünü sunmaktadır. (Ševčenko 1991, 440.)

"*Antiphonetes*" (*ἀντιφωνητής*) Yunanca yanıt veren kişi ve aynı zamanda garantör, kefil olan anlamındadır. (Resim 5.) Konstantinopolis'te yer alan ve mucizeleri ile ünlü İsa ikonasından gelmektedir. Büyük I. Konstantinos'un zamanına dayanan ve ismi tanımlanamayan dörtlü tarzda kubbeli bir yapıda yer aldığı düşünülmektedir. Bu yapı muhtemelen, *İsa Antiphonetes* ikonasının 9. yüzyıl ve sonrasında korunduğu *Khalkoprateria*'daki Meryem Kilisesine yakındır.

İkona ile ilgili en çok bilinen mucize ise Yahudi bir tüccarın ikonayı teminat olarak vermesinden dolayı, teminat veren sıfatını almış olmasıdır. Psellos'a göre (Chron. 1:149, ch. 66.1-10) imparatoriçe Zoe geleceği önceden haber vermesi nedeni ile ikonayı sahiplenmiştir. Psellos'a göre; ikona Zoe'nin sorduğu sorulara üzerindeki boyaların renk değiştirmesi ile cevap vermektedir. İmparatoriçe Zoe sikkelerinde *İsa Antiphonetes* tasvirini sikkelerinde kullanmıştır. (Ševčenko 1991, 439-40.)

Resim 5. Sabuntaşından ikona.

***İsa Antiphonetes*. 1350 yılı ve sonrası.**

Yunanca boylu boyunca uzanan anlamına gelen "*Anapeson* / *ἀναπεσόν*" tipinde boylu boyunca uzanan Çocuk İsa gözleri açık olarak sağ eli üzerine başını yaslamış, sol eli ile de bir rulo taşır. Bizans sikke tasvirlerinde yer almayan bir tiptir. *İsa Anapeson*

tasviri popüler edebi bir alegoriden türemiş olup, teolojik bir öğreti ya da orijinal ve özel bir ikonadan gelmemektedir. (Ševčenko 1991, 439.)

Bunun yanı sıra, İsa ya "İsa'nın Çektikleri"ne atfen semboller taşıyan iki melek ile ya da nadiren de Meryem ile tasvir edilmiştir. Anıtsal duvar resim programında, tasvir *pastophorium*'un girişinde yer alır. Athos Dağı'nda, *Karyes*'deki Protaton'da 13. yüzyıl sanatçısı Manuel Panselenos tarafından yapılan tasvir ise önemli bir örnektir. Bu tasvir İsa'nın çektiklerinin ön biçimlendirmesidir. (Ševčenko 1991, 440.)

Aslında, İsa'nın çarmıha gerildiğinde çektiği acı ve ızdırabı vurgulayan bir ön tasvirdir. (Evans 2004, 642.)

İsa'nın maddi ve ruhani yetkisinin birleşerek sembolize edildiği tip ise "*İsa Yüce Rahip*" olarak adlandırılmaktadır. İsa hem Basileios'a atfedilen imparatorluk alametleri olan *sakkos* ve *mitre* kostümlerini, hem de piskoposluk giysisi olan haçlar ile süslü ve omuzlar üzerinde serilen uzun bir atkı biçimindeki *omophorion* ile beraber tasvir edilmiştir. Tasvirdeki bu iki atıf ise İsa'nın "*Kralların kralı ve Yüce Rahip*" olduğunun altının çizilmesidir.

Kutsal Topraklarda bulunan, fakat bulunduğu yer kesin olarak bilinmeyen bir yüzlerinde Hristiyan motifler bulunan bu bir grup *terracotta amulet*/muska cam kase içerisinde gelmiştir. 6. yüzyıl Suriye cam üretim merkezinde yapıldığı tespit edilen cam kase ile beraber bulunan bu muskaların aynı tarihe ait olduklarını söylemek doğru olmalıdır. (Camber 1981, 99.) Grubun içerisinde yer alan dokuz adet muskanın üzerinde yazıtlı haç nimbusu ile sakallı ve uzun saçlı Pantokrator İsa büstü vardır. (Camber 1981, 104-105.)

II.1.2. Bizans Sikkelerinde İsa Tasvirleri

6. yüzyıl sonu ve tüm 7. yüzyıl boyunca sikke tiplerindeki ana dini tasvir unsuru haç motifi olmuştur. Suriye ve Amorion hanedanları döneminde haç motifinin önemi azalmış ve bu hanedanların imparatorları iktidarı sırasında sikke basımı gümüş madeni ile sınırlanmış olmasına rağmen III. Mikhail döneminde İsa'nın en ünlü tasviri olan büstü tekrar canlanarak bu tarihten itibaren Kurtarıcı/*Saviour* tipi sikke ikonografisinde kullanılan tipik bir form haline gelmiştir. (Grierson 1973, 146.)

İsa tasvirlerinin Bizans sikke ikonografisine girişi imparator II. Iustinianos dönemine rastlamaktadır. Bizans sikkelerinde II. Iustinianos iktidarı sırasında basılan sikkelerde görülen iki farklı İsa tipi ise tasvir tipolojisinde öncül konumda olup, ikonografik değerlerinden çok siyasi değerlere sahiptirler. II. Iustinianos'un ilk iktidarında (685-95) sikke ikonografisinde radikal bir değişiklik yaşanmıştır. İlk defa *solidus* biriminde İsa figürü ön yüzde ve imparator ise arka yüzde yer almıştır. Altın sikkelerin ön yüzünde İsa figürünün yanı sıra 'Hz. İsa, inananları yönetenin Kralı, ***IhSCRISTOSREXREGNATIUM; Ιησους Χριστος βασιλευς βασιλευοντων***' ve arka yüzde de "İsa'nın hizmetkârı/*Servus Christi*" lejandı yer almaktadır. Sikkenin her iki yüzündeki ikonografinin sembolik olarak dünyevi hükümdarın, göksel 'kralların kralı' nın önünde görünmesi, güç ve korumayı buradan aldığı biçiminde yorumlanmaktadır. Artık o andan itibaren Bizans imparatoru İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi ve hizmetkarıdır. Sikkede imparatorun tasviri geleneksel ve insani tasvir kaygılarından uzak, realizmden yoksundur.

İsa Pantokrator büstünde ise tam tersi olarak, doğaüstü bir varoluş çeşitli insani ifadelerin kombinasyonun içeren potansiyel bir realizme doğru betimleme gidişi hissedilmektedir. G. Galavaris İsa'nın bu betimini; 'İsa sonsuzluğu ifade eder, kahraman ve yargıç, şefkatli ve merhametli tüm hepsi bir ikonadadır. İlahi gücü insan biçiminde, yufka yürekli olmaktan uzak bir insan, katılıktan uzak bir ilahi güç olarak görürüz.' olarak yorumlamıştır. (Penna 2002, 129.) Büyük Saray'ın *Khalke* Kapısındaki İsa tasvirinin benzeri olarak üretilmiş bir tip olduğu düşünülmektedir. II. Iustinianos'un ikinci iktidarında (705-11) basılan altın sikkelerinde ise ön yüzde İsa'nın delikanlı görünümünde betimi yer almıştır. Bu delikanlı İsa betimi tipi Suriye eyaletinin çalışmalarından bilinmekte ve insan eli yapılmadığı düşünülen mucizevi *acheiropoietes* ikonalar arasında sınıflanmıştır.

II. Iustinianos'un sikkelerinde uzun saçlı ve belirgin bir biçimde vurgulanan sakalı ile tipik Pantokrator tasviriyle, kısa kıvrıkcık saçlı ve çok kısa betimlenmiş sakalı ile Emmanuel İsa olmak üzere iki tip yer almaktadır. Pantokrator İsa tasvirinin yer aldığı sikkelerde II. Iustinianos tek başına, Emmanuel İsa tasvirinin yer aldığı sikkelerde ise II. Iustinianos hem tek başına hem de oğlu Tiberios ile beraber tasvir edilmiştir. II. Iustinianos'un tek başına yer aldığı tüm sikkeler imparatorun ilk iktidarına, II.

Iustinianos ve oğlu Tiberios'un beraber yer aldığı sikkeler ise sadece ikinci iktidarına tarihlenmektedir. P. Grierson, L. Laffranchi'nin imparator Leontios'un sikkeleri ile ilgili yaptığı çalışmasında dolaylı biçimde genç İsa, Emmanuel tasvirini II. Iustinianos'un ikinci iktidarında basılan sikkelerine atfetmektedir. P. Grierson, Laffranchi'nin yaptığı bu atfı ise 685-720 yılları arasında basılan sikkelerin üslupsal ve tipolojik gelişimine dayanan titiz çözümlemesine dayandırmaktadır. (Grierson 1968, 569.) Ayrıca II. Iustinianos'un büstünün yer aldığı bu sikkelerin 705/6 yıllarında, Tiberios'un babasıyla beraber imparator olarak yer almasından önce basıldığı varsayımını desteklemektedir. II. Iustinianos'un sikke ikonografisi hakkında çalışma yapan J. Breckenridge aynı doğrultu da görüş vermektedir. II. Iustinianos'un Bizans sikke tasvir tipolojisine getirdiği ve daha sonraki altın ve gümüş sikkelerde de kullanılan temel yenilik İsa'nın Pantokrator büstünün kullanılmasıdır. J. Breckenridge, Pantokrator İsa tasvirinin sikkelerde yeniden kullanılmasını Büyük Saray'daki *Khrysotriklinos*'un apsisinde yer alan İsa tasvirine dayanan bir reproduksiyon olmasına ve bunun da antik dönem inancına göre tanrıların ve insanoğlunun babası olarak görülen Zeus'un Phidias'ın elinden çıkan bir tasvirine kadar gittiğinden bahsetmektedir. Natüralist ve yüzdeki üç boyutlu tasvir üslubu ile Pantokrator İsa betimi klasik üslubun öğelerini yansıtmaktadır. Heybetli, yüce ve yumuşak babacan üslupla yapılmış bu tasvir insani doğadaki tüm Hristiyan imparatorların göksel Efendisini ifade etmektedir. (Grierson 1968, 569.) Pantokrator İsa'nın Helenistik gelenekteki bu portresi bir nevi ölümlülerin sureti ile, insani ve insancıl düzeydeki ölümsüz tanrıların birleşmesidir. Pantokrator İsa tasvirinin nimbussuz olup, sadece başının arkasında sade bir ha ile tasvir edilmesi ise alışık olunmayan bir tasvir üslubudur.⁵²

İsa tasvirinin sikkelerde kullanılmaya başlanması sonucunda, imparator sikkenin birim değerini ifade eden elinde taşıdığı sembol ile tam boy cepheden arka yüzde tasvir edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı da sikkenin arka yüzünde yer alan ışık işareti olan **CONOP** / **CONOB** kısaltması da oldukça küçük olarak haçın üzerinde yükseldiği basamaklar ile imparatorun ayakları altına yerleştirilmiştir. Yanı sıra imparatorun

---

⁵² P. Grierson, başında nimbus olmayan, sade bir ha ile yapılan İsa büst tasvirinin Bizans'ın diğer sanat kollarında yer alan örneklerine; Viyana'daki damarlı akik *cameo*'daki uzun sakalı ve ikiye ayrılmış saçıyla, her iki yanındaki iki Havarisi ile başının arkasında haçlı tasviri verildiğinden bahseder. (Grierson 1968, 569.)

üzerine giydiği *loros* kostümünün yeniden canlanması ve sık rastlanmayan bir imparatorluk ünvanı olan *Servus Christi*'nin *Rex Regnantium* lejandının bir tamamlaması olarak yer alması da İsa tasvirinin sikke betimi olarak ön yüzde yer almaya başlaması ile paraleldir. (Grierson 1968, 570.)

İsa tasvirinin olduğu bu yeni sikke tasvir tipini 692 yılında Quinsextine Konsil'inin aldığı Kanon 83 adlı kilise kanunu ile bağdaştırmak P. Grierson'a çok mantıklı gelmektedir. Kuzu betimi ile sembolik olarak İsa'nın tasvir edilmesinin yasaklanması ve alınan bu tarihten itibaren İsa'nın sadece insan formu ve doğasında tasvir edilmesi kararı Kanon 83 ile deklare edilmiştir. Bu kanunun yayınlanması ile doğrudan bir bağlantı kurulabileceği görüşü tamamen bir açıklama olarak kabul edilmese de, kanunun yayınlandığı 692 yılı ile İsa tasvirini sikkelerde yer aldığı ilk tarih arasındaki bağlantı da gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca Kanon 83'ün ilan edildiği tarih ile nümizmatik kanıtlar birbiri ile uyumludur. J. Breckenridge'in bu ayrıntı hakkındaki görüşü ise bu dönemde basılan İslami sikkelerinde incelenmesiyle Bizans sikkeleri ile çağdaşlarının kutsal kişi tasviri konusunda benzerlik yansıtmış oldukları ve bunun da tamamen Kanon 83 kilise kanununun bir sonucu olarak tek başına etkili olmadığı konusundadır. (Grierson 1968, 570.)

J. Breckenridge, II. Iustinianos'un sikke ikonografisine getirdiği yenilikler hakkında yaptığı ayrıntılı çalışmasında kullanılan İsa tiplerini İsa-tip A ve B olmak üzere iki grupta incelemiştir. (Breckenridge 1959, 46.) İsa-tip A olarak adlandırdığı geniş çehresi, yuvarlak şekilli başı ve omuzlarının arkasına düşen uzun saçları Pantokrator İsa tasviri II. Iustinianos'un Tip II sınıfı sikkelerinde yer almaktadır. Tip-A sınıfında İsa sağ elini takdis pozisyonunda kaldırmakta ve sol eli ile de göğsünde Kutsal Kitabı taşımaktadır. J. Breckenridge, Tip-A tasvirinin paralelleri araştırıldığında Hristiyan sanatında koruna gelmiş bir benzerine henüz rastlanmadığından bahsetmektedir. II. Iustinianos'un sikkelerinde yer alan bu tasvirden önce, sakallı İsa tasvirlerinin 4. yüzyıla kadar giden bir geçmişi olduğunu, fakat bu tasvirlerinden Tip-A sınıfından tamamen farklı olduğunu da vurgulamaktadır. Erken örneklerde yer alan sakallı İsa betimlerinden net bir biçimde ikiye ayrılmış olarak verilen dalgalı saçı ve sakalı, yuvarlak şekilli başı ve alınına düşen çok küçük iki adet saç lülesi ile Tip-A

oldukça farklı bir profil içermektedir. Yanı sıra, İsa'nın nimbus olmaksızın, sadece başının arkasında haç ile tasvir edilmesi de J. Breckenridge'e göre çözümlenemeyen bir bulmaca gibidir. II. Iustinianos'un sikkelerini bir prototip olarak kabul etmek ve bu prototipin karakteristik bir özelliği olarak da sadece haçın kullanıldığını düşünmek doğru olacaktır biçiminde bir yorum getirmektedir. Tip-A tasviri ilk olarak II. Iustinianos'un sikkelerinde görülmesine rağmen, Bizans sanatının daha sonraki dönemleri için büyük bir önem taşımaktadır. İkonoklasmos Dönemi sırasında dini tasvirlerin yasaklanması ile beraber bu tipte kullanılmamış, fakat hemen sonrasında tekrar yapılanma sürecine girildiğinde III. Mikhail'in (842-867) sikkelerinde tekrar ortaya çıkmıştır. III. Mikhail dönemindeki sikkelerde lejand daha sade bir forma girerek "*Jesus Christos*" olarak verilmiş ve II. Iustinianos'un Tip-A sınıfının bir kopyası olarak tasvir ortaya tekrar çıksa da, bir takım farklılıklarda içermiştir. İkonoklasmos dönemi öncesi görülen Tip-A'da omuzların arkasına dökülen saç yerine İsa'nın sol omzunun üzerine inen saç tipi III. Mikhail'in sikkelerinde yer almıştır. Tasvirdeki bu ufak değişikliğin nedeninin II. Iustinianos'un sikkelerini kopyalarken yapılan bir hata olma ihtimalini de düşünmekte fayda vardır. Sikke kesim ustası tasviri kopya ederken İsa'nın saçları ile üzerindeki pallium'un çizgilerinin arasındaki fark çok yüzeysel verildiği için karıştırmış olma ihtimali yüksektir. (Breckenridge 1959, 47.) III. Mikhail'in daha sonraki basımlarında ve I. Basileios'un altın bulla kalıbında bu tasvir karışıklığı giderilmiştir. III. Mikhail'i öldürerek tahta çıkan ardılı I. Basileios döneminde ise bu tasvirin yerini yeni bir tip olan tam boy, oturduğu lir arkalıklı tahtta takdis pozisyonundaki ve sol elinde de Kutsal Kitap taşıyan İsa tasviri almıştır. Bu yeni tipin lejandı "*IHS XPS REX REGNANTIUM*" olarak okunmaktadır. Lir arkalıklı tahtta oturan İsa tipinde ise İsa'nın baş ve omuz kısımlarındaki ayrıntılar ve lejand III. Mikhail ve hatta daha da geriye gidilirse II. Iustinianos'un sikkelerindeki büst-portre figürleri ile paraleldir. Lir arkalıklı tahtta oturan İsa'da dışarıya doğru açılan sağ el ile büst-portre olarak betimlenen İsa tipinde ise tam aksine içeriye doğru olan el ve İsa'nın başının arkasında yer almaya başlayan haç nimbus iki tip arasındaki detay ayrılıklarını ifade etmektedir. Sikke ikonografisinde ilk olarak II. Iustinianos iktidarında görülen İsa tasvirinin bir *nimbus*/hale olmaksızın sadece haç ile verilmiş olmasının sebebi ise Bizans sanatının diğer kollarındaki eserler de incelenerek yapılacak detaylı bir çalışma

sonucu aydınlığa kavuşacaktır. Bu konu ile ilgili nümizmatların görüşünün ise sikkelerde yer alan İsa tasvirinin karakteristik bir prototipi olduğunun kabul edilmesidir. İkonoklasmus dönemi öncesi eserlerde, örneğin sarkofajlarda halen kullanımı İsa figüründen ayırmak ne genel bir anlam içerir, ne de İkonoklasmus Dönemi öncesi haç-nimbus'un standart bir unsur olduğu anlamına gelmektedir. (Breckenridge 1959, 47-48, dip. 8.)

J. Breckenridge, "*Rex Regnantium*" olarak özel bir ünvanı olan tahtta oturan geniş betimli İsa tipinin bir biçimi olarak II. Iustinianos'un İsa Tip-A sikkesinde yer aldığı inanıldığını belirtir. Erken dönem sikke betimlerinde görülen klasik anlayışta sadece basit bir çerçevelenmiş madalyon portre yani; *imago clipeata* üslubu olmayan Tip-A, I. Basileios'a ait sikkelerdeki betimi ile Makedonya döneminin üslubunu yansıtarak tam boy portredeki anlamı ifade etmektedir. J. Breckenridge, II. Iustinianos'un sikkelerinde yer alan İsa Tip-A'nın İkonoklasmus Dönemi sonrasında çalışan sanatçı ve ikonografi ustaları tarafından tahtta oturan İsa tasvirinin bir parçası olarak kabul ettiklerini nümizmatların varsaydığını belirtmektedir. (Breckenridge 1959, 48.)

İstanbul, Hagia Sofia kilisesinde yer alan narteksin merkez giriş kapısı üzerinde yer alan mozaikteki lir arkalıklı tahtta oturan İsa betimi ise bu görüşü anlamlı biçimde desteklemektedir.⁵³ "*Rex Regnantium*" ile lir arkalıklı tahtta oturan İsa Pantokrator tasviri arasındaki ilişki hem sikke, hem de mozaik gibi diğer sanat kollarında yapılan tasvirler incelenerek ikonografi üzerinde çalışan uzmanlar tarafından tartışılmıştır.

İsa figürünün tasvirlerinde kullanılan atribülerin, imparatorluk sembolizminde büyük bir önemi olduğu düşünülmektedir. Lir arkalıklı taht Bizans imparatorluğunda genelleşmiş bir taht tipi olarak karşımıza çıkmaz. Lir arkalıklı taht 5. yüzyıldan itibaren imparatorluk sikke tasvirlerinde yer almış özel bir taht tipi olup, hatta imparatorluk seremonilerine özel kullanımı vardır. Lir arkalıklı taht tipi sikke tasvirlerinde iki ya da daha fazla Augusti'nin; I. Leon ve II. Leon, I. Iustinos ve I. Iustinianos'un ya da İkonoklasmus Dönemi öncesi son olarak görüldüğü II. Iustinos'un karısı Sophia ile olan betimlerinin yer aldığı sikkelerde bu motife rastlanmaktadır. Daha sonra ise lir arkalıklı taht İkonoklasmus dönemi sonrası canlanarak sikke tasvirlerinde düzenli olarak

---

⁵³ Tahtta oturan İsa'nın sağ eli takdis pozisyonundayken sol eli ile de açık bir kodeks taşımaktadır.

kullanılan bir motif haline gelmiştir. Roma imparatorluk sembolizminde önemli yere sahip olan ve Hristiyan unsurlar içerisinde eş değer öneme sahip olgulardan bir tanesi de; geç antik dönemin iyi bilinen kavramı "*Pax Romana*"⁵⁴/Roma Barışı'nın, Hristiyan betim sanatında "*Pax in Heaven*/Cennet Barışı" kavramına geçişi olmuştur.⁵⁵ Yanı sıra imparatorun "*Lux Mundi*/Dünyanın Işığı" olarak görüldüğü kavram Roma İmparatorluğu kadar eski olup, Bizans İmparatorluğuna da aynen yansımıştır. Dünyanın Işığı İsa ve imparator kavramları Seremoniler Kitabı'nda da yan yana tanımlanmış, Komnenoslar dönemi literatür kaynaklarına girdiği gibi daha sonraki dönemlerde de yer almıştır. I. Basileios İsa'ya saygısını *Rex Regnantium* ünvanı ile gösterdiği gibi, imparatorluk tahtının üzerinde İsa'nın göksel gücünün olduğunu ve imparator olarak gücünü İsa'dan aldığını belirtmiştir. İsa, Krallar Kralı olarak en üstün güce sahiptir, *Rex Regnantium* olarak ise insanoğlunu yönetenler ile özel ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Bu kavramda ima edilen ise İsa'nın insanoğlu ile doğrudan ilişki olmasından ziyade yeryüzüne hakimiyeti insanoğluna hükmeden imparatorla gerçekleşmektedir. (Breckenridge 1959, 51.) *Rex Regnantium* ünvanının sikke lejandına II. Iustinianos iktidarı sırasında girmesinden sonra 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir popülerlik ile tekrar canlanmasından önce İkonoklasms Dönemi'nde kullanılmamıştır. Tartışmalara açık olmayan durum ise Tahtta Oturan İsa tasvirinin İkonoklasms dönemi sonrasında Büyük Saray'daki *Khrysotriklinium*'un apsisi üzerinde yer alan tek tasvir olduğudur. Burada İkonoklasms dönemi öncesi yer alan İsa tasvirinin imparator III. Mikhaıl tarafından restore ettirildiği konusunda belgeler bulunmaktadır. İmparatorluk tahtının üzerinde parlak üslupla tasvir edilen İsa'nın karanlık heretik düşünceleri yıkacağına inanılmıştır. (Breckenridge 1959, 53.) Tahtta oturan "Krallar Kralı/*Rex Regnantium* İsa Dünyanın Işığı ve Barışın Kaynağı"dır kavramının tüm unsurları Makedonya Hanedanlığı dönemin tasvirlerine yansımıştır. II. Iustinos iktidarında basılan sikkeler yer alan lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri ise; hem imparatorun hem de İsa'nın "*Dünyanın Işığı/Lux Mundi*" olarak görüldüğü kavramı ifade etmektedir. Bu anlamda, II. Iustinos'un vurguladığı hem imparator hem de İsa'nın

---

⁵⁴ M.Ö. 27-M.S. 180 dönemi arasında Roma İmparatorluğunda yaşanan uzun soluklu barış ve huzur dönemidir.

⁵⁵ Ortodoks inancında; günah ve ölüm kavramlarına karşı İsa tarafından yönetilen savaş sonrası kazanılan zafer ile İsa bu görkemli onura tahtında başkanlık etmektedir.

birlikte insanoğluna yol gösterdiği kavramı Makedonya Hanedanlığı dönemi ve sonrasında da devam etmiştir. İsa'dan gelen güçle imparatorun insanoğluna hükmettiği inancı II. Iustinus'un daima sunduğu bir kavram olmuştur. Hatta ardılı II. Tiberios'un kendisinden sonra imparator olmasını ilan ederken, bu seçimin sadece kendisi tarafından değil Tanrı tarafından da onaylandığını belirtmiştir. (Breckenridge 1959, 55.) "*Rex Regnantium*" kavramının başlangıcı ve Büyük Saray'daki *Khrysotriklinium*'un apsisinde yer alan orijinal mozağin hangi imparator tarafından yaptırıldığından önemlisi, İkonoklasmus Dönemi sonrası III. Mikhail tarafından restore ettirilip III. Mikhail'in ve I. Basileios'un sikke tasvirlerinde kullanılmış olmasıdır. Yanı sıra, benzer tipte bir diğer mozağin de Hagia Sophia'nın imparatorluk giriş kapısının üzerinde yer aldığıdır. A. Bellinger Makedonya Hanedanlığı döneminde basılan sikkelerde yer alan tahtta oturan İsa tasvirinin iki tipe ayrılacağı hakkında ilginç ve değerli bir görüş vermektedir. Bellinger'a göre I. Basileios, Aleksandros, I. Romanos ve VII. Konstantinos, I. Romanos'un sikkelerinde daha hantal bir üslup ile betimlenmiş tasvir yer alırken, VI. Leon, VII. Konstantinos ve I. Romanos'un diğer sikkelerinde ise çok daha zarif ve ince işçilik gösteren betimler yer almaktadır. Hatta, Makedonya Hanedanlığı dönemi sikkelerindeki tahtta oturan İsa tasvirindeki bu iki grubu da A. Bellinger, I. Basileios ile tanımlanan *Khrysotriklinium*'umdaki tasvire, diğerinin de Hagia Sophia'daki *tympanum* mozağindeki tasvir ile ilişkilendirmiştir. J. Breckenridge, VI. Leon'un sikkelerindeki zarif üslupla yapılmış tasvirin Hagia Sophia'daki mozaik betimden yola çıkarak yapılmış olabileceğini bir yorum olarak vermektedir. (Breckenridge 1959, 56, dip. 47.)

II. Iustinianos'un sikkelerinde İsa Tip-A grubunda yer alan tasvirin ise III. Mikhail'in sikke tiplerine model olduğunun da çok açık olduğunu J. Breckenridge belirtmektedir. (Breckenridge 1959, 56.) Bunun yanı sıra, 9. yüzyılın sanatçı ve tasarımcılarının *Khrysotriklinium*'daki mozağın restore edilmesinden sonra III. Mikhail'in sikkelerinde de benzerine sadık kaldıkları görülmektedir.

II. Theodosios'un kızı Licinia Eudoxia ile III. Valentinian'ın evlilik törenleri hatrasına basılan altın *solidus*da II. Theodosios bu birlikteliği kutsamak adına gelin ve damadın arasında dururken betimlenmiştir. Pulcheria ve Marcian ile Ariadne ve I. Anastasios'un evlilik törenleri anısına basılan altın sikkelerde ise selef bir imparator

olmadığı için İsa bu konumu alarak birliktelikleri kutsamak adına tasvir edilmiştir. Bu tasvir ise daha sonraları ana tip olarak sürekliliğini devam ettirmemiştir. Ana tip olarak İsa büstü ilk defa görkemli bir biçimde, uzun saç ile huşu uyandıran sakallı yüzü ile daha sonra da günümüzde yaygın bir biçimde Suriye tipi olarak bilinen genç ve ince sakallı yüzüyle II. Iustinianos döneminde kullanılmıştır. II. Iustinianos'un akabinde tahta geçen imparator altın sikkelerin arka yüz betiminde alışılmış olan haç motif tiplerine geri döndüğü gibi, İkonoklasmus Döneminin 720'li yıllarda başlamasıyla sikkelerde yer alan Kurtarıcı İsa betimi hiç kullanılmamıştır. (Grierson 1973, 146.) İkonodüllerin 787 yıllarındaki ilk zaferi ise sikke tiplerine herhangi bir etki yapmamış fakat 843 yılında Theodora'nın almış olduğu son zaferle II. Iustinianos döneminde basılan sakallı Kurtarıcı İsa tipi tekrar canlanarak, sikkelerde basılmıştır. I. Basileios Pantokrator İsa büst tipinin yerine, altın sikkelerde çeşitli formlarda oturan İsa tipini kullanmış ve sonraki seksen yıl süresince basılan sikkelerde bu tip kullanılmıştır. I. Basileios'un sirkülasyona soktuğu tahtta oturan İsa betimi içeren altın sikkeler 867 yılından 945 yılına kadar tedavülde kalmıştır. Bu durumda, altın sikkeler/solidi, Grekçe "σένζος" yani imparatorluk tahtı anlamındaki "sessus" kelimesinden gelen "σενζάτον" "senzata" terimi ile kimi zaman tanımlanmıştır.⁵⁶ (Grierson 1982, 176.) 945 yılında VII. Konstantinos tahta oturan figürü kullanmayı bırakarak, II. Iustinianos ve I. Basileios'un kullandıkları İsa büstü tipinden bir çok bakımdan farklı özelliklere sahip tipe dönmüştür. Bu İsa büst betimi 1028 yılına kadar, tahtta oturan İsa ve İsa büst tipleri eşit oranda tasvir edilene kadar altın sikkelerin betimine hakim tip olarak kalmıştır. Pantokrator İsa büstünde, Kurtarıcı sol eli ile Kutsal Kitabı kucaklar ve sağ eli ise pelerinin içerisinde asılı ve takdis pozisyonunda yukarıya doğru yükselmiştir. Tam boy İsa tasviri ise sikke formu için uygun bir tasvir tipi olmadığından dolayı çok nadir olarak yer almıştır.

İsa tasvirlerinin arka planına bakıldığında İkonoklasmus döneminin sonunu takiben başkentteki dini olmayan yapı ve kiliselerin dekorasyonu ve hatta yeniden düzenlenmiş resim programları araştırılmalıdır. Tabii ki, bu dönemden günümüze kalan mozaik ve fresklerin çok az olmasından dolayı yavaş işleyen ve çok incelikle

---

⁵⁶ V. Penna, eserinde I. Basileios'un tahtta oturan İsa tasvirini içeren yeni altın sikke tipleri için Theophanes Kontinoatos'un, Yunanca "σένζος"/taht kelimesinden gelen "σενζάτον/senzata" terimini kullandığından bahseder. (Penna 2002, 85, no. 24.)

düşünülerek değerlendirilmesi gereken bir çalışma sürecinin gerektiği de özellikle vurgulanmalıdır. Yanı sıra, İkonoklasmus dönemi sonrası yapılardaki dekorasyonda ya da yenileme programında dönemin üslubunun tam olarak tamamlanamamakla beraber oldukça eksik olması, literatür kaynaklarının da bu yapılar ve süsleme programlarına dair bilgiler içermemesinden dolayı sikke tasvirleri ile bağlantılar kurmak oldukça zordur. (Grierson 1973, 146.)

9. yüzyılın ortalarında, İkonoklasmus Döneminin son ermesini takiben dönemin sanatçıları dini temalar için uygun modeller bulamama problemi ile karşılaşmışlardır. İkonoklasmus dönemi öncesi sadece birkaç ikona örneğinde tahribat görülmemiş, fakat bu nadir örneklerinde ya beyaz renkli kireç ile badana edilmiş ya da üzerleri sıvandığı içi temizleme ve onarma işlemlerinden geçirilmeleri gerekmektedir. Yanı sıra Bizans İmparatorluğunun erken dönemlerinde ikona kullanımı da limitli olduğu için İkonoklasmus dönemi sonrası yapılan eserlerde kilise ve resmi kurumlardaki ve kişisel kullanımlar için yapılan eserlerde yapılan yeni dekorasyonların ilhamı minyatürler, fildişi objeler ve küçük el sanatlarındaki örneklerden gelmektedir. Bu bakımdan İkonoklasmus Dönemi sonrası yapılan sanat eserlerinde İsa ve Meryem'in önceleri nasıl betimlendikleri konusunda bir belirsizlik hakim olduğu için, bu noktada sikke buluntuları tarihleme bakımından diğer sanat eserlerine göre çok daha yararlı olmaktadır. (Grierson 1973, 148.)

9. yüzyıl sikke tasvirlerinde İsa'nın başı doğrudan cepheden fakat saçları kısmen asimetrik, İsa'nın sol tarafına doğru daha uzun olarak omuzlarına dökülmektedir. İsa'nın saçları genellikle alnın ortasından ayrılmaktadır. Bıyık ve sakalı normalde kısa olup, sadece bir örnekte uzun ve sivri ucuyla tünüğünün en üst kısmına ulaşmıştır. Genelde İsa tasviri, haç nimbuslu olup ilk başlarda haç dar ve bir, iki ya da üç nokta bezeme ile süslenmiş, fakat II. Basileios'un iktidarı sonrasında haç kolları mutad bir biçimde geniş olup, kimi zaman motifler kimi zaman da özel damgalar ile çok çeşitli dizaynlarla süslenmiştir. II. Iustinianos'un altın sikke örneğinde olduğu gibi İsa büstü bazen de nimbus olmaksızın, başının arkasında sade bir haç yer almıştır. Sağ kolu yukarı doğru tahtta oturan İsa tasvirinde en kolaylıkla ayırt edilebilen alışılmış kostümü; bir tunik ya da uzun ve geniş kollarıyla *colobion* ve *pallium* olarak da adlandırılan uzun ve dökümlü bir pelerin olan *himation/ἱμάτιον* omuzlarının üzerinden vücudunun

ortasında bir baştan bir başa geçmiştir. Duvar resimlerinde ve mozaiklerde yer alan tasvirlerinde İsa'nın giydiği *himation* genellikle mavi renkte olup, tuniği ise ya mavi ya da erguvan renktedir. Bunun yanı sıra, sikkelerde görülen tahtta oturan İsa tasvirlerinde taşıdığı kutsal kitap kapalı biçimde durur ve kapağı süslenmiştir.⁵⁷ İlk başlarda sikke tasvirlerinde görülen kitap dokuz ya da on iki nokta bezeme ile süslenmişken, daha sonra merkezde bir nokta bezeme kapak köşelerinde de dört nokta bezeme yer almış, ortada yer alan bokta bezeme daire şeklinde olup, köşelerde yer alanlar ise armut şekilli nokta bezeme olarak yapılmıştır. Sikkelerde yer alan Pantokrator İsa büstünde yer alan İsa'nın taşıdığı kitabın kenarları farklı dizaynlarda bezemeler ile yapılmayıp, daima küçük nokta bezemeler ile sınırlandırılmıştır. (Grierson 1973, 148.)

İkonoklasmus Dönemi sonrası, 9.-10. ve 11. yüzyıllarda sikkelerde yer alan İsa tasvirlerini ilk olarak İsa'nın tasvir tipine ve ikinci olarak da elinin pozisyonuna göre sınıflamak doğru olacaktır. İsa'nın el duruşu; söylev verme duruşunda ya da takdis etme pozisyonunda olmak üzere sınıflanmalıdır. Yanı sıra, elinde tuttuğu kitabın Kutsal Kitap ya da çok nadir olarak bir rulo olması da sınıflama da etkin bir faktördür. Sikkelerde yer alan İsa tasvirlerinin sınıflamasında ilk önce büst ya da tam boy bir figür olup olmadığı, daha sonra ayakta ya da otururken betimlenmesi ve en sonunda da eğer ki oturur pozisyonda ise lir arkalıklı ya da arkalıksız tahtta betimlenmesi önemlidir.

İsa'nın ya sağ eli dışarıya doğru açılmış ve pelerin dökümü özgür bir üslupla çizgisel belirli bir düzen takip edilmeksizin betimlenmiş, ya eli sağ tarafta pelerinin askısı içerisinde ya da vücudunun önünde takdis pozisyonunda olmak üzere çeşitli duruş biçimleriyle sikkelerde görülmektedir. İsa büst tasvirlerinde taşıdığı kutsal kitap formları olarak üç gruba ayrılır; ilki kutsal kitaba sarılmış gibi kavrar pozisyonda, ikincisi kutsal kitabı alt veya cilt kısmından taşır ve sonuncu olarak da pelerinin altında kaldığı için detayları görülmeyen sağ eli ile kutsal kitabı altından destekleyerek taşır. Bu üç farklı dizayn gösteren İsa büstlerinin günümüzde bilinen ya da hala açıklığa kavuşmamış ve varlıkları kesinlik kazanmamış ikonalar ile doğal bir betim bağlarına sahip olmaları ise akla gelebilecek büyük bir olasılıktır. Kimi zaman da, İsa tasvirlerinde yer alan imgesel orijinal anlam unutulmuş ve hatta çağdaşları olan

---

⁵⁷ P. Grierson bu kapalı biçimde duran kitabın dört İncil'den birisinin ya da "*Yaşam Kitabı*" olduğu hakkında şüpheler olduğundan, Monreale'deki Cefalù'da açılmış durumun ise "*Dünyanın Işığım*" yazılı bir metin olduğundan bahsetmektedir. (Grierson 1973, 148, dip. 448.)

dokümanlarda bile bu ikonalar hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmazken, belirli mimari veya ikonografik kompozisyonları temel aldıkları ise oldukça açıktır. (Grierson 1973, 148.) 11. yüzyıl sikkelerinde bulunan yazıtlar ise en azından *İsa Antiphonetes* ve Meryem *Blakhernitissa* olmak üzere iki kutsal tasvir tipinin ünlü ikonalarından geldiklerini ifade etmektedir. Diğer tiplerin tanımlamalarının da ait oldukları döneme göre çeşitlendiği görülmektedir. Sikke kalıp ustasının dönemin eski ve hürmet gören ya da henüz tamamlanmış ikonalarını model alarak sikke betimlerine yansıtması ise gayet olağan bir süreçtir. Muhtemelen, sikke kalıp ustaları haç nimbus formları ve kutsal kitabın kapak süslemeleri konularında bağımsız kalarak, özgür iradelerini kullanmışlardır.⁵⁸ (Grierson 1973, 151.)

İsa'nın büst, tahtta oturur ya da tam boy ayakta tasvirlerinin tanımlanmasında ise taşıdığı kutsal kitap ve üzerindeki süslemeleri önemlidir. İsa'nın büst tasvirinde figürün üst kısmının betimlenmiş olması, tam boy ayakta ya da oturur tasvirinden yola çıkarak vücudun sadece üst kısmının betimlenmesi teorisi ortaya çıkar. Tahtta oturan İsa tasvirlerinde kutsal kitap İsa'nın sol dizinin üzerinde olması, kitabın üst veya cilt kısmından taşındığını ifade eder. Kutsal kitap bir madalyon/*clipeata* özelliği taşımadığı için, sol diz üzerinde taşır biçimde tasarlanmıştır. Tam boy ayakta İsa tasvirlerinde ise kutsal kitap daima alt kısmından ve hatta kimi zaman el pelerin içerisinde olup net olarak ayırt edilemeyecek formda taşınmaktadır. Bu tip dizaynlarda el kimi zaman seçilebilirken, kimi zaman görülmez. Bu tasvir formu ise bir madalyon/*clipeata* taşıyan figür betim kompozisyonları ile aynıdır. Bu durumda, tam boy ayakta tasvirini büst forma geçiş süreci kutsal kitabın alttan taşınması formuna bağlanmaktadır. Yanı sıra, kutsal kitabı göğsüne yaslamış ve taşıyan elinin tümü kitabın üzerini kaplayarak kavramış İsa tasvirleri de tartışmasız olarak sadece büst tasvir dizaynını vermektedir. (Grierson 1973, 149.)

---

⁵⁸ 9. ve 11. yüzyıllar arasındaki üslupsal değişime III. Mikhail'in solidus birimine yer alan İsa büstünün yüz özellikleri ile VII. ve IX. Konstantinos'un altın sikkelerindeki betimi karşılaştırıldığında farklı sanatsal görüşlerin aslında çok benzer olan dizaynları farklı forma soktuğunun açık bir örneğidir. Hatta daha sonra kısa dönemler içerisinde bile sikke kalıp ustasının önceden yapılmış bir tasvirten etkilenip uygulamaya geçirecek yeni bir sikke kalıbı oluşturduğu izlenilmektedir. Aleksandros'un sikkelerinde yer alan tahtta oturan İsa tasviri, I. Basileios ve hatta VI. Leon'un sikkelerindeki betim üslubu ile karışarak tekrar canlanmıştır. Sikkeler kısa dönem aralıklarının tarihlenmesi bakımından çok önemli eserler oldukları gibi üzerlerinde yapılacak dikkatli ve özenli çalışmalar da Bizans imparatorluğunun diğer sanat eserlerinin kronolojisinin oluşturulmasına bir ışık getirecektir. (Grierson 1973, 151.)

Pantokrator İsa, İkonoklasma Dönemi öncesi yapıların kubbelerinin tamamını kaplayan bir tasvirdir. Bizans kiliselerinin en belirgin özelliği Arta, Daphni, Thessaloniki de yer alan Kutsal Havariler Kiliseleri ve Konstantinopolis'teki Kariye ve Fethiye Camilerinde görüldüğü gibi Pantokrator İsa'nın kubbeye yer alması, ya da kebenin eksik olduğu Cefalu örneğindeki gibi yapılarda apsiste yer almasıdır. (Grierson, 1973 149.)

Nüvizmatik buluntulardan elde edilen veriler ise tam anlamıyla Pantokrator tipinin 940 yılından önce sikke tasvirlerinde yer almadığıdır. Bu bakımdan, İsa'nın takdis pozisyonundaki elinin klasik dönemden gelen, sadece bir hitap mimiği olarak İsa'nın büst ve tam boy tasvirlerinde, 9. yüzyıla tarihlenen mühür örneklerindeki gibi, tanımlanması gerektiği konusunda da araştırmacı görüşleri bulunmaktadır. (Grierson, 1973 150, dip. 457.) Grierson ise; sade bir hitap pozisyonunu ya da hatip/öğretici kavramlarının tümünün birbiri içerisinde barındığı görüşünü sunmaktadır. Yanı sıra, İsa'nın eli tamamen Ortodoks inancındaki takdis pozisyonuna verildiği gibi, Roma/Katolik dünyasının kabul ettiği takdis etme formu Bizans sikkelerinde asla görülmemektedir. (Grierson 1973, 150.)

843 yılında ikonaların son restorasyonu ile, altın sikkelerin/*solidi* ön yüzünde İsa figürünün bazen büst bazen de tahtta oturur tasviri tekrar sikkelere geri dönmüştür. (Penna 2002, 131.) Makedonya sülalesinin kurucusu I. Basileios'un (867-86) altın sikkelerinin ön yüz ikonografisi için ilk defa tahtta oturan İsa figürünü seçmesi daha önce iktidarda olan Amorian hanedanının tiplerinden İsa'yı ayırt etmenin yanı sıra politik bir amaç da içermiş olmalıdır. (Penna 2002, 132.) Tahtta oturan İsa'nın ilk defa sikke tasvirlerinde yer alması halk arasında dikkate değer bir etki yaratmış olmalıdır. Theophanes Kontinoatos Basileios'un yeni tipte bir sikke bastırıldığından bahsedip, büyük bir olasılıkla imparatorluk tahtı anlamına gelen "*σένζος*" kelimesinden türeyen bu sikkeyi "*σενζάτον*" ismi ile nitelemiştir. Bir çeşit aile sembolü haline gelen ve ardılları tarafından da kullanılan tahtta oturan İsa tasvirinin yerine, I. Basileios'un torunu VII. Konstantinos (913-59) Pantokrator İsa büstünü tekrar kullanmıştır. VII. Konstantinos'un yaptığı bu değişikliğin sebebinin ise kendisini Lacapeni hamiliğinden kurtarmak istemesine dayanmaktadır. (Penna 2002, 133.) Kiliselerin kubbelerinde de

rastlanan Pantokrator İsa tasviri VII. Konstantinos ile birlikte sikke ikonografisine girmiş ve 1028 yılına kadar ardıllarının altın sikke ikonografisinde yer almıştır.

Makedonya Hanedanlığı döneminde imparatoru taçlandıran İsa figürü nadir olarak basılarak sikkelerde yer almıştır. Aslında 11. -12. ve 13. yüzyıllarda bu tasvir tipinin gittikçe artarak belirginleşmesi, göksel hükümdar İsa'dan alınan meditasyon arayışına yönelme olarak algılanabilir. (Penna 2002, 134.)

Makedonya Hanedanlığının son döneminde 969-1081 yılları arasında basılan altın sikkeler resmi olarak aynı birimlerde olup, ön yüzde İsa ve nadir olarak Meryem, arka yüzde ise imparatorun tasviri yer alacak biçimde esasen benzer tiptedir. (Grierson 1982, 195.) Bu dönem altın sikkelerinde İsa büst, yarım boy, tahtta oturur ya da tam boy olmak üzere çeşitli tiplerde tasvir edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, tasvirlerde İsa'nın el kol hareketlerinin betimi ve oturduğu tahtın formları bir tipten diğerine değişiklik göstermektedir.

Sikkelerde İsa tasvirlerinin yer almasında imparatorluk politikası, siyasi koşulların din kavramları ile birleştirilerek uygun ortam yaratılmak istenmesinin yanı sıra, tahttaki imparatorun bireysel tercihlerine de dayanmaktadır. I. Manuel Komnenos altın sikkelerinde/*hyperpyra* adaşının korunması altında olduğunu vurgulamak için İsa Emmanuel tasvirini kullanmayı tercih etmiştir. Her ne kadar kimi zaman belirli tiplerin kullanımı bireysel bir tercih olarak görülse de, sonuçta her anlamda siyasi bir beklenti de içerdiği çok açıktır. I. Manuel Komnenos'un adaşı ve hamisi olarak Emmanuel İsa tasvirinin kullanması ise Bizans nümizmatik ikonografisine getirilen bir yenilik olarak yerini almıştır.

II.1.3. Bizans Sikkelerinde Yüzyıllara Göre İsa Tasvirlerinin Gelişim Süreci

Bizans sikke ikonografisi içerisinde yer alan en önemli kutsal kişi figürü olan İsa, yüzyıllara göre çeşitli tiplerle görülür. Süreklilik arz eden bir tipi olarak Bizans sikkelerinde en fazla betimi olan kutsal figürdür. Bizans sikkelerinde ilk yer aldığı 685 yılı II. Iustinianos döneminden, imparatorluğun yıkılış tarihi olan 1453 yılına kadar farklı birimlerde çeşitli tiplerle yer alır. Sikke birim değerlerinin değişimi ve tasvir çeşitliliğine göre İsa tipleri ilk dönem olan 685-1081, ikinci dönem olan 1081-1261 ve

son olarak da 1261-1453 yılları arası olmak üzere üç farklı döneme ayrılır. II. Iustinianos'un ikinci iktidarı sırasında (705-711) basılan altın sikkelerin ön yüzünde yer alan genç İsa büstü ise, "*Suriye Tipi*" olarak sınıflanır. Kısa kıvrık saçlarıyla, başının arkasında halesiz sadece bir haç ile betimlenen bu İsa büstü tasvirinin lejandında Emmanuel sıfatını niteleyen herhangi bir ibare ya da sigla henüz yer almamaktadır.

II.1.3.1. 685-1081 Yılları Arası İsa Tasvirleri

Bu dönem, İsa tasvirinin sikke ikonografisine ilk girdiği tarih olan 685 yılından başlar ve 1081 yılında I. Aleksios'un tahta geçtikten sonra yaptığı sikke reformu başlangıcıyla son bulur. II. Iustinianos'un ilk iktidarı sırasında siyasi nedenlerden dolayı altın sikkelerinde kullanmayı özellikle tercih ettiği İsa büstü, Yunan öğretisi içerisinde şekillendiği için Klasik Tip olarak nitelenir. Pantokrator İsa tipi ise, sikke tasvirlerine 9. yüzyıldan itibaren girmektedir. Klasik Yunan felsefesinden yola çıkarak sikke tasvirlerine yansıyan İsa büstü, 9. yüzyıldan itibaren Ortodoks öğretisinin gelişimiyle birlikte tamamen Pantokrator İsa tipi ile ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde, tahta oturan İsa tasvirleri; lir arkalıklı tahtta, kare arkalıklı ve arkalıksız tahtta oturan İsa olmak üzere üç alt sınıfa ayrılır. Antik dönem Yunan felsefesi ve Orpheus tasvirinden yola çıkarak ilk olarak kullanıldığı düşünülen lir arkalıklı taht betimi İkonoklasmus Dönemi sonrası I. Basileios'un sikkelerinde ortaya çıkar ve I. Aleksios'un 1081 yılındaki iktidarında basılan altın sikke birimi *histamenon*da son kez kullanılır. Kare arkalıklı ve arkalıksız tahtta oturan İsa/*Hyperagathos* tipleri lir arkalıklı tahttan sonra sikke ikonografisine girmiş olsalar da, 1453 yılında imparatorluğun yıkılışına kadar sürekli olarak kullanılırlar. *İsa Khalkites* ve *Antiphonetes* tipleri ise bu dönem sikke betimlerinde yer alırlar. İmparator/impatoriçeyi taçlandıran ya da kutsayan İsa tipinin başlangıcı ise yine bu döneme rastlamaktadır.

II.1.3.1.1. Tahtta Oturan İsa

- Lir Arkalıklı Tahtta Oturan İsa

Tahtta oturan İsa tasvirinde taht tipinin detayı hakkında verilen detay, lir arkalık tanımı Hagia Sophia Kilisesinin narteksinde yer alan mozaikteki İsa tasviri hakkındaki yayınlara dayanmaktadır. T. Whittemore, 1931-32 yılları arasında Hagia Sophia'daki tahtta oturan İsa mozaiği hakkında bilgi verirken lir arkalıklı taht tabirini kullanmamıştır. (Cutler 1975, 5, dip. 1.; Breckenridge, 1980-1981, 247-260.) Lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri tabirini ilk kez kullanıp literatüre girmesini sağlayan ise E. Wiegand olmuştur.⁵⁹ A. Cutler lir arkalıklı taht olarak adlandırılan imparatorluk tahtının antik dönem ya da günümüz müzik aleti olan lir ile benzerliğinden dolayı Wiegand'ın bu tanımı vermiş olamayacağını, fakat Hagia Sophia'daki tahtın üst iki uç kenarının üzerinde yer alan mücevherler ile süslü küre şeklin dışı doğru şekillenen haçvari bir süslemeye dönüştüğünden, Hagia Sophia örneğinde görülen ilk taht tipinin lir ile herhangi bir benzerlik içermediğinden bahseder. (Cutler 1975, 6.) Lir şekilli taht ve bir müzik enstrümanı ile aslında herhangi bir benzerliğinin olmadığını düşünen J. Breckenridge de, A. Cutler'in bu çalışmasını referans göstererek bu yazarın İsa'nın oturduğu lir arkalıklı taht tipinin detayları ve çağdaşı örnekleri ile karşılaştırılmasından doğan fikirlerini de göz önüne alarak bir değerlendirmeye gitmiştir. J. Breckenridge, Cutler'in varsayımına göre lir arkalıklı taht tipinin müziği ile yabani hayvanları evcilleştiren Hristiyan öncesi dönem tasvirlerinden biri olan Orpheus'tan türediğini belirtir. Dolayısıyla, tasvirin önemi de artık İsa egemenliğindeki ortak bir uyumu ima etmesinde yatmaktadır. A. Cutler eserinde 9. yüzyıla kadar Ortaçağ'da Doğu ve Batı sanatındaki lir arkalıklı taht ve tahtta oturan tasvirlerin titiz bir incelemesini yaparak değerlendirmiştir. Özellikle de, lir arkalıklı tahtın tam olarak kıvrımının aşağıya ya da yukarıya olup olmadığını tespit etmeye çalışarak detaylı bir çalışma sunmuştur. A. Cutler, her ne kadar kesin bir ayırım olmamasına rağmen Doğu ve Batı tipleri arasında farklılık olduğuna da işaret etmiştir. İsa'nın oturduğu lir arkalıklı tipte ise, tahtta oturan imparator, Meryem gibi diğer gruplara göre daha az değişime uğradığı görüşündedir. En önemlisi de, 10. yüzyıldan itibaren lir arkalıklı tahtın Doğu'daki sanatçılar tarafından çok çeşitli varyasyonlarının yapıldığı ve hala yan anlamlarını, çağrışımlarını korurken, Batı'da da farklı varyasyonlar ile tasvir edilmesine rağmen bu taht tipinin bu kadar

---

⁵⁹ Breckenridge 1959, dip.; 5; E. Wiegand, "Zum Denkmalerkreis des Christogrammanimbus" BZ, 32 (1932), 63-81.

anlamli ve özel bir düşünceyi ifade etmediğini düşünmektedir. Bu düşüncesi doğrultusunda, A. Cutler tahtların bu kadar farklı varyasyonlarının olmasının, var olan taht tiplerini yansıtmış olamayacağını ileri sürer.

J. T. Matthews ise, A. Cutler'ın bu görüşünün *De Ceremoniis* ya da herhangi başka bir kaynakta lir arkalıklı tahttan bahsedilmemesinden ve antik dönemde böyle bir taht tipine rastlamamış olmasından dolayı desteklenmiş olabileceğini söylese de, bu taht tipinin bir müzik enstrümanı ile ilişkilendirilmesinin ikna edici olmadığından bahseder. A. Cutler'a göre, Nikosia'da bulunan Kıbrıs plakasındaki liri ile tasvir edilen Davud ile tahtta oturan İsa'nın duruşu arasındaki benzerlikten yola çıkar ve lir çalgıcısı Orpheus tasvirlerine yönelerek İsa ile benzeşen iyi yerleşmiş Erken Hristiyan öğelerinden biri olduğunu öne sürer. A. Cutler lir arkalıklı tahtın uyum koltuğu olarak görülmüş olacağını ve İsa ile somutlaşmış yeni bir şarkıyı, yani yeni bir ortak kutsal uyumu ifade edebileceği düşüncesi ile bu konuda sonuca varır. J. Timkens'e göre lir arkalığa sahip tahtların gerçekte olması, bu taht tipinin imparatorluk motifi olarak ana önem taşıyan unsurlardan olması sebebine dayandırılabilir. Özellikle sikkeler arasındaki varyasyonlarından yola çıkarak lir arkalıklı taht tiplerinin var olmaması görüşünün tartışılması gerektiğini düşünür. Ayrıca, A. Cutler'ın yorumundan yola çıkarak, çok çeşitli varyasyonları olan düz arkalıklı tahtlarında imparatorluk sarayında kullanılmamış olma düşüncesinin de belirebileceğini vurgular. Yanı sıra, Makedonya Hanedanı imparatorlarının altın sikkelerinde farklı tipleri ile lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirlerinin çok sayıdaki farklı anıtsal tasvirlerdeki örneklere dayandırılarak, sarayda tek bir taht tipi olmadığı düşüncesini de J. Timkens destekler. Özellikle, I. Basileios ve VI. Leon'un bronz sikkelerindeki lir arkalıklı taht tasvirlerinin hemen hemen aynı olduğundan bahseder. (Resim 6.) Son olarak da, A. Cutler'ın da farkında olduğu ve yaygın olarak bahsettiği literatür eserlerine gönderme yapar. Theophanes Kontinoatos'un eserindeki IV. 21 ve pseudo-Symeon Magister'in eserindeki IV. 16 kısımlarda 10. yüzyılda üzerinde lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri olan I. Basileios ve ardıllarının sikkeleri için *senzaton* teriminin kullanıldığından bahseder. Seremoniler Kitabı'nda geçen ve "*sessus*" dan gelen "*senzoz*" terimi imparatorluk tahtını süslemek için kullanılmıştır. (De Ceremoniis II.15). Ön yüzde tahtta oturan İsa tasviri olan sikkeler için aynı kökenli "*senzaton*" terimi kullanılması ise, imparatorluk sarayındaki taht tipi

ile sikke üzerindeki tahtın genel formu arasında bir bağlantı olduğu sonucuna varmak kaçınılmaz olmuştur. (Matthews 1977, 425.)

Sikke tasvirlerinde olduğu üzere diğer sanat eserlerinde de lir arkalı taht tipinin çeşitlemelerinin olması ise Bizanslı sanatçının ya da sikke kesim ustasının rasgele veyahut kazara yaptığı tasvir tiplerinin olmadığı açıktır. Sikke betimlerinde lir arkalı tahtın kimi zaman sol kimi zaman sağ tarafının, kimi zaman da her iki dış doğru kavisli kısımlarının tasvir edilmesi bir rastlantıdan öte, tasvir tipolojisinin çeşitliliği olarak görülebilir.

Makedonya Hanedanlığı dönemindeki imparatorların sikkelerinde yer alan lir arkalı taht tipinin geçmişi ise 5. yüzyıla dayanmaktadır. J. Breckenridge, I. Leon (457-474) ile II. Leon'un (474) kısa ortak iktidarı sırasında basılan altın sikkede beraber oturdukları taht tipi yaklaşık yüzyıl sonra II. Iustinos (565-578) ve karısı Sophia'nın bakır sikkesi follis birimindeki tasvirlerinde oturdukları taht ile benzerlik taşıdığını vurgular. (Cutler 1975, 7.; Akerman 2005, 370, 378.; Bellinger 1966, 204, Pl. L, 22a.2.) I. Iustinos ile I. Iustinianus'un ortak iktidarları sırasında basılan solidus'da da her iki imparator yan yana lir arkalı tahtta oturmaktadırlar. Bu anlamda Bizans sikkeleri üzerinde çalışan nümizmatların bir nevi temel kitabı olan Dumbarton Oaks Kataloglarından I. Cildi yayımlayan A. Bellinger'da lir arkalı taht tipinin 6. yüzyılda da var olan bir tip olduğunu katalog örnekleri ile açıklamaktadır. (Bellinger 1966, 59, Pl. XII, 7a.) İkonoklasms Döneminde ise lir arkalı tahtın canlanarak kullanıldığı bilinmektedir. Hatta arkalı taht tiplerinin İkonoklasms Döneminde hem altın hem de bakır sikke birimlerinde yer aldığı görülmektedir. (Cutler 1975, 7-8, Fig. 8, 9.) A. Cutler, kimi zaman sikke tasvirlerinde yer alan bu taht tipinin gerçekten lir müzik aletinin formunu yansıttığı, yine de büyük bir kısmında oturan imparatorları saran tahtın kenar süslemelerinden ibaret olduğunu, sikke kesim ustaları tarafından betimlenen bu tipin özel bir taht tipini yansıttığına inanılması için güçlü bir dayanağın olmamasının nedeninin de erken dönemden itibaren tahtta oturan ortak imparatorların sikke tasvirlerinde yer almasına bağlamaktadır. Zeno ve II. Leon'un ortak iktidarından itibaren, yani 474 yılından sonra iki *Augustus/Augusti* düz çizgi halindeki, doğrusal arkalı tahtta beraber tasvir edilmeye başlamışlardır. Hatta belirli bir düzen ya da kural olmaksızın aynı imparatorun hem düz çizgi ile betimlenmiş, hem lir arkalı hem de

arkalıksız tahtta tasvirlerinin de görüldüğü bilinmektedir. I. Iustinos ile I. Iustinianos'un 527 yılındaki ortak iktidarları sırasında aynı iktidar döneminde, aynı darphanede ve aynı iktidarda arkalıksız, doğrusal formda arkalıklı ve lir arkalıklı tahtta oturur tasvirlerinin bulunduğu gibi, VI. Leon'un sikkelerinde ise sadece lir arkalıklı taht tasvirleri yer almaktadır. Bu anlamda, A. Cutler İkonoklasms Dönemi imparatorlarının maksatlı olarak lir arkalıklı taht tipini öne çıkarmış olabileceğini düşünmektedir. (Cutler 1975, 8.) İmparatorun lir arkalıklı tahtı gerçekte kullanmış ve bu taht tipinin sadece sanatsal ve entelektüel kavram anlamında kullanılmadığına dair görüşlerin açıklanması konusunda A. Cutler bazı yetersizlikler gördüğünü ve bu durumun ise tahta geçen ilk Makedonya imparatorlarının bakır sikkelerindeki tasvirlerden de desteklendiğini ifade eder. I. Basileios'un tahminen iktidarının ilk on sekiz ayında basılan sikkelerinde taht tipi çok açık biçimde lir arkalıklı tasvir edilmiştir. 869 yılında ilk oğlu Konstantinos'un ortak imparator olarak taç giymesiyle iki *Augusti* beraber düz-arkalıklı bir tahtta otururken betimlenmişlerdir. I. Basileios'un ikinci oğlu VI. Leon ise imparator olarak sikkelerinde çok belirgin olarak tasvir edilmeyen lir arkalıklı taht tipi ile tasvir edilmesinin yanı sıra, kardeşi ortak imparator Aleksandros ile beraber tasvir edilen sikkelerinde ise her ikisi de düz-arkalıklı bir tahtta tasvir edilmişlerdir. Lir arkalıklı tahtın tasvirlerde imparator ya da İsa ve Meryem gibi kutsal kişiler tarafından kullanılmış olması kutsal bir obje olduğunu ya da ideolojik ve politik bir anlam içermiş olabileceğini yine de tamamen kanıtlamaz. İster belirli imparatorlar tarafından kullanılmış özel bir "*solium regale*⁶⁰/kraliyet tahtı" olduğuna inanılsın, ister bu kadar çeşitli varyasyonları olan bir taht tipi olarak dönemin sanatçıları tarafından özenle üzerinde çalışılmış bir taht tipi olarak görülsün konu üzerinde çok titiz ve detaylı ikonografik çalışmalar yapılması gerektiği çok açıktır. Belirli dönemlerde imparatorların sikkelerinde belli temalar bağlamında; tek başına iktidarını ifade ederken kullanılmış olabileceği, taht kollarından her ikisinin kimi zaman da birinin tasvir edilmesinin sikke tasarım ustasının bir tercihi olabileceği ya da dönemin akımları kapsamında tasarlanmış olabileceği göz önüne alınması gereken düşüncelerdir. Lir arkalıklı tahtın, özel bir form olduğu hakkındaki

---

⁶⁰ Latince metinlerde, tanrıların ya da imparatorların "*solia*" üzerinde, yani bir tahtta oturduklarından bahsedilmektedir. Hatta, imparatorların Jüpiter'in "*solium*'u/tahtı" yanında oturduklarını hayal ettiklerinden bahsedilir. Yunanca ve Latince terimler arasındaki ilişkiden çıkarılan ortak sonuca göre *solium*, Roma döneminde görülen arkalıklı iki taht tipini de ifade etmektedir. (Ulrich 2007, 216.)

görüşler ise titizlikle tasvir edilmiş *labarum* ve haç *globus* gibi imparatorluğa ait "*regalia*" objelerle karşılaştırılmasıyla bir taht tipinin bu kadar çeşitlilikle olması bir tartışma ortamı yaratmaktadır. İmparatorluk darphanesinin bu kadar çeşitliliğe sahip bir taht tipinin betim olarak kullanması ruhani ya da politik yan anlamların tahtın formu ile bağdaştırılamayacağı da ifade edilebilir.

Resim 6. Solidus, VI. Leon (886-912)
(Sotheby's 1990, no. 690.)

Makedonya Hanedanlığının ilk imparatorlarının sikkelerinde yer alan tahtta oturan İsa ile tahtta oturan imparator tasvirleri arasındaki farklılıklar çok belirgindir. I. Basileios'un altın sikkesinde "*Rex Regnantium*" İsa'nın oturduğu lir arkalı taht yekpare olarak betimlenmişken, Hagia Sophia'daki taht ise en azından sol taraftan daha net görülecek biçimde çift kıvrımlı olarak verilmiştir. (Resim 7.) Yanı sıra, altın sikkede tahtın arka kısmı Hagia Sophia'daki İsa'nın bedenini sarmalayacak biçimde geniş bir formda betimlenen tahtın tam aksine çok daha dardır. Sikke betiminde İsa'nın sağ elinin takdis pozisyonunda açılırken tahtın sınırlarını aşmış olması mozaik betimde göğüs üzerinde verilen takdis ifadesinden çok daha dikkate değer bir özelliktir. İsa'nın sikke ve mozaik tasvirlerindeki ayak pozisyonu arasında da farklılık bulunmaktadır. Sikkede İsa'nın sağ ayağı dışarıya doğru profilden ve taht ile paralel formda betimlenmişken, mozaik betimde cepheden verilmiştir. I. Basileios'a ait bakır bir sikke de ise mozaik betime çok yakın tahtta oturan imparator tasviri bulunmaktadır. Bu bakır sikkede ne imparatorun sağ ayağı dışarıya doğru profilden verilmiş ne de tahtın çok geniş ebatları imparatorun vücudunu çevrelemiştir. Bununla birlikte, bakır sikkedeki imparator tasviri hayli oransızdır. İmparatorun üçgen formda tasvir edilmiş başının neredeyse oturan

vücudunun yarısı ebadında verilmesi, *solidus* ve mozaikte vücudunun yaklaşık ¼'i oranında verilmiş başının tasviri ile bir karşıtlık oluşturmaktadır. İmparatorluk kapısının üzerinde yer alan tasvirin nümizmatik alanında ilk gerçek benzerinin I. Basileios döneminde etkileyici olmayan bir üslupla basılmıştır. Oğlu VI. Leon döneminde ise kullanımının sona ereceğine ya da daha da geliştirileceğine bu tip korunarak bakır sikkelerde yer almıştır. Hagia Sophia'daki lunette mozaikte ister I. Basileios ister VI. Leon tasvir edilmiş olsun, mozaikle aynı üslupla betimlenmiş tahtta oturan imparatorun bulunduğu sikkeler dönemin tasviri tipi olarak imparatorlukta dolaşmıştır. (Cutler 1975, 7.)

Resim 7. Solidus. I. Basileios (867-886)
(Freeman and Sear 2006, 136, no. 826.)

S. Lewis ise, A.Cutler'ın Bizans ikonografisi alanında yeni bir çalışmaya imza atarak araştırmasını farklı bir rota üzerinden yaptığından bahseder. A. Cutler ikonografik unsurlar arasındaki geçişi yeni bir metot ile inceleyerek, zincirleme bir sınıflama yoluna gitmiştir. S. Lewis'in yorumuna göre A. Cutler'ın taxonomik metodolojisi izole edilmiş motiflerin varyasyonları ve kullanım sıklıklarını analiz ederek anlamlarını tanımlamaya çalışmıştır. Bu anlamda, S. Lewis'a göre, A. Cutler'ın kitabındaki ilk tema olan lir arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri ilginç olduğu kadar çelişkili biçimde sunulmuştur. İkonografik araştırmalarda sikkelerin metinlerden çok daha yararlı olduğu güçlü bir iddia olsa da, bu motif hakkındaki geniş nümismatik incelemesi yeni bir ışık getirememiştir. A. Cutler'dan önce ve sonrasında da bu konuda araştırma yapan uzmanlar lir arkalıklı tahtın bir nevi uyum merkezi olduğunu, İsa ve

Orpheus'un edebi ve görsel bir birlikteliğine dayandığına ve Logos'un vücuda gelmiş bir görkemle taht olarak ifade edilmesi ikna edici yorumlar olmuştur.

- Basit bir tahtta, sağ kolu dışarıya doğru uzanmış oturan İsa betimi.
  - I. Basileios. *Solidus*, Sınıf I ve II. (Resim 8.)

Resim 8. I. Basileios (867-86)

- VII. Konstantinos. *Solidus*, Sınıf II-IV, VII. (Resim 9.)

Resim 9. VII. Konstantinos (913-59)

Bu formda tahtta oturan İsa tipi I. Basileios döneminde 867 yılında ya da hemen akabinde ilk olarak tip (a) olarak sınıflanarak tanıtılmıştır. I. Basileios bastırıldığı *solidus* biriminde ön yüzünde yeni bir tip olarak lir arkalıklı tahtta oturan İsa betimi yer almıştır. Bu anlamda P. D. Whitting; sikke ikonografisinde kullanılan ön yüzde yer alan tahtta oturan İsa betiminin, Aya Sofya Kilisesinin batı kapısının üzerindeki tahtta oturan İsa tasviri ile paralel olduğunu ve burada dizleri üzerine çöken imparatorun aslında daha

çok uygun gibi görünse de VI. Leon olmayıp I. Basileios'a ait olabileceği fikrinin öne sürülebileceğinden bahseder. P. D. Whitting, ikonografik çözümler yapılırken sikke ikonografisinde kullanılan örnekler ile karşılaştırılarak bir değerlendirme yapılmasının çok önemli bir ayrıntı olduğunu da vurgulamaktadır. (Whitting 1973, 188.) VI. Leon ise tip (b) olarak tanımlanan tipi I. Basileios'un tipinden farklı formda kullanmış olmasına rağmen, Aleksandros VI. Leon'un tip (b) tipini kullanmayı bırakarak varyasyon (a) ile birebir aynı olmasa da I. Basileios'un tipine yakın bir formu tercih etmiştir. 914 yılında Konstantinos ve Zoe'nin altın sikkelerinde/*solidi* tip (a) tekrar form olarak kullanılmış ve daha sonra da tip (b) ilk olarak sikke betiminde yer aldığından 931 yılına kadar sadece Romanos'un taç giyme anısına basılan *İsa Khalkites* tipini verdiği bir ara hariç kullanılmıştır.

Tip (a) ham ve iyi oturtulmamış bir tip olarak karşımıza çıkar. Tahtın üst sağ bölümü kare olup, hem kare olan bölümü hem de küçük lir arkalı sol tarafı neredeyse hiçbir süslemeye sahip değildir. Daha sonra yapılan oturan İsa tiplerinin çoğunluğunda olmadığı üzere İsa tamamen cepheden tasvir edilmemiştir. İsa'nın sol ayağı tam cepheden olup, sağ ayağı ise kısmen profilden betimlenmiştir. İsa'nın başı vücuduna oranla çok daha büyüktür. İsa'nın sol bacağı dikey bir sütun gibi kalın ve sağ bacağı uzanmış ve üzerindeki tuniğin özensiz kıvrım tasvirleri ile sarmalanmıştır. İsa'nın sağ eli ise garip bir biçimde hantal üslup ile takdis pozisyonunda dışarıya doğru verilmiştir. Kutsal kitap ise sol bacağın üst kısmındaki kare formun aksine, eğimli bir biçimde tasvir edilmiş ve kitabı tutan el ise gösterilmemiştir. Tipe eşlik eden yazıtı **+İHS XPS IC** ise bir yıldız takip etmektedir.

Bu tahtta oturan İsa'nın özel varyasyonu Büyük Saray'ın en etkileyici seremonilerinin gerçekleştiği, 9. ve 10. yüzyıllarda Büyük Saray'ın kalbi durumuna gelen *Khrysotriklinos*'da yer alan imparatorluk tahtının bulunduğu apsinin yarım dairesindeki mozaik süslemede en iyi biçimde ifade edilmiştir. Tahtta oturan İsa'yı betimleyen orjinal mozaik İkonofiller tarafından tahrip edildikten sonra III. Mikhail tarafından tekrar restore edilmiştir. *Khrysotriklinos*'un tekrar dekore ediliş tarihi Saray Antolojisi'nde anısına yapılan epigramda/nükteli sözlerle verilmiştir. Bu epigramda sadece Mikhail'den bahsedilirken, ne annesi Theodora ne de ardılı I. Basileios'tan söz edilmemiştir. Bu anlamda, çalışmanın 856-866 yılları arasında tamamlandığı

düşünülmektedir. Epigramda, İsa tasvirinin yine tüm ihtişamıyla imparatorluk tahtının üzerinde yer aldığından bahseder ve artık bu odanın ‘Efendimiz, İsa’nın tahtı’ na sahip olduğunu ifade eder. Yanı sıra, Seremoniler Kitabı da bir çok kez İsa’nın burada tahtta oturur biçimde tasvir edildiğinden bahseder. İmparator Saray’dan ayrılmadan önce ve devlet töreninden döndükten sonra bu mozağin önünde ayakta dua eder, tahtta oturduğunda ise daima cennetin hükümdarı başının üzerinde görkemli tahtında oturur biçimdedir. Bunun ötesinde kesin olarak bir bilgi bulunmamakla birlikte; imparatorun tahtının lir arkalıklı olduğu bilgisinden dolayı, *Khrysotriklinos*’ta yer alan mozaikteki İsa’nın oturduğu tahtın da lir arkalıklı olabileceği ancak doğru olabileceği düşünülen bir tahminden öteye gitmez.

İkona ile bu sikke tipini tanımlayacak çok sayıda temel dayanak bulunmaktadır. İlk olarak bu konuda açıklayıcı bir tanımlama yapan A. Bellinger ikona tasviri ile bu sikke tipinde fark edilir bir benzerlik, birliktelik bulunduğunu vurgulamış ve VI. Leon tarafından çok daha üstün niteliklere sahip tahtta oturan İsa tipi olması ile bu tipin alıkoyulmasını en iyi açıklamasının özellikle çok önemli bir ikonadan dolayı olduğu düşüncesini vermiştir. Sikke dizaynı mozağin tamamlanmasının hemen sonrasındaki tarihi vermektedir. Bu dönem ise başkentte nispeten birkaç tane büyük dini yapının restore edilmiş olabileceği ve bir model olarak da daha ileriki dönemlere kalmış olabileceklerini ifade etmektedir.

- Sağ kolu pelerin içinde asılı, eli dışarıya doğru, süslenmiş bir tahtta oturan İsa betimi. (Resim 10.)

- IV. Leon, *Solidus*, Sınıf II. (Resim 10.)

Resim 10. VI. Leon (886-912)

- Sağ kolu dışarıya doğru uzanmış ve süslenmiş bir tahtta oturan İsa betimi.
(Resim 11.)

- Aleksandros, *Solidus*. (Resim 11.)

Resim 11. Solidus, Aleksandros (912-913)
(Sotheby's 1990, no. 694.)

- Sağ el pelerin içinde asılı ve eli içeriye doğru, süslenmiş tahtta oturan İsa betimi.

- I. Romanos ya da VII. Konstantinos, *Solidus*, Sınıf VIII (I. Romanos), X, XIV. (Resim 12.)
- IX. Konstantinos, *Histamenon*, Sınıf I, II. (Resim 13.)
-
- X. Konstantinos, *Histamenon*, Sınıf II.

Resim 12. VII. Konstantinos-I. Romanos (919-44)

Resim 13. IX. Konstantinos Monomakhos (1042-55)

(Manisa Müzesi)

- Kare Arkalıklı Tahtta Oturan İsa

İsa'nın kare arkalıklı tahtta oturur betimi özellikle 11. yüzyıla tarihlenen sikkelerin birçoğunda farklı dizayn tipleri ile ortaya çıkmaktadır. İsa'nın bu tipinde elleri çeşitli biçimlerde tasvir edilmiştir.

- Hafifçe sağa dönük İsa'nın sağ eli pelerin içerisinde asılı ve sol eli ile kutsal kitabın üst kısmından tutarken betimi.

- III. Romanos, *Histamenon*. (Resim 14-15.)
- X. Konstantinos, *Histamenon*, Sınıf I. (Resim 16.)

Resim 14. III. Romanos Argyros (1028-34)

**Resim 15. *Histamenon nomisma*. III. Romanos Argyros (1028-1034)
(Freeman and Sear, 2006, 137, no. 836.)**

Resim 16. X. Konstantinos (1059-67)

- Hafifçe sağa dönük İsa'nın sağ eli pelerin içerisinde asılı ve sol eli ile kutsal kitabın cilt kısmından tutarken betimi.

Anonim Follis, Sınıf D, VII. Mikhail'in *histamenon* ve III. Nikephoros'un *histamenon* birimleri temel dizayn bakımından birbirleriyle aynı olmakla birlikte, *Anonim Follis*, Sınıf D ve III. Nikephoros'un *histamenon* biriminde İsa'nın oturduğu taht daha basit süslemelere sahip, VII. Mikhail'in sikkesinde ise tahtın kenarları nokta bezemeler ile belirginleşip süsleme zenginleşmiştir.

- *Anonim Follis*, Sınıf D. (Resim 17.)

Resim 17. Anonim Follis.

- VII. Mikhail, *Histamenon*, Sınıf I. (Resim 18.)

Resim 18. VII. Mikhail (1067-78)

- III. Nikephoros, *Histamenon*, Sınıf II. (Resim 19.)

Resim 19. III. Nikephoros (1078-81)

- Tam cepheden tasvir edilen İsa'nın sağ eli vücudunun önünde ve sol elinde cilt kısmından taşıdığı kitaba dönük betimi. Tam cepheden tasvir edilen tahtta oturan İsa

betimi sikkelerde sıklıkla kullanılan bir tip değildir. İsa'nın üzerindeki tüniği simetrik olarak dizlerinin üzerine dökülürken, bacağı ve ayağı tam cepheden tasvir edilmiştir.

- Evdokia, *Histamenon*.

- Görünüşe göre tam cepheden tasvir edilen İsa, arkalıklı tahtı oldukça geniş ve alçak, tahtta bir minder olup olmadığı belirsiz, sağ eli pelerin içinde asılı ve kutsal kitabın detayları ise belirsiz olan İsa betimi. 1., 2. ve 3. varyasyonlarından tamamen farklı olsa da, *Anonim Follis* Sınıf M grubuna dahil olan sikkelerin oldukça kötü kondisyona sahip olmalarından dolayı betim detayları tam olarak anlaşılamamaktadır.

- *Anonim Follis*, Sınıf M.

- Arkalıksız Tahtta Oturan İsa/*Hyperagathos*

Farklı imparatorların sikkelerinde yer almasına rağmen arkalıksız tahtta oturan İsa/*Hyperagathos* detaylarda hemen hemen aynıdır. Tüm örneklerde İsa alçak bir minder üzerinde, sağ eli hitap etme ya da kutsama pozisyonunda sola doğru açılmış olarak arkalıksız tahtta oturur. İsa'nın cilt kısmından tuttuğu kapağı süslü kutsal kitap dizleri üzerindedir. Üzerine giydiği tunik pelerin ise oldukça dökümlüdür. IV. Mikhail ve I. Isaakios'un sikkelerinde geleneksel olarak kullanılan **+IhS XPS RCX RCNANTIVM** lejandı, III. Nikephoros'un gümüş ve bakır sikkeleri gibi *histamenon* biriminde ise sadece **IC IX** monogramı vardır.

Hagia Sophia'nın güney galerisinde yer alan mozaikte İsa arkalıksız tahtta Zoe ve IX. Konstantinos⁶¹ arasında oturur. Mozağin yapım tarihi ile bu tip tahtta oturan İsa betiminin sikkelerde ilk görülmesi birbiri ile çağdaş olmasına rağmen, sikke üzerinde yer alan betim mozaik kompozisyonundan alınmamıştır. Mozaik kompozisyonda İsa'nın sağ eli vücudunun önüne takdis pozisyonundadır. Takdis pozisyonundaki eli ile oturan İsa betim dizaynı ise öğrencilerinin ortasında oturan filozofun klasik tasvirine gitmektedir. (Grierson, 1973, 159, dip. 471.) Son derece Müşfik anlamına gelen *hyperagathos* terimine 14. yüzyılın başlarında *St. Mary Pammakaristos*/Fethiye

---

⁶¹ P. Grierson, orijinalde III. Romanos olduğunu belirtir. (Grierson 1973, 159.)

Cami'sinde yer alan Mikhail Glabas'ın şapel apsisinde yer alan mozaik betiminde bu tasvir yer almaktadır. Bu mozaik tasvirde ise İsa kutsal kitabı cilt yerinden değil, üst kısmından taşımaktadır. Fakat sikke betimleri bu tasvir tipini 11. yüzyılın ortalarına kadar geriye götürmektedir. IV. Mikhail'in sikkelerinde aniden ortaya çıkan bu tasvir daha sonra bir çok defa aynı formda tasvirlerde yer almıştır.

- IV. Mikhail, *Histamenon* (Thessaloniki basımı).
- I. Isaakios, *Histamenon*, Sınıf I, II.
- *Anonim Follis*, Sınıf F.
- VII. Mikhail, $\frac{1}{3}$ *Miliaresion*.
- III. Nikephoros, *Histamenon*, Sınıf III. (Resim 20.)

Resim 20. Histamenon. III. Nikephoros (1078-81)

II.1.3.1.2. İsa Khalkites

İkonoklasmus Dönemi sonrası daha yoğun biçimde sanat eserlerinde dini konu, figür ve sembollerin kullanıldığı bilinmektedir. İkonoklasmus Dönemi öncesinin en önemli tasvirlerinden biri olan *İsa Khalkites* tipinin sikkeler gibi, taşınabilir sanat objelerinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu döneme ait *İsa Khalkites* tipini üzerinde taşıyan tek bir sikke örneği bulunmaktadır. Başında bir haç olmaksızın sadece bir haç motifi olan tam boy İsa betimi olan *Khalkites* tipinin yanı sıra, nimbuslu tam boy İsa tasvirine *histamenon* ve *follis* birimlerinde rastlanılmaktadır. Bu iki örnekte İsa, tam boy tasvir edilmiş olduğu halde tamamen *Khalkites* tipini içerdiği nimbus ile vermemektedir. Yine de, orjinal *Khalkites* tasvirinin tam olarak bilinmemesinden dolayı

başında haç nimbuslu ya da sadece haç motifli olan tam boy İsa tasvirlerinin bu tip altında gruplamak doğru olacaktır.

- I. Romanos. Ender basımı olan *solidus* biriminde.
- Sağ eli pelerin içerisinde asılı tam boy İsa.
- Theodora, *Histamenon*. (Resim 21.)
- X. Konstantinos ve Evdokia, *Follis*, Sınıf 2.

Resim 21. Theodora (842-55)

II.1.3.1.3. İsa Antiphonetes.

- Zoe. *Histamenon* şablonu.
- Anonim *Follis*, Sınıf C. (Resim 22.)

Resim 22. İsa Antiphonetes, Anonim *Follis* Sınıf C. IV. Mikhail. (Sear 1974, no. 1825-1836.)

- III. Nikephoros, *Follis*.

II.1.3.1.4. Büst Şeklinde İsa Tasviri

II. Iustinianos'un ilk iktidarında tedavüle soktuğu altın sikkelerinde yer alan İsa tasviri "Klasik Tip" olarak sınıflanmaktadır.

- "*Klasik Tip*". (Sağ eli önündeki kutsal kitaba doğru dönük, sol eliyle de kutsal kitabı altından kavrar.) (Resim 23-24-25.)

- II. Iustinianos'un ilk iktidarında basılan *solidus*.

J. Breckenridge ve E. Kitzinger tarafından tartışılan bu tip hakkında P. Grierson'un görüşü çok belirgin bir üslupla verilen sakalıyla İsa tasviri Olympia'daki Phidian Zeus tipine kadar gidebildiğidir.⁶² (Grierson 1973, 164.) II. Iustinianos'un sikkelerinde yer alan bu İsa tasvirinde kutsal kitabın üzerindeki süslemeler sikkelerden sikkelere farklılık göstermesine rağmen açık olan kutsal kitabı İsa'nın eli ile taşır biçimde betimlenmediğidir. Bu görüntünün sebebi ise kutsal kitabın pelerinin katlarının altından desteklenmesi olmalıdır. Bu formda taşıdığı kutsal kitap ile İsa'nın oturan bir pozundan ziyade ayakta betiminden kaynaklandığını P. Grierson vurgulamaktadır. (Grierson 1973, 164.)

**Resim 23. Solidus. II. Iustinianos (İlk iktidarı, 685-95)
(Freeman and Sear 2006, 107, no. 614.)**

⁶² P. Grierson bu tipin, J. Breckenridge tarafından *Khrysotriklinos*'da yer alan oturan İsa betimi ile benzerliği olmadığı görüşündedir.

Resim 24. *Solidus*, II Iustinianos (685-695)

(Gemini 2008, 128, no. 537.)

Resim 25. *Tremissis*, II. Iustinianos (692-95, ilk iktidarı.)

- Yeniden canlanmış "*Klasik*" Tip

II. Iustinianos'un sikke ikonografisine sunduğu ilk İsa tasvirinin İkonoklasmus Döneminin bitmesinden kısa bir süre içerisinde III. Mikhail'in altın sikkelerinde tekrar ortaya çıkmasıdır.

- III. Mikhail, *Solidus*, Sınıf II-III, *Semissis*, Sınıf III. (Resim 26.)

Bu tip II. Iustinianos'un ilk iktidarında basılan Klasik tipin doğrudan bir model olarak alınmasıdır. Klasik tipten yola çıkarak bu tipin geliştiği çok açıktır. (Grierson 1973, 165.)

Resim 26. Solidus. III. Mikhail (842-867)
(Freeman and Sear 2006, 54, 146.)

- Kısa sakallı bir yüz ve haç nimbustan dışarıya doğru tasarlanmış.

- I. Romanos ve VII. Konstantinos. *Solidus*, Sınıf IX.

Bu tipe örnek sikkelerin çok nadir olarak bulunmasının yanı sıra sikkelerin oldukça kötü bir kondisyona sahip olması sikke hakkında çok az bilgi edinilmesinin nedenidir.

- Kıvrık sakallı bir yüz ve arkasında haç motifi.

- VII. Mikhail, *Follis*.

- Uzun Sakallı İsa Tasviri.

- Theodora, *Tetarteron*.
- X. Konstantinos, *Follis*, Sınıf 2.
- VII. Mikhail, *Histamenon*, Sınıf II. (Resim 27.)

Resim 27. Histamenon. VII. Mikhail.

- *Anonim Follis*, Sınıf L.
  - *Anonim Follis*, Sınıf N.
- Uzun Sakallı ve kutsal kitabı kucaklamış İsa Büstü.
- IV. Mikhaıl, *Histamenon*.
- Eli vücuduna dönük İsa büstü.
- II. Romanos, *Solidus*, Sınıf II.
- Kutsal kitabı sol eliyle altundan kavramış ve sağ el pelerin içerisinde asılı İsa Büstü
- Halesiz/nimbus olmadan ve el pelerinden dışarıya çıkmış betimi.
- Aleksandros, *Solidus* şablonu.
- Alışılmış nimbusla, el pelerin içerisinde yada biraz pelerinden dışarıya çıkmış betimi.
- *Anonim Follis*, Sınıf A, B, E. (Resim 28-32.)

Resim 28. *Anonim Follis* Sınıf A1. (Sear 1974, no. 1793.)

Resim 29. *Anonim Follis* Sınıf A2. (Sear 1974, no. 1813.)

Resim 30. *Anonim Follis* Sınıf A3. (Sear 1974, no. 1818.)

Resim 31. *Anonim Follis* Sınıf A3. (Sear 1974, no. 1823.)

Resim 32. *Anonim Follis* Sınıf A3.

- IX. Konstantinos, *Histamenon*, Sınıf IV b.; *Tetarteron*, Sınıf I,II.
- IV. Romanos, $\frac{2}{3}$ *Miliaresion*.
- VII. Mikhail, $\frac{1}{3}$ *Miliaresion*, Sınıf II.
- III. Nikephoros, Sınıf I.; *Tetarteron*, Sınıf I,II.

II.1.3.1.4.1. Suriye Tipi. (Resim 33-34.)

- II. Iustinianos, ikinci iktidarında basılan *solidus*. (705-711)

Genç, kısa ve kıvrıkcık saçlı ve sakallıyla İsa'nın büst tasvirini, P. Grierson "*Suriye Tipi*" olarak sınıflamıştır. Sağ elinin takdis pozisyonunda olması ve sol elindeki kutsal kitabı taşıma üslubu her ne kadar klasik tip ile aynı olsa da, İsa burada kıvrıkcık saçlı ve kimi zaman belirli belirsiz bir sakal ya da sakalsız biçimde genç olarak betimlenmiştir. Bu tip Bizans sikke ikonografisinde bir daha görülmemiştir. (Grierson 1973, 165.)

Resim 33. *Solidus*, II. Iustinianos (705-711)

(Gemini 2007, 126, no. 518.)

Resim 34. *Solidus*, II. Iustinianos (705-711)

(Gemini 2007, 127, no. 520.)

II.1.3.1.4.2. Pantokrator İsa

İsa'nın haç nimbuslu, uzun saç ve sakallı, bir eli takdis pozisyonunda diğer eli kutsal kitabı göğsünde taşır betimi Pantokrator tipine bu dönem sikkelerinde yoğun olarak rastlanmaktadır. Pantokrator tipinin sikke tasvirlerindeki ilk gelişim sürecinde farklı detay farklılıkları olduğu gözlenmektedir. Pantokrator İsa tipinin sikke tasvirlerindeki görünümünde en önemli ayırıcı detaylar; Kutsal Kitabı taşıma biçimi, Kutsal Kitabın üzerindeki süsleme çeşitleri, takdis pozisyonundaki elinin duruş biçimi ya da haç nimbusun süsleme çeşitleridir. Kutsal Kitabın sade ya da üzerinde nokta bezemeli süslemeler yer alması; İsa'nın Kutsal Kitabı cilt yerinden, üst kısmından ya da altından taşır, elinde bir rulo taşır; takdis pozisyonundaki elin pelerin içerisinde ya da dışında yer alması, takdis pozisyonundaki elin dışarıya ya da içeriye dönük olması Pantokrator tiplerinin sınıflanması için ayrıntılı incelenmesi gereken detaylardır.

- Düz sakallı ve kapak ortasında nokta bezemeler olmayan kutsal kitap ile betimi.

- VII. Konstantinos tek başına. *Solidus*; Sınıf XI, XII, XIII. (Resim 35-36.)

Resim 35. VII. Konstantinos (913-59)

Resim 36. Solidus, VII. Konstantinos Porphyrogennitos (Tek başına iktidarı, 945-959) (Cormack-Vassilaki 2008, 107, 392, no. 55.19.)

- VII. Konstantinos ve II. Romanos. *Solidus*; Sınıf XV. (Resim 37.)

Resim 37. Solidus. VII. Konstantinos-II. Romanos

- II. Romanos. *Solidus*; Sınıf I.
- Kıvrık sakallı ve genelde kapak ortasında nokta bezeme olmayan kutsal kitap ile betimi.

- II. Nikephoros. *Solidus*; tüm sınıflarda. (Resim 38.)

Resim 38. II. Nikephoros (963-69)

- Ioannes Çimiskes. *Solidus*; tüm sınıflarda. (Resim 39.)

Resim 39. I. Ioannes Çimiskes (969-76)

- Kıvrık sakallı ve genelde kapak ortasında tek bir nokta bezeme olan kutsal kitap ile betimi.

- II. Basileios. *Solidus*; Tüm sınıflarda.

- Kıvrık sakallı ve kapak ortasında bir yada iki nokta bezeme olan kutsal kitap ile betimi.

- VIII. Konstantinos. *Histamenon* ve *tetarteron*; tüm sınıflarda. (Resim 40-41.)

Resim 40. VIII. Konstantinos (1025-28)

Resim 41. *Histamenon nomisma*. VIII. Konstantinos. (Sear 1974, no. 1815.)

- IX. Konstantinos. *Histamenon*; Sınıf III, IVa ve *Tetarteron*; Sınıf I. (Resim 42.)

Resim 42. *Tetarteron nomisma*. IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055)
(Freeman and Sear 2008, 84, no. 454.)

- IV. Mikhail, *Histamenon*
- I. Isaakios, *Tetarteron*, $\frac{2}{3}$ *Miliaresion*

- Kıvrık sakallı ve başının arkasında haç nimbuslu betimi.

- *Anonim Follis*; Sınıf J.
- VI. Mikhail. *Histamenon*. (Resim 43.)

Resim 43. VI. Mikhail (1056-57)

- I. Isaakios. *Tetarteron*; $\frac{2}{3}$ *Miliaresion*. (Resim 44.)

Resim 44. I. Isaakios (1057-59)

- Rulo Taşıyan İsa Büstü (sağ eli pelerin içerisinde asılı betimi.)

- Sağ eli pelerin içerisinde asılı betimi.

- *Anonim Follis*, Sınıf G. (Resim 45.)

Resim 45. *Anonim Follis* Sınıf G. (Sear 1974, no. 1867.)

- Sağ eli pelerinden yukarıya doğru fırlamış betimi.

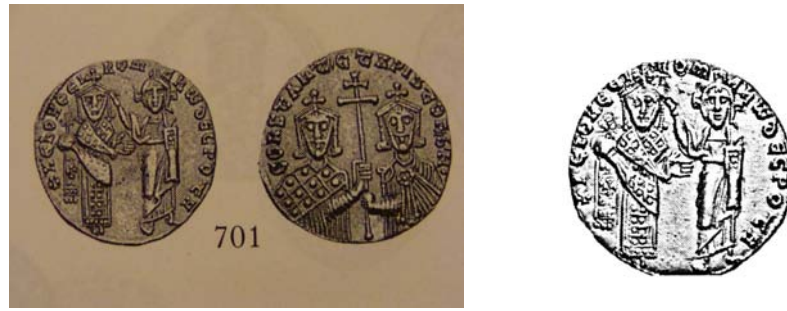
- Nikephoros Bryennios. Follis.

II.1.3.1.5. İmparator ya da İmparatoriçeyi Taçlandırın/Kutsayan İsa

Bizans sikke ikonografisinde tahtta olan imparator ya da imparator ailesinin meşruluğunun ilan edilmesinin bir yolu olarak kullanılmıştır. Tahta geçen imparator tanrısal gücü arkasına aldığı hatta, ilahi güç tarafından seçilerek imparator olduğunu ilan etmek için bu tasvir tipi sarayın siyasi ideolojisi kapsamında kullanılmaktadır. Erk

ve iktidarını kendisini taçlandıran İsa betimi ile tebaasına kabul ettirmek, dini olmasının yanında daha çok siyasi bir amaç gütmüş görünmektedir. Göksel sarayın yansımasının imparatorluk sarayı olduğu inancıyla, yeryüzünün tek güç sahibi olarak imparatorun İsa tarafından taçlandırılması ya da kutsanması sikke ikonografisinde bu dönemden itibaren sürekli kullanılan bir tiptir.

- İmparatoru taçlandıran tam boy İsa betimi. (Resim 46.)

Resim 46. Solidus, VII. Konstantinos Porphyrogennitos (913-959)
(Sotheby's 1990, no. 701.)

- İmparator ve imparatoriçeyi taçlandıran tam boy İsa betimi.(Resim 47, 48.)

Resim 47. Histamenon, IV. Romanos Diogenes (1068-1071)
(Cormack-Vassilaki 2008, 107, 392, no. 55.22.)

Resim 48. *Histamenon nomisma*. IV. Romanos Diogenes (1068-1071)⁶³
(Freeman and Sear 2008, 84, no. 455.)

II.1.3.2. 1080-1261 Yılları Arasında Sikkelerde Yer Alan İsa Tasvirleri

1081 yılında tahta geçen I. Aleksios Komnenos ile Bizans İmparatorluk tarihinde yeni bir sayfa açılır. Yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntılar sonucu tahta geçen imparatorları kısa aralıklar ile değişmesi ya da değiştirilmesi sonucu idareyi askeri aristokrasi sınıfı alır. Sivil soylu sınıf yerine askeri aristokrasinin tahta geçmesiyle idari, sosyal ve ekonomik yapılanma değişmektedir. Ekonomik sıkıntıyı çözmek için sikke sisteminde bir reform yapan I. Aleksios Komnenos, birimlerde yaptığı bir dizi değişimi sikke tasvirlerine de uygulamıştır. Lir arkalıklı tahtta İsa betimi son olarak I. Aleksios Komnenos *histamenon* biriminde görülür. Bunun yanı sıra, asker azizlerin sikke tasvirlerine girişi yine bu dönemdedir. Sikke ikonografisinde ilk asker aziz tasviri I. Aleksios Komnenos döneminde girer. Bu bakımdan, hem birim değerlerindeki hem de tasvirlerdeki bu yenilikler sonucu 1081 yılı ikinci dönemin başlangıcı olarak, ikinci dönemin sonu olarak da 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınarak imparatorluğun tekrar kurulduğu tarih tarafımızca kabul edilmiştir. 1204 yılına kadar imparatorluğun bastırıldığı sikkelerin tanımlanması ve sınıflanması herhangi bir sorun yaratmazken, 1204 sonrasında kurulan ardıl devletlerin sikkelerin de ise kısmen sınıflama sorunları yaşanmaktadır. Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkeleri birimler ve tasvir tipleri bakımından Bizans İmparatorluğunun bir devamıdır. Karmaşa ve kaos

⁶³ İsa ortasında durduğu imparator Romanos ve imparatoriçe Evdokia'yı taçlandırır.

içerisindeki bu dönemde siyasi ve ekonomik çalkantılar, sikkeleri de etkiler. Birim değerlerinin iyice düşürülmesi, özensiz ve kaba birer işçilik sonucu ortaya çıkan sikkeler dönemi çok açık biçimde ifade etmektedir.

II.1.3.2.1. Tahtta Oturan İsa

1081 yılında tahta geçen I. Aleksios Komnenos iktidarında tek ve son olarak altın sikkede görülen lir arkalıklı tahtta oturan İsa tipine bu dönemde bir daha rastlanmamaktadır. Kare arkalıklı ve arkalıksız tahtta oturan İsa/*Hyperagathos* tipleri sikke tasvirlerinde bu dönemde sürekli kullanılırlar. 1204 yılına kadar tahtta olan Komnenos ve Angelos Hanedanı imparatorlarının sikkelerinde de her iki tipte yer aldıkları gibi, 1204 sonrasında kurulan ardıl devletlerin sikke tasvirlerinde de görülürler.

- Kare Arkalıklı Tahtta Oturan İsa

- I. Aleksios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*. (Resim 49.)

Resim 49.

Elektron Aspron Trakhy. I. Aleksios Komnenos (1192/3-1118)

(Hendy 1999, 225, Pl. V, 23a.1.)

- II. Ioannes/*Hyperpyron*.
- I. Manuel Komnenos/*Elektron aspron trakhy*.
- I. Andronikos/*Billon aspron trakhy*.
- Isaakios Komnenos/*Tetarteron*.

- Lir Arkalıklı Tahtta Oturan İsa

- I. Aleksios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*.

- Arkalıksız Tahtta Oturan İsa/*Hyperagathos*

- I. Aleksios Komnenos/*Hyperpyron*, *Billon aspron trakhy*, *Tetarteron*.
(Resim 50-51.)

Resim 50. *Hyperpyron nomisma*, I. Aleksios Komnenos (1081-1118)
(Helios 2 2008, 122, no. 539.)

Resim 51.
Elektron Aspron Trakhy. I. Aleksios Komnenos
(1192/3-1118)
(Hendy 1999, 219, Pl. III, 200g.20.)

- II. Ioannes/*Hyperpyron*, *Elektron aspron trakhy*.
- I. Manuel Komnenos/*Hyperpyron*, *Billon aspron trakhy*.
- III. Aleksios Komnenos/*Hyperpyron*.
- I. Theodoros/*Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İznik İmp.)

- III. Ioannes/*Hyperpyron*, *Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.) (Resim 52.)
- II. Theodoros/*Hyperpyron*, *Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.)
- VIII. Mikhail/*Hyperpyron*. (Nikaia/İzник İmp.) (1259-1261)
- Theodoros Dukas/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- III. Ioannes/*Billon aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)

Resim 52. *Hyperpyron*, İznik İmparatoru, III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254)⁶⁴ (Freeman and Sear 2006, 109, no. 627.)

II.1.3.2.2. Büst Şeklindeki İsa Tasviri

İsa'nın büst tasvirleri 1081 ve 1261 yılları arasındaki ikinci dönemimizde de çok yoğun biçimde kullanılırlar. Pantokrator İsa büstü, Emmanuel İsa ve Genç İsa tasvirleri sikkelerin ön yüzünde yer alırlar.

- Genç İsa (sakalsız ve elinde bir rulo taşır.)

Bu tipte İsa, ilk dönemde tasvirine rastlanan "Suriye Tipi"ni aynen devam ettirmektedir. Emmanuel İsa büst tasvirinden ayırt edici özelliği ise Emmanuel sıfatının sikke lejandında yer almamasıdır. İsa'nın genç, kısa ve kıvrıkcık saçlı betimlendiği bu tasvirde elinde bir rulo taşımaktadır. Genç İsa tasviri olarak sınıflanan ve Emmanuel ibaresinin lejandında yer almadığı bu sikkelere sadece dört imparatorun döneminde

⁶⁴ Sikke Magnesia basımıdır.

rastlanmaktadır. Bu İsa büst tipi altın sikkelerde kullanılmamıştır. Bunun bilinçli bir tercih olup olmadığı konusunda ise kesin bilgiler yoktur.

- II. Ioannes/*Elektron aspron trakhy*.
- I. Manuel Komnenos/*Hyperpyron*, *Billon aspron trakhy*, *Tetarteron*.
(Resim 53-54.)

Resim53.Hyperpyron.I.ManuelKomnenos(1143-1180)

(Sotheby's 1998, 574.)

Resim54.Hyperpyron.I.ManuelKomnenos(1143-1152)

(Hendy 1999, 295, Pl. XI, 1e.10.)

- III. Aleksios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*.
  - II. Mikhail Komnenos-Dukas/*Billon aspron trakhy*. (Epiros/Arta)
- Pantokrator İsa

Uzun saç ve sakalıyla, bir eli takdis pozisyonundayken diğer eliyle de Kutsal Kitabı taşıyan İsa büstü 1081-1261 yılları arasında sık kullanılan bir tip olarak tasvir ikonografisinde yerini alır. Altın ve gümüş alaşımı olan elektron ve içerisinde gümüş maden oran daha fazla olan gümüş-bakır alaşımı sikkelerde tasvirine rastlanmaktadır.

- I. Aleksios Komnenos/*Hyperpyron*, *Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*, *Tetarteron*.
  - III. Ioannes/*Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İznic İmp.)
  - VIII. Mikhail/*Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İznic İmp.)
  - Theodoros Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
  - Manuel Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
  - Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
  - III. Ioannes Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
  - I. Mikhail Komnenos-Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Epiros/Arta)
- Emmanuel (sakalsız ve elinde bir rulo taşır.)

Genç, kısa ve kıvrık saç ve sakalıyla tasvir edilen İsa'nın bu büst tasviri olan sikkelerde Emmanuel sıfatını veren lejand yer almaktadır. Elinde bir rulo taşıyan İsa Emmanuel tipine elektron ve billon aspron birimlerinin ön yüzlerinde rastlanmaktadır. Özellikle, 1204 yılı sonrasında kurulan Nikaia, Thessaloniki İmparatorlukları ve Epiros/Arta devleti sikkelerinin tasvirlerinde görülür.

- I. Theodoros/*Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İznic İmp.)
- III. Ioannes/*Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İznic İmp.) (Resim 52.)
- II. Theodoros/*Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İznic İmp.)
- Demetrios Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- I. Mikhail Komnenos-Dukas/*Elektron aspron trakhy*. (Epiros/Arta)

Resim 55. Elektron aspron trakhy, İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) (Gemini 2008, 130, no. 545.)

II.1.3.2.3. Tam Boy İsa

P. Grierson'un, özellikle 13. ve 14. yüzyıllara ait sikkelerde yer alan tüm tam boy İsa tasvirlerinin *Khalkites* tipi olduğu görüşü tamamen doğrudur. Altın, elektron, billon ve bakır olmak üzere tüm birimlerde İsa'nın tam boy tasviri kullanılmıştır. 1204 yılına kadar Bizans İmparatorluğu tahtında olan imparatorlardan I. Aleksios Komnenos, II. Ioannes, I. Manuel Komnenos ve III. Aleksios Komnenos tam boy İsa tasvirini sikkelerinde kullanmışlar, isyan eden Isaakios Komnenos ve Theodoros Mankaphas'da adlarına bastırdıkları sikkelerde de bu tipe yer vermişlerdir. 1204 yılı sonrasında kurulan ardıl devletlerden sadece Nikaia/İznik İmparatorluğu tam boy İsa tasvirini sikkelerinde kullanmışlardır.

- I. Aleksios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*, *Tetarteron*.
- II. Ioannes/*Tetarteron*.
- I. Manuel Komnenos/*Elektron aspron trakhy*, *Tetarteron*. (Resim 56-57.)
- Isaakios Komnenos/*Tetarteron*.

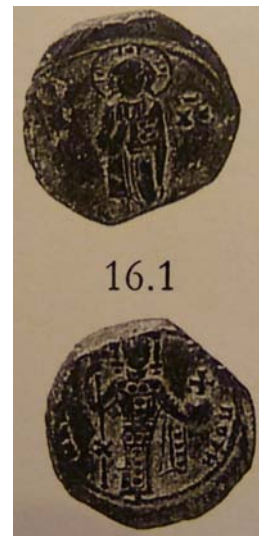

Resim 56.

Elektron Aspron Trakhy.

I. Manuel Komnenos (1160-1164)

(Hendy 1999, 300, Pl. XII, 4c.4.)

Resim 57.

Tetarteron.

I. Manuel Komnenos (1160-1164)

(Hendy 1999, 327, Pl. XVI, 16.1.)

- Theodoros Mankaphas/*Elektron aspron trakhy*.
- III. Aleksios Komnenos/*Hyperpyron*. (Resim 58.)

Resim 58.

Hyperpyron.

III. Aleksios Komnenos (1195-1197)

(Hendy 1999, 404, Pl. XXII, 1a.3.)

- I. Theodoros/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.) (Resim 59.)
- III. Ioannes/*Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.)
- II. Theodoros/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.)
- VIII. Mikhail/*Elektron aspron trakhy*, *Tetarteron*. (Nikaia/İzник İmp.) (1259-1261)

Resim 59. Anonim Trakhy. Nikaia İmparatorluğu Dönemi (1204-1222)
(Grierson 1982, 376, Pl. 69, 1150.)

II.1.3.2.4. İmparatoru Taçlandıran/Kutsayan İsa

1204 yılına kadar Bizans imparatorlarından sadece I. Aleksios Komnenos ve I. Andronikos Komnenos altın, elektron ve billon sikkelerinde bu tipi kullanmışlardır. Bu dönemde bu tipin diğer İsa tasvirlerine göre daha az kullanılması ilginçtir. 1204 sonrasında ise, Nikaia/İzник ve Thessaloniki/Selanik imparatorlarına ait elektron ve *billon* birimlerinde yer almıştır. İsa'nın bu tasvir tipinin ilk döneme göre önemini yitirdiği ve sıklıkla kullanılmadığı açıktır.

- I. Aleksios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*.
- I. Andronikos Komnenos/*Hyperpyron*, *Elektron aspron trakhy*, *Tetarteron*. (Resim 60-61.)

Resim 60. Elektron aspron trakhy, I. Andronikos Komnenos (1180-1185)
(Sotheby's 1990, no. 924.)

Resim 61. Hyperpyron. I. Andronikos Komnenos (1180-1185)
(Sotheby's 1998, 581.)

- I. Theodoros/*Elektron aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.)
- III. Ioannes/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*. (Nikaia/İzник İmp.)
- Theodoros Dukas/*Elektron aspron trakhy*, *Billon aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.) (Resim 62.)

Resim 62.

Bakır Trakhy. Theodoros Komnenos-Dukas

Thessaloniki İmparatorluğu(1224-1230)

(Grierson 1982, 377, Pl. 73, 1200.)

- Manuel Dukas/*Billon aspron trakhy*. (Thessaloniki/Selanik İmp.)

II.1.3.2.5. Aralarında Labarum Taşıyan İmparator ve İsa

1081-1261 yılları arasında ikinci dönemde ilk defa yer alarak sikke ikonografisine giren aralarında *labarum* asa taşıyan imparator ve İsa betimi, büyük bir ihtimalle 886-1081 yılları arasında imparatoriçe ve Meryem'in aralarında *labarum* taşıyan betiminden esinlenmiştir. Sadece imparator I. Aleksios Komnenos'un bakır sikkesinde görülen bu tipe bir daha rastlanmamaktadır.

- I. Aleksios Komnenos/*Tetarteron*.

II.1.3.3. 1261-1453 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan İsa Tasvirleri

İsa, önceki iki yüzyıl boyunca sikkelerde yer alan tasvir tiplerini büyük oranda aynen devam ettirmiştir. Palaiologoslar döneminde tahtta oturan ve ayakta duran Kurtarıcı İsa tipleri sikkelerde devam etmiştir. Bu dönem sikkelerinde tahtta oturan İsa tek başına, ya da ayakta duran İsa imparatoru kutsarken betimlenmiştir. Daha sonraki dönemde ise, İsa'nın büst tasvirleri gerçekte tekel altına alınmış ve bu tip sadece *stavraton* ve birimlerinde yer almıştır. İsa düzenli olarak haç nimbuslu, sol elinde Kutsal Kitabı taşır ve sağ eli ya pelerinine asılı biçimde yada sağ omzu hizasına

yükselmiş olarak izleyiciyi, imparator varsa eğer imparatoru kutsar olarak tasvir edilmiştir. Çok nadir olmakla birlikte ve diğer tipler ile arasında belirgin diğer farklılıklar olmaksızın İsa kimi sikkelerde Kutsal Kitap yerine bir rulo taşır. Genç İsa Emmanuel ise yine nadir olmakla birlikte bu dönemin sikke tasvirlerinde yer almaktadır. Ayakta duran tam boy İsa tasvirlerinde ise İsa küçük bir kürsü/*souppedion* üzerinde durmaktadır. VIII. Mikhail Palaiologos'un gümüş *asper* birimi bu tipin ayrıntılı işlenmiş bir örneğini sunmaktadır. İsa geleneklere uygun olarak bir tunik ve *himation*, tunik üzerine kolsuz bir manto giyimli olarak betimlenmiş olsa da, kostüm detaylarının anlaşılması bu dönemin sikkeleri bakımından zordur. (Grierson 1999, 74.)

II.1.3.3.1. Takdim Edilen İmparatoru Taçlandıran İsa

İsa, önünde diz çökmüş ve arkasında duran Başmelek Mikhail tarafından kendisine takdim edilen imparatoru taçlandırır. (Resim 63-64.)

Konstantinopolis'in geri alınışından sonra VIII. Mikhail Palaiologos'un *hyperpyron* ve *billon* sikkelerinde ilk olarak kullandığı bu tasvir içerdiği anlam ile önem kazanır. Tahtı illegal yolla ele geçirmesine rağmen başkenti tekrar alma hayalini gerçekleştiren VIII. Mikhail bu yolla seçilmiş kişi olduğunu ve Tanrı desteğini aldığını vurgulamak ister.

**Resim 63. *Hyperpyron*. VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282)
(Hallman 2004, 38, 12A.)**

**Resim 64. *Hyperpyron*. VIII. Mikhail Palaiologos. (1261-1282)
(Freeman and Sear 2006, 109, no. 631.)**

11. ve 12. yüzyılın sikkelerinde yer alan İsa tasvirlerini detaylı olarak tekrarlamak anlamsız olacağı için, kısaca gelişmelerden bahsetmek yerinde olacaktır. 14. yüzyıl itibariyle önceki tiplerin modası demode olarak, kullanılmamıştır. Bu dönemde yine de çok az olmakla beraber yeni gelişmeler yaşanmış ve bunun sonucu olarak da imparatorun yeni tasvir tiplerindeki betimleri sunulmuştur. İmparatorun bu yeni tipleri İsa tasvirleri ile beraber bu dönemde sikke ikonografisine değişik ve döneme özgün bir soluk getirmiştir. En önemli iki temel değişiklikte; tahtta oturan yada ayakta duran İsa dizlerinin üzerinde secde pozisyonundaki imparator ile tasvir edilirken, ayakta duran İsa ayakta yada dizlerinin üzerinde iki imparatoru kutsarken/taçlandırır tasvirleridir. (Resim 65.)

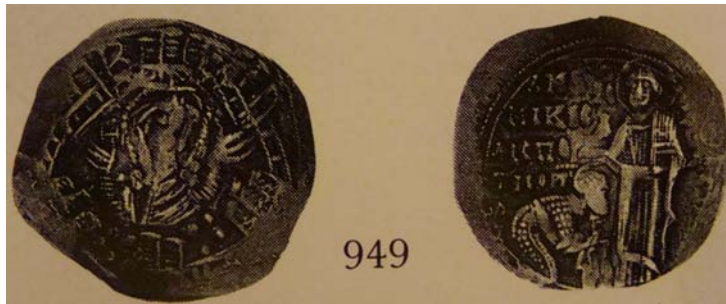
**Resim 65. *Billon trakhy*, VIII. Mikhail Palaiologos
(Bendall-Donald 1974, 3-4, C.2.)**

II.1.3.3.2. Secde Eden İmparatoru Taçlandıran İsa

İsa önünde dizleri üzerine çökerek secde eden imparatoru kutsar. (Resim 66-68.) Palaiologoslar döneminde sikke ikonografisinde giren bu tasvir dönemin ilginç örnekleri arasında yerini alır. Tam boy cepheden pozisyonda duran ve sol elinde Kutsal Kitap taşıyan İsa sağ eliyle imparatoru kutsar. Secde pozisyonunda İsa'nın önünde duran imparator tasviri ilk kez II. Andronikos Palaiologos döneminde ortaya çıkmıştır. Hem İsa'ya minnetini sunma, hem de koruyuculuğuna sığınma göstergesidir. İmparatorluğun tekrar kurulmasında önemli role sahip olan Palaiologoslar Hanedanının, ilahi gücü arkalarına alarak bu önemli görevi tamamladıklarına olan inançları sikke tasvirlerine de yansır. Mevcut bu başarıya ilahi destek ile geldiğini düşündükleri gibi, devam etmesi içinde sonsuz bir hürmet sunma arayışı bu tasvir ile ortaya çıkmaktadır.

Resim 66. *Hyperpyron*. II. Andronikos Palaiologos (1282-1294)
(Hallman 2004, 38, 12B.)

Resim 67. *Hyperpyron*, II. Andronikos Palaiologos (1282-1295)
(Sotheby's 1990, no. 949.)

Resim 68. *Hyperpyron*.

II. Andronikos Palaiologos (1282-1294)

II.1.3.3.3. Tahtta Oturan İsa

1261-1453 yılları arasındaki bu son kronolojik dönemde de, tahtta oturan İsa betimi sikkelerin ön yüzünde devam etmektedir. Bu dönemde İsa kare arkalı ya da arkalıksız tahtta oturur. Dönemin değişmez bir ön yüz tipi olarak sikke ikonografisinde yerini alır.

- Kare Arkalı tahtta oturan İsa (Resim 69.)

Kare arkalı tahtta oturan İsa elinde Kutsal Kitap taşır. Kıvırcık saç ve sakalı ile betimi öne çıkmaktadır.

Resim 69. Gümüş *basilikon*. II. Andronikos Palaiologos-IX. Mikhail (1295-1320)

(Freeman and Sear, 2008, 85, no. 462.)

- Arkalıksız tahtta oturan İsa/*Hyperagathos* (Resim 70-71.)

Arkalıksız tahtta oturan İsa, sol elinde Kutsal Kitap taşırken sağ eli de takdis pozisyonundadır.

Resim 70. *Basilikon*. II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1295-1320)
(Sotheby's 1990, no. 955.)

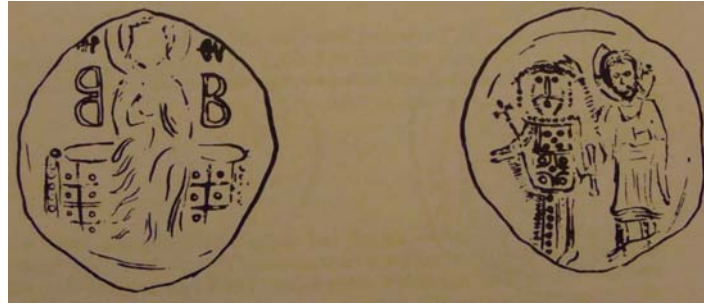
Resim 71. Gümüş *basilikon*. II. Andronikos -IX. Mikhail Palaiologos (1304-1320)
(Hallman 2004, 38, 12C.)

Tahtta oturan İsa'nın VIII. Mikhail ve ardılı II. Andronikos'un altın sikkeleri *hyperpyron* biriminde yer alması sık rastlandığı için alışılmış bir tip haine gelmiştir. VIII. Mikhail'in sikkelerinde İsa arkalıksız tahtta oturur, ya bir kitap yada rulo taşır ve elini önünde dizleri üzerine çökmüş imparatorun başının üzerine koyar. Bu sikke tipinde ayrıca imparatoru İsa'ya takdim eden Aziz Mikhail ise izleyiciye dönük, cepheden büst formda tasvir edilmiştir. II. Andronikos'un altın sikke birimi *hyperpyron* ise, secde pozisyonunda dizlerinin üzerinde çöken imparator ayakta , Kutsal Kitabı taşıyan İsa diğer eliyle imparatorun başına yada nimbusuna dokunmaktadır. II. Andronikos'un *hyperpyron* birimindeki bu tasvirine bakır trakhy biriminde de çok sade bir üslup ile yapılmış olarak rastlanmaktadır. Bu tasvirin bir diğer varyasyonu olarak; İsa önünde secde eden imparatorun arkasında Meryem görülmektedir. Tahtta oturan İsa tipinin varyasyonu V. Ioannes'in iktidarı sırasında basılan az miktarda *basilikon* biriminde rastlanmaktadır. Bu sikke tipinde; betimin arkalıksız tahtta oturan İsa dizlerinin

üzerinde ve izleyiciye dönük/tam cephe V. Ioannes'i kutsamak üzere sola dönmüştür. Yanı sıra; II. Andronikos ve IX. Mikhail, II. Andronikos ve III. Andronikos ile V. Ioannes ve VI. Ioannes'in beraber tasvir edildikleri altın sikkeler ve diğer birimlerde de ayakta duran İsa secde etmiş imparatorları kutsarken betimlenmiştir. Benzer bir tip 5. yüzyılda çok az miktarda basılan solidus biriminde imparator Marcian ve Pulcheria'nın evliliğini kutsayan İsa betimi olarak görülmektedir. Palaiologos versiyonunda ise figürler secde pozisyonunda durularken, 5. yüzyıl örneğinde ise figürler tam boy ayakta verilmiştir. Diğer bir varyasyonda ise imparator figürleri tam boy verilirken, sikkenin üst kısmında sadece İsa'nın büst tasviri yer almıştır. Bu tipin Geç Roma dönemine ait elyazması, fildişi obje ve metal röliker örneklerinde İsa'nın yerine Nike tasvir edilmiştir.

II.1.3.3.4. İmparatoru Taçlandıran İsa-Tam Boy (Resim 72-73.)

Palaiologoslar döneminin başlarında tasvirine rastlanan bu tip önceki dönem örnekleri ile aynıdır. İlk ve ikinci kronolojik dönem örneklerinden farklı olarak kimi sikkelerde ise, dizleri üzerindeki imparatoru İsa taçlandırmaktadır.

**Resim 72. *Billon trakhy*, VIII. Mikhail Palaiologos
(Bendal-Donald 1974, 5-6, C.5.)**

Resim 73. *Hyperpyron nomisma*, V. Ioannes Palaiologos (1341-1391)
(*Helios* 2, 2008, 124, no. 551.)

II.1.3.3.5. Ortak İmparatorları Taçlandıran İsa-Tam Boy (Resim 74-77.)

Dönemin farklı tasvirlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Dizleri üzerindeki ortak imparatorların arasında tam boy duran İsa taçlandırmaktadır. İmparatorluk tahtındaki varis imparatorun yasal olarak kabul ettirilmesi amacı ile kullanılan bu tasvir, Palaiologoslar Dönemi sikke betimlerinin güzel örneklerindedir. Ortak imparatorun ilan edilerek halk tarafından da benimsenmesi amacıyla sikke ikonografisinde kullanılmış bir tiptir. İmparatorluk siyasi politikası sonucu ortaya çıkmış bu tasvirin diğer bir amacı da, ardıl olarak ilan edilen imparatorun İsa tarafından da kutsanarak kabul edildiğini resmen ifade etmektir.

Resim 74. *Hyperpyron*, II. Andronikos (1282-1328)
(*Sotheby's* 1998, no. 597.)

**Resim 75. *Hyperpyron*, II. Andronikos ve IX. Mikhail (1295-1320)
(Sotheby's 1990, no. 952.)**

Resim 76. *Hyperpyron*, II. Andronikos ve IX. Mikhail (1295-1320)

**Resim 77. *Hyperpyron*. V.-VI. Ioannes (1347-1352)
(Bendall-Donald 1979, 138-39, no. 1.)**

II.1.3.3.6. İmparatoru Taçlandıran Tahtta Oturan İsa

Tam boy cepheden betimlenen İsa'nın imparator ya da ortak imparatorları taçlandığı tiplerden farklı olarak, İsa arkalıksız bir tahtta otururken önünde dizleri üzerine çökmüş imparatoru taçlandırır. Ender bir örnek olarak sadece V. Ioannes ve annesi Savoy'lu Anna'nın iktidarları sırasında basılan bir gümüş sikke örneğinde yer almaktadır.

- **Dörtte üç boy profilden arkalıksız tahtta oturan İsa imparatoru taçlandırır.**

Sol tarafında yer alan tam cepheden tasvir edilmiş dizleri üzerinde duran imparatoru kutsayan İsa dörtte üç boy profilden ve arkalıksız tahtta oturur biçimde betimlenmiştir. (Resim 78.)

Resim 78. Basilikon. V. Ioannes-Savoy'lu Anna (1341-1347)
(Bendall-Donald 1979, 138-39, no. 8.)

II.1.3.3.7. İmparator/Ortak İmparatorların Üzerinde Taçlandırılan İsa-Büst

Geç Roma Dönemi sikkelerinde ortak imparatorlar ya da imparator ve imparatoriçeyi üzerlerinde kanatları altına alan Nike tasvirinin yüzyıllara geçtikten sonra İsa betimi içerisinde tekrar yorumlanmasıdır. Bu tasvir, Palaiologoslar Hanedanı imparatorların Bizans sikke ikonografine getirdiği yeni tasvir örneklerinden birisidir.

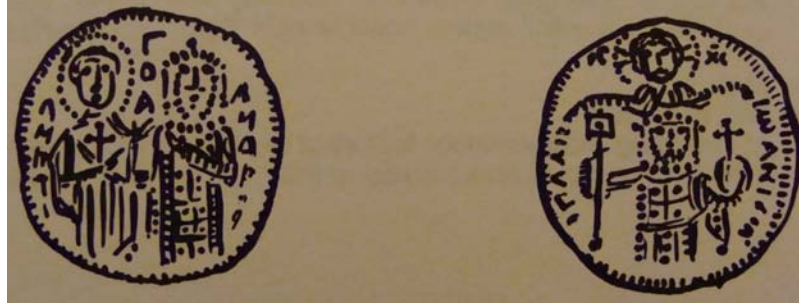
- Dörtte üç boy tasvir edilen ortak imparatorların üzerinde kutsayan İsa (Resim 79.)

Dörtte üç boy ve dizleri üzerinde betimlenen ortak imparatorlar II. Andronikos ve IX. Mikhail'in bakır sikkesinde yer aldığı gibi, tek başına tasvir edilen III. Andronikos'un gümüş sikkesinde de görülmektedir. İlahi gücün koruması altındaki Bizans tahtını sembolize etmektedir.

Resim 79. Bakır *Trakhy*. II. Andronikos ve IX. Mikhail (1294-1320)
(Bendall-Donald 1979, 62, no. 12.)

- Dörtte üç boy tasvir edilen imparatorun üzerinde kutsayan İsa (Resim 80.)

Resim 80. *Basilikon*. III. Andronikos (1328-1341)
(Bendall-Donald 1979, 120-121, no. 7.)

II.1.3.3.8. Büst Şeklindeki İsa Tasviri

Bizans sikkelerinin değişmez bir tipi olarak İsa büstü son dönem örneklerinde de yer almaktadır. Pantokrator İsa tasviri sık kullanılan bir tip olarak dönemin sikke örneklerinde görülmektedir.

- Pantokrator İsa (Resim 81-83.)

Son dönem Bizans sikkelerinde görülen Pantokrator İsa tasviri ilk iki dönem örneklerinden farklı betim tarzıyla ortaya çıkmaktadır. Oldukça çizgisel bir üslup ve özensiz, kaba bir betim işçiliği gösteren bu dönem Pantokrator İsa tasviri dönemin ekonomik ve siyasi bakımdan sıkıntılı ortamını yansıtmaktadır. İnce bir işçilik gözetilerek yapılan bir betim üslubundan ziyade, alelade ve Pantokrator tipini tam olarak ifade etmeyen bir tarzdadır.

**Resim 81. Gümüş *stavraton*. V. Ioannes Palaiologos (1354-1376)
(Hallman 2004, 38, 12D.)**

**Resim 82. Gümüş *stavraton*, VIII. Ioannes Palaiologos (1425-1448)
(Hallman 2004, 39, 12F.)**

**Resim 83. Gümüş 1/2 stavraton. XI. Konstantinos Dragases (1449-1453)
(Hallman 2004, 39, 12G.)**

- Genç İsa büstü. (Resim 84.)

Kıvrıkcık saç ve sakalsız betimiyle genç bir görünümünde tasvir edilen İsa'nın pelerinin içerisindeki sol elinde Kutsal Kitap vardır. Pantokrator İsa betiminden tamamen farklı olan bu tasvir, Emmanuel tasvirinden de elinde bir rulo taşımadığı ve Emmanuel sıfatını niteleyen bir lejandı olmamasından dolayı farklıdır. Sade bir üslup ile İsa'nın oldukça genç tasvir edilen betimi sikkenin ön yüzünde yer almaktadır.

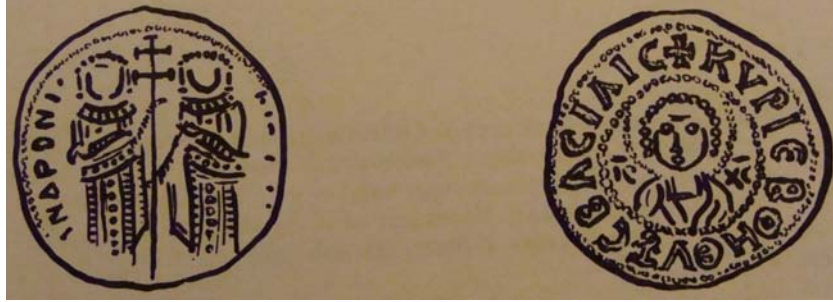

**Resim 84. Billon aspron trakhy, VIII. Mikhail Palaiologos.
(Bendall-Donald 1974, 3-4, C.1.)**

- Çift sıra bordür içinde İsa büstü. (Resim 85.)

Genç İsa tasvirinin değişik bir tipte, çift sıra bordür içerisinde lejandla çevrelendiği bu tasvir Palaiologoslar döneminde ilk defa bakır sikkelerde

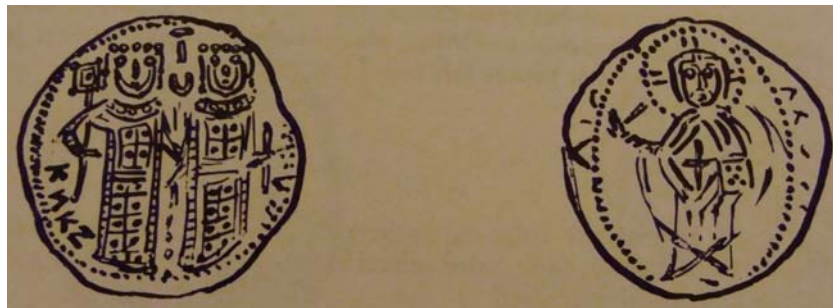
görülmektedir. İsa'nın kıvrıkcık kısa saçlı ve sakalsız betimi yer alırken, göğse kadar yapılan tasvirinde elinde taşıdığı Kutsal Kitap ya da bir rulo örneğine rastlanmamaktadır.

**Resim 85. Bakır *Trakhy*, II. Andronikos-IX. Mikhail (1294-1320)
(Bendall-Donald 1979, 82, no. 27.)**

II.1.3.3.9. *Mandorla* İçerisinde Tam Boy İsa Tasviri (Resim 86-88.)

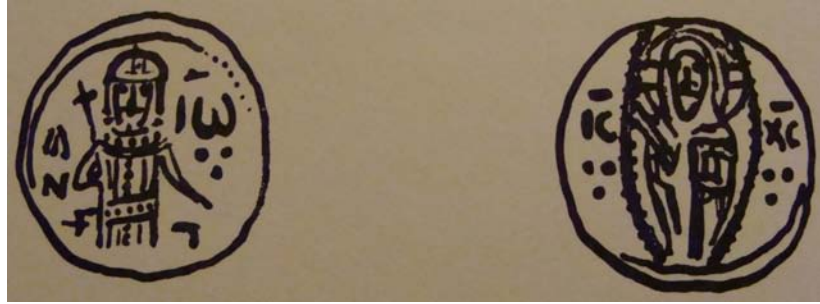
Bir *mandorla* içerisinde tam boy cepheden tasvir edilen İsa sol elinde Kutsal Kitap taşırken, sağ eli takdis pozisyonundadır. Sadece, son dönem sikke örneklerinde rastlanan bu tip, Batı sikke betimleri etkisi altında kalınarak Bizans sikkelerine yansır. Venedik sikke örneklerinde kullanılan bir tip olan *mandorla* içerisinde İsa tasviri dönemin gümüş ve bakır sikkelerinde ortaya çıkar.

**Resim 86. *Basilikon*. V.-VI. Ioannes (1347-1352)
(Bendall-Donald 1979, 140-41, no. 3.)**

Resim 87. Follaro. II. Manuel (1391-1423)
(Bendall-Donald 1979, 166-67, no. 12.)

Resim 88. Follaro. VIII. Ioannes (1423-1448)
(Bendall-Donald 1979, 174-75, no. 5.)

Altın sikkelerde hiç görülmemesi ve çok ender basımı olmasından dolayı, bir *mandorla* içerisindeki İsa tasviri çok fark edilir bir tip olmamış, fakat Palaiologoslar döneminin kendisine özgü tiplerinden biri olarak son dönem Bizans sikke ikonografisinde yerini almıştır. 1284-85 yıllarında Venedik altın sikke birimi *dukatın* ön yüz tasviri olarak *mandorla* içerisindeki İsa tipi nümizmatlar tarafından iyi bilinmektedir. Bir çeşit nimbusun genişletilmiş formunda olan badem şekilli mandorla, İsa tüm vücudunu kavrar. Venedik *dukatındaki* figür İsa'nın Göğe Yükselişi'ni ifade etmekte ve St. Markos kilisesinin merkez ufak kubbesinde yer alan dizayn ile aynı üslupla yıldız motifleri ile çevrelenmiştir. Doğu, Ortodoks inancında ise her ne kadar sadece bu tanımlama ile sınırlandırılmasa da, *mandorla* Synoptic İncillerde Tabor Dağında İsa'nın Başkalaşım/Metamorfoz ile özdeşleştirilmiştir.⁶⁵ *Mandorla* içerisinde ayakta duran İsa Palaiologos sikkelerinde; çok nadir basımı olan V. Ioannes ve VI.

⁶⁵ Bkz.; Matt. 17:1-8; Mark. 9:2-8; Lukas 9:29-36.

Ioannes'in *basilikon* biriminde ve II. Manuel ve VII. ya da VIII Ioannes'in küçük bakır *follaro* biriminde olmak üzere üç defa görülür. Küçük bakır *follaro* birimindeki *mandorla* motifinin Başkalaşım ile bir yakınlığı yoktur. Bu tip küçük sikkelerin kitap süslemeleri ve freskolarda yer alan sahnenin formunda yer alan havarilerin de yer alması için alanı çok dardır. Fakat, *basilikon* biriminde İsa'nın üzerinde durduğu küçük üçgen Tabor dağının zirvesini ifade ettiği için *mandorla* açık bir biçimde Başkalaşım sahnesini vermektedir. Minyatür ve el yazma eserlerde aynı üslup ile betimlenmiş *mandorla* içerisinde figürler bulunmaktadır. Voordeckers, minyatür örnek ile karşılaştırıldığında sikke dizaynındaki detayların Hesychast düşüncenin bazı doktrinlerinden çıktığını, fakat benzer açılal nimbusların İsa'nın tasvirlerinde Kutsal Bilge olarak ortaya çıktığını ve Platoncu felsefenin fikirlerini ima ettiği düşüncesini vurgulamıştır. (Grierson 1999, 75.)

II.1.3.3.10. İsa Khalkites (Resim 89-93.)

Bir *souppedion* üzerinde yükselen ya da sadece tam boy, cepheden sol elinde Kutsal Kitap, sağ eli takdis pozisyonundaki İsa tasvirleri *İsa Khalkites* tipi olarak sınıflanmaktadır. Palaiologoslar döneminin bakır ve gümüş sikkelerinin ön yüzünde yer alan *İsa Khalkites* tasvirine, Trabzon İmparatorluğu çukur gümüş sikkelerinin arka yüzünde rastlanmaktadır. Trabzon İmparatorluğu sikke örneklerinde *İsa Khalkites* sikkenin arka yüzünde yer alırken, ön yüzünde ise tam boy sola doğru Meryem *Hagiosoritissa* görülmesi, Bizans ikonografisindeki *Deesis* sahnesi ile örtüşmektedir.

Resim 89. *Trakhy*, II. Andronikos (1282-1328)

(Bendall-Donald 1979, 46-5, no. 16.)

Resim 90. Basilikon, V. Ioannes ve Savoy’lu Anna (1341-1347)
(Bendall-Donald 1979, 134-35, no. 5.)

Resim 91. Gümüş aspron trakhy, Trabzon İmparatorluğu, I. Andronikos Gidon
(1222-1235)

(Gemini 2008, 129, no. 543.)

Resim 92. Gümüş aspron trakhy. İsa Khalkites, Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidon

(Freeman and Sear, 2006, 88, no. 539.)

**Resim 93. Gümüş *aspron trakhy*. İsa Khalkites, Trabzon İmparatoru I. Andronikos
Gidon**

(Freeman and Sear, 2006, 88, no. 538.)

II.2. BİZANS SİKKELERİNDE MERYEM TASVİRLERİ

II.2.1. Bizans İkonografisinde Meryem Tasvirleri

Yunan terminolojisinde Meryem İsa'nın annesi, *aeiparthenos* ve *Theotokostur*. Teolojik olarak bakıldığında Meryem kültü özellikle kadınlar olmak üzere fakir ve aciz kişilerin sosyal beklentilerini yansıtmaktadır. Meryem'e adanan birçok kilise bulunmakta ve onuruna farklı günlerde kutlamalar yapılmaktadır. Ortodoks kilisesinde Tanrı Anası Meryem, melekler ve Vaftizci Yahya itibar ve hürmette özel bir yere sahip olmuştur. Meryem kültü 843 yılında ikonalara gösterilen hürmetin tekrar yapılandırılması ile Konstantinopolis'te taze bir hız kazanmıştır. Tasvirleri İstanbul'daki Hagia Sophia ve İznik'teki Koimesis kilisesindeki anıtsal mozaiklerde görülür. Küçük heykeltıraşlık objelerinde ise; özellikle ikona ve boyuna asılan rölikerlerde Meryem ve İsa tasvirleri 843 yılından önce de var olmalıdır. İkona, röliker kolye ve *enkolpion* gibi küçük el sanatlarındaki objeler hayli minyatürleşmiş bir biçimde yapılmış olup, ikonalar olarak giysi altında göğüs üzerinde taşınması 8. yüzyıl-9. yüzyıl arasını, yani hem ayrımcılığın ve kargaşanın hala ilerleme ile gündemde olduğu hem de daha sonra ikona saygınlığının tekrar yapılması için hızlı bir süreç olan bu tarihleri vermektedir. (Resim 94.) Bu tip objelerin nadir olması ve özellikle boyanmış tasvirlerin, bu tip objelere ayrı bir önem katmaktadır. Kerch'de bu tip minyatür ikonaların bulunması ise belki de Bizans otoritelerinin kıyımından kaçan ikona hürmetkârlarının kaçarak Kırım'a yerleşmesi olarak açıklanabilir. (Piatnitsky 2000, 60, B 20.)

Resim 94.

Röliker *enkolpion*. 10. yüzyıl ortası¹⁰⁵

¹⁰⁵ Cormack-Vassilaki 2008, 229, 230, no. 201.

İkonoklasmus döneminde III. Leon 726 yılında tüm tasvirlerin birer idol olduğunu ve pagan kültürden kalan bir gelenek olduğunu resmen açıklayarak yasaklamış ve yok edilmelerini emretmiştir. Sadece kiliselerdeki ikonalara hürmet edilmesine izin verilmesine rağmen, daha sonra 753 yılında V. Konstantinos iktidarı sırasında gerçekleşen Hieria Synod’unda İsa, Meryem ve azizlere ait tüm resmedilmiş tüm tasvirlerin yok edilmesi duyurulmuştur. İkonoklasmus döneminden önce de Bizans sanatında en çok tasvir edilen figür olarak İsa’dan sonra Meryem gelmektedir. 726 yılında başlayan bu tasvir yıkıcı oluşum 787 yılında, ikonalara yapılan hürmetin derecesi arasındaki teolojik ayrım ile son bulmuştur. 726-787 arasındaki bu ilk oluşum ‘İlk İkonoklastik Tartışma’ dönemi olmuştur. ‘İkinci İkonoklastik Tartışma’ dönemi ise 814 yılında imparator Ermeni lakaplı V. Leon ile başlayıp 842 yılında Theophilos’un ölümü ile son bulmuştur. İkonoklasmus döneminin sona ermesi ile İkonodüllerin kazandığı zafer sonrası Meryem, dini figürler içerisinde ilk tasvir edilenlerden birisidir. III. Mikhail mühürlerine Meryem tasvirlerini koyarak İkonoklasmus öncesi dönemi sürdürmeye devam etmiştir. Patriklerinde aynı davranış içerisinde oldukları görülmektedir. Konstantinopolis Patriği Photios (858-67 ve 877-86) Meryem tasvirini mühürlerinde ilk olarak kullanan kilise mensubudur. Bu dönemden itibaren de patriklere ait mühürlerin tasvirlerinde Meryem hemen hemen değişmez bir yere sahip olmuştur. (Nerssesian 1960, 71.) Ayrıca Hagia Sophia kilisesinde ilk restore edilen pano da Meryem’e aittir.

Meryem’in ikonalarda "Tanrı Anası" olarak beş tasviri görülmektedir. En önemlisi *Blakhernitissa*, *Hodegetria*, *Hagiosoritissa* ve *Nikopoios* tasvirleridir.¹⁰⁶ Meryem’in ikonalarda ise İsa ile beraber tasvir edilmesinin sebebinin kısaca *Theotokos* yani Tanrı Anası olarak hürmet görmesidir. Kostüm renginin ya koyu bir erguvan ya da kırmızımsı kahverengi olması da Meryem’in aynı zamanda "*Yeryüzünün Anası*" olmasını vurgulamıştır.

Meryem aynı zamanda imparatorluğun başkenti Konstantinopolis’in koruyucusudur. Kilise mensuplarını takip eden tarihçiler ve kronik yazarları da Konstantinopolis’in kuruluşunda Meryem’e atfedildiğine inanmışlardır. Şehri

---

¹⁰⁶ VII. Konstantinos’un "*Seremoniler Kitabı*"nda bahsedilen Khemevti ikonası hakkında bir bilgi olmadığı gibi hiç bir hacı da bu ikonadan bahsetmemiştir. (Carr 2002, 80.)

istilalardan koruduğuna inanılmış ve inananlara göre, 626 yılında Avar, 677 ve 717-18 yılları arasında Arap istilalarından ve 860 yılındaki Rus saldırısından şehri Meryem'in koruduğu dşnlmştir.¹⁰⁷ 717-18 yılları arasında gerçekleşen Arap istilaları sırasında geri çekilen Halife mer yönetimindeki ordu 15 Ağustos'ta anılan Meryem'in ölüm gününde Konstantinopolis'e saldırılarına tekrar başlamıştır. Bizans halkı şehri korumak için çaba göstermişlerdir. Saldırıyı bitiren Arap kuvvetlerine ait birçok donanma gemisinin dönüş yolunda Marmara Denizinde çıkan fırtına sonucu batması, Ege Adası olan Thera'nın volkanik patlaması sonucu birçok geminin yanmış olması ve donanmanın ufak bir kısmının Bizans Devleti tarafından bozguna uğratılması da hep Konstantinopolis'in koruyucusu Theotokos'a yorulmuştur. (Treadgold 1997, 349.)

Bu inanç ile Blakhernae Manastırında Meryem'in *maphorionu* saklanmış, saldırı sırasında surlar boyunca gezdirilen Meryem'e ait bu çok değerli eşya sayesinde istilacıların savaşı bıraktıklarına inanılmıştır. Meryem'e verilen Konstantinopolis'in koruyucusu itibarı ise imparatorların zafer ile döndükleri savaşlardan sonraki şehre ilk girişlerinde yceltirmiştir. 971 yılında Bulgarlara karşı kazandığı zaferden dönen Ioannes imiskes şehre önündeki imparatorluk arabasına koydurduğu Bulgaristan'dan ele geçirilen Meryem ikonası ile girmiştir. Benzer zafer sonrası sefer dönüşleri II. Ioannes ve I. Manuel Komnenos iktidarları sırasında da yaşanmıştır. Mikhail Palaiologos ise 1261 yılında Konstantinopolis'e girişinde Altın Kapı'da başkenti tekrar kazanmayı sağlayan mucizevî Hodegetria ikonası ile karşılanmıştır. (Nersessian 1960, 73.)

Bu anlamda Konstantinopolis, Tanrı Anası Meryem inancı içerisinde en güçlü ve merkezi yerdir. Hacıların birçok mucizesini bildirdikleri ikonaların burada hürmet gördüğü bilinmektedir.¹⁰⁸ Meryem ikonalarının kopyalarının da asılları gibi kutsal bir kimliğe sahip olduklarına inanılmaktaydı. Zira, erken tarihli ilk ikonaların insan eli

---

¹⁰⁷ Paskalya yortusunun Pazar ayininin 5. kısmında Meryem'in adı anılarak şehri kurtarmak için araya girmesine teşekkür edilirdi. (Nersessian 1960, 72.)

¹⁰⁸ Kutsal yerlere seyahat etmekten te Bizans dünyasında hacı bir tamamen hürmet eden *proskynetes*dir. Bizans dünyasında hacıların yaptığı kısa ya da uzun mesafeli yolculuktan çok tutku ile yola çıkma ve amaca ulaşma çok daha önemli olduğu için, yaratıcı Bizans hacılık terminolojisinde seyahatin içeriğinin çok önemi olmamıştır. (Carr, 2002, 76.)

değmeden yapılmış oldukları inancı, kopyalarının da kutsallığını doğrudan etkilemiştir.¹⁰⁹

Orta Bizans Döneminde Sinai Dağında göğsünde çocuk İsa'yı taşıyan Meryem'in yanında ayakta durarak yardım dileyen kâhin ya da aziz tasvirleri içeren farklı ikonalar vardır. (Nersessian 1960, 75.) 10. yüzyılın sonlarına tarihlenen aralarında Meryem ikonaları da olmak üzere çok sayıda fildişi obje bu yıllarda Bizans imparatorlarının doğudaki başarılı seferlerinden çok miktarda fildişi ile dönmelerine bağlanır. (Piatnitsky 2000, 73, B 43.)

Dini tasvirlerin kullanımı bakımından sikkeler diğer resmi vasıtalar ile karşılaştırıldığında çok daha muhafazakârdır. Meryem tasviri 6. yüzyılın sonundan itibaren kurşun mühürler dâhil olmak üzere tüm sanat objelerinde kullanılmasına rağmen, sikke ikonografisine ancak 9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl başında VI. Leon (886-912) iktidarında basılan sikkelerle girmiştir. Bu tarihe kadar sikkelerde Meryem tasvirleri görülmez.

Ortodoks ikonografisinin örneklerini içeren çeşitli sanat kollarına ait objelerde ise Meryem tasvirlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Galaktotrophousa Yunanca emziren anlamına gelir.¹¹⁰ Tasvirde Meryem bebek İsa'yı emzirirken görülür ve ikonografik olarak varyasyonları İkonoklasmus Dönemi öncesine tarihlendirilmektedir. İsa'nın emme yolu ile beslenme ihtiyacının vurgulanması tekrar vücut bulması, doğması ile bağlandırılmış olmakla beraber bu emme davranışı gelecekteki İsa'nın Çarmıha gerilişini de ima etmektedir. (Evans 2004, 645, no. 215.) Galaktotrophousa tipi Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde de varlığını sürdürerek, farklı yıllara tarihlenen ikonalarda tasvirlerine rastlanmaktadır. Bu bakımdan, her ne kadar çok sık kullanılmasa da, Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren başlayarak görülen bu tipin Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde de sürmesi tasvir ikonografisinde kalıcı bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Meryem'in en önemli ünvanı ise "Tanrı Anası" "*Theotokos*"tur.¹¹¹ *Theotokos* (*θεοτόκος*) iki Yunanca kelimenin; *θεος* - 'Tanrı' ve *τοκος* - 'doğuran' birleşimidir. Anlam olarak; Tanrı taşıyan ya da Tanrı'yı doğuran kişi anlamına gelse de, Ortodokslar

¹⁰⁹ Bkz.; Sözlük, *Acheiropoieta*.

¹¹⁰ Meryem'in bu ikonografik tipi Batı'da Meryem *Lactans* olarak bilinmektedir.

¹¹¹ Bkz.; Sözlük, *Theotokos* (*θεοτόκος*).

bu kelimeyi tam olarak Tanrı Anası manasında kullanırlar. Özellikle, *Theotokos* ikonalarında kelime **MP ΘV** kısaltması ile yer almıştır. Teolojik olarak, Tanrı Anası ebedi bir duyu olarak ve Meryem'in Tanrı'nın ebedi oğlunu doğurmuş olması algılanmamalıdır. Daha çok Enkarnasyon/vücut bulma düşüncesinde, tanrısal doğasına rağmen Tanrı'nın oğlu insan doğasını almıştır. Teolojik olarak da Meryem'in *Theotokos* olarak adlandırılması bu sebeptendir. İsa hem tam bir insan ve hem de Tanrı doğasına sahip olduğu için, Meryem de İsa'nın insan doğasında vücut bulmasını ve insanoğlunun kurtarıcısı olmasını doğrulamak için *Theotokos* olarak adlandırılmıştır.¹¹²

Erken Hristiyanlık döneminde de Meryem bir tanrıça olarak algılanmamaktadır. Hristiyanlıkta yer alan Meryem kültü pagan kültüründe hâkim olan tanrıça inancından çok farklı bir yere sahiptir. Aslında Tanrı inancının başında insan bir arabulucu olması gerekliliği devam etmektedir. Hristiyan öğretilerinde hiyerarşik pozisyon olarak "Kutsal Üçlünün/*Trinity*" hemen altında yer alması için Meryem seçilmiştir. Meryem'in bu hiyerarşik sıralama anlamındaki *Theotokos* ünvanı günümüz Ortodoks inancında hala yerini korumaktadır. Origen (M.S. 185-254) tarafından ve kendisinden sonra gelenler tarafından Meryem'den *Theotokos* olarak söz edilmektedir. Daha sonra 431 yılında Efes Konsilinde Hristiyan Kilisesinin aldığı resmi karar ile Meryem Ortodoks öğretilerinde "Tanrı Anası/*Theotokos*" olarak tanınmıştır. Efes Konsili'nde alınan bu kararda Meryem kültürünün gelişmesine sebep olmuştur.

Tanrı Anası olarak Meryem'e hürmet içeren tasvirler ise ağır bir gelişim sergilemiş ve 431 yılındaki Efes Konsilinde Meryem'in bu kutsal tarafı resmen kabul edilerek *Theotokos* tasvirleri gelişim sürecine girmiştir. (Rosenau 1943, 231.)

Üçüncü Ökumenik Konsil¹¹³'de, Nesturilere karşı olan Efes Konsili'nde, M.S. 431 yılında *Theotokos* tabiri Meryem'in oğlu İsa'nın, gerçekten Tanrı'nın oğlu

---

¹¹² Aslında bu durumda klasik dönemin Grek-Romalı dininde görülen birçok tanrısal kadın figürünün diğer tanrıların, yarı-tanrıların ve kahramanların anası olması ile; Vulcan'ın annesi olan Juno, Aeneas'ın annesi Afrodit tam bir zıtlık içerisinde.

¹¹³ 431 yılında Efes kentinde yapılan Üçüncü Ökumenik Konsil'de resmen *Theotokos* kelimesinin kullanımı doğrulanmıştır. Karşı görüş ise Nestorios ve sonra da Konstantinopolis Patriği tarafından savunulmuş olan Meryem'in "*İsa'nın Annesi*" anlamındaki "*Khristotokos*" olarak adlandırılması olmuştur. Bu karşıt görüşe göre; Meryem'in İsa'nın tanrısal doğası ile ilgili değil de insan doğası olarak annesi olması konusunda sınırlanmasıdır. İskenderiyeli Kyril tarafından desteklenen Nestorios aleyhtarları ise bu görüşü İsa'yı Meryem'in oğlu ve tanrısal doğası olarak ikiye ayırdığını söyler. Bunun da Ortodoks görüşünde yer alan İsa'nın doğası ile ilgili vücut bulma ve insanoğlunun kurtarıcısı olmasına aykırı ve zararlı olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat, Konsil tarafından Nestoriosçuların bu görüşü dine aykırı bir düşünce olarak kabul edilerek aforoz edilerek Meryem için *Theotokos* ünvanı tanınmıştır.

olduğunu vurgulamak için tamamen Meryem'e ithaf edilmiştir. Bu Konsil aldığı karar ile, "Kilise Babalarının" Meryem hakkında Tanrı Anası ünvanıyla konuşmalarında tereddüt etmemeleri konusunu aydınlatmıştır. Bu da benzer kaynaklardan, Antakya'lı Aziz Ignatios (M.Ö.110), İskenderiye'li Aleksandros'un (328) olmak üzere gerçek olduğuna daima inandıklarını teyit eder. Konstantinopolis Patriği Nestorios ve imparator II. Theodosios Meryem'in insani ve tanrısal iki doğası olduğunu, Meryem'in tamamen doğal bir biçimde insan doğası içindeki İsa'yı doğurduğu ve dolayısıyla Tanrı Anası olamayacağını düşünerek beyan etmişlerdir. Pulkheria ile İskenderiye'li Kyril ise Theotokos kavramını desteklemiş ve 431 yılındaki Efes Konsili'nde Theotokos kavramı resmen kabul edilmiştir. Yaşanan karmaşa ve 431 yılında alınan bu karardan yaklaşık iki yıl sonra, hem II. Theodosios hem de Nestorios Theotokos kavramını kabul etmişlerdir. Bu anlamda, İskenderiye'li Kyril ve taraftarlarının inancı doğrultusunda Meryem'in Theotokos olduğu, İsa'nın tek bir doğaya sahip olduğu, Nestorios'un fikrinin ise bir heretik ve kabul edilmiş doktrinlere aykırı, olduğu kabul edilmiştir. (Treadgold 1997, 92.)

Meryem Ortodoks ilahilerinde çoğunlukla *Theotokos* olarak adlandırılmıştır. Kuran-ı Kerim ise Meryem'in ve oğlu İsa'nın tanrısal olmadığını ve sadece "onurlandırılmış hizmetkârlar" olduklarını kesinlikle beyan etmiştir. (Kuran-ı Kerim, 21.26)

Antik Mısır Tanrıçası İsis ile bağlantısı olduğu düşünülen bu ünvanının ilk kullanımına Roma'lı Hippolytus tarafından yazılan bir metinde ve 3. yüzyıldaki bir *troparion*da rastlamaktayız.¹¹⁴ İskenderiye'li Athanasios Ariusçulara karşı verdiği vaizlerinde ve Nazianzos'lu Gregorios Hristiyan inancının temelini kurucularından biri olarak bu ünvanın kullanımını kabul etmiştir. Antakya Okulunda bu görüşe karşı olanlar da sadece "insana hayat veren" ünvanını kabullenmişlerdir. Nestorios ise *Theotokos* teriminin ne İncil'de geçtiğini, ne de Kilise Babaları tarafından kutsallaştırıldığını söyleyerek, Meryem'in doğası itibarıyla Tanrı doğuramayacağı ve bu ünvanın Meryem'in tanrıça olduğu anlamına geleceğini tartışmıştır. Yine de, Nestorios uzlaşma adına "*Khristotokos*" ya da "*Theodokhos*" alternatif ünvanlarını önermiş, *Theotokos* teriminin kabul edilebilir olması hakkında isteksizce hem fikir olmuştur. İskenderiye'li

---

¹¹⁴ Bkz.; Sözlük *troparion*.

Kyryl ise bu ünvanı savunmuştur. Sonunda, hem Papa I. Celestine'in yönettiği Roma Synod'unda hem de Efes Konsili'nde alınan kararlarla resmen bu unvan kabul edilmiştir. (Podskalsky 1991, 2070.)

Meryem Tanrı Anası olarak adlandırılan ikona tasvirlerinde, ünlü "Hodegetria/Yol Gösteren" ikonasında olduğu gibi bebek İsa'yı kollarında taşımaktadır. Meryem oğluna doğru, sanki kurtuluşun yolunu gösterircesine bakmaktadır. Kendi vaazlarında *Theotokos* için açıkça çok özel olarak hürmet gösteren VI. Leon döneminde de Bizans sikkelerinin arka yüzüne Meryem tasviri ilk kez basılmıştır. Yine imparatorun Meryem tarafından taçlandırılması ilk kez, VI. Leon zamanında yapılan fildişi bir tasvirde yer almaktadır. Meryem burada tekrar aracı görevi üstlenmektedir. (Nersessian 1960, 73.)

Orans pozisyonundaki Meryem tasviri; dua eder halde eller dışarıya doğru açılmış *Blakhernitissa* (*Βλαχερνίτισσα*) olarak bilinmektedir. (Resim 95.) (Sevcenko 1991, 2170.) Cepheden tasvir edilen Meryem orans pozisyonundadır. Bu adı da Konstantinopolis'te bulunan Meryem'in kutsal varlığının en güçlü olduğu yer olan ve hacılar tarafından hürmet göstermek amacıyla ziyaret edilen Blakhernae Manastırı'ndaki ünlü ikonadan almıştır. *Blakhernitissa* tipindeki Meryem'in yarım-boy figürü VI. Leon'un sikkelerinde tasvir edilmiş olmasına rağmen, bu ünvanın standart tipinde Meryem'in tam boy figür olarak betimlenmiştir. Anlaşılacağı gibi, *Blakhernitissa* adı bir tek tip değil, Meryem'in bir dizi ikona tipi için kullanılmıştır.

Çok farklı biçimde Meryem tasvirleri içeren ikonaların Blakhernae manastırında olduğu bilinmektedir. Bu manastırda, 8. yüzyıla tarihlenen bir Meryem ve Çocuk İsa ikonası vardır. İkonaların manastıra 10. yüzyılda yerleştirildiği düşünülmektedir. Manastır kompleksi içerisinde yer alan Aziz Photeinos şapelinin yakınındaki imparatorluk hamamı alanında mermer tasvirinde Meryem ellerini açık olarak uzatmış, kutsal su ya da *hagiasma* akıtmaktadır. III. Romanos Argyros tarafından 1030/1 yıllarında Blakhernae manastır kilisesinde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında eski bir Meryem ikonası ortaya çıkmıştır. İkona, kolunda İsa'yı taşıyan Meryem tasvirini içermektedir. Blakhernae manastırındaki Meryem ikonalarından biri de, manastır kilisesinde tül ile kapatılmış olarak korunmaktadır. İnanışa göre; her Cuma akşamı bu tül mucizevî bir biçimde insan eli değmeden yukarıya kalkmaktadır. Bu mucize olarak

gerçekleşen ve adet haline dönüşen bu olaydan, 11. yüzyılın ikinci yarısından daha doğrusu 1204'ten sonra hiç bahsedilmemiştir. Blakhernitissa olarak bilinen diğer bir ikona tipi ise 11. yüzyıl boyunca imparatorlara düzenli olarak seferlerinde eşlik etmiştir.

Resim 95.

Tanrı Anası. Cameo, 11.-12. yy.¹¹⁵

Göğsünde Çocuk İsa'nın figürü olan madalyonla dua eder pozisyonundaki Meryem ikonası *Blakhernitissa* tipinden türemiş olup, *Episkepsis* olarak bilinmektedir. (Resim 99.) Göğsünde İsa'nın büst tasviri olan bir madalyon taşıyan tip ise *Nikopoios* olarak sınıflanmaktadır. Blakhernae Manastırında korunan orans pozisyonundaki *Blakhernitissa* tasvirli ikonada Meryem tam boy betimlenmiş olabileceği gibi, yarım boy bir betim olma ihtimali de bulunmaktadır. Bununla beraber, 11. ve 12. yüzyıllara ait sikke ve kurşun mühürlerde *Blakhernitissa* sıfatını taşıyan Tanrı Anası tasviri yarım boy olarak görülür. Dolayısıyla, orjinal *Blakhernai* ikonasının da yarım boy tasvir edilmiş olabileceği bir olasılıktır. Yanı sıra, benzer tasviri taşıyan çok sayıda ikona örneğinin yanı sıra taşınabilir sanat objelerinden cameo'lar da sık rastlanan bir tip olan *Blakhernitissa* ender bir örnek olan cam bir ağırlıkta da yer almaktadır. (Piatnitsky 2000, 239, S57.) (Resim 96-99.)

Resim 96. *Blakhernitissa*. Cameo.

11. yüzyıl. (Bank 1978, no. 166.)

¹¹⁵ Yeşim taşından yapılmış oval *kameoda* orans pozisyonunda ve bir *souppedion* üzerinde ayakta duran Tanrı Anası tasviri vardır. Halesi *intaglio* olup, tüm kompozisyon geniş bir bordür ile çevrelenmiştir. (Buckton 1994, 158-59, no. 172.)

11. yüzyıla ait sikke ve mühürlerde Meryem'in orans pozisyonundaki tasviri sıklıkla kullanılmıştır. Bu tipin günümüze kadar ulaşan çok sayıdaki mermer eserlerde yer aldığı da görülmektedir. *Blakhernitissa* ünvanı bu mermer eserlerde her ne kadar isimlendirilmese dahi, büyük bir olasılıkla *Blakhernitissa* tipidir. Muhtemelen kilise apsiserinde yer alan, İsa olmaksızın betimlenmiş Meryem'in orans pozisyonu ile aynı kutsal tasvir tipidir. (Casson 1928, 93.)

Resim 97.

Orans Pozisyonunda Meryem.

Yılantaşından kabartma madalyon.

1078-81.¹¹⁶ (Buckton 1994, 158, 171.)

Resim 98.

Blakhernitissa. Kantaşı cameo.

Konstantinopolis. 11. yüzyıl başları.

(Kirin, 2005, 60, no. 4.)

¹¹⁶ *Serpentine*'den Konstantinopolis'te yapılan roundel 17.5 cm çapı ile bir mücevher olarak kullanılması zor bir objedir. Bunun yanı sıra, karşılaştırılabilir bu ölçüde bir obje olmadığı için fonksiyonu hakkında kesin olarak bir bilgi yoktur. Bir kilise eşyasının parçası ya da kapısının çevresinde yer aldığı düşünülmektedir. Yuvarlak yüzeyde Meryem'in orans pozisyonunda büstü vardır. Başında maphorion ve halesiyle Meryem dua etmektedir. Üslup olarak incelikten uzak olmasının yanında, geniş ve ağır yapısı ile 11. yüzyılın özelliklerini göstermektedir. Yuvarlak objenin ikonografisi de sıra dışıdır. Meryem'in bu tasvirinde kollar önden yükselmek yerine neredeyse iki yanda dua eder pozisyonundadır. Tam olarak bilinmemekle beraber, 11. yüzyıla tarihli sayısız kurşun mühürde de Meryem benzer duruşta tasvir edilmiştir. Yuvarlak objenin kenarında "+ ΘΚ [ΒΟ]ΗΘΕΙ ΝΙΚΗΦΟΡΩ Φ ΙΛΟΧΡΙΣΤΩ ΔΕΣΠΟΗ ΤΩ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗ" (Tanrı Anası, İsa sever efendimiz Nikephoros Botaneiates'e yardım et) yazısı vardır. (Evans 1997, 176-77, no. 130.) Meryem'in bu tasvirinin koyu renkli ve benekli serpentine taşından yapılmış olması, bu dönemde değerli taş oymacılığı da dahil olmak üzere kıymetli maddelerin tümüne ikona üretiminin adapte olduğunu göstermektedir. Bizans sanatında oldukça gelişmiş ve yayılmış olan fildişi oyma eserlerin bu madalyon objeye örnek olduğu ise açıktır. (Weitzmann 1978, 26, Fig. B; Buckton 1994, 158, 171.; Ousterhout 1997, 176-77, 130.)

11. yüzyılın ortalarında basılan farklı sikke tiplerinde görülen cepheden orans pozisyonundaki Meryem tipi *Blakhernitissa* olarak sınıflandığı gibi, kimi zamanda göğsünde İsa'nın büstü olan madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem tipi için de *Blakhernitissa* sıfatı kullanılmıştır. (Carr 2002, 78, dip. 11.) Yanı sıra 11. yüzyıla tarihlenen mühürlerde de, sikkeler ile paralel olarak Meryem'in bu betimi *Blakhernitissa* tipi olarak görülmektedir. (Evans 1997, 45-47, no. 12.)

Resim 99.

***Blakhernitissa*. Ağrlık.**

Konstantinopolis (1055-56)¹¹⁷

(Buckton 1994, 149-50, no. 164.)

İkonoklasmus Dönemi sonrasında, 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans sanat eserlerinde kutsal tasvirlerin kullanımında eskiye oranla büyük bir çoğalma olmuştur. Kutsal tasvirlerle yapılan bu rağbetin geçmişte yaşananların bir tepkisi olarak geliştiği izlenmektedir. Bu dönemde, orans pozisyonundaki Meryem tasvirinin bir çok farklı varyasyonu ikonografiye Konstantinopolis'te girmiştir. Buna rağmen eserlerde sadece iki Meryem orans tipinin tanımlandığı bilinmektedir. Bunlar tipler; a) Çocuk İsa olmaksızın orans pozisyonundaki Meryem ve b) Göğsünde Çocuk İsa tasviri bulunan madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem betimleridir. Her iki tipte Bizans sanatında oldukça popüler olup fresko, mozaik, ikona ve diğer taşınabilir sanat objelerinde sıklıkla kullanılmışlardır. (Teteriatnikov 2005, 225.) N. Teteriatnikov, göğsünde İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem tasvirinin, B. Pentcheva tarafından 12. yüzyılda geliştiğinin vurgulandığını belirtir. Bu tasvirin Meryem'in kutsal örtüsünün mucizesinden gelmekte olduğu, aslında *Blakhernitissa* tasvirinin bir çok sayıda üretilen çeşidinden biri olarak Bizans sanatında oldukça yaygın

¹¹⁷ Gümüş yaldızlı ve üzerinde Tanrı Anası büstü olan ağırlık imparatoriçe Theodora'nın iktidarı sırasında (11 Ocak 1055-31 Ağustos 1056) Konstantinopolis'te yapılmıştır. Meryem tunik ve mapharion giyimli olup, tasvirin çevresinde bir ons (2 gr.) anlamındaki "ΟΥΓΓΙΑ ΜΙΑ" kısaltması vardır. Ağırlığın arka yüzünde ise imparatoriçe Theodora'nın büstü bulunmaktadır. (Buckton 1994, 149-50, no. 164.) Niello tekniği yapılmıştır. (Cormack-Vassilaki 2008, 161, 408, no. 155.; Entwistle 2002, no. 1.)

hale geldiklerinden bahsetmektedir. Göğsünde İsa ya da İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem taşınabilir sanat objelerinde de çok rağbet edilmiştir. Özellikle, 11. ve 12. yüzyıllarda kilise mühürlerinde sıklıkla rastlanmakta, hatta 13. yüzyıla tarihlenen çok az örnek bulunmaktadır. Bu tasvirin yer aldığı mühürler başpiskopos ve rahiplere aittir. Göğsünde İsa madalyonu taşıyan Meryem tasviri ise ayrıca II. Basileios ve I. Aleksios'un sikkelerinde görülmektedir. Bu tasvir ayrıca 11. ve 12. yüzyılların haç ve madalyonlarında yer aldığı gibi, taşınabilir küçük objelerde de sıklıkla kullanılmıştır. (Teteriatnikov 2005, 230.)

Bu tasvirin özellikle sikke ve mühürlerde yer alması, Orta Bizans döneminde *Blakhernae* Manastırında diğer bir hürmet gören tasvirin var olmasını kuvvetle desteklemektedir. Bu tasvirin Orta Bizans dönemi kilise duvar resimlerinde yer almaması ise, bilinmesi her ne kadar zor olsa dahi, tasvirin farklı bir materyalden yapılarak türediğini düşündürmektedir. Meryem'in kucağındaki çocuk İsa ile cepheden orans pozisyonundaki tasviri, Enkarnasyon temasının teolojik kavramını anlatmaktadır. Kendi Enkarnasyon'unda İsa, ebedi ve ölümsüz logos'u ile sonsuz yaşam kaynağını sembolize etmektedir. (Teteriatnikov 2005, 231.) Bunun yanı sıra, aynı *Meryem Zoodokhos Pege* tasvirindeki gibi, kucağında İsa olmasına rağmen sadece ufak bir fark ile İsa'nın bir phiale üzerinde yer almadığı tasvir ise II. Andronikos Palaiologos'un sikkelerindeki betimle benzerlik taşımaktadır. (Teteriatnikov 2005, 232.) II. Andronikos Palaiologos'un sikkelerinin ön yüzündeki orans pozisyonundaki Meryem Blakhernae ile özdeşleşerek, şehrin hamisi olarak sikke ikonografisinde yerini almıştır. VIII. Mikhaıl ve II. Andronikos Palaiologos'un sikkelerinin ön yüzünde tam merkezde yer alan orans pozisyonundaki Meryem şehir surları tarafından çevrelenmiştir. Bu tasvir Meryem'in şehrin koruyucusu ünvanını desteklemektedir. (Teteriatnikov 2005, 233.)

Hatta, Konstantinopolis surları dışında kurulan Pege Manastırındaki görsel tasvir *Zoodokhos Pege*, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) döneminde yaratılmış olup, *Blakhernitissa* tasvirinin bir başka versiyonu olarak Meryem ikonografisine katılmıştır. Doğal kaynak su merkezi bulunan Pege'de kurulan manastırda, bu suyun bir çok hastalığa iyi geldiğine ve kaynağının da Meryem ile özdeşleştiğine inanılırdı. Burada bulunan "hayat veren kaynak" anlamına gelen "*Meryem Zoodokhos Pege*" adlı tasvirde göğsünde çocuk İsa'nın tasviri olan ve kimi zaman bu mucizevi kaynak suyunu ifade

eden kurna/phiale tasvirin altında yer alır. (Resim 100.) Tasvirin *Blakhernitissa* ya da daha sonra ortaya çıkmış bir ünvan olan *Platytera* tipini anımsattığı gözlenmektedir. (Teteriatnikov 2005, 225.)

Resim 100.

Panagiaron. Athos Dağı, Hilandar Manastırı.

(Teteriatnikov 2005, 19.6.)

Konstantinopolis surlarının dışında doğal bir kaynağın üzerine kurulan Zoodokhos Pege Manastırı'nın bir çok hastalığa iyi gelen şifalı suyu Meryem ile bağdaştırılmıştır. Bu şifalı kaynak suyu ve iyileştirici mucizeleri hakkında döneme ait belgeler bulunmaktadır. 10. yüzyıla ait bir belgede Pege Manastırında 48 iyileştirici mucize yaşandığından bahsedilir. Bu mucizelerin çoğunun ise imparatorlar, imparator ailesi üyeleri ya da saray mensuplarını iyileştirme olarak gerçekleştiği ifade edilmektedir. İmparatorlar Iustinianos, I. Leon, VI. Leon, I. Ioannes Komnenos ve imparatoriçeler Theophano ve Irene bu mucizelerden yaralanan imparatorluk ailesi mensuplarıdır. (Teteriatnikov 2005, 233.) 14. yüzyılın başlarında Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, kendi döneminde yaşanan 15 mucizevi olayı "*Logos*" adlı eserinde anlatmaktadır. (Etzeoglou 2005, 239.)

Pege'deki manastır ilk olarak iyileştirici kaynak suyunun kullanımına imkan veren bir şifa evi şeklinde I. Leon (457-474) zamanında yapılmıştır. İmparator Iustinianos ise kilise ve diğer yapıları inşa ettirerek manastır kompleksini oluşturmuştur. Bu tarihten itibaren de, Bizans imparatorlarının hemen hepsi Pege manastırını çeşitli onarımlar yaptırarak, yeni binalar ekleyerek ya da ekklesiastik önem taşıyan değerli eşyalar ile donatarak onurlandırmışlardır. Konstantinopolis'in Latin işgali sırasında ise kilise Latin ayinlerinde kullanılmak üzere düzenlenmiş ve Meryem'in bu şifalı kaynak

su ile bağlantılı mucizeleri de sona ermiştir. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) iktidarında Pege manastır ve kilisesinde tekrar Ortodoks ayin düzeni kurulmuştur. 14. yüzyılın başlarında bu kutsal su kaynağı tekrar kullanılmaya başlanmış ve iyileştirici mucizeleri hakkında da günümüze ulaşan yazılı bir belge bulunmaktadır. Nikephoros Kallistos Xanthopoulos eserinde Paskalya yortusundan sonraki Cuma gününün Pege Manastırındaki kutsal gün olarak kabul edildiğinden bahseder. "Zoodokhos/kaynak" ünvanı 14. yüzyılda Manuel Philes'in Meryem ikonaları hakkında oluşturduğu içinde kutsal su kaynağına hürmet ifadesi bulunan epigramlarda yer aldıktan sonra Pege Manastırına eklenmiştir. 14. yüzyıl başlarında Zoodokhos Pege ikonografik tipi temelde kutsal kaynak suyun yer aldığı ya da vurgulandığı, büyük ve küçük ebatlarda olmak üzere çeşitli tasvirlerde ortaya çıkmaktadır.(Etzeoglou 2005, 240., Resim 101.)

Resim 101.

Pece Manastırı Kilisesi.

(Teteriatnikov 2005, 19.8.)

Göğsünde çocuk İsa'yı taşıyan orans pozisyonundaki Meryem tipindeki Zoodokhos Pege tasviri 11.-13. yüzyıllar arasında kilise resim programlarında ve ikonalarda hiç görülmemiştir. Bu tip orans pozisyonundaki Meryem'in kutsal tasvirleri taşınabilir sanat objelerinde ve özellikle 11. ve 12. yüzyıllardaki ekklesiastik mühürlerde görülür. Bu mühürler de farklı manastırlardan metropolit, başpiskopos, rahip ve ekonomoi olmak üzere kilise mensuplarına aittir. Bunun yanı sıra, imparatorlar II. Basileios ve I. Aleksios Komnenos'un sikkelerinde de orans pozisyonunda göğsünde İsa madalyonu taşıyan Meryem tasvirleri yer almaktadır. (Teteriatnikov 2005, 230.)¹¹⁸

¹¹⁸ Bkz.; Hedy 1969, Pl. 2, fig. 15-16.

Bu tasvirlerin en erken örneği Mistra'daki Brontocheion Manastırında, Apendiko olarak bilinen Hodegetria kilisesindedir. Ana kilisenin giriş kapısında, narteksin doğusundaki tympanum'daki bu tasvir 1315 yılına tarihlenir. (Etzeoglou 2005, 240., Resim 102.)

Resim 102. Hodegetria Kilisesi/Apendiko. Mistra. (Etzeoglou 2005, 20.1)

Zoodokhos Pege kültü başkentten Mistra'ya yayılmış ve Ortodoks birliğini özellikle Meryem kültürünü vurgulayarak kurmak isteyen imparatorluk politikası sonucu günümüze ulaşan diğer iki kilise de resim programlarında kullanmışlardır. (Etzeoglou 2005, 244.) Bu yapılardan; Ai-Yannakis (küçük Aziz Ioannes) şapelinin templonunun batısında, altar kapısının kemeri üzerinde Zoodokhos Pege tasviri ve Aziz Theodoros kilisesinin güney-doğu şapelindeki apsiste Zoodokhos Pege tasviri yer alır. (Etzeoglou 2005, 244-45., Resim 103.)

Resim 103.

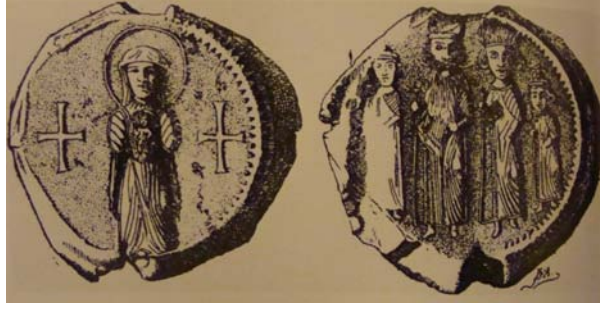
Aziz Theodoros Kilisesi, Mistra.

(Etzeoglou 2005, 20.9.)

Diğer 14. yüzyıl örneklerinde Meryem tek başına bir kurna ile Kariye Manastır kathedikon'unun güney şapelinde ve Lesnovo'daki Başmelekler Kilisesinin narteksinde; kurna içerisindeki İsa'yı taşıyan Meryem Ohrid, Lesser anargyroi Kilisesi apsisinde, Psača, Aziz Nikholas ve Aliveri, Meryem'in Göğe Yükselişi kiliselerinin apsisinde yer alır. (Etzeoglou 2005, 45.)

Yunanca "Cennetten de Engin" anlamına gelen "*Platytera* /Πλατυτέρα" tipinde Meryem orans pozisyonundadır. Bu tasvir, genellikle altar alanının yukarısındaki apsis süslemesinde yer almıştır. Bu ünvan Aziz Basileios'un Liturjisinde yer almaktadır. *Platytera* tipi, göğsünde Çocuk İsa'nın madalyonunu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem *Blakhernitissa* tipiyle çok benzerdir. Mühür, madalyon, muska ve cameo gibi taşınabilir sanat objelerinde *Platytera* tasvirine rastlandığı gibi, kitap süslemeleri ve ikonalarda da görülür. 12. yüzyıla tarihlenen Korinth buluntusu kurşun bir mührün ön yüzünde, haleli Meryem'in orans pozisyonunda tam boy figürü yer almaktadır. Göğsünde İsa madalyonu taşır. Üzerine giydiği pelerin her iki yana doğru açılmıştır. (Davidson 1952, 325, 1.132, no. 2791.) *Platytera* tipinde, Meryem'in üzerine giydiği pelerinin/*maphorion*'un iki yana doğru açılarak tasvir edilmesi, "cennetten de engin" "kurtarıcı", "sarmalayan" vasıflarının vurgulanmasını ifade etmiş olmalıdır. Yine de, bu tipin en önemli ayırt edici özelliği göğsünün biraz altında taşıdığı çocuk İsa'nın ya tam boy ya da yarım boy olmasıdır. Erken döneme tarihlenen bir başka mühür ve altın madalyonda ise hale içerisinde yer alan tam boy çocuk İsa tasviri *Platytera* olarak tanımlanmaktadır. (Resim 104-106.) *Platytera* tipinin tanımlanmasında, *Episkepsis* tipi ile arasında benzerlikler bulunduğu ve hatta kimi zaman her iki tanımlamanın da beraber kullanıldığına rastlanmaktadır. Bu sınıflama sorununun temel kaynağı ise, *Blakhernitissa* ikona tipinin tam olarak bilinmemesi gibi, çeşitlerinin erken dönemden itibaren var olup olmadıkları hakkında elde kesin kanıtların bulunmamaktadır. Aslında, eserler üzerinde yer alan ünvanların da bir karmaşa oluşturması tipolojik tanımlama bakımından bir sorundur.

**Resim 104. Meryem Platytera, mühr. II. Konstans (641-668)¹¹⁹
(Weis 1985, 34, Abb. 14.)**

Blakhernitissa tipinin bir çeşidi olan *Platytera*,¹²⁰ bir madalyon içerisindeki bebek İsa'yı göğsünün üzerinde taşıyan orans pozisyonundaki Meryem'in tasviridir. Çevresi hale ile kuşatılan bebek İsa Meryem tarafından her iki eli ile kucakında taşınmaktadır. *Platytera* tipinin iki farklı çeşidi bulunmaktadır. İlkinde bebek İsa soyut bir sembol olarak Meryem'in kucakına ilâştirilmiş olup, annesinin içinde tasvir edilmemiştir. Özellikle mührülerde görülen benzer temadaki ikinci çeşidinde ise, bir hale içerisindeki bebek İsa'nın tam boy figürü Meryem tarafından taşınmaktadır. *Platytera* tipi Bizans sanatında 5. ve 6. yüzyıllardan itibaren görülmüştür. Ortaçağ boyunca, uyarlanmış bir sürü *Platytera* tipi Avrupa Sanatına yayılarak kullanılmıştır. (Rosenau 1944, 176.)

Resim 105.

Resim 106.

¹¹⁹ Mührün ön yüzünde Meryem Platytera tasviri yer alırken , arka yüzünde imparator II. Konstans, Konstantinos Pogonatos, Herakleios ve Tiberios ile beraber tasvir edilmiştir. (Weis 1985, 34, Abb. 14.)

¹²⁰ *Platytera* (Πλατυτέρα) "Göklerden daha engin" sıfatı ayinlerde okunan ilahilerden türemiştir. (Pitarakis-Merantzias 2006, 199.) Özellikle apsis kompozisyonlarında yer alır ve genellikle tasvirlerinde yazıt vardır. Meryem'e doğrudan bağlı bir tip değildir. *Blakhernitissa* tasvirinin bir çeşidi olan; orans pozisyonunda ellerini açmış ve göğsünde madalyon içerisinde İsa'yı taşıyan *Episkepsis* benzerdir. (Sevcenko 1991, 2177.) Meryem'in bu tasviri geleneksel olarak kutsal mekanların kubbe kısmına resmedilerek, "cennetten de engin" sıfatı vurgulanmıştır.

Meryem Platytera, Kartaca mührü
(Weis 1985, 34, Abb. 15.)

Meryem Platytera, altın madalyon
(Weis 1985, 34, Abb. 16.)

Meryem'in bu tasviri, kimi zaman doğmamış çocuğun gerçekçi üslupla görsel tasvirini yaratmak için yapılmış, "İsa'nın Yeniden Dirilişi" sahnesi ile yakın ilişkilidir. Bu tip günümüz ikonografi çalışmaları içerisinde *Blakhernitissa* tasviri ile benzetilmiştir.

Fakat, sadece 11. yüzyıla ait bir mühür üzerinde *Platytera* olarak tanımlanmıştır. Diğer bir mühürde *Episkepsis* tanımlanması bulunmaktadır. Son zamanlarda ikonografi üzerinde çalışan uzmanlar tasviri tanımlamak için en çok *Episkepsis* sıfatını benimsenmiştir. C. Belting-Ihm önerisi; III. Romanos'un açığa çıkardığı *Nikopoios*'un eski bir ikonası olduğu, bu tasvirin sonuç olarak *Blakhernitissa* tipi ile göğsünde İsa madalyonu taşıyan *Nikopoios* ile karışıp, birleştiği doğrultusundadır. *Blakhernitissa*'daki orans tipi ile *Nikopoios* karışıp bu yeni tasviri biçimlendirmek için birleşmiştir.

Resim 107. Blakhernitissa/Episkepsis.
Kantaşı, Konstantinopolis. 12. yüzyıl sonu.

Resim 108.
Blakhernitissa/Episkepsis İkonası. 13. yy.
(Bakalova 2004, 352-353, no. 212.)

Bizans toplumunda her evliliğin temel amacı üremek olduğu için çocuk sahibi olunamayan evlilikler boşanma için yasal bir gerekçe olarak görülmüştür. Toplum içerisinde yüksek orandaki bebek ölümleri, özürlü bebek doğumları ve kadının sterilizasyonu önemli bir sorundur. Dolayısıyla, iyileştirici mabetlerden gelen mucizevi hikayeler yazılı kaynaklarda da yer almıştır. Üreme sorunundan muzdarip kadının nazarında ise Meryem tasvirleri sayısız mucizeler göstermiştir. VI. Leon'un dördüncü karısı Zoe Karbonopsina, *Episkepsis* olarak bilinen ikonanın mucizevi yardımı ile hamile kalmıştır. (Pitarakis 2005, 156.)

Meryem tasvirlerinin ilk olarak sikke ikonografisine VI. Leon'un ile girmesinin açıklaması, oğlu VII. Konstantinos'un doğumuna mucizesi ile neden olduğuna inanması ve Tanrı Anası'na bir minnet göstergesi olarak yorumlanabilir. (Pitarakis 2005, 157.; Grierson 1973, 512.) Zoe Karbonopsina ile Meryem arasındaki bu ibadetsel bağ, kendisi ve oğlu VII. Konstantinos'un ender bir örnek olan gümüş solidus kalıbında, 914 yılı civarında yansımıştır. Bu sikkede kullanılan *Nikopoios* tasvirinin çevresini saran dua yakarışı "Çok Kutsal olan Tanrı Anası, yardım et..." olarak sikkenin çevresinde yer almıştır.

Resim 109. *Platytera/Episkepsis* tasvirli cameo.
(Piatnitsky 2000, B79.)¹²¹

Kucağında çocuk İsa ile beraber yarım boy Meryem tasviri olan *cameoda* Meryem'in kolları orans pozisyonunda açıktır. (Resim 107-109.) Bu çeşit tasvir Meryem *Blakhernitissa* tipi ile ilişkilendirilmiştir ve aynı modeldeki *Blakhernae* Manastırında bulunan, birden fazla ikonanın tekrar üretilmesi olarak açıklanabilir. Blakhernae Manastırında yer alan ikona tipleri arasında *Platytera* tipininin yer alıp almadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, çok kutsal sayılan *Blakhernitissa* ikonasının bir varyasyonu olarak da ortaya çıktığı ihtimali de bulunmaktadır. Bizans ikonografisi

¹²¹ 12. yüzyıl sonuna tarihlenen cameo, kırmızı akik taşından kazıma tekniği ile yapılmış olup, kolye ucu olarak kullanılmasını sağlayan altın bir çerçevesi vardır. Meryem'in orans pozisyonunda ve kucağında bebek İsa ile tasviridir. Benzer cameo örnekleri; Londra'daki Victoria and Albert Müzesi ve Moskova'daki Tretyakov Galerisinde sergilenmektedir. (Piatnitsky 2000, B79.)

literatüründe bu tipe *Platytera* sıfatı verilmektedir. Bu sıfat, Yunanca siper anlamına gelen *η σκεπη* kelimesinden türemiş, Meryem tarafından giyilen *maphorion* şal ile özdeşleştirilmiş ve *Blakhernae* Kilisesinde bir gece nöbetinde Meryem'in görünmesi hikâyesine bağlanarak, mucizeler gerçekleştiren ikonanın üzerine perdenin mucizevî bir biçimde yükselmesine bağlanmıştır. Akathistos'un altıncı kantiklesinde de bu durum 'dünya üzerine koruyucu şalın yayılması' olarak çağrılmıştır. Bu da Meryem'in *Platytera* sıfatının önemini hatırlatır. *Blakhernitissa*, Konstantinopolis'in kutsal *palladiumu* olarak sayılmaktadır. Bu tasvir hiçbir zaman halk inananın ikonası olarak kullanılmamış, tasvirler ya anıtsal mimaride ya da madalyonlar, hacı mataraları/*ampullae*, sikkeler ve mühürlerde, ya da el yazması ve küçük ikonalarda yer almıştır. (Resim 110-113.) Benzer tipte koruyucu, özellikle hastalıktan koruyan ikonalar kantaşından da yapılmıştır; Londra'daki Victoria ve Albert Müzesinde ve Moskova'daki Tretyakov Galerisinde benzer örnekleri bulunmaktadır. Bunlar Geç-Kommenoslar Döneminde yapılmış tipik küçük oyulmuş ikonalar olup, çok iyi bir biçimde yapılmış olmaları da; yüksek kabartma, baş ve kolların özgün tasvir edilme metotlarından ayırt edilmiştir. (Piatnitsky 2000, 98, B79.)

Resim 101.

**Meryem Platytera-Theotokos, altın madalyon
(Weis 1985, 35, Abb. 18.)**

Resim 111.

**Meryem Platytera-Theotokos, Ampullae/Matara
(Weis 1985, 35, Abb. 19.)**

Resim 112. Meryem Platytera
Bibliothèque Nationale Ms. Syr. 341,
fol. 118 r, col. 1/2, Paris. Bizans.
(Weis 1985, 21, Abb. 9.)

Resim 113. Meryem Platytera
Etschmiadzin-Evangeliar, fol.
229.r Erivan. Ermeni.
(Weis 1985, 25, Abb. 10.)

Blakhernitissa tasvirinin bir fraksiyonu olarak tanımlanan *Platytera* tipinin, *Episkepsis* tipi ile kimi zaman özdeşleştirilerek tanımlandığı görülmekle birlikte, iki fraksiyon arasında tasvir farklılıkları açık bir biçimde görülebilir. Göğsünde İsa tasviri bulunan madalyonu taşıyan Meryem orans tasviri *Episkepsis* olarak sınıflanırken, yine göğsünde ya da kucağında oval bir hale içerisinde çocuk İsa'nın tasvirini taşıyan Meryem tipi ise *Platytera* olarak tanımlanmaktadır. Özellikle mühür ve madalyonun yanı sıra fresko, minyatür ve seramik örneklerine de rastlanması Bizans sikkeleri bakımından ilginç olmakla birlikte, sikke ikonografisinde yer alan herhangi bir Meryem *Platytera* tipine henüz rastlanmamıştır. (Resim 101-102-103-104.) Meryem *Platytera* tipi Ortodoks Hristiyan din teması içerisinde yer alırken, yüzyıllarca öncesinde antik dönem tiplerinin de mevcut olduğu konusunda karşılaştırılmalı bir değerlendirme ise Weis tarafından yapılmıştır. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu kültürlerinde özel bir yere sahip olan tanrıça figürünün doğurganlığının vurgulanması dişi ve anne külte verilen önemi belirttiği gibi, tasvirler arasındaki ilginç akış ve gelişim Bizans dünyasında da bu kavramın hala önemini korumasına çok açık bir örnek oluşturmaktadır.

Blakherna manastırında yer alan diğer bir ünlü ikona ise Meryem Nikopios, Yunanca "*Νικοποιός*"/Zafer Getiren" tasviridir. Bu tip Meryem tasviri 6. yüzyılda görülmesine rağmen, Nikopios sıfatı sadece 11. yüzyılda kullanılmıştır. (Sevcenko

1991, 2171.) Meryem Nikopoios tipi mühürlerde sikkelerden de önce kullanılmaya başlandığı gibi Orta Bizans Döneminde mühürlerde sık rastlanan bir tip haline gelmiştir.. (Resim 114.)

Nikopoios tasvirleri sikkelerde 989 yılındaki Abydos zaferi sonrası II. Basileios döneminde ilk olarak görülür. II. Basileios'un sikkelerinde önünde İsa tasviri içeren bir madalyon taşıyan cepheden tasvir edilmiş Meryem büstü bir örnek olduğu gibi, II. Basileios'un Abydos'da kazandığı zaferde savaşta yanında götürdüğü Nikopoios ikonasının yardımı olduğu söylenmektedir.

Resim 114.
Mühür, Rahip Lukas (1068-78)

Meryem'in ikonografik tiplerinden biri olan Nikopoios'da önünde elleriyle İsa'yı takdim eden Meryem cepheden tasvir edilmiştir. Tip, cephe büst Meryem önünde İsa'nın cepheden eşit ölçüde figürünü içeren bir madalyon taşır, her ne kadar sadece 11. yy.da Nikopoios etiketini almışsa da, ikonalarda 7. yüzyıl kadar erken dönemden itibaren görülür. Bu tipte olduğu düşünülen hürmet edilen ikona III. Romanos tarafından 1030/1 yılında Blakhernae kilisesinde bulunmuştur. Her nasılsa III. Romanos bu tasviri mühürlerine koymuştur ve 14. yüzyılda Meryem Nikopoios tasvirinin Blakhernae sarayında olduğu bilinmektedir. Venedik'teki San Marco'da yer alan Komnenos dönemine ait ikona, geleneksel olarak orijinal Nikopoios olduğu iddia edilen, İsa tasvirinde bir madalyon içinde yer almaması ile ve ikonanın bir yazıta sahip olmaması ile farklıdır. Kimi zaman bu madalyonsuz ikona tipi, bu tip tasvirin belki de Konstantinopolis'teki "ta Kyrou" manastırında muhafaza edilmesinden sonra Kyriotissa

olarak adlandırılmıştır. Yanı sıra madalyonsuz bu tip Sinai Dağındaki St. Katherine manastırında ise Meryem "*Tes Batou*"¹²² olarak bilinmektedir.

Tanrı Anası'nın bir clipeate/madalyon taşıyan tasvirleri Bizans tahtındaki idarecilerin altın sikkelerinde ve resmi görevlilerin kurşun mühürlerinde yer almıştır. (Carr 2005, 280.) Meryem'in popüler tasvirleri içerisinde yer alan Meryem'i İsa tasvirli bir madalyon, clipeate taşıırken betimleyen tipin ortak imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın altın sikkesinin ön yüzünde yer almasının hiç şüphesiz olarak politik bir içeriği bulunmaktadır. Tasvirin Blakhernitissa olarak etiketlenmiş olması ise Blakhernae Manastırı'nda korunan Meryem'in başına örttüğü kutsal giysisinden kaynaklanmaktadır. Blakhernae Manastırı 7. yüzyılda özellikle Konstantinopolis şehrinin Meryem tarafından doğaüstü bir biçimde korunduğuna olan inanç dolayısıyla çok kutsaldır. Bu etkili ve koruyucu dişi figürün yani Meryem'in tasvirinin imparatorluğun başında bulunan kadın idareciler tarafından altın sikkelerinde kullanımının tercih edilmesi iktidarda bulunan dişi cinsiyetin tercihi ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Theodora çok açık olarak Tanrı Anası'nı kendi otoritesinin bir nevi sembolü olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu sikkelerin yanı sıra, gümüş bir ağırlığın bir yüzünde imparatoriçe Theodora, diğer tarafında ise Meryem orans tasvirinin yer alması da dişi iktidarın cinsiyet vurgulamasında Meryem'den gücünü aldığı bir göstergesi olmaktadır. Özellikle Blakhernitissa olarak nitelendirildiğinde imparatoriçelerin Meryem'in güçlü koruması altındaki imparatorlukla bağlantısını göstermek amacını sunmaktadır. Tahttaki imparatoriçeler ile Meryem'in imparatorluğu koruyucu gücü birleşerek ebedi zaferin bir garantörü olarak sunulmuştur. Kısaca, tahttaki kadın idareciler Meryem'in gücü ile sarılarak ebedi zaferi sunmaktadırlar. (Carr 2005, 281.) Meryem Nikopios olarak nitelenen, göğsünde İsa tasviri bulunan madalyon taşıyan Meryem tasvirinin ilk olarak ortak imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın altın sikkelerinin ön yüzünde kullanılması ise, tahtta dişi faktörün yine kutsal bir dişi figürün

---

¹²²Meryem için kullanılan mecazlardan biri olarak *Tes Batou* (τής Βάτου) Meryem'in ön biçimlendirilmesi olarak anlaşılmıştır. Bu sıfat Sinai Dağındaki St. Catherine manastırı ile Meryem'in özel bir tasviri için 13. yüzyıldan sonra kullanılmıştır. Ayakta duran Meryem cepheden betimlenmiş doğrudan göğsünde oturan *Emmanuel* İsa'yı taşıırken betimlenmiştir. İsa bir eli ile kutsarken, diğeri ile bir rulo taşımaktadır. Aslında tasvirin kendisi yeni değildir; esasen Meryem *Kyriotissa*'dır. Özellikle, Sinai ikonalarında 12. yüzyıldan sonra sıklıkla görülmez. (Ševčenko 1991, 2177-78.)

koruması altında olduğunu, dolayısıyla tüm imparatorluğun kutsal bir koruma altında olmasının nedeninin ise Meryem'den alınan güce bağlanması ile açıklanabilir.

Meryem'in idareciler ile ilişkisi ve ikonografik bağlantısı incelendiğinde ise Doğu ile Batı arasında ortak bir noktada, yani kadın ve erkek cinsiyet ayrımının dinsel tema ve inançta da benzer yol izlediği görülmektedir. Tıpkı Bizans imparatoriçelerinin Meryem tasvirlerini sikke tasvirlerinde tercih etmeleri gibi, Haçlı kraliçesi Melisende'de (1131-1152) gömülmek için seçtiği yer hacıların ibadet ettikleri ünlü Koimesis kilisesidir. Haçlı devletlerinin şövalyeleri nasıl İsa'nın mezarı, kutsal kabir çevresinde ölmek uğruna yola çıkmışlarsa ve gömülecekleri yere olan inançlarından dolayı nasıl dinsel bir huzur hissediyorlarsa, Haçlı kraliçesi Melisende'de Meryem'e atfedilen Koimesis kilisesinin mezar yeri olarak seçmiştir. Batı ile Doğu arasındaki dinsel tema incelendiğinde cinsiyet artımı arasında bu anlamda bir yakınlık olduğu açıktır. Bu anlamda, politik yaşamda Meryem ile kurulan ruhani ilişkinin cinsiyet ile bağlantılı gittiği sikke tasvirlerinden kolayca anlaşılabilir. Nasıl Haçlı mezarlarında erkekler Tanrı ve İsa ile Haçlı kraliçesi ise Meryem ile olmayı istemişse, bu durum Bizans siyasi yaşamı ile çok benzerdir. Kısacası, Meryem'in ünlü tasvirleri içerisinde yer alan göğsünde İsa madalyonu taşıyan Nikopoios tasvirini tahtın ortak idarecileri Zoe ve Theodora'nın altın sikkelerinin ön yüzünde yer almasında göze çarpan politik bir içerik bulunmaktadır. (Carr 2005, 281.)

Meryem, Hagiosoritissa (*Ἁγιοσορίτισσα*) tipinde neredeyse profilden, her iki eli de dua eder biçimde göğsünden dışarıya doğru açılmış tasvir edilmiştir.¹²³ Meryem'in bu tasvir tipi Konstantinopolis'teki Blakhernae Manastırında bulunan ve içinde Meryem'in maphorion'unun saklandığı röliker ya da soros'tan gelen bir sıfatı taşımıştır. (Evans 1997, 45.) Bu tasvir tipindeki duruş Deesis kompozisyonu ile aynı biçimdedir. İsa figürü kimi zaman kompozisyonun üst kısmında bir büst olarak görülürken, kimi zaman da kompozisyonun karşı panelinde yer almıştır. Mimari plastikte ise bu tip Meryem ve İsa figürleri temponun yan taraflarındaki kemer payandalarını süslemesi olarak yer alır. 11. yüzyılın sonundan itibaren Bizans kiliselerinde payandalar üzerinde resmedilen Hagiosoritissa tipine İsa'nın figürünün eşlik etmesi ise arabulucu görevinin

---

¹²³Aracı-Arabulan Meryem; *Hagiosoritissa* tasvirlerinde Tanrı Anası çocuk İsa olmadan, tam boy bir figür olarak sola dönük bir duruş içerisinde ve kimi zamanda bir tomar taşırken görülür.

ortaya konulması anlamı bulunmaktadır. İsa ve Meryem Hagiosoritissa birlikte tasvir tipi genellikle kiliselerde girişten nefin geçerken ya da nefin içinde sağ ve solda olmak üzere yerleştirilmiştir. Kıbrıs, Lagoudera'daki Panagia tou Arakos kilisesinin doğu payandalarında profilden orans pozisyonundaki Meryem figürü İsa figürü ile yüz yüze olup "ὁ Ἀντηφωνίτης" yazıtı vardır. Bu gibi durumlarda kimi zaman İsa 'Antiphonetes' olarak adlandırılmaktadır. *Antiphonetes* ismi de Khalkoprateia'daki ünlü ve eski ikonanın konulduğu şapel ile ilişkilidir. Dolayısıyla, *Khalkoprateia* ikonalarının karşılığı olarak *Hagiosoritissa* ve *Antiphonetes* adları ile iki figür bütünleşmiştir. (Carr 2002, 79.) A.W. Carr, bu durumda ortaya hemen çıkan iki sorundan bahseder ve özellikle Hagiosoritissa adı ile ilgili gelişen sorun oldukça ilginçtir. *Hagiosoritissa* olarak sınıflanan nümizmatik tasvirlerde Meryem sadece profilden değil, cepheden orans pozisyonunda da gösterildiği ifade edilmekte olsa da *Hagiosoritissa* tasvirini vermemektedir. (Vassilaki 2005, dip. 22'den naklen.) Son dönem Bizans sikkelerinde Meryem orans pozisyonunda Konstantinopolis şehir surları arasında açmış olarak betimlenmiştir. VIII. Mikhail ve II Andronikos Palaiologos'a ait bir hyperpyron birimi sikkeleri bu tasvir tipine güzel bir örnektir. Bu bakımdan, yazarın bahsettiği betim ile Hagiosoritissa tipi arasında hiçbir benzerlik bulunmadığını, Blakhernitissa ve Hagiosoritissa tiplerinin betim üslubu bakımından kolaylıkla ayırt edilebilecek farklılıklara sahip olduğunu belirtmekte fayda görmekteyiz.

Hagiosoritissa tipi cameo, mühür, madalyon, sikke ve enkolpion gibi objelerde Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde ara verilmeden kullanılmıştır. Her ne kadar yoğun olarak rastlanmayan ve sıklıkla tasvir edilen bir tip olmasa da, yüzyıllar boyunca sürekliliğini koruması ilginçtir. (Resim 115-118.)

Resim 115. Kantaşı cameo. 12. yüzyılın sonu¹²⁴
(Evans 1997, 180, no. 135.)

Resim 116. Kantaşı cameo. Konstantinopolis. 12. yüzyıl. (Kirin 2005, 61, 6.)

Hagiosoritissa ismini taşıyan ilk tasvir 1040'lardan itibaren mühürlerde görülmektedir. Bu tipin farklı varyasyonları bulunmaktadır; ayakta duran Meryem sola veya sağa doğru dönmüş gökyüzünün bir bölümünden ortaya çıkan İsa'nın büst şeklindeki tasvirine dua ederken ya da yalvarırken; aynı pozisyonda fakat yarım boy figür tasvirinde İsa'ya ya da gökyüzünün bir kısmında görülen Tanrı eline dua ederken görülür. Bu tasvir tipinin tam boy varyasyonlarını küçük objelerde nadiren görmekteyiz. Walters Sanat Galerisindeki kantaşı cameo bu nadir örneklerden biridir. Bu kantaşı cameo'da sağa dönük Meryem dua ederken betimlenmiştir. Fakat bu kantaşıdan yapılmış cameo'da ne İsa'nın büstü ne de Tanrı'nın eli betimlenmemiştir. Bu tipin yarım boy tasvirleri genellikle küçük objelerde ve ikonalarda görülmesinin yanı sıra Batı'da Doğu'da ve Bizans İmparatorluğunun sınırlarının da ötesinde önemli bir

¹²⁴ Kantaşıdan yapılmış olan *kameonun* ön yüzünde tam boy *Hagiosoritissa* tasviri yer almaktadır. Sağa dönmüş elleri dua eder ya da yalvarır pozisyondaki Meryem bir *souppedion* üzerinde durmaktadır. Vücudunun üst kısmı dörtte üç duruşta, başı ise hafif eğik tasvir edilmiştir. Figürün her iki yanında Tanrı Anası ünvanının kısaltması yer almaktadır. *Hagiosoritissa* tipi 11. yüzyıl ortasından itibaren bilinmektedir. Tipin adı Konstantinopolis'te yer almış ama şu an tespit edilememiş bir yapıdan kaynaklanmaktadır. Uzatılmış ölçüleri ve Meryem figürünün zarif bir biçimde yapılması, özellikle dramatik ve şefkatli yüz ifadesi 12. yüzyılın sonuna doğru yapılmış olduğunu ifade eder. Bu dönemin sanat ve litürjisinde Meryem açık bir biçimde insani duygularla dolu kederli bir anne olarak betimlenmiştir. Meryem'in burada Tanrı Anası, *Theotokos* olarak önemle vurgulanan rolü ise insani tarafının arabulucu olmasıdır. (Evans 1997, 180, no. 135.)

popülariteye sahiptir. Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan kantaşı¹²⁵ bir cameo yarım boy *Hagiosoritissa* tipine iyi bir örnektir. (Nersessian 1960, 78.) Daha sonra ise tasvir 12. yüzyılda sikkelerde yer almaya başlamıştır. Sikkelerde yer alan *Hagiosoritissa* tasvirinde Meryem'in elinde bir rulo taşıması ise tasvirin *Paraklesis*¹²⁶ tasviri ile çok benzediğini göstermektedir. Dolayısıyla, *Hagiosoritissa* tasvir tipi; *Paraklesis*, *Kecharitomene* ya da *Episkepsis* olarak sınıflanmıştır. Komnenoslar Döneminde basılan bazı sikkelerde bu tasvir tipi bulunmaktadır.

Hagiosoritissa tipine örnek olarak Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan 11. yüzyıla ait mermer röleve eseri verebiliriz. Bu mermer eserin Bizans kiliselerinde ibadet yerinin doğu payandasında yer alan İsa tasviri ise kaybolmuştur. *Hagiosoritissa* tasvir tipinin günümüze kadar gelen bema tasvirleri ise; 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başı Kapadokya **Qeledjlar**, 11. yüzyıl sonu Daphni, 12. yüzyıl sonu Lagoudera-Kıbrıs ve 13. yy. Arilje-Yugoslavya'daki örneklerdir. Dolayısıyla, *Hagiosoritissa* tipine kutsal mekânların bema ve payanda kısmında da rastlanmaktadır.

Roma'da Aracoeli'deki Santa Maria'da bulunan tasvir sayısız İtalyan örneklerden birisidir. Gürcistan'da bulunan Khakhuli manastırının ünlü ikonasının ortasındaki figür yine Meryem'in bu tasvir tipine iyi bir örnektir. Bunların yanı sıra Rus sanatında da sıklıkla kullanılan bir tasvir tipi olmuştur.

Resim 117. Yeşil quartz cameo.

Konstantinopolis, 12. yy.

(Kirin 2005, 60. 5.)

¹²⁵ Ortaçağ'da Hristiyanlar kantaşını genellikle çarmıh ve martir sahnelerini kazımak için kullanmışlardır. Kantaşının oluşumu için inanılan ise İsa'nın kanının damlalarının çarmıhın ayaklarında bulunan yeşim taşına düşmesinden sonra bu görünümü aldığıdır. Bu inançtan dolayı kantaşı Bizans dini tasvirleri için özellikle *kameolarda* sık kullanılmıştır.

¹²⁶ Arabulucu Meryem *Paraklesis* (*Παράκλησις*) tipinde Meryem hemen hemen profilden elinde bir rulo taşıırken betimlenmiştir. Bu ruloda, Meryem'in insanoğlu için yalvarmasını içeren İsa ile yaptığı diyalogu ifade eden kelimeler yazılıdır. (Ševčenko 1991, 2177.)

**Resim 118. Enkolpion. Konstantinopolis.
12. yüzyıl. (Alchermes 1997, 332-33, 226.)**

Yunanca "*Ὁδηγήτρια/Hodegetria/Yol Gösteren*" anlamındadır. (Ševčenko 1991, 2172-73.) *Hodegetria*, Meryem'in en çok hürmet gören ikonalarından biridir. Meryem tasviri içeren ikona Konstantinopolis'teki Hodegon Manastırında¹²⁷ muhafaza edilmesinden dolayı *Hodegetria* adını almıştır. İkonanın ilk olarak Aziz Lukas tarafından resmedildiği düşünülmektedir.¹²⁸ Bu tasvirde, ayakta duran Meryem sol kolundaki çocuk İsa'yı taşırken, oldukça uzun olarak betimlenmiş parmakları ve sağ eli ile İsa'yı işaret etmesine rağmen bakışları doğrudan izleyiciye ya da bilinmez bir uzağa doğrudur. İsa kollarında dik ve rahat bir halde otururken kucağında bir rulo taşır ve sağ eli takdis pozisyonundadır. İsa doğrudan tasvirin dışına doğru bakmaktadır. Figürlerin her ikisi de muntazam ve ciddi çehreleri olmakla beraber başları birbirine dokunmamaktadır. Sanki, Meryem insanoğluna doğru yolun İsa'nın yolu olduğunu söylemek ister gibidir. Bu tipte, her ne kadar büyük ebatta betimlenmiş olan Meryem ise de, aslında önemli olan figür küçük ebatta bir yetişkin filozof olarak tasvir edilen

¹²⁷ Mabet, imparatoriçe Pulkheria tarafından 5. yüzyılın ortasında Konstantinopolis'in doğu bölümünde, Büyük Saray'ın denizi gören alanındaki bir teras kurulmuştur. Mabet, kutsal vaftiz kurnası ile yan yanadır. Daha sonra ikonanın muhafaza edildiği bu mabedin yanına bir manastır yapısı inşa edilmiştir. Manastır kilisesi ve ikona *hagiasmada*/kutsal su kaynağı ya da vaftiz kurnasıyla, özellikle körleri iyileştirmesi ile ünlenmiştir. Hodegon manastırında Meryem'in diğer kutsal eşyaları da saklanmıştır.

¹²⁸ Nikephoros Kallistos Xanthopoulos'dan alıntı yaparak dört kitap halinde yazılan *Historia Tripartita-Kilise Tarihi 1:1* adlı eserinde Theodoros Anagnostes olarak da anılan teolog Theodoros Lector; II. Theodios'un eşi Evdokia'nın Kudüs'ten imparator Arkadios'un kızı Pulkheria'ya "Tanrı Anası'nın" bir tasvirini gönderdiğini belirtmiştir. Tasvirin Havari Lukas tarafından resmedildiği belirtilmiştir. İkonoklasma Döneminde ise mucizevî bir biçimde bu ikona kurtulmuştur. *Hodegetria* tipi, imparator III. Mikhael ve Patrik Photios'un mühürlerinde görülmektedir. (Nersessian 1960, 74.) Daha sonraki geleneğe göre, Lukas'a atfedilen bu tasvir sayısız Meryem ikonasının büyük bir kısmının üretimine kaynak olmuştur.

İsa'dır. *Hodegetria* ikonaları insanlara Tanrı ve kurtuluşa doğru rehberlik etme amacını ifade etmektedir.

Bu Meryem tipi İkonoklasmos dönemi öncesine tarihlenir ve 9. yüzyıldan itibaren patrik mühürlerinde sıklıkla kullanılmıştır. *Hodegetria* ikonasının en erken kullanımına dair yazılı belgeler oldukça azdır. Uzun süredir kullanıldığı ve en azından 4. yüzyıl kadar erken bir tarihe kadar geçmişi olduğu bilinmektedir. Fakat bilinen en erken *Hodegetria* ikona prototipi 6. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir. N. P. Kondakov; Iustinianos öncesinde Filistin ya da Mısır'da ilk örneğinin görüldüğünü ve tüm Doğu'da 6. yüzyılın başlarında genel olarak popüler olduğunu vurgular. (Lasareff 1938, 46.) *Hodegetria* terimi ilk olarak 11. yüzyıla ait mühürlerin tasviri ile ilişkilendirilmiştir.

Hodegetria tasvirinin gelişim süreci hakkında farklı görüşler vardır. Strzygowski; Kıpti sanatında oturan *Hodegetria* tasvirinin farklı örnekleri olduğundan bahsetmekte ve bu tipin Mısır orijinali olduğuna ait kendi varsayımını sunmaktadır. N. P. Kondakov ise, oturan *Hodegetria* tipini klasik tipin bir çeşidi olarak ele alır. Ortodoks ikonografisinde eşsiz bir konuma sahip olan bu tasviri makul bir geçmişe oturtmak gerekmektedir. (Lasareff 1938, 49, dip. 127-8.) Aslında antik dönem sanatında sıklıkla görülen tanrıça, imparatoriçe ve sıradan ölümlü tasvirleri ile sol kolunda bebek İsa'yı taşıyan tahtta oturan *Hodegetria* arasında kırılmayan bir tasvir zinciri olduğunu düşünmek kaçınılmazdır.

İlk yapılan *Hodegetria* tasvirinde Meryem tam boy bir figürdür ve bebek İsa'yı sol kolunda taşımaktadır. Daha sonra ise, muhtemelen 11. yüzyıldan sonra, sağ kolunda da bebek İsa'yı taşıyan *Dexiokratousa* tasviri ikonalarda görünmeye başlar. *Hodegetria* ve *Dexiokratousa* tasvirlerinin her ikisinin de, *Hosios Loukas* mozaiklerinde olduğu üzere tek bir kilisenin resim programı içerisinde beraber yer alabilirler. Uzun süren gelişim süreci sonunda ise tam boy kompozisyon yavaş yavaş, sol ya da sağ kolunda bebek İsa'yı taşıyan yarım boy figür halini almıştır. Artık, yarım boy Meryem figürü değişmez tasvir bir sürecine girmiştir. Farklı çeşitler içerisindeki, tam boy figür olarak tasvir edilen tahtta oturan Meryem'in sol ya da sağ kolunda bebek İsa'yı taşıması çok ilginçtir. *Hodegetria* tasvirinde Meryem oturur ya da ayakta, tam boy ya da büst olarak farklı tiplerle görülür. Tasvirin popülerliği ise hem Bizans imparatorunun, hem de başkent Konstantinopolis'in kutsal koruyucusu olan Meryem'den gelmektedir. Belirli

ve kolay tanımlanabilen bir tip olan *Hodegetria*'nın erken görsel tasvir düzeni 7. yüzyıl imparatorluk mühürlerinde görülmektedir. 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar baskın olan tipinde, Meryem sol kucığında taşıdığı bebek İsa'nın dizini sağ eli ile tutmaktadır. Bu dönemdeki *Hodegetria* tipinde, bebek İsa'yı sağ eli ile işaret etmediği görülmektedir. 6.-10. yüzyıllar arasında görülen *Hodegetria* tasvirinde, sağ eli ile bebek İsa'nın dizini tutan Meryem'in çocuğunun vücudunu kendine yakın tutarak fiziksel ve tensel bir yakınlık kurduğu izlenmektedir. Anne ve çocuğu arasındaki bu yakın fiziksel bağlılık zamanla İkonoklasmus Dönemi sonrası yapılan tasvirlerde yok olmaya başlar. 10. yüzyılın başlarından itibaren ise yeni bir *Hodegetria* tasviri şekillenmiş ve bu yeni tipte Meryem'in çocuğunu sıkıca kucaklaması bırakılarak, sadece çocuk İsa'yı eli ile işaret etmesi vurgulanmaktadır. Bu yeni görsel tipte, Meryem'in yakarışı ve İsa'yı sunması yoluyla teolojik ya da dogmatik ilişki vurgulanmaktadır. 10. yüzyıldan itibaren anne ve çocuğu arasındaki fiziksel yakınlık, sahiplenme ve koruyucu temalar bırakılarak, Meryem ile çocuğu arasındaki ilişki teolojik bir platforma oturtulmuştur. B. Pentcheva, 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu yeni görsel tasvirin *Hodegetria* olarak tanımlanması gerektiğini düşünmektedir. (Pentcheva 2005, 196.) B. Pentcheva, bu tasvirde her iki figüründe bir elinin konuştuğunu, diğer elinin de bir obje taşıdığını belirtir. İki figür arasında ilk çift el pozisyonunda, her ikisinin de teolojik ifade içeren elleri birbirine yakın durmaktadır. Tipik *Deesis* kompozisyonundaki gibi, Meryem eli ile işaret ettiği çocuk İsa'ya yalvarmaktadır. İsa ise eliyle kutsayarak cevap vermektedir. Meryem ve çocuk İsa arasındaki ikinci el pozisyonunda ise, her iki figürde *Logos*'u taşımakta ve bu da insan şeklinde enkarnasyon/vücut bulma inancını ifade etmektedir. (Pentcheva 2005, 197.)

Hodegetria tipi, Ortodoks Kilisesinin en ünlü ikona tasviri olarak tüm Bizans dünyasında en çok çoğaltılan Meryem tipidir.¹²⁹ *Hamilton Psalteri*'ndeki minyatürde ise ikonanın kendisi betimlenmiş olmalıdır. *Hodegetria* ikonasının çeşitli kopyaları da kendilerine uygun mucizeleri gerçekleştirerek geleneği devam ettirir. Bunların arasında; "*Psychosostria*" ve "*Peribleptos*"¹³⁰ vardır. Daha duygusal ifadeler içeren *Eleousa* tipi

¹²⁹ *Hodegetria* ikonasının Rus yapımı çeşitlerinden biri "*Soteria*", diğeri ise "*Smolenskaya*" olarak adlandırılmaktadır.

¹³⁰ Konstantinopolis'in güney-batı kısmında 1030-34 yılları arasında imparator III. Romanos Argyros tarafından Theotokos'a atfen kurulmuş olan Peribleptos Manastırında bulunduğu için bu adı almıştır.

ise *Hodegetria* tasvirinden türemiş olup; koruma ve sevgi arasındaki ayarımı daima tam anlamıyla korur.

Hodegetria, fildişi ve mine işi objeler, mühür, sikke, madalyon, enkolpion ve ikonalar gibi küçük el sanatı eserlerinde yer aldığı gibi, mozaik ve fresklerde de görülmektedir. (Resim 119-126.) Orta Bizans dönemi fildişi oyma sanatında en çok tasvir edilen Meryem tipidir. Bu dönemde fildişi objelerde *Hodegetria*'nın yarım boy tasviri sıklıkla ve küçük el sanatlarına dahil olan tüm objelerde olduğu gibi anıtsal mimaride de çok yaygın biçimde kullanılmıştır. Ortaçağ dönemi boyunca Bizans kültürünü yaşayan her yerde hürmet edilen bir tasvirdir. 1204 yılında Konstantinopolis'in Latinlerin istilasına maruz kalmasını takip eden süre içerisinde sol kolunda çocuk İsa'yı taşıyan Meryem tasviri Batı'ya yayılmış ve Gotik sanatta popüler bir tema haline gelmiştir. (Evans 1997, 138-39.)

Resim 119. Wernher Triptiği. Hodegetria. Fildişi. 10.-11. yüzyıllar.

Resim 120. Sabuntaşından ikona.

Konstantinopolis.

11.-12. yüzyıllar.

Hodegon Manastırında duran ikona özel durumlarda resmi törenler için şehrin diğer bir bölümüne götürülür. İmparator II. Ioannes Komnenos kendisinin ya da karısının ölüm anma törenlerinde ikonanın kent merkezine yakın olan Pantokrator Manastırına getirilerek, gece boyunca mezarın yanında saklanmasını dilemiştir. 1187 yılında ise kuşatma altındaki şehrin duvarlarının üzerine getirilerek, şehrin savunmasına yardımcı olacağına inanılmıştır. Şehir surlarına getirilerek savunmaya yardım etmesinin ilk olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, *triodion*'da 7. yüzyılda Konstantinopolis'e yapılan saldırılara değinilmiş ve bu dönemde şehir surlarına getirilen ikonanın *Hodegetria* olduğu düşünülmektedir. Yine de, 10. yüzyıla ait beyanlar genel olarak Meryem ve çocuk İsa ikonaları hakkındaki tek referanslardır. Latin istilası sırasında *Hodegetria* ikonası Pantokrator Manastırında¹³¹ korunur. 1261 yılında VIII. Mikhaıl Palaiologos başkente *Hodegetria* ikonasının arkasında yürüyerek girer. Daha sonra ikona tekrar Hodegon manastırında muhafaza edilir. 1100 civarında Konstantinopolis'i anlatan Latin bir yazardan, ikonanın haftalık geçit töreni sırasında ise, en önde yer aldığı ve arkasından *quasi famulas* gibi diğer ikonaların gelerek taşındığını öğrenilmektedir.¹³² Konstantinopolis'teki diğer ikonalar gibi *Hodegetria* ikonası da hacılar tarafından ziyaret edilerek, hürmet görmüştür.

Resim 121.

Niello Tekniği ile yapılmış altın yüzük.¹³³

¹³¹ Konstantinopolis'teki Pantokrator Manastırı imparator II. Ioannes Komnenos tarafından Kutsal Havariler Kilisesinin doğusunda kurulmuştur. (Talbot-Cutler 1991, 1575.)

¹³² *K.N. Ciggaar REB 53 (1959): 127 için bkz.; Carr 2002, 80' den naklen.*

¹³³ 7. yüzyılda Konstantinopolis'te yapılmış olan yüzükte tam boy tasvir edilmiş, sol elinde bebek İsa'yı taşıyan Meryem'in başında nimbus vardır. Figürlerin vücutları, nimbusları ve her iki yanda bulunan iki küçük haç niello tekniği ile yapılmıştır. Yüzükte, Meryem ve bebek İsa'yı tanımlayan bir yazıt ya da lejand bulunmamaktadır. İkonoklasmus Dönemi sonrası *Meter Theou/Tanrı Anası* ünvanını alan Meryem'in tasvirlerinde bu ünvanına ait **MP ΘV** kısaltmaları yer alır. Dolayısıyla, yüzükte yer alan tasvirin herhangi bir yerinde *Meter Theou* ünvanına ait bir kısaltma bulunmadığı için, İkonoklasmus Dönemi öncesine tarihlenmiştir. I. Kalavrezou, daha çok kurşun mühürlerde rastlanan İkonoklasmus Dönemi öncesinin erken döneminde yapılan *Hodegetria* tipinin özelliklerini gösterdiğini belirtir. Tasvirin iki yanında yer alan haçın eşit kolları ve kol uçlarının da aynı betim üslubu vardır. Bu tip haçlar 6. ile 7. yüzyıllara tarihlenen mücevherlerde yer almıştır. Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan III. Leon'a

(Kirin 2005, 68, L.15.)

Resim 122. Triptik ikona. Fildişi, 950-1000.¹³⁴ (Evans 1997, 137, no. 84.)

Resim 123. Fildişi. 10.-11. yüzyıllar. (Effenberger 1992, 220, l. 127.)

Resim 124. İkona. 12. yüzyıl¹³⁵ (Piatnisky 2000, 91, B67.)

ait çok iyi korunan bir mühürde de, *Hodegetria* tasviri ve her iki yanında eşit kollara sahip iki haç yer almaktadır. Çok benzer olan bu mühür örneği kapsamında, yüzüğü 7. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Bunların yanı sıra, çok kaliteli bir işçilik gösteren altın yüzüğün imparatorluk ikonografi temasını taşıması sonucu, muhtemelen imparatorluk ailesinin bir bireyine ait olabileceği düşünülmektedir. (Kirin 2005, 68, L.15.)

¹³⁴ *Hodegetria* ve azizler tasvirli fildişi triptik çok düzgün bir kazıma tekniği ile Konstantinopolis'te 10. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Sol kolunda çocuk İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile doğru yolu, yani İsa'yı işaret eder. Yarım boy tasvir edilmiş *Hodegetria* tasviri triptiğin orta kısmında yer alır. Üslup olarak tasvirdeki figürler Makedonya Rönesans'ı olarak bilinen 10. yüzyıldaki klasik akımın etkisini göstermektedir. Yüz tasvirlerindeki ve detaylardaki incelik, antik dönem ilhamlı oranlar ve giysi dökümlerinin modeli dönemin karakteristik özellikleridir. *Hodegetria*'nın anıtsal ölçüsü ve üç boyutluluğu triptiğin kanatlarında yer alan aziz tasvirleri ile bir kontrast oluşturmaktadır. (Evans 1997, 137, no. 84.)

¹³⁵ Genç olarak tasvir edilmiş *Hodegetria* ikonası 12. yüzyılın ikinci yarısının üslubu ile yapılmıştır. Bu dönemde yapılan yaşayan, canlı ikonalar olarak adlandırılan bu tipin erken ikonalarında duygusallığın ön plana alınması vurgulanmaktadır. Fakat, üslup hakkındaki görüşler bu tip ikonaların yoğun olarak görüldüğü 13. yüzyılın sonu-14. yüzyılın başları Palaiologoslar dönemine tarihlenmesi konusundadır. (Piatnisky 2000, 91, B67.)

Resim 125. Kurşun mühür, 1025-1043¹³⁶
(Oikonomides 1986, 84, no. 84.)

Resim 126. Kurşun mühür, 1206-1235¹³⁷
(Oikonomides 1986, 124, no. 131.)

Geç Bizans döneminde, *Hodegetria* tipi ait olduğu dönemin sanatsal özelliklerini taşımıştır. Oval ve kısa düz burunlar, küçük ve şişkin yakın mesafede yerleştirilmiş gözler olmak üzere yüzlerin tasvir şekli tipiktir. Figürlerin yüzlerindeki bu üslupta

¹³⁶ Konstantinopolis patriği Aleksios Stoudites'in 1025-1043 yılları arasına tarihlenen mührünün ön yüzünde sol kolunda taşıdığı çocuk İsa ile tam boy *Hodegetria* figürü yer almaktadır. Nimbuslu çocuk İsa'nın sağ eli takdis pozisyonundadır. *Hodegetria* tasvirinin her iki yanında her zaman kullanılan sigla; **MP- ΘV** almaktadır. Meryem'in en önemli ünvanı; Tanrı Anası; *Theotokos*'tur. *Theotokos* (θεοτόκος) iki Yunanca kelimenin; *θεος* - 'Tanrı' ve *τοκος* - 'doğuran' birleşimidir. Anlam olarak Tanrı taşıyan ya da Tanrı'yı doğuran kişi anlamına gelse de, Ortodokslar bu kelimeyi tam olarak Tanrı Anası anlamında kullanmışlardır. Özellikle Meryem ikonalarında *Theotokos* sıfatı, **MP ΘY** kısaltması ile yer almıştır. (Oikonomides 1986, 84, no. 84.)

¹³⁷ Antiokheia patriği Symeon'a ait mührün ön yüzünde sol kolunda çocuk İsa'yı taşıyan yarım boy *Hodegetria* tasviri bulunmaktadır. Tasvirin her iki tarafında **MP- ΘV** siglası yer alırken, Çocuk İsa'nın yanında ise **IC XC** siglası vardır. (Oikonomides 1986, 124, no. 131.)

betim, 14. yüzyıldan 15. yüzyıla geçiş sürecinde yapılan küçük eser sanatlarındaki sayısız çalışmanın tipik örneğidir. Her iki figür de ciddi görümlü ve görkemli İsa'nın Tanrısallığını vurgular. İsa bir çocuk olarak tam boy tasvir edilmiş, olgun yüzü ve uzun alnı da bilgeliğin sembolüdür. Meryem ise tüm insanlığa doğru yolun İsa'da olduğunu ve takip edilmesi gerektiğini tasvirde ifade eder. (Resim 127-128.)

Resim 127. İkona. Hodegetria. 1360-70.
Kutsal Vlatadon Manastırı, Thessaloniki.
(Tourta 2004, 162, no. 84.)

Resim 128. Fildişi. İkona. 15. yüzyıl¹³⁸
(Piatnisky 2000, 143, B121)

Sikke tasvirlerinde ise *Hodegetria* tipi sık rastlanan bir betim olmadan tipolojide yerini almıştır. Genel olarak, Bizans sikkelerinde tam boy ayakta tasvir edilmiş *Hodegetria* tipini sadece III. Romanos'un iktidarı sırasında basılan gümüş sikke birimi olan *miliaresion*'da görmekteyiz. III. Romanos döneminde basılan *miliaresionun* bir yüzünde tam boy *Hodegetria* tasviri yer alırken, diğer yüzünde ise imparatorun tam boy figürü bulunmaktadır. Sol kolunda İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile de İsa'yı işaret ederek insanoğluna doğru yolu işaret etmek ister. Her ikisinin de başları üzerinde nimbus vardır. Meryem ayakta bir *souppedaneum* üzerinde durmaktadır. İsa'nın eli

¹³⁸ Fildişi *Hodegetria* ikonasında oval yüzler, düz ve kısa burunlar, küçük, şiş ve birbirine yakın gözler tipik olarak 14. ve özellikle 15. yüzyılların küçük heykel eserlerinde görülen özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca, çocuk İsa'nın haç nimbusundaki Yunanca $\Theta \text{ O } \text{ H}$ harfleri ise "Buradayım" anlamındaki 11. yüzyıldan beri gelenekselleşmiş bir kısaltmanın kullanılmasıdır. (Piatnisky 2000, 143, B121)

takdis pozisyonunda olup, doğrudan izleyiciye doğru bakmaktadır. Sikke muhtemelen III. Romanos'un 1030 yılında yaptığı Suriye seferi öncesinde basılmıştır. Bu sefer öncesi üzerinde *Hodegetria* tasviri olan sikke basımının sebebi de, imparatora savaşta güç vererek başarı kazandıracağı inancıdır. Her ne kadar, III. Romanos bu seferden olumsuz sonuç alarak dönmüş olsa da, imparatora zafer kazandıracağı düşünülerek basılarak tedavüle girmiştir. Dolayısıyla, imparatorluk üzerinde zaten siyasi, idari ve askeri güce sahip imparatorlar bu tip kutsal kişi tasvirlerinden ruhani olarak da faydalanmayı amaçlamış olmalıdır. Yanı sıra, dünyevi güçlere zaten sahip olan imparator sanat objelerinin kullanarak tebaasına Tanrısal güçlerinde arkasında olduğunu bir nevi ifade etme yolunu seçmiştir.

Tahtta oturan Meryem *Hodegetria* tasviri ise sikke ikonografine Palaiologoslar döneminin ender bir örneği olarak girmiştir. Oturan *Hodegetria* tasviri sikkelerde çok ender olarak görülmüştür.

Şefkat ile dolu bir acıma ifadesi içerisindeki Meryem ve boynuna sarılmış İsa'nın yanak yanağa tasviri "*Eleousa/Ελεούσα*" olarak tanımlanmaktadır. (Nelson-Collins 2007, 284.) *Eleousa*/Şefkatli ünvanının Meryem için ilk kullanımı 8.-9. yüzyıllardan sonradır. Ayakta duran ya da oturan Meryem ve kucağındaki çocuk İsa ile yanak yanağadır. İsa kolunu Meryem'in boynuna dolamış olarak göstermektedir. Komnenoslar döneminin popüler tasvir tipi olan *Eleousa*'ya Konstantinopolis'teki imparatorluğa ait 12. yüzyıl Pantokrator Manastırının kilisesi ithaf edilmiştir. Fakat, *Eleousa* olarak adlandırılan bir ikona tasvirinin burada mevcut olduğu ve hatta bu tasvir tipinin yayılmasına yardımcı olduğu ise bilinmemektedir. (Sevcenko 1991, 2171.) Aslında ünlü Meryem *Blakhernitissa* tipine ait bir dizi ikonadan birisi olmakla beraber, bu tip ikonaların üzerinde *Blakhernitissa* tanımını görmeden bu sıfat ile adlandırmak doğru olmadığı için *Eleousa*, göğsünde ayakta duran çocuk İsa'yı okşayan şefkatli Meryem olarak ifade edilmiştir.

Eleousa, Hodegetria tasvirinin çeşidi olarak iki figür arasındaki karşılıklı sevgi hareketlerinin el ve kol ile ifade edilenidir. *Hodegetria* çocuk İsa'nın tanrısallığını vurgularken, *Eleousa* ise tamamen insani doğasına odaklanmıştır. İsa annesine karşı sevgisine odaklanmışken Meryem izleyiciye bakışını dikmiştir. Meryem başını çocuğuna doğru eğmiş ve yüzleri temas halindedir. Bir eli ile annesine sarılan İsa'nın

diğer elinde rulo vardır. *Theotokos* dalgın ve düşüncelidir. *Theotokos* İsa'nın ıstıraplarını ve Çarmıha gidişini gözünde canlandırmaktadır. Bu tip ikonada, Meryem'in çocuğu için çektiği ıstırap ve acıması dünyadaki kutsal şeylere karşı saygısızlıklardan acı çeken herkesin evrensel kederini ifade eder. (Resim 129.) Bizans sanatında ortaya çıkan Eleousa tipi 12. yüzyıldan sonra İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya'da gelişerek yayılmıştır. Bu Meryem tipinin en göz alıcı örneği Moskova Tretyakov Galerisindeki 11. yüzyılın sonuna ya da 12. yüzyılın başlarına tarihlenen Vladimir Meryemi'dir. (Lasareff 1938, 37.) 11. ve 12. yüzyıl Bizans sanatında *Eleousa* tipi örneklerinde Meryem'in yarım boy figürü ile ayakta duran ve oturan tam boy figürü görülmektedir.¹³⁹

Resim 129.

İkona, Meryem Eleousa, 12. yüzyıl¹⁴⁰
(Piatnisky 2000, 98-99, B80.)

Kesin olarak söylenebilecek durum ise; *Eleousa* tipinin *Hodegetria* tasvirinden, Meryem ve İsa'nın başları birbirlerine çok daha yakın temas halinde olmasının ışığında gelişmiştir. Meryem'in dizinde oturan ya da kollarında taşıdığı İsa biraz daha yukarıda olup annesinin boynuna sarılmış ve yanağını annesininkine yaslamıştır.¹⁴¹ Geleneksel

¹³⁹ Makalesinde V. Lasareff; ilk *Eleousa* tipinin ayakta duran bir figür olduğuna dair olan kendi fikrini açıklar. (Lasareff 1938, 38.)

¹⁴⁰ Tanrı Anasının çevresinde melekler, asker azizler ve kahinlerin tasvirlerinin yer aldığı ikona altından repousse tekniği ile yapılmıştır. Tahtta oturan ve kucağındaki çocuk İsa ile *Eleousa* tasviri dönemin ince işçiliğini sergilemektedir. 12. yüzyılın sonlarına tarihlenen eser döneminin ustalıklı yapılmış, nadir eserlerinden birisidir. (Piatnisky 2000, 98-99, B80.; Bank 1977, 320, no. 259-60.)

¹⁴¹ Yumuşak, merhametli anlamına gelen *Eleousa* tipi ikonalarında çocuk İsa sol yanağını annesinin sağ yanağına yaslamıştır. Burada, *Theotokos*'un sinesinde insan ve Tanrı arasındaki sevgi gösterilirken, aslında bu sevginin birbirine kavuştuğu yer olan Meryem'in göğsü aynı zamanda Kiliseyi de temsil etmektedir. Burada ifade edilen sevgi, dünya ile cennet, Tanrı ve insanoğlu arasındaki duruma bir köprü görevini görmektedir. Tüm bu birliktelik ise yüzlerin birbirine dokunuşu ve haleler ile verilmiştir. Oğlunu göğsüne doğru bastıran Meryem düşünceli bir ifadeye sahiptir. Bu düşünceli ve üzüntülü ifadenin sebebi ise hayatı boyunca acılar içinde olan oğlunun çarmıha gerileceğini önceden bilmesidir.

olarak ayakta duran Meryem tasviri olan *Hodegetria*'dan *Eleousa* tipinin geliştiği fikri ise Meryem'in insan tarafının merhametli yakarışını ifade ettiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. *Eleousa* tipinin en erken örneğinin 11. yüzyıla tarihlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Tasvir 12. yüzyıldan önce Bizans sanatında çok geniş olarak yayılmadığı halde, yine de daha erken bir örneğin olabileceği ihtimali göz önünde tutulmalıdır. (Resim 130-131.)

Sikke tasvirlerinde *Hodegetria* tipinin ender örneklerine rastlanmakla birlikte, *Eleousa* tipi hiç yer almamaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda diğer sanat eserlerinde kullanıldığı gibi sikke ikonografisine neden girmediği ilginç bir ayrıntıdır. İçerdiği ilahi anlamları, çocuk ve annesi arasındaki bağ, Tanrı ile insanoğlu arasındaki sevgiyi ifade eden bu tasviri sikke üzerindeki küçük alana uygulamanın zor olduğu çok açıktır. Duygu ifadeleri özellikle figürlerin yüzlerindeki detaylar ile vurgulanan Orta Bizans döneminin bu çok popüler Meryem tipi *Eleousa*'nın sikke üzerinde tam anlamıyla verilememesi sonucu kullanılmamış olmalıdır.

Resim 130.
Meryem Eleousa İkonası, Kastoria,
1400 civarı.

Resim 131.
Meryem Eleousa İkonası,
14. yüzyılın başları

(Dandridge-Evans 2004, 217-218, no. 128.)

"Tahtta Oturan Meryem" tasvirlerinde ise Meryem bir tahtta oturmuş, kucağında çocuk İsa'yı tutmaktadır. Bu tip 6. yüzyıldan itibaren sanat kollarında görülmüş, Ortaçağ'da apsis kompozisyonlarında kullanılan ünlü bir Meryem tasviri haline

gelmiştir. Duvar resimleri, ikonalar, cameo ve madalyonlarda kucağında çocuk İsa'yı taşıırken betimlenmiş tahtta oturan Meryem tasvirine sıklıkla rastlanmaktadır. (Resim 132-133.) Bununla beraber, 12. yüzyıla kadar sikke tasvirlerinde sık kullanılan bir tip haline gelmemiştir. Tahtta oturan Meryem tipi diğer sanat kolları eserleri ile tamamen benzer olup sikkelerde 12. yy. kadar bu tasvir tipi görülmemiştir.

Resim 132. Cameo.
Tahtta kucağında çocuk İsa
ile oturan Meryem.

Resim 133. Tahtta oturan Meryem ve
Çocuğu İkonası. (Bakalova 2004, 349-50,
no. 208.

İkona ve duvar resimlerinde örnekleri görülmeyen imparatoru taçlandıran Meryem tasvirine küçük el sanatı objelerinde rastlanmaktadır. Sikkelerde çok sık kullanılmayan bir Meryem tasviridir. Sikke tasvirlerinde imparatoru taçlandıran Meryem tasviri 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren Geç Dönem Bizans sikkelerinde de görülmektedir.

Bizans sanatında Meryem tasvirlerine mühür, madalyon, cameo, ağırlık gibi çeşitli madeni objeler, elyazması, tekstil ve dokuma örneklerinde sık rastlanmaktadır. İkonoklasmus dönemi sonrası, özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda Meryem Ortodoks ikonografisinin en sık kullanılan betim teması haline gelmiştir. Farklı sanat kollarında kullanılan Meryem tasvirleri hakkında elde edilen bir çok örnek eşliğinde bilgiler de bulunmaktadır. Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan 4 adet Bizans kurşun mühürü

Meryem tasvirlerine çok güzel örnekler oluşturmaktadır. (Galavaris 1959, 229-33.) İlk kurşun mührün ön yüzünde göğsünde içinde İsa'nın tasviri olan madalyonu taşımaktadır. Burada, Meryem cepheden ve ayakta durur biçimde betimlenmiştir. Meryem'in yüzü çok iyi korunmuştur ve bir hale ile çevrelenmiştir. Bu mührde Tanrı Anası bilinen herhangi bir ünvanı ile anılmamıştır. Sadece iki sütun halinde Tanrı Anası lejandı görülmektedir. Arka yüzündeki, "Tanrı Anası sana bağlı olana yardım et, diyakoz ve khartophylax Peter" lejantı da mührün sahibini vermektedir.¹⁴² Howland Shaw'un koleksiyonundan Dumbarton Oaks Koleksiyonuna geçen ikinci mühür iyi korunmamıştır. Üçüncü mührün ön yüzünde aynı Meryem tasviri bulunmaktadır. Yine aynı lejand harflerin dizilişindeki ufak bir farklılık ile yer almıştır. Arka yüzde ise "En Saf Olan, khartophylax Peter'ı koru" lejandı vardır. Aslında bu lejand Bizans mühürlerinde çok sıklıkla rastlanan ölçülü bir yazıttır. Bunun yanı sıra, ilk iki mührde yer alan bu yakarışa oldukça sık rastlanmaktadır. En son olarak; arka yüzlerindeki her üç lejand ise bu mührlerin aynı kişiye ait olduğunu ifade etmektedir. Dördüncü ve son mührün ön yüzünde aynı tip lejand ve Meryem tasviri vardır. Fakat, arka yüzde "Tanrı Anası, Büyük Kilisenin diyakozu ve khartophylax'ı Konstantine'e yardım et." lejandı görülmektedir. Paleografik olarak ilk üç mührdeki lejandlar, daha önceden üzerlerinde çalışılarak tarihlenmiş olan 11. ve 12. yüzyıllara ait mühürler ile eşleşmektedir. Üslup olarak ilk iki mührdeki tasvirinde Meryem duruşunun zarifliği ve vücut ebatlarının simetrisiyle X. Konstantinos Dukas'a ait 11. yüzyıl sikkelerini anımsatır. Bu anlamda, objelerde yer alan tasvirler üslupları bakımından karşılaştırılarak belirli bir tarihleme yolunu açarlar.

Bu dört mührün arka yüz lejandları çok görülen bir üsluba sahip olsa dahi bu benzerlik Meryem tasvirleri için söylenemez. N. P. Kondakov'a göre; mührlerin üzerindeki İsa tasvirli bir madalyon taşıyan bu Meryem, *Nikopoios* olarak adlandırılmalıdır. Yine de, bu mührlerdeki Meryem tasvirleri aslında *Blakhernitissa*

---

¹⁴² Manastır arşivinden sorumlu olan Khartophylax, Konstantinopolis ve eyaletlerin eklestik memurudur. Genellikle diyakoz, 6. yüzyıldan itibaren kilise meclisine ait rapor ve kayıtların çoğalmasından dolayı arşive ve notere ait görevlerin kapsamı ve öneminin büyümesi sonucu bu görevi almıştır. 10. yüzyıldan itibaren ise, Khartophylax, khartophylakeion sekreton'nun başı ve patriğin baş asistanıdır. Bazı manastırlar kendi resmi görevlileri arasında khartophylax ya da khartophylakissa'lara sahiptir. Rahip ya da rahibeler manastır kayıtlarının ve ödünç alınan dokümanların güvenliği ve korunmasından sorumlu olmuşlar ve aralarından seçilen bir kişi khartophylax ünvanı ile bu görevi yapmıştır.

tipinin çeşididir.¹⁴³ Mühürlerde, *Blakhernitissa* tipinin bilinen az sayıda örneği vardır. Ayrıca bu tipin şimdiye kadar bilinen en erken mühür örnekleri 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenmiştir. Bu mühürlerin daha geç tarihe ait oldukları ise genel olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Mühürlerin çok iyi bir üretime sahip olmaları büyük olasılıkla Konstantinopolis basımı olduklarını gösterir.

Meryem'e verilen ünvanlar Bizans dini yaşamı, tarihi ve yaşamı hakkındaki bilgiler için değerli bir kaynak olmuştur. Bu ünvanları G. P. Galavaris iki geniş kategori altında ayırmıştır:

- Teolojik Ünvanlar; temel olarak ilahilerden alınmışlardır.
- Popüler Ünvanlar; kimi zaman Meryem'in belirli ya da özel bir ikonografisini tanımlar, kimi zamanda ikonaların mucizevî işleri ile alakalıdır.

Bu dört mührün üzerinde bulunan ünvan G. P. Galavaris'in görüşüne göre ise ikinci gruba dâhil olmalıdır. (Galavaris 1959, 230.)

1962-72 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Afrodissias'da 25 adet mühür bulunmuştur. (Nesbitt 1983, 159.) Üç mührün ön yüzünde Meryem ve İsa tasviri vardır. Khartophylax Niketas'a ait 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ilk mührün ön yüzünde sol eli ile bebek İsa'yı taşıyan yarım boy Meryem figürü yer almaktadır. Solda ise sadece **MP** lejandı görülmektedir. (Nesbitt 1983, 162.) İkinci mühür, Protonotarios Lykastos Diokeseo(n)'a ait olup 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu mührün ön yüzünde önünde İsa madalyonu taşıyan Meryem büstü vardır. Büstün sağında ve solunda ise geleneksel **MP-ΘV** kısaltması yer alır. Son mühür ise, imparatorluk Spatharokandidatos ve Asekretis'i olan Stylianos'a ait olup 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Mührün ön yüzünde ise; önünde ellerini dua eder pozisyonda yukarıya kaldırmış Meryem'in yarım boy portresi bulunmaktadır. (Nesbitt 1983, 163.) Bu üç mührde de, sikke tasvirlerinde kullanılan Meryem tiplerinden *Hodegetria*, *Nikopoios* ve *Blakhernitissa* tasvirleri vardır.

---

¹⁴³ İsa tasvirli bir madalyon taşıyan Meryem'in ikonografik tipinin *Blakhernitissa* tipinin bir varyasyonu olduğunu ilk olarak P. Dethier önermiştir. *Nikopoios* ya da *Kyriotissa* tasvirlerinde önünde İsa'yı taşıyan Meryem'in bir eli ile bacağına desteklerken, diğer eli ile çocuk İsa'nın omzuna dokunması tipi belirleyen özelliklerdir. (Galavaris 1959, 230.)

1261/62 yılına tarihlenen imparator VIII. Mikhail Palaiologos'a ait kurşun mührün ön yüzünde ise başının üzerinde çocuk İsa'nın portresini taşıyan *Blakhernitissa* tasviri bulunur. Mühür 1261 yılında VIII. Mikhail'in başkenti tekrar geri alışındaki Tanrısal gücü Hodegon Manastırında yer alan Tanrı Anası ikonasının taşınması ile ifade edilmek istenmiştir. Konstantinopolis'in geri alınışından sonra, imparatorun devleti tekrar organize etme aşamasında basılmıştır. (Evans 2004, 31-32, 6, 131a.) II. Andronikos'un karısı Irene Komnene Doukaina Palaiologina adına basılmış kurşun mühür Konstantinopolis basımı olup, 1285-1317 arasına tarihlenmektedir. Ön yüzde kucağında çocuk İsa ile arkalıksız bir tahta oturan Meryem'in tam boy tasviri vardır. Meryem'in haleli başının yanında soldan sağa **MHP ΘV** monogramı vardır. (Evans 2004, 32, 7C, 131b.) Diğer bir kurşun mühür ise, III. Andronikos'un karısı Savoy'lu Anna Palaiologina'ya aittir. Konstantinopolis üretimli olup, 1341-47 arasına tarihlenmektedir. Ön yüzde kucağında çocuk İsa ile arkalıksız bir tahta oturan Meryem'in tam boy tasviri vardır. Meryem'in haleli başının yanında soldan sağa **MHP ΘV** vardır. Mührün arka yüzü kısmen korozyona uğramıştır. (Evans 2004, 32, 7E, 131c.) (Resim 134.)

Resim 134.

a. Blakhernitissa

(1261-62)

**b. Tahtta oturan Meryem ve
Kucağında Çocuk İsa**

(1285-1317)

**c. Tahtta oturan Meryem
Kucağında Çocuk İsa**

(1341-47)

14. yüzyılın başlarına tarihlenen Konstantinopolis üretimi *katzion*'da çok ince işçilikle işlenmiş *Hodegetria* tasviri bulunmaktadır. Döküm bronz olan *katzionun* sap kısmındaki *Hodegetria* tasvirinin sol ve sağ yanlarında; **MHP ΘEOY Η ΘΕΡΑΠΙΩΤΗCΑ** ve **IC XC** yazıtı vardır. *Katzion*dan kalan Meryem parça sadece bu tutacak kısmıdır. Yazıtlar ile bitkisel bezeme arka fonu kaplamaktadır. Bu tip süslemeye 13. yüzyıl sonu metal işçiliği ve yontu sanatı objelerinde rastlanmaktadır. (Evans 2004, 128, no. 64., Resim 135.)

Resim 135.

Meryem Hodegetria, *Katzion*

14. yy. başları, Konstantinopolis¹⁴⁴

(Evans 2004, 128, no. 64.)

Erken Hristiyan inancında ve sanatında Meryem'in insanoğlu için bir aracı rolüne sahip olduğu düşünülmüştür. Hatta 6. yüzyılın ilk çeyreğinde Romanos¹⁴⁵ yazdığı ilahisinde de bu konuya değinmiştir. Orta Bizans döneminde Meryem, İsa'ya ellerini dua eder pozisyonda açmış ve kimi zaman da duasının yazılı olduğu katlanmış tomarı elinde taşıyan hem tam hem de yarım boy figürü popüler bir tasvir tipi olmuştur.¹⁴⁶ Bu tasvir tiplerine İtalya'nın kıyı kentlerinden Amalfi ve Atrani'deki kilise kapılarında rastlamaktayız. Konstantinopolis'te yaşayan Amalfi'li zengin bir tüccar olan Mauro ve oğlu Pantaleone, kentlerindeki Aziz Andrew Katedralinin giriş kapısının

¹⁴⁴ Katsion ya da *katzion* olarak da adlandırılan ayaklı buhurdanın kulpunda yer alan *Hodegetria* tasvir üslubunun çok incelikle işlenmiş olduğu görülmektedir. Erken 14. yüzyıla ait *katsionun* Konstantinopolis'teki Therapeia Manastırında yer aldığı düşünülmektedir. Döküm bronz *katsion* kulpunun üzerindeki tasvir oyma tekniği ile yapılmıştır. Manastır *typikon*'larından (*typika*) edinilen bilgiye göre 11. yüzyıl ve sonrasında ayaklı ve bir sapı olan buhurdanlar *katsion/katzion* olarak adlandırılmaktadır. (Evan 2004, 128, no. 64.)

¹⁴⁵ Romanos the Melodist.

¹⁴⁶ Meryem'in, elinde tomar taşıyan dua eder biçimdeki tasviri genellikle *Paraklesis* olarak tanımlanır.

banisidirler. 1060 yılında yaptırılan bu bronz kapı şehrin hami Azizi Andrew'ın hatrasına atfen yaptırılmıştır. Kapının ortasındaki gümüş kakma, İsa, Meryem ve Azizler Andrew ve Petrus figürlerini içeren 20 tane süsleme panel ile çevrelenmiştir. Kapının merkezinde, Meryem İsa'nın solunda ve O'na doğru dua eder pozisyonda yönelmiştir. *Hagiosoritissa*/Arabulucu olarak tanımlanabildiği gibi bu kompozisyon, *Deesis* sahnesindeki insanoğlunun ruhunun kurtuluşu için İsa ile aralarında aracılık eden pozisyonu da hatırlatır. (Frazer 1973, 148.) Amalfi yakınlarındaki Atrani'de bulunan kilise giriş kapısı da aynı formda süslenmiştir. İsa ve *Hagiosoritissa*/Arabulucu Meryem'in kutsal mekanlar olan kilise kapılarının merkezinde tasvir edilmesine ise Bizans litürjisi etken olmuştur. İsa ve *Hagiosoritissa*/Arabulucu tasvirlerinin, Amalfi ve Atrani'deki ibadet mekanının girişi olan bronz kilise kapılarının merkezinde yer almaları, büyük olasılıkla Konstantinopolis modelini örnek almalarına bağlanabilir. İstanbul, Hagia Sophia'nın narteksindeki imparatorluk kapısının her iki yanında duran 14. yüzyıla tarihlenen iki ikona, Yugoslavya/Sopocani'deki Kutsal Üçlü Kilisesinin iç narteksinin dış girişinde yer alan 14. yüzyıla tarihlenen İsa ve *Hagiosoritissa* freskleri ile Sırbistan Staro Nagoricino'daki kilise narteksindeki İsa ve *Paraklesis* freskleri daha geç tarihli benzer örnekler olarak günümüze ulaşmıştır. Kiliseler ve ibadet mekanlarının girişindeki bu tasvir birlikteliği Bizans Litürjisini kaynak edinmiştir. (Frazer 1973, 151.) Diğer bir farklı örnek de; Venedik'teki Aziz Markos kilisesinin atriosunda bulunan iki bronz kapıdan güney ana giriş kapısıdır. Aziz Clement portalı olarak da bilinen bu kapı da İsa, Meryem ve aziz tasvirlerini içeren 28 panel süslemesi vardır. Bu bronz kilise kapısı anonim baniler tarafından yaklaşık 1080 yıllarında Konstantinopolis'te yaptırılmıştır. Dolayısıyla, Amalfi, Atrani ve Venedik'teki kutsal mekanlar olan kiliselerin girişinde, İsa, Meryem ve aziz tasvirleri Konstantinopolis'teki kutsal mekan girişlerinde bulunan tasvirler ile kaçınılmaz bir biçimde bağlantılıdır.

Maden objelere diğer farklı bir örnek ise İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan, Divriği kazılarında 1969 yılında bulunan kompozit gümüş haçtır. Bu gümüş haçın bir tarafında tasvir, diğer tarafında ise Ermenice yazıt bulunmaktadır. Haç, 6.-7. yüzyılda faaliyette olan gümüş işliklerinden birinde yapılmıştır. Haçın merkezinde haleli Meryem büstü yer alır. Meryem'in *maphorionunun* üzerinde bir haç motifi süslemesi vardır. Haçın arkasındaki dört mühür ise, Iustinianos dönemine tarihlenmesine yardımcı

olmaktadır. Ortasında İsa yerine Meryem tasvirinin yer alması haçın Tanrı Anasının bir kilisesine ithaf edilmesi olarak açıklanabilir. (Dodd 1987, 165, 177.)

Kucağında İsa ile tahtta oturan Meryem tipinin en güzel örneklerden bir tanesi ise Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan döküm altın madalyondaki tasvirdir. Bir çok imparatorluk madalyonu gibi bir *enkolpion* formundadır. Ön yüzünde iki melek arasında bir tahtta oturan Meryem ve kucağında İsa betimi bulunmaktadır. (Ross 1957, 250.)

Bizans dünyasında dini tasvirler içeren *cameolar*, ikona ve muskalar kişisel inanç ve ibadet için kullanılmışlardır. *Cameolar*da kullanılan malzemenin kıymeti ise değerini arttırmaktadır. *Cameolar*, ayrıca pendentif olarak takılan muska işlevine de kimi zaman sahip olmuştur. Pendentif olarak kullanılan muskalar ise Bizans döneminde üretilmiştir. (Resim 136.) akik ve yeşim taşlarından oyma tekniği ile yapılmış *intaglio* ve *cameolar*ın üzerinde yer alan ikonografi ve yazıtlar, kurşun muskalarla çok benzerdir. *Cameo* ya da *intagliolar*ın bir yüzünde yılanlar ve diğer tarafında ise Başmelek Mikhail, Meryem, Azize Anna ya da anonim bir azizin büstünün yer alması, geleneksel Ortodoks motiflerinin bu tip tasvir ile birleştirildiğini göstermektedir. (Spier 1993, 28, 30, 32, 48, 57, L. 5. c-No. 57.)) Kantaşı Przemysl değerli taşının bir yüzünde çevresi yazıtlı "*Hystera*' ve yedi yılan, diğer yüzünde ise ayakta duran Meryem orans betimi yer almaktadır. Orans pozisyonundaki Meryem'in her iki yanında soldan sağa **MP ΘΥ** ve çevresinde ise yazıt bulunmaktadır.¹⁴⁷

Pendentif olarak kullanılmak üzere bir çerçeve içine alınan kantaşı *intaglio*nun bir yüzünde ise İsa ve *Haemorrhoida*, diğer yüzünde ise Orans pozisyonunda ayakta duran Meryem betimleri yer almaktadır.¹⁴⁸ Değerli taşın yapımında kullanılan malzeme ve üslup Orta Bizans dönemi *Cameoları* ile çok benzemektedir. Dolayısıyla, daha önce yapılan yayınlarda verilen 6. ya da 7. yüzyıl tarihi Orta Bizans döneminde yapılan değerli taş işlemeciliği de göz önüne alınırsa geçersizdir. (Spier 1993, 44, dip. 111.)

¹⁴⁷ Kantaşı pendentif 1897 yılında Polonya, Przemysl'de bulunmuştur.

¹⁴⁸ Her iki tarafında Aziz Markos'un İncil'inden kısaltmalar ve kimi hatalar ile aktarılmış *Haemorrhoida* hikayesi vardır.

Resim 136.
Blakhernitissa. Cameo.
Chelandari Manastırı.

Geleneksel Hristiyan tasvirleri içerisinde Meryem ve çocuk İsa tipi sayısız anlam ve çağrışıma sahip olduğu için çok kullanılmıştır. El yazması İncil'lerin ön sayfalarında olduğu gibi, 11. yüzyılda üretilmiş birçok Mezmurlar kitabında, Komnenoslar dönemine ait çeşitli İncil kapaklarında kullanılmıştır. El yazması İncillerde bu tasvirin özellikle koyulmasının amacı; adama, Meryem'e şükran duası ile Meryem ve İsa'nın işlerinin övülmesidir. Athos Dağı, Lavra A 9 el yazmasında, dönemin önemli üretim yeri olan İznik Okulu tarafından yapılmış çağdaşı diğer eserler ile büyük bir paralellik görülmektedir. Lavra A 9 el yazmasının ön sayfasında Meryem ve çocuk İsa'nın görkemli betimi vardır. İznik Okulunda yapılmış Meryem ve çocuk İsa tasviri, *Deesis* sahnesinde olduğu gibi ikili bir ifadeye sahiptir. İsa'nın ortaya çıkmasına tanıklık etmek ve O'na inanmaya davet etmek bu ifadelerdir. 12. yüzyılda İncil kitaplarında bu tasvirin yapılması litürjinin bir yansıması değildir. Komnenoslar döneminin bir özelliği olarak bir bani tarafından yaptırılan kitabın kişisel kavramlar bağlamında hatırlatan bir özelliği için yapılmıştır. (Carr 1982, 6-7.) Komnenoslar döneminde yapılan ve İznik Okulu üretimi bir el yazma İncil olan Kiev A25'in ilk sayfasında bir diptik tasviri vardır. Diptik tasvirinin bir tarafında Genç İsa tasviri ve diğerinde ise kucağında çocuk İsa ile oturan *Hodegetria* vardır. 11. yüzyıldan sonra yapılan *Hodegetria* tasvirleri ile paralellik içerisindedir. Kiev A25 İncil'inin kapağının ön sayfasında yer alan bu sıra dışı güzellikteki oturan *Hodegetria* tasviri, Kurbinova ve Kastoria'daki 12. yüzyılda yapılmış çocuğunun uzanan ayağını taşıyan *Hodegetria* tasvirleri ile paraleldir. (Carr 1982, 14-15.)

El yazma eserlerin süslemelerinde Blakhernitissa ve Hodegetria gibi kutsal Meryem ikonalarından yola çıkarak yapılmış süslemeler yer almaktadır. Hamilton *Psalterinin* ön sayfasındaki tasvirde Konstantinopolis'in koruyucu ikonası olan *Hodegetria* vardır. Hamilton *Psalteri*'nin Kıbrıs'ta 1300 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir. Parşömen üzerine altın ve mürekkep ile tempera tekniğinde yapılmış olup, yüzeyinde alanlarda aşınma söz konusudur. (Evans 2004, 153, no 77, 136.) (Resim 137-138.)

Resim 137.

Meryem Orans Akathistos İlahisi¹⁴⁹

(Ousterhout 2002, 128.)

Resim 138.

Meryem Hodegetria

Hamilton Psalter'i, ön sayfa.¹⁵⁰

(Evans 2004, 153, 77.)

Bizans devleti ağırlık ve ölçü birimlerinin kontrolü için resmi görevlileri sorumlu tutarak belli bir sistem ve düzeni sağlamaya çalışmıştır. Iustinianos'un Novel 128 adlı eserinin 15. bölümünde mal ve ürün ölçümleri için kullanılan ağırlıklardan

¹⁴⁹ Cemaat ayaktayken okunan Meryem'i onurlandıran ilahi ya da kontakion olan Akathistos İlahisinin ilk kez 626 yılında Konstantinopolis'in Avarlar tarafından kuşatılması sırasında söylenmiştir. Akathistos kelimesi Yunanca oturmaman anlamına gelmektedir. (Ousterhout 2002, 128.)

¹⁵⁰ 1300 yılına tarihlenen Hamilton Psalter'inin ilk sayfasında mimari öge kullanılarak *Hodegetria*'nın çok küçük bir ikona tasviri yer almıştır. Bizans sanatının etkileri üzerinde inceleme yapıldığı zaman, Bizans imparatorluğu dışında da yerel aristokrasiye ait portreler görülmektedir. Bu el yazması 1300 yıllarında Haçlılar dönemi Kıbrıs'ında yaşayan sekiz kişilik aristokrat bir ailenin tipik Geç Bizans dönemi kıyafetler içerisinde *Hodegetria* ikonasının yer aldığı anıtsal bir ikona standının çevresinde betimlendiği görülmektedir. Aile üyelerinin kıyafetlerinde al rengin kullanılması ise sadece bu ünlü ikonaya hürmet edilmesini değil, aynı zamanda aristokrat ailenin üyesi olduğu topluluğun bu yerel *Hodegetria* ikonasına verdikleri önemi ifade eder. Meryem'in duruşu, kıyafetlerdeki, al renk kullanımı, koruyucu parmaklık, ikona standı ve hürmet etmek için yapılmış küçük bir ikona olması Konstantinopolis şehrinin korucu ikonası *Hodegetria*'nın tanımını hatırlatır. (Evans 2004, 153, 77.)

praetorian prefect ve şehrin valisinin, bronz, gümüş ya da altın sikke ağırlıklarından ise *comes sacrorum largitionum*'un sorumlu olduğundan bahseder. 9. yüzyıldan itibaren ise Vali/*Eparch* Kitabı, Konstantinopolis Valisi'nin tüm ağırlık formlarından sorumlu olduğunu bize açıkça anlatır. Bizans ürün ve sikke ölçümü için yapılan ağırlıklarda genellikle üç maden; bronz, cam ve kurşun kullanılmıştır. Ağırlık ölçü birimlerinde ise Geç Roma imparatorluğundan alınan Bizans litra temel ölçüdür. Litra ise; çeşitli katları olan ve libra sisteminin en alt birimi olan scripulum'un oluşturduğu 12 ounces'e ayrılmıştır. 327,6 gr. değerinde olan 1 Roma libresi altından 72 solidus basılmıştır ve bir solidus 4.55 gram ağırlığındadır. Bu da, teorik olarak Geç Roma-Erken Bizans libresinin ağırlığını vermektedir. Kazılarda ele geçen sikkelerin ağırlıklarının araştırılması sonucu yapılan son dönem çalışmalarda; Geç Roma-Bizans döneminde litra; 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar 324 gr, 6. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar 322 gr., 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar 320 gr., 9. yüzyıl ile erken 13. yüzyıl arasında 319 gr. ve daha sonra ise 319 gramdan daha aşağıda olmuştur. (Entwistle 2002, 611-12.) Tüm bu veriler ışığında ağırlıkların, üslup ve kullanılan madenleri tarihlendirmeye kolaylık sağlamaktadır.

4. yüzyıl kadar erken dönemlerden itibaren Bizans teologları Kilise'de *altara* getirilen ekmek ve şarabın üzerinin bir *aer* ile sarılmasının İsa'nın mezarını ifade ettiğini yorumlamışlardır. Litürji de kullanılan tekstil eşyalarından 1300 tarihi civarında yapılan ve *eptaphioi* olarak bilinen üzerinde mezarda yatan kutsal vücudu temsil eden tasvir olan örtüdür. Konstantinopolis ya da Yunanistan kaynaklı olan ve 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, üzerinde *Deesis* sahnesi olan *Epitrakhelion*'da¹⁵¹ yer alan sekiz kutsal kişi tasvirinden bir tanesi de orans pozisyonundaki Meryem'dir. Dokuma ipek üzerine Blakhernitissa tasviri gümüş, gümüş yıldız ve tel nakış ile işlenmiştir. (Evans 2004, 308, no. 184., Resim 139.)

---

¹⁵¹ *Epitrakhelion/επιτραχηλιον* genellikle *stole* olarak adlandırılan, rahipler ve piskoposlar tarafından litürji esnasında giyilen kostümdür. Ortodoks kilisesinde papazların statü sembolüdür. Genellikle simli kumaştan yapılan *epitrachelion vesper* ya da *matins* gibi belli tören hizmetleri sırasında giyilir.

Resim 139.
Epitrachelion. Meryem Orans.
Patmos(Evans 2004, 308, no. 184)

II.2.2. Bizans Sikkelerinde Yer Alan Meryem Tasvirleri

Meryem tasvirinin Bizans sikke ikonografisine girişı VI. Leon'un sikkeleri ile başlamıştır. IV. Leon (886-912) yirmili yaşlarındaiken bastırıldığı ilk altın solidus sınıfının arka yüzünde imparator uzun saç ve sakallı, ön yüzünde ise ilk defa Meryem orans tasviri yer almıştır. Bizans sikkelerinde Meryem tasvirinin ilk olarak VI. Leon'un sikkelerinde yer alması ruhban sınıf ve halk arasında özel hayatından dolayı ciddi tepkiler görmesinin yanı sıra, imparatorun kariyerinde önemli bir yer tutan hanedanlığını sağlamlaştırma arzusunda yatmaktadır. Bu dönemin altın sikkesinde Meryem orans tasviri ön yüzde yer almakta ve tasvirin üst kısmında ise +**MAPIA**+ tanımlaması bulunmaktadır. Bu lejandın VI. Leon'un dördüncü karısı Zoe Karbounopsina ile evlendiği Pharos kilisesindeki özel anıtsal tasvirten alındığı düşünülmektedir. (Penna 2002, 86, no. 26.) Meryem tasvirini taşıyan bu ilk Bizans altın sikkesinin arka yüzünde ise imparator çok doğal bir üslup ile tasvir edilmiştir.

Sikkelerde Meryem tasvirleri 11. yüzyılın ilk 40 yılından itibaren hızla gelişmiş ve bu dönem Meryem kültürünün oldukça genişlediğine tanıklık etmiştir. Ana imparatorluk sarayının yavaş yavaş terk edilerek, saray halkının Blakhernae'da Aleksios Komnenos tarafından yaptırılan saraya taşınması da şehrin ana kültürü olan Meryem'e daha yakın olma güdüsü ile gerçekleşmesi saray ve sikke sisteminin ilgisini de etkilemiş olmalıdır. Bununla birlikte, Meryem tasvirinin sikkelerde kullanılması ile ilgili en göze çarpan olay III. Romanos'un tasvir tipi olarak sikkelerinde kullanmasıdır. Gerçi, III. Romanos'tan önce Meryem sikke tasvirlerinde beş defa VI. Leon (orans pozisyonunda

Meryem), VII. Konstantinos (*Nikopoios* şablonu ile solidus), II. Nikephoros ve Ioannes (imparator ile yan yana Meryem büstü) ve II. Basileios (*Nikopoios*) III. Romanos Aziz Mary Peribleptos manastır ve kilisesinin kurucusu olup, Blakhernae'daki sarayda eski bir Meryem ikonasını da bulmuştur.¹⁵² Romanos'un sikkelerinde Meryem'e olan sadakatının çeşitli varyasyonlarda betimlendiği görülür. Altın sikkelerinde *Manus Dei*'nin aracılığı olmaksızın imparatoru tam boy tasvir edilen Meryem taçlandırmakta, tetarteron biriminde İsa madalyonu taşıyan Nikopoios büstü yer almakta ve gümüş sikkelerinde sol eli ile çocuk İsa'yı taşımakta olan tam boy *Hodegetria* figürü kullanılmıştır. III. Romanos'tan sonra iktidara gelen imparatorlar da hızlı bir biçimde önceden kullanılmış bu tipler ve tam boy orans pozisyonunda Meryem, kimi zaman haleli kimi zaman halesiz İsa büstü taşıyan Meryem, yan yana durduğu imparatoru taçlandırırken ya da beraber bir haç ya da *labarum* gibi objeler taşıyan Meryem gibi yeni çeşitlerle Meryem tasvirlerini sikkelerinde kullanmışlardır. *Khalkoprateia* ya da yaygın olarak *Hagiosoritissa* olarak bilinen sağa ya da sola doğru dönmüş, eller dua eder pozisyondaki Meryem tasviri ise 12. yüzyıla kadar sikkelerde görülmemiştir. Şaşırtıcı olan tasvir tipi ise tahtta oturan Meryem betiminin diğer sanat kollarında çok sık kullanılmasına rağmen sikkelerde 12. yüzyıldan önce tamamen hiç görülmemesidir.

Meryem'in kostümü ise; uzun kollu bir tunik, *maphorion* olarak bilinen başını sarıp ayak bileklerine kadar inen bir pelerin ile daima aynıdır. *Maphorion* altında ve omuzlarda dört nokta bezemeden oluşup bir haç formunu alan motifle süslenmiştir. Bu motifin kullanımı erken Bizans dönemine kadar gittiği gibi, Orta Bizans Döneminin sonlarında bu motifin yerini kimi zaman çeşitli mistik anlamlar taşıyan yıldızlar almıştır.

Meryem tasvirleri altı ana grup altında toparlanmıştır; klasik dua eder pozisyonda orans eller yukarıya yükselmiş Meryem büstü/*Blakhernitissa*, aynı tasvirin tam boy tipi, göğsünde İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonda Meryem büstü/*Episkepsis*, İsa madalyonu taşıyan Meryem büstü/*Nikopoios*, sol kolunda çocuk İsa'yı taşıyan tam boy Meryem figürü/*Hodegetria* ve tam boy ya da büst olmak üzere imparator ile beraber tasvir edilen Meryem tipi. Sikkeler genel olarak kesin bir hiyerarşi

---

¹⁵² Bu ünlü Meryem ikonasının Capernaum'da bulunduğu I. Leon iktidarında Konstantinopolis'e getirildiği ve Blakhernae Manastırında korunmuş ve şehrin en değerli hazinelerinden birisi olarak anıldığı bilinmektedir.

gösterirler; İsa tasvirlerinin saf altın sikke birimleri solidus ya da histamenon da yer alması uygun olmuşken, bahsedilen Meryem tasvirlerinin ise tetarteron ya da gümüş sikke birimlerinde kullanılması tercih edilmiştir. Bu kurala uymayan istisnalar ise; VI. Leon ile Zoe ve Theodora'nın Meryem ile beraber tasvir edilen büstlerini içeren altın sikkelerdir. Bu durum hakkındaki kabul edilebilir açıklama ise, VI. Leon döneminde tasvir adetinin oluşması için gerekli sürecin henüz oluşmaması, ikinci durumda da iki her iki imparatoriçeyi tek bir sikkenin temsil etmesi dolayısıyla kullanılmış olmasıdır. Histamenon biriminde ise Meryem'in sadece imparator ile ilişkisini gösteren bir tasvir olup, bu sikkelerin ön yüzünde İsa tasvirleri yer almıştır. Bakır sikkelerde keza İsa'ya göre daha az değerli ve bağımlı bir pozisyonla tasvir edilmiştir. Hatta gümüş sikkelerde bile hiyerarşik bir düzenleme unsuru göze çarpmaktadır. Tam boy Meryem figürü sadece miliaresion biriminde ve Meryem büst tasvirleri ise miliaresion biriminin fraksiyonlarında bulunmaktadır. **MP ΘV (Μήτηρ θεοῦ)** monogramından daha farklı monogramın kullanımı ise oldukça nadirdir.

Sikke tasvirlerinde yer alan *Blakhernitissa* ve *Hodegetria* tiplerinin temeli ünlü ikonalara dayandığı ve Meryem bu tasvirlerde sağ tarafında imparator olmaksızın tek başına yer aldığı için tanımlanmalarında bir sorun oluşturmazlar. P. Grierson, diğer Meryem tiplerinin tanımlanmalarının tartışma ve yorumlara açık olduğunu ifade etmektedir. (Grierson 1973, 171.) *Nikopoios* büst tasviri 10. yüzyıl ve 11. yüzyıl mühür tasvirlerinden dolayı bilinmektedir. Bu yüzyıllara tarihlenen mühürlerde yer alan *Nikopoios* tasvirlerine **Η ΝΙΚΟΠΟΙΟC, ἡ Κικοποιός** "Zafer Yaratan/Getiren" lejandı eşlik etmekte ve daha sonraki dönemlere ait mühürlerde ise **Η ΚΥΡΙΩΤΙCΚΑ, ἡ Κυριώτισσα** lejandı alternatif olarak yer almaktadır. *Nikopoios* ikonasından sadece Nikephoros Gregoras, Saray'ın şapelinde korunduğundan ve tıpkı *Blakhernitissa* gibi imparatorlara seferberliklerinde eşlik ettiğinden bahsetmiştir. Seferlerde imparatorun yanında götürdüğü ikonanın *Nikopoios* olduğundan literatür kaynaklarından alınan bilgiler doğrultusunda açıkça emin olunamamaktadır. *Blakhernitissa* ikonası ise bu adetin uygulanması anlamında taşınması için çok büyük ebatlarda olmasına rağmen, kimi zaman askeri seferlere imparatorla birlikte eşlik etmiş ve oldukça büyük risk altında kalmıştır. Bu gelenek büyük ihtimale, Malazgirt savaşında karşılaşılan büyük tehlikeyle birlikte bırakılmış olmalıdır. (Grierson 1973, 171, dip. 503.) İki ikonanın da

farklı vasıflara sahip olduğuna inanılmaktadır. *Blakhernitissa* ikonasının tehlike esnasında ordu ve şehre göz kulak olduğuna inanılırken, *Nikopoios* ikonası anlamının içerdiği gibi imparator için zafer yaratan işlevi ile çok daha pozitifdir.

II.2.2.1. 886-1081 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan Meryem Tasvirleri

VI. Leon'un altın sikkelerinde yer alan ilk Meryem tasviri olan *Blakhernitissa* ile sikke ikonografisinde Meryem tasvirleri başlar. III. Romanos Argyros'un (1028-1034) gümüş sikkesi miliaresionun ön yüzünde ilk ve son olarak görülen tam boy *Hodegetria* tasviri ise bu ilk ikonografik dönemin ilginç örneğidir. İmparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın 1042 yılındaki bir yıllık iktidarında basılan *histamenon nomismada* ise *Episkepsis* tipinin ilk örneği sikke tasvir tipolojisine giriş yapar. Bu ilk kronolojik dönemin en sık kullanılan Meryem tipi ise *Nikopoios*'tur. *Hagiosoritissa* tasviri ise bu ilk kronolojik dönem ile sikke ikonografisine giren ve değişmez bir tip olarak yerini koruyan örneklerden biridir. *Blakhernitissa*, *Hodegetria*, *Nikopoios*, *Episkepsis* ve *Hagiosoritissa* gibi kutsal ikonlardan yola çıkarak sikkelerin ön yüzlerine yansıyan Meryem tipleri gibi, ikincil öneme sahip oldukları için sikkelerin arka yüz betimlerinde kullanılan, Meryem ve imparatorun beraber sahnelendiği tasvirlerde bulunmaktadır. Bu ilk kronolojik dönemin sikkelerinin arka yüzlerinde yer alan Meryem tasvirleri ise; Meryem'in imparatoru taçlandırması, imparator ile Meryem'in aralarında patrik haçı ve labarum taşır betimleridir.

II.2.2.1.1. Blakhernitissa

Orans pozisyonundaki Meryem tasviri sikke ikonografisine ilk giren ve en çok kullanılan tiptir. Bizans sanatında önemli bir tasvir olan *Blakhernitissa* Bizans sikkelerinde de altın, gümüş ve bakır olmak üzere hemen her birimde ve dönemde sık kullanılmıştır. 886 yılında Meryem'in sikke ikonografisine ilk girişinden imparatorluğun yıkılışına kadar tüm birimlerde *Blakhernitissa* tipine rastlanır. *Blakhernitissa* sikkelerde büst, tam boy ve $\frac{3}{4}$ boy olarak tasvir edilmiştir.

- Blakhernitissa-Büst.

Sade bir üslupla tasvir edilen Meryem sikkenin ön yüzünde yer alır. Meryem'in tasvirinin her iki yanında ise *Meter Theou*/Tanrı Anası ünvanının monogramı verilmiştir.

- VI. Leon – solidus. (Resim 140.)

Resim 140. Solidus. VI. Leon, (886-912).
(Cormack-Vassilaki 2008, 107, 392, no. 55.17.)

- Zoe – miliareison şablonu.
- VI. Mikhail ve X. Konstantinos – tetarteron. (Resim 141.)

Resim 141. Tetarteron. VI. Mikhail.
(Grierson, 1973, Pl. LXII, 2.4)

- IX. Konstantinos, Theodora, VI. Mikhail, X. Konstantinos, IV. Romanos, VII. Mikhail, III. Nikephoros ve Nikephoros Melissenos – *miliaresion* birimi fraksiyonlarında.

- Anonim *Follis* – Sınıf G.

- Blakhernitissa-Tam Boy

Blakhernae Manastırında korunan ünlü ikonanın tasvirinin büst ya da tam boy olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Konu üzerinde çalışan uzmanların farklı fikirleri bulunmasına rağmen, sonuçta tasvirin tüm alt grupları orijinal ikonada yer alan orans pozisyonu ifade etmektedir. Sikkelere tam boy ayakta ve cepheden tasvir edilen Meryem'in elleri orans pozisyonundadır. *Maphorionu* ise kollarının arkasında açılır. Meryem'in *maphorionu* sikkelerde gayet dökümlü olduğunu belirtmek istercesine oldukça çizgisel bir üslupla verilmiştir.

- IX. Konstantinos, X. Konstantinos, VII. Mikhail ve III. Nikephoros – *miliaresion* birimi ve fraksiyonlarında. (Resim 142-143.)

Resim 142. *Miliaresion*. IX. Konstantinos Monomakhos (1042-55).

(Whitting 1973, 50, no. 59.)

Resim 143. *Miliaresion*. IX. Konstantinos (1042-1055)

(Freeman and Sear, 2006, 107, no. 615.)

- Blakhernitissa-Yarım Boy

Bu ilk dönemde sadece Anonim Follisler içerisindeki Sınıf K grubu sikkelerinde yarım boy *Blakhernitissa* tasviri görülmektedir.

- Anonim Follis - Sınıf K.

II.2.2.1.2. Hodegetria

Sol kolunda bebek İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile de oğlunu işaret etmektedir. Bu tam boy *Hodegetria* tasvirinde Meryem'in üzerine giydiği tunik ve *maphorionu* çok dökümlü betimlenmiş ve belirgin bir çizgisel üslup ortaya çıkmıştır. Sikke alanının her tür tasvir için yeterli olmamasından kaynaklı olduğunu düşündüren bir nedenden dolayı da ender kullanılan bir tip olarak Bizans sikke ikonografisinde yer almıştır. III. Romanos Argyros'un kurduğu Konstantinopolis'teki *Peribleptos* Manastırında korunduğu bilinen ünlü *Hodegetria* ikonasının sikke tasvirlerine bir yansıması olarak tek bir imparator döneminde ortaya çıkar. *Hodegetria* ikonasının kutsallığına olan derin inancı ile çıktığı seferlerde dahi ikonayı yanında götüren III. Romanos Argyros'un bu tipi adına basılan sikkeler de kullanması ise şaşırtıcı değildir. İlginç olan ise sirkülasyonda sık dolaşımı olmayan bir birim olan gümüş sikke *miliaresion* üzerinde yer almasıdır. III. Romanos Argyros'un neden altın sikkesi *solidus*da değil de, *miliaresion* sikkesinde bu tasvire yer verdiği ilginç bir detaydır.

- III. Romanos – *miliaresion*. (Resim 144-145.)

Resim 144. *Miliaresion*. III. Romanos Argyros (1028-1034)

(Sotheby's 1990, 757.)

Resim 145. Miliaresion. III. Romanos (1028-34).

II.2.2.1.3. Episkepsis

Episkepsis tipi Bizans sanatına 11. ve 12. yüzyıllarda girmiş ve özellikle ikonalarda çok kullanılır hale gelmiştir. Sikke üzerinde *Episkepsis* tipini tanımlayan herhangi bir lejand olmasa dahi, 11. yüzyıla tarihlenen bir mühür örneğindeki tasviri ve tanımı esas alınarak sikke ikonografisine yerleşmiştir. Her ne kadar *Blakhernitissa* tasviri kadar sikke ikonografisinde sık kullanılan bir tip olmasa da, ikonografiye girdiği 1042 yılından itibaren imparatorluğun yıkılışına kadar sikke tasvirlerinde yer almıştır.

- Göğsünde İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonunda Meryem – büst. (Zoe ve Theodora'nın *histamenon* biriminde bir defaya mahsus olmak üzere görülür. (Resim 146-147.)

Resim 146. Histamenon nomisma. Zoe ve Theodora (21 Nisan-12 Haziran 1042)

(Sotheby's 1998, no. 517.)

**Resim 147. *Histamenon nomisma*. Zoe ve Theodora.
(Grierson 1973, Pl. LVIII, 1)**

II.2.2.1.4. Nikopoios

Bizans döneminde, *Blakhernitissa* ikonasından geliştirilmiş bir tip olan *Nikopoios*'a ait mevcut bir ikonanın varlığına dair henüz kesin bir bilgi edinilememiştir. Zafer getirdiğine inanıldığı için seferlerde imparatora eşlik ettiği düşünülen *Nikopoios* ikonasının varlığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tasvir *Blakhernitissa*'dan üslup bakımından ayrılarak sınıflanmaktadır.

- Göğsünde bebek İsa'yı taşıyan Meryem – büst.

Orta Bizans dönemi sikkelerinde kullanılan bir tasvir olan *Nikopoios* Geç Bizans Dönemi sikkelerinde büst şeklinde kullanılmamıştır.

- VII. Konstantinos – *solidus* şablonu.
- II. Basileios'a atfedilen – anonim *miliaresion*. (Resim 148-149.)

Resim 148. *Miliaresion*. II. Basileos, Bulgaroktonos

Resim 149. Miliaresion. II. Basileios.
(Grierson 1973, Pl. XLVII, 19.1)

- III. Romanos, Evdoksia, IV. Romanos ve VII. Mikhail -*tetarteron*. (Resim 150.)

Resim 150. Tetarteron nomisma. VII. Mikhail Dukas (1071-1078)
(Sotheby's 1998, no. 549.)

- IV. Romanos ve VII. Mikhail – gümüş sikke fraksiyonlarında.

II.2.2.1.6. İmparatoru Taçlandıran Meryem

- İmparatoru Taçlandıran Meryem-Yarım Boy. (Resim 151-155.)

Bu tipte ayakta duran Meryem yanındaki imparatoru kutsamaktadır. Meryem imparatoru kutsarken, imparatorun başının üzerinde *Manus Dei*'yi simgeleyen bir el görünmektedir. *Manus Dei* tarafından taçlandırıldığı ifade edilirken, sadece bununla yetinilmeyip tasvire Meryem de katılarak imparatorun aldığı Tanrısal, ilahi güç daha da

yoğun olarak verilme istenmiştir. Tasvir de Meryem ve imparator yarım boy görülmektedir.

**Resim 151. *Histamenon nomisma*. I. Ioannes Çimiskes (969-976)
(Freeman and Sear 2006, 136, no. 830.)**

**Resim 152. *Histamenon*. I. Ioannes (969-976)
(Cormack-Vassilaki 2008, 107, 392, no. 55.20.)**

**Resim 153. *Histamenon nomisma*. I. Ioannes Çimiskes (969-976)
(Sotheby's 1998, no. 496.)**

Resim 154. *Histamenon* I. Ioannes Çimiskes.
(Grierson 1973, Pl. XLII, 1b)

Resim 155. *Histamenon*. I. Ioannes Çimiskes.
(Whitting 1973, 184, no. 397.)

- İmparatoru Taçlandıran Meryem-Dörtte Üç Boy (Resim 156-157.)

Meryem'i imparator ile gösteren bu tipin bir değişik betiminde figürler dörtte üç boydur. İmparatorun taçlandırılması ya da kutsanması Tanrı'dan aldığı ilahi gücün ortaya sunulması bakımından önemlidir. Bu bakımdan bu tasvir de kutsal kişi figürü olarak ve aynı zamanda hem imparatorluğun ve ordunun koruyucusu hem de Konstantinopolis şehrinin hamisi olan Meryem kullanılmıştır.

**Resim 156. *Nomisma*. VI. Mikhail (1056-57)   Resim 157. *Nomisma*. VI. Mikhail
(Grierson 1973, Pl. LXII, 1a.1)**

- İmparatoru Taçlandıran Meryem-Tam Boy (Resim 158.)

İmparatorun taçlandırılmasını ifade eden bu tasvirde figürler tam boydur. Kostüm detayları da sikke alanı her ne kadar küçük olsa dahi oldukça açık görülmektedir.

**Resim 158. *Histamenon nomisma*. III. Romanos Argyros (1028-1034).
(Freeman and Sear 2006, 137, no. 836.)**

II.2.2.1.7. Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem

- Aralarında Labarum/Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem-Yarım Boy.
(Resim 159-160.)

Meryem'in imparator ile aralarında bir patrik haçı taşıdığı bu yarım boy tasvirinde, imparatorun aldığı kutsal desteğin yanı sıra imparatorun Tanrı'ya olan

sadakati de vurgulanmaktadır. Meryem gibi, imparator da Ortodoksluğa sahip çıkacağını bir anlamda beyan etmektedir.

Resim 159. Tetarteron nomisma. II. Nikephoros Phokas (963-969).

(Sotheby's 1998, no. 494.)

Resim 160. Tetarteron, II. Nikephoros Phokas

(Grierson 1973, Pl. XLI, 5.1)

II.2.2.1.8. Aralarında Labarum Taşıyan İmparatoriçe ve Meryem

Bizans tahtında kadın figürü görmek oldukça ender ve bir o kadar da ilginçtir. İmparatorluğun soylu ailelere mensup erkek figürler tarafından idare edilmesi, imparatoriçelerin siyasi nüfuzları olmadığını ve idari işlerle ilgilenmediklerini göstermemektedir. Tahtın erkek figürler tarafından paylaşılmasına rağmen, Zoe ve Theodora'nın dönemlerinde rastlandığı üzere tahta imparatorluğu bir süreliğine yönetmiş kadınlar vardır. Ataerkil bir yapıya sahip olduğu gözlemlenen imparatorlukta siyasi, askeri ya da toplumsal bakımdan bir kaos ortamı hüküm sürmekteyken, güçlü kadın figürler de bir süreliğine de olsa tahta yer almışlardır. Bu bakımdan sikkeler, ait

oldukları dönemin siyasi, sosyal ve idari durumunu yansıtmının yanında, Ortodoksluğa hizmet etmektedir. Meryem sağ eli ile haç *labarumu* imparatorun elinin üzerinde belirtilmesi göksel ve dünyevi hiyerarşiyi de ifade etmektedir. (Resim 161-162.)

Resim 161. *Histamenon nomisma*, Theodora (1055-1056)
(Sotheby's 1990, no. 792.; Sotheby's 1998, no. 528.)

Resim 162. *Histamenon Nomisma*. Theodora.
(Grierson 1973, Pl. LXII, 1a.1)

II.2.2.2. 1081-1261 Yılları Arasında Basılan Sikkelerde Yer alan Meryem Tasvirleri

I. Aleksios Komnenos'un iktidarı ile başlayıp 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasına kadar olan ikinci kronolojik dönemde Meryem tasvirlerinin sikke ikonografisinde gelişen bir repertuar ile yer aldığı gözlenmektedir. Episkesis tipi bu dönemde tam boy, dörtte üç boy ve büst çeşitleri ile ortaya çıkar. İlk dönemde bir tek örneğine rastlanan Episkesis tipinin çeşitli betimlerle kullanılması, bu tipin sikke ikonografisinde kabul gördüğünün bir göstergesidir. Nikopoios tipi ise sikke tasvirlerinde hala tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, ilk dönemde büst tasvirleri

bilinen Nikopoios tipinin tahtta oturan versiyonu ise sikke ikonografisine kalıcı bir tip olarak giriş yapar. Bu dönemden itibaren, tahtta oturan Nikopoios tipi en çok kullanılan Meryem tasvirlerinden biri olarak farkını belli eder. Blakhernitissa tasviri, ilk dönemde olduğu gibi ikinci kronolojik dönemde de en çok kullanılan Meryem tipidir. Bu dönemde sikkelerde görülen Blakhernitissa tasvirinin, tam boy, dörtte üç boy, yarım boy ve büst olmak üzere dört farklı versiyonu vardır. Meryem'in kutsal koruyucu kimliğini öne çıkaran bu tasvirin bu kadar çeşitle kullanılması ise çok olağandır. Meryem'in kutsal ikonalarından yola çıkarak yapılan sikke betimlerinin son örneği ise Hagiosoritissa tasviridir. Hagiosoritissa tipi bu dönemde de rağbet edilen bir Meryem tasviridir. Bu kutsal ikonalarından yola çıkan Meryem tiplerinin yanı sıra, bu dönemde imparatoru taçlandıran Meryem ve imparator ile Meryem'in aralarında bir patrik haçı taşır betimleri de sikke tasvirlerinde devam etmektedir. Dönemin ender örneği ise orans pozisyonunda tasvir edilen Meryem büstünün sadece iki imparatorun; I. Aleksios Komnenos'un bakır ve III. Ioannes Dukas Vatazes'in Thessaloniki'yi aldıktan sonra bastırıldığı billon aspron trakhy biriminde yer almasıdır.

II.2.2.2.1. Episkepsis

Blakhernitissa tipinden türeyen *Episkepsis* 886-1081 yılları arasında sadece tek örnekte görülen ender kullanılan bir tiptir. 1081 yılından sonra ise *Episkepsis* tipinin sıklıkla ve farklı tasvirlerle kullanılır. Tam boy, dörtte üç boy ve büst tasvirler olmak üzere *Episkepsis* bu dönemin kullanılan bir tipidir. Tam boy *Episkepsis* tipinin *elektron aspron trakhy* biriminde ve diğer iki alt fraksiyon olan dörtte üç boy ve büst tasvirlerin ise gümüş ve bakır sikke birimlerinde, *miliaresion* ve *tetareron* kullanılması ise bu tipin tasvir ebatlarına göre bir hiyerarşi gözetilerek sikke birimlerine yerleştirildiği muhtemel bir durumdur.

- Episkepsis-Tam Boy

Bizans sikke katalog ve yayınlarında bu tasvir *Blakhernitissa* tipi olarak düşünülüp, sadece orans pozisyonunda Meryem olarak tanımlanır. Göğsünde duran bir

madalyon içerisinde yer alan İsa tasviri ile orans pozisyonundaki Meryem'in tam boy tasviridir. *Episkepsis* tipinin güzel örneklerinden biridir.

- I. Andronikos/*Elektron aspron trakhy*. (Resim 163-164.)

**Resim 163. *Elektron trakhy*. I. Andronikos.
(Whitting 1973, 208, no. 345.)**

**Resim 164. *Elektron trakhy*. I. Andronikos.
(Sotheby's 1990, 924.)**

- II. Isaakios/*Tetarteron*.

- Episkepsis-Dörtte Üç Boy

Episkepsis tipi altında bir alt tasvir tipi olarak ortaya çıkan orans pozisyonundaki dörtte üç boy Meryem, 1081 yılı sonrasında *Episkepsis* tipinin sık kullanılan ve tercih edilen bir tip haline geldiğini gösterir.

- I. Aleksios/ $\frac{1}{3}$ *Miliaresion*. (Resim 165.)

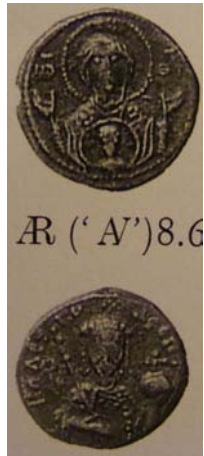
**Resim 165. $\frac{1}{3}$ Miliarion. I. Aleksios Komnenos
(Hendy 1999, 211, Pl. II, 12.2.)**

- II. Isaakios-IV. Aleksios/*Tetarteron*.

- *Episkepsis*-Büst

İlk olarak imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın altın sikkesinde görülen *Episkepsis* büst tipinin 1081 yılı sonrası da sikke tasvirlerinde kullanımı devam eder. 11.-12. yüzyıllarda *Blakhernitissa* ve *Nikopoios* tiplerinin bir karışımı gibi duran *Episkepsis* büst tasviri diğer taşınabilir sanat eserlerinde sık kullanılan bir tip haline gelir.

- I. Aleksios/ $\frac{2}{3}$ Miliarion, *Tetarteron*.
- I. Andronikos/*Tetarteron*.
- I. Manuel Komnenos. *Elektron aspron trakhy*. (Resim 166.)

**Resim 166. *Elektron aspron trakhy*, I. Manuel
Komnenos (1143-1180)
(Freeman and Sear 2008, 85, no. 458.)**

II.2.2.2. Tahtta Oturan Nikopoios

Bu tipin diğer sanat eserlerinde kullanılan örneklerinde Meryem bir tahtta oturmakta ve kucağında çocuk İsa'yı tutmaktadır. Sikke tasvirlerinde ise tahtta oturan Meryem göğsünde İsa tasvirli bir madalyonu taşımaktadır. Çocuk İsa'nın tam boy tasviri yerine bir madalyon içerisindeki büst tasvirinin tercih edilmesinin nedeni sikke betim alanının oldukça küçük olması, bundan dolayı tipin tam anlamıyla, detayla verilemeyecek olmasıdır. Bu ihtimalin yanı sıra, tahtta oturan Meryem tipinin, *Nikopoios* tipi ile birleşerek ortaya çıkan yeni bir tasvirin sikke ikonografisine girmiş olması da olasıdır. Bu tasvir görüşümüze göre, kare arkalıklı tahtta ya da arkalıksız tahtta oturan Meryem *Nikopoios* olarak gruplanır. Meryem'in oturduğu taht bu tipin gruplanmasında en önemli etkidir.

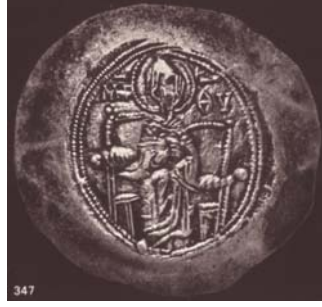
- Kare Arkalıklı Tahtta Oturan Nikopoios

Sikke tasvirlerinde en çok kullanılan taht tipi olan kare arkalıklı tahtta oturan Meryem kucağında İsa tasvirli madalyonu taşır.

- I. Andronikos/*Hyperpyron*
- II. Isaakios Angelos/*Hyperpyron*. (Resim 167-168.)
- III. Ioannes/*Elektron-Billon aspron trakhy* (Nikaia/İznik İmp.)
- Manuel Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

**Resim 167. *Elektron aspron trakhy*. II. Isaakios Angelos.
(Freeman and Sear 2006, 54, no. 147.)**

Resim 168. Elektron trakhy. II. Isaakios Angelos.
(Whitting 1973, 209, no. 347.)

- Arkalıksız Tahtta Oturan Nikopoios

Sikke tasvirlerine arkalıksız tahtta oturan İsa/*Hyperagathos* tipi ile giren bu taht Meryem tarafından da sikke tasvirlerinde kullanılır.

- I. Aleksios/*Elektron aspron trakhy* (Resim 169.)

Resim 169. Elektron trakhy. I. Aleksios.
(Whitting 1973, 194, no. 332.)

- II. Ioannes/*Billon aspron trakhy*
- I. Manuel/*Elektron aspron trakhy*. (Resim 170.)

Resim 170. Elektron aspron trakhy, I. Manuel Komnenos (1143-1180)
(Freeman and Sear 2008, 85, no. 458.)

- Isaakios Komnenos/*Elektron aspron trakhy*
- II. Isaakios Angelos/*Elektron aspron trakhy* (Resim 171.)
- I. Theodoros/*Billon aspron trakhy* (Nikaia/İzник İmp.)
- III. Ioannes/*Elektron aspron trakhy* (Nikaia/İzник İmp.)

Resim 171. Elektron aspron trakhy, II. Isaakios Angelos (1185-1195)
(Gemini 2007, 135, no. 560.)

- II. Theodoros/*Elektron aspron trakhy* (Nikaia/İzник İmp.)
- Theodoros Dukas/*Elektron-Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- Manuel Dukas/*Elektron aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy*-ön ve arka yüzlerde (Thessaloniki/Selanik İmp.)

- III. Ioannes Dukas/*Elektron-Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

II.2.2.2.3. Blakhernitissa

Blakhernitissa tasviri 886-1081 yılları ve 1081-1261 yılları arasında en çok kullanılan Meryem tipidir. Diğer tüm sanat eserlerinde de en popüler Meryem tipi olan *Blakhernitissa*, sikke tasvirlerinde de bu özelliğini korur.

- Blakhernitissa-Tam boy

Orans pozisyonundaki Meryem tam boy tasvir edilmiştir. *Blakhernitissa* tipinin en çok görülen tasviri tam boy orans pozisyonundaki Meryem'dir.

- I. Aleksios/Ayarı düşük *Miliaresion*, Tetarteron (Resim 172.)

Resim 172. Tetarteron AE . I. Aleksios Komnenos (1085-1095)
(Hendy 1999, 388, Pl. XXI, 4a.4.)

- Theodoros Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- III. Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

- Blakhernitissa-Dörtte Üç Boy

- III. Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

- Blakhernitissa-Yarım Boy

- III. Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

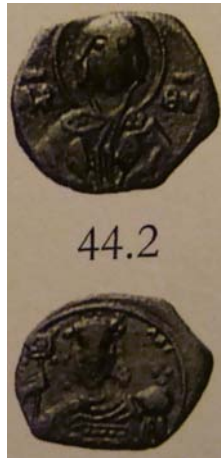
- Blakhernitissa-Büst

- I. Aleksios/*Tetarteron* Æ
- II. Ioannes/*Tetarteron* Æ
- I. Manuel/*Tetarteron* Æ
- Isaakios Komnenos/*Tetarteron* Æ
- Theodoros Dukas/ $\frac{1}{2}$ *Tetarteron* Æ(Thessaloniki/Selanik İmp.)
- Manuel Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

II.2.2.2.4. Meryem Büst

Bu tipte Meryem sadece olarak büst tasvir edilmiştir. Orans pozisyonu olmaksızın sadece Meryem büst tasvirine yer veren bu sikke örneği ender bir tipi verir.

- I. Aleksios/ $\frac{1}{2}$ *Tetarteron* Æ (Resim 173.)
- III. Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

Resim 173.

$\frac{1}{2}$ *Tetarteron* Æ.

I. Aleksios Komnenos (1092/3)

(Hendy 1999, 240, Pl VII, 44.2.)

II.2.2.2.5. Nikopoios

1081 yılı sonrasında 1261 yılına kadar ardıl devletler de dahil olmak üzere Bizans sikkelerinde hala kullanılan bir Meryem tasviridir. *Nikopoios* tipinin son örneklerinin yer aldığı dönemdir.

- Nikopoios-Büst

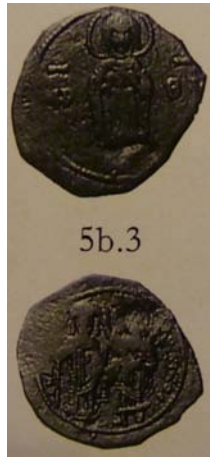
Bizans sikke ikonografisine girdiğinden beri kullanılan bir tip olan *Nikopoios* 1081-1261 yılları arasında ilk döneme nazaran daha az kullanılır. Büst olarak tasvir edilen *Nikopoios* özellikle 11. yüzyılda imparatora zafer getirdiği için seferlerde yanında götürdüğü düşünülen ikonanın tipik bir örneğidir.

- I. Aleksios/*Follis*

- Nikopoios-Tam Boy

Nikopoios tasvirini tam boy olarak yer aldığı ender örnekler bulunmaktadır. *Blakhernitissa*'dan türeyen bir tip olan *Nikopoios* tasvirinin tam boy betiminin sikke tasvirlerinde yer alması ilginçtir. Muhtemelen değişen siyasi dengelerin bir yansıması olarak sikke tasvirlerine yansımaya rağmen süreklilik arz etmemektedir.

- I. Andronikos/*Elektron aspron trakhy, Tetarteron Æ* (Resim 174.)

Resim 174. *Tetarteron Æ*. I. Aleksios Komnenos (1085-1095)

(Hendy 1999, 352, Pl. XVIII, 5b.3.)

- III. Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Nikaia/İznik İmp.)

II.2.2.2.6. Hagiosoritissa

Bizans dönemine ait sikke kitapları, koleksiyon ve müze kataloglarında ayrıntı ile bahsedilmeyen Hagiosoritissa tasviri aslında Meryem tasvirlerinin sikke ikonografisine ilk girdiği tarihten itibaren imparatorluğun yıkılışına kadar istikrarlı biçimde sikke ikonografisinde yerini korumuştur. Altın sikkeler üzerinde Hagiosoritissa tasvirinin kullanımı tercih edilmemiş, daha çok bakır birimlerde yer almıştır. Büyük bir ihtimal altın sikkelerde Blakhernitissa, zafer getirdiğine inanılan Nikopios tasvirinin kullanılması ve Hagiosoritissa'nın bakır birimlerde görülmesinin nedeni bu tasvir ikincil bir değer ve öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu duruma rağmen Bizans sikke ikonografisinde kalıcı bir tasvir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Meryem'in özellikle taşınabilir sanat objelerinde sıklıkla rastlanan tasviri *Hagiosoritissa* tipi 1081-1261 yılları arasında da sık kullanılan bir tiptir. Bu dönemde özellikle bakır sikke birimlerinde tasvirine yer verildiği dikkat çeker. Sadece tek bir örnek olan Thessaloniki İmparatoru Theodoros Dukas'ın *elektron aspron trakhy* biriminde bakır sikkeler dışında bir kullanımı vardır. Bu dönemde, *Hagiosoritissa* tasvirinin farklı çeşitleri sikke tasvirlerine girer.

- Hagiosoritissa-Tam Boy

Hagiosoritissa tasviri sikke örneklerinde tam boy olarak yansır. Genellikle yarım boy tasvirleri bulunan *Hagiosoritissa* tipinin tam boy olarak bakır sikke birimlerinde yer alması ilginçtir.

- I. Manuel/*Tetarteron Æ* (Resim 175.)

**Resim 175. Tetarteron Æ. I. Manuel Komnenos (1143-1180
(Sear 2006, 397, 1968.)**

- Isaakios Komnenos/*Tetarteron* Æ
- III. Aleksios/ $\frac{1}{2}$ *Tetarteron* Æ
- Theodoros Dukas/*Elektron aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

- Hagiosoritissa- Dörtte Üç Boy

I. Manuel'in bakır sikke birimi *tetarteronda* tek bir örnek olarak ortaya çıkar. $\frac{3}{4}$ boy *Hagiosoritissa* tasviri sikke basım ustasının tercihi doğrultusunda yapılmış olabileceği gibi, basım anında sikke alanındaki tasvire kalan yerin kullanılmasına bağlı olarak gelişi güzel biçimde de ortaya çıkmış olabilir.

- I. Manuel/*Tetarteron* Æ

- Hagiosoritissa-Yarım Boy

Hagiosoritissa tasvirinin taşınabilir sanat objelerinde en çok rağbet edilen tipidir. Bu dönemde mevcut sikkeler içerisinde sadece III. Aleksios'un bakır sikke biriminde bu tipe rastlanmaktadır.

- III. Aleksios/*Tetarteron* Æ (Resim 176.)

Resim 176. Tetrarteron Æ. III Aleksios Komnenos (1195-1203)
(Grierson 1982, 376, Pl. 68, 1137.)

II.2.2.2.7. İmparatoru Taçlandıran Meryem

1081-1261 yılları arasında da devam eden imparator ve Meryem'i beraber tasvir eden tiptir. Tam boy ve yarım boy olmak üzere iki tipte görülür. Komnenoslar döneminde görülen imparatoru taçlandıran Meryem tam boy tasviri ardıl devletlerin Thessaloniki imparatorları, Epiros/Arta idarecileri ve Nikaia imparatorlarının sikkelerinde de yer alır.

- İmparatoru Taçlandıran/Kutsayan Meryem-Tam Boy
  - I. Aleksios/*Elektron aspron trakhy*
  - II. Ioannes/*Hyperpyron*. (Resim 177.)

Resim 177. Hyperpyron. II. Ioannes Komnenos.
(Whitting 1973, 177, no. 281.)

- I. Manuel/Hyperpyron
- Isaakios Komnenos/Tetarteron Æ
- III. Ioannes Dukas/Hyperpyron (Nikaia/İzник İmp.)
- II. Theodoros/Hyperpyron, Billon aspron trakhy (Nikaia/İzник İmp.)
- VIII. Mikhail Palaiologos/Hyperpyron, Billon aspron trakhy (Nikaia/İzник İmp. 1259-1261)
- Manuel Dukas/Elektron-Billon aspron trakhy (Thessaloniki/Selanik İmp.)
- II. Mikhail Komnenos-Dukas/Billon aspron trakhy (Epiros/Arta)

- İmparatoru Taçlandıran/Kutsayan Meryem-Yarım Boy

Komnenoslar dönemi imparatoru I. Manuel Komnenos'un billon sikkesinde görülen imparatoru kutsayan Meryem yarım boy tasviri dönemin ender örnekleri arasındadır.

- I. Manuel/*Billon aspron trakhy*

II.2.2.2.8. Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem

Bu dönemde görülen Meryem ve imparatoru aralarında patrik haçı taşıyan tasviri tam boy ve yarım boy olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Bu tasvir tipi Meryem tasvirlerinin sikke ikonografisine girdiği ilk dönem den itibaren 1081-1261 yılları arasında da kullanılan değişmez bir tiptir. İmparatorun aldığı ilahi gücü ifade etmenin bir yolu olarak sürekli tercih edilen bir tip haline gelmiştir.

- Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem-Tam Boy

- I. Manuel/*Elektron aspron trakhy*
- III. Ioannes Dukas/*Hyperpyron, Billon aspron trakhy* (Nikaia/İzник İmp.)
- Ioannes Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

- Aralarında Patrik Haçı Taşıyan İmparator ve Meryem-Yarım Boy

- II. Ioannes/Elektron aspron trakhy. (Resim 178-179.)

Resim 178. Hyperpyron. II. Ioannes Komnenos.
(Whitting 1973, 207, no. 339.)

Resim 179.
Hyperpyron. II. Ioannes Komnenos (1118-1143)
(Grierson 1982, 179, 1064.)

- Theodoros Dukas/*Billon aspron trakhy* (Thessaloniki/Selanik İmp.)

II.2.2.3. 1261-1453 Yılları Arası Sikkelerde Yer Alan Meryem Tasvirleri

Palaiologos Döneminde basılan sikkelerde Meryem tasvirleri daha azalarak tekrarlanmıştır. Aslında bu dönemde kullanılan azizlerin çok çeşitlenmesinden dolayı bir nevi Meryem tasviri daha da azalarak kullanılmış, tasvir edilen farklı azizlerin ikonografiye girmesi ile eski konumunu yitirmeye başlamıştır. 1081 yılından öncesine kadar sikke ikonografisinde kullanılan altı formda Meryem tipinden bahsedilmiş, tüm bu tiplerinde büst yada tam boy figürler olduğu vurgulanmıştır. Komnenoslar

döneminde ise diğer sanat eserlerinde uzun zamandan beri kullanılan tahtta oturan Meryem tipi sikke tasvirlerinde de görülmeye başlanmıştır. Komnenoslar döneminde diğer bir farklı tip olan, cepheden tasvir etmek yerine sağa ya da sola doğru yarı dönmüş orans pozisyonundaki *Hagiosoritissa* "ἡ ἁγιοσορίτισσα/Kutsal Soros" tasviri sikke ikonografisine çok kullanılmayan bir tip olmasına rağmen girmiştir. Yanı sıra, yine Komnenoslar döneminde çok rağbet edilen ve özellikle mühür tasvirlerinde kullanılan Hagia Sofia'daki II. Ioannes ve Irene mozaiklerinde yer alan önündeki Bebek İsa'yı yukarıya doğru kaldıran *Kyriositissa* tasvirine ise sikkelerde rastlanmamaktadır.¹⁵³ (Grierson 1999, 76.)

Palaiologoslar döneminden göze çarpan yeni bir Meryem tasviri sikke ikonografisine girmiştir. Konstantinopolis şehir surları içerisindeki orans pozisyonundaki Meryem tasviri VIII. Mikhail Palaiologos'un *hyperpyronda* ilk olarak kullanılmıştır. Konstantinopolis şehir surları içerisindeki Meryem orans tasviri daha sonra basılan sikkelerde de kullanılan bir tip haline gelmiştir. Burada kimi araştırmacılar bu tasvirin kullanılmasını farklı bir hikaye ile bağlamayı tercih etmişlerdir. Olasılığa göre, bu tasvir çağdaşı olan Konstantinopolis'teki Hippodrom'daki Azize Euphemia kilisesindeki mozaikte azize aynı sikkelerdeki duvar Meryem pozisyonunda mimari bir mekanda, her ne kadar iki tasvir arasındaki detaylar farklı olsa da, tasvir edilmiştir. Mozaikte ve sikkede yer alan her iki Meryem ve Azize Euphemia tasvirinin de birbirlerinin çağdaşı olmaları, detaylarda farklılıklara sahip olsalar da, orans pozisyonu içerisinde mimari bir mekan içerisinde yer almaları birbirlerinden etkilenecek uygulamaları fikirlerinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Meryem orans tasviri geleneksel bir tip olup, aslında genel olarak ya büst yada tam boy figür olarak Bizans sanat eserlerinde yer almıştır. Mühürlerde bazen *Episkepsis* olarak nitelenmiş olan, göğsünde İsa madalyonu ile orans pozisyonda Meryem çeşidi de bu dönemde sıklıkla rastlanan ve çok eskiden beri bilinen bir tiptir. *Trakhy* biriminde görülen bu tip çok ince bir işçilikle basılmadığı yada oldukça yıprandığı için detayları net olarak görülmemekle birlikte, bu tip sikkelerde büyük bir olasılıkla Meryem kucağında İsa madalyonu ile birlikte gösterilmiş olarak yorumlanmaktadır. *Hagiosoritissa* tasviri ise bu döneme ait sadece bir sikkede T. Bertele tarafından

¹⁵³ Hagia Sophia'daki II. Ioannes ve Irene mozaiklerinde bu tasvir görülmektedir.

tanımlanmasına rağmen, aslında VIII. Mikhail ve II. Andronikos'a ait sikkeler olmak üzere bir çok defa yer almıştır. Bu dönemin sikkelerinde, oturan Meryem kimi zaman kolları arasındaki bebek İsa'yı kaldırır biçimde tasvir edilmiştir. Daha önceden sikke tasvirlerinde görülmeyen bu tip, *Hodegetria* tasvirinden bir adaptasyon yada Batı etkisinin bir işareti olmalıdır. Yanı sıra, bu dönemde basılan iki adet *politikon* sikke biriminde küçük tam cephe Meryem büstü yer almakta, fakat bu sikkelerde Meryem'in kolları betimlenmediği için dizaynı herhangi bir özel Meryem tipini ifade eder gözükmemektedir. (Grierson 1999, 76.)

II.2.2.3.1. Konstantinopolis Dairesel Şehir Surları Arasında Blakhernitissa

1261 sonrası başkentin geri alınmasından sonra ortaya çıkan bu tasvirde Meryem şehir surları arasında şehrin ve ordunun koruyucusu olarak betimlenir. VIII. Mikhail döneminde ortaya çıkan bu tasvirde 6 kuleli şehir surları bulunur. II. Andronikos Palaiologos ise bu tasviri 4 kuleli şehir surları içerisinde orans pozisyonunda Meryem tipiyle sikkelerinde kullanarak devam ettirir. (Resim 161-162-163-164.)

- 6 kuleli şehir surları arasında orans pozisyonunda Meryem (Resim 180-183.)

Resim 180. Hyperpyron. VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282)

(Cormack-Vassilaki 2008, 107, 393, no. 55.25.)

**Resim 181. Hyperpyron. VIII. Mikhail Palaiologos.
(Whitting 1973, 223, no. 377.)**

**Resim 182. Hyperpyron. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)
(Cormack-Vassilaki 2008, 107, 393, no. 55.26.)**

**Resim 183. Hyperpyron. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)
(Sotheby's 1998, no. 599.)**

- 4 kuleli şehir surları arasında orans pozisyonunda Meryem

ERROR: ioerror
OFFENDING COMMAND: image

STACK:

II.3. BİZANS SİKKELERİNDE DİĞER KUTSAL KİŞİLER ve GÖKSEL VARLIKLAR

II.3.1. Bizans Sikkelerinde Aziz Tasvirlerinin Gelişim Süreci

Aziz/άγιος ya da kutsal kişi/όσιος ünvanı, din şehidi olup ölen martir ya da mükemmel yaşamlarıyla ilahi dünya ile aralarındaki yakın ilişkiyi ortaya koyan Hristiyanlara verilmiştir. Azizlerin başlıca özellikleri, şeytanla cesur savaşları ve gerçekleştirmiş oldukları mucizelere göre şekillenir. Azizler kültü kendilerine ayrılmış kutsal günler ve ölüm zamanlarının anılması, yaşamlarının derlendiği *Vitae*'ler, kendilerine atfedilmiş kiliseler, ikonalarına ve rölikerlerine hürmet edilmesi, onurlarına ilahiler yazılmasını içerir. Aziz, Hristiyan erdemlerinin somutlaştırılmış bir hali olarak düşünülür.

Bizans sikke ikonografisinde en erken aziz tasviri imparator VI. Leon'un kardeşi Aleksandros'un ender sikkesi *solidus*da görülür. Her ne kadar, günümüze kadar yayımlanmış sikke katalog ve yayınlarında imparator Aleksandros'un sikkesinde yer alan aziz tasviri imparatorun kutsal adaşı tarafından taçlandırılması olarak tanımlanmışsa da, azizin üzerindeki *pallium* ve kolsuz kürk mantolu kostümü ve özellikle bu dönemden itibaren sadece Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya tarafından kullanılan üstünde haç motifi olan uzun bir asa atribüsüyle bu azizin imparatorun adaşı olan Aziz Aleksandros olmayıp, Aziz Ioannes olduğunu gösterir. Bizans dünyasında hürmet gören çok sayıda azizin birbirlerinden ayırt edilmeleri için sadece kostüm tipolojisinin yeterli olmadığını ise çok açıktır. I. Kalavrezou çalışmalarında, Bizans sikkelerinde taç giyme töreninin ilk olarak betimlenmesinin siyasi bakımdan önemli olduğunu belirtir. (Kalavrezou 2004, 74)

Kommenoslar ve Angeloslar Dönemleri ise bir dizi azizin sikke tipi olarak tasvirlerle girmesidir. Asker azizlerden Aziz Demetrios ilk olarak I. Aleksios'un Thessaloniki/Selanik basımı sikkelerinde; Aziz Georgios ilk olarak II. Ioannes'in *elektron trakhys*ında; Aziz Theodoros ilk kez I. Manuel ile beraber aralarında patrik haçı taşıırken; Aziz Konstantinos ise ilk olarak III. Aleksios'un altın, *elektron* ve *billon* sikkelerinde ortaya çıkar.

Aziz Demetrios'un şehrin hamisi azizi olarak Thessaloniki basımı sikkelerde kalıcı bir tasvir haline geldiği gözlenmektedir. (Resim 188-189.) Nikaia İmparatorluğunun koruyucusu Aziz Tryphonos ise II. Theodoros ve VIII. Mikhail'in Magnesia basımı sikkelerinde tasvir edilmiştir. Asker azizlerden Aziz Mikhail II. Isaakios'un çok nadir bir basım olan *stamenon nomisma* da görülmekle beraber, daha erken tarihte, IV. veya V. Mikhail'e atfedilen sikkede de Başmelek Mikhail tasviri bulunmaktadır.²⁰⁸ 1204 yıkımı ile Bizans sikkeleri eski geleneklerinin çoğunu yitirir ve Geç Dönem sikke tipleri güçlü bir biçimde artan Batı etkisinin ilk belirtilerini göstermeye başlar. Latin İmparatorluk ve ardıl devletler döneminde basılan sikkelerde, 1261'deki Bizans gücünün yeniden kurulmasından önceki dönemlerden farklı olarak alışılmışın dışında çeşitli betimler ortaya çıkar. Latin İmparatorluğuna ait bir sikkede görülen kucaklaşan azizler Petrus ve Pavlos, Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkelerinde yer alan kerubim/çocuk başlı kanatlı melek ve süsen çiçeği betimleri, Thessaloniki/Selanik İmparatorluğu sikkesinde açık kanatları ile cepheden kartal figürü farklı sikke tipleri olarak Geç Dönem Bizans sikke ikonografisine girerler. Ayrıca, siyasi bakımdan bir nevi kaos yaşanan bu dönemin sikkelerinin çoğu basmakalıp bir üslupla basılmışlardır.

843-1081 yılları arasındaki dönemde basılan sikkelerde sadece iki aziz tasviri yer alır. Bu tanımlamaya şüphe ile yaklaşan P. D. Whitting gibi bazı nüemizmatların var olduğu gibi ilki, bazı sikke kataloglarında aziz Aleksandros olarak tanımlanmıştır. Son dönemde yapılan ikonografi çalışmalarında ise azizin Aleksandros olmayıp Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya olduğu hakkında doğru görüşler vardır. (Whitting 1973, 188.)

İmparatoru taçlandıran kutsal kişi teması Bizans sikke ikonografisinde 10. yüzyıldan itibaren geleneksel bir kalıp haline gelir. Bizans sikke ikonografisinde imparatoru taçlandıran kutsal kişi tasviri imparator Aleksandros ile başlar. 912-913 yılları arasında sadece bir yıl süreyle iktidarda kalan Aleksandros'un, sikke ikonografisine yeni bir tasvir tipi sunar. İmparatoru taçlandıran aziz figürü, bu tasvir tipinin de başlangıcı olur. P. Grierson ve diğer Bizans sikke uzmanları tarafından

---

²⁰⁸ Tüm bu yeniliklerine rağmen 12.yüzyıl sikkeleri erken dönem tasvirlerini korumaya devam eder. Ön yüzde, İsa'nın ya da Meryem'in büstü ve arka yüzde de imparator tasviri geleneksel yapısını devam ettirmektedir.

imparator Aleksandros'u taçlandıran Aziz Aleksandros olarak tanımlanan *solidus*un ön yüz tasviri, 1990'lı yıllarda yapılan ikonografi çalışmalarıyla tartışmaya açılır. (Grierson 1973, 174.) P. Grierson, İkonoklasms dönemi sonrası 12. yüzyıla kadar sadece iki azizin sikke tasvirlerinde yer aldığından bahsetmektedir. İlkini, Konstantinopolis'in 4. yüzyıl piskoposu Aziz Aleksandros olup, imparator Aleksandros'u taçlandırırken betimlendiğinden bahseder. P. Grierson, bu sikke tasvirinde azizin oldukça yaşlı olduğunu vurgulayan sakalı ve yuvarlak bir broş ile önünden bağlanan bir pelerin ve pelerinin altında uzun bir tunik ile tasvir edildiğini söyler. P. Grierson, sikkelerde ikinci olarak Aziz Mikhail'in imparator IV. Mikhail'in (1034-1041) Thessaloniki darphanesi ender basım *histamenon* biriminde betimine rastlandığı tespitinde bulunmaktadır. Bu sikkede, Başmelek Mikhail kanatlı, sade bir biçimde halesiz ve sağ omzunda bağlanan *khlamys* ile uzun giysi kollarına sahip bir tunik giymiştir. Aziz Aleksandros tanımlamasına dönülürse, imparatoru kutsayan kişinin Aziz Aleksandros olmayıp, Vaftizci Yahya olduğu görüşü ayrıntılarıyla Bizans ikonografisi üzerinde çalışan uzmanlar tarafından tartışılmıştır. (Kalavrezou 2004, 73-74.) Aziz Aleksandros'un, *solidus*da imparator Aleksandros'u taçlandırırken betimlendiği düşünülmüştür. I. Kalavrezou, Bizans sanatında çok sık rastlanan bir tasvir olan imparatorun başının üzerinde yükselen İsa, İsa'nın yanında yer alan imparatoru bir eli ile taçlandırması ya da bir azizin elinin imparatorun başında tasvirinin imparatorun idareci olarak hakkıyla tahtta olduğunu ve bu tasvirin de İsa'nın vaftiz edilmesinin bir taklidi olduğunu belirtir.²⁰⁹ I. Kalavrezou, bu ikonografinin I. Basileios'un sarayından yayılmış bir propaganda ile doğrudan bağlanarak geliştiğini ve 9. yüzyılın öncesinde var olmadığını hakkındaki yorumunu verir. (Kalavrezou 2004, 73.) Sembolik olarak imparatorun başının üzerinde kutsal bir kişiye ait elin yer aldığı tasvirin en erken örneği I. Basileios dönemine aittir.²¹⁰ Yanı sıra, Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogennitos'un İsa tarafından taçlandırılmasını görsel olarak taşıyan fildişi levha da döneme ait önemli bir örnek teşkil etmektedir. I. Kalavrezou, burada, "ilk olarak verilmek istenen imparator

---

²⁰⁹ Burada eklenmesi gereken diğer kutsal kişinin Meryem olduğu görüşüdeyiz. Bizans sikke ikonografisinde imparatoru taçlandıran Meryem tasvirleri de yer almaktadır.

²¹⁰ Paris, gr. 510, Gregory elyazmasında müjde veren Peygamber İlya'nın, Başmelek Gabriel ile beraber I. Basileios'u taçlandırması bir folio'da tasvir edilmiş, bu illüstrasyonun son bölümünde ise Başmelek Gabriel tek başına yer almaktadır. (Kalavrezou 2004, 74, dip. 84.)

seçiminin doğrudan Tanrı tarafından yapıldığının onaylanması ve ikinci olarak da, imparatorun Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilen İsa ile kendisini özdeşleştirme çabasıdır." der. İsa'nın vaftiz edilmesiyle, imparatorun ilan edilmesi arasında bağ kurulmasında görsel bakımdan benzerliğin yanı sıra, sembolik ve ideolojik paralellikte açıkça kurulmak istenmiştir. Bu ikonografik tipin sikke tasvirlerinde ilk olarak kullanılması imparator Aleksandros döneminde gerçekleşmiştir. VI. Leon'un 912 yılında ölümünden sonra, ortak imparator olarak otuz yıl beklemiş olan Aleksandros tahta çıkmış ilahi güç tarafından seçilerek, tek "*Autokrator*" olarak imparatorluğu yönetmeye başlar. Tahta çıkmasının akabinde paralel bir kompozisyon içeren sembolizmdeki tasviri kullanarak altın sikke bastırır. Altın sikkelerinde Aleksandros sağ eli ile kendisini kutsayan bir aziz tasvirini sikke ikonografisine bir yenilik olarak sunmuştur.

I. Kalavrezou *solidus*da yer alan bu azizin giydiği pallium ve kürk kolsuz mantonun C. Jolivet-Lévy tarafından Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya'ya ait atribüleri olduğunun üzerinde durur. I. Kalavrezou, bu kostüm detaylarından daha önemli olan konunun ise, azizin elinde taşıdığı üzerinde bir haç olan asanın sadece Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya'ya ait özel bir atribü olduğu düşüncesini belirtir. (Kalavrezou 2004, 74.) Bunun yanı sıra, I. Kalavrezou azizin üzerinde olan kostüm tipinden kanıtlayıcı bir bilgiye sahip veri elde edilemeyeceğini, bu tip kostümün bir çok aziz tarafından kullanılmış olmasından dolayı kostüme dayalı bir tanımlama yapmanın tamamen de doğru olmayacağını söyler. I. Basileios'un hami azizi olan İlya Peygamber'in Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya ile tasvirlerinde büyük benzerlikler taşıdığı gibi, 10. yüzyıla tarihlenen Verona'daki fildişi plakada tasvir edilen Aziz Aleksandros'ta kostüm detaylarından incelendiğinde Vaftizci Yahya ile benzerdir. Dolayısıyla, imparator Aleksandros'un sikkelerindeki kutsal kişi Aziz Aleksandros olarak tanımlanmış olsa da, Vaftizci Yahya ile kostüm ve atribü bakımından aynı özellikleri taşımaktadır. Bu anlamda, P. Grierson tarafından imparator Aleksandros'un adaşı olmasının da etkisiyle sikke tasvirinde yer alan kutsal kişi figürü Aziz Aleksandros olarak tanımlanmış olmalıdır. I. Kalavrezou ise bu görüşe katılmayarak, sikke tasvirinde yer alan azizin elinde taşıdığı asanın İlya Peygamber ve Aziz Aleksandros'tan ziyade Vaftizci Yahya'ya ait ayırt edici bir atribü olduğu düşüncesini

ifade eder. (Kalavrezou 2004, dipnot 86.) I. Kalavrezou'nun verdiği kostüm detayları hakkındaki bilgilerin yanı sıra, asa tipinin belli bir azize atfedilmesi ve bu görüşün dönemin diğer sanat eserlerinde görülen tasvirlerde yer alan Vaftizci Yahya betimi ile paralel olduğu düşünülünce, P. Grierson'un atfettiği Aziz Aleksandros fikrine katılmadığımızı belirtmek de fayda vardır. Ayrıca, imparatorun yeryüzünde İsa benzeri bir rolde kendisini görmesi ve dolayısıyla sikke tasvirinde Vaftizci Yahya tarafından iktidarının kutsanmasının betimlenmesi imparatorluk siyasi propagandası bakımından oldukça mantıklı bir açıklama olarak görünmektedir.

Makedonya Hanedanlığı (867-1056) imparatorlarının dönemindeki mühürlerde ise dini ikonografi devam eder. (Oikonomides 1985, 12.) Aziz betimlemeleri de bu dini ikonografi kapsamında, ilerleyen zaman içerisinde sıklıkla kullanılarak imparatorluğun sonuna kadar devam eder. (Resim 187.) Büst olarak tasvir edilen ve kompozisyonun mührün şekli ile uygun bir biçimde uygulandığı betimler, aziz tasvirlerinde devam eder. Mühürlerde at üzerinde görülen asker aziz tasvirleri ise çok enderdir. Ayrıca tıpkı sikkelerde olduğu gibi mühürlerde de çok figürlü tasvirlerin doğal kompozisyonlarını baskının küçük ölçüsüne sokabilmek çok zordur. Dolayısıyla at üzerinde aziz tasvirleri sikke ve mühürlerin baskı kapasitesine çok elverişli betimler olmasa da, yine de görülmektedir.

Öte yandan bu dönemde çok sayıda aziz portresi ve her birinin kabul edildiği ikonografik bir model bulunmaktadır. Aziz Nikholas aralarında en popüleridir. Aziz Nikholas'ı, Aziz Mihail ve asker azizler Demetrios, Georgios ve Theodoros takip ettiği gibi, mühür tasvirlerinde yapılan kişisel tercihler hakkında herhangi bir sınırlama yoktur. Çok az bilinen azizler, Hyakinthos ve Diyakoz Isauros ve daha çok el yazmalarının resimlerinde bir sütun üzerinde görülen Stylite Aziz Simeon da olduğu gibi, mühürlerde kişisel tercihlerde ön planda olabilmektedir. Sikkelerde ise aziz tasvirlerinde yapılan tercihler imparatorun ya da basım yapan kentin kendisi için seçtiği koruyucu aziz şeklinde gelişmektedir. İmparator sikkelerinde kendisi ile aynı adı taşıyan ya da hanedanının koruyucu azizi ile beraber tasvir edilmeyi ya da azizi tasvir ettirmeyi tercih etmiştir. Mühür ikonografisinde genellikle kabul edilen bireysel tercihin nedenini tahmin etmek ise oldukça zordur. Kimi zaman, boulloterion'un sahibi kendisi ile özdeş yani aynı ismi taşıyan ve koruyucusu olduğunu düşündüğü azizi seçer. Diğer

durumlarda ise aile bağıllığı ile hareket ederek seçmiş görünür. (Oikonomides 1985, 14.) Kısacası bu anlamda mühür ve sikke tasvirlerinde yer alan azizlerin tercih edilme sebepleri birbiri ile paralel giden bir seyir göstermektedir.

Asker azizler Georgios, Demetrios, Nestor, Theodoros Teron, Theodoros Stratelates, Merkourios, Prokopios'u içine alan bir grup aziz silahlı askerler gibi düşünülerek, betimlenmişlerdir. Asker azizlerin tasvir gelişimi rollerinin askerileştirilmesine dayanmaktadır. Resmi bir görevliden savaşçıya, askerden generale, yaya askerden süvari bir şövalyeye dönüşmüşlerdir. Bununla birlikte, bu gelişimin kronolojisi tam olarak kurulmamıştır. Bazı erken dönem martirleri, askerlik mesleğini bırakıp kendisini "cennetin kralı" için dövüşen biri olarak ilan eden Hristiyan kişi temasını içermektedir. Daha sonra ise, bu savaş karşıtı davranış yok olur.

Asker azizler tarafından yapılan mucizevi işler sıradan olaylara kıyasla, şehirlerin savunulması ve ordulara yardım edilmesini sağlayan yardımlar dizisi olarak geçmektedir. Bununla birlikte, asker azizler askeri işlerde özel bir ayrıcalık talep etmemişlerdir. Asker azizlerin dışında Meryem, havari Andrew ve bazı diğer azizlerde Bizans dünyasında ordunun korunmasında aktif olarak rol alırlar. Bizans tahtındaki askeri aristokrazi genellikle asker azizleri şehrin hamisi olarak seçerek, mühürlerde ve sikkelerde de tasvirlerine yer vermiştir. Komnenoslar Hanedanlığı asker azizler Demetrios, Georgios ve Theodoros figürlerini sikkeleri üzerinde kullanırlar. (Kazdhan 1991, 1374.)

Asker azizler, askerin koruyucusu ve hatta kimi zaman asker ile yan yana savaşan kutsal kişiler olarak düşünüldüğü için ordu tarafından bağlılıkla benimsenir. İmparatorlar ve prensler tarafından göksel bir destek olarak görülürler. Asker azizler kültürü, Ortaçağ Ortodoks dünyasının başından sonuna kadar imparatorluk ve askeri ideolojilerin gelişiminde temeldir. Asker azizler içerisinde Georgios, Demetrios, Theodoros Teron ve Theodoros Stratelates en önemlileridir. Erken dönem hacı kaynaklarına göre asker azizlerin birçoğu, dünyevi yaşamlarını martir olmadan önce Roma imparatorluğu ordusunda Hristiyan askerler olarak geçirmişlerdir. Aslında, bu durum asker azizlere Hristiyan dünyasında duyulan saygı ve gösterilen hürmetin açıklamasıdır. Ayrıca, 9. yüzyıl başlarında birbiri ardı sıra tahta geçen Bizans imparatorları ve resmi görevlilerinde asker olarak statüleri de merak uyandırır. Azizlerin

Vitae/Yaşam öyküleri savaşta gösterdikleri cesaretin vurgulanması için tekrar yazılır. Artık, azizlerin martir olmaları üzerlerinde bir onur olarak kaldığı gibi, farklı boyutta yeni bir rol de yüklenir. Hristiyan âleminin düşmanları üzerinde ruhani bir zafer elde etme durumu olarak algılanan martirlik kavramının, savaşta askerlerin zafer elde etmeleri için yardımcı olduğu da düşünülür. Asker azizler kültürünün gelişmesiyle, Orta Bizans döneminde orduda görülen dini ritüellere verilen önem artar. Bu durum da, doğrudan Tanrı'nın düşmanları ile savaşan kutsal güçlerin kutsal lideri olarak görülen asker azizlerin popülaritesi ile ilişkilidir. Asker azizler kültürü 10. yüzyılda Ortodoksluğun resmen benimsemesiyle Rusya'da da yayılmıştır.

Asker azizlerin yer aldığı sikke ikonografisini irdelemeden önce Komnenoslar Döneminin siyasi ve sosyal yapılanmasına değinilmesi son derece önemlidir. Komnenoslar dönemi ile Bizans siyasi ve sosyal hayatına yeni bir sayfa açılır. Komnenos Hanedanlığının en etkin imparatoru olan I. Aleksios Komnenos iktidarıyla yeni bir yönetim anlayışı ve imparatorluk idari sisteminde köklü değişiklikler başlar. Komnenoslar dönemi Bizans'ı ise geniş bir klan sisteminin kurulması girişimiyle, kendisinden önceki yönetim olan Makedonya Hanedanlığı iktidarından net bir biçimde farklılaştırır. Komnenos Hanedanlığından önce yönetimde olan Makedonya hanedanlığında, imparatorlar kendilerine yakın olan kişileri idareci olarak görevlendirilmişlerdir. Bu dönemde toprak sahibi olsun ya da olmasın, aile ve aile bağları idari yönetimde bir rol oynamamaktadır. Komnenos hanedanlığı ise imparatorluğu yeni bir sürece sokarak, idari yönetimi klan ya da aile sistemi içerisinde paylaşır. Bu yeni hiyerarşik sistemde kişiye verilen ünvanlar doğrudan doğumla ailelerinden aldıkları soylulukla bağlantılı olur. Bu yeni rejimde idari durum olduğu kadar ünvan sistemi de, aristokratik aile ya da klanlara göre yeniden düzenlenmiştir. Bu anlamda imparator ile kişisel ilişkiler yerini aile bağları ve akrabalığa bırakmıştır. (Oikonomides 2004, 210.)

9. yüzyılın ortasından, 11. yüzyılın başına kadar olan dönemde Makedonya Hanedanlığı imparatorlarının köylü ve askeri sağduyulu bir biçimde koruması, politik ve kültürel anlamda yeniden bir yükseliş olarak düşünülmektedir. 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyıl ise parçalanma ve çöküş döneminin başlangıcı olarak görülmektedir. Bizans ordusunun Selçuklular tarafından 1071 yılında Malazgirt ve 1176 yılında

Miryakefalon'da bozguna uğratılması, yine 1071 yılında İtalya'nın güney bölgesinin Normanlar tarafından fethedilmesi ve Normanların Dyrrachium ve Thessaloniki'yi 1185 yılında ele geçirmeleri, 11. yüzyılda Peçeneklerin şiddetli saldırıları ve 1180'lerde Bulgar isyanlarının başarıya ulaşması, daha önceden elden hiç çıkmamış olan imparatorluğun başkenti Konstantinopolis'in 1204 yılında IV. Haçlı seferinde Haçlılar tarafından yıkıcı biçimde ele geçirilmesinin önceden habercisidir. Bu askeri gerilemeler; devletin merkezden farklı yerlere de yetki dağıtması ve çoğalan feodal eğilimlere atfedilmektedir. Ayrıca, ekonominin çökmesi ve nüfus dağılımında yaşanan kriz ile birlikte iç politikanın ciddi biçimde çürümesi bu sonucu getirmiş gözükmektedir. Kesin olan durum ise, Bizans imparatorluğu savunmasının her zaman yeterli olmamasıdır. 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, doğuda Selçuklu, batıda Norman ve kuzeyde bozkırlardan gelen boyların akınları ciddi arazi kaybına yol açar. Konstantinopolis kenti de artık tehdit altındadır ve I. Manuel'in ölümünden, yani 1180 yılından çeyrek yüzyıl sonra da Latinlere yenik düşer. (Kazhdan-Epstein 1985, 24.)

Yine de, bu önemli tehlikelerin dışında, imparatorluk Akdeniz dünyasında yerleşmiş saygın konumunu korur. Aslında, 11. yüzyılın ortalarında Bizans İmparatorluğu birçok Ermeni prensliğini ele geçirecek gücünü korumakta ve daha da önemlisi, 11. yüzyılın sonundan itibaren Komnenos Hanedanı imparatorlar; I. Aleksios, II. Ioannes ve I. Manuel Küçük Asya kıyısının büyük bir bölümünü tekrar almak için hak iddia ettikleri gibi Sırbistan ve Macaristan'a boyun eğdirirler. 12. yüzyılın sonlarına kadar, Bizans İmparatorluğu Katolik Avrupa ile İslam Yakın Doğu arasında önemli bir politik güç olarak konumunu sürdürür.

Bu dönem boyunca Bizans ekonomisinin durumunu yorumlamak için ise bilgiler yetersizdir. 11. yüzyılda Bizans sikke basımının azalması, aynı zamanda ekonomik olarak gelişen düşüşün de açıklaması olarak görülmektedir. 24 karat ayarında yüksek kalitede basım olan Bizans altın sikkesi *nomisma*, 11. yüzyılın ortasına kadar kalıcı olmasına rağmen, 11. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde altın sikkelerin değeri 8 karata kadar inmiştir. Bununla birlikte, bu değer kaybı sirkülasyondaki sikkelere çoğalan talebe karşı bir reaksiyon olarak değerlendirilerek, genel ekonomik dirilme ile bağdaştırılabilir. Aslında, altın sikke biriminin en önemli işlevi, 7. yüzyılın ortasından 9. yüzyılın ortasına kadar imparatorluk kudretinin sembolü olması ve takas sisteminin

yerine önemli bir araç haline gelmesidir. 11. yüzyıla ait Bizans sınırları içerisinde ve dışarısında kalan merkezlerde yapılan kazılarda elde edilen sikke buluntuları ise, bu dönemde sikke kullanımının artan miktarda olduğunu ifade etmektedir. (Kazhdan-Epstein 1985, 25.) Her ne olursa olsun, I. Aleksios Komnenos dönemi boyunca *nomisma* tekrar eski standartları ile yaklaşık olarak aynı seviyede dengelenmeye çalışılır. Bu da, en azından 13. yüzyılın ortalarına kadar korunabilir. Sonuç olarak, 11. yüzyılda gerçekleşen ekonomik krizin içeriği çok açık olmadığı için tahminlerden öteye gitmemektedir. (Kazhdan-Epstein 1985, 26.)

Ne eyalet şehirlerinin büyümesi, ne de askeri aristokrasinin sağlamlaşması geleneksel devlet yapısının çökmesine sebep olmuştur. Gelişmemiş şehir özerkliği, temel derebeylik yargılama yetkisi ve özel asker maiyetinin yeni gelişimine rağmen, Bizans imparatorluğu başkentten idare edilen merkezi monarşi sistemini korur. 11. ve 12. yüzyıllarda imparatorluğun idari yapısında iki yönlü değişiklik olur. Bu değişimlerden biri, yönetim sınıfının sosyal karakteri ile ilgilidir. Senatörlük mevkiinin yabancılar ve tüccarlardan oluştuğu sistem, 11. yüzyıl sonu-12. yüzyılda değişir. Komnenos Hanedanlığı döneminde yüksek askeri elit sınıf, klan formu içinde güçlü ailelerin birbirleri ile yaptıkları evlilik yoluyla kapalı bir sistem halinde güçlenir. Askeri ve idari görevlerin en üst kademeleri Komnenos klanının tekeli altına girer. Askeri aristokrasi üyesi olup daha önceden bu klan içerisinde bulunmayanlar ise, ya kaybolmuş ya da sivil soylu sınıfı içindeki hiyerarşide yer alırlar. Kısaca, Bizans İmparatorluğunun siyasi, idari ve sosyal sistemindeki hiyerarşik yapı tamamen değişir. 12. yüzyıldan itibaren *magistros*, *patrikios*, *protospatharios* gibi eski ünvanların yerini *sebastokrator*, *protosebastos*, *sebastos* ünvanları alır. Bu ünvanları törenle vermek ise, ilke haline gelir. İdari ünvanlar sonuç olarak işleve bağlı olsa dahi, Komnenoslar döneminde akraba yakınlığına göre verilir.

Bizans aristokrasisinin sosyal karakterinde de değişiklikler gerçekleşmeye başlar. 11. yüzyılda asker ve sivil seçkin sınıfı arasında büyük bir uçurum olmadığı gibi, sivil aristokrasi üyesi kimi aile bireyleri askeri görevlerde bulunabilir ve iki sınıf arasında yapılan evliliklere de sıklıkla rastlanır. Kurulan Komnenos klanından sonra ise durum değişerek; Komnenos hanedanlığı üyeleri ile bürokrasi ile ilgilenen sivil soylu sınıfa dahil aileler arasındaki evlilikler engellenir. Genel olarak, senatörler gibi sivil

seçkin sınıfa ikinci sınıf gözü ile bakılarak, arazi sahipleri ve komutanlardan oluşan sağlamlaşmış kısıtlı idari tabakaya ait güce, yabancı tüccarlar ve devşirme kökenliler dahil edilmemişlerdir. (Kazhdan-Epstein 1985, 69.) 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılda yarı-feodal aristokrasinin yapılanmasının sosyal ve politik önemi bulunmaktadır. Toprak sahibi ve askeri aristokrasi üyeleri ayrıcalıklı durumlarının ve kalıtsal üstünlüklerinin bilincindedirler. Başlangıçta Komnenos ailesinin etrafında şekillenen bu durum, merkezi bir güç haline gelerek devletin geçici bir süre için güçlenmesine katkıda bulunur. Fakat, askeri soyluluk I. Andronikos döneminde yıkılarak, 12. yüzyılın sonunda üst sınıfa dahil tüccar ve zanaatkarlar ve Konstantinopolis'te yaşayan entelektüellerle bağlantılı olarak sivil aristokrasinin etkisi tekrar çoğalır. (Kazhdan-Epstein 1985, 70.)

Kommenoslar dönemi ile başlayan yeni aristokrasinin en belirgin özelliği sosyal ideolojiden yükselir. İdeal idareci tipinin yeniden oluştuğu bu döneme en iyi örnek, Bizans ideolojisinin somutlaşmış kişisi olan imparatordur. Bizans askeri aristokrasi üyesi olan Komnenoslar tahta geçtiklerinde, yeni imparatorluk erdemlerinin de tipik birer temsilcisidirler. İmparator, yani *basileios* hakkındaki ilk geleneksel anlamda kavram, 6. yüzyılda Agapetos ve 574 yılında imparator II. Iustinos'un ardılı Tiberios'a yaptığı söylevler ile başlar. II. Iustinos'un söylevleri, Theophylaktos Simokatta ve diğer çağdaşı yazarlar tarafından birbirlerinden bağımsız olarak korunur. (Kazhdan-Epstein 1985, 110.) Simokatta'nın versiyonu da 9. yüzyılda kronik yazarı Theophanes ve 10. yüzyılda kronik yazarı Zonaras tarafından yeniden düzenlenir. Bu kavramın temel prensipleri 9. ve 12. yüzyıllarda daha da geliştirir. Bu dönemde yazılmış ve I. Basileios'un kendisine atfedilen eser "*Hortatory Chapters/Öğütler*", I Basileios'un oğlu VI. Leon tarafından Basileios ve eşine atfen yapılan cenaze töreni konuşması ve büyük torunu Konstantinos Porphyrogennitos tarafından yazılan Basileios'un biyografisi olmak üzere üç eserde de bu gelişmeler açıkça görülmektedir. Tüm bu yazınsal çalışmalarda imparatorluk gücü üzerindeki Ortodoks ilkeleri vurgulanmakta ve imparatorun Tanrı tarafından seçilmiş olduğu, tanrısal yardımı elde ettiği düşünülmektedir. İmparatorluk erdemlerinin sıralanması, ağırlıklı olarak klasik dönem etiklerine göre ve dürüstlük, hayırseverlik, namusluluk, akıllılık ve gerçekçiliğe duyulan bağlılık ile belirlenir. Ne savaşta elde edilen zaferler, ne de soylu kökler bu nitelikler

arasından gerekli olanları içermektedir. Bunlardan farklı olarak, "*Hortatory Chapters/Öğütler*"'de, imparator bir savaşçı olarak değil, hatta tam aksine barışsever ve imparatorluğa barış getiren kişi olarak methedilir. VI. Leon ise babasının köklerini tartışmayı tercih etmeyerek, kısaca bahsederek bilgisiz olarak suçlanmak istememiştir. VI. Leon, yarı resmi olarak babasının soyunun kimi söylencelere göre Armania, Arsak Hanedanına ve Pers Krallarından Artakserkses'e dayandığını hatırlatsa da, en önemli vurguyu aileye değil de kişisel erdemlere yapar; "*Sıradan bir adam yaptıklarıyla yücelirken, soylu bir adam için gerekli olan atalarının aldığı zaferleri varsaymaktır.*" Konstantinos Porphyrogennitos'un biyografisinde ise, büyükbabasının askeri başarılarına kesinlikle değinilmemiştir. Üstü kapalı olarak Basileios'un emekleri, yiğitliği ve yüce yüreği sayesinde imparatorluk sınırlarının genişlediği vurgulanarak, en fazla devlet yönetimindeki başarısından bahsederken, savaşta kumandan olarak erdemlerinden bahsedilmemiştir. (Kazhdan-Epstein 1985, 111.)

10. yüzyıldan itibaren, ideal imparatorun geleneksel imgesine şövalyelik erdemleri de girmeye başlar. İmparatorluk idealinin yeniden yapılandırılması Ioannes Geometres'in *epigramları* ve Diyakoz Leon'un yazdığı "*Tarih*" gibi literatür eserlerinde ve Nikephoros Phokas'ın portrelerinde başlar. Yine de, Nikephoros Phokas'ın şövalyelik ve yiğitliğine dair portreleri dahi, hala manastır dindarlığı ile doludur. Bu anlamda, buradaki imparator imajının tamamen askeri ve laikleşmiş olması anlamına gelmemektedir. Nikephoros Phokas'ın 10. yüzyılın sonunda yapılmış tanımlamaları şövalyelik erdemlerinin vurgulandığı döneme ait tek imparator eserleridir. İmparatorluğun yüceliği hakkındaki üstün gelen tablo, Nikephoros Phokas'tan önce ve sonraki iktidarların temel olarak askeri gelenekte yetişmemiş olmasıdır. Asker nitelikleri, 11. yüzyılın sonunda tarih ve siyaset üzerine yazılmış eserlerde ortaya çıkar. Tarihi çalışmasını Nikephoros Botaneiates'e övgü olarak atfeden Attaleiates, geleneksel imparatorluk erdemlerinin yanı sıra, Nikephoros'un asil bir kandan gelmesi ve güçlü bir asker olmasından da bahseder. Yazara göre, Nikephoros Botaneiates soyluluğu ve cesareti ile halk tarafından sevilir ve hürmet görür bir imparatorudur. (Kazhdan-Epstein 1985, 112.)

Bir anlamda, imparatorluk imgesi açık bir biçimde devlet törenleri ile paraleldir. 11. yüzyılın ortasında bir Geç Roma İmparatorluk geleneği olan, imparatoru bir kalkan

üzerinde taşıyarak halka takdim etme adeti canlanır. Bu tören idareci ve ordusu arasındaki bağı işaret etmektedir. (Kazhdan-Epstein, 1985 113.) Geç Roma döneminde 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar sık yapılan bir gelenek olup, 602 yılında Phokas'ın tahta geçmesi ile kaybolan bu adeti, 10. yüzyılın ortasında Konstantinos Porphyrogenitos Hazar geleneğindeki gibi bir tören olduğunu ifade ederek, artık yapılmadığını belirtir. Geleneğin tekrar canlanması, ilk olarak M. Psellos'un yazılarından anlaşılmaktadır. Psellos'a göre 1040 yılında isyancı Bulgarlar Peter Deljan'ı bir kalkan üzerinde taşıyarak liderleri olarak ilan ederler. Bizans dünyasına daha dikkatli bakıldığında ise, asi Leon Tornikes'in de 1047 yılında kalkan üzerinde taşındığını ortaya çıkar. Hatta, 12. yüzyılda kalkan üzerinde yükselen lider betimi Prodromos tarafından yazılan Bizans romanı "*Rodanthe ve Dosikles*"'te de yer alır. 13. yüzyılda ise Akropolites, Theodoros Laskaris'in kalkan üzerinde yükselmesini alelade bir olay olarak ele alır. Bununla birlikte, 11. yüzyılın ortası ile 13. yüzyıl ortasında, bu geleneğin tekrar ne zaman canlandığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. (Kazhdan-Epstein 1985, 114.)

Asker imparatorların bu yeni imajı imparatorluk ikonografisinde çok daha geniş bir etki gösterir. I. Manuel, Blakhernae'deki sarayını ünlü antik dönem savaşları ile birlikte kendi yaptığı seferlerin betimleriyle dekore ettirir. Bunun yanı sıra, askeri duruş içerisindeki imparator tasvirlerine lüks objelerde de rastlanmaktadır. İmparator taçlarında, fildişi eserlerde ve gümüş kaplarda benzer betimler yer alır. Sikkelerde imparatorun askeri kostümlü betimi ise ilk olarak 11. yüzyılın ortasında görülmektedir. IX. Konstantinos (1042-55) iktidarında basılan *miliaresionun* arka yüzünde imparator zırhlı olup, sağ elinde bir haç taşımakta ve sol elinde ise kını içerisindeki kılıcının kabzasını tutmaktadır. (Kazhdan-Epstein 1985, 115.) I. Isaakios'un (1057-59) altın sikkelerinde ise geleneksel imparatorluk imgesinde çok daha radikal bir değişiklik görülmektedir. İmparator sol eli ile kılıcının kınına sıkıca kavramış ve sağ eli ile de omzu üzerindeki kılıcını taşımaktadır. Gerçi sikkesindeki bu imparator tasvir tipi I. Isaakios'un çağdaşları tarafından gücünü Tanrı'dan değil de kılıcından elde ettiğini ifade etmeye çalışması şeklinde suçlanmasına sebep olur. Bu tip suçlamalar ise, hiç şüphesiz 12. yüzyıl sikkelerinde imparatorun savaşçı betimi üzerindeki baskıya yardımcı olur. Bununla birlikte, Komnenos Hanedanı üyesi imparatorlar, iktidarlara

sırasında basılan sikkelerde askeri ilgilerini göstermeye devam ederler.²¹¹ Komnenosların iktidarı sırasında asker azizlerin sikke ikonografine yerleştiği görülür. Askeri kostüm ve silahlar içrisindeki portrelerini kullanmanın yanı sıra, Komnenoslar önemli ve ordu tarafından hürmet gören asker azizlerin tasvirlerini de kullanırlar. I. Aleksios sikkelerinde Aziz Demetrios'un, II. Ioannes Aziz Georgios'un ve I. Manuel ise Aziz Theodoros'un tasvirlerini kullanır. (Kazhdan-Epstein 1985, 116.) Metropolit kurumlarda olduğu gibi, küçük eyalet şapellerinde de asker azizler ün kazanırlar. 11. yüzyılda Kapadokya'da dindar kişiler dualarını genellikle İsa ve Meryem'in dışında, diğer kutsal kişiler yerine kutsal şövalyeler üzerine hazırlamışlardır. Önemli erken dönem Hristiyan martirlerin portreleri ve azizlerin göksel hiyerarşideki hatırı sayılır konularının devam etmesinin yanı sıra, asker azizlerin at üzerinde şövalye olarak tasviri de çok yaygın hale gelir.²¹² Tasvir sanatındaki mükemmel kahraman örneklerine duyulan ilgi, edebiyat alanında da romantik destanlar ile paralellik göstermektedir.²¹³

11. ve 12. yüzyıllarda Bizans dünyasındaki sosyo-ekonomik gelişim, politik başarılar ya da ordunun savaş alanındaki yetersizliğinden ziyade ortaçağ dünyasındaki genel değişimle belirlenebilir. Eyalet şehirlerinin büyümesi, geniş arazisi olan feodal ya da yarı-feodal mülklerin kurulması ve köylü emeğini sömüren derebeylik sistemi gibi eğilimler aslında Avrupa'da da benzer biçimde gelişir. Gerçi, Bizans bu eğilimlerde Batı'yla karşılaştırılınca daha yavaş bir değişim kaydetmiş olmasına rağmen, kentsel büyüme ve henüz olgunlaşmamış olan toplumun feodalleşmesi imparatorluğun sosyal ve kültürel aktivitelerinde önemli değişiklikleri içererek, günlük yaşamın her bir alanına dışarıdan gelen bir değişim olarak yansımıştır. (Kazhdan-Epstein, 1985, 73.) 11. ve 12. yüzyıl boyunca eyaletlerin canlanmasına bağlı olarak kent yaşamının yeniden ortaya çıkması ile devletin merkezden farklı birkaç yere de yetki verilmesi eğilimlerine neden olur. Bu da, Bizans kültürüne özellikle sanat, edebiyat ve toplumsal uğraşlarda popüler unsurların tanıtımı biçiminde yansır. Tesadüf olarak birlikte gelişen ise, feodaliteye

---

²¹¹ I. Aleksios'un sikkelerinde kimi zaman imparator askeri bir kaftan giyimli, kılıç ya da haç taşıyor biçimde tasvir edilirler.

²¹² Kıbrıs'ta bulunan Asinou'daki küçük bir kilisedeki narteksin iç kısmında bulunan Aziz Georgios'un 12. yüzyılın sonuna tarihlenen at üzerindeki görkemli kalkan ve pelerini ile tasviri dönemi ifade eden en iyi örneklerden biridir.

²¹³ Digenis Akritas epiği ise yükselen kahraman, şövalye ruhlu aristokrasinin somut bir örneğini oluşturmaktadır.

doğru giden eğilim ile birlikte devletin merkezileşmiş bürokratik statüsünün zayıflamış olmasıdır. Yeni askeri aristokrasinin erdemleri toplumsal olarak egemenleşerek, hatta imparator tasvirlerine dahi sızar. (Kazhdan-Epstein 1985, 119.) Bu anlamda, Erken Bizans döneminden itibaren Bizans dünyasında önemli bir konuma sahip azizler, sanatın hemen her kolunda tasvir edilir. Erken Bizans döneminde de tasvirlerine rastladığımız asker azizlerin sikke ikonografisine girişı ise, 12. yüzyılın başında Komnenos Hanedanlığı ile başlar. Döneminin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişimini yansıtmayı bakımından öneme sahip olan sikkeler, 12. yüzyılda yaşanan idari ve sosyal değişimin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır.

Asker azizler olarak gruplanan bu kişiler erken Bizans döneminde martir olarak kutsallaşırlar. Bizans sanatında; Georgios, Demetrios, Nestor, Theodoros Teron, Theodoros Stratelates'in dahil olduğu bir grup aziz silahlı askerler gibi düşünülerek, betimlenmişlerdir. Asker azizlerin tasvir gelişimi rollerinin askerleştirilmesine dayanmaktadır; şehir memurundan savaşıya, askerden generale, yaya askerden süvariye dönüşmüşlerdir. Bununla birlikte, bu gelişimin kronolojisi tam olarak kurulamamaktadır. Bazı erken dönem martir hikayelerinde martir aziz askerlik mesleğini bırakıp, kendisini cennetin kralı için dövüşen biri olarak ilan eden Hristiyan temasını içermektedir. Daha sonraki dönemlerde ise bu savaş karşıtı davranış yok olmuştur. Ortodoks inancında, asker azizlere atfedilen mucizevi işler sıradan olanlara kıyasla, şehirlerin savunulması ve ordulara yardım edilmesini sağlayan olaylar zinciri olarak geçmektedir. Meryem, havari Andrew ve bazı diğer azizlerin Bizans dünyasında ordunun korunmasında aktif olarak görülmesi ise asker azizlerin yanı sıra, diğer kutsal kişilerin de bu tema içerisinde yer almasına bir örnek teşkil etmektedir. Askeri aristokrasi genellikle asker azizleri şehrin hamisi olarak seçerek, sikke ve mühürlerinde tasvirlerine yer vermiştir. Bu anlamda Komnenoslar Hanedanlığı; asker azizler Demetrios, Georgios ve Theodoros figürlerini sikke ve mühür tasvirlerinde kullanmışlardır. (Kazhdan 1991, 1374.)

1261-1453 yılları arasında Palaiologoslar Dönemi sikke ikonografisinde, Demetrios, Georgios gibi asker azizler yer aldığı gibi, yeni eklenen azizler de sahneye çıkar. Azizler dışında, Serafim ve Kerubim gibi göksel varlıklar da sikke tasvir ikonografisinde kullanılmaya başlanır. 1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler

tarafından alınması, Nikaia/İznik İmparatorluğu'nun bastırıldığı sikkeler bakımından temel değişiklikler getirmemiştir. (Penna 2002, 135.) Bununla birlikte, Komnenos-Dukas Hanedanlığının gücü altındaki dönemde Thessaloniki darphanesinde sikke ikonografisine bazı yenilikler girer. Dönemin ve Thessaloniki darphanesinin en karakteristik örneği ise kanatlı tiplerin benimsenmesidir. Kılıç taşıyan kanatlı bir el, imparatorun kanatlı figürü gibi tasvirler Ioannes Komnenos Dukas (1237-44) iktidarındaki Thessaloniki İmparatorluğunun sikke basımlarında görülmektedir. İkonografik anlamda, Bizans sikke geleneği bakımından ilginç ve değişik olan bu gibi tipler, 1261 yılında restore edilen Bizans İmparatorluğu döneminde de III. Andronikos Palaiologos'un (1328-41) iktidarına kadar Thessaloniki darphanesinde kullanılır. Bu değişik ikonografik tiplerin kullanılma girişimi hakkında bir çok yorum yapılabilir. Konu ile ilgili çalışan bir çok uzman bu durumu doğrudan Komnenos-Dukas ailesinin bir kolu olan Angelos ailesinin koruyucusu olan Başmelek Mikhail figürüne bağlamaktadır. Diğer uzmanlar ise, kanatlı figürün Germen orjinli ikonografik temadan alındığı sonucuna varırlar. Bununla birlikte, Başmelek ikonografisinin imparator ile olan bağları Bizans geleneğinde çok daha eskiye dayanmaktadır. 6. yüzyılın altın sikkelerinde/*solidi*, Roma sikke tasvir geleneğinde yer alan Nike figürü melek tipine dönüşerek sikkelerin arka yüz betimi olarak kullanılır. İmparator ile meleklerin ortak rolü, ulusu korumak olduğu gibi, aralarında da daimi bir korelasyon olduğuna dair belirtiler vardır. Bu nedenle, kanatlı imparator figürü de bu sembolik bileşimin göstergesi olmalıdır.²¹⁴ (Penna 2002, 136.)

İmparatorluğun restorasyonundan sonra sikke ikonografisinde yenilikler başlar. Komnenoslar döneminde çok ayrıntıyla işlenen asker-imparator kavramı tek edilmemişse de, Palaiologoslar dönemi sikkelerinde imparator tasvirleri bir takım yenilikler ile ortaya çıkar. İmparatorluğun düştüğü sıkıntılı durum ve çevresinin daima düşman tarafından sarılmış olması büyük bir üzüntü yaratmıştır. Tek umut olarak tanrısal güce yakarış görülerek, imparator dizlerinin üzerine çökmüş dua eder pozda

---

²¹⁴ Ioannes Komnenos-Dukas'ın dini sadakatini beyan etmek için kişisel arzusuyla kanatlı temalar, manastır yaşamında tercih edilmiş bir mistik görüşü ifade etmek için kullanılmış olmalıdır. Bununla birlikte, kanatlı temalar Komnenos Dukas Angelos ailesinin isminden ortaya çıkar. Bunun yanı sıra, sikke ikonografisindeki bu yenilik, dönemin melekler topluluğuna duyduğu artan yönelimin genel olarak bir yansıması şeklinde de değerlendirilebilir.

ilahi aracılık için yardım dilemektedir. Kimi zaman, VIII. Mikhail (1260-82) örneğinde olduğu gibi imparatora adası ve koruyucusu Başmelek Mikhail eşlik ederek destekler, kimi zaman ise II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) örneğinde olduğu üzere imparator kötü sonu önceden tahmin eden trajik bir figür olarak keder içerisinde tek başına tasvir edilmiştir. İmparatorun otoritesinin doğüstü gücü, cennet krallığına yalvaran konuma dönüşmüştür. (Penna 2002, 137.)

İkincil öneme sahip konumda olan kutsal kişiler sikke tasvirlerinde önceki yüzyılların devamı biçimindedir. Sadece Aziz Andronikos, Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya ve İlya Peygamber bu dönemin sikke ikonografisine eklenir. Azizler Andronikos ve Ioannes kendileri ile aynı ismi taşıyan belli imparatorların sikkelerinde yer alırlar, Eski Ahit peygamberlerinden İlya ise 1320'li yıllarda yaşanan olaylar doğrultusunda tercih edilerek sikke ikonografisine girer. Asker Azizler Demetrios, Georgios ve Theodoros tıpkı Kariye Cami'sindeki fresklerde olduğu üzere, genellikle kılıç ya da mızrakla birlikte zırhlı, sivil martir Azizler Andronikos ve Trpyhonos da sağ ellerinde hem inançlarına duydukları tutkunun bir kanıtı olarak, hem de İsa'nın haçının zaferin bir sembolü olmasından dolayı küçük bir haç taşırlar. Bu yüzyıllarda asker azizler bazen aynı üslup ile betimlendikleri için, birbirlerinden ayırt edilmeleri sikke üzerinde azizi ifade eden lejandın okunabilirliğine dayanmaktadır. Bu anlamda, Aziz Georgios'un tasviri Aziz Demetrios ile büyük bir benzerlik taşımakta ve azizlerin isimlerinin kısaltmalarının okunabilmesi sonucu birbirlerinden ayırt edilebilmektedirler.

Bizans Sikke İkonografisinde Yer Alan Azizler

Aziz	İmparator ve sikke birimi	Darphane
Aziz Mikhail/ Başmelek Mikhail	IV. Mikhail (1034-1041) Histamenon	Thessaloniki
	V. Mikhail Kalaphates (1041-42) Histamenon nomisma	Thessaloniki
	VI. Mikhail Stratiotikos (1056-1057) Nomisma-gold	Konstantinopolis

	<p>II. Isaakios Angelos (1185-1195) Hyperpyron Aspron trakhy</p> <p>VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282) Nomisma-altın Billon trakhy</p> <p>II. Andronikos Palaiologos (kıdemli imp. 1282-1328) Trakhy</p> <p>II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1295-1320) Trakhy Assarion</p> <p>III. Andronikos Palaiologos (1328-1341) Trakhy</p>	<p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis Thessaloniki</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Thessaloniki</p>
Aziz Demetrios	<p>I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Elektron stamenon nomisma (çukur)</p> <p>I. Manuel Komnenos (1143-1180) Elektron aspron trakhy (çok ince ve derin çukurluktaki üretim) Billon Bronz-çukur</p> <p>I. Theodoros Angelos Dukas Komnenos (1224-1230) Thessaloniki İmparatorluğu Bronz-çukur-yassı</p> <p>Theodoros Komnenos-Dukas (1224-1230) Thessaloniki İmparatorluğu Billon trakhy</p>	<p>Thessaloniki</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Thessaloniki</p>

	<p>Tetarteron ½ tetarteron</p>	Thessaloniki
	<p>Manuel Angelos Komnenos Dukas (1230-1237) Thessaloniki Īmparatorluđu Billon trakhy</p>	Thessaloniki
	<p>Ioannes Komnenos-Dukas (Īmp.1237-1242) (Desp. 1242-1244) Billon trakhy</p>	Magnesia Thessaloniki
	<p>III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) Nikaia Īmparatorluđu Billon trakhy</p>	Thessaloniki
	<p>II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) Nikaia Īmparatorluđu Billon trakhy</p>	Konstantinopolis Thessaloniki
	<p>VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282) Billon trakhy</p>	Konstantinopolis Thessaloniki
	<p>II. Andronikos Palaiologos (kĳdemli imp. 1282-1328) Billon trakhy Trakhy</p>	Thessaloniki
	<p>II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1295-1320) Trakhy</p>	Thessaloniki
	<p>II.-III. Andronikos Palaiologos (1325-1334) Trakhy</p>	Konstantinopolis Thessaloniki
	<p>III. Andronikos Palaiologos (1328-1341) Basilikon, ½ Basilikon, Stamenon Trakhy</p>	Konstantinopolis Thessaloniki

	<p>V. Ioannes Palaiologos (1341-1391) Basilikon $\frac{1}{3}$ Hyperpron Billon</p> <p>VI. Ioannes Kantakuzenos (Tek başına 1353-1354) Miliaresion</p> <p>II. Manuel Palaiologos (1391-1423) $\frac{1}{8}$ Hyperpyron, gümüş-yassı</p> <p>VII. Ioannes Palaiologos (1399-1402) $\frac{1}{2}$ gümüş</p>	<p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p>
Aziz Georgios	<p>II. Ioannes Komnenos (1118-1143) Elektron aspron trakhy $\frac{1}{2}$ Tetarteron</p> <p>I. Manuel Komnenos (1143-1180) Aspron trakhy Tetarteron Æ (ağır birim, 4-4.5 gr.) Yarım tetarteron (hafif birim, 1.8 gr.)</p> <p>I. Andronikos Komnenos (1183-1185) Tetarteron Æ (20 mm. çap)</p> <p>Isaakios Komnenos (Kıbrıs 1185-1191) Billon aspron trakhy Tetarteron.</p> <p>III. Aleksios Angelos-Komnenos (1195-1203) Tetarteron $\frac{1}{2}$ Tetarteron</p>	<p>Konstantinopolis</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Nicosia (?)</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Magnesia</p>

	<p>III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) Nikaia İmparatorluğu Billon trakhy Tetarteron</p> <p>VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1261) Gümüş trakhy (Tek başına iktidarı) Bakır trakhy</p> <p>VIII. Mikhail-II. Andronikos (1272-82) Gümüş Trakhy Bakır trakhy</p> <p>II. Andronikos Palaiologos Bakır trakhy</p> <p>II. Andronikos- IX.Mikhail Palaiologos (1295-1320) Trakhy</p> <p>II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1295-1320) Trakhy</p> <p>III. Andronikos Palaiologos (1328-1341) Assarion</p> <p>V. Ioannes Palaiologos (Tek başına iktidarı 1354-1376) Bakır stamenon</p> <p>III. Andronikos Palaiologos Bakır trakhy Assarion</p> <p><u>Trabzon İmparatorluğu</u> Georgios (1266-1280) Bakır</p>	<p>Konstantinopolis</p> <p>Thessaloniki Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Konstantinopolis</p> <p>Trabzon</p>
--	---	---

Aziz Theodoros Stratelates	I. Manuel Komnenos (1143-1180) Hyperpyron Bronz-yassı	Konstantinopolis
	I. Theodoros Laskaris (1206-1222) Nikaia İmparatorluğu Billon trakhy-gümüş, çukur	Nikaia Magnesia
	III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) Nikaia İmparatorluğu Nomisma-gümüş, çukur	Magnesia
	Ioannes Komnenos-Dukas (İmp.1237-1242) (Desp. 1242-1244) Billon trakhy	Thessaloniki
	II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) Nikai İmparatorluğu Billon trakhy	Magnesia
	Manuel Komnenos-Dukas (1230-1237) Thessaloniki İmparatorluğu Billon trakhy	Thessaloniki
	VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282) Billon trakhy	Konstantinopolis
	II. Andronikos Palaiologos (kıdemli imp. 1282-1328) Billon trakhy Trakhy	Konstantinopolis
Aziz Konstantinos	III. Aleksios Angelos (1195-1203) Hyperpyron Elektron aspron trakhy Billon aspron trakhy	Konstantinopolis
	III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254)	Magnesia

	<p>Nikaia İmparatorluğu Trakhy -gümüş, çukur</p> <p>II. Mikhail Komnenos-Dukas (1236-1268) Elektron aspron trakhy</p> <p>Manuel Komnenos-Dukas (1237-1244) Thessaloniki İmparatorluğu Billon trakhy</p> <p>V. Ioannes Palaiologos (Tek başına iktidarı 1354-1376) Bakır stamenon</p>	<p>Epiros/Arta</p> <p>Thessaloniki</p> <p>Konstantinopolis</p>
Aziz Evgenios	<p>Trabzon İmparatorluğu</p> <p>I. Ioannes (1235-1238) Asper</p> <p>I. Manuel (1238-1263) Asper</p> <p>II. Ioannes (1280-1297) Asper</p> <p>Theodora (1285) Asper</p> <p>II. Aleksios (1297-1330) Asper</p> <p>III. Aleksios (1349-1390) ½ asper</p> <p>III. Manuel (1390-1417) ½ asper</p>	

	IV. Aleksios (1417-1446) ½ asper	
Aziz Andronikos	II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1295-1320) Assarion II. Andronikos- III. Andronikos (1325-1328) Billon-yassi	Konstantinopolis Konstantinopolis
Aziz Petrus	III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) Nikaia İmparatorluğu Billon trakhy	Thessaloniki
Aziz Tryphonos	II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) Nikaia İmparatorluğu Billon trakhy VIII. Mikhail Palaiologos (1261- 1282) Billon trakhy Bronz nomisma II. Andronikos Palaiologos (1282-1332) Trakhy	Magnesia Konstantinopolis Konstantinopolis
Aziz Nikholas	Manuel Komnenos-Dukas (1230-1237) Thessaloniki İmparatorluğu Billon trakhy VIII. Mikhail Palaiologos (1261- 1282) Billon trakhy II. Andronikos Palaiologos (1282-1332) Trakhy	Thessaloniki Konstantinopolis Konstantinopolis

Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya	Aleksandros (912-913) Solidus VI. Ioannes Kantakuzenos (V. Ioannes ile ortak İmp. 1347- 1354) Miliaresion	Konstantinopolis Konstantinopolis
Aziz Konstantinos ve Azize Helena	II. Manuel Palaiologos (1391-1423) ¼ Hyperpyron, gümüş-yassı VIII. Ioannes Palaiologos (1423-1448) Æ, Yassı	Konstantinopolis Konstantinopolis

II.3.1.1. Aziz Demetrios

Aziz genellikle "*Büyük Martir*" ya da "*myroblytos*, mür saçan" ünvanlarıyla tanınır. 26 Ekim azizin kutsal anma günüdür. 411 tarihli Suriye Martirlik listesi de dâhil olmak üzere martirlere dair en erken tarihli listelerde, Demetrios *Sirmiumlu* olarak ifade edilir. Bununla birlikte, 6. yüzyıldan itibaren Demetrios Thessaloniki ile yakından ilişkilendirilmiştir. Ölümünden sonra gerçekleştirdiği mucizeleri ile ünlüdür. İmparator Mavrikios Tiberios, Aziz Demetrios'un rölikerlerini Thessaloniki'den almaya çalışmış, fakat ricasına karşılık Başpiskopos Eusebios şehir sakinlerinin defnedildiği yeri bilmedikleri cevabını vermiştir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 605.)

Demetrios'un biyografisi 9. yüzyıldan önce bilinmemektedir. Biyografisinin korunagelmiş 3 versiyonu bulunmaktadır; anonim Yunan tanımı ve 876 yılında Anastasios Bibliothekarios tarafından yapılan Latince tercümesiyle paralel olan Photios'un yazdığı Bibl., cod. 255; 11. yüzyıl Elyazması olan Vat. Gr. 821'deki anonim hikâye ve son olarak Symeon Metaphrastes'in yazdığı eserdir.

Photios'un biyografisine göre; Aziz Demetrios 270 yılında Thessaloniki'de doğar. Varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Çok genç yaşta Roma ordusunda yüksek rütbeli bir görevli haline gelir. Bizans ikonografisinde askeri kostüm

içerisinde ya ayakta ya da at üzerinde betimlenmesinin sebebi bu durumdur. Demetrios kendisini ilk olarak İsa'nın askeri, daha sonra ise ordu mensubu olarak görür. Zamanının çoğunu dindar bir misyoner olarak, gizli toplantılarda İncil'i vaaz etmek ve pagan inananları Hristiyanlığı kabul ettirmeye çalışmakla geçirir. Bu toplantılardan birinde yakalanarak imparator Maximianus'un önüne çıkarılır. Sadece İsa'ya inandığını söyleyen Demetrios, acımasız işkencelere maruz kalır. Hapiste, kendisine hayran olan Nestoras ziyaret ederek, kendisini katılacağı gladyatör oyunları için kutsamasını ister. İmparator bu oyunların Hristiyanlar ve paganlar arasında bir düello olmasına ve gladyatör Leon'a karşı bir Hristiyan'ın meydan okumasına karar verir. Aziz Demetrios'un kutsamasının yardımıyla, Nestoras gladyatör Leon ile dövüşerek öldürür. En favori gladyatörünün ölümüne sinirlenen imparator dövüş alanında Nestoras'ın başını vurdurur. Ayrıca, Nestoras'ın arkasındaki gücün Demetrios olduğunu düşünen imparator 26 Ekim 306 yılında azizin mızrakla ölümüne karar verir. Hristiyanlar Aziz Demetrios'u öldürüldüğü yere gömerler. Mezarından gelen güzel kokular nedeniyle ise "*Mirovlitis/Mür Fışkırtan*" namını alır. Bu versiyonda, hikayenin asıl kahramanı Nestoras olup, Demetrios ise pasif bir kurban olarak ifade edilmektedir. Aslında, iki martir arasındaki bağ 10. yüzyılda yaratılarak geliştirilmiştir. Symeon Metaphrastes'in versiyonunda ise Nestor'a ilham veren Demetrios olur ve Nestor arenaya çıktığında "*Demetrios'un Tanrısı, bana yardım et*" diye haykırır. Symeon Metaphrastes'in üzerinde vurgulayarak durduğu, Demetrios'un kendisinden öncekilerin görkemi kadar bir üne sahip olmadığıdır. Fakat, bunun tam karşıtı olarak Vat. gr. 821 versiyonunda Demetrios soylu bir senatör, askeri bir komutan ve Hellas'ın *anthypatos*'u olarak tanımlanmıştır.

Azize ait en eski ikonalar hamisi olduğu Thessaloniki'deki ibadet yerinde bulunur. Ayrıca, burası doğduğu ve öldüğü yer olmasının yanı sıra, Slavlar, Bulgarlar ve Arapların yaptığı birçok saldırıda azizin şehri koruduğuna inanıldığı için önemlidir. Hatta, 1912 Balkan savaşları sırasında Thessaloniki'nin özgürlüğe kavuşması da 26 Ekim'deki Aziz Demetrios kutsal gününe denk gelmiştir. Aziz'in kültü daha sonra Slavlar arasında da hızla yayılır.

13. yüzyıla tarihlenen kurşun bir hacı *ampulla*/matarasının bir yüzünde Aziz Demetrios, diğer tarafında ise Azize Theodora'nın tasvirleri bulunmaktadır.

Thessaloniki yapımı olan bu ampulla'nın içerisinde Thessaloniki'de bulunan Demetrios'un *kiborium*undan ya da Theodora'nın mezarından mür doldurulmuş bir hacı yağı şişesidir. Bu tip kurşun ampullae/mataralar, Erken Hristiyan geleneği olarak kutsal alanlardan alınan hacı objeleridir. Thessaloniki yapımı olan bu tip objeler, *ampullae koutrouvia* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, bu tip objelerde Demetrios ile Nestor ya da Georgios ile Theodoulos aziz çiftlerinin betimleri de bulunur. Aziz Demetrios bu *ampulla*/matarada asker giysileri içerisinde. Taş kalıplardan basılan kurşun *ampullada*, her iki azizinde büst şeklinde portreleri yer alır. (Evans 1997, 169, no. 118.)

Azizin tasvir sanatının farklı kollarında yapılmış betimleri bulunmaktadır. (Resim 210-216.) Tasvirlerini içeren kimi eserlerin koruyucu bir güce sahip olduğu düşünülür. Dolayısıyla, aziz hem bireysel olarak halkın, hem de şehrin koruyucusu rolüne sahiptir. Hacı madalyonları ve tokenlerinde, ikonalarda, Athos Dağı, Vatopedi Manastırında bulunan 12. yüzyıla ait gümüş bir rölikerde, Sırbistan ve Mistra'da duvar resimlerinde tasviri yer almaktadır. Kiliselerin ön cephesinde ve *kiborium*unda da tasvirleri yer bulunur. Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki bir *enkolpionda* azizin tasviri yer aldığı gibi, bu enkolpion hacı eşyası olarak kullanılmıştır.

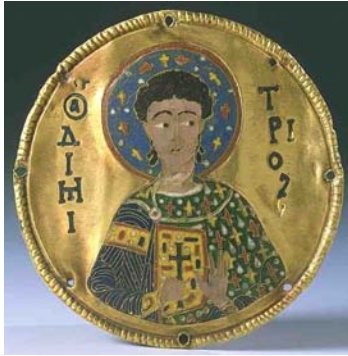
Resim 210. Mozaik. İki çocuk ile Aziz Demetrios. Thessaloniki. 7. yüzyıl başı. (Bayet 2009, 46.)

Resim 211. Cameo. Aziz Georgios ve Demetrios. 10. yüzyıl.²¹⁵ (Bank 1978, 302, No. 163.)

²¹⁵Mavi kalsedon (*kriptokristalin silika*) taşından yapılmış aşağı yukarı oval bir forma sahip *cameoda* Azizler Demetrios ve Georgios'un cepheden ve tam boy figürleri görülür. Tipik martir tasviri içerisinde

Resim 212. Aziz Demetrios ikonası.
950-1000²¹⁶ (Evans 2001, 50.)

Resim 213. Madalyon. 12. yüzyıl başları.

Resim 214. Athos Dağı, Xenophontos Manastırına ait taşınabilir mozaik ikona. 12. yüzyıl sonu.

Resim 215. Aziz Demetrios, cameo. 13. yüzyıl.
Khelandari Manastırı.²¹⁷

khiton giyimli ve pelerinleri sağ omuzlarından bir fibula ile bağlanmış, sağ ellerinde küçük birer haç taşırlar. Figürler kaliteli bir sanat işçiliği ile yapılmışlardır.

²¹⁶ Askeri kostüm içerisinde, sağ elinde mızrak taşıyan ve sol eli ile kalkanını tutan azizin ismi tasvirin her iki yanında da Yunanca yer almaktadır. İmparatorluğun ikinci önemli şehri Thessaloniki'nin hami azizinin Erken dönem Bizans sanatında askeri kostüm içerisinde görüldüğü tasviri oldukça ender olmakla beraber, Orta Bizans döneminde tüm sanat kollarında asker kıyafetleriyle tasvir edilir. Fildişi bu ikonanın törenlerde ve savaşlarda taşındığı düşünülmektedir.

**Resim 216. Demetrios ikonası. 1300.
Athos Dağı, Vatopedi Manastırı.**

Aziz Demetrios ilk olarak I. Aleksios'un Thessaloniki basımı sikkelerinde görülür. (Resim 217 a, b, c.) Aziz genç bir prens gibi görkemli bir tunik ve *khlamyse* bürünmüş olarak tasvir edilir. Demetrios'un bir asker aziz olarak betimi 10. yüzyılda ortaya çıkmış olup, bu tarihten sonra da genellikle Aziz Georgios ile beraber betimlenir. İki aziz yan yana silahlar kuşanmış olarak, ya da her ikisi de at üzerinde betimlenmiş, sadece saç stillerinden ayırt edilmişlerdir. Tasvirlerinde, Demetrios daha az kıvrımlı ve nadir olarak kulaklarını saran saçlara sahiptir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 606.)

a

²¹⁷ Khelandari Manastırı "Meryem'in Mabede Takdimi" anısına III. Aleksios Komnenos (1198) tarafından 1015 yılından önce aynı yerde var olan manastır kompleksinin kalıntıları üzerine yaptırılarak, aynı adı taşımıştır.

b

c

Resim 217. Elektron histamenon nomisma. I. Aleksios Komnenos (1081-1118)

(Gemini 2007, 134, a: no. 557; b: no 558; c: 559.)

Thessaloniki şehrinin hamisi azizi olan Demetrios özel bir yere sahip olarak, Thessaloniki darphanesi basımlarında çok sık tasvir edilir. Kimi zaman tek başına, kimi zaman imparatorla ya da Aziz Georgios ile beraber sikke tasvirlerinde yer alan Aziz Demetrios 1204 yıkımı sonrası kurulan Thessaloniki İmparatorluğu sikke basımlarında önemini koruyarak devam ettirir. Hatta, 1204 yılında imparatorluğun parçalanması sonrasında kurulan bağımsız imparatorlukların bu dönemden itibaren bastırdukları sikkelerinde farklı tipler kullandıkları görülmektedir. İmparatora iki ya da üç kuleli surlardan oluşan şehrin maketini sunması tipi, azizin şehri korumaya devam ettiğinin bir göstergesi olarak halka güven vermek amacı güdülmesinin yansımasıdır. Bunun yanı sıra, imparatorun ilahi güç tarafından desteklendiği düşüncesinin halka yansıtılma amacı bu tasvir tipinde oldukça baskındır. Dolayısıyla, Aziz Demetrios tasvirinin Thessaloniki'nin hamisi azizi olarak, sikke, mühür, *enkolpion*, cameo gibi objelerde yer

almasının dini bir güven duygusu ihtiyacından kaynaklandığı bir açıklama olsa da, imparatorluk siyasi propagandası doğrultusunda da kullanıldığı çok açıktır.

Şehrin hami azizi olarak Demetrios, şehrin maketini imparatora sunmakla imparatorun iktidarını onayladığını ve hep bir koruyucu olarak yanında yer alacağı düşüncesini yansıtmaya çabasıyla sikke tasvirlerinde yer alır. (Resim 218-219.)

**Resim 218. Gümüş trakhy. I. Theodoros Angelos Dukas Komnenos (1224-1230)²¹⁸
Thessaloniki İmparatorluğu (Gemini 2008, 130, no. 547.)**

**Resim 219. Bakır trakhy. I. Theodoros Angelos
Dukas Komnenos (1224-1230)
Thessaloniki İmparatorluğu.**

Aziz Demetrios'un tasvirine sikkelerin yanı sıra en çok mühürlerde rastlanmaktadır. Mühür tasvir ikonografisine sikkelerden daha önce giren Aziz Demetrios, taşıdığı martir haçı ile sadece bir din şehidi olarak ve kalkan ve kılıç benzeri silahlar ve askeri kostüm içerisinde ise asker aziz olarak betimlenmiştir. (Resim 220.) Thessaloniki başpiskoposu Petrus'a ait 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kurşun bir mührün ön yüzünde, Aziz Demetrios'un önünde bir martir haçı taşıyan büst betimi vardır. (Oikonomides 1986, 46-47, no. 35.) 943 yılına ait diğer bir mühür ise, yine

²¹⁸ Thessaloniki basımı bu gümüş sikkenin arka yüzünde Aziz Demetrios şehrin üç kuleli kale maketini imparatora sunar.

Thessaloniki başpiskoposu Gregorios'a aittir. Mührün ön yüzünde yine önünde bir martir haçı taşıyan azizin büstü vardır. (Oikonomides 1986, 71, no. 66.) Strymon ve Drougoubiteia hâkimi ve imparatorluk *protospathariosu* Nikholas'a ait 995 yılına tarihlenen mührün ön yüzünde, bir mızrak ve üzeri ufak toplar ile süslü yuvarlak bir kalkan taşıyan azizin büstü vardır. (Oikonomides, 1986, 89-90, no. 72.)

Daha geç bir tarih olan 1062 yılına tarihlenen Thessaloniki *doux* ve *proedrosu* olan Nikephoros Botaneiates'e ait kurşun mühürde ise, aziz ön yüzde ayakta, sağ elinde mızrak ve sol elinde de kalkan taşır. Sağ üstten de bir bulut içinden çıkan "Manus Dei/Tanrı'nın Eli" figürü kutsar. (Oikonomides 1986, 75-76, no. 91.)

Farklı bir mühür örneğinde ise, aziz arka yüzde diğer bir aziz Nestor ile beraber yan yana ayakta ve askeri kostüm içerisinde betimlenmiştir. Bu mühür kesin olarak 1072-73 tarihinden öncesine, muhtemelen 1068-71 arasına tarihlenmiş olup, imparator VII. Mikhail Doukas'ın 'adamı' Nestor'a aittir. (Oikonomides 1986, 93, no. 95.) *Sebastos* olan Ioannes Komnenos'a ait, 1103 tarihli mührün ön yüzünde mızrağı ve kalkanı ile azizin büstü betimlenmiştir. (Oikonomides 1986, 105, no.109.)

1198 tarihinden kısa bir süre öncesi ya da sonrasına tarihlenen diğer bir mühür ise, Thessaloniki *metropolit* Ioannes'e aittir. Mührün ön yüzünde ayakta duran aziz Demetrios sağ elinde bir mızrak ve diğerinde de bir kalkan taşır. (Oikonomides 1986, 122, no.129.) *Sebastos* ve *protovestiarites* görevlerinde bulunan Georgios'a ait 1251 yılına tarihlenen mührün ön yüzünde ayakta duran aziz sağ elinde bir mızrak ve sol elinde de koni şeklinde bir kalkan taşır. (Oikonomides 1986, 126, no. 134.) Günümüze ulaşmış iyi örneklerden bir tanesi de, Thessaloniki teması *apographeus*'u ve *sebastos* Demetrios Apelmene'ye ait 1300 tarihli kurşun mühürdür. Mührün ön yüzünde ayakta betimlenen azizin üzerinde *khlamys* vardır. Sağ eli ile bir mızrak ve sol eli ile de yuvarlak bir kalkan taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 134, no. 144.)

Resim 220. I. Aleksios Komnenos'a ait mühür. (1074-78) (Nesbitt-Oikonomides 1991, 8.)

Maximianus döneminde Thessaloniki’de martir olduğu varsayılan asker, kentin hamî azizi haline gelip, daima Thessaloniki sakinlerinin düşüncelerini ifade eden bir pozisyona sahip olmuşsa da imparatorlukta en çok hürmet gören asker azizlerdendir. (Lianta 2009, 27.)

Aziz sikke tasvirlerinde sakalsız, kısa kıvrıkcık saçlı ve askeri kostüm içerisinde betimlenir. Askeri kostüm olarak ise üzerinde; kısa bir tunik, göğüslük ve *sagion* giymiş olup, *khlamys* ve *divetesion* da üzerinde iken tasvirleri bulunmaktadır. Genellikle, sikke betimlerinde Aziz Demetrios, ya biri ya da her ikisi de olmak üzere kılıç, kılıç ve kını, mızrak, kalkan ve kimi zaman haç taşıırken görülmektedir. (Hendy 1969, 437.) (Resim 221.)

Resim 221. Elektron aspron trakhy. Nikaia/İznik imparatoru II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) (Gemini 2008, 130, no. 546.)

Palaiologoslar döneminde sikke tasvirlerinde yer alan diğer azizleri geride bırakarak, özellikle Thessaloniki darphanesinde en çok kullanılan tasvir haline gelir. İlk başlarda kısa kıvrıkcık saçlı ve sakalsız genç bir erkek olarak betimlenen aziz, daha sonra hemen hemen çok az kutsal kişiye ait olan savaşçı tasviri ile görülür. (Resim 222-225.)

İlk olarak yapılan tasvirlerinde, martir olarak Aziz Demetrios tunik, *divetesion* ve *khlamys* giyimli olup, sağ elindeki haçı vücudunun önünde tutarak taşımaktadır.²¹⁹ Ara sıra imparator ile birlikte tam boy tasvirlerinde, aziz elinde her zaman tuttuğu haç olmaksızın *loros* giyimlidir. Aziz Demetrios, asker aziz olarak betimlendiği sikkelerinde tam boy, tunik, göğüslük, *pteryges* ve *sagion* giyimli, sağ omzu üzerinde bir mızrak ve

²¹⁹ VIII. Mikhail ve II. Andronikos Palaiologos’un Thessaloniki darphanesi basımı *stamenon* birimlerinin ön yüzünde bu betim görülmektedir.

sol tarafında duran kalkanının üst kenarına elini yaslamış olarak görülmektedir. Yarım boy figür olarak tasvir edildiğinde ise, daha yüksek bir kalkan taşır ve mızrağını sağ omzunda ya da vücuduna çapraz biçimde gelecek şekilde taşır.²²⁰

Resim 222. Trakhy. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)
(Bendall-Donald 1979, 208, no. 7.)²²¹

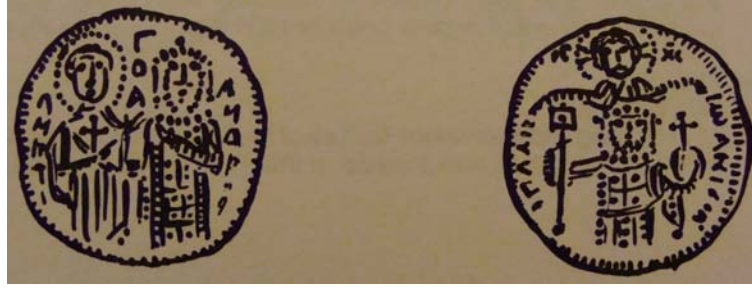

Resim 223. Basilikon. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)
(Bendall-Donald 1979, 118, no. 3.)²²²

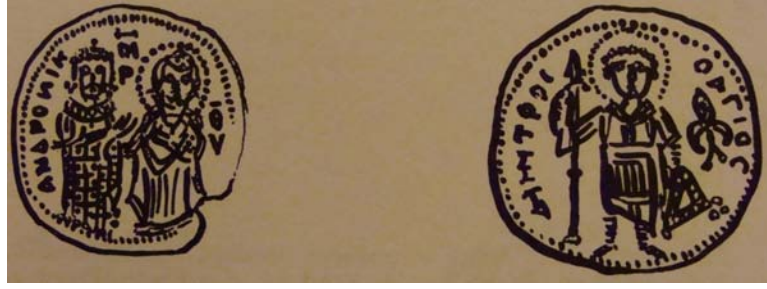
²²⁰ Aziz'in tam boy ya da yarım boy olarak sakalsız ve nimbuslu, tunik, göğüslik ve *sagion* giyimli, mızrağı sağ elinde omzuna dayamış ve sol elinde bir kalkan taşıyan standart betimine Theodoros'un ½ *tetarteron*, Manuel Komnenos-Dukas ve III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in *billon trakhy* birimlerinin ön yüzünde rastlanmaktadır. Palaiologos hanedanı imparatorlarından VIII. Mikhail, II. Andronikos, III. Andronikos ve V. Ioannes'in bakır sikke birimlerinin ön yüzünde de aynı betim kendisini koruyarak devam eder. II. Manuel döneminde ise, bir değişiklik fark edilmektedir; bakır *tomese* sikkesinde aziz'in sağ elinde taşıdığı mızrak göğsü üzerinde çapraz gelecek biçimde betimlenir. (Lianta, 2009, 27.)

²²¹ Thessaloniki darphanesi basımı bu sikke tipinde Konstantinopolis darphanesi üslubundan tamamen farklı uygulamalar göze çarpmaktadır. Özellikle imparator ile aziz'in aralarında taşıdıkları daire içerisinde yer alan haç asa bölgesel bir özellik göstermektedir.

²²² Sikkelerin arka yüzünde Aziz Demetrios imparator ile beraber tam boy tasvir edilmiş, sakalsız ve nimbuslu, tunik ve himation giyimli olup, sol elini kaldırmış, göğsünün üzerine ise bir haç motifi vardır.

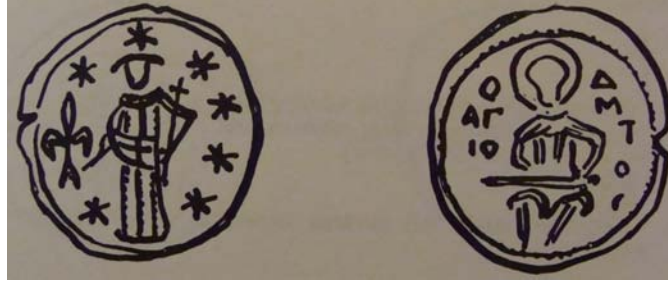
Resim 224. Basilikon. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)
(Bendall-Donald 1979, 120, no. 7.)

Resim 225. Basilikon. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)
(Bendall-Donald 1979, 120, no. 6.)²²³

Palaiologoslar dönemi Thessaloniki darphanesi basımı sikkelerde ise Aziz Demetrios dizlerinin bir ucundan diğerine gelecek biçimde taşıdığı kılıcı ile oturmaktadır. Theodoros ve Ioannes Komnenos-Dukas'ın *billon trakhy* sikkesinde, III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in Thessaloniki basımı *billon trakhy*, VIII. Mikhail Palaiologos'un Thessaloniki basımı *stamenon* ve son olarak ise III. Andronikos'un Thessaloniki basımı *assarion* sikkesinde, Aziz Demetrios dizlerinin üzerinde yatay biçimde taşıdığı bir kılıç ya da kılıç kını ile tahtta otururken betimlenir. (Lianta 2009, 28., Resim 226.) Bu sikke tipi, Stephen Dragutin idaresinde Sırbistan'da basılan sikkelerde çok rağbet görmüştür.

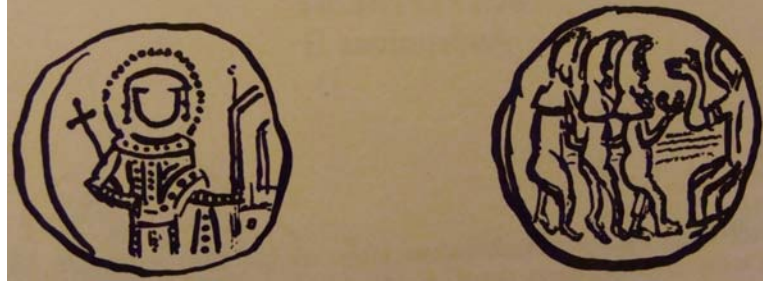
²²³ Sikkenin arka yüzünde Aziz Demetrios tam boy, sakalsız ve nimbuslu, tunik, göğüsük ve sagion giyimli olup, sol eliyle bir kalkan ve sağ eliyle ise bir mızrak taşır. Aynı imparatora ait iki *basilikonda* Aziz Demetrios farklı üslupla betimlenir. Bir sikkede Demetrios'un sadece aziz olarak nitelenirken, diğer sikke de ise asker aziz olarak askeri kostüm ve silahlar içerisinde vurgulanır. Bu bakımdan, özellikle Bizans İmparatorluğunun son dönem sikkelerinde, azizlerin dünyevi ve ruhani işlevlerinin farklı betim tiplerinde vurgulandığı kolaylıkla izlenmektedir.

Resim 226. Stamenon. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)
(Bendall-Donald 1979, 238, no. 7.)

14. yüzyılın son yıllarında Aziz Demetrios at üzerinde; dört nala at üzerinde kılıcını savururken ya da imparator ile beraber at sürerken görülür. III. Andronikos'un Thessaloniki basımı *assarion* biriminini ön yüzünde ve II. Manuel'in Konstantinopolis darphanesi basımı bakır *tomesion* birimi sikkelerinde asker aziz at üzerinde sola doğru dört nala gider biçimde tasvir edilir. (Bendall 1979, 164, no. 10.) İmparator V. Ioannes iktidarında ise çok değişik iki tip ortaya çıkar. V. Ioannes ve VI. Ioannes'in ortak iktidarları sırasında basılan ender bir *basilikon* örneğinde geleneksel bir tip ile tasvir edilen azizin betim üslubu ise, her zamanki gibi gayet incelikli olmaktan uzaklaşmış ve çok yavan, kaba ve ilkel bir üslupla betimlenmiştir. (Lianta 2009, 28.)

Azizin diğer yeni sikke dizaynı ise, V. Ioannes'in tek başına iktidarı sırasında Thessaloniki'de basılan *assarionun* arka yüzünde, Bizans nümizmatik tarihinde ilk defa olarak Aziz Demetrios'un martir edilişinin gerçekçi bir üslupla öyküsü sahnelenmiştir. (Resim 227.) E. Lianta, bu sikke hakkında dini tiplerin sikkelerin ön yüzünde yer almalarına rağmen burada arka yüz betimi olarak Bizans nümizmatlarının hem görüş içerisinde olduğundan da bahsetmektedir. (Lianta 2009, 28.) Bu sikkeden P. Grierson ise, Aziz'in martir edilişinin betimlenmesinin Bizans sikke ikonografisinde rastlanan çok sıra dışı bir örnek olduğunu belirtmektedir. (Grierson 1999, 78-79.) Sikkede tahtta oturan aziz sağ tarafında duran üç asker azize mızraklarını saplarken aziz de öne doğru düşerken ellerini yukarıya doğru kaldırmaktadır. (Lianta 2009, no. 888-889.) Aziz Demetrios sikkelerde **Ο ΑΘΜΗΤΡΙΟC** yazıtı ile tanımlanmış, harflerin bir kaçı da monogram formunda verilmiştir. (Grierson 1999, 78-79.)

Resim 227. Stamenon. Basım yeri ve tarihi belli olmayan Palaiologoslar dönemi sikkesi. (Bendall-Donald 1979, 262, no. 5.)

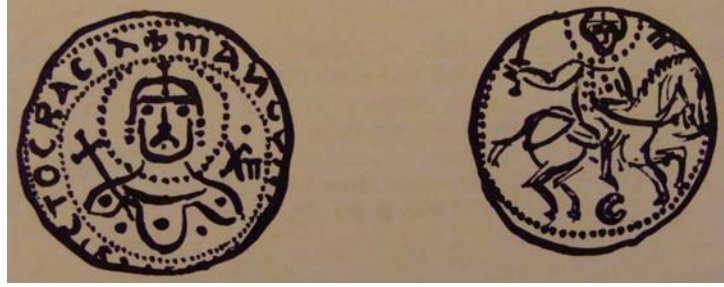
At üzerinde bir süvari olarak betimlenen Aziz Demetrios, Palaiologoslar Dönemi sikke tasvirlerinde yerini alır. Anadolu'ya yerleşen Türk Beyliklerine ait sikkelerde de yer alan at üzerinde süvari tasviri, Bizans sikke ikonografisine Palaiologoslar döneminde girer. (Resim 228-229-230-231.)

Resim 228. Bakır Tornese. IV. Andronikos Palaiologos (1376-1379)

(Bendall-Donald 1979, 152, no. 3.)²²⁴

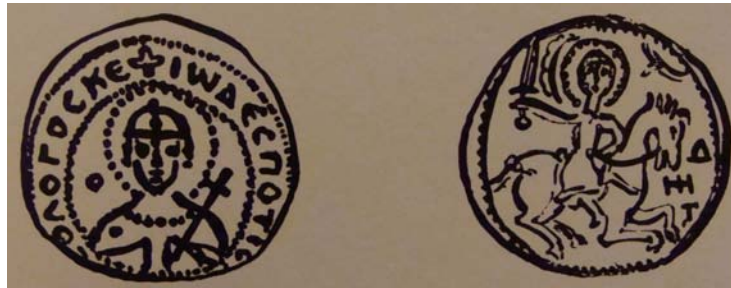
²²⁴ Aziz Demetrios'u at üzerinde imparator ile tasvir eden bu sikke Geç Bizans Dönemi sikke tiplerinde gelişen yeni bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük bir ihtimal ile bu dönemde Anadolu'da etkin bir biçimde varlıklarını sürdüren Selçuklu sikkeleri tipinin Bizans sikke ikonografisine yansımalarıdır. Atın üzerinde önde oturan Aziz Demetrios sağ elinde bir haç labarum taşırken, arkada oturan imparator ise bir asa taşırken betimlenmiştir.

Resim 229. ¼ Hyperpyron. II. Manuel Palaio logos (1391-1423)
(Bendall-Donald 1979, 162, no. 3.)

Resim 230. Gümüş ½ Stavraton. II. Manuel Palaio logos (1391-1395)
(Hallman 2004, 38-39, 12E.)

Resim 231. Gümüş ¼ Hyperpyron. VII. Ioannes Palaio logos (1399-1401)
(Bendall-Donald 1979, 168, no. 1.)

Aziz Demetrios'un Bizans sikke ikonografisinde ender konumda olan bir tasviri ise, V. Ioannes Palaiologos'un annesi Savoy'lu Anna ile ortak iktidarı sırasında basılan sikkesinde görülmektedir. *Basilikon* birimindeki bu sikkenin ön yüzünde Aziz Demetrios ve Meryem beraber tam boy tasvir edilmiştir. Sol tarafta yer alan Meryem *nimbuslu*, tunik ve *maphorion* giyimli olup, sağ tarafta yer alan aziz ise sakallı ve *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli olup, göğsünde bir haç tutmaktadır. Demetrios'un bu sikke örneğinde sadece aziz nitelikleri vurgulanırken, Orta Bizans sikke ikonografisinde daha önce herhangi bir örneğine rastlanmayan bir üslupla Meryem ile beraber tasvir edilmesi ise oldukça ilginçtir. (Resim 232.)

Resim 232. Basilikon. V. Ioannes-Savoy'lu Anna (1341-1347)

(Bendall-Donald 1979, 136, no. 6.)

II.3.1.2. Aziz Georgios

23 Nisan Aziz Georgios'un kutsal sayılan anma günüdür. Azizin martir oluşu hakkında güvenilir bir kanıt yoktur. Efsanevi Pers kralı Dadianos'un zamanında Lydda'da/Filistin'deki *Diospolis*²²⁵ yaşar. Hikâye daha sonra imparator Diocletianus'un iktidarı zamanına taşınarak, idam edilmesi Nikomedia'da gerçekleşmiş olarak aktarılır. Bununla birlikte, Georgios'a hürmet edilmesi daha erken zamanda gerçekleşir.

²²⁵ Yunanca *Δίωσπολις* olan Diospolis, Lydda olarak da bilinmektedir. Filistin'de bir şehir olan Diospolis, Jaffa'nın güneydoğusunda bulunmaktadır. Erken Hristiyanlık merkezi haline gelen şehir aziz Georgios kültürünün ilk gelişiminde yer alır. Efsaneye göre Diospolis'te doğan Georgios'dan kaçanlar ölümünden sonra Nikomedeia'ya getirilmiştir. Diospolis'te bulunan kabiri ise hacılar tarafından ziyaret edilmiş ve mucizeler gerçekleştiren bir yer olarak ünlenmiştir. Aziz Georgios'a hürmet edilen bir yer olarak Diospolis'te Georgios adına 10. yüzyılda görkemli bir kilise inşa edilmiştir. (Vikan-Kazdhan-Ma'oz 1991, 63-34)

Hauran'daki Shakka'da 323 yılında bulunan yazıtta Georgios ve kendisi ile beraber acı çeken azizlere değinilir. 496 yılında Papa I. Gelasios'un kararnamesinde Georgios *Acta'sı apokrif/sahte* görülerek, reddedilir. 6. yüzyılda birçok hacı Lydda'da bulunan Aziz Georgios'un kabir kültürüne saygı gösterir. Georgios'un çektikleri hakkındaki en erken parçalar Viyana'daki 5. yüzyıla ait palimpsest/yeniden yazılmış parşömen²²⁶, Negev'den 6. yüzyıla ait bir papirus ve Nubia'dan 1000 yılına ait olabileceği düşünülen bir eserdir. Erken *Passio*'lar Georgios'un çetin sınavı ve tahammül gücünü vurgulayarak, yavaş yavaş Georgios teması bir arabulucu olarak gelişir. Özellikle, bazıları 1100 tarihinden öncesine tarihlenen *Mucizeleri*'nde işlenen bir temadır. Bu mucizelerinde ise aziz sığırların bulunmasına yardımcı olur, tutsakların salıverilmesine yardım eder. Çektiklerinden farklı olarak, "*Miracula*" Georgios'u at üzerinde bir şövalye olarak da sunmaktadır.

İmparator II. Ioannes Komnenos sikkelerinde askeri kostüm içerisinde Aziz Georgios'un tasvirini ilk kez sunmuştur. Ejder üzerindeki Aziz Georgios'un kazandığı zafere ilişkin efsane ise, büyük olasılıkla 12. yüzyıldan itibaren yaygınlaşır. Şair Romanos, Theodoros Daphnopates ve Theodoros Prodromos gibi bir çok yazar Aziz Georgios'u över. "Aziz Georgios'un Çektikleri" Latince, Slavca, Kıpti, Ermeni dili, Arapça ve Etiyopya dillerine çevrilmiştir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 834.)

Bizans sanatında hemen hemen hiçbir diğer aziz Georgios kadar kapsamlı olarak farklı sanat objelerinde ve mimari öğelerde betimlenmemiştir. (Resim 233-244.) Aziz portrelerinde genç bir savaşçı halinde, zarif ve şık kıyafetler içerisinde, sık bukleli saçıyla betimlenir. Her kilise programında esas ve belirleyici özelliklerden biri olarak tasviri vardır. İkonalardan fildişi objelere ve el yazmalarından sikkelere kadar her eserde azizin tasviri görülür. Her ne kadar, Sinai Dağı'nda aziz ile ilişkili 9.-10. yüzyıllara ait bir ikona bulunmasına rağmen, İkonoklasmus Dönemi sonrasında daha çok 10. yüzyıldan sonra Georgios at üzerinde ve genelde de at üzerinde Theodoros Stratelates ile beraber tasvir edilir. En erken yazılmış Mezmurların kenarında Aziz Georgios'un tekerlek üzerinde martir olması görülür ve şehit edilme siklüsü bazı mucizevi işlerinde olduğu gibi işkence görmesine ait uzun betim zinciriyle beraber 11. yüzyıldan itibaren

---

²²⁶ Palimpsest, eski zamanda üzerindeki yazı silinerek yeniden başka yazı yazılmış parşömendir.

özellikle Gürcistan ve Sırbistan'daki kiliselerin ikincil mekanlarındaki ya da ek yapılarındaki resim programında yer alır. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 835.)

Resim 233. Kantaşı cameo. Aziz Demetrios.

10. yüzyıl²²⁷

Resim 234. Cameo.

İsa tarafından Kutsanan Azizler Georgios ve Demetrios. 11. - 12. yüzyıllar.²²⁸

(Katsarelias 1997, 178, 132.)

Resim 235. Cameo, 11.-12. yüzyıllar.²²⁹

(Buckton 2001, 187-89.)

²²⁷ Bizans dünyasında dini tasvirler içeren *cameolar* portatif ikona ya da *amulet/muska* olarak kişisel dindarlık bağlamında kullanılır. Bu tip objelerin yapımında kullanılan ham maddenin kıymeti ise değerinin artmasına sebep olmaktadır. 3. yüzyılın sonunda ölen efsanevi savaşı, martir Aziz Georgios bu tip objelerde sıklıkla betimi yapılan kutsal kişidir.

²²⁸ *Cameo* kahverengi, mavi ve kırmızı katmanlardan oluşan akik taşından yapılmıştır. Bu oval ve üç renkli *cameoda* Bizans dünyasının popüler iki azizi Georgios ve Demetrios beraber tasvir edilirler. Her iki azizin başları haleli olup, *khlamys* ve zırh giyimlidirler. Her ikisi de sol ellerinde taşıdıkları oval şekilli kalkanı yaslanmış, sağ ellerinde de birer mızrak taşımaktadırlar. Başlarının üzerinde ise haç *nimbuslu* ve büst olarak tasvir edilmiş İsa azizleri kutsamaktadır. Orta Bizans döneminde genellikle bu iki martir aziz beraber tasvir edilir. Bu tasvir tipi özellikle 11. yüzyıldan itibaren belirginleşmektedir. İnce bir güzellik ve işçiliğe sahip olan bu objenin, Bizans soylu sınıfından bir subay ya da muhtemelen askeri soylu sınıfı mensubuna ait olabileceği düşünülmektedir. (Katsarelias 1997, 178.)

²²⁹ Üzerinde Aziz Georgios'un yarım boy tasviri olan kantaşından ustalıkla yapılmış oval *cameo* muhtemelen Konstantinopolis'te 11. ya da 12. yüzyılda yapılmıştır. Aziz Georgios, askeri kostüm içerisinde, sağ omzu üzerinde kılıcı ve sol elinde de küçük daire şeklindeki kalkanını taşımaktadır. Azizin halesi ve tasvir çevresindeki yazıt *intaglio* olarak kazınmıştır. Kalkanının küçük bir parçası kırık olup, azizin sol elinin ucundan başlayarak taşın bir kısmı kırılmasına rağmen, tekrar yerine yerleştirilmiştir. (Buckton 1994, 159.; Buckton 2001, 187-89.)

Resim 236. Enkolpion²³⁰
(Wixom 1997, 164, 111.)

Resim 237. Mozaik. 1305 civarı.
Khora/Kariye, Konstantinopolis.

Resim 238. İkona çerçevesi üzerindeki madalyon. 11. yüzyıl. sonu - 12. yüzyıl başı.²³¹ (Evans, 1997, 347, 234.)

²³⁰ 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başına tarihlenen *enkolpion* Konstantinopolis yapımıdır. Gümüş yaldızlı ve *cloisonne* mine işi *enkolpion*, sahibi tarafından üzerindeki tasviri ve içinde taşıdığı kutsal eşya ile koruyucu bir obje olarak kolye ucu işlevinde kullanılmış olmalıdır. Bu tip kısmen mücevherat, röliker ya da *amulet*/muska olan pendants yapıldıkları madenler ve emek isteyen üretim teknikleri bakımından lüks objeler kapsamına girmektedir. *Enkolpion*un arka yüzünde sakallı Aziz Theodoros Teron ve sakalsız Aziz Georgios başları hâli ve askeri kostüm içerisinde tasvir edilirler. Azizlerin baldır boylarındaki *khlamys*lerinin üzerleri ters-yüz edilmiş kalpler ile süslenmiştir. Bu tip kalp motifli kostüm süslemesine ise, daha erken tarihli Halberstadt (1000 yılı civarı) ve Richmond (10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başı) *enkolpion*larında rastlanmaktadır. Her iki *enkolpion* da daha erken tarihli olup, Halberstadt *enkolpionu* bu motifin ilk ortaya çıktığı örnek olarak sayılabilir. Bu örnekte görüldüğü üzere, gümüş yaldızlı bir tabaka üzerine yapılmış *cloisonne* mine işi eserler çok nadir görülür. Genellikle, Bizans dönemi *cloisonne* mine işi eserlerin çoğu tek başına altın madeninden yapılır. *Enkolpion*un arka yüzünde tasvir edilen her bir asker azizin isimleri küçük eksiklikleri ile de olsa korunmuştur. *Enkolpion* üzerindeki ikonografi ise sayısız ve çok bilinen diğer mine işi çalışmalar ile bağlantılıdır. Bu tip objelerde asker azizler Theodoros ve Georgios çok popüler kutsal kişiler olarak, ya tek başlarına, ya çift ya da diğer asker azizler ile beraber tasvir edilirler. Bununla birlikte, karşılaştırılabilir üslup ve ölçülere sahip tarihlenmiş bir örneği olmaması da *enkolpion*un yapılış tarihini netleştirmektedir. Metropolitan Sanat Müzesindeki ikona süslemesi madalyonlarda yer alan Aziz Georgios betiminde kullanılan ters-yüz edilmiş kalp motifi ve Cleveland *enkolpionu* arasındaki üslup benzerliği *enkolpion*un 11. yüzyılın sonu-12. yüzyılın başlarına tarihlenmesine yardımcı olur. (Wixom 1997, 164.)

Resim 239. Başmelek Mikhaıl ikonasının mineli parçası. 12. yüzyıl²³² (Mirzoyan 2000, 128-129.)

Resim 240. Çift taraflı mine işi bakır madalyon. 12.-13. yüzyıllar.²³³ (Buckton 1994, 186.)

²³¹ Gürcistan, Djumati Manastırında bulunan Başmelek Gabriel ikonasının çerçevesinde yer alan 12 simetrik olarak yerleştirilmiş süsleme madalyondan bir tanesi olup, Konstantinopolis'te yapılmış olduğu düşünülmektedir. Madalyon altın ve gümüşten *cloisonne* mine tekniği ile yapılmıştır. Asker aziz Georgios'un büstü diğer madalyonlardaki büstlerde olduğu gibi, som altın bir zemine *cloisonne* mine tekniğinin en usta işçiliği ile işlenmiştir. Azizin ismi de yine mine işi olarak ve Yunanca yazılıdır. Ayrıntılı ve zengin renk çeşitli kostümler, hatta haklere dahi minik saçlar yerleştirilerek, detaylı bir üslupla süslenmiştir. Sanatçının çeşitli renkleri kullanma eğilimi ise, sanatçıyı azizin hale süslemesinde *cloisonne* mine tekniğinde standart olan altın yerine gümüşün kullanılmasına yönlendirmiştir. Gürcü uzmanlar, üzerinde Gürcü yazıtı olan Gürcü mine işlerinin dinamik bir ifadeye sahip eserler olmamasına rağmen, bu madalyonların Bizans etkisi altındaki 12. yüzyıl Gürcü sanatçıları tarafından yapılmış olduğunu düşünmektedirler. Farklı düşünen uzmanlarda, 11. yüzyılın son çeyreği ile 12. yüzyılın ikinci yarısında Konstantinopolis'te ustalıkla yapılmış çalışmalar içerisinde yer aldığını belirtmektedirler. Gerçekten de, bu madalyonda olduğu gibi 12 madalyonunda istisnai kalitesi, tasarımlarının hiyerarşik bir formatta olması ve de yazıtlarının Yunanca olması başkente yapıp, Gürcistan'a ihraç edildiğini göstermektedir. VII. Mikhaıl Doukas'ın (1071-78) eşi Gürcü kralı IV. Bagrat'ın kızı Maria'nın portrelerinin bu madalyonlar ile karşılaştırılabilir tarihlerde olması ise, Gürcistan'a kraliçe tarafından gönderilmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra 12. yüzyılda Gürcü ikonalarında yer alan *cloisonne* mine işi ile yapılmış madalyonların olması, imparatoriçe Maria tarafından gönderilip kullanımının yaygınlaşmasına esin kaynağı olduğu fikrini vermektedir. (Evans 1997, 346-47, 234.; Evans 2001, 44-45.)

²³² Djumati Manastırında bulunan Başmelek Mikhaıl ikonasının dış kaplama parçalarından biri olan mine işi madalyon altın olup, *cloisonne* tekniği ile yapılmıştır. Madalyon hakkındaki genel kanı üslup, renk ve teknik bakımından olduğu kadar, yazıtlarının da Gürcü dilinde olmasından dolayı Gürcü sanatının örnek bir objesidir. (Mirzoyan 2000, 128-129.)

²³³ Mine işi objelerin yapımında altın kullanımının lüks olarak görüldüğü bu dönemde özellikle bakırın kullanımı çok yaygındır. Her ne kadar temeli Batı etkisine dayansa da, 12. ve 13. yüzyıllarda bakır üzerine yapılan mine işi dönemin bir özelliğidir. Bu çift taraflı bakır *cloisonne* mine işi madalyonun bir tarafında Aziz Georgios, diğer tarafında da Aziz Theodoros'un tasvirleri bulunur. Azizlerin her ikisi de askeri kostümlü olup, önlerinde martir haçı taşırlar. Azizlerin pelerini ters-yüz edilmiş kalp motifi ile süslenerek, üzerlerindeki tuniğin sağ kol üzerinde dekoratif bir yuvarlak motif yer alır. Madalyon üzerinde yer alan tüm mineler opak ve gözenekli görünümüne rağmen hemen hemen tamamı sağlamdır. (Buckton 1994, 186.)

Resim 241. Altın ve mineli pendentif röliker, 13. yy.²³⁴

(Katsarelis 1997, 167-68, 116.)

Resim 242. Rölyef ikona.

14. yüzyıl başı.²³⁵

²³⁴ Thessabniki yapımı olan pendentif rölikerde Aziz Georgios askeri kostüm içerisinde, sağ elinde yukarıya doğru kaldırdığı kılıcı ve sol elinde ise taşıdığı kının ağır kısmı görülmektedir. Yarım boy figürün çevresinde ise yine mine işi ile yazılmış Yunanca, taşıyanın savaşta azizin ateşli bir savunucusu olacağı duasını eder yazıtı vardır. (Buckton 1994, 185-6.; Katsarelis 1997, 167-68, 116.)

²³⁵ 14. yüzyıl başlarına ait gümüş rölyef ikonanın ön yüzünde Aziz Demetrios ve Georgios, arka yüzünde ise Meryem ve çocuk İsa tasviri bulunmaktadır. Athos Dağı, Vatopedi Manastırında yer almaktadır. (Bkz., <http://www.ucc.ie/milmart/index.html>.)

Resim 243. Aziz Georgios ve Yaşamından Sahneler İkonası.

12. yy. sonu - 13. yy. ortası²³⁶
(Pevny 1997, 299-300, 202.)

Resim 244. Çektikleri ve Mucizelerinden Sahneler İçeren Aziz Georgios İkonası.

13. yüzyıl başı²³⁷
(Sevcenko 2004, 372, 228.)

²³⁶ Oldukça fazla tahribata uğramış bu ahşap ikonanın ortasında azizin askeri kostüm içerisinde, sol elinde kalkan ve sağ elinde mızrakla tasviri yer alır. Ahşap ikonanın her iki yanında da, azizin yaşam öyküsünü tasvir anlatan sahneler vardır. Azizin yaşam öyküsünden sahneler içeren ikonalar İkonoklasmos dönemi sonrası gelişmiş çalışmalardır. Bu tip ikonaların en erken örnekleri 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Birçok azizin yaşam öyküsü ikonalarda yer alırken, en popüler olan ise aziz Georgios ve daha sonra da azizler Nikholaos ve Demetrios'tur. (Pevny 1997, 299-300, 202.; Milyaeva 2000, 102-117.)

²³⁷ Sinai, Aziz Catherine Manastırında yer alan *Vita* ikonalarındandır. Aziz Georgios ikonanın ortasında genç bir savaşçı olarak betimlenir. Azizin sağ tarafında ise beyaz kıyafetleri ile betimlenmiş daha küçük boyutlu kişi ise ikonanın banisidir. İkonanın kenarlarında yer alan 20 sahne ise azizin bilinen Bizans orijinali sıklıkları içerisinde en uzun olanıdır. Bu tip *Vita* ikonaları hakkında yazılı bir kaynak olmadığı gibi, tam olarak litürjik fonksiyonları bilinmemektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde üretilme olasılığı yüksek olmasına rağmen, aynı azize hürmet eden farklı dilleri konuşup, farklı edebi geleneğe sahip çeşitli kültürlerde de devam eden bir ikona tipi haline gelir. Bu ikona formu hem Yunan, hem Slav, hem de Latin Batı'da gelecekte devam edecek uzun ve ünlü bir geleneği yansıtmaktadır.

Georgios 3. yüzyılın sonunda Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak doğar. Babası Kapadokya'lı olup orduda resmi görevli olarak çalışmıştır. Annesi ise Filistin'deki Lydda şehrinde dir. Annesi, Georgios'un babası öldükten sonra Lydda'ya dönerek oğlunun eğitimi ile ilgilenir. Genç Georgios babasının yolunda giderek orduya katılarak, iyi bir asker olacağını kanıtlayıp, orduda basamakları hızla tırmanır. 20'li yaşlarının sonlarına doğru ise, orduda *Tribunus Tribune* ve daha sonra da *Comes* ünvanını alarak Roma imparatoru Diocletianus'un özel muhafızlarının bir üyesi olarak Nikomedeia'ya yerleşmiştir. İmparator 303 yılında çıkardığı bir ferman ile tüm imparatorlukta sistematik olarak Hristiyan zulmü yapılmasına yetki verir. Diocletianus'un yetkilendirdiği Galerius bu karardan sorumlu görevli olup, kendi iktidarı sırasında da (305-311) zulümlere devam eder. Georgios'un bir Hristiyan olduğunu itiraf etmesi ve imparatorluk kararını eleştirmesine rağmen, bu zulümlerde yer alması için görevlendirilir. Diocletianus, Georgios'u aşikâr bir vatan haini olarak görüp işkence edilmesini ve daha sonra da idam edilmesini emreder. Birçok işkenceden sonra, Georgios Nikomedeia surları önünde 23 Nisan 303 tarihinde başı kesilerek idam edilir. Öldürülen Georgios gömülmek üzere Lydda'ya götürülerek, burada Hristiyanlar tarafından ziyaret edilen ve hürmet gören bir din şehidi olarak ünlenir.²³⁸ Çağdaşı Hristiyanlar tarafından yürekli bir asker olarak bilinen Georgios'un idam edildiği duyulunca, inananlar için cesaret örneği olur.

Söylemler doğrultusunda bilinen, I. Konstantinos tarafından Lydda'da Aziz Georgios anısına bir kilise inşa edildiğidir. 1010 yılında yıkılan kilise Haçlılar tarafından tekrar inşa edilir. 1191 yılında ise, kilise Üçüncü Haçlı seferi (1189-1192) sırasında Eyyubi Hanedanı Sultanı Selahaddin'in (1171-1193) birlikleri tarafından tekrar yıkılır. 1872 yılında buraya yeni bir kilise yaptırılmış olup, bu kilise hala ayakta durmaktadır.

4. yüzyıl boyunca Aziz Georgios'a hürmet edilmesi Filistin'den tüm Doğu Roma İmparatorluğu ve Gürcistan'a yayılır. 4. yüzyılda Hristiyanlığı Gürcistan'a taşıması ile saygınlık kazanan ve Aziz Georgios'un akrabası olan Kapadokyalı Aziz Nino tarafından Gürcistan'da 23 Kasım günü azizin anma günü olarak ilan edilir. 5. yüzyıldan itibaren

---

²³⁸ Günümüzde Aziz Georgios'un mezarı İsrail'in Lod şehrinde yer almaktadır. Mezarın mür meyvesi verdiği söylentileri mevcuttur.

ise Batı Roma İmparatorluğuna da Aziz Georgios'a hürmet edilmesi ulaşmıştır. 494 yılında Papa I. Gelasios (492-96) insanoğlu tarafından adları saygı ile anılan, fakat yaptıkları Tanrı tarafından bilinen kişiler arasında Georgios aziz ilan edilir. Katolik Ansiklopedisi'nde Aziz Georgios'un öyküsüne en erken rastlanan kaynak olarak 5. yüzyılın *palimpsesti* olan Hippolyte Delehaye'nin "*Acta Sanctorum*" adlı eseri verilmektedir.²³⁹

Doğu Ortodoks ikonografisinde Georgios en azından 7. yüzyıla kadar bir asker olarak betimlenir. 9. yüzyıldan itibaren ise Bizans ikonografisinde diğer bir tipi olan Georgios ve Ejder yer alır.

Teologların dışında tarihçiler ise, Aziz Georgios ve Dragon öyküsünün köklerinin Hristiyanlıktan daha da eskiye dayandığını düşünmektedirler. Frig gök Tanrısı Sabazios genellikle at üzerinde tasvir edilir. Yunan mitolojisinde ise Titan Typhon'un Zeus tarafından yenilmesi benzer bir durumdur. Yanı sıra, Alman ve Hindu dininin en eski kutsal kitaplarında da örnekleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu örnekler bağlamında birçok tarihçi Georgios ve Ejder öyküsünü Hint-Avrupa kültürünün en eski tanrılarının Hristiyan dini etkisindeki bir versiyonu olduğunu düşünmektedir.

Aziz Georgios genellikle erken dönem ikonalarında, mozaik ve fresklerinde bir Roma askerinin parlak altın ve gümüş renkli zırhlarını giymiş olarak tasvir edilir. Konstantinopolis'in düşüşünden sonra, Haçlıların etkisiyle aziz genellikle beyaz bir atın üzerinde betimlenir. Aynı zamanda, diğer bir erken dönem martiri olan Roma askeri Aziz Demetrios ile birlikte tasvir edilir. İki azizin çoğunlukla beraber at üzerinde betimlenmiş olması kimi zaman, Baş melek Mikhaıl ve Gabriel'in dünyevi anlamda ortaya konulması ile benzetilmiştir. Aziz Georgios beyaz at ve Aziz Demetrios ise kırmızı ya da siyah at üzerinde betimlenir.

Bizans asker azizleri içerisindeki en ünlü olan Azizler Georgios ve Demetrios Orta Bizans Dönemi boyunca çok sık beraber tasvir edilirler. 11. yüzyıldan itibaren de iki asker azizin sanat objelerinde beraber tasvirleri belirginleşir. Bu dönemin siyasi ve sosyolojik ortamı, bu iki martirin asker vasıflarının vurgulanması için uygundur. Erken asker martir ikonografisinde görülen *khlamys* giyimi ve elde bir haç taşınmasının yerini,

---

²³⁹ Daha geç bir örnek olan Cenova başpiskoposu Jacobus de Voraçine'in (1230-1298) derlediği "*Legenda Sanctorum/Azizlerin Efsaneleri*" adlı, "*Legenda Aurea/Altın Efsaneler*" olarak da bilinen eserde Aziz Georgios'un hikayesi vardır.

11. yüzyıldan itibaren *cuirass* giyimi ve kullanıma hazır silahlar alır. (Evans 1997, 178.; Resim 245-246.)

Resim 245. Aziz Georgios ve Demetrios ikonası.

11.-12. yüzyıllar²⁴⁰ (Bank 1978, 299, 150.)

Resim 246. Ahşap ikona. Asker Azizler Georgios, Theodoros, Demetrios, 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başı.²⁴¹ (Piatnisky 1997, 122-23, 69.)

²⁴⁰ İkonanın sol tarafında kılıcını kınından çekerken betimlenen Aziz Demetrios ve sağ tarafında ise sol elinde kalkan ve sağ elinde mızrağı ile Aziz Georgios yer alır. Her iki aziz de uzun *sticharion* olarak da adlandırılan *khiton*, pelerin ve zırh giyimlidir. Azizlerin isimleri *enkolpion* üzerine Yunanca olarak yazılıdır. *Enkolpion*, üslup ve detaylarda 12. yüzyıl eserleri ile paralellik göstermektedir. (Bank 1978, 299, 150; Zalesskaya 2000 97-98.)

²⁴¹ Konstantinopolis yapımı ikonada yer alan figürlerin yanlarında dikey olarak isimleri yazılıdır. Özellikle asker aristokratlar arasında asker azizler kültürü çok popülerdir. Seferlerde askerler ve liderleri manevi yardım amacıyla bu tip asker aziz tasvirleri içeren taşınabilir ikonaları yanlarında bulundurlar. Kırım, Khersonesos'da asker azizlerin farklı birçok küçük steatite ikonası bulunmuştur. Kuşkusuz ikonalar imparatorluk askerleri tarafından bırakılmıştır. 12. yüzyıla ait asker azizlerin küçük steatite ikonaları Bulgaristan ve Gürcistan'da da tipoloji ve işlev olarak benzerdir. Asker azizlerin taşınabilir ikonaları genellikle aile içerisinde kuşaktan kuşağa geçmektedir. Bu tip ikonalara çok değer verilir, kıymetli çerçeveler ile süslenir ve bir jenerasyondan öbürüne aktarılır. Bu ikonanın da böyle bir çerçeveye sahip olduğu, yanlarında ve arkasındaki küçük deliklerden anlaşılmaktadır. Saray için Konstantinopolis'li

Azizin tasvir edildiği mühürler, sikke tipi ile aynı özellikleri taşımaktadır. (Resim 250-251-253.) Batı'da yer alan okulların *kouropalates*'i ve *domestikos*'u olan Ioannes Komnenos'a ait olan, 1057-1067 yılları arasına tarihlenen kurşun mührün ön yüzünde azizin yarım boy figürü vardır. Aziz önünden çapraz bir biçimde gelen mızrağı sağ eliyle ve küçük, yuvarlak bir kalkanı da sol eliyle taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 88-89, no. 90.; Resim 247-248.) 11. yüzyılın sonuna, 1101'den öncesine tarihlenen diğer bir mühür, Melitene *protonobellisimos* ve *doux*'ü Gabriel'e aittir. Mührün ön yüzünde yer alan ayakta duran üç azizden, ortada yer alan Aziz Georgios'tur. Aziz sağ omzunda bir mızrak taşırken, sol elindeki kalkan ise zemine dayalıdır. (Oikonomides 1986, 104, no. 108.; Resim 249.)

Resim 247. Mühür. 1057-67.
(Oikonomides 1986, 89, 91.)

Resim 248. Mühür. Ioannes Komnenos, 1057-67.
(Nesbitt-Oikonomides 1991, 9-10, 1.18(c).)

Resim 249. Mühür. 11. yüzyıl sonu.²⁴²
(Oikonomides 1986, 104-105, 108.)

---

bir usta tarafından yapıldığı ise yapılma tekniğindeki gelişmişlikten anlaşılmaktadır. (Piatnisky 2000, 101-102; Piatnisky 1997, 122-23.)

²⁴² Mührün ön yüzünde üçlü aziz tasviri yer almaktadır. Sol tarafta, sol elinde kutsal kitap taşıyan Aziz Nikholas, ortada sağ eli ile sağ omzuna yasladığı mızrağını taşıyan ve sol elinde yere yaslanmış duran kalkanını tutan Aziz Georgios ve son olarak da en sağda sol elinde uzun bir haç taşıyan Vaftizci Yahya tasvirleri vardır. Mühür *Melitene/Malatya doux* ve *protonobelissimos*'u olan Gabriel'e aittir.

Resim 250. Bakır Tetarteron, I. Manuel Komnenos (1152-1160)²⁴³
(Helios 2008, 122, no. 541.)

Resim 251. Mühür. I. Manuel Komnenos (1143-1180)

Resim 253. Mühür. 1251²⁴⁵
(Oikonomides 1986, 126-27, 134.)

Resim 252. Mühür. 1185-1195.²⁴⁴
(Oikonomides 1986, 117-18, 124.)

²⁴³ Sikke Thessaloniki basımıdır.

²⁴⁴ *Sebastokrator* Aleksios Komnenos Angelos'a ait bu kurşun mührün ön yüzünde, at üzerinde tasvir edilmiş aziz Georgios sola dönüktür. Tasvirin her iki yanında yazıt olup çizgi bordürlüdür.

²⁴⁵ Patmos'daki Teolog Aziz Ioannes Manastırının arşivindeki kurşun mührün ön yüzünde cepheden, ayakta duran Aziz Georgios sağ elinde mızrak ve sol elinde kalp şekilli kalkan taşır. Mızrak ve kalkan yere dayanmaktadır. Her iki yanda yazıtı olan mührün nokta bordürlüdür. *Georgios (Zagarommates, sebastos ve) proto-vestiarites* (1251).

1185-1195 arasında tarihlenen *sebastokrator* Aleksios Komnenos Angelos'a ait kurşun mührün ön yüzünde, at üzerindeki aziz Georgios sola dönüktür. (Oikonomides 1986, 139, no. 149.) (Aynı tipte farklı bir mührün örneği için; Resim 252.) 1256-1282 yılları arasında tarihlenen büyük *logothetes* Georgios Akropolites'e ait daha geç bir mührün örneğinde ise azizin ön yüzde bir büstü yer almaktadır. Aziz sol elinde yuvarlak bir kalkan taşır. 1346 yılından sonrasına tarihlenen son mührün ise Lemnos *kefale*'si ve büyük *hetaireiarches*'i Georgios Doukas Philanthropenos'a aittir. Mührün ön yüzünde yer alan tasvirinde, ayakta duran aziz sağ eli ile bir mızrak ve sol eli ile de çukur formda yuvarlak bir kalkan taşır. (Oikonomides 1986, 119, no. 126.)

Bizans sikkelerinde aziz sakalsız, kısa kıvrıkcık saçlı ve daima askeri kostüm içerisinde tasvir edilmiştir. Askeri kostüm olarak; kısa bir tunik, göğüslük ve *sagion* giyer. Genellikle, tek ya da iki eliyle kılıç, mızrak, kalkan ve rulo taşır. (Hendy 1969, 437.)

Resim 254. Elektron aspron traky. II. Ioannes Komnenos (1118-43)
(Hendy 1999, Pl. IX, 8c.6, 8e.2.; Sotheby's 1998, 567, 572.; Sotheby's 199, 912-913.)

Aziz Georgios tasvirini kullanan ilk kez II. Ioannes Komnenos iktidara 1118 yılında geçer.²⁴⁶ (Resim 254.) II. Ioannes Komnenos'un iktidarı sırasında Arap, Türk ve Haçlı orduları tarafından ele geçirilen tüm önemli Bizans bölgeleri tekrar geri alınmaya çalışılır. Her ne kadar, II. Ioannes Komnenos dönemini tam olarak ifade etmek için tarih olarak uzak olsalar da, 12. yüzyılın iki önemli tarihçisi Ioannes Kinnamos ve Niketas

²⁴⁶ Doğumu 13 Eylül 1087- Ölümü 8 Nisan 1143. II. Ioannes Komnenos; Yunanca *Ιωάννης Β Κομνηνός*, aynı zamanda Tanrı Ioannes anlamına gelen *Kaloϊōannēs* olarak da bilinir.

Khoniates imparatorun iktidarı sırasında yaşananlardan bahsederler. (Işıltan 1995; Demirkent, 2001.) I. Aleksios Komnenos ve Irene Doukaina'nın en büyük oğlu olan Ioannes sarayın öz denetimini koruyarak, iktidarının çoğunu seferlerle geçirir. Bizans ekonomisinin gelişmesine imparatorlukta Venedik ticari imtiyazlarına son vererek ulaşılabileceğini düşünmüş olmasına rağmen, Komnenosların en büyük hatası olan Bizans donanma filo teşkilatını ihmal etmeleri bu imtiyazların iptal etmesine engel olur. Venediklerin Ege Adalarına; Korfu, Kephallonia ve Evia'ya yaptıkları akımların engellemesi bakımından Bizans donanmasının güçlü olması önem taşımaktadır. Dolayısıyla, 1126 yılında II. Ioannes Komnenos Venedik imtiyazlarını tekrar yenilemek zorunda kalır. (Treadgold 1997, 630-31.) Fakat, II. Ioannes imparatorluğun kuzeyinde başarılı olarak, Peçenekler, Macarlar ve Sırp'ları 1120'li yıllarda yenmeyi başarır. II. Ioannes ordu güçlerinin kumandasını ele, babasının başarılarının da yardımını arkasına alarak Küçük Asya'nın büyük bölümüne ve daha da doğudaki bölgelere askeri harekâtlar düzenler. 25 yaşında Batı'da Kutsal Roma İmparatorluğu ile ittifak yaparak Balkanlardaki Peçenekleri yenmesinin yanı sıra, Küçük Asya'da kendisi ordunun başına geçerek Türklere karşı çeşitli seferler düzenler. II. Ioannes'in düzenlediği seferler doğudaki güç dengesini temelinden değiştirir. Türkleri savunma yapmaya zorlayarak, bir çok Bizans yerleşimi ve kalesini restore ettirir. Güneydoğudaki Bizans kontrolünü batıda Maeandros'tan Kilikya ve Tarsus'a giden tüm yollar dahil olmak üzere genişletir. Danişmentler ile savaşlar yaparak, 1134 yılından sonra bugünkü Kastamonu ve Ankara şehirlerini bağımsızlığına kavuşturur. Antakya prensi Poitiers'li Raymond'u Bizans hâkimiyetini tanımaya zorlar. II. Ioannes ve Raymond Türklere karşı ittifak oluşturmuşsa da, II. Ioannes 1143 yılında bir av sırasında kazayla ölür.²⁴⁷ Latinlerin ve Yunanların Suriye'de güçlü bir ittifak kuramamış olmaları, Küçük Asya'da yaşanan Türk boyları akımlarının durdurulamamasına sebep olur. II. Ioannes, Konstantinopolis'deki Pantokrator Manastırına karısı ile beraber gömülmüştür.²⁴⁸

---

²⁴⁷ 51 yıldan beri ortak imparator ve imparator olan II. Ioannes, Küçük Asya'da avlanırken kendi oklarından biri ile yaralanır. Kısa bir süre içinde ölen imparatorun zehirlenmiş olduğu ya da yarasının iltihap kapıldığı düşünülmektedir.

²⁴⁸ Pantokrator Manastırı II. Ioannes tarafından inşası desteklenmiş bir kompleks olup, manastır *typikonu* Ekim 1136 yılına tarihlenmektedir. Günümüzde ise üç tane paralel kilise binası, Zeyrek Camii adıyla İstanbul'da yer almaktadır.

İmparatorluğun yeniden yapılandırılması sürecinde yer alan Komnenoslar Hanedanının diğeri bir üyesi olarak II. İoannes dindar bir Ortodoks olup yarım yüzyıl önce yaşanan Malazgirt savaşındaki yıkımı çözmeye karar vererek, kendisini bu göreve adar. Babası I. Aleksios Komnenos'tan sonra asker aziz tasvirini döneminde basılan sikkelerde kullanmaya devam eden II. İoannes'in bir anlamda aile geleneğini devam ettirerek, Komnenoslar iktidarının döneme getirdiğı sosyal ve siyasal yenilikleri sikke ikonografisine yansıtmayı tercih eder.

Aziz Georgios Büyük Zulüm döneminde söylencelere göre Lydda yakınlarında martir olmuş, fakat kültü farklı kaynaklar ile, *Perseus* hikayesi ve mutsuz bir sona sahip Kapadokyalı Georgios şeklinde beslenerek artar. Aziz Georgios en önemli Bizans asker azizlerden biridir. Aziz çok erkenden gelişmiş ve hayli tutarlı bir tasvir ikonografisine sahiptir. Aziz tasvir ikonografisinde hep aynı tarzda; kısa kıvrıkcık saçlarıyla genç bir adam olarak, kısa tunik, *pteryges*, göğüslik ve *sagion* ile askeri kostüm içerisinde ve genellikle çok incelikle işlenmiş antik bir karakterde kostümlü olarak tasvir edilir. Aslında bir savaşçıdan çok bir *martir* olarak tasvir edilmek istenmiştir. Bir haç ve mızrak ya da kalkan yerine kını içerisinde bir kılıç taşırken betimlenir. Bizans sikkelerinde en çok kullanılan sikke tasvir tipi haline gelir. 1204 sonrası Anadolu'da kurulan Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkelerinde de tasvirlerine rastlanmaktadır. III. İoannes Dukas-Vatatzes'in (1221-1254) Magnesia basımı *billon aspron trakh*y sikkesinde, VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Komnenos-Palaiologos'un (1259-1261) Nikaia/İznik imparatorluğu dönemi Magnesia basımı *hyperpyron nomisman*nın arka yüzünde imparator ile beraber tasvirleri bulunmaktadır. Nikaia/İznik İmparatoru III. İoannes Dukas-Vatatzes'in(1246-1254) Thessaloniki'yi ele geçirmesinden sonra bir süre için Thessaloniki darphanesinde adına bastırıldığı sikkelerinde de Aziz Georgios yer almaktadır.

Palaiologos Dönemi sikkelerinde aziz kılıç yerine bir mızrak ve kalkan taşır. Aziz bu dönem sikke tasvirlerinde ara sıra vücuduna çapraz gelecek biçimde, genellikle de sağ omzuna yaslanmış bir mızrak ile betimlenir. Tam boy figürü ya da daha çok büst tasviri, kimi zaman da imparator ile beraber tam boy tasviri sikke ön yüzünün tüm alanı içerisinde yerleştirilmiştir. Aziz betim üslubunun yanı sıra, genellikle tasvirde yer alan ismiyle de tanımlanır. (Grierson 1999, 79.)

II.3.1.3. Aziz Theodoros Stratelates

Azizin adı Yunanca "στρατηλάτης/general" anlamına gelir. 7 Şubat azizin kutsal günüdür. Aziz Theodoros Teron "acemi er" ile bağlantılı olan aziz Theodoros Stratelates, ilk olarak 9. yüzyıl "Azizlerin Yaşamları"na dair yapılan kaynakta görülür. Azizin günümüze kadar gelen en erken biyografisinin yazarı olan Niketas David Paphlagonos, açık bir biçimde azizi Theodoros Teron'dan ayırarak, idam edilme tarihini Licinius iktidarına yerleştirir. Yine de, geliştirilmiş biyografisi Theodoros Teron'u model olarak yapılmıştır.

Doğu'da hürmet edilen yarım düzine asker aziz arasında iki tane Theodoros ismini taşıyan asker aziz vardır; sıradan bir asker olan Theodoros Teron ve general olan Theodoros Stratelates. Sikke tasvirlerinde yer alan azizin general Theodoros Stratelates olduğu düşünülmekte ve 9. yüzyıldan önce kendisinden bahsedilmemiş görünmektedir. General olan Theodoros Stratelates, sıradan bir asker olan Theodoros Teron ile aynı kişi olmayıp, Theodoros Teron Galerius'un idaresinde Amasia'daki Kybele tapınağında yakılmıştır. Her ikisi de genel olarak orta yaşlarında, sakallı tasvir edilmişler, dolayısıyla Kariye camisi fresklerinde olduğu üzere haklarında mevcut olan söylemler olmadıkça sikke tasvirlerinde kolaylıkla ayırt edilememektedirler. Her ne kadar, Kariye camisi fresklerinde her ikisi de sağ ellerinde mızrak taşımışlarsa da, Theodoros Teron sol omzuna çapraz biçimde gelerek taşıdığı mızrak ve Theodoros Stratelates ise sağ omzuna yerleştirdiği kılıcın yanı sıra sağında yer alan kalkan betimi ile tanımlanmıştır. (Grierson 1999, 81.)

10. yüzyıl sonunda toplumda yükselen askeri vasıfların önemi ve aristokrasinin tercihi sonucunda Theodoros Stratelates kültü popüler olur. Artık, Theodoros Teron sıradan bir acemi er olarak yeni sosyal eğilimleri tatmin edemez. Skylitzes, 971 yılında Ruslar ile yapılan savaşta Theodoros adlı muzaffer bir *martirin*, ki bu da Stratelates'tir, Bizans ordusuna yardıma geldiğini anlatır.²⁴⁹

Bu olayın anısına I. Ioannes Çimiskes, azizden kalanların saklandığı yere büyük ve görkemli bir türbe yaptırır. *Theodoropolis* olan bu yerin adını da *Euchaneia* olarak

---

²⁴⁹ (Kazhdan-Sevcenko 1991, 2047'den naklen bkz.; Skyl. 308.15-19.)

değiştirir ve bu yer de Theodoros Stratelates'e hürmet etmeye gelenlerin merkezi konumunda olur. 10. yüzyılda *Euchaneia* başpiskoposluk merkezi, 11. yüzyılda metropolit olmuş ve bu dini merkezin mühürlerinde Theodores Stratelates'in tasviri yer alır.

Azizin kurşun mühürlerde de aynı tip tasvirleri yer almaktadır. Serres rahibi ve metropoliti Stephanos'a ait 1071 yılına tarihlenen mührün arka yüzünde ayakta duran aziz Theodoros Stratelates sağ eli ile bir mızrak ve diğeri eliyle de bir kalkan taşır. Her iki silahta yere değmektedir. (Oikonomides 1986, 94, no. 96.) İmparator *gambros*'u ve *caesar* Ioannes Kantakouzenos ait 1185-1186 tarihli kurşun mührün ön yüzünde azizin ayakta duran, sağ eli ile bir mızrak ve sol eliyle koni şeklinde bir kalkan taşıyan tasviri yer almaktadır. (Oikonomides 1986, 116, no. 123.) 1195-1203 yılları arasına tarihlenen diğeri bir mühür örneğinde ise aziz ön yüzde, Aziz Hyakinthos ile beraber tasvir edilir. Sol tarafta yer alan aziz Theodoros Stratelates, sağ eliyle eğimli bir mızrak ve diğeri ile kalkan taşır. Silahların her ikisi de zemine dayanmaktadır. (Oikonomides 1986, 119, no. 126.) İmparatorun oğlu Theodoros Dukas Laskaris'e ait 1254-58 yılları arasına tarihlenen diğeri bir mührün ön yüzünde ise, aziz sağ elinde bir mızrak ve sol elinde de koni şekilli bir kalkan taşır. (Oikonomides 1986, 127, no. 135.)

Aziz Theodoros Stratelates'in betimine çok çeşitli sanat objelerinde rastlanmaktadır. Madalyon, gümüş bir kase ve panel resmi azizin betimleri için güzel örneklerdir. (Resim 255-256-257.)

**Resim 255. Kase.(Detay) 11. yüzyıl.²⁵⁰
(Bank 1978, 312, 212-14)**

Resim 256. Madalyon, 10.-11.yüzyıllar.

²⁵⁰ Gümüş kasein iç kısmının ortasında bir madalyon içerisinde Aziz Theodoros tasviri yer almaktadır. Kasein Balkan yarımadasında üretildiği düşünülmektedir. (Bank 1978, 312, 212-14.; Redford 1990, 125, no. 11.)

**Resim 257. Panel resmi. 7. yüzyılın başları.
Sinai Dağı, Azize Katherina Manastırı.
(Nelson-Collins 2007, 48-9, Fig. 46.)**

Bizans asker imparatorları ve özellikle I. Ioannes Çimiskes (969-76)²⁵¹ tarafından hürmet edilen aziz 10. yüzyılda belirgin bir hale gelir. Azizler Georgios, Demetrios ve daha eski bir aziz olan Theodoros Teron ile beraber yüksek rütbede olan Theodoros Stratelates, Bizans'ın en ünlü koruyucularından biri olarak çeşitli ikonalarda yer alır. İkonalarda tek başına ya da genellikle Georgios ve Theodoros Teron olmak üzere diğer asker azizlerle tasvir edilir. Yeni gelişen bu sosyo-politik ortamda, askerler gibi sivil halk da cennetin koruyucuları olarak gördükleri asker azizlere yönelirler. (Evans 1997, 157-158.)

Theodoros Stratelates'in asker aziz olarak kültüründe ise, aziz sık sık at üzerinde bir savaşçı olarak betimlenir. I. Manuel'in sikkeleri üzerinde Aziz Theodoros'un tasvirini kullanmasından sonra, 12. yüzyıldan itibaren dikkate değer bir önem kazanır. (Resim 258-260.)

Bunun yanı sıra, 1255 yılında Theodoros Pediasimos tarafından yazılan Menlik kalesine yapılan fetih hikâyesinde askere yardım eden kişiler olarak her iki aziz de; Theodoros Stratelates ve Theodoros Teron yer alırlar.

²⁵¹ I. Ioannes Çimiskes başkente azize atfen bir kilise inşa ettirir.

Resim 258. Elektron aspron trakhy. I. Manuel Komnenos. (1143-1180)
(Freeman and Sear 2006, 107, 616.)

Resim 259. Elektron aspron trakhy.
I. Manuel Komnenos, 1143-80.

Azizin kılıç ve kalkanının Konstantinopolis'in 1453 yılındaki düşüşüne kadar Blakhernae Kilisesinde korunmakta olduğu bilinmektedir.

Theodoros'un en erken tasvirleri olan 10. ve 11. yüzyıllara ait fildişi eserler ve el yazmalarında²⁵² aziz bir mızrak, kılıç ve kalkan taşıyan subay olarak betimlenir. Sivri uçlu, kimi zaman iki ayrı parça olan kahverengi sakalı, sıklıkla beraber betimlendiği Theodoros Teron'dan ayrılması için farklı bir özelliğidir. Theodoros Psalter'i fol.39v'de azizin kırbaçlanarak martir olması tasvir edilir. Aziz kimi zaman saray kostümü içinde ve kimi zaman da Aziz Georgios ile beraber ejdere mızrak atan süvari olarak da görülür. (Kazhdan-Sevcenko 1991, 2047.)

Aziz sikkelerde ikiye ayrılmış sakalı ve kısa kıvrıkcık saçları ile tasvir edilir. Daima askeri kostüm içerisinde; kısa bir tunik, göğüslük ve *sagion* giyimlidir. Kılıç, kılıç ve kını, mızrak, kalkanın ya birini ya da ikisini birden taşır. Tasvirler kesin olarak Theodoros Teron'dan ziyade, tamamen Theodoros Stratelates'i tanımlamaktadır. Azizin

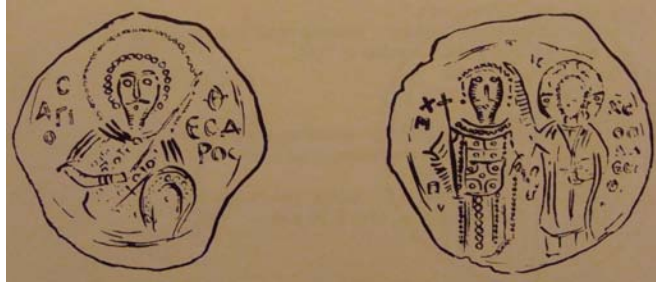
²⁵² II. Basileios'un Menologion'unun 383. sayfası bir örnek olarak gösterilebilir. (Kazhdan-Ševčenko, 1991, 2047.)

sikkelerde ilk tasviri I. Manuel döneminde (Hendy 1969, 438.) 1204 yılında Bizans İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Anadolu'da kurulan Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkelerinde azizin tasvirine rastlanmaktadır. Nikaia/İznik İmparatorları; I. Theodoros Komnenos-Laskaris (1205/8-1221), III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254) ve II. Theodoros Dukas-Laskaris'in (1254-1258) sikkelerinde Aziz Theodoros Stratelates'in betimi yer alır. (Resim 242.) Thessaloniki İmparatorları; Theodoros Komnenos-Dukas, Angelos (1225/7-1230), Manuel Komnenos-Dukas (Despot 1230-1237) ve Ioannes Komnenos-Dukas'ın (1237-1242/Despot 1242-1244) sikke tasvirlerinde Aziz Theodoros Stratelates görülmektedir.

Resim 260. Elektron aspron trakhy. İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) (Gemini 2008, 130, no. 545.)

Palaiologoslar döneminde ise Aziz Theodoros Stratelates sikke ikonografisindeki yerini korumaktadır. Tipik tasviri olan bir elinde mızrak diğer elinde de kalkanı ile asker aziz betim üslubu içerisinde son dönem Bizans sikkelerinde de kullanılan bir tasvirdir. Özellikle VIII. Mikhail Palaiologos ve II. Andronikos Palaiologos'un sikkelerinde usta bir işçilik sergilenerek yapılmış tasvirleri yer almaktadır. (Resim 261-262-263.)

**Resim 261. Billon aspron trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos.
(Bendall-Donald 1974, 11-12, C.13.)**

**Resim 262. Billon aspron trakhy. II. Andronikos Palaio logos.
(Bendall-Donald 1979, 44, no. 13.)²⁵³**

**Resim 263. Trakhy. II. Andronikos Palaio logos.
(Bendall-Donald 1979, 206, no. 3.)**

²⁵³ Sikkenin arka yüzünde büst formda tasvir edilen Aziz Theodoros muhtemelen sakallı, tunik, göğüslük ve *sagion* giyimli olup, sağ elinde taşıdığı kılıcını omuzuna yaslamış ve sol elinde ise bir kalkan taşımaktadır.

II.3.1.4. Aziz Konstantinos

Aziz sikkelerde sakallı ve *stemma*, *divetesion*, *loros* ve kimi zaman *sagion* giymiş olarak tasvir edilir. Çok şaşkıncı olarak da başında *nimbusu* olmadan ve kendisinden daha sonra gelen imparatorluk Azize'si Helena ile beraber de tasviri bulunmaktadır. Aziz Konstantinos ilk olarak III. Aleksios döneminde basılan sikkelerde yer alır. (Hendy 1969, 437.) Nikaia/İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in (1221-1254) Magnesia darphanesi basımı *elektron aspron trakhyn*in arka yüzünde Aziz Konstantinos ve imparatorun tam boy tasvirleri bulunmaktadır. 1204 yılı sonrası kurulan Epiros'daki Bizans İmparatorluğunun devamı olarak kendisini gören ve hareket eden oluşumun başındaki idarecilerden II. Mikhail Komnenos-Dukas'ın (1236-1268) adına basılan *elektron aspron trakhy* biriminin arka yüzünde Aziz Konstantinos'un Mikhail Dukas ile beraber tasviri yer almaktadır.

Aziz Konstantinos göze çarpan bir biçimde daha erken dönemlerde sadece bir tek imparatorun, III. Aleksios'un sikke tasvirlerinde görülmektedir. (Resim 264-265.) Palaiologoslar döneminde ise çok daha az öneme sahip bir rolü vardır. H. Longuet tarafından *nimbusu* ve tanımlaması olmamasına rağmen, VIII. Mikhail Palaiologos'un *trakhy* sikkesinde ismi verilmeyen bir figür olarak Aziz Konstantinos tanımlanmıştır. VIII. Mikhail ile aralarında taşıdıkları patrik haçının üzerinden eli imparatorun başının üstünde yükselmiştir. Aynı imparatorun aynı tip sikkelerinde Aziz Georgios ve Aziz Mikhail'in benzer tasvirleri içeren sikkeleri vardır. Aziz Konstantinos III. Aleksios'un sikkelerindeki tasvirinde her zaman *nimbuslu* görülmemiş olmasına rağmen yanındaki imparator taç ve kaftanından kolayca ayırt edilebilmektedir. Eğer H. Longuet'nin doğruluk ihtimali oldukça kuvvetli olan tanımı kabul edilirse, bu sikkelerde aziz normal imparatorluk kostümü olan; *stemma*, *divetesion*, yakalı bir *loros* giyimli, üç yaprak başlı asa ve genellikle sadece Başmelekler ve azizlere atfedilen bir atribü olan hurma ağacı taşırken betimlenir.

Resim 264. Hyperpyron. III. Aleksios Angelos (1195-1203)
(Freeman and Sear 2007, 87, no. 535.)

III. Aleksios'un bu sikke örneğinden sonra aradan geçen uzun bir süre sonra, II. Manuel'in bakır *tornese* sikkesinde Aziz Konstantinos ve Azize Helena ile beraber $\frac{3}{4}$ boy tasvir edilir. Bu sikkede, Aziz Konstantinos ve Azize Helena aralarında, günümüzde çoğu kez Slav haçı olarak bilinen, en altı köşegen bir haç sürgüsüne sahip uzun bir haç taşımaktadırlar. Bu tasvirde her iki aziz de, taçlı ve nimbuslu, boş olan ellerini referans/saygı,huşu hareketi ile göğüslerine kaldırmışlardır. Fakat ne yazık ki, sikkeler üstünkörü bir biçimde betimlendikleri için kostümleri tam olarak tanımlanamamaktadır. Bu sikkelerin detayları T. Bertele tarafından kısmi olarak tartışılmıştır. (Grierson 1999, 78.)

Resim 265. Hyperproron aspron trakhy. III. Aleksios Angelos- Komnenos
(1195-1203) (Sotheby's 1998, 588.; Sotheby's 1990, 933.)

II.3.1.5. Aziz Mikhail

Başmelek ve aziz Mikhail'in kutsal günleri 6 Eylül ve 8 Kasım'dır. Başmelek Mikhail'den, melek olarak adlandırılarak Eski Ahit'te iki defa İsrail halkının kurtarıcısı olarak bahsedilir. Yeni Ahit'te de Başmelek olarak iki defa Mikhail'den bahsedilmektedir. Bizans İmparatorluğunda Başmelek Mikhail'e hürmet edilmesi en çok Küçük Asya'nın batısında görülür. Özellikle kutsal su kaynakları ile ilişkilendirilerek, mucizevî iyileştirme gücü olduğuna inanılır. Başkent çevresinde çoğu 6. yüzyıla ait yaklaşık iki düzine kadar azize ait kutsal alan yeri vardır. 9. yüzyıldan itibaren aziz özellikle kumandan "*archistrategos, taxiarchos*" olarak hürmet görür. İmparatorluk ordusuna yardım olarak göksel güç anlamında askerlerini gönderdiğine inanıldığından dolayı imparator tarafından askeri bir komutan olarak düşünülmüştür. Bu anlamda klasik görsel tasviri *Joshua* Rulosunda askeri kostüm içerisinde görülmesidir. Anıtsal mimaride ise, Mikhail diğer baş melek Gabriel ile beraber imparatorluk kaftanı içerisinde ya İsa'nın, ya Meryem'in, ya da kapı girişinin yanında dururken betimlenir. Ayrıca, "*Son Akşam Yemeği*" sahnesinde Mikhail ruhları tartan melek olarak da tasvir edilir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 1360-61.)

Aziz Mikhail'in tasviri mühürlerde sık kullanılmıştır. (Resim 266.) Kos adasının *anagrapheusu*, büyük *khartoularios* ve *magistros* Khristophoros Kopsenos'a ait 1089 yılına tarihlenen mührün ön yüzünde nokta bordür içerisinde bir souppedanum üzerinde açık kanatları ile ayakta duran aziz sağ eliyle yonca uçlu uzun bir asa ve diğeri ile de bir küre taşır. (Oikonomides 1986, 99, no. 103.) Daha geç bir mühür ise 1099 yılına tarihlenmiş olup, donanma da *ethnarches* ve büyük *droungarios* ünvanları ile yetkili Eustathios'a aittir. Aziz Mikhail mührün arka yüzünde kanatları açık bir biçimde cepheden ve ayakta tasvir edilmiştir. Sağ eli ile uzun bir *labarum* ve sol eli ile de haçlı globus taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 102, no. 106.)

Resim 266. Panion oikonomos'u Leon'nun mührü. 11.-12. yüzyıllar. (Nesbitt-Oikonomides 1991, 142.)

Aziz Mikhail'in tasviri cameo, mühür ve mücevherlerde koruyucu meleğin her zaman kişinin yanında bulundurulması anlamında da kullanımları vardır. (Resim 267-268.)

Resim 267. Başmelek Mikhail tasvirli altın yüzük. 5.-6. yüzyıllar. (Zwirn 2005, 69, 16.)

Resim 268. Başmelek Mikhail tasvirli cameo. 14. yüzyıl. (Ryder 2004, 239, 147.)

Başmelek Mikhail göksel hiyerarşide yer alan dört temel başmeleğin en önemlisi ve Cennet'te var olan varlıkların Kaptan'ıdır. Aziz Mikhail de sikke tasvirlerinde Başmelek ve savaşçı alternatiflerinde yer alır. Başmelek olarak tasvir edildiğinde Mikhail kanatlı, nimbuslu, tunik ve *himation* yada *loros* giyimli olup, sağ omzunda genellikle küçük bir üç yapraklı yonca süsleme uçlu uzun bir asa ve sağ elinde bir küre ya da bazen üzerinde **X** harfi olan bir disk taşır. Taşdığı bu diskin üzerindeki **X** harfi; Yunanca açılımı "*Χριστὸς ὁ δίκαιος κριτής*" olan **XΔΚ** monogramının kısaltılmış hali olup, "*İsa, Adaletli Yargıç*" anlamına gelip, diğer sanat formlarında Mikhail'in "Son

Yargı"’da ruhları tartarken aldığı role gönderme yapmaktadır. Bunun yanı sıra, Mikhail’in elinde taşıdığı küre ile ilgili Mikhail Psellos’un bir savı vardır. Mikhail Psellos meleklerin ikonografisi hakkında yazdığı görüşlerinde küre tasvirinin tamamen çok önemli bir unsur olamayacağını, meleklerin yer değiştirmeleri esnasında yere çok ufak bir ölçüde dokunan kürenin istedikleri yere zamanında ve her nereye isterlerse oraya hemen varmalarını sağlayan bir unsur olduğundan bahseder. Azizinin elinde taşıdığı diskin üzerinden bazen bir haç yükselmekte, kimi zaman da Yunanca "Χριστός" için X monogramı ya da bir haç motifini üzerinde taşıdığı örnekleri de mevcuttur. Öte yandan, "Cennette yaşayan Varlıkların Kaptan"ı olarak tasvir edildiğinde, Mikhail askeri kostüm içerisinde olmasının yanı sıra kanatlı betimlenir. Bu tasvirde kanatlı ve tunik, göğüslük, *pteryges* ve kısa bir askeri pelerin ya da *sagion* giyimli, ya üzerinde bir kılıç taşır, kılıç tutar yada omzunda bir mızrak ve kalkan vardır.

Bizans dünyası, Konstantinopolis’te gerçek yaşama dair ve hayali olan cennette olmak üzere iki saray yaratmıştır. Genel olarak kabul edilen Bizans’ta hakim olan görüş imparatorun sarayının göksel sarayın bir yansıması olduğudur. H. Maguire iki saray arasındaki ilişkinin Ohrid’li Theophylaktos tarafından Nikephoros Melissenos’a gönderilen mektupta açık bir biçimde ortaya serildiğini söyler. Mektupta Ohrid’li Theophylaktos her imparatorun Tanrı’nın görüntüsü olduğunu, sadece tüm insanoğlunun en önemliler sıralamasında yer almadığını, aynı zamanda sarayın da göksel saraydakilerin de sureti olduğundan bahsetmektedir. (Maguire 1997, 247.)

Bizans sanat eserlerinin süslemesinde kullanılan mine işi süslemelerde daima iki grup betimlenmektedir; merkezde yer alan İsa’nın çevresi melekler tarafından ve imparatorun her iki tarafı da seçtiği ardıl imparatorlar ya da kendisine bağlı diğer imparatorlar tarafından sarılmıştır.²⁵⁴ Bizans dünyasında, melek ve martirlerin insanoğlu ve Tanrı arasında aracılık ettiğine inanılmaktadır. 11. yüzyıl saray retorikçisi Ioannes Mavropous’un yazdığı şiirinde melekler, imparator IV. Mikhail’in tahtının ve sarayının bekçiliğini yapmaktadırlar. Ioannes Mavropous’a göre imparatorun bir nevi Tanrı doğası bulunmakta ve cennetin bekçileri olan melekler imparatoru ve iktidarını da korumaktadırlar. (Maguire 1997, 248.) 11. yüzyılda imparator ve meleklerin arasındaki

---

²⁵⁴ H. Maguire, örnek olarak imparator VII. Mikhail’in Macar kralı I. Gèza’ya hediye olarak gönderdiği Kutsal Tacı vermektedir.

ilişki sözlü ve görsel anlamda daha karmaşık bir biçimde retoriklerde yer almaya başlamıştır. Sarayda resmi görevli olarak çalışan Mikhail Psellos'un yazdığı övgüye dayalı söylevlerinde de bu tema sıklıkla işlenir. (Maguire 1997, 251.) H. Maguire, Mikhail Psellos'un retoriklerinde sadece melekler ile imparatoru ilişkilendirip, aynı sınıf içerisinde değerlendirmekle kalmayıp, imparatorun cennetvari güçlerin maddi olmayan doğüstü tabiatını da paylaştıklarını da vurguladığından bahsetmektedir. (Maguire 1997, 252.) 12. yüzyıl Bizans hatipleri de imparatora melek demektedir. Mikhail Italikos, imparator II. Ioannes Komnenos'a verdiği söylevinde "Tanrı'nın meleği, düşmanlara karşı doğru yolu hazırlaması için gönderilen " diyerek imparatoru melek olarak adlandırır. (Maguire 1997, 252, dip. 24.)

Aziz Mikhail'in en erken sikke betim örneği IV. Mikhail (1034-1041) ya da V. Mikhail Kalaphates (1041-1042) iktidarlarına tarihlenen histamenon nomismanın ön yüzünde imparatorla beraber aralarında bir labarum asa taşımalarıdır. (Resim 269.) Bu tasvirde kanatlı ve aziz kostümü içerisinde betimlenen Aziz Mikhail tasvirine uzun bir süre sikkelerde rastlanmaz. Daha sonra ise II. Isaakios Angelos'un iktidara geçmesiyle Başmelek Mikhail tasviri olarak sikke ikonografisine geri döner.

Bu düşünceye Angelos Hanedanının iktidara gelmesiyle ve bu hanedanının isminin Bizans yöntemlerinde sözcük oyunlarında kullanılması bakımından kolay olması nedeniyle, 12. yüzyılın sonlarında çok daha sık rastlanır olmuştur. Buna paralel olarak, sikke tasvirlerinde de bir yenilik görülür. II. Isaakios Angelos tarafından bastırılan yeni bir tip altın sikke de imparator ve Başmelek Mikhail bir çift olarak tam boy yan yana aralarında büyük bir kılıç taşırken betimlenirler. (Resim 270-271.) II. Isaakios'un bazı bronz sikkelerinde, Aziz Mikhail ön yüzde yarım boy figür olarak yer almaktadır. Bronz sikkelerdeki yarım boy tasvirinde Aziz Mikhail imparatorluk kostümleri içerisinde, sağ elinde bir asa taşırken betimlenir. Bu tasviri, sikkenin arka yüzünde yer alan yine asa taşıyan II. Isaakios ile tamamen benzerdir.

Aziz Mikhail'in her iki tasviri de sikkelerde ayrı konumlarda kullanılır. Aziz Mikhail'in yarım boy yada dörtte üç boy tasvir tipleri sikke ön yüzünün tamamına yerleştirilmiş, bu grupta Aziz başmelek olarak betimlenmiştir. Aziz tek başına yada imparator ile beraber tam boy, uzun bir haç ya da benzer bir sembolü imparator ile beraber tutarken ya da imparatora uzatırken betimlendiği sikke grubunda ise daima

askeri kostüm içerisinde. Ayrıca, az görülmeyle birlikte Palaiologoslar dönemi sikkelerinde imparatorun koruyucusu olarak adaşı VIII. Mikhail ya da II. Andronikos'u İsa'ya takdim ederken, ya da sade bir biçimde kanatlı ve nimbuslu olarak imparatorun başının üzerinde uçarken tasvir edilir.²⁵⁵ (Grierson 1999, 80.)

Resim 269.
Histamenon nomisma.

V. Mikhail Kalaphates (1041-42)
(Sotheby's 1990, 764.)

IV. Mikhail (1034-1041)
(Sotheby's 1998, 516.)

Aziz Mikhail ya da Başmelek Mikhail, sikkelerde sakalsız, kısa kıvrıkcık saçlı ve kanatlı olarak tasvir edilir. Azizin kostümü üç farklı versiyondan oluşmaktadır. Askeri kostümlü betiminde kısa bir tunik, göğüslük ve *sagion* giyer. İmparatorluk kostümü içerisindeyken *divetesion* ve *loros* giyimli olup, daha nadir olan son kostümü ise görünüşe göre tunik ve *kolobiondan* oluşmaktadır. Genellikle asa, haçlı globus, kılıç, kılıç ve kımı ve *labarumu* ya tek başına ya da iki eliyle olmak üzere taşır. Aziz Mikhail'in sikkelerdeki ilk tasviri II. Isaakios dönemindedir. 1204 yılında imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkelerinde de Başmelek Mikhail tasvirine rastlanmaktadır. Nikaia/İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254) ve VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Komnenos-Palaiologos'un (1259-1261) sikkelerinde tam boy ve dörtte üç boy Başmelek Mikhail tasvirleri görülmektedir. (Resim 272.) Yine, Thessaloniki İmparatorluğu sikkelerinde kullanılan Başmelek Mikhail tasvirine imparatorlar; Theodoros Komnenos-Dukas, Angelos (1225/7-1230), Manuel Komnenos-Dukas (Despotes 1230-1237), Ioannes Komnenos-Dukas (1237-1242/Despotes 1242-1244), Demetrios Komnenos-Dukas

²⁵⁵ II. Andronikos iktidanda basılan bu sikke tipi, VIII. Mikhail'in ilk olarak sunduğu tasvir örneğinin bir devamı niteliğinde olup, daha fazla bir anlam içermemektedir.

(1244-1246) ve III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in (1246-1254) Thessaloniki'yi ele geçirmesinin akabinde adına bastırıldığı sikkelerine rastlanmaktadır. Epiros'ta kurulan oluşumun imparator ya da idarecilerinden ise II. Mikhail Komnenos-Dukas (1236-1268) ve III. Ioannes (İmparator) ve II. Mikhail'in (Despotes) (1248) adlarına bastırıldıkları sikke tasvirlerinde Başmelek Mikhail yer almaktadır.

Resim 270. Hyperpyron. II. Isaakios Angelos (1185-95)
(Sotheby's 1998, 583-85.)

Resim 271. Hyperpyron. II. Isaakios Angelos (1185-95)
(Sotheby's 1990, 927-32.)

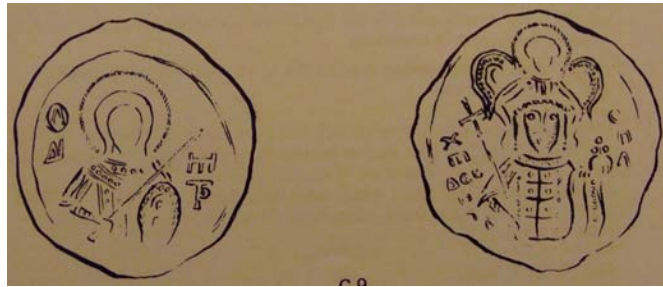
Resim 272. Billon aspron trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos (1259-61)
(Whitting 1973, 234, no. 387-88.)

Palaiologoslar Döneminde tahttaki Angeloslar Hanedanı üyeleri olarak imparatorların sikke tasvirlerinde kanatlı olarak betimlendikleri görülmektedir. Hanedan arması olarak görülmesinin yanı sıra, kanatlı imparator tasvirinin meleklerin korumasını dilemenin de bir yolu olduğu düşünülebilir. (Peers 2001, 24.; Resim 273-277.) Özellikle Palaiologoslar Hanedanından VIII. Mikhail ile II. Andronikos'un kanatlı tasvirlerinin sikke ikonografine bir yenilik olarak girdiği açıktır. (Ousterhood-Brubaker 1995, 71.)

**Resim 273. Hyperpyron.
VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282)
(Sotheby's 1990, 948.)**

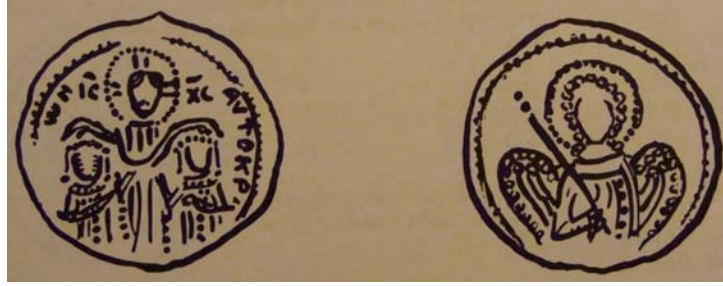
**Resim 274. Hyperpyron. VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282)
(Freeman and Sear 2006, 109, no. 631.)**

**Resim 275. Bilbon aspron trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos
(Bendall-Donald 1974, 7-8, C.9.)**

Resim 276. Bilon aspron trakhy, VIII. Mikhail-II. Andronikos.
(Bendall-Donald 1974,43-44,2,Thessaloniki darphanesi basımı.)

Resim 277. Bakır Tetarteron. Palaiologoslar Dönemine ait, üzerinde "Romalıların İmparatoru" olarak lejandı olup, herhangi bir imparatora tarihlenmeyen sikke.
(Bendall-Donald 1979, 88, no. 36.)

II.3.1.6. Aziz Nikholas

Küçük Asya'daki günümüz Demre'sinin yakınındaki Myra'nın piskoposu olan Aziz Nikholas²⁵⁶ denizcilerin ve küçük çocukların hamisi azizi olarak 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gelişmiş bir üne sahiptir.²⁵⁷

²⁵⁶ Bütün dünyada Noel Baba olarak tanınan Aziz Nikholas, Akdeniz kıyılarında önemli bir Lykia kenti olan Patara'da 3. yüzyılın sonlarında doğmuştur. Hem Doğu hem de Batı kiliselerinde ölüm tarihi olan 343 yılının 6 Aralık günü Aziz Nikholas'ın kutsal günü olarak kabul edilmiştir. Aziz Nikholas hakkında kesin bilgiler çok azdır. Patara başpiskoposu olan amcası Nikholas'tan etkilendiği ve manastır yaşamını seçtiği söylenmektedir. Aziz genç yaşlarında, imparator Diocletianus'un emri ile Hristiyan inananlara yapılan kıyımdan kurtulur. Dindarlığı ve hayırseverliği ile tanınmaktadır. 12. yüzyıldan itibaren Aziz

Resim 278.
Cameo. 11. yüzyıl.
(Bank 1978, 300, no. 158.)

Resim 279.
Madalyon. 11.-13. yüzyıllar.
(Evans 1997, 499, no. 336.)

12. yüzyıldan itibaren, oldukça sevilen ve popüler kutsal kişilerden biri haline gelen Aziz Nikholas'ın tasviri Bizans sanatının çeşitli objelerinde görülür. (Resim 278-279-280.) Denizcilerin, balıkçıların, bilginlerin, öğrencilerin ve öğretmenlerin, tüccar ve zanaatkarların, bakirelerin, bankerlerin ve hatta hırsız ve haydutların hami azizi haline gelen Aziz Nikholas dönemin rağbet edilen ikonografik tipi olarak VIII. Mikhail Palaiologos'un sikkelerinde de yer alır. Sikke ikonografisinde sık görülen bir tasvir tipi olmayan Aziz Nikholas, büyük bir ihtimalle 12. yüzyılda gelişen ve daha sonra da devam eden moda uygun olarak VIII. Mikhail Palaiologos'un sikkelerinde yer aldığı gibi, donanmanın oldukça zayıf olduğu bu dönemde halkın ve askerinin moralini yüksek tutmak amacı ile de kullanılmış olmalıdır. (Grierson 1999, 80.) VIII. Mikhail, VIII. Mikhail-II. Andronikos ve II. Andronikos-IX. Mikhail'in Konstantinopolis darphanesi basımı *stamenon* birimlerinde aziz sağ eli takdis pozisyonunda vücudunun önünde ve sol elinde kutsal kitabı taşıırken betimlenir. Bunun yanı sıra, değişik bir örnek olarak ise Ashmolean Museum koleksiyonunda yer alan Konstantinopolis darphanesi basımı ve Latin İmparatorluğu sikkesi *billon trahy* sikkesinde ise aziz orans pozisyonunda ½ olarak tasvir edilir. (Lianta 2009, 30, no. 84-88.)

Nikholas çok sevilen ve popüler olan aziz haline sadece Bizans İmparatorluğunda değil, aynı zamanda Rusya ve Batı'da da gelmiştir.

²⁵⁷ Aziz'in ölümü 348-352 yılları arasında tarihlenmektedir.

Resim 280.

Cameo, 11. yy.²⁵⁸

(Bank 1978, 300-301, 157-158.)

Resim 281.

Dristra patrikios'u Konstantinos'un mührü. 11. yy.

(Nesbitt-Oikonomides 1991, 150.)

Aziz sikkelerde daima sakallı ve piskoposluk giysisi olan *sticharion*²⁵⁹, *phelonion*²⁶⁰ ve *omophorion*²⁶¹ ile, saçsız ve düzgün biçimde traşlanmış yuvarlak sakalıyla tasvir edilir. (Lianta 2009, 30.) Bu giysiler içerisinde en iyi ayırt edilebilen ise *omophorion*dur. Tasvirlerinde aziz Kutsal Kitap taşır.

Azizin mühürlerde yer alan tasvirleri de sikkeler ile paralel gitmektedir. (Resim 281.) Theodoros Klados'a ait, *protospatharios*, Eylül 975 tarihli anonim kurşun mührün ön yüzünde sağ eli takdis etme pozisyonunda olan Aziz Nikholas'ın büstü vardır. Aziz ayrıca elinde Kutsal Kitap taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 74, no. 71.) Edessa *vestarches* ve *doux*'ü Leon Arventenos'a ait, 1067 yılına tarihlenen bir başka kurşun mühründe aziz yine ön yüzde cepheden ve ayakta durmakta, sol eliyle Kutsal Kitap taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 92, no. 94.) Farklı bir mühür örneğinde ise ön yüzde

²⁵⁸ İki tabakalı akik taşından yapılmış olan oval *cameo*da azizin yarım boy tasviri bulunur. *Cameo*nun arka yüzünde ise Aziz Spiridon'un tasviri vardır. (Bank 1978, 300-301, no. 157-158.)

²⁵⁹ Giysi kolları ile beraber uzun bir tunik olan *sticharion/στικάριον* Ortodoks ruhban sınıfının üst düzey görevlisi olan diyakoz ya da daha yukarıdaki kişilerin giydiği ana papaz giysisidir.

²⁶⁰ Rahip ve piskoposların ana giysisi olan *phelonion/φελόνιον* Latin *chasuble*nin Doğu'daki eşdeğeri. Muhtemelen Roma giysisi olan *paenula* örnek alınarak yapılmış *phelonion* pelerin biçiminde olup *sticharion*un üzerine giyilerek sade bir şekilde başın üzerine çekilir. Herhangi bir renkte ve ya yün ya da ipekten yapılır. 11. yüzyılın sonundan itibaren patriklerin giydiği *phelonion*lar düzenli olarak tamamen haç motifi ile süslenir. (Sevcenko 1991, 1647.)

²⁶¹ Yunanca *ὀμοφόριον/omophorion* sadece piskoposların giymesine izin verilen uzun bir şaktır. Yaklaşık 3.5 m. uzunluğunda olup, beyaz yün, keten ya da ipekten yapılır. Haç nakışları ile süslenir ve *phelonion*un üzerine giyilir. (Sevcenko 1991, 1526.)

tasvir edilen üç azizden soldaki Aziz Nikholas olup, sol eli ile Kutsal Kitap taşımaktadır. (Oikonomides 1986, 104, no. 108.) Bu mühür 11. yüzyılın sonuna, 1101'den öncesine tarihlenmiş olup, Melitene/Malatya *protonobellisimos* ve *doux*'ü Gabriel'e aittir. 11.-12. yüzyıllara tarihlenen Korinth kazısı buluntusu kurşun mührün ön yüzünde ise, sol elinde Kutsal Kitap taşıyan Aziz Nikholas'ın büstü vardır. (Davidson 1952, 325, L. 132, 2781.)

Azizin tasviri Bizans sikke tipi olarak Nikaia/İznik İmparatorluğu döneminde kullanılmaya başlanmış ve Palaiologoslar döneminde çok nadir olmakla birlikte azizin tasvirine sikkelerde rastlanmaktadır. Aziz oldukça yaşlı, sakallı ve nimbuslu, piskopos kostümü içerisinde betimlenir. Azizin giydiği piskoposluk kostümü olan beyaz kolsuz manto *phelonion* kimi zaman ve boyun atkısı olan *omophorion* Batı'daki anlamıyla *pallium* her zaman siyah haç motifleri ile süslenir. Haç motif süslemelerin bitiş yeri ise imparatorun giydiği loros gibi giyen kişinin sol kol önünde asılı betimlenir. Aziz sol elinde Kutsal Kitap taşımakta ve sağ elini de takdis eder pozisyonda önünde tutmaktadır.

1204 yılı sonrası kurulan Thessaloniki İmparatorluğu sikkelerinde, imparator Ioannes Komnenos-Dukas'ın (1237-1242/Despotes 1242-1244) Thesaloniki basımı *billon aspron trakhy* biriminin arka yüzünde tam boy imparator ve Aziz Nikholas tasvirleri bulunmaktadır. Palaiologoslar Döneminde ise Aziz Nikholas sık olmamakla birlikte bazı imparatorların sikkelerinde tasvir edilmiştir. VIII. Mikhail Palaiologos, II. Andronikos Palaiologos'un tek başına iktidar ve daha sonra ise IX. Mikahil Palaiologos ile ortak iktidarı sırasında basılan sikkelerde Aziz Nikholas'ın tasvirine rastlanmaktadır. (Resim 282-284.)

Resim 282. Bilon aspron trakhy VIII. Mikhail Palaiologos.
(Bendall-Donald 1974, 19-20, C.25.)

Resim 283. Trakhy II. Andronikos Palaiologos
(Bendall-Donald 1979, 52, no. 24.)²⁶²

Resim 284. Trakhy. II. Andronikos-IX. Mikhail (1294-1320)
(Bendall-Donald 1979, 78, no. 21.)

²⁶² Sikkenin arka yüzünde tasvir edilen Aziz Nikholas sakallı ve nimbuslu, piskoposluk kostümü giyimli olup sol elinde Kutsal Kitap taşımaktadır.

II.3.1.7. Aziz Pavlos

29 Haziran kutsal günü olan aziz Yeni Ahit'te yer alan 14 mektubun yazarı olarak bilinmektedir. Bizans dünyasında Aziz Pavlos'un ünü hakkındaki en önemli sorun, ilişkilendirildiği Petrus'un Roma ve Papalık tarafından önceden bir sembol haline gelmesidir. Bizans dünyasında ise eşit konumda oldukları düşünülür. Her iki aziz de, "koryphaioi/havarilerin prensleri" olarak adlandırılmışlardır. Aynı zamanda, her ikisinin de kutsal anma günü aynıdır. *Hagiografik* gelenek Pavlos'u saçsız bir adam, üç gez²⁶³ uzunluğunda, ince ve zarif gözler ve beyaz bir çehre ile tasvir eder. Bizans sanatında ise sakallı ve kahverengi, saç azalmış bir aziz olarak da tasvir edilir.

Mühür ve ikona gibi taşınabilir sanat objelerinde Aziz Pavlos genellikle Aziz Petrus ile beraber betimlenen örneklere sahiptir. (Resim 285.)

**Resim 285. Adrianoapolis metropoliti/rahibi Nikephoros'un mührü, 11. yy.
(Nesbitt-Oikonomides 1991, 127.)**

Aziz sikkelerde, uzun sakallı, tunik ve *kolobion* giyimli olarak tasvir edilmiştir. Sadece, Geç Latin sikke tipi örneğinde Aziz Pavlos Aziz Petrus ile kucaklaşırken tasvir edilmiştir. (Resim 286.)

---

²⁶³ Dirsekten orta pamağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü.

Resim 286. Bakır Trakhy. Latin İmparatorluk sikkesi (1204-1261)
(Grierson 1982,379, Pl. 78, 1260.)

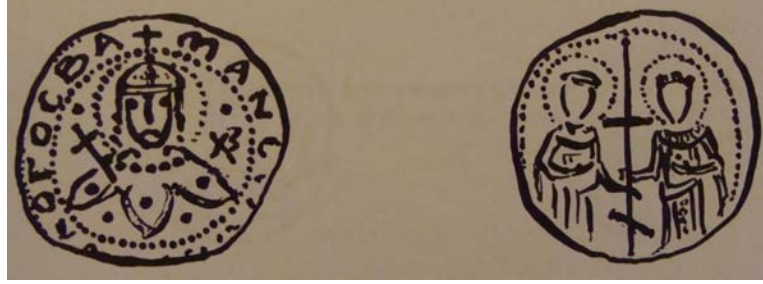
II.3.1.8. Azize Helena

Bithynia'daki Drepanon²⁶⁴ kentinde doğan 250-57 yılları arasında doğan Helena, 330-336 arasında Roma'da ölmüştür. 21 Mayıs günü, I. Konstantinos ile beraber kutsal gündür. Konstantios'dan olan oğlu I. Konstantinos tahta çıktıktan sonra da gücünü devam ettiren Helena'nın Arianizm'e olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Konstantinopolis ve diğer birçok yerde kiliseler inşa ettirmiş, fakat ömrünün son yıllarını saray yerine Roma'da geçirmeyi tercih etmiştir. Via Labicana'da görkemli bir *mausoleuma* gömülmüştür. Azize Helena hakkında birçok efsane olmasına rağmen en önemlisi "Gerçek Haç"ı bulduğunu iddia etmesidir. Tasvirlerinde genellikle oğlu I. Konstantinos ile beraber görülmektedir. 8. yüzyıldan itibaren, oğluyla birlikteliğine benzetilen Irene ve VI. Konstantinos imparatorluk çifti ile kültü gelişir. (Gregory 1991, 909.)

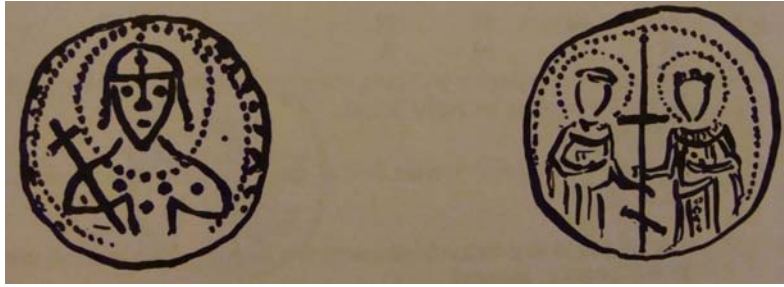
Azize sikkelerde *stemma*, *divetesion* ve *loros* giyimli olarak betimlenir. Azize Helena bir asa ya da haç taşımaktadır. Ashmolean Museum koleksiyonundaki nadir bir örnekte, Azize Helena'nın tek başına tasvir edildiği ½ *tetareron* birimi sikkesi Thessaloniki basımı olup, Latin İmparatorluğuna aittir. (Lianta 2009, 29, no. 129.) Bu sikkenin ön yüzünde Azize Helena hafif sola dönük ve tam boy olup, sol elinde bir patrik haçı taşımaktadır. Sikkenin arka yüzü ise ön yüz betimini tamamlar biçimde tasarlanmıştır. Arka yüzde Aziz Konstantinos hafifçe sağa dönük olup, sağ elinde patrik haçı ve sol elinde ise bir *anexikakia* taşımaktadır. Bunun yanı sıra Latin İmparatorluğu

²⁶⁴ Doğduğu şehir olan Drepanon'un ismi, daha sonra onuruna Helenoupolis olarak değiştirilmiştir.

(1204-1261) sikke birimlerinden Thessaloniki basımı *billon trahyde* de Azize Helena ve Aziz Konstantinos arka yüz tipi olarak beraber tasvir edilmişlerdir. (Lianta 2009, no. 124-126.) Aralarında uzun bir asa üzerinde yükselen patrik haçı taşıyan her iki figürde tam boy olup, Azize Helena sağ elinde mücevherlerle süslü bir asa ve Aziz Konstantinos ise sol elinde haç asa taşımaktadır. Latin İmparatorluğu sikkesinde yer alan bu örnek aradan uzun bir süre geçtikten sonra, II. Manuel'in (1391-1425) bakır *tornese* biriminin ön yüzünde tekrar ortaya çıkar. (Bendall 1979, 164, no. 7-8.; Resim 287-289.) Bu bakır sikkede ise her ikisi de aralarında Slav haçı²⁶⁵ olarak tanımlanan uzun bir haç taşımaktadırlar. (Lianta 2009, 29, no. 1007-8.)

Resim 287. Tornese. II. Manuel Palaiologos (1391-1423)
(Bendall-Donald 1979, 164, no. 7.)

Resim 288. Tornese. II. Manuel Palaiologos (1391-1423)
(Bendall-Donald 1979, 164, no. 8.)

²⁶⁵ Üst kısmı oldukça olup, haçın alt kısmında ise çapraz biçimde duran bir haç kolu bulunan tip, Slav haçı olarak tanımlanmaktadır.

Resim 289. Bakır Tornese. VII. Ioannes Palaiologos (1391-1401)
(Bendall-Donald 1979, 164, no. 8.)

II.3.1.9. Aziz Petrus

Havari ve Aziz Petrus'un kutsal anma günü 29 Haziran'dır. Eusebios'a göre efsanede, Petrus ve Pavlos Roma'da beraber idam edilirler. Aziz Petrus, martir olduğu ve gömüldüğü şehir olan Roma'nın hami azizidir. Konstantinopolis'te ise Petrus her şeyden önce "havarilerin lideri/*koryphaios*" olarak bilinmekte ve Büyük Saray'daki şapelde olduğu gibi, kimi zaman tek başına ibadet edilmesine rağmen, genellikle Pavlos ile beraber hürmet görür. Çok karakterize olmuş bir biçimde tasvir edilen havarilerden farklı bir ikonografik tipe sahip olan Aziz Petrus 4. yüzyıldan itibaren dörtgen beyaz bir sakal, alında düz bir saç çizgisi, hem Batı hem de Doğu Akdeniz sanatında özellikle resim sanatı örneklerinde mavi bir tunik ve sarı bir *himation* ile betimlenir.²⁶⁶ (Resim 290.) 9. yüzyıldan itibaren Aziz Petrus havari topluluğunun başı olarak görülür. (Carr 1991, 1636-37.)

Aziz sikkelerde kısa sakallı, tunik ve *kolobion* giyimlidir. Tek başına anahtarlar ya da haçlı asa ve anahtarlar taşır. (Hendy 1969, 438.) Nikaia/İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes'in (1246-1254) Thessaloniki'yi ele geçirmesinden sonra Thessaloniki darphanesinde adına bastırıldığı *billon aspron trakhynin* ön yüzünde sağ elinde iki anahtar taşıyan, sola dönük pozisyonda sakallı ve nimbuslu Aziz Petrus'un tam boy tasviri yer almaktadır. (Hendy 1999, 614, Pl. XLV, 13, Type K.; Resim 291.)

²⁶⁶Roma katakomplarında, "İsa'nın Çektikleri" ve Sarıgül sarkofajlarında, Sinai Dağı'ndaki ikonasında ve kilise apsiserinde betimlenmiştir.

Resim 290. Levha. Aziz Petrus, 12. yüzyıl.²⁶⁷
(Bank 1978, 306, no. 183.)

Aziz Petrus ayrıca Latin İmparatorluğu Konstantinopolis basımı *billon trakhynin* ön yüzünde sadece bir örnek olmak üzere tam boy ve sağ elinde haç asa ve sol elinde de iki anahtar taşır biçimde tasvir edilir. (Lianta 2009, 30, no. 74-77.) Yanı sıra, tek bir ender örnek olarak da, Latin İmparatorluğu Konstantinopolis darphanesi basımı *billon trakhy* biriminin arka yüzünde birbirlerini kucaklamış tam boy kısa sakallı Aziz Petrus ve uzun sakallı Aziz Pavlos betimidir. (Lianta 2009, 30, no. 78-83.)

Resim 291. Billon aspron trakhy.
III. Ioannes Dukas-Vatatzes(1246-1254)
Thessaloniki Darphanesi.
(Hendy 1999, Pl. XLV, 13.)

II.3.1.10. Aziz Tryphonos

Aziz hakkında bilinen neredeyse tek bilgi Frigya'da martir edildiğidir. Aziz Tryphonos'un kültü Küçük Asya'ya yayılarak, Nikaia/İznik İmparatorluğunun hami

²⁶⁷ Altundan *cloisonne* mine işi ile yapılan levhada, aziz $\frac{3}{4}$ profilden sola doğru dönük, sol eli takdis pozisyonunda ve sağ elinde bir rulo taşımaktadır. Ghelati Manastırı'ndan levhanın Khakhuli trip tiğinin bir süsleme parçası olduğu düşünülmektedir. (Bank 1978, 306.)

azizi haline gelir. İmparator II. Theodoros Laskaris kadar önemli bir kişi gibi onuruna övgü verilmiştir. Batı'da Meryem kültürünün bir sembolü olan lis/süsen, Doğu'da ise azizin sembolüdür. Nikaia/İznik İmparatorluğu sikkelerinde tasvirleri bulunan Aziz Tryphonos elinde lis taşırken betimlenir. Doğu'da azizin kutsal günü kış ortası olan 1 Şubat tarihinde her yıl, azizin röliklerinin bulunduğu yerin hemen yanında zambak çiçeklerinin bir anda ortaya çıktığına inanılmaktadır. Bu nedenle de süsen çiçeği azize ait bir atribü haline gelir. (Resim 292.) Theodoros Laskaris'in övgü dolu dizelerinde bu mucize ayrıntılarıyla anlatılır. Bu anlamda, İznik İmparatorluğunda Aziz Tryphonos ve zambak çiçeğinin bir anda sikke tasvirlerinde görülmeye başlaması da doğal bir süreç olarak algılanmaktadır. Aziz Tryphonos 1261 yılı öncesinde Nikaia/İznik İmparatoru II. Theodoros'un *elektron* ve *billon trakhy* sikkelerinde iki defa ve VIII. Mikhail'in Magnesia darphanesinde basılan erken dönem *stamenon* sikkesinde bir defa olmak üzere tasvir edilmiştir. (Lianta 2009, 31, no. 302, 306.) VIII. Mikhail'e tarihlenen bu sikkenin ön yüzünde aziz, saçsız, üzerinde tunik ve kolobion giyimli ve önünde bir haç taşırken betimlenir. (Lianta 2009, no. 481-2.) Sikkede azizin her iki yanında ise süsen motifi yer almaktadır. Palaiologoslar döneminde ise, Aziz Tryphonos'un bahsedilen aynı tasviri II. Andronikos'un Konstantinopolis darphanesi basımı *stamenon* biriminde yer almaktadır. (Lianta, 2009, no. 644-5.)²⁶⁸

Resim 292.
Fleur de Lys²⁶⁹

Aziz bazen sikkelerinde sakalsız ve kısa kıvrıkcık saçlı olarak da betimlenir. Tunik ve *kolobion* giyimli olan aziz haç ya da asa taşır. Genellikle, özel atribüsü olan *lys* ile beraber görülür.

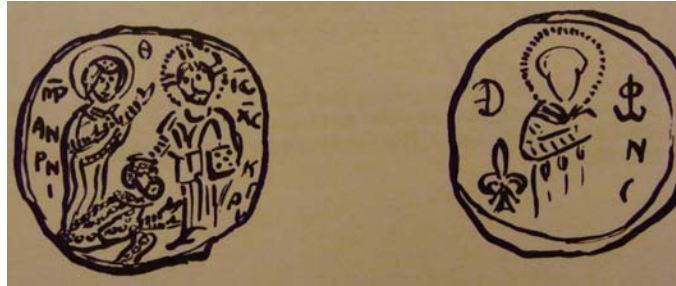
²⁶⁸ Her iki sikkede de, aziz saçsız ve nimbuslu ya da kısa kıvrıkcık saçlı, tunik ve kolobion giyimli, sağ eliyle vücudunun önünde bir haç taşırken betimlenmiştir. Sikkelerde azizin tasvirinin yanı sıra bir zambak motifi olmakla beraber, azizin ismi de kelime kelime tam olarak verilmiştir. (Grierson 1999, 81.)

²⁶⁹ Zambak ya da fleur-de-lys olarak bilinen çiçeğin hem dekoratif hem de sembolik anlamda kullanılmış motifidir. Antik dönemde farklı toplumlar tarafından farklı objelerde süsleme amaçlı kullanılan zambak motifinin sanatsal, politik, sembolik ya da ikonografik anlamlar taşıdığı düşünülmektedir. (Cirlot 1983, 188-189.)

Aziz sadece Magnesia darphanesinde imparator II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) adına basılan *elektron* ve *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzde tam boy ve tek başına, arka yüzde ise aralarında bir *labarum* taşıyan tam boy imparatorla, yine VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Kommenos-Palaiologos (1259-1261) döneminde basılan *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzünde tam boy tasviri görülür. (Hendy 1969, 438.; Resim 293.) II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) iktidarına tarihlenen *trakhy* birimindeki sikkenin arka yüzünde tam boy tasvir edilen yer alan Aziz Tryphonos nimbuslu, tunik ve kolobion giyimli olup, figürün sağ alt tarafında fleur de lis vardır. (Bendall 1979, 38, no. 8.; Resim 294.)

Resim 293. Billon trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos
(Bendall-Donald 1974, 1-2, M.1.)

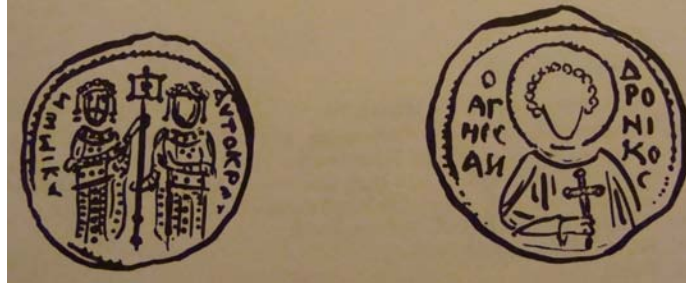

Resim 294. Trakhy. II. Andronikos Palaiologos.
(Bendall-Donald 1979, 38, no. 8.)

II.3.1.11. Aziz Andronikos

Efes’li soylu bir ailenin üyesi olan Aziz Andronikos’un söylentiye göre boynu imparator Diocletianus döneminde Hristiyan inananlara karşı yapılan zulüm neticesiyle Mopsuestia yakınındaki Anazarbos’ta, Probus ve Taracus’la birlikte vurdurulur. Andronikos, Probus ve Taracus Kilikya’nın başlıca azizleri olurlar ve bu üç azizin kültü Küçük Asya’ya yayılarak I. Iustinianos tarafından onurlandırılarak Konstantinopolis’te iki kilise bu azizlere atfedilir. Azizın adaşı olan II. Andronikos’un *tetarteron* sikkesinde kıvrıkcık saçlarıyla, genç bir erkek olarak sağ eliyle göğsünün önünde bir haç taşıyan tipik bir martir aziz görünümüyle tasvir edilmiştir. Azizın ismi yazıtta yer almaktadır. Ayrıca, Aziz Andronikos’un Kariye Camii mozaiklerindeki tam boy figürü çok iyi korunarak günümüze ulaşmış ve kostüm detayları bakımından ilginç bir örnektir. (Grierson 1999, 77.)

Aziz Andronikos’un adaşı Palaiologoslar Hanedanı üyesi imparator II. Andronikos’un 1294-1320 yılları arasında tahta ortak ettiği IX. Mikhail Palaiologos ile adlarına basılan *tetarteronun* ön yüzünde tasviri yer almaktadır. Bu sikkede, Aziz Andronikos kısa ve kıvrıkcık saçlı, aziz kostümü içerisinde ve sağ elinde bir martir haçı taşıırken büst olarak tasvir edildiği gibi, sol ve sağında ismini içeren bir lejand vardır. (Resim 295.)

Resim 295. Tetarteron. II. Andronikos-IX. Mikhail Palaiologos (1294-1320)

(Bendall-Donald 1979, 90, no. 39.)

II.3.1.12. Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya

Ayakta duran Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya sikkelerde üç kez görülür; ilki imparator Aleksandros dönemine ait solidus biriminde ve diğerleri ise V. Ioannes ve VI.

Ioannes'in beraber ve V. Ioannes'in tek başına iktidarlarında basılan *basilikon* sikkelerindedir. (Resim 296.)

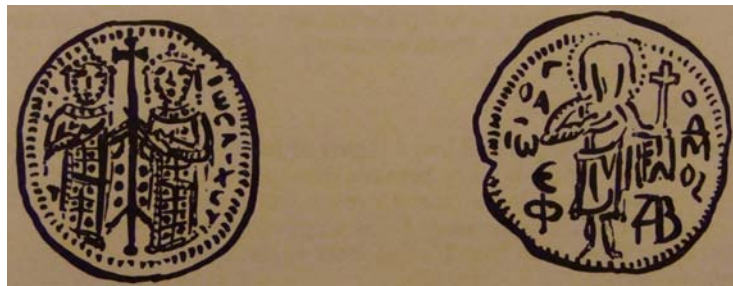

Resim 296.

Solidus. Aleksandros, 912-913.

(Sotheby's 1998, 477.; Sotheby's 1990, 693.)

Basilikon sikkede Vaftizci Yahya tam boy, çıplak ayaklı ve başında hiçbir şey olmadan sadece *nimbuslu*, uzun saçlı ve sakallı, kısa bir tunik giyimli olup, İncil'de (Matt. 3:4) tanımlandığı üzere deve kılından yapılmış pelerini ile tasvir edilmiştir. Sağ eli göğsünde, sol eli ile bir haç ve üzerinde **ΙΔ** harfleri olan kitabı taşımaktadır.²⁷⁰ Sikke alanında yer alan diğer harfler ise Vaftizci Yahya'nın bilinen ünvanı olan "Haberci / (Ο ΑΓ Ιω Ο ΠΡ(Ο)ΔΡ(Ο)ΜΟC, *ó ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος*)", ΠΡΔΡΜ monogramı formunda verilmiştir. (Resim 297.) Kariye camii mozaiğinde Vaftizci Yahya'nın bu ünvanını vurgulayan aynı mono gram yer almaktadır.

Resim 297. Basilikon. V.-VI. Ioannes Palaiologos (1347-1352)

(Bendall-Donald 1979, 142, no. 6.)

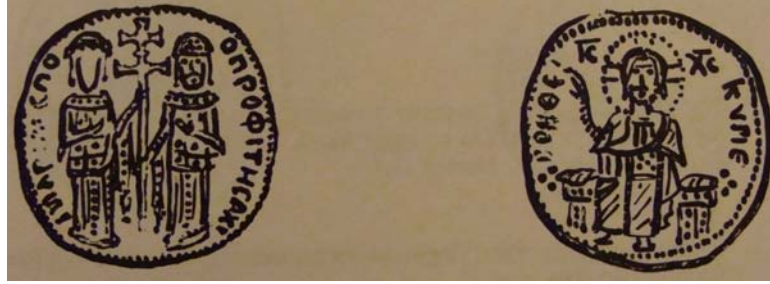
²⁷⁰ *ΙΔ* kısaltması, Yuhanna 1:29, 36'da açılış cümlesi olan: "*Kuzuların Tanrısına Bakan*" sözlerini ifade etmektedir.

Vaftizci Yahya'nın Palaiologoslar dönemi bu tasviri, Floransa yapımı altın *florin* biriminden aynen kopyalanmıştır. Altın sikke *florinde* Vaftizci Yahya tam boy cepheden, nimbuslu, uzun saç ve sakallı, kısa bir tunik giyimli, kabarık kenarları deve kılını ifade eden hacimli bir pelerin ise boynunun altından tutturulmuştur. Azizin sağ eli takdis pozisyonunda, sol eli ile de bir haç taşımaktadır. Yazıtı ise, Batı sikkesi *florin* tipinden farklı olarak Yunanca, "ΟΓ/Α/ωΟ ό άγ(ι)ος 'Ιω(άννης) ό" sikkenin sol tarafında dikey ve "ΠΡΟ/ΔΡΟ/Μ/ΟC" olarak sağ tarafta dikey biçimde olup, *basilikon* sikke ile aynıdır. (Grierson 1999, 79-80.)

II.3.1.13. İlya Peygamber ('Αχιά)

II. Andronikos'un 1320'lere tarihlenebilen gümüş *basilikon* sikkesinde imparator İlya Peygamber ile beraber ayakta betimlenir. (Bendall 1979, 102, no. 1.; Resim 298.) *Basilikon* sikkenin arka yüzünde tam boy ayakta yan yana duran imparator ve İlya Peygamber aralarında patrik haçı taşımaktadırlar.²⁷¹ Sağ tarafta tasvir edilen İlya Peygamber sakalsız, *stemma*, *divetesion* ve *loros* giyimli olup bir eli göğsü üzerindedir. İlya Peygamber "Ο ΠΡΟϕ" Eski Ahit'te 3 Krallar 11:29 ff bölümünde Yahuda ve İsrail Krallıklarının ayrılacağını önceden dramatik biçimde haber vermektedir. Diğer aziz figürlerine göre daha farklı bir konuma sahip peygamber İlya'nın seçilmesinin sebebi tahminen, IX. Mikhail'in ölümünü takip eden olaylardan duyulan endişe sonucudur. IX. Mikhail'in ölümünden sonra, imparator Andronikos'un gönülsüzce torunu III. Andronikos'a Adrianopolis'te merkezlenen bir yetkiyle bölünmüş bir bölgeyi vermesi, tıpkı İsrail Krallığının başına gelen bölünmeyle özdeşleştirildiği için peygamber İlya sikke tasvirinde kullanılmıştır. Peygamberin kostümü imparatoru yansıtmakta olsa da, Veglery'nin görüşüne göre İlya peygamberden ziyade *Kral Ahaz* olduğu doğrultusundadır. (Grierson 1999, 77.)

²⁷¹ S. Bendall'ın yayınında yer alan bu sikkenin bir yüzünde arkalıksız tahta oturan İsa diğer yüzünde ise imparator ve İlya Peygamber tasvir edilmiştir. S. Bendall, yayınında sikkelelerin arka yüzünde İsa, Meryem ve Azizler olmak üzere kutsal kişi ve dini sembollerini verirken, ön yüzlerinde ise imparator, ortak imparatorlar ya da imparatorların diğer figürler ile beraber betimlerinin yer alması şeklinde sınıflama yapmıştır. Fakat, P. Grierson'ın Dumbarton Oaks Koleksiyonu için yaptığı 1999 yılı çalışmasında verilen bilgiler doğrultusunda ve kendi sikke araştırmalarımız sonucunda ön yüzlerde dini tiplerin, arka yüzlerde ise dünyevi kişiliklerin yer aldığı düşüncesindeyiz.

Resim 298. Gümüş basilikon. II. Andronikos'un ikinci kez tek başına iktidarı.

(Bendall-Donald 1979, 102-103, no. 1.)

II.3.1.14. Aziz Evgenios (Άγιος Ευγένιος)

Evgenios ismi Yunanca "eu genes" kelimesinden gelmektedir. 3. yüzyılda yaşayan Aziz Evgenios Trabzon'un (*Trebizond/Trapezounta*) ilk piskoposudur. Öldüğü tarih olan 21 Ocak azizin kutsal günü olarak imparator I. Basileios döneminde ilan edildiği gibi, azizin doğduğu gün olarak bilinen 24 Haziran da kutsal bir gün olarak kutlanmaktadır. (Rosenqvist 1996, 75.) Aziz Evgenios Diocletianus döneminde martir olmuştur. Pagan inanca karşı olması nedeniyle tutuklanan aziz, boynu vurdurularak öldürülmüştür. Kültü Trebizond'da gelişmiş, Trabzon İmparatorluğunu yöneten Komnenos ailesi üyeleri de hami aziz olarak Evgenios'u kabul etmişlerdir.

Azizin kültürüne dair en erken bilgi Prokopios'un Yapılar adlı eserindedir. Bu eserde azize ait bir kiliseden bahsedilmemekle birlikte, Aziz Evgenios adı geçmektedir. Yaklaşık olarak 600'lü yıllarda Ermeni bilgin Sirak'lı Ananias '*Otobiyografi*' adlı eserinde Aziz Evgenios ve Trabzon'daki kültürü hakkında daha ışık tutan bilgiler sunmaktadır. (Rosenqvist 1996, 65.) Fakat, 6. yüzyıl ile Trabzon İmparatorluğunun yıkılış tarihi olan 1461 yılına kadar olan geniş dönemde Aziz ve kültürüne dair çok eser bulunmamaktadır. Her ne kadar, III. Aleksios Athos Dağı'nda 1374 yılında Dionysiou manastırını kurmuşsa da, Azizin kültürü ve hacı kültürü Trabzon İmparatorluğu sınırları dışında asla gelişmemiştir.

Aziz Evgenios'un kültüründe ikonografik tasviri özellikle 14. yüzyılın başlarında Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde asker aziz olarak at üzerinde formunda ve bir

martir olarak da Trabzon'un mimari süslemelerinde yer aldığı aziz formunda gelişmiştir. (Rosenqvist 1996, 67.)

Resim 299. Gümüş asper. Trabzon İmparatoru I. Manuel Komnenos (1250-1263)²⁷² (Hallman 2004, 428, 256D.)

1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgalinden önce Bizans tahtındaki Angeloslara isyan eden Aleksios tarafından kurulan Trabzon İmparatorluğu (*Βασιλείον τῆς Τραπεζούντας*), 1204-1461 son Grek İmparatorluğu olarak da bilinmektedir. Gürcistan kraliçesi Tamar, kuzeni Bizans imparatoru I. Andronikos Komnenos'un torunu I. Aleksios'un Pontus/Karadeniz'deki Yunan kentleri Trebizond, Sinope ve Paphlagonia ele geçirmesi için birliklerini yardım amacı ile göndermiştir.

Resim 300. Gümüş asper. Trabzon imparatoru II. Ioannes Komnenos (1280-1297) (Hallman 2004, 41, 12N.)

²⁷² Gümüş sikkenin ön yüzünde; sağ elinde uzun bir haç taşıyan Aziz Evgenios'un sol eli takdis pozisyonundadır.

**Resim 301. Gümüş asper. Trabzon imparatoriçesi Theodora Komnena (1285)²⁷³
(Hallman 2004, 428, 256E.)**

Aziz Evgenios'un tasviri Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde sıklıkla kullanılmıştır. (Resim 299-303.) 19. yüzyılın sonlarında yapılan sikke çalışmalarında uzmanlar Bizans iktidarındaki Komnenos Hanedanı üyelerine ait sikkeler ile Trabzon Komnenoslarının sikkelerini ayırt etmekte zorlanmışlardır. Bizans tahtındaki Komnenoslar ile aynı hanedan üyesi olduklarını düşünerek karıştırdıkları Trabzon Komnenoslarının, asper birimindeki sikkeleri 19. yüzyılın sonlarında yayımlanmıştır. 1827 yılına kadar Trabzon Komnenoslarına ait sikkeler hakkında yapılan çalışmalar bir çok örneğe sahip olmalarına rağmen koleksiyonerler tarafından pratikte bilinmediği ve sirkülasyonda kullandıkları birimler ise bilinmediğinden dolayı yapılan çalışmalar ilmi bir içerik taşımamaktadır. 1851 yılında Baron de Marchant tarafından yayımlanan mütevazî çalışma ise asper biriminin birkaç örneğini kapsamaktadır. Marchant bu sikke tiplerini doğru olarak Trabzon Komnenoslarına atfetmiş olmakla birlikte, sikke alanında yaptığı üstün çalışmalarıyla ünlü olan diğer bir uzman Saulcy, sikkelerin üzerinde yazıtlı olan Komnenos soyadını Konstantinopolis'teki imparatorlar olan Komnenoslar'a ait olup ve basım yerlerinin de Kherson darphanesi olarak tanımlamıştır. 1849 yılında Koehne Konstantinopolis Komnenosları ile adaşları Trabzon Komnenosları arasında hala tereddütlere sahip olarak, her iki sikke tipinde yan yana ve iktidar sırasına göre koyarak yorumu okuyucuya bırakmayı tercih etmiştir. Her ne kadar Koehne'nin yaptığı çalışma tam olarak bir sonuç vermese de, asper biriminin yeni varyasyonlarını

²⁷³ Gümüş sikkenin ön yüzünde; sağ elinde uzun bir haç taşıyan Aziz Evgenios'un sol eli takdis pozisyonundadır.

yayınlanmış ve sikke tasvirlerinin katalog halinde sunulması için çok kullanışlı bir plan oluşturmuştur. Aslında Koehne'nin yaptığı çalışmadan iki yıl önce, 1847 yılında Baron F. De Pfaffenhoffen bu sikkelerin büyük bir bölümünü bir araya getirip resimlemiş ve bu tarihten itibaren bir çok sikke örneği aydınlanmışsa da, Koehne'nin yaptığı çalışma daha işlevsel olarak görülmüştür. Fallmerayer'in tarih araştırmaları ve bu araştırmaların arasında en önemlisi olan Mikhaıl Panaretos'un Trabzon Kroniği'nin keşfedilmesi ise tarihçi ve numizmatların isimler ve tarihler hakkında daha sağlam bilgilere ulaşmasını sağlamıştır. 1862 yılında J. Sabatier tarafından yapılan çalışmanın ikinci cildinde Trabzon Komnenoslarının sikkeleri sadece tipik örnekleri tanımlamış ve varyasyonların çeşitliliğinin sergilenmesi konusunda detaylı herhangi bir çalışma içermemektedir. Sabatier tanımlamaları tartışmaya açık olsa da, bronz sikke biriminin bir çok örneğini yayımlayan ilk yazar olmuştur. Tüm bu bahsedilen yayınlara ek olarak ise G. Blau'nun 1868 yılında yazdığı asper birimi örnekleri hakkında yazdığı makale eklenebilir.²⁷⁴

Resim 302. Gümüş asper. Trabzon imparatoru II. Aleksios Komnenos (1297-1330)²⁷⁵ (Hallman 2004, 428, 256F.)

Trabzon Komnenoslarının sikkeleri hakkında yapılan en iyi ve kapsamlı çalışma ise Otto Retowski'nin özellikle Rusya'daki koleksiyonlara dayanarak oluşturduğu bir çok sikkeden oluşan yayını olmuştur.²⁷⁶ Trabzon Komnenoslarına ait sikkelerde yapılan çalışmada farklı imparatorların sikke tiplerini gruplamak için yeterli ayırt edici özelliğe

²⁷⁴ Trabzon'da birkaç yıl ikamet ettiği dönemde edindiği asper birimindeki sikkeleri tanımlamıştır.

²⁷⁵ Gümüş sikkelerin ön yüzünde; sağ elinde uzun bir haç asa taşıyan Aziz Evgenios at üzerinde sağa doğru betimlenmiştir.

²⁷⁶ Hermitage müzesinde Trabzon Komnenoslarına ait zengin bir sikke grubu yer almaktadır.

sikkelerde rastlanmamıştır. İmparatorlara ait ayırt edici tiplerin azlığı ve imparatorların ayırt edici ünvanlarının olmaması ise yapılan bu sınıflama da büyük bir sorun oluşturmuştur. Bunun yanı sıra sikkede Aleksios olarak tanımlanan imparatorun bu isimi taşıyan dört imparatorun hangisi olduğu, sikkede Manuel olarak tanımlanan fakat yine bu ismi taşıyan üç Manuel ve Ioannes olarak tanımlanan ve bu ismi de taşıyan dört Ioannes olması durumu zorlaştırmıştır. Bu sikkelerin büyük bir miktarında tasvirler tam boy cepheden, az bir miktarında ise yine aynı figürler at sırtında otururken betimlenmişlerdir. Trabzon Komnenoslarının gümüş sikkelerinin ilk tasvir tipinin tam boy cepheden olduğu ve daha sonraları yerini at üzerinde tasvir tipinin aldığı hakkında nümizmatların genel bir kanısı bulunmaktadır.

Dar kıyı bölgesinde bulunan zengin gümüş yatakları Trabzon İmparatorluğu sikke sisteminin temel biriminin gümüş olmasının en doğal açıklamasıdır. Trabzon İmparatorluğu sikke birimi asper üslup, dizayn, içerik ve ağırlık olarak Bizans İmparatorluk sikke tipine benzememektedir. Manuel Komnenos iktidarında basılmış olan ayarı düşük gümüş *scyphate*/çukur *trakhy* ise ön yüzünde yüksek arkalı tahta oturan Meryem tasvirini içeren Bizans İmparatorluğu sikkelerinin birebir kopyasıdır. I. Manuel Komnenos'tan (1238-1263) öncesinde Trabzon İmparatorluğunun kendine has bir üslup ile sikke basmamış olması bir ayrıntı olarak çıkmaktadır. Diğer bir önemli dönüm noktası ise 1280 yıllara kadar sadece küçük bakır sikkelerin hala devam etmesidir. Bu anlamda sikke sisteminin oturtulduğu aşamada ilk geçiş evresini çukur gümüş *trachea* oluşturmuş olmalıdır. (Whitting 1973, 220.) Wroth'un kataloğunda verdiği Bizans sikke tiplerine benzeyen grubun sikke kalıbı kesme üslubu ise çok miktarda olan ve üzerinde özel işaret ve semboller taşıyan asper birimi ile aynıdır. İmparator Manuel'in sikke tasvirlerinde kullanılan özel işaretler arasında çok görülen harflere ek olarak, Bizans sikkelerinde görülen nokta bezeme ve yıldız motifinin yanı sıra kuş kafası, çiçekler, süsen, dört yaprak ve Davud'un yıldızı gibi artan bir semboller topluluğunu içeren önemli bir grup sikkeye sahip tek iktidardır. P. D. Whitting ise Davu'un yıldızı motifinin özel bir anlam ifade etmeksizin sadece dekoratif amaçlı sikke tasvirlerinde yer aldığı bir çok sikke içerisinde sadece bir sikkede kullanılmış olmasına bağlayarak ifade etmiştir. (Whitting 1973, 226.) Yanı sıra, semboller arasında yer alan harflerin farklı darphanelere ait darphane işareti olduğu hakkındaki ihtimal ise

henüz netlik kazanmamış doğru bir açıklama olmadığı gibi, Trabzon İmparatorluğu sikkelerini basan tüm darphanelerin ya da tek tek darphanelerin kendilerine has bir sembolleri olduğu konusunda bir veri henüz yoktur.

Erken dönem sikkelerinin daha kaba ve hatalı basımlar olduğu, fakat sonraki dönemlerde özellikle 14. yüzyıldan itibaren daha ince işçilik sergileyen tasvirlerle sahip sikkelerin basıldığı bilinmektedir. 14. yüzyılın başlamasıyla özellikle II. Aleksios'tan itibaren *asper* birimi değerini yitirmeye başlamıştır. Ortalama ağırlıklar bile bir önceki yüzyıllardan daha düşük değerdedir. Erken dönemlerde en yüksek *asper* birim ağırlığı ortalaması 2,9 gr. ile 3 gram arasındayken, artık en yüksek *asper* birim değeri 2,8 gramdır. II. Aleksios döneminde *asperin* fraksiyonu olarak, en yüksek ağırlığı 1,8 gram olan $\frac{1}{2}$ *asper* tedavüle girmiştir. I. Basileios ve Mikhail dönemlerinde ise çok nadir görülen ve *asper* biriminin güçlükle 1,95 gramı geçtiği görülmektedir. 14. yüzyılın sonlarında III. Aleksios devriyle *asper* biriminde bir canlanma görülmektedir. III. Aleksios devriyle birlikte *asper* biriminin değeri önceki dönemlerin en alt limiti olan 2,6 grama ulaşmamış, 2 gr.- 2.15 gr. arasında kalmıştır. *Asper* biriminin alt birimleri olan $\frac{1}{2}$ *asper* ve $\frac{1}{4}$ *asper* yine III. Aleksios iktidarında sirkülasyondadır. 14. yüzyılın sonu-15. yüzyılın başlarında, III. Manuel ve IV. Aleksios dönemlerinde gümüş sikkeler daha önce basılmış olanlardan daha küçük modülde olmuşlar ve bu anlamda bir belirsizlik yaratarak basılan bu son gümüş sikkelerin $\frac{1}{2}$ *asper* ya da artık en üst gram değeri 1,8 gram olan *asper* birimi oldukları düşünülmeye başlanmıştır.

Resim 303. Gümüş asper. Trabzon imparatoru III. Aleksios Komnenos (1349-1390)²⁷⁷ (Hallman 2004, 428, 256G.)

²⁷⁷ Gümüş sikkenin ön yüzünde; sağ elinde uzun bir haç asa taşıyan Aziz Evgenios at üzerinde sağa doğru betimlenmiştir.

Gümüş madeninde basılmış çeşitli Avrupa ve Oryantal sikkelere Ortadoğu ve Doğu'da *asper* adı verilmiştir. Bizans döneminde "*ἄσπερος*" olan *asperin* modern Yunanca da anlamı beyazdır. Wroth kitabında 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans İmparatorluk sikkeleri arasında yer alan *asper* biriminin Yunancadan Latinceye *asper* olarak aktarıldığını ve *asperin* Latince anlamının üzeri pütürlü, dolayısıyla çok yıpranmamış ve darphaneden yeni çıkmış anlama geldiği konusunda verilen görüşten bahsetmektedir. (Wroth 1966, dip. 2.) Trabzon İmparatorluğunun 14. yüzyılda bastığı bu sikkeler "*Kommenoslar*" ismini almışlardır. III. Aleksios'un beratında geçen bir pasajda *Kommenoslar* tabiri kullanılmıştır. Bu anlamda Trabzon İmparatorluğunun başlangıcında, takribi 1235 yılında tedavülde olan *asper* birimi kısmen anlaşılabilir durumdur. Trabzon İmparatorluğu *asper* biriminin ismi Bizans İmparatorluk sikke sistemindeki orijinali ile aynı biçimde adlandırılmış olsa dahi, içeriği ve ağırlığı göz önüne alındığında Bizans İmparatorluk sikke sistemiyle aynı üslupla oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Modülü ve yassı yapısıyla 1204 yılında Latinlerin Konstantinopolis'i almasıyla Doğu İmparatorluğunda iyi bilinen bir sikke olan Venedik gümüş sikkesi *grossoya* çok daha yakın görünmektedir. Venedik gümüş sikkesi *grosso* Trabzon İmparatorluk gümüş sikke birimi *asper* için bir model oluşturmuş olmalıdır.²⁷⁸ Yine de dikkate alınması gereken önemli bir husus ise *grosso* ile *asper* arasındaki birim ağırlık değerindeki farklılıktır.²⁷⁹ 1235 yıllarında *grosso* sadece 2,28 gram ağırlığındayken, erken dönem *asper* basımları 2,6 gr. ile yaklaşık 3 gram arasında değişmektedir. Trabzon İmparatorluğunun Bizans İmparatorluğundan bağımsız olarak bastırdıkları yeni *asper* birimi Venedik sikke tedavülündeki birime benzemeyip, 1235 yılı öncesi ve sonrasında Türkler ve diğer Oryantal halklar tarafından basılıp, kullanılan yaklaşık olarak 2,8 gram ağırlığındaki temel sikke birimi *dirheme* çok daha yakındır. *Asper* biriminin yanı sıra çukur gümüş sikke nomismanın I. Manuel döneminde belki de sadece deneme olarak basılmış örnekleri bulunmaktadır. British Museum'da bulunan ve W. Wroth'un katalogunda yer alan çukur gümüş sikke örneklerinden birinin ağırlığı 2,98 gram, diğeri ise 3,1 gram ağırlığındadır. Bronz sikke biriminde çok fazla basım

²⁷⁸ Venedik *grosso* biriminin Bizans İmparatorluk sikke sistemine etkisine ilk olarak IX. Mikhael ve II. Andronikos (1295-1320) dönemlerinde rastlanmaktadır.

²⁷⁹ Wroth *grosso* terimi için hem matapan hem de gümüş dukat terimlerinin de kullanıldığını vurgulamaktadır. (Wroth 1966, dip. 4.)

olduğu tahmin edilse de, W. Wroth kataloğunu hazırlarken birkaç örneğe dayanarak sınıflama yaptığından bahseder. (Wroth 1966, lxxxvi)

İznik İmparatorluğunda var olmasına rağmen, Trabzon İmparatorluğunda altın sikke basıldığına dair hiçbir kanıt ele geçirilmemiştir. Temel sikke birimi gümüştür. İlk gümüş sikke I. Ioannes tarafından 1235 yılında basılmıştır. Bu da Trabzon İmparatorluğunun kurulmasından yaklaşık olarak otuz yıl sonrasını vermektedir. 13. yüzyıl boyunca I. Ioannes'ten II. Ioannes'in 1297 yılında ölümüne kadar olan süreye ait asper birimi örneklerinin ağırlığı 2,6 gramdan ortalama olarak fazladır. British Museum'daki koleksiyonda yer alan asper'lerin ağırlığının en yüksek ağırlık aralığı ise 2,92 gram – 2,99 gram olarak tespit edilmiştir.²⁸⁰ (Wroth 1966, lxxxiii) I. Manuel ve II. Ioannes'in isimlerini taşıyan kaba ve hatalı sikke serileri muhtemelen İmparatorluğun sınırları içerisinde basılmamış, bu grup örneklerinin çok az bir kısmının ağırlığı 2,6 grama ulaşmışsa da genellikle ağırlıkları 19,5 gram – 2,47 gram arasında değişmektedir. Bununla birlikte, I. Manuel dönemine tarihlenen bir sikke ve I. Manuel'in ölümünden sonra imparatorluk sınırları dışında basılan tüm sikkelerin ağırlıkları 2,6 gramdan fazladır.²⁸¹ British Museum'da yer alan Trabzon İmparatorluğunun daha sonraki dönemlerinde basılan gümüş sikkelerin ağırlığı aşağıdaki tabloda verilmiştir²⁸²; W. Wroth British Museum'da yer alan 245 adet asper biriminde, 7 adet gümüş çukur nomisma, 36 adet bronz ve 6 adet de tarihlenemeyen bronz sikkeyi kataloğunda tanıtmıştır. 20. yüzyılın başlarında yapılan bu çalışma Bizans sikke kataloglarının ilklerinden olup örneklerin tanıtılması bakımından çok önemlidir. Bu anlamda erken tarihli bu çalışmada tanıtılan Trabzon İmparatorluğuna ait sikkelerin ortalama ağırlıklarının belirlenmesi de sonrasında yapılan çalışmalar için ışık tutacak niteliktedir.

---

²⁸⁰ Asper biriminin iktidarlara göre ağırlıkları; I. Ioannes Komnenos (1235-1238) iktidarında 2,89 gr. ve 2,91 gr.; I. Manuel Komnenos (1238-1263) iktidarında 2,9 gr., 2,96 gr. ve 2,97 gr.; II. Ioannes (1280-1297) iktidarında 2,91 gr. ve 2,96 gr.; Theodora (1285) iktidarında ise 2,89 gramdır.

²⁸¹ Bu sikkelerin ortalama ağırlığı 2,87 gram ile 3,02 gram arasında değişmektedir.

²⁸² (Wroth 1966, lxxxiv.)

II. Aleksios (1297-1330)							
asper	2,13 gr.	2,3 gr.	2,35 gr.	2,39 gr.	2,43 gr.	2,71 gr.	2,78 gr.
½ asper	1,21 gr.		1,27 gr.		1,47 gr.		1,8 gr.
I. Basileios (1332-1340)							
asper	1,97 gr.		1,17 gr. (asper / ½ asper ?)		1,36 gr. (asper / ½ asper ?)		
III. Ioannes (1342-1344)				Gümüş sikke basımı yoktur.			
Mikhail (1344-1349)							
asper	1,68 gr.			1,7 gr. (delik)			
III. Aleksios (1349-1390)							
asper	2,0 gr. – 2,14 gr.			2,48 gr. (en ağırı)			
½ asper	1,13 gr.			1,56 gr. (delik)			
¼ asper	8,6 gr.						
III. Manuel (1390-1417)							
½ asper (asper ?)	9,5 gr.	1,1 gr.	1,13 gr.	13,3 gr.			
IV. Aleksios (1417-1446)							
½ asper (asper ?)	1,36 gr.			1,8 gr.			

Bu tablodan anlaşıldığı üzere 14. yüzyılın başlarından yani II. Aleksios'un iktidarıyla birlikte asper'in ağırlığında bir değer düşmesi ile karşılaşmaktadır. Ortalama ağırlıklar bile bir önceki yüzyılın asper ağırlığından düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. 13. yüzyılda en yüksek *asper* ağırlığı 2,92 gr. - 2,99 gr. aralığındayken, 14. yüzyılda en yüksek ağırlık değeri 2,78 grama düşmüştür.

British Museum Kataloğunda W. Wroth tarafından incelenen sikkeler ait oldukları imparatorlara göre aşağıdaki biçimde sayısal olarak belirlenmiştir;

- I. Ioannes** 10 adet *asper*
- I. Manuel** 7 adet gümüş *nomisma* (çukur); 91 adet *asper*; 1 adet bronz *nomisma* (?)
- II. Ioannes** 84 adet *asper*; 1 adet bronz çukur *nomisma*
- Theodora** 1 adet *asper*
- II. Aleksios** 19 adet *asper*

- Basileios** 4 adet *asper*
- III. Ioannes** 5 adet bronz sikke
- Mikhael** 2 adet *asper*; 6 adet bronz çukur
- III. Aleksios** 12 adet *asper*; 2 adet $\frac{1}{2}$ *asper*; 2 adet $\frac{1}{4}$ *asper*; 18 adet bronz çukur sikke
- III. Manuel** 12 adet $\frac{1}{2}$ *asper/asper?*; 5 adet bronz çukur sikke
- IV. Aleksios** 6 adet $\frac{1}{2}$ *asper/asper?*;
6 adet hangi imparator döneminde basıldığı belli olmayan bronz çukur sikke.

Trabzon Komnenoslarına ait sikke birimlerden gümüş içerikli sikkeler hemen hemen tek bir tasvir tipi içermektedir. Gümüş sikke biriminin ön yüzünde imparator, arka yüzünde ise Aziz Evgenios tasvir edilmiştir. Tam boy tasvirlerin yerini 14. yüzyılın ortalarında imparatorun atlı süvari formunda tasvirleri almıştır. Yine de, uzun bir tasvir geçmişine sahip olan tam boy imparator tasviri Trabzon İmparatorluğunun son yüzyıllarında tekrar kullanılan bir tip olarak ortaya çıkmıştır. II. Aleksios Komnenos dönemi ile başlayan imparatorun atlı süvari biçimindeki tasviri yoğunlukla artık hakim hale gelse de tam boy figür tasviri de son dönemlerde devam etmiştir. Trabzon İmparatorluğunun sikke geleneğinde ise tam boy imparator figürü geleneksel tasvir tipi olarak algılanmaktadır. Yanı sıra, bu dönemde Anadolu'da hakimiyet kurmuş olan Türk Beyliklerinin sikke üslubunun da Trabzon İmparatorluğunun tasvirlerine yansımış olması da tarafımızca doğru bir tanımlama olmaktadır.

Trabzon Komnenoslarının sikkeleri hakkında yazılan kaynaklarda *asper* birimi ile karşılaştırılınca daha az dikkat verilerek ve karşılaştırma yapılarak bahsedilmiştir. Erken dönem bronz sikke örneklerinin daha geniş bir modüle sahip olduğunu erken dönem örneklerinde başta imparator ve Aziz Evgenios olmak üzere figürlü tasvirler olduğu ve son dönem sikkelerinde arka yüzde çeşitli formlarda Haç tiplerinin yeni yöntemler olarak kullanılmıştır. (Wroth 1966, lxxvii)

Trabzon İmparatorluğunun sikkelerinin ön yüzlerinde daima iktidarda olan imparatorun tasviri yer almıştır. *Asper* ve *asperin* alt birimlerinin arka yüzünde daima, bronz sikkelerde arka yüzünde ise genellikle Trabzon'da yaşamış ve imparator Diocletianus döneminde martir olarak şehrin hami azizi haline gelen Aziz Evgenios tasvir edilmiştir. İmparatorluğun erken dönemlerinde imparator I. Andronikos iktidarı

sırasında Trabzon Selçuklu Sultan'ı tarafından kuşatılmış ve Aziz Evgenios'a atfedilen kadınlar manastırının hegoumenos'u tarafından surlar etrafında dolaştırılan tasvirinin şehrin kurtarılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir. Daha sonra III. Aleksios döneminde Aziz Evgenios adına düzenlenen dini günler ve azize atfedilen yapılar hız kazanmıştır. Trabzon şehrinde azizin ismi halk arasında en çok görülen isim haline gelmiş ve edebi kaynaklarda azize övgüler düzenlemek ise değişmez bir tema haline gelmiştir. Sikkelerde Aziz Evgenios sakallı ve nimbuslu, bol ve geniş kolsuz mantosu bir broş ile tutturmuş kostümü ile tasvir edilmiştir. Aziz genellikle sikkelerde tam boy cepheden tasvir edilmiş, 1297 yılı ve sonrasında ise az miktarda gümüş sikkede ise at üzerinde betimlenmiştir. Azizin bu at üzerinde süvari biçiminde tasviri sikkelerde bir yenilik olarak ortaya çıksa ve halkın alışık olmadığı bir sikke tasvir tipi olsa da, bu tip tasvirlerinin Trabzon'da I. Manuel döneminden itibaren diğer sanat eserlerinde rastlandığı bilinmektedir.²⁸³ Arka yüzde azizin tasvirinin olmadığı sikkeler ise çok sık görülmemektedir. I. Manuel'in iktidarı sırasında basılan gümüş nomismata biriminde Bizans sikkelerinde sıklıkla görülen ve gelenek olmuş tahtta oturan Meryem tipi yer almıştır. Tahtta oturan Meryem tipi olasılıkla Trabzon halkına Panagia Khrysokephalos/altın başlı Meryem'e olan inançlarının bir ifadesi olmasının yanı sıra, imparatorlukta en çok hürmet gören ve bir çok son dönem imparatorun gömüldüğü yer olan kilisenin Panagia Khrysokephalos olmasından dolayı sikkelerde yer almıştır.

II. Aleksios'un (1297-1330) iktidarına kadar devam eden tam boy cepheden imparator tasvirlerini Selçuklu sikkeleri dizaynına çok yakın olan sağa doğru at üzerinde hükümdar tipi almıştır. Atlı süvari tipi tıpkı Kilikya'daki Ermeni İmparatorluğunda olduğu gibi Selçukluların Anadolu'da baskın olan güçlerinin bir ifadesi olarak Trabzon İmparatorluğu sikke tasvirlerine de yansımıştır. Bunun yanı sıra, *asper* birim ağırlığının ortalama 2, 8 gram olan dirhem ağırlığı ile denk olması da, tasvir tipinin benzemesinin yanı sıra, sikke ağırlık değerlerinin de birbirlerinden etkilendiklerinin bir göstergesidir. *Asper* biriminin arka yüzünde daima 3. yüzyılda martir eilen Trabzon doğumlu Aziz Evgenios'un tam boy cepheden figürü yer almaktadır. At üzerinde imparator tasvirlerinin ön yüzde 13. yüzyılda yerini almasıyla,

---

²⁸³ Aziz Evgenios'un at üzerinde betimi sanat eserlerine I. Manuel iktidarının ilk yıllarında manastır kilisesi olan St. Sophia'daki fresko tasviri ile girmiştir. (Wroth 1966, lxxxi.)

bu sikkelerin arka yüzünde de at üzerinde Aziz Evgenios betimlenmiştir. Her ne kadar Aziz Evgenios'un at üzerinde betimi sikkelerde alışık olunmayan bir tip olmasına rağmen W. Wroth'un belirttiği üzere Trabzon İmparatorluğunda 12. yüzyıl freskolarında bu tasvire rastlanmaktadır. (Whitting 1973, 226.)

II. Ioannes'in bronz bir sikkesinde Vaftizci Yahya'nın büstünün yer alması da ilginç bir ayrıntı olarak Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde yerini almıştır. Kısa bir süre için kullanıma giren tahta oturan Meryem tasvirli gümüş nomismata ve bir adet Vaftizci Yahya büstünü içeren bronz sikke Trabzon İmparatorluğuna ait sikkeler arasında nadir görülen tasvir tipleri olarak bilinmektedir. Aziz Evgenios'a ek olarak imparator Georgios adaşı olan Aziz Georgios tasvirini iktidarı sırasında basılan bronz sikkelerin arka yüzlerinde kullanmayı tercih etmiştir. Bu tasvir imparatorluğun son dönemlerinde çeşitli varyasyonları betim olarak sikke tasvirleri tipolojisine giren haç motifinin yanı sıra kullanılmıştır. Her ne kadar son dönemde çeşitli formda haç motifleri kullanılmış olsa da, Aziz Evgenios unutulmadığı gibi tam aksine ismi haç kolları arasına yazılmıştır. Dikkate değer sadece bir küçük bronz sikke örneğinde savaş alanı ve girişiyile Trabzon'un surları üzerinde yükselen haçın olduğu betimde Aleksios ismi yazılmıştır. Bu sikke ile ilgili diğer bir ayrıntı ise, şehre yeni surlar II. Aleksios döneminde eklenmesine rağmen, bu sikke tipi III. Aleksios döneminde basılmış ve ardılı III. Maneul tarafından da tekrar edilmiştir. III. Aleksios shir surlarını onartmış ya da tekrar inşa ettirmiş olmalı ki, Trabzon'un tarihinde ismi kilise ve manastırların restorasyonuna önem veren büyük inşacı olarak anılmaktadır. Haç motifi ise Aziz Evgenios tarafından taşınmış olan bir atribü olmasının yanı sıra, dini anlamda koruma temasını içermekte olduğu için de sikke tasvirlerinde yer almış olarak yorumlanabilir.

III. Aleksios'un sikke betimleri arasında yer alan çift başlı kartal ya da kimi zaman başında haç taşıyan bir kartal tasviri geç dönem "*Belirsiz Bronz*" grubunun arka yüzlerinde yer almıştır. Bu tasvir tipi tıpkı diğer arka yüz tasvir tipleri gibi dini bir anlam taşımış olabileceği gibi imparatorluk nişanı olarak da yer almış olma ihtimali vardır. Dönemin çağdaşı olan resimlerde imparator sülalesine mensup kişilerin kimi zaman üzeri kartallar ile işlenmiş imparatorluk kaftanı giydikleri bilinmektedir. I. Manuel'in dairesel madalyonlar içerisinde kartal motifleri olan iki sıra süslemeye sahip kaftan giydiğinden bahsedilmektedir. (Wroth, lxxxviii.) Keza, II. Ioannes'in tek başlı

kartal motifleriyle süslü imparatorluk kaftanı giydiği bilindiği gibi, Bizans imparatoru VIII. Mikhail'in kızı olan II. Ioannes'in karısı Evdokia ise çift başlı kartallar ile bezenmiş kaftan giymiştir.²⁸⁴ St. Sophia Manastırının kilisesinin süslemelerinde kullanılan tek başlı kartal süslemesi Millet tarafından Trabzon Komnenoslarının özel amblemi olarak yorumlanmıştır. (Wroth 1966, lxxxviii.)

Sikkelerdeki yazıtlar çok basit olup, sadece tiplerin tanımlanmasından ibarettir. Aziz Evgenios isminin kısaltılması olan "O ...ΓΙΟC εΥΓεΝΙΟC" Yanı sıra Trabzon İmparatorluğunun sikkelerindeki yazıtların Gürcü ve Ermeni sikke yazıtlarını andırmaktadır.

II.3.2. Bizans Sikkelerinde Yer Alan Göksel Varlıklar

Bizans sikkelerinde İsa, Meryem ve azizlerin yanı sıra, göksel varlıklar kerubim ve serafim tasvirleri de kullanılmıştır. Özellikle 1204 sonrasında ender kullanımı başlayan kerubim ve serafim tasvirleri Palaiologoslar Döneminde sikke betimlerinde tercih edilen tipler haline geldiği fark edilir.

II.3.2.1. Kerubim

Kerub, çoğulu *Kerubim*. Ortaçağ'da ikonografi ve teolojisinde dokuz sıralı melekler hiyerarşisinde ikinci sırada yer alır. İbranice "*kərûb/keruv*" kelimesinden gelmektedir. Aslında, dilbilimci R. De Vaux "*kherubim*" kelimesinin Asur dilinde "*karabu*", Akkad dilinde "*kuribu*", Babil dilinde "*karabu*" kelimesinden türediğini, Asur ve Akkadça bu kelimenin ihtişamlı, kuvvetli anlamına geldiği, Babil dilinde ise kutsal, kutsanmış anlamına geldiğini de belirtmektedir. Tanrı'nın ihtişamının koruyucusu ve bekçisi olarak *kerubim* melekler hiyerarşisinde ikinci sırada yer almaktadır. Cennetin doğu kapısının başına bekçi olarak Tanrı tarafından yerleştirilen "*kerubim*" Yaşam Ağacına giden yolu koruduklarına, Tanrı'nın arabasını sürdüklerine ve Tanrı tahtını da koruduklarına inanış kutsal kitapta geçmektedir.

²⁸⁴ W. Wroth, Evdokia'nın çift başlı kartal figürlerine sahip kaftan giymesinin Finlay tarafından Doğu ve Batı'nın prensesi olarak hiyerarşide aldığı rolün vurgulanması amacı okduğundan bahsedildiğini belirtir. (Wroth 1966, dip. 2.)

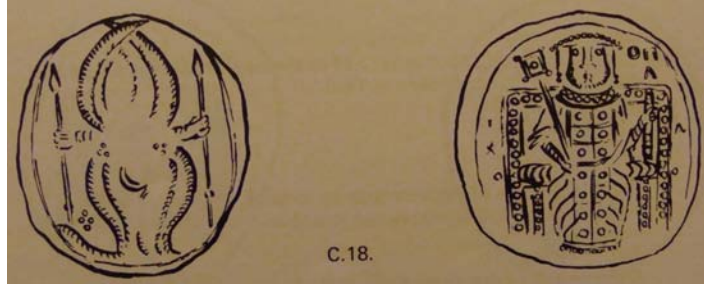
Musevi geleneğinde *kerubim* dört yüzlü ve dört kanatlı genç bir erkek şeklinde görülürken, geç Hristiyan sanatında güzel yüzlü kanatlı çocuk tasvirine dönüşmüştür. (Ezek. 10) Seraphim gibi kerubim de Tanrı'nın hizmetkarları olarak melekler hiyerarşisinde yer alırlar. Sanat eserlerinde *kerubim*in çevresinin mavi renk ile betimlenmesi de bir gelenek halini almıştır. Asur ve Kenan kültüründe yer alan kanatlı yaratıklara benzeyen *kerubim* ve *serafim*, tıpkı Mezopotamya mimarisi öge unsuru olarak tapınak ve sarayların kapılarında yer alan devasa insan yüzlü kanatlı boğa figürleri gibi Cennet'in bekçisi olarak Hristiyan teolojisi ve sanatında yer almışlardır. Ortodoks geleneğinde *kerubim* ikona tasvirlerinde Evangelistler; Matta Markos, Luka ve Ioannes'i ifade ettiği düşünülmektedir.

Dört kanatlı bir yaratık tasviri altı kanatlı *serafim*den çok kerubimin özelliklerine sahiptir. M. F. Hendy, 1969 yılında yaptığı çalışmasında *kerubim* tasviri sadece III. Ioannes'in Magnesia ve Thessaloniki basımı sikkelerinde görüldüğünden bahsetmekle birlikte daha sonraki yıllarda yapılan özellikle 1261 yılı sonrası Palaiologoslar dönemi sikkelerine dair çalışmalar *kerubim* ve *serafim* tasvirlerinin Geç Bizans Döneminde de devam ettiğini göstermektedir. (Hendy 1969, 438.; Bendall-Donald 1974, 1979.) İznik imparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254) dönemine tarihlenen bakır tetarteron noummion biriminin ön yüzünde (Hendy 1999, 509, Levha XXXIV, 57.; Resim 304.) ve Ioannes Komnenos-Dukas (1237-1242/Despotes 1242-1244) *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzünde *kerubim* tasvirine rastlanmaktadır.

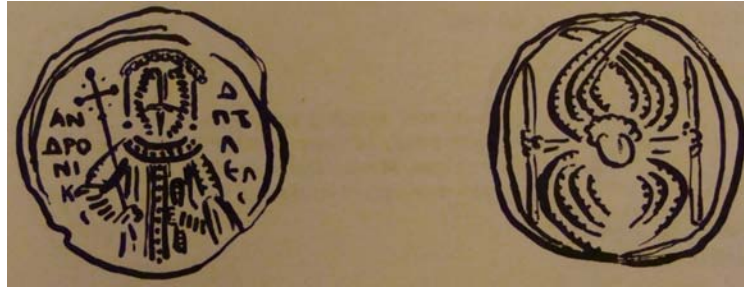

Resim 304. Bakır Tetarteron. İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (122-1254) (Freeman and Sear 2006, 100, no. 630.)

Kerubim Eski Ahitte bahsedilen kanatlı tasavvur edilen bir varlıktır. *Serafim* altı kanatlı olarak, kerabim ise iki yada dört kanatlı olarak tasavvur edilmiş olmasına rağmen, hiçbir yerde açıkça verilmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Sonraları gelişen mistik literatürde *kerubim*, meleklerin dokuzlu sıralamasında *serafim*den sonra ikinci olarak gelmektedir. *Kerubim* tamamen koruyucu melek rolünde olmuşlar ve bu nedenle zırhlı, genellikle bir kılıçla Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasından sonra Cennet'in kapısının bekçileri olarak düşünülmüşlerdir. (Çıkış/Tekvin. 3:24) Dolayısıyla Bizans'ın son döneminde de hala bu rolleri ile anılmışlar ve Kariye Camisinde Kurtuluşu seçme sahnesinde yer almışlardır. Sikke tasvirlerinde *kerubim* genel olarak bir çift mızrak taşırken tasvir edilmişlerdir. *Kerubim* ilk olarak 13. yüzyılın ortalarında sikke tipi olarak ikonografiye girmişler, VIII. Mikhail ve II. Andronikos'un sikkelerinde yer almış olmalarına rağmen istisna tasvir tiplerinden biri olmuşlardır. (Resim 305-306.)

Resim 305. Trakhy, II. Andronikos Palaiologos
(Bendall-Donald 1979, 54, no. 28.)

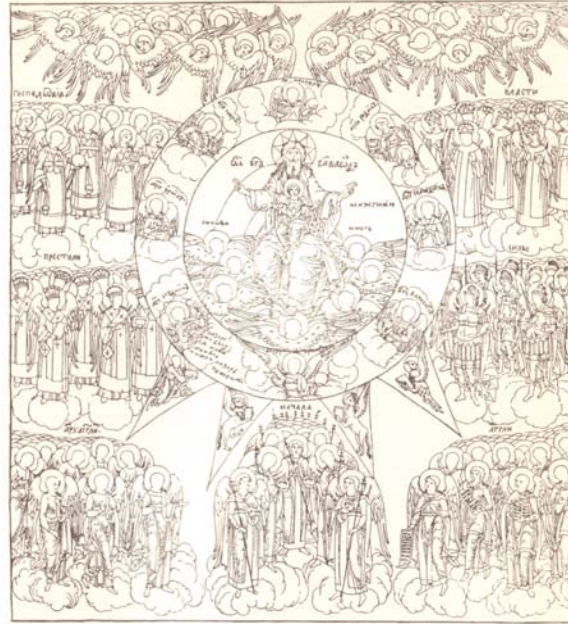

Resim 306. Trakhy, II. Andronikos Palaiologos
(Bendall-Donald 1979, 54, no. 28.)²⁸⁵

²⁸⁵ Dört kanatlı *kerubim* her iki yandan çıkan elleriyle birer mızrak taşımaktadır.

II. Andronikos'un iki sikkesinin arka yüzlerinde kıvrıkcık saçlarıyla cepheden verilen yüz tasviri dörder adet yıldız ve haç motifleriyle çevrelenmiştir. Yıldızların dört kanadı sembolize ettiği ve bu tasvirin bir kerabim tasviri olduğu düşünülmektedir. (Grierson 1999, 77-78.)

Hristiyan İnancında Melekler Hiyerarşisi (Resim 307.)			
İlk sınıf Göksel Melekler	Serafim /	Kerubim /	Taht-Hakimiyet
İkinci Sınıf Göksel Melekler	Dominyon /	Erdem /	Güç
Üçüncü Sınıf Göksel Melekler	Prenslükler /	Başmelekler /	Melekler

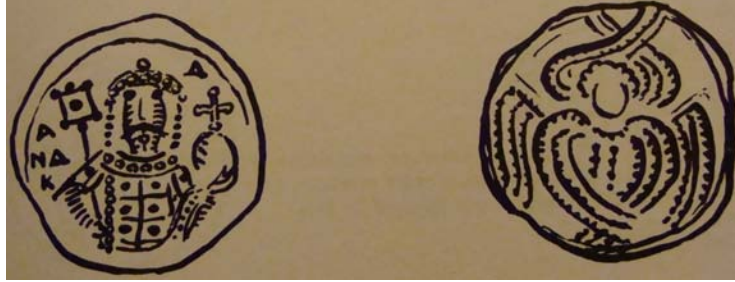
Resim 307. 17. yüzyıla ait bir Rus ikonasından dokuz sıralı melekler hiyerarşisinin eskizi. (Tatic-Djuric 1964, 11.)

II.3.2.2. Serafim

Seraf, çoğulu *serafim* doğüstü yaratıklar olarak melekler hiyerarşisinde ilk sırada yer almışlardır. *Seraf* isminin İbranice "*saraph*" yanmak fiili ya da ateşli, uçan

yılan kelimesinden türediği düşünülmektedir. İşıya'ya göre serafılar altı kanatlı yaratıklardır. *Serafim* kanatlı ve ateş gibi yakıcı zehirli yılan oldukları düşünülmektedir. Kerubim gibi serafimlerde litürjide Tanrı'nın ihtişamını ifade etmektedirler. *Serafim* Tanrı tahtının koruyucusu olarak melekler hiyerarşisinde ilk sırada yer almaktadır.

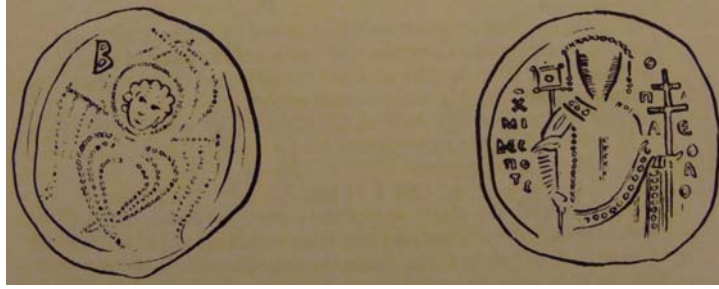
Serafim altı kanatlı yaratıklardır. Kanatlarından bir çiftinin uçmaya yaradığı, bir çiftinde de gözlerinin yer aldığı ve kalan son çiftinde de ayaklarının yer aldığı düşünülmektedir. Bizans kilise süslemesinde serafimler genellikle ufak kubbenin altındaki pandantiflerde, Pantokrator tasvirinin altında yer alır. Mistik temalı yazınsal eserlerde de dokuz sıralı melekler listesinde en üstte yer alır. Bizans litürji kostümlerinde tek başlarına ya da *kerubim*, tetramorflar ve kafes, yıldızlar gibi motifler ile birlikte grup halinde yaygın bir süsleme unsurudur. *Serafim* altı kanada sahip olmalarıyla, dört kanatlı *kerubim* ayrılırlar. Bunun yanı sıra *Serafim Trisagion* yazıtı olan bir çift sancakla kimi zaman tasvir edilmişlerse de, Kerabimler gibi mızrak yada kılıç taşımamaları ayırt edici özellikleridir. *Serafim*'in sikke tasvirlerinde yer almaları ise VIII. Mikhail ve II. Andronikos dönemlerinde basılan sikkeler ile sınırlıdır. (Grierson 1999, 80-81.; Resim 308-310.)

Resim 308. Trakhy, II. Andronikos Palaiologos.
(Bendall-Donald 1979, 52, no. 26.)

Resim 309. Tetarteron. II. Andronikos ve IX. Mikhail (1294-1320)
(Bendall-Donald 1979, 84-85, 28.)

Resim 310. Trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos.
(Bendall-Donald 1974, 21, C.29.)

III. BÖLÜM

III.1. DEĞERLENDİRME

Bizans sikkelerinde İsa'nın büst portresi ilk defa II. Iustinianos (685-695 ve 705-711) döneminde görülür. Bizans sikke tasvir sanatı incelendiğinde portre sanatındaki en üst düzeye 692-695 yılları arasında yapılan İsa tasvirleri ile ulaşıldığı görülmektedir. Sikke tasvir sanatındaki bu yükseliş, 698 yılında imparator Leontios iktidarından sonra gerçekleşen çöküşe kadar devam eder.

İmparator III. Leon döneminden başlayarak III. Mikhail dönemine kadar süren 726-843 yılları arasındaki İkonaklaşım Döneminde Kutsal Kişi tasvirlerinin yasaklanmasıyla, sikkelerde İsa figürünün yerini imparator ve ailesi almaya başlar.

III. Mikhail'in (842-867) iktidarında basılan *solidus*da İsa sakallı ve başının arkasında yer alan haç tasviri ile Bizans sikke ikonografisine bir daha hiç çıkmamak üzere girer. İsa özellikle, 10. yüzyıldan itibaren yaklaşık olarak yüz yıl boyunca sirkülasyonda dolaşan *Anonim Sikkeler* olarak adlandırılan, üsluplarına ve basım yıllarına göre farklı sınıflara ayrılan bakır sikkelerin ön yüzlerinde imparator tasvirlerinin yerini almır.

II. Iustinianos (685-695 ve 705-711) ve III. Mikhail'in (842-867) sikkelerinde başının arkasında sadece bir haç ile betimlenen İsa figürü, I. Basileos'tan itibaren kare arkalı, lir arkalı ya da arkalıksız bir tahtta, tam boy ayakta ve büst formlarda nimbuslu tasvirleriyle yer alır. Sikkelerdeki betim üslubu ne olursa olsun, İsa Bizans sikke ikonografisine ilk girdiği tarihten itibaren sol elinde Kutsal Kitabı taşımaktadır.

II. Iustinianos ve III. Mikhail'in altın sikkelerinde büst portresi yer alan İsa, I. Basileios (867-886) dönemi sikkelerinde ilk olarak lir arkalı tahtta otururken betimlenir. Lir arkalı tahtta oturan İsa tasviri bir süre devam etmekle birlikte son olarak I. Aleksios Komnenos (1081-1118) dönemi altın sikkelerinde yer almış, Geç Bizans döneminin sonuna kadar da hiç kullanılmaz. Kare arkalı tahtta oturan İsa tasviri ise Bizans sikke ikonografisine III. Romanos Argyros'un (1028-1034) bastırıldığı altın sikkelerle girer. Bu dönemden itibaren de kare arkalı tahtta oturan İsa betimi Bizans sikkelerinde 1453 yılına kadar düzenli kullanılan bir tip olur.

İsa'nın büst tasvirleri ise belirli bir gelişim süreci izleyerek, Klasik Yunan felsefesinden yola çıkan öğretici İsa tasvirinden, "Evrenin Hakimi/Efendimiz" kavramı ifadesinde Pantokrator İsa tasvirine geçiş yapmaktadır. Uzun saç ve sakallı İsa büst portresi Bizans sikke ikonografisinde kesintisiz olarak yer almış tek tiptir. Genç olarak betimlenen sakalsız ve kısa kıvrıkcık saçlı Emmanuel İsa tipi ise, kesintilerle ve sık olmamakla birlikte sikkelerde görülmektedir. Bizans sikkelerinde Emmanuel ünvanının kısaltılmış bir biçimde sikke lejandı olarak yer almadığı durumlarda, sikke kataloglarında bu tipin sınıflaması yapılırken sakalsız ve genç İsa büstü tanımlamasıyla sınırlandırılmaktadır. Helenistik dönemden yola çıkarak Ortodoks dünyaya giriş yapan öğretici ve yol gösteren uzun saç ve sakallı İsa betiminin, göksel ve dünyevi her şeyin hakimi olarak görülen Pantokrator İsa tipine geçişi belirli bir evre göstermiş olsa da, Emmanuel tipinde böyle bir geçiş süreci gözlenmemektedir. Bunların yanı sıra, sikke üzerinde Emmanuel ünvanını ifade eden herhangi bir lejandın yer almaması sonucu tasvirin sadece sakalsız genç İsa olarak tanımlanması sikkeler üzerine yapılan çalışmaların kesin tavırlar sergilediği ve herhangi bir tanımlamadan yoksun, ünvanı sikke üzerinde betimlenmemiş tasvirlerin belirli tipler altında sınıflanmadığı fark edilmektedir. Bu uygulamanın doğru veya yanlış olduğu konusunun tartışılması gerektiğini düşünmekteyiz.

İleride daha detayla bahsedeceğimiz Meryem tasvirlerinde yakaladığımız bir ayrıntı ise, sanat objelerinde yer alan tanımlamanın her zaman doğru ifadeyi vermediği konusundadır. 11. yüzyıla tarihlenen bir mühürde Meryem *Hodegetria* tasviri yer alırken, figürün çevresinde *Nikopoios* tanımlaması yer almaktadır. (Pentcheva 2006, 79-80, fig. 47.) Bu anlamda, üzerinde yer alan tanımlamaya uyarak tasvirin üslupsal niteliklerinin göz ardı edilmesi tercih edilirse, bir sınıflama karmaşası doğacağı açıktır. Bundan dolayı, sikke tasvirleri içerisinde yer alan sakalsız ve kısa kıvrıkcık saç ile genç İsa büstünün üzerinde bir tanımlama olmasa dahi *Emmanuel* tipini ifade ettiğini düşünmekteyiz.

İsa'nın tam boy, sol elinde Kutsal Kitap ve sağ eli pelerinin içerisinde çıkararak takdis pozisyonunda betimi sikke ikonografisine imparatoriçe Theodora (1055-1056) döneminde basılan altın sikkelerle girmiştir. Tam boy İsa tasviri çok sık kullanılan bir tip olmamasına rağmen Orta ve Geç Bizans döneminde de örneklerine rastlanmaktadır.

Dörtte üç boy tasvir edilen *İsa Antiphonetes* tasviri, Zoe ve Mikhail Kalaphates'in ortak iktidarı (1041-1042) sırasında imparatoriçe Zoe'nin bastırıldığı bakır sikke biriminde ilk olarak kullanılıp, 1042/3-1050 yılları arasına tarihlenen *Anonim Follis* Sınıf C ve D'de ön yüz betimi olarak yer almıştır. *İsa Antiphonetes* tasviri, sikke betimlerinde sık rastlanmayan bir tip olarak yerini almıştır.

İmparator ve imparatoriçeyi taçlandıran İsa tasviri ise Bizans sikkelerinde Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde sıklıkla rastlanan bir tiptir. Bu tipin ikonografiye ilk girişi Konstantinos Porphyrogennitos'un altın sikkesinin ön yüzünde, İsa'nın I. Romanos'u taçlandırır betimidir. Bu sikkenin ön yüzünde yer alan imparatoru taçlandıran İsa betimi daha sonra Orta ve Geç Bizans Dönemleri sikkelerinde arka yüz betimi olarak yerini alır. IV. Romanos Diogenes döneminde basılan altın sikke üzerinde ortada tam boy, cepheden İsa solunda duran imparator ve sağında duran imparatoriçe Evdokia Makrembolitissa'yı taçlandırır/kutsarken görülür. Ortak imparatorların İsa tarafından taçlandırılması betimi ise Geç Bizans Döneminde oldukça farklı bir tip ile karşımıza çıkar. Her iki yanında dizleri üzerine çökmüş ortak imparatorları kutsayan İsa ortada yer aldığı gibi, kimi zaman da imparator ya da ortak imparatorların başlarının üzerinde kolları açık büst formunda kutsar.

Ender ve hatta tek bir örnek olarak tespit ettiğimiz imparator Aleksandros'un (912-913) gümüş *miliaresion*un ön yüzünde üç basamak üzerinde yükselen bir *potent* haçın ortasında sakallı İsa tasviri olan bir madalyon tipine Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde kesinlikle rastlanmamaktadır.

**Resim 290. Miliaresion.
Aleksandros (912-913)
(Grierson 1982, 367,
Pl 44, 800.)**

Orta Bizans Dönemi Bizans sikkelerinde yer alan İsa tiplerinin sınıflamasında herhangi bir değişik betim üslubu görülmezken, Geç Bizans/Palaiologoslar Dönemi olarak adlandırdığımız dönemde ise, farklı ve ilginç tipler ortaya çıkmaktadır. Orta Bizans döneminde tam cepheden betimlenen kare arkalı ya da arkalıksız tahtta oturan İsa tipi, Geç Bizans döneminde devam ettiği gibi, dörtte üç cepheden tahtta otururken kendisine Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ya da tek başına önünde dizleri üzerine çökmüş imparatoru taçlandıran/kutsayan İsa tipi ikonografiye girmiştir. İsa'nın son dönem Bizans sikkelerinde görülen diğer iki farklı tasviri de, imparator ya da ortak imparatoru taçlandırır betimleridir. İlk örnekte, tam boy cepheden dizleri üzerindeki imparator ya da imparatorların aralarında duran tam boy İsa taçlandırır, diğerinde ise imparator ya da imparatoru baş/başlarının üzerinde betimlenen kollarını iki yana açmış İsa büstü kutsar.

Geç Bizans Dönemine özgün diğer bir tip ise, gümüş sikkelerin ön yüzünde uzun saç ve sakallı İsa'nın sadece yüz tasvirinin bir madalyon içerisinde yer alıp, içinde lejand olan çift sıra bordür ile çevrelendiği tasviridir. Geç Dönem Bizans sikkeleri içerisinde yer alan ve ait oldukları imparatora dair herhangi bir lejand taşımayıp, sadece çift sıra bordür içerisinde *politikon* yazıtının bulunduğu sikkelerin tam ortasında, İsa'nın sadece yüz betimi yer almaktadır. Bu sikke grubu birim ve tasvir tipi olarak Bizans ikonografisine Palaiologoslar döneminde giren farklı bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

İsa tiplerinin sonuncusu olarak bir *mandorla* içerisinde tam boy İsa tasvirinden bahsetmek, hem sadece Geç Bizans Dönemi sikkelerinde ikonografiye girmesi ve sıklıkla rastlanan bir tip olmaması, hem de Batı orijinalli olmasından dolayı yerinde olacaktır. *Mandorla* içerisinde İsa tipi dışında Bizans sikke ikonografisinde yer alan bütün İsa tipleri Bizans kültüründen ve Ortodoks ikonografisinden ortaya çıkmıştır. 1261 sonrası Konstantinopolis'in tekrar alınmasıyla kurulan imparatorluğun eski güç ve ihtişamından hiçbir şey kalmadığı gibi, doğu Akdeniz ticaretine hakim olan Bizans altın sikkesinin imparatorluk ile beraber değerini yitirmesi sonucu Venedik altın sikkeleri ticarete geçerli olan sikke birimi haline gelir. Venedik altın sikkelerinin ön yüz tasvirinde yer alan *mandorla* içerisinde İsa betimi ise, Batı etkisiyle Bizans sikkelerine yabancı bir tasvir tipi olarak girmektedir.

Kataloglarda sakalsız İsa büstü olarak ifade edilen sikkeler incelendiğinde, İsa'nın sakallı ve Pantokrator tipinde olduğu görülmektedir. Bu anlamda, incelen kataloglarda sikke birim değerleri hakkında ayrıntılı incelemelere rastlanırken tasvir ikonografisi konusunda oldukça büyük aksaklıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. (Hendy 1999, 496, Pl., XXXI, 31.) Ayrıca tahtta oturan Meryem'in göğsünde taşıdığı madalyondaki İsa tasviri ise, yine sakalsız İsa biçiminde nitelenirken, Meryem *Nikopoios* tipinde yer alan çocuk İsa tasvirli madalyonu taşıyan Meryem'in tahtta oturur tasviri *Nikopoios*'un bir varyasyonu olarak verilmesi gerekirken sakalsız İsa nitelemesinin kullanılması ise oldukça şaşırtıcıdır. (Hendy 1999, 497, Pl., XXXII, 33.1.)

Meryem tasvirlerinin Bizans sikke ikonografisine ilk girişi VI. Leon'un (886-912) *solidus*unun ön yüzünde yer alan *orans* pozisyonundaki Meryem *Blakhernitissa* büst tasviriyle olur. Bu tarihten itibaren, Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde en çok kullanılan Meryem tasviri haline gelen *Blakhernitissa* tipi; büst, yarım boy, dörtte üç boy ve tam boy olmak üzere dört farklı çeşidiyle Bizans sikke ikonografisinde yerini almaktadır.

Göğsünde İsa tasvirli bir madalyon taşıyan *Nikopoios* büst tasvirine ise, ilk olarak Konstantinos Porphyrogennitos'un *solidus* sikke şablonu olarak kullanılan gümüş sikke örneğinde rastlanmaktadır. Daha sonra, II. Basileios'un gümüş *miliaresion*unun ön yüzünde yer aldığı gibi Orta Bizans Döneminde sık kullanılan bir tip olmasına rağmen, Geç Bizans Döneminde sikke tasvirlerinde kullanıldığına dair henüz bir veri yoktur.

Tahtta oturan ve göğsünde İsa tasvirli bir madalyon taşıyan Meryem tipini ise, tahtta oturan *Nikopoios* olarak sınıflamayı uygun gördüğümüzü belirtmekte yarar vardır. Kare arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan *Nikopoios* tipine ilk olarak I. Aleksios (1081-1118) döneminde basılan altın sikkelerde rastlanmaktadır. 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başlarından itibaren sikke ikonografisine giren tahtta oturan *Nikopoios* tipine, Geç Bizans Dönemi sikkelerinde de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu bakımdan, tahtta oturan *Nikopoios* tasviri ilk ortaya çıktığından itibaren rağbet gören bir tip olarak Bizans sikke ikonografisinde yerini alır.

Hagiosoritissa tasviri ilk olarak I. Manuel Komnenos'un bakır sikke biriminde görülür. *Hagiosoritissa* tipi büst, dörtte üç boy ve tam boy olmak üzere üç farklı çeşitle

ortaya çıkar. *Hagiosoritissa* tasviri Bizans sikke sisteminde yer alan her birimde sıklıkla kullanılan bir tip olmamakla birlikte, Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde basılan sikkelerde varlığını sürdürmektedir. Bizans sanatında erken dönem cameo örneklerinde *Hagiosoritissa* tasvirine rastlanırken, sikke ikonografisine 11. yüzyılın sonlarında girmesi ise ilginç bir ayrıntı olarak karşımıza çıkar.

Bizans sikke ikonografisinde en ilginç Meryem tipi olan *Episkepsis*'in tanımlanması ve hatta sınıflanması konusunda yapılan tartışmalar günümüzde hala sürmektedir. İleride detayla bahsedeceğimiz, *Blakhernitissa*'dan yola çıkan Meryem ikona çeşitlerinin tipolojik olarak sınıflanmaları konusunda yaşanan karmaşadan burada kısaca bahsetmeyi uygun görmekteyiz. *Episkepsis* tasviri Bizans sikke ikonografisine ilk olarak imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın 1042 yılındaki ortak iktidarı sırasında basılan altın sikke *histamenonun* ön yüz tasviri ile girmektedir. Göğsünde İsa tasvirli bir madalyon olan *orans* pozisyonundaki Meryem tasviri *Episkepsis* olarak sınıflanmaktadır. Özellikle, 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıllarda Bizans sanat eserlerinde sık rastlanan bir tip olan *Episkepsis*, kimi literatür kaynaklarında *Blakhernitissa* olarak tanımlanmış olmasına rağmen, sikke ikonografisinde bu tipin *Episkepsis* olarak nitelenmesi gerektiği fikrinde olduğumuzu özellikle belirtmek isterim. Orta ve Geç Bizans Dönemleri sikke tasvirleri arasında yer alan *Episkepsis* tipinin, büst, dörtte üç boy ve tam boy olmak üzere farklı varyasyonları bulunmaktadır.

Hodegetria tipinde, sol kolunda bebek İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile de İsa'yı işaret etmektedir. "Yol Gösteren" anlamına gelen *Hodegetria* tanımını, sağ eliyle işaret ettiği İsa'nın tek kurtuluş yolu olduğunu göstermesinden dolayı almaktadır. Tam boy ayakta *Hodegetria* tasvirine ilk olarak III. Romanos Argyros (1028-1034) döneminde basılan gümüş *miliaresionun* ön yüzünde rastlanmaktadır. Orta Bizans Dönemi sikkelerinde hiç kullanılmayan *Hodegetria* tipi, Geç Bizans Döneminde tahtta oturan varyasyonu ile aniden tekrar ortaya çıkar. Palaiologoslar dönemi, V. Ioannes ve VI. Ioannes iktidarında basılan gümüş *basilikonun* arka yüz betiminde kare arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan *Hodegetria* tasviri yer almaktadır. Nadir kullanılan bir tip olması tasvir detaylarının verildiği yer olan sikke alanının küçük olmasına bağlanabilir.

Meryem ve imparatorun beraber tasvir edildiği tipler ise, tam boy ve büst olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. II. Nikephoros'un (963-969) altın sikkelerinin arka yüzünde

imparator ve Meryem'in aralarında bir patrik haçı taşıdıkları büst tasvirleri Bizans sikke ikonografisinde görülen ilk tiptir. Daha sonra, I. Ioannes Çimiskes (969-976) dönemi altın sikkelerin arka yüzünde imparatoru taçlandıran Meryem, III. Romanos Argyros (1028-1034) dönemi altın sikkelerin arka yüzünde imparatoru taçlandıran tam boy Meryem ve son olarak da imparatoriçe Theodora'nın (1055-1056) kısa iktidar döneminde basılan altın sikkelerinin arka yüzünde tam boy tasvir edilen imparator ve Meryem aralarında *labarum* asa taşırlar. İmparator ya da imparatoriçeyi taçlandıran/kutsayan veya aralarında patrik haçı, *labarum* asa gibi Hristiyan dini sembollerini taşıyan Meryem tipi, Orta ve Geç Bizans Dönemi Bizans sikkelerinde kullanımı sürekli olan bir arka yüz betimi olarak Bizans sikke ikonografisinde yerini korumaktadır.

Geç Bizans Dönemi sikkelerinde değişik Meryem tipleri ortaya çıkar. Meryem'in Aziz Demetrios ile tam boy cepheden tasviri ender bir örnek olarak Geç Bizans Dönemi sikke örnekleri içerisinde göze çarpar. Daha önce örneğine hiç rastlanmamış ve süreklilik arz etmeyen bir tasvirdir. Ayrıca, önünde diz çökmüş imparatoru taçlandıran Meryem, dizleri üzerinde secde eden imparatoru İsa'ya sunan Meryem, imparatoriçe Savoy'lu Anna'yı kutsayan arkalıksız tahta oturan Meryem tipleri de, Palaiologoslar dönemine ait ender örnekler olarak ikonografide yerlerini alırlar.

Bizans sikkelerinde İsa ve Meryem'den sonra ilk kullanılan kutsal kişi tasviri imparator Aleksandros'un *solidus*undaki imparatoru kutsayan Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya'dır. Sikkede yer alan tasvirin Aziz Aleksandros'a ait olduğu bilgisi sikke kataloglarında yer alsa da, Bizans ikonografisi çalışan uzmanların görüşleri tasvirin taşıdığı atribüleri ile tamamen Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya'ya ait olduğudur.

Diğer bir örnek ise, IV. Mikhail'in (1034-1041) dönemine tarihlenen altın sikkenin arka yüzünde aralarında *labarum* asa taşıyan tam boy Başmelek Mikhail ve imparatorun tasviridir. Azizlerin sikke ikonografisine girişi anlamında ilk girişimler olarak değerlendirilebilecek bu iki örnek dışında I. Aleksios Komnenos (1081-1118) dönemine kadar hiçbir aziz sikke tasvirlerinde yer almamaktadır. Asker azizlerin süreklilik arz edecek bir üslup içerisinde sikke ikonografisine ilk girişi, I. Aleksios Komnenos'un iktidarında basılan *elektron aspron trakhy* biriminde Aziz Demetrios'un

yer almasıyla başlar. Aziz Georgios ise, ilk olarak II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) *elektron aspron trakhy* biriminde görülür. Diğer bir asker aziz olan Theodoros Stratelates I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) *elektron aspron trakhy* biriminin arka yüzünde yer alır. Başmelek Mikhail ya da Aziz Mikhail de imparator II. Isaakios Angelos'un (1185-1195) *tetareron* biriminin ön yüzünde ilk olarak yer alır. Diğer azizler; Aziz Konstantinos ilk kez imparator III. Aleksios Angelos'un (1195-1203) *hyperpyron* biriminin arka yüzünde imparator ile beraber aralarında bir küre üzerinde yükselen patrik haçlı asa taşırken tam boy, Aziz Niholas Selanik idarecisi Ioannes Dukas'ın sikkelerinde, Aziz Petrus Thessaloniki imparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes'in *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzünde tam boy, sola dönük sağ elinde iki anahtar taşırken betimlenmektedir. Aziz Andronikos Palaiologoslar döneminde sikke ikonografisine giren, II. Andronikos Palaiologos'un sikkelerinde tasvirine ilk kez yer verilen kutsal kişidir.

Aziz Tryphonos ise ilk olarak İznik imparatoru II. Theodoros'un *elektron* ve *billon aspron trakhy* birimlerinin ön ve arka yüzlerinde ya tek başına elinde bir haç taşırken ya da imparator ile beraber betimlenmektedir. Aziz Tryphonos daha sonra VIII. Mikhail'in İznik İmparatorluğu döneminde (1259-1261) basılan *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzünde ve 1261 yılı sonrası *elektron aspron trakhy* biriminin ön yüzünde tam boy yer almaktadır.

Kerubim tasvirine ilk olarak III. Ioannes Dukas Vatatzes'in Magnesia ve Thessaloniki basımı sikkelerinde basılan *billon aspron trakhy* biriminin ön yüzünde, *Serafim* tasvirine ise VIII. Mikhail Palaiologos'un *elektron aspron trakhy* biriminin ön yüzünde rastlanmaktadır. Hem *kerubim* hem de *serafim* tasvirleri, Geç Bizans Dönemi, Palaiologoslar sülalesi sikkelerinde kullanılan tasvir tipleri olarak ortaya çıkarlar.

Teolojik bakımdan, temel kişisel inanç anlamında koruma arayışı ve destek ihtiyacının yanı sıra politik yaşam için çok gerekli olan destekleme bakımından da Meryem figürü Bizans sanatında kullanılan bir öğedir. Bizans dünyasında, İsa'dan sonra en çok kullanılan Meryem figürü imparatorluk fikrini destekleyen bir unsurdur. Roma dünyasında kullanılan eski şehir tanrıçaları *Tykhe* ve *Nike* figürlerinin tüm politik fonksiyonlarını Bizans dünyasında Meryem üstlenir. İmparatorluk güç ve iktidarını koruyucu öğeler olarak sikke tasvir sanatında Roma İmparatorluğundan beri bir gelenek

halinde kullanılan *Tykhe* ve *Nike* figürleri, zaman içerisinde yerini Ortodoks inancını ifade eden diğer bir dişi figür olan Meryem'e dönüşür. (Pentcheva 2006, 11.) Her ne kadar, Batı'da Meryem kültü Doğu'ya nazaran daha önce ve hızla gelişmişse de¹, Efes Konsili'nde alınan kararlar Meryem kültürünün gelişim başlangıcı olup, 5. yüzyılın ikinci yarısında toplanan Khalkedon Konsili'nde alınan kararlar başkent Konstantinopolis'te Meryem kültürünün başlangıç noktasıdır. (Pentcheva 2006, 16.) Aslında, Meryem'e atfedilen *Theotokos* ünvanı Meryem'in statüsünü belirlemek amacıyla değil, İsa'nın hem tanrısal/*theo* hem de insani/*tokos* doğasını vurgulamak amacıyla "Kilise Babaları" tarafından da kullanılır. *Akathistos* ilahisinin son iki dörtlüğü bu anlamda Meryem'in imparatorluğun koruyucu kalkanı ve Konstantinopolis'in koruyucusu olduğu gibi, tahttaki imparatorun da arkasındaki güç olarak ifade edilmektedir. Geç Roma ve Erken Bizans sikkelerinde betimleri yer alan *Tykhe* ve *Nike* figürleri genellikle doğrudan imparator ve gücü ile bağdaştırılmalarının yanı sıra, imparatorluğun koruyucu ve imparatorluk kudretinin de garantörü olarak sikke betimlerinde yer alırlar. *Tykhe* figürü Roma İmparatorluğu sikkelerinde yer alan hem Roma kentinin hem de imparatorluğun gücünü, kendisini sembolize eden Tanrıça Roma kavramının, doğuda Bizans İmparatorluğunun erken dönem sikkelerinde dişi figür Konstantinopolis olarak yansımasıdır. Dişi bir figür olarak hem imparatorluğu hem de şehri ifade eden tanrıça figürü, erken Bizans döneminde Konstantinopolis tasviri ile sikke betimlerinde yer alırken, daha sonra bu kavram Ortodoks inanç çerçevesi içerisinde sentezlenerek yerini diğer bir dişi figür olan Meryem'e bırakmıştır. İmparatorluk ideolojisi çerçevesinde *Tykhe* figürü 6. yüzyılın sonuna, II. Iustinos sikkeleri dahil olmak üzere ve *Nike* figürü ise Phokas sikkeleri dahil olmak üzere 7. yüzyılın başlarına kadar sikke tasvirlerinde kullanılmaya devam eder. Roma döneminde iktidardaki imparatorun gücünün savaşlarda aldığı galibiyetlere dayandığı inancı, Bizans dünyasında da aynen yansımaktadır. Ancak, süreç içerisinde figürlerin Bizans sikkelerinde gelişim evreleri incelendiğinde ilk önce haç, *khristogram* ve haç asa gibi Hristiyan unsurlar ile desteklendikleri görülmektedir. İmparatorun gücünü temsil eden *Nike* figürü Erken Bizans sikkelerinde artık elinde bir haç asa, bir küre üzerinde yükselen haç ya da

---

¹ Roma'da Santa Maria Maggiore kilisesi 430 yılında inşa edilmişken, Konstantinopolis'te *Theotokos*'a atfen kurulan kutsal yerler 470 yılına kadar başlamamıştır.

içerisinde *khristogram* olan bir kalkan taşır biçimde betimlenmiş, 7. yüzyılda ise artık sikke tasvirlerinde yer aldığı arka yüzü İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Calvaria tepesini simgeleyen basamaklar üzerinde yükselen haç motifine bırakmıştır.

Sikke ikonografisine daha geç dönemde giren Meryem tasvirleri, kurşun mühürlerde imparator II. Iustinos (565-578) döneminden itibaren yer almaya başlar. II. Iustinos'a ait kurşun mührün ön yüzünde imparatorun cepheden büst tasviri yer alırken, arka yüzde göğsünde İsa tasvirli madalyonu taşıyan *Nikopoios* tasviri yer almaktadır. (Pentcheva 2006, 21.)

Sikkelerde yer alan kutsal kişi tasviri Meryem, ilk olarak VI. Leon'un (886-912) *solidus*larında görülür. Meryem tasviri II. Nikephoros'tan (963-969) itibaren İsa ile beraber en fazla betimlenen kutsal kişidir. Meryem genel olarak imparator ile beraber imparatoru taçlandırırken, yan yana ya da tek başına tasvir edilir. Meryem'in ikonalarda görüldüğü üzere; İsa büstlü madalyonu taşıyan *Nikopoios*, kucağında bebek İsa'yı taşıyan *Hodegetria* ve son olarak dua eder pozisyonda ellerini göksel semaya doğru yukarı kaldırmış *orans* pozisyonundaki *Blakhemitissa* tipleri sikke tasvirlerinde de görülmektedir. Meryem tasvirlerine dair son örnek ise; Palaiologoslar döneminde basılan sikkelerde bir nevi kentin koruyucusu olarak Konstantinopolis'in surları arasında betimlenmiş Meryem *orans* pozisyonundaki tipidir.

Makedonya Hanedanlığı döneminde kalıtsal olarak geçen siyasi ve askeri otorite hiyerarşisi 10. yüzyılın ilk yarısında en üst noktaya ulaşır. Makedonya hanedanı üyeleri II. Basileios ve VIII. Konstantinos'un güçleri başarılı general II. Nikephoros Phokas tarafından bastırılır. Hanedan üyesi olmadığı halde askeri başarılarından dolayı ordu tarafından 963 yılında imparator ilan edilen II. Nikephoros Phokas'ın Sarazenler üzerindeki askeri başarısı ve 961 yılında Girit'in geri alınmasında gösterdiği başarılar etkindir. 16 Ağustos 963 gününü askeri başarısının sonucunda resmen göreve başlamasının kutlama günü olarak seçer. 16 Ağustos tarihi yine, 718 yılında Araplara karşı alınan zaferdeki Meryem'in verdiği gücü temsil etmektedir. II. Nikephoros Phokas Meryem'in verdiği güçle aldığını düşündüğü zafer sonucu tahta çıkmasından sonra Konstantinopolis'teki Forum'da bulunan *Theotokos* kilisesine gidip imparatorluk zaferinin garantörü olması adına dua eder. Bu bakımdan, II. Nikephoros Phokas iktidarı ile Meryem tasviri sikke betimlerinde sıklıkla yer almaya başlar. Kendisinin ve

iktidarının destekçisi olarak gördüğü Meryem ile beraber sikkelerinin arka yüzünde yer alır. Bundan sonra Meryem'in imparator ile beraber görüldüğü bu tasviri, artık Bizans sikkelerinde sıklıkla kullanılır hale gelir. Adına bastırıldığı *solidus*un arka yüzünde, solda yer alan Meryem sağındaki imparatoru taçlandırır. Bu anlamda, sikke tasvirlerinin politik bakımdan kullanılmasının önemi çok açık biçimde sergilenmektedir. 969 yılında II. Nikephoros'u öldürüp tahtı ele geçiren Ioannes Çimiskes, 971 yılında Bulgar ve Rus orduları karşısında gösterdiği başarıyı kutlamak için yapılan tören sırasında arabasının önünde Meryem ikonasını gezdirerek kutladığı gibi, kendisini taçlandıran Meryem tasvirini altın sikkelerinde de kullanır. (Pentcheva 2006, 34-35.) Askeri seferlerde Meryem tasvirli ikonaları imparatorların savaş alanında yanlarında götürmeleri ise bir gelenek halini alır. II. Basileios 989 yılında Abydos'da yapılan savaşta, bir elinde kılıç diğer elinde ise *Theometor* ikonası ile bulunur. II. Basileios'un gümüş sikkelerinde ise göğsünde İsa madalyonu taşıyan *Theotokos* tasviri yer almaktadır. Meryem ikonalarının imparatora savaş esnasında verdiği ruhani güce diğer bir örnek ise, III. Romanos'un 1030 yılında Suriye'ye yaptığı seferde *Panagia* panelini yanında götürmesidir. Meryem'in orduyu koruması altına aldığı ve savaşta zafer getireceğine olan inanç ikonalarının önemini arttırmaktadır. Her ne kadar, bu panelde yer alan tasvirin içeriği hakkında yazılı bir belge olmasa da, III. Romanos'un gümüş sikkelerinde *Hodegetria* tasvirinin kullanıldığını görmekteyiz. B. Pentcheva, sadece IV. Romanos döneminde savaşa götürülen ikonanın *Blakhernitissa* olarak tanımlandığını, Komnenoslar döneminde de savaşta orduya eşlik eden Meryem ikonalarının yer aldığını ama *Blakhernitissa* tanımlamasının yer almadığını vurgular. II. Ioannes ve I. Manuel'in de aynı seremoniyi savaşlarda devam ettirdiği gözlenmektedir. Savaşta imparator ve ordu ile birlikte yer alan Meryem ikonalarının *Blakhernitissa* hariç, *Akatamakhetos* ya da *Nikopoios* olarak adlandırılmalarına ise rastlanmamaktadır. Meryem ikonalarından *Blakhernitissa* tipinin ise, sadece toponomik olarak korunduğu yer olan *Blakhernae* Manastırından isim aldığı bilinmektedir. *Blakhernae* Manastırında Meryem'e atfedilmiş sayısız mucizeviler yapan ikona olmasına rağmen, sadece 5 tip *Blakhernitissa* ismi ile doğrudan bağlantılıdır. Bunlar; 1) *deomene*/orans, dua eder pozisyonundaki, 2) profilden orans pozisyonunda Meryem/*Hagiosoritissa*, 3) annesinin boynuna ellerini dolayan çocuk İsa'yı kucaklayan *Theometor/Eleousa*, 4) *deomene*/orans pozisyonundaki

Meryem'in göğsünde duran İsa tasvirli madalyon/*Episkepsis* ve son olarak da, 5) göğsünde İsa madalyonu taşıyan Meryem/*Nikopoios*. *Episkepsis* ve *Nikopoios* ikonaları Bizans dünyasında iyi bilinen ve *Blakhernae* Manastırında mucizeler yaratan ünlü ikonlardır. (Pentcheva 2006, 76.)

IX. Konstantinos'un gümüş *miliaresionun* ön yüzünde yer alan orans pozisyonundaki Meryem büstünün çevresinde *Blakhernitissa* ünvanı bulunmaktadır. IX. Konstantinos'un kurdurduğu Nea Moni'deki manastırda bulunan mozaikteki *deomene*/orans pozisyonundaki Meryem ile *Blakhernitissa* tipi gümüş sikkeleri ortak tasvir niteliğindedir. IX. Konstantinos'un Meryem *Blakhernitissa* tipini sikkelerinde ve dönemine ait diğer sanat eserlerinde kullanmasının nedeni ise, imparatorluk gücüne Meryem'in getirdiği kutsal zaferdir. İmparatorun yanında götürdüğü *Blakhernae* manastırında korunan ve mucizevi işler gerçekleştiren Meryem ikonasının savaş alanındaki işlevinden dolayı, *Nikopoios* "Zafer Getiren" olarak adlandırılmış olabileceği düşünülmektedir. A. Grabar bu ikonaların toponomik olarak korundukları yerden dolayı mı, yoksa işlevsel olarak kullanımlarından dolayı sınıflandıklarına dair ilk tartışmayı sunmaktadır. Toponomik olarak ikonanın korunduğu yerden dolayı adlandırılmasına örnek olarak, Konstantinopolis'te *Basou* Manastırında korunan bir tasvirin *Basiotissa* olarak adlandırılmasıdır. Sağ kolunda çocuk İsa'yı taşıyan Meryem'i ifade eden *Basiotissa* tipine, *Methymne* piskoposu Mikhail Boukhes'in 12. yüzyıla tarihlenen mührünün ön yüzünde rastlanmaktadır. Diğer yandan, *Blakhernae* Manastırında korunan bir dizi ikonada toponomik olarak *Blakhernitissa* olarak sınıflanır. Poetik nitelermeler olan *Nikopoios* ya da *Akatamakhetos*'un ise, ikonografik formül ile ünvanının arasında daha esnek bir sınıflama yapılabilmiş olabileceğini göstermektedir. Bu ünvanların nitelikleri savaşta taşınmaları için bir neden oluşturmakta ve imparatorluk ideolojisi için destekleyici fonksiyonları bağlamında sanatın diğer kollarına yansımaktadırlar. Sikke tasvirleri gibi ekonomik, politik hem de dini anlamları bir arada barındırabilen objelerde, gerek toponomik olarak gerekse işlevlerinden dolayı çeşitli ünvanlar almış Meryem ikonalarından gelen tasvirlerin kullanılması, imparatorluk ideolojisinin kavramlarını çok açık biçimde ortaya koymaktadır.

Nikopoios ünvanı Meryem'in imparatorluk gücü ve zaferi adına bir garantör olarak görülmesini açıklar. Özünde ise, tüm işlevleri *Theotokos*'un kendisine

gitmektedir. Bu bakımdan, Meryem ikonalarında yer alan ikonografik tiplerin sınıflanmasında çeşitli ünvanlar kullanılmışsa dahi, temelde olan koruyucu, zafer getiren, imparator ve imparatorluk için ruhani bir güç kaynağı oluşturan *Theotokos* temasıdır. Günümüz ikonografi çalışanlarının geleneksel olarak kabul ettikleri, göğsünde çocuk İsa tasvirli bir madalyon taşıyan Meryem tasvirinin *Nikopoios* olduğu doğrultusundadır. N. P. Kondakov, bu tasviri içeren panelin, 6. yüzyılın sonlarında Doğu'dan Mavrikios'un yaptığı seferle getirildiği fikrini tartışmalara açar. İkonoklasmus Dönemi öncesinde *Nikopoios* ikonasının var olduğu söylencesine dair elde olan dokümanlar tek kanıt, 11. yüzyılda Skylitzes'in söylediklerine dayanmaktadır. Skylitzes, İkonoklasmus Döneminde üzeri kapatılan ikonanın daha sonra III. Romanos tarafından bulunmasından bahsetmektedir; "*ahşap üzerine yapılan ikona bulunmuştu: Efendimiz ve Tanrımızı göğsünün önünde taşıyan Theotokos tasvirli ahşap paneldir*". (Pentcheva 2006, 79) Diğer bir örnek olarak, 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir mührün üzerindeki tasvirin çevresinde *Nikopoios* ünvanının yer almasıdır. Bu terim ile ilgili sorun ise farklı bir ikonografik tipte *Nikopoios* ünvanının yer almasıdır. Bu mührün ön yüzünde sağ eli ile işaret ettiği çocuk İsa'yı sol kolunda taşıyan tam boy Meryem *Hodegetria* tipi, bulunurken, çevresinde *Nikopoios* ünvanının yer alması bir anlamda karmaşa yaratmaktadır. Mühürlerde yer alan Meryem tasvirleri arasındaki ayrılığa bakılınca, *Nikopoios*'un belirli bir ikonografik tipi temsil etmediği düşünülmektedir. (Pentcheva 2006, 79-80, fig. 46-47.) Bu nedenle, özel bir *Nikopoios* ikonasının var olduğu konusu hala çözülememiş bir sorundur.

Orta Bizans döneminin başlarında ise, sikkelerde Meryem tasvirleri çok çeşitli olmamakla birlikte yer almaktadır. Asker azizler Aziz Demetrios, Aziz Georgios ve Aziz Theodoros Stratelates ise Orta Bizans döneminde, Komnenos Hanedanlığı ile başlayarak sikke ikonografisinde sıklıkla yer alırlar. (Grierson 1973, 146.)

Blakhernitissa, *Hodegetria* ve *Nikopoios* Ortodoks ikonografisinde yer alan ve diğer tüm sanat kollarında dini anlamlarıyla birlikte kullanılan tiplerdir. Konstantinopolis surları içerisinde yer alan Meryem tasvirinin son dönem Bizans sikkelerinde, Palaiologoslar hanedanlığı ile birlikte ilk olarak kullanılması ise, Bizans sosyal düşüncesinin siyasal durumla birlikte paralel gittiğine iyi bir örnektir. 1261 yılı sonrasında tekrar ele geçirilen Konstantinopolis ile Bizans İmparatorluğu son yapılanma

sürecine girmiş olsa da, eski güç ve ihtişamından eser kalmamıştır. Özellikle, Konstantinopolis ve diğer önemli merkezlerin tekrar yapılandırılma süreci ciddi bir mali bütçe gerektirdiği gibi, imparatorluk toprakları dışından gelebilecek tehlikeler de henüz son bulmamıştır. Mali sıkıntılar içerisindeki imparatorluk hem toparlanmaya hem de Batı ve Doğu'dan gelebilecek saldırı tehditlerine karşı kendisini koruyacak askeri sistemi tekrar oluşturmaya çalışmaktadır. Bu anlamda, mali ve siyasi dengeleri bir arada korumaya çalışan Palaiologoslar hanedanı imparatorları üzerlerine düşen görevin geçmişte tahtta olan imparatorlardan daha zor olduğunu bilmektedirler. Sikkelerinin ön yüzünde Konstantinopolis'in hamisi olan Meryem'in şehrin surları içerisindeki tasvirine başvurulması, ruhsal anlamda da bir destek beklediklerini göstermektedir.

Meryem'in kullanılan belli başlı ikonografik temalı bu tiplerinden başka, imparatoru taçlandıran, imparator ile aralarında patrik haçı ya da haç *labarum* taşıyan tasvirleri de sikke ikonografisinde yer alır. Ortodoks dininde ve ikonografisinde İsa'dan sonra ikinci önemli kutsal kişi konumunda olan Meryem, diğer sanat eserleri ile paralel biçimde sikke ikonografisinde de önemini yüzyıllarca korur. Sikkelerin ön yüzünde tek başına yer alan Meryem *Blakhernitissa*, *Hodegetria* ve *Nikopoios* tasvirlerinin yanı sıra, Meryem'in imparator ile beraber tasvir edilmesi ise imparatorun aldığı göksel desteğin doğrudan ifadesi anlamına gelmektedir.

Sikkelerde Meryem tasvirlerinin kullanımı sikke birimine göre kronolojik bir dağılım göstermektedir. Bu dağılımın yanı sıra, aslında sikkelerde kullanılan Meryem tiplerini göksel ve dünyevi olarak iki grup halinde incelemenin doğru olduğunu düşünmekteyiz. İlk grup olarak Meryem'in göksel güç ile doğrudan ilişkisini ifade eden ve Meryem'in Tanrı Anası vasfını vurgulayan tipler; *Blakhernitissa*, *Episkepsis*, *Nikopoios* ve *Hodegetria* tasvirleridir. İkinci grup ise Meryem'in dünyevi güç ile ilişkisini ortaya koyan imparatoru taçlandıran, imparator ile beraber patrik haçı ya da haç *labarum* taşıyan Meryem, şehir surları arasında betimlenen *orans* pozisyonundaki Meryem tasvirleridir. Sikke ikonografisinde en çok rastlanan Meryem tasviri Meryem'i *orans* pozisyonunda betimleyen ve literatüre *Blakhernitissa* olarak geçen tiptir. Orans pozisyonundaki Meryem'i kucağında bebek İsa ile beraber betimleyen ve son dönem ikonografi çalışmalarıyla literatüre *Episkepsis* olarak geçen tip ise sikkelerde kullanıldığı gibi mühür, cameo gibi diğer küçük el sanatlarında da sıklıkla

görülmektedir. Orta ve Geç Dönem Bizans sikkelerinde rastlanan göğsünde İsa'nın nimbuslu büstü olan orans pozisyonundaki Meryem, *Episkepsis* tipine girdiği gibi *Blakhermitissa* tipinin de bir fraksiyonu olarak yer almaktadır.

Geç Dönem Bizans sikkelerinden, Palaioloslar Hanedanı üyeleri; II. Andronikos ve IX. Mikhail Palaiologos'un ortak imparatorlukları dönemi olan 1294-1320 yılları arasında basılan bir bakır *trakhy* sikkenin arka yüzünde tasvir farklı bir örnek olarak yer almaktadır. (Bendall-Donald 1979, 76-77, no.16) Meryem'e atfedilen *Zoodokhos Pege* Manastırında yer aldığı bilinen ve daha sonra Balkanlarda bir çok yerde tasvir tipi kiliselerde duvar resim teması olarak kullanıldığı bilinen Meryem'in bu tasviri sadece son dönem Bizans sikkelerinde ender bir örnek olarak ortaya çıkar. Bizans sikkeleri konusunda çalışan nümizmatlar, *Zoodokhos Pege* tasviri ve sikke betimi olarak kullanılması hakkında herhangi bir yorum yapmadıkları halde, II. Andronikos ve IX. Mikhail'in ortak imparatorlukları dönemi olan 1294-1320 yılları arasında basılan bir bakır *trakhy* sikkenin ön yüzünde yer alan göğsünde kutsal bir su kaynağında ya da kutsal su, ayazma içeren bir kurnada duran çocuk İsa tasviri olan Meryem birebir *Zoodokhos Pege* tipi ile örtüşmektedir. Konu, ilginç olduğu kadar üzerinde titizlikle durularak yorumlanmalıdır.

Bizans sikke yayın ve kataloglarında, tahtta oturan ve göğsünde İsa tasvirli bir madalyon taşıyan Meryem tasviri, *Nikopios* olarak tanımlanmaktadır. Bizans ikonografisi alanında yapılan çalışmalarda sadece göğsünde İsa madalyonu taşıyan büst Meryem tasviri *Nikopios* olarak sınıflanmaktadır. Sikke tasvirlerine detayla bakıldığı zaman Orta ve Geç Bizans Dönemi sikkelerinde tahtta oturan ve göğsünde İsa madalyonu taşıyan Meryem tasvirlerine rastlanmaktadır. (Bendall- Donald 1979, 192-93, no.2.) Sikke kataloglarında tasvir tipolojisi bakımından detaylı ikonografik çalışmalar yer almadığı gibi, Bizans ikonografisi konusunda çalışan uzmanların sikke tasvirleri ile ilgili farklı görüşleri de ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda, sikke üzerinde çalışan nümizmatların birim değerleri ve yüzyıllar arasındaki değişimlerini inceleme ve gruplama yapmalarının yanı sıra, detaylı bir sikke tasvir tipolojisi oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sikke tasvirlerinde yer alan; tahtta oturan Meryem tipi ise nümizmatlar tarafından kucağında çocuk İsa'yı taşıyan Meryem olarak tanımlandığı gibi, fark

edilmesi gereken ayrıntı ise, tıpkı Meryem *Nikopoios* tasvirindeki gibi İsa tasvirli bir madalyonu göğsünde taşıyarak tahtta oturan Meryem tipinin olduğudur. Her ne kadar, sikke betim alanının kimi diğer sanat objeleri kadar geniş olmamasından dolayı tasvirlerin tanımlanması hayli zorlukla yapılırsa da, Bizans sikke tasvirlerinde *Nikopoios* ve tahtta oturan *Nikopoios* tiplerinin yer aldığını düşünmekteyiz.

Bu anlamda, sadece büst formunda tasvir edilmiş göğsünde İsa tasvirli bir madalyon taşıyan Meryem tasvirlerinin *Nikopoios* olarak sınıflandığı düşünülürse, tahtta oturan ve yine göğsünde İsa madalyonu taşıyan Meryem tasvirinin sınıflanmasında bir karmaşa yaşandığı gözlemlenmektedir. Sikke kataloglarında tasvir sınıflaması ile ilgili detaylı çalışmalara rastlanamazken, yanı sıra ikonografi çalışmalarında da *Nikopoios*, *Episkepsis* ve *Platytera* tiplerinin sınıflanmasında ortak bir görüşün yer almadığı da çok ilginç bir gözlem olarak tezimizde yer almaktadır. İsa tasvirli madalyonu taşıyan Meryem büst tasvirinin *Nikopoios* olarak adlandırılmasının yanı sıra, sikke tasvirlerinde rastladığımız göğsünde İsa madalyonu taşıyan ve tahtta oturan Meryem tipinin de *Nikopoios* tipinin bir alt grubunu oluşturduğu görüşündeyiz. Aslında, tüm bu tiplerin temelinde *Blakhernitissa* tasvirinin birer türevidir oldukları çok açıktır.

Nikopoios ve *Episkepsis*, sikkelerde görülen Meryem tasvirleri sınıflamasında *Blakhernitissa*'dan sonra ilahi dünyayı temsil eden ikincil öneme sahip tiplerdir. Her ne kadar, *Nikopoios* tipi Bizans sikke kataloglarında tam olarak sınıflanmasa da çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır. *Nikopoios*, Bizans sikkelerinde büst, yarım boy ve tahtta oturur biçimde betimlenir.

Hodegetria tasviri, III. Romanos Argyros (1028-1034) döneminde basılan gümüş sikke *miliaresionda* ve Palaiologoslar döneminde imparator V. Ioannes ve Savoy'lu Anna adına 1341-1347 yılları arasında basılan *basilikonunda* ve V. Ioannes ve VI. Ioannes iktidarında basılan *basilikonda* son döneme ait ender örnekler olarak kullanılmaktadır. Bendall ve Donald tarafından gruplanan sikkelerden, 1310-1340 yılları arasında basılan *Anonim Basımlar/Sikkeler* olarak sınıflanan Konstantinopolis basımı *basilikon* biriminin arka yüzündeki tahtta oturan *Hodegetria*, Geç Bizans/Palaiologoslar Dönemi tasvirleri içerisinde yer alan ve genel Bizans sikke tasvirleri içerisinde ender bir tiptir. (Bendall-Donald 1979, 190-91, no.3) Sikke

tasvirlerinde sık kullanılmayan *Hodegetria* tasviri, mühür, fildişi obje ve cameo gibi diğer küçük el sanatlarında ise oldukça rağbet gören bir tiptir.

Göksel gücün dünyevi yansıması olarak ve kendisini yeryüzünün hakimi olarak gören imparator ile birlikte tasvir edilen Meryem ise; ya imparatoru taçlandırır, yani imparatorun tahttaki hakkını onaylar, ya da imparator ile bir patrik haçı ya da haç *labarum* taşır, yani imparatorun yeryüzünde egemen olan tek kişi olarak tüm yaptıklarını onayladığının aslında bir göstergesidir.

Episkepsis olarak günümüz ikonografi çalışanlarının değerlendirdiği ikonografik tipin kelime anlamı "ziyaret/koruma"dır. Bizans dünyası özel olarak seçilmiş bir yeni tasvir tipi olarak *Episkepsis*'i değerlendirmemiş, bulunduğu yer olan *Blakhernae* Manastırından dolayı da *Blakhernitissa* olarak görülmüştür. Göğsünde İsa'yı taşıyan *Theometor* tasvirinin kısmen farklı bir versiyonu olan *Episkepsis* tipi, sadece 13. yüzyılda orans pozisyonunda kolları iki yana açık Meryem'in göğsünde İsa madalyonlu tasviri ile eşleşmektedir. B. Pentcheva, bu karmaşık tasvir tipinin Bizans sonrası dönemlerde yeni isimler aldığından bahseder. 15. yüzyılda Rusça "işaret" kelimesi anlamında "*Znamenie*" ve 17. yüzyılda ise "cennetten de engin" anlamında "*Platytera tou ouranou*" olarak adlandırıldığını ifade eder. (Pentcheva 2006, 146.) Daha sonra kullanılan bu ünvanlardaki Meryem tasvirleri her ne kadar kısmen popüler olsalar da, *Blakhernae*'daki külte ait orijinal ikonayı tam olarak vermemektedirler.

Göğsünde duran İsa madalyonu ile *orans* pozisyonunda Meryem/*Episkepsis* tipinin bilinen ilk örnekleri imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın 1042 yılı basımlı ve ender bulunan, yani basımı az olup günümüzdeki örnekleri de bu anlamda çok az olan, altın sikkesinde görülmektedir. Bu ilk örnekle birlikte, *Episkepsis* tipi sikke tasvirlerinde kullanılan bir ikonografik tip olarak yer alır. *Episkepsis* tasvirine limitli sikke basımlarında rastlanmaktadır; I. Aleksios Komnenos'un kendi yaptığı reform öncesi dönemde (1081-1092) basılan gümüş sikkelerinde, I. Andronikos Komnenos'un (1183-1185) sikkelerinde ve II. Isaakios Angelos'un (1185-1195) sikkelerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra, *Episkepsis* tasviri Latin Batı sikke gruplarında ise sadece III. Henry'nin ve babası II. Konrad'ın (1046-56) gümüş sikkelerinde yer almaktadır. 11. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kurşun mühürlerde *Episkepsis* tipi sık kullanılır. B. Pentcheva, 11. yüzyılın son çeyreğine ait günümüze ulaşan 311 kurşun mührün üzerinde

Episkepsis tipine rastlandığını vurgular. *Theometor*'un diğer bir tipi olan göğsünde İsa madalyonu taşıyan *Nikopoios* tasvirinin ise, kurşun mühürlerde yer alan günümüze ulaşan 232 örneği bulunduğundan bahseder. Bu çalışmada B. Pentcheva, sikkelerde az örnekle görülen *Episkepsis* tipinin kurşun mühürlerde *Nikopoios* tipine nazaran çok daha popüler olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda, sikke tasvirlerinde örneklerine rastlanan *Episkepsis* tipine, 11. yüzyıl sonlarına tarihlenen kurşun mühürlerde çok sık rastlanırken, sikke tasvirlerinde sık örnekleri bulunan *Nikopoios* tipine ise yine aynı yüzyıl kurşun mühür örneklerinde az rastlanmaktadır. Bu bakımdan, mühür ve sikke tasvir tiplerinin paralel gittiği konusundaki görüşlerin desteklenmemesi gerekmekte ve her obje grubuna ait değerlendirmeleri kendi içerisinde yapılmalıdır. B. Pentcheva yaptığı bu istatistiksel veriler eşliğindeki değerlendirmesinin sonucunda *Episkepsis* olarak adlandırılan göğsünde İsa tasvirli madalyon taşıyan *orans* pozisyonunda Meryem tipinin ilk olarak, 1042 yılında sikke tasviriyle tanıtıldıktan sonra hızla yayıldığı ve çok egemen bir ikonografik tip haline geldiğini saptamaktadır. (Pentcheva 2006, 146-147.)

Bizans ikonografi değerlendirmelerinde *Nikopoios* tasviri cepheden büst tasvirli Meryem'in göğsünde İsa betimli madalyonu taşıması şeklinde tanımlanmıştır. Bu tasvir tipi ikona, duvar resmi ve mühür, sikke, *cameo*, *enkolpion* gibi küçük sanat objelerinde de kullanılmaktadır. Sikke tasvir tipolojisi yapılırken *Nikopoios* tasvirlerine sıklıkla rastlandığı gibi, dikkat edilmesi ve ikonografik bakımdan da değerlendirilmesi gereken bir ayrıntı bulunmaktadır. Sikke tasvirlerinde yer alan arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan Meryem'in göğsünde İsa büstü olan madalyonu taşıyıcı betiminin tanımlaması bu anlamda tarafımızca bir karmaşa olarak görülmektedir. Genel ikonografik değerlendirmelerde sadece cepheden ve büst formda göğsünde İsa tasviri olan madalyonu taşıyan Meryem için *Nikopoios* tanımlaması kullanılsa da, tahtta oturan Meryem'inde aynı tasvir tipinin bir çeşidi olduğu düşüncemizi belirtmekteyiz. Sikke kataloglarında, bu tasvir tipi tahtta oturan Meryem göğsünde sakalsız ve nimbuslu İsa'yı taşımakta olarak tanımlanmış olsa da, ünlü ikonlardan yola çıkan çeşitlerin olduğu bilinmektedir. Elinde bir rulo taşıyan çocuk İsa'yı sol kolunda taşıyıp, diğer eliyle de İsa'yı işaret eden *Hodegetria* tasvirinin fraksiyonları olan *Dexiokratousa* ve *Eleousa*; *orans* pozisyonundaki Meryem *Blakhernitissa* tasvirinin fraksiyonları olan *Episkepsis*, *Platytera* ve *Zoodokhos Pege* örneklerinde olduğu gibi, arkalıklı ya da arkalıksız tahtta

oturan ve göğsünde İsa betimli madalyonu taşıyan Meryem tasvirinin de *Nikopoios* tasvirinin bir fraksiyonu olduğunu düşünmekteyiz.

Blakhernitissa tasvirinin birer fraksiyonu olan *Episkepsis* ve *Platytera* tipleri ise büyük benzerlikler taşımaktadır. Orans pozisyonundaki tam boy, yarım boy ya da büst tasvirli bu tipte Meryem göğsünde içerisinde çocuk İsa olan bir madalyon ya da sadece İsa tasviri taşıyor ise bu tip ikonografik olarak *Episkepsis* olarak yorumlanmaktadır. Özellikle, 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren Bizans tasvir tipolojisine giren *Episkepsis* tipini, çok benzer bir tip olan *Platytera* tipinden ayırt etmek oldukça zor görünmektedir. *Platytera* tipi de, 12. yüzyıldan itibaren sıklıkla ikona ve *cameo* gibi taşınabilir sanat eserlerinde kullanılmakta olup, iki tipi birbirinden ayırt edici nitelikleri iyice inceleyerek sikke tipolojisinde yerlerine oturtmak gerekmektedir. Yunanca ‘Cennetten de Engin’ anlamını içeren *Platytera* tipinde cepheden, tam boy ya da yarım boy Meryem göğsünde bebek İsa’yı taşımaktadır. Kimi zaman Meryem’in göğsünde bir oval bir hale içerisinde yer alan İsa’nın, bu tasvir ile aslında ana rahmine düşüşü ve insanlığın kurtuluşunun müjdelendiği hakkında kimi uzmanların görüşleri vardır. Aslında, *Blakhernae* kilisesinde korunan ve Kontantinopolis’in en kutsal röliği olan Meryem’in *maphorionu*, hem *Episkepsis* hem de *Platytera* tipinde özellikle vurgulanmasına rağmen bu iki tasviri birbirinden ayıran temel özelliği muhtemelen belirtmektedir. Yunanca siper anlamına gelen "*η σκεπη*" kelimesinden türemiş olan *Platytera* tipinde, Meryem tarafından giyilen *maphorion* Konstantinopolis ve inanan tüm insanoğlunun koruyucusu olarak, özellikle *Episkepsis* tipine nazaran Meryem’in kolları altından dışarıya doğru daha da genişleyerek açılmış biçimde tasvir edilmiştir. Bu anlamda, *Platytera* yani koruyucu olarak Meryem’in *maphorionunun* vurgulanması ince bir detay olarak ortaya çıkar. Sikke tasvirlerinde orans pozisyonunda göğsünde İsa betimli bir madalyon olan Meryem tasvirlerini ayrı ayrı *Episkeps* ve *Platytera* tipleri altında sınıflamak mümkün görünmektedir. Kanımızca, sikke kataloglarında *Episkepsis* ya da *Platytera* tipleri olarak Meryem tasvirlerinin sınıflanmamış olması ise, sikke üzerinde çalışan nümizmatların değerlendirmelerini yaparken ilk önce birim değerleri ve saflık oranları ve bunların yüzyıllar içerisindeki değişim ve dağılımlarına gösterdikleri ilgiyi sikke ikonografisine göstermemiş olmalarına bağlanabilir. Bizans sikkeleri konusunda çalışırken ekonomik ve siyasal yönlerine verilen önemin, tasvir

tipolojisini oluşturma aşamalarında ihmal edildiğini düşünmekteyiz. Nitekim, bir diğer kutsal kişi tasviri olan ve son sikke kataloglarında bile imparator Aleksandros ile beraber tasvir edilen Aziz Aleksandros olarak tanımlanan figürün Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya olduğu konusunda Bizans ikonografisi konusunda çalışan uzmanların farklı görüşleri vardır. Görülüyor ki, Bizans nümizmatik alanındaki çalışmaların ekonomik, siyasi ve Bizans dünyasındaki tüm alanlar ile iç içe yaşayan, hatta kimi zaman siyasi hayatı şekillendiren din unsurunu da ön plana alarak yapılması bir zorunluluktur.

IX. Konstantinos döneminde basılan *miliaresion* incelendiğinde tam boy cepheden tasvir edilmiş *orans* pozisyonunda *Blakhernitissa* tasviri açıkça görülmektedir. I. Andronikos dönemine tarihlenen *elektron trakhy* sikkesinde ise göğsünde İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki *Blakhernitissa* tasviri yer almaktadır. İkonografi üzerinde çalışan uzmanların görüşleri incelendiğinde, bu tip tasvirin *Blakhernitissa*'dan türediğini, son zamanlardaki çalışmalarda *Episkepsis* tasvir tipi olarak vurgulandığı ama *Platytera* tipi olarak da tanımlanabileceğidir. Sikkelerde yer alan Meryem tasvirleri detayla incelendiğinde, I. Andronikos'un sikke örneğinde yer alan tasvirin Meryem'in koruyucu *maphorion*undan gelen bir sıfatla *Platytera* olarak tipolojiye girebilmesine rağmen, diğer bir ayrıntı olarak İsa betimi ya da betimli bir madalyonu taşımayan bu örnek *Platytera* tipini tam olarak ifade etmemektedir. Özellikle vurgulanan ayrıntının kollar altından dökümle açılmış Meryem'in *maphorionu*, yani koruyucu kimliğinin ön plana çıkarılmış olacağı düşünülürse, Bizans sikke tasvir tipolojisine girmemiş olan *Platytera* tasvirinin kullanılmış olabileceği ise tartışmalara açıktır. *Platytera* tasvirinin detaylı bir biçimde incelendiği A. Weis'in çalışmasında II. Konstans (641-668) dönemine tarihlenen bir mühür, yine Erken Bizans dönemine tarihlenen Kartaca ve Mısır'dan iki mühür örneğinde göğsünde oval bir hale içerisinde bebek İsa tasviri taşıyan Meryem, *Platytera* tipi olarak tanımlanmaktadır. (Weis 1985, 34, no. 14,15,16.) Bu mühürlerden Kartaca örneğinde, büst formda tasvir edilen Meryem'in göğsünde bir hale içerisinde taşıdığı nimbuslu bebek İsa tam boy tasvir edilmemiştir. Yine, A. Weis'in tanımladığı Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki altın madalyon ise "*Platytera-Theotokos*" olarak, Paris, Bibliotheque Nationale'deki terra sigillata eserde yer alan ellerini dua eder pozisyonda açmış göğsünde nimbuslu çocuk İsa olan Meryem de "*orans-Platytera*" olarak sınıflanmaktadır. (Weis 1985, 35,

no. 18, 20.) Bu tanımlamalar incelendiğinde, sadece tam boy olarak oval bir hale içerisindeki bebek İsa'yı göğsünde taşıyan Meryem tipinin *Platytera* olarak sınıflanmadığını, tahtta oturan ve kucağında nimbuslu bebek İsa'yı taşıyan Meryem tasvirinin de *Theotokos* kimliği ile beraber *Platytera* olarak tanımlandığı görülmektedir. Hatta, orans pozisyonunda göğsünde nimbuslu İsa taşıyan Meryem tasvirinin *Episkepsis* tipi yerine *Platytera* olarak sınıflanması, Meryem'in iki tasviri arasındaki tanımlama karmaşasına çok açık örneklerdir.

Bizans sikke ikonografisi hakkında yaptığımız tezimiz doğrultusunda Meryem tasvirleri ile ilgili çalışmamızda çok açık bilgilere ulaştık. Bizans sikke ikonografisinde Meryem tipleri kısmi dönemsel farklılıklar göstermiş olmalarına rağmen, ilk başlangıcından sonuna kadar kullanılan Meryem tipleri mevcuttur. *Blakhermitissa*, *Episkepsis*, *Hagiosoritissa* tipleri; tam boy, dörtte üç boy, yarım boy ve büst olmak üzere çeşitlemelerle 886 yılından Bizans İmparatorluğunun son dönemine kadar karşımıza çıkmaktadır.

Hodegetria tasviri ilk dönemimiz olan 886-1081 yılları arasına tarihlenen Bizans sikkelerinde tek bir birimde, gümüş *miliaresion* örneğinde ortaya çıkar. Fakat, bu tipin 1081-1261 yıllarına tarihlenen ikinci dönemde herhangi bir örneğine rastlanmamaktadır. *Hodegetria* tasvirinin arkalıksız tahtta oturan tipinin son örneği ise 1261-1453 yılları arasında imparatorlar V. Ioannes ve VI. Ioannes'in 1347-1352 yılları arasındaki ortak iktidarlarında basılan basilikon biriminde görülür. Ayrıca, yine son dönem örnekleri arasındaki Anonim Basımlar/Sikkeler olarak adlandırılan ve her iki yüzünde de dini birer figür olan 1310-1340 ya da çok daha kısa bir dönem aralığına tarihlenen *basilikon* sikkelede kare arkalıklı tahtta oturan *Hodegetria* tipine rastlanmaktadır.

Nikopoios tipi, 886-1081 yılları arasındaki ilk dönemde oldukça yoğun bir biçimde kullanılmış, 1081-1261 yılları arasında devam ettiği gibi, 1261 yılı sonrası Palaiologoslar döneminde kare arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan *Nikopoios* tipi gelişir. 1261-1453 yılları arasında ise *Nikopoios* büst tasvirinin yerini tamamen *Episkepsis* tipine bıraktığı ve arkalıklı ya da arkalıksız tahtta oturan *Nikopoios* tasvirinin de çok sık kullanıldığı tespit edilir.

Episkepsis tipi, 886-1081 yılları arasında sadece imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın 1042 yılındaki ortak iktidarlarında basılan altın sikkesi *histamenon*

nomismada, 1081-1261 yılları arasında ise I. Aleksios Komnenos'un $\frac{2}{3}$ *miliaresion* ve bakır *tetarteron*, I. Andronikos'un bakır sikkesi *tetarteronda* kullanılmıştır. 12. yüzyıldan itibaren Bizans sanat eserlerinde de sıklıkla kullanılmaya başlanan *Episkepsis*, 1261 yılı sonrası Palaiologoslar döneminde de sık kullanılan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meryem'in kutsal tasvirlerinden bir diğeri olan *Zoodokhos Pege* tasviri ise, karşımıza sadece tek ve ender bir örnek ile Palaiologoslar döneminde çıkar. Meryem tasvirleriyle ilgili yaptığımız ikonografi çalışmaları sonucunda değerlendirdiğimiz bu tip imparatorlar II. Andronikos ve IX. Mikhail Palaiologos'un (1294-1320) ortak iktidarları sırasında basılan *trakhy* biriminde ender bulunan bir örnek olarak ortaya çıkar. Meryem'in imparator ya da imparatoriçe ile beraber taçlandırır ya da kutsarken, aralarında haç ya da *labarum* asa taşırken; tam boy, yarım boy tasvirleri de bu üç kronolojik dönemde de yer alır.

Meryem'in diğerkutsal figürlerden biri olan Aziz Demetrios ile tasviri yine ender bir örnek olarak V. Ioannes ve Savoy'lu Anna'nın (1341-1347) ortak iktidarına tarihlenen *basilikon* sikkede yer alır.

Şehir surları arasındaki Meryem tasviri 1261 yılına kadar tasvir tipolojisinde yer almayan, 1261 yılında Konstantinopolis'in alınmasından sonra tahta geçen VIII. Mikhail Palaiologos devrinde ilk olarak kullanılan bir tiptir. VIII. Mikhail Palaiologos'un *hyperpyron* ve *billon* sikkelerinde altı kuleli şehir surları arasında *orans* pozisyonunda Meryem tasviri sikke ikonografisinde ilk olarak ortaya çıkarken, daha sonra II. Andronikos Palaiologos iktidarında *hyperpyron* ve *stamenon* birimlerinde dört kuleli şehir surları arasında *orans* pozisyonunda Meryem biçiminde kullanılır. Latinlerin elinden Konstantinopolis'in geri alınmasının onuruna basılan bu tipte, Meryem'in Konstantinopolis şehrinin hamisi olarak başarılması çok zor gördükleri başkentin geri alınması ile Bizans İmparatorluğunun tekrar kurulmasına ruhani anlamda destek verdiği, imparatorun da siyasi bir propaganda ile şahsi başarısı vurgulanmaktadır. Bu tasvir tipi, en son V. Ioannes ve VI. Ioannes'in iktidarında basılan *hyperpyron* biriminde kullanılır.

10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başlarında, muhtemelen aristokrasinin ve askeri sınıfın yükselen değerleri sonucunda asker Aziz tasvirleri sıklıkla betimlenmeye başlar.

Kommenos ve Angeloslar (1081-1204) zamanında bir dizi azizin yeni sikke tipleri olarak sikke betimlerinde yer aldığı görülür. Bu iki sülalenin iktidarda olduğu dönemlerde kutsal kişilerin tasviri anlamında azizlerin sikke tipolojisine yenilik getirdiği düşünülmektedir. Bizans sikkelerinde bilinen en erken tarihli aziz tasviri VI. Leon'un (886-912) kardeşi Aleksandros'un (912-13) ender basımı olan solidus sikkelerindedir. Aleksandros altın sikkelerinde kutsal adaşı Aziz Aleksandros tarafından taçlandırılırken betimlendiği nümizmatlar tarafından düşünülürken, ikonografi uzmanları bu kutsal kişinin taşıdığı atribüleri ve giydiği kostümü doğrultusunda Aziz Ioannes/Vaftizci Yahya olduğunu vurgularlar. Bizans ikonografisi konusunda çalışan uzmanların konu hakkındaki görüşünü tamamen desteklemekteyiz.

Aziz Demetrios ilk defa I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) Selanik basımlarında görülmektedir. Thessaloniki/Selanik üretimi sikkelerde şehrin hami azizi olarak değişmez bir sikke tasviri haline gelir. Aziz Georgios, ilk kez II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) *elektron trakhy* sikkesinde; Aziz Theodoros ilk defa, I. Manuel Komnenos (1143-1180) ile beraber aralarında patrik haçı taşırken betimlenmiştir. Aziz Konstantinos ilk olarak, III. Aleksios Angelos'un (1195-1203) altın, *elektron* ve *billon* sikkelerinde yer almıştır. II. Isaakios Angelos'un (1185-1195) ender görülen bir sikkesinde ise Başmelek Mikhail betimlenmesine rağmen, IV. Mikhail (1043-1041) veya V. Mikhail'e (1041-1042) atfedilen bir sikkede erken tarihli bir Aziz Mikhail tasviri bulunmaktadır..

Sikke tiplerinde uzun süredir devam eden geleneklerin çoğunun 1204 yıkımı ile kayboluşunun ardından, Geç Bizans imparatorluk sikke tasvirlerinde hızla artan "Batı" etkisi ortaya çıkar. 1204 yılından sonra Latin İmparatorluğu ve Ardılı Devletlerin sikke tipleri alışılmışın dışında çok farklı betimler gösterir. Latin İmparatorluk sikkelerinde kucaklaşan Petrus ve Pavlos'un, İznik İmparatorluk sikkelerinde sadece Aziz Petrus betimiyle yer alması bir etkileşim olmalıdır.

Erken Dönem Palaiologos basımları olan billon ve bakır sikke birimlerinde kutsal kişiler son derece çeşitli tiplerle yer almaya başlar. Aziz Nikholas, VIII. Mikhail Palaiologos'un (1259-1282) *billon trakhy* sikkesinde; Nikaia/İznik azizi Aziz Tryphonos, II. Theodoros Laskaris (1254-58) ve VIII. Mikhail Palaiologos'un Magnesia basımı sikkelerinde ve Aziz Demetrios, III. Andronikos Palaiologos'un (1328-41)

iktidarında basılan gümüş sikke biriminde yer alırlar. V. Ioannes Palaiologos ile VI. Ioannes Kantakuzenos'un ortak iktidarında (1347-53) ve VI. Ioannes Kantakuzenos'un tek başına iktidarında (1353-54) kullanılan çok farklı sikke tipleri olsa dahi, bunlar çok ender basımlardır. Bu döneme ait diğerlerinden farklı bir sikkenin ön yüzünde haberci Aziz Ioannes'in/Vaftizci Yahya'nın yalınayak figürü vardır.

Palaiologoslar döneminin başlarında sikke tiplerinde görülen büyük çalışmanın aksine, son yüzyılında bakır sikkelerde çok az denebilecek çeşitte tipler üretilir. Sikkelerdeki en son basılan ön yüz tasvirlerini; kimi zaman II. Manuel Palaiologos'un katılımı (1391-1425) ile at üzerindeki Aziz Demetrios; II. Manuel (1391-1425) ve VIII. Ioannes Palaiologos'un (1425-1448) sikkelerinde de Azize Helena ve Aziz Konstantinos'un figürleri görülür. Bu sikkelerin genel olarak arka yüzünde imparatorun büstü ya da tam boy ayakta betimi bulunurken, kimi zaman bunun yerine dört harfli Palaiologoslara ait *monogram* kullanılmıştır.

Başlangıç noktası olan 10. yüzyılın sonlarıyla birlikte, Bizans sanatında imparator, Başmelek Mikhail ve asker azizler çok daha açık bir üslupla askeri kostüm içerisinde betimlenir. Hatta, sanattaki bu gelişmenin sadece başkent Konstantinopolis ile sınırlı kalmadığı, Kapadokya gibi eyaletlerde de yeni tasvir üslubunun uygulandığı bilinmektedir.² (Pentcheva 2006, 85.) Muhtemelen, imparatorluğun en çok saldırı aldığı sınır bölgesinde yer alan eyaletlerde yapılan sanat eserlerinde asker azizlerin son derece detayla işlenmiş askeri kostüm ve aksesuarlarına rastlamak şaşırtıcı olmamaktadır. Ayrıca, askeri nitelikleri ön plana çıkaran bu tasvirsel geleneğin var oluşu general-imparatorlar Phokas ve Çimiskes'in oluşturduğu imparatorluk zaferi ideolojisinin içinde bulunabilir. Bizans sikkeleri üzerine yapılan literatür çalışmaları ve özel sikke koleksiyonlarına ait kataloglar incelendiğinde, Başmelek Mikhail ve Aziz Mikhail arasında doğrudan ayıran bir özellikten bahsedilmediği fark edilmektedir. İkonografi ve sikkeler üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ise varılan sonuç, askeri bir kostüm içerisinde ve elinde mızrak, kalkan, kılıç benzeri silahlar ile betimlenen kanatlı figürün asker Aziz Mikhail'e atfedildiği, elinde Ortodoks din sembolleri olan *labarum* asa, haç benzeri unsurlar taşıyan kanatlı melek figürün ise Başmelek Mikhail olarak

² Kalkan taşıyan, elinde mızrak olan ve askeri kostüm içerisindeki aziz tasvirlerine 964-65 yılına tarihlenen Çavuşin'deki kiliseler ve Tokalı Kilise'dir.

betimlenmiş olduğudur. Palaiologoslar Dönemi sikkeleri üzerine yapılan en önemli kaynaklardan biri olan S. Bendall ve P. J. Donald'ın 1979 yılındaki yayınında da sikke tasvirleri yapılırken, Başmelek Mikhail ve Aziz Mikhail'in belli bir tipoloji gözetilmeden sınıflandığı fark edilmektedir. E. Lianta 2009 yılında yaptığı Geç Bizans Dönemi sikkeleri üzerine çalışmasında, Aziz Mikhail'in Başmelek ve asker aziz olarak farklı kostüm ve atribüleri içerisinde tasvir edildiğinden ve bunun ayrı bir özellik olarak dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrıntı olduğundan bahsetmektedir. (Lianta 2009, 29-30.) Bizans sikkelerinde Mikhail, Başmelek olarak kanatlı tasvir edilip, *divetesion* ve *loros* giyimli olup, tipik olarak sağ elinde mücevher süslü bir asa, genellikle üç kollu bir asa ya da mızrak ve ender olarak da patrik haçı ya da uzun bir *labarum* asa ve sol elinde ise haç *globus* taşır. Asker aziz olarak Mikhail sikke tasvirlerinde yine kanatlı, kısa bir askeri tunik, göğüslük ve *sagion* giyimli, sağ omzunda bir kılıç ya da mızrak, sol elinde ise kalkan ya da bir kın taşırken betimlenmiştir. Kimi zaman Başmelek kimi zaman ise Aziz Mikhail olarak tanımlanan bu kutsal figür Bizans sikkelerinde her iki kimliğiyle de hem imparatorluğun hem de Ortodoks dininin koruyucusu olarak sikke tasvirlerinde ortaya çıkmaktadır.

Geç Roma Döneminden Erken Bizans Dönemine geçiş sürecinde bazı tasvirlerin değişerek devam etmesine en güzel örnek ise; Roma ve özellikle Geç Roma dönemi sikkelerinde yer alan zaferi simgeleyen Nike ve Tyche figürlerinin, Bizans sikke tasvir ikonografisine değişerek dişi kutsal bir figür olan Meryem şeklinde girmesidir.

İlginç bir ayrıntı olduğunu düşündüğümüz konu ise, Geç Roma dönemi altın sikke birimi *solidus* örneklerinde rastlanan tahtta oturan ortak imparatorların üzerinde kanatları açık duran Nike tasvirinin bir etkileşimle Erken ve Orta Bizans Dönemi sikke tasvirlerinde hiç kullanılmamasına rağmen, Palaiologoslar dönemine ait bakır sikkelerde yer almasıdır. Geç Roma Dönemi, Valentinianus Hanedanlığına ait bir kısım altın sikkenin arka yüzünde tahtta oturan iki imparatorun üzerinde cepheden, kanatları açık tam boy Nike figürü yer almaktadır. Valens, Gratian, II. Valentinianus, Magnus Maximus ve Flavius Victor'un imparatorlukları döneminde basılan *solidus*ların/*solidi* arka yüzünde yer alan tahtta oturan iki imparator betiminin üzerindeki kanatları açık Nike figürü sık kullanılan bir tasvir geleneği haline gelmemiştir. (Kent 1973, 172-73.) Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan imparator Gratianus (367-383) dönemine

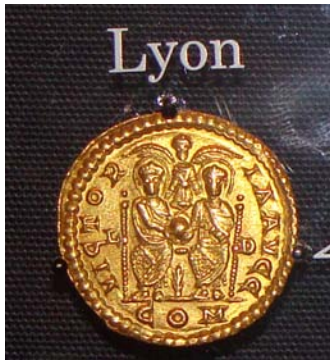
tarikhlenen *solidus*un arka yüzünde aynı tasvir yer almaktadır. (Arslan 1992, 136, no.273.) İmparator Arkadios (395-408) iktidarına ait Thessaloniki basımı *solidus*un arka yüzünde tahtta oturan başları haleli iki imparatorun üzerinde kanatları açık Nike tasviri bulunmaktadır. (Grierson-Mays 1992, Pl. 3, 61.) Halen, British Museum'da yer alan Hoxne Koleksiyonu, 1992 yılında İngiltere Suffolk/Hoxne'de bulunan 5. yüzyıla ait altın ve gümüş sikkelerden oluşan koleksiyondur. (Resim 290-291-292.) Mezarda bulunan sikke buluntuları Roma hakimiyetinin İngiltere bölgesinde sona erdiği döneme, 407/8 yılı sonralarına tarikhlenmektedir. VIII. Mikhail Palaialogos'un iktidarı sırasında Konstantinopolis'te basılan *billon trakhy* sikkelerinin arka yüzünde yer alan yarım boy boy tasvir edilen imparatorun arkasından desteğini sunduğu vurgulanan Başmelek Mikhail tasviri aslında bu tipe bir giriş gibi görünmektedir. (Bendall-Donald 1974, 7-8, C.9) VIII. Mikhail ve II. Andronikos'un ortak imparatorlukları döneminde Thessaloniki'de basılan *billon trakhy* birimi sikkesi ender bir örnek olarak Bizans sikke ikonografisinde yer almaktadır. (Resim 293-294.) Bu *billon trakhy* sikkenin arka yüzünde aralarında bir kılıç taşıyarak yarım boy tasvir edilen imparatorların üzerinde kanatlarını açmış nimbuslu Aziz Mikhail imparatorları koruması altına almıştır. (Bendall-Donald 1974, 43-44, T.1) Erken ve Orta Bizans Döneminde basılan tüm birimlerde rastlanmayan bu sikke tasviri, farklı tasvir tipleri geliştiren Geç Dönem Bizans sikkeleri içerisinde, özellikle Hoxne Koleksiyonunda yer alan ve Geç Roma altın sikkelerinde görülen tip ile birebir benzer olmasıyla ilginç bir ayrıntıdır. M.S. 5. yüzyıla tarikhlenen imparatorları koruması altına alan Nike tasvirinin aradan yaklaşık olarak 800 yıl geçtikten sonra, Geç Dönem Bizans sikkelerinden *billon trakhy* biriminde ortaya çıkması çok ilginçtir.

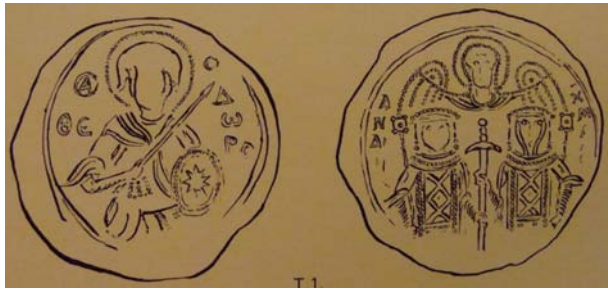
Resim 291. Solidus. 5. yüzyıl başı.
Hoxne Koleksiyonu. British Museum.

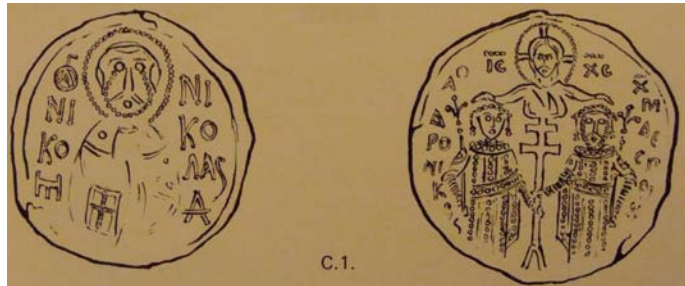
Resim 292.
Hoxne Koleksiyonu. British
Museum.

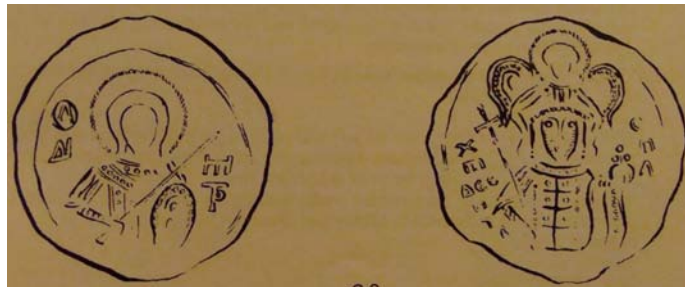
Resim 293. Hoxne Koleksiyonu. British Museum.

Resim 294. Billon aspron trachy, VIII. Mikhail-II. Andronikos Palaiologos.
(Bendall-Donald 1974, 43, T1. Thessaloniki, darphanesi basımı sikkenin arka
yüzü)

**Resim 295. Trakhy.VIII. MikhailPalaiologos.
(Bendall 1974, 43, C.1.)**

**Resim 296. Trakhy.VIII.MikhailPalaiologos.
(Bendall 1974, 7, C.9.)**

**Resim 297. Bakır trakhy. VIII. Mikhail Palaiologos.
(Grierson 1999, Pl 13, 213.)**

Asker azizlerin yanı sıra, Aziz Mikhail/Başmelek Mikhail, Theodoros Stratelates ve Aziz Andronikos gibi kutsal kişiler aynı ismi taşıdıkları imparatorların ve Bizans tahtındaki hanedanların hami azizleri olarak koruyucu oldukları inancıyla sikke tasvirlerinde yer alırlar. Angelos hanedanı üyesi II. Isaakios Angelos ve VIII. Mikhail Palaiologos örneklerinde olduğu gibi ismi Mikhail olan imparatorlar özellikle Başmelek Mikhail'i sikke tasvirlerinde kullanırlar. Aziz Tryphonos, Nikaia/İznik İmparatorluğunun hami azizi olarak sikke tasvirlerinde yer alır. Aziz Tryphonos'un kutsal sembolü olan süsen çiçeğiyle beraber tasvir edildiği sikkeler Nikaia/İznik İmparatorluğu döneminde görülür. Aziz Tryphonos'un saçsız, tunik ve *colobion* giyimli, önünde haç taşıdığı tasvirlerine sikkenin sağ ve sol taraflarında yer alan süsen çiçeği eşlik etmektedir. Nikaia/İznik İmparatoru II. Theodoros'un *elektron* ve *billon trakhy* birimlerinde ve VIII. Mikhail'in Magnesia darphanesi basımı tek örnek olan *stamenon* biriminde kullanılan azizin bu tasvirine, Palaiologoslar Döneminde II. Andronikos'un Konstantinopolis basımı *stamenon* biriminde de rastlanmaktadır. (Lianta 2009, 31.)

Yapılan doktora tez çalışmamızda, elde edilen tüm veriler kapsamında Bizans sikke tasvirleri içerisinde yer alan kutsal kişilere ait tüm tipler tespit edilip, sınıflanmıştır. İkonografik değerlendirmeler eşliğinde Bizans sikke tasvirlerinde yer alan İsa, Meryem ve azizlerin yanı sıra, *kerubim* ve *serafim* örneklerinde göksel varlıklar da tespit edilerek bir tipoloji oluşturulmuştur.

III.2. SONUÇ

Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle, Geç Roma İmparatorluğunda Yunan kültüründen gelip Roma dünyası ile kaynaşmış pagan unsurlar inançta olduğu gibi sanat kollarında da yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Başkentini Konstantinopolis'e taşımış ve resmi dini olarak Hıristiyanlığı kabul etmiş Doğu Roma İmparatorluğu dini, siyasi ve sanatsal bakımlardan oldukça farklılaşmıştır. Buna paralel olarak Hıristiyanlık unsurları Bizans sikkelerinde pagan tasvirlerin yerini almıştır. Aslında imparatorlukta yaşayan asil ya da köylü her sınıfta elden ele geçen bir obje olarak sikkelerdeki tasvirler, Hıristiyanlığın yayılmasında ve bu yeni dinin benimsenmesinde her şeyden daha etkili olmuştur. Diğer yandan, iktidarın güç kaynağını belirtmenin bir yolu da sikkedir.

Erken Bizans döneminde, sikkelerde pagan inanışa ait sembol ve kişileştirmelerin yerini haç ve *khristogram* gibi Hıristiyan sembolleri almıştır. Zamanla Bizans sikke tasvirlerindeki semboller İsa figürleriyle yer değiştirmiştir. Bu bağlamda, Hıristiyan dini unsurlarının Bizans sikke ikonografisinde belirli bir gelişim süreci izleyerek yol aldığı çok açıktır. İkonoklasmus Dönemi sonrasında, Orta Bizans'ta İsa, Meryem ve Hıristiyan yoğun olarak sikkelerde görülürler. Bu kutsal kişilerin yanı sıra, *kerubim*, *serafim* gibi göksel varlıkların da sikkelerde yer alması Geç Bizans dönemine rastlar. Oldukça uzun seyreden bu gelişim sürecini takip etmek ise, yoğun bir çalışma ile sikkelerde yer alan betimlerin sınıflanmasıyla mümkün olmuştur.

Bizans tarihini de dikkate alırsak, sikkelerdeki ikonografik seçimlerin imparator tercihi olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, tematik repertuar imparatorluk değerleri çevresinde döner ve bu kavramlar maddi dünyada en üst konumda olan imparatorun yeryüzündeki rolü, gücü ve otoritesinin kaynağını, kısacası dini misyonunu belirler. Bu kavram da farklı üslupsal çözümler ile ortaya konular, resimsel göndermelerle ilgi çekilmeye çalışılır, imparatorluk kostümü ve güç nişanlarını ifade eden sembollerle belirtilir. Sikkelerde dini olmayan, dünyevi ile ilahi olan birlikte bir uyum içerisinde var olmuş, uzun tarihi boyunca Bizans düşüncesinde yaşanan gelişmelerin en iyi yolla taslağı çizilmiştir. Bu uyum, nedeni açıklanamaz bir karşılıklı ilişki gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle, dini duygular politik anlamda elverişli

çözümler ortaya koyabilirken,, politik düşünüş de dini kavrama dayanan ve dini kavramla sağlanan bir yeti olmuştur. Sembolizm ve gerçeklik hep bir arada olmuştur. Bazen, semboller gerçeği gölgede bırakıp, dönemin dini ve politik statüsünü şekillendirmiştir. (Penna 2002, 137.)

Bizans imparatorlarının fizyonomilerinin tarifi zordur ama metinlerde, yapılarda, kiliselerin kaybedilmiş topraklarında ifade bulmayan kişiler sikkelerin ufak yuvarlak yüzlerinde oldukça geleneksel bir biçimde, cepheden ve bilmecemsi bir üslupla tasvir edilmişlerdir. Bu betimlerle Bizans sikkesinin en üst düzeydeki idarecinin yani imparatorun prestij ve gücünün korumacılığını yapmak ve devrinin seçkin kişiliği olduğunu ortaya koymak gibi bir amacı vardır. (Penna 2002, 138.) İmparatorun erk ve otoritesinin ruhani etkenlerden destek aldığı vurgulanması dünyevi hayatta çok önem taşımaktadır. Bizans sikkeleri bunu da dünyevi ve ruhani gücü temsil eden kutsal kişi tasvirleri ve semboller ile yapmıştır.

Kutsal kişiler olarak İsa, Meryem ve azizler ile ilahi varlıklar Ortodoksluğun en önemli dini unsurları olarak sikke ikonografisinde etkin bir biçimde yer almışlardır. Bu bağlamda, en fazla kullanılan kutsal kişi tasviri de İsa olmuştur. Kendini, Tanrı ve Tanrı'nın oğlu kabul edilen İsa'nın dünyevi yansıması olarak gören ve tüm dünyaya da tek erk olduğunu ifade etmek isteyen Bizans imparatorları sikkelerinde İsa'ya yer vermişlerdir. W. Treadgold, Bizans sikke tasvirlerinde İsa'nın ilk olarak yer almasının arkasında politik bir anlamın olduğunu ifade eder. Amacı her ne olursa olsun, değişmez bir unsur olarak İsa figürü sikke ikonografisine adım atmıştır. Bizans imparatorluğunun her yıl aldığı vergi karşılığında kendi altın sikkesini talep etmesi II. Iustinos'un aslında siyasi baskı anlamında sikkeleri kullandığını açıklamaktadır. W. Treadgold II. Iustinos'un tedavüle soktuğu altın sikkelerin ön yüzünde ilk defa İsa tasvirini kullanmasıyla bir sosyo-politik fenomeni de yaratmıştır. Zira imparator, aldığı yıllık verginin de bu altın sikke ile ödenmesini talep edince Sasaniler yapılan anlaşmayı bozmuşlardır. Bu anlamda, İsa tasvirinin önceden siyasi bir propaganda aracı olarak sikke tasvirlerde görünmesine karşın, İkonoklasmus Döneminden sonra ise öncekinden daha yoğun bir biçimde sanatın her kolunda dini figür ve sembollerin kullanımının geri gelmesiyle birlikte sikkelerin ön yüzünde değişmez bir figür olarak yer almıştır.

Sikkelerde yer alan diğerkutsal kişi olan Meryem ise ilk olarak VI. Leon'un (886-912) *solidus*larında görölür. Meryem tasviri II. Nikephoros'tan (963-969) itibaren İsa ile beraber en fazla betimlenen kutsal kişidir. Meryem'in *Blakhernitissa*, *Nikopoios*, *Hagiosoritissa*, *Episkepsis*, *Hodegetria* ve *Zoodokhos Pege* gibi kutsal ikonlardan yola çıkarak diğerkutsal sanat kollarındaki objelere yayılan tasvirleri sikke ikonografisine de girmiştir. Bunların yanı sıra, Meryem imparatoru taçlandırırken, imparator ile aralarına bir patrik haçı ya da *labarum* taşıırken betimlenmiştir. Sikkelerinde Meryem figürünü kullanarak hem ilahi gücü arkasına aldığını ve idaresinin onaylandığını anlatmaya çalışan imparatorlar, hem de imparatorluğun kalbi olan Konstantinopolis ile birlikte ordunun da koruyucusu olarak görölen bu kutsal figür ile destek beklemektedir. Palaiologoslar döneminin başlamasıyla sikkelerde farklı betim tipleri ortaya çıkmıştır. Konstantinopolis surları arasındaki *orans* pozisyonundaki Meryem tasviri ise bu değişimin en iyi örneğidir. Kutsal kişi figürü olarak Meryem 886 yılından başlayarak imparatorluğun yıkılışına kadar sikkeler üzerinde çeşitli betim tipleri ile yer almıştır. Bizans sikkelerinde değişmez bir figür olarak yerini her zaman korumuştur.

Bizans sikkeleri üzerinde çalışan günümüz araştırmacıları ve nümizmatların temel kaynaklarından biri olan Dumbarton Oaks Katalogları ve diğerkayımlar incelendiğinde sikke ikonografisinde yer alan azizleri; asker azizler ve diğerkayımlar olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Nümizmatik yayınlarda, Bizans sikke ikonografisinde görölen ilk figürün Aziz Aleksandros olduğu belirtilse de, son zamanlarda yapılan ikonografik çalışmalar ve değerlendirmeler bu azizin Vaftizci Yahya/Aziz Ioannes olduğu doğrultusundadır. Bu anlamda, imparator Aleksandros'un altın sikke birimi *solidusunun* ön yüzünde imparatorla birlikte yer alan ve Bizans sikkeleri üzerinde çalışan nümizmatların bugüne kadar Aziz Aleksandros olarak tanıttığı kutsal kişinin kostüm ve atribülerinin yapılan ikonografik değerlendirmeleri sonucu Vaftizci Yahya/Aziz Ioannes olduğudur. Bu konunun detaylı biçimde irdelenerek tasvir tipinin doğru olarak değerlendirilmesi gerektiği tez çalışmamızda vurgulanmıştır. İmparatorun kendini yeryüzünde İsa benzeri bir rolde görmesi ve dolayısıyla sikke tasvirinde Vaftizci Yahya tarafından iktidarının kutsanmasının betimlenmesi imparatorluk siyasi propagandası bakımından oldukça mantıklı bir açıklama olarak görünmektedir. Bu bakımdan, Bizans sikke ikonografisine ilk giren Aziz tasviri Vaftizci Yahya'ya/Aziz

Ioannes'e ait olup, daha sonra 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyılda oldukça değişen idari ve sosyal yaşamın geliştirdiği ve bu durum ile oldukça paralel gittiği gözlenen asker azizler ikonografisi de sikke tasvirlerinde yer almaya başlamıştır. Özellikle 12. yüzyılda, soylu sınıfın hakimiyetinden kopan idarenin, Anadolu'da geniş topraklara sahip askeri aristokrasi üyesi ailelerin eline geçmesiyle, yönetim ve sosyal hiyerarşi de tamamen değişmiştir. Askeri vasıfların öne çıktığı, kahramanlık destan ve epiklerinin ön planda olduğu bu siyasi atmosferde doğal olarak asker azizlerde tasvir sanatında yerlerini almışlardır. Siyasi hayatın toplumun sosyal ve kültürel aktivitelerini rahatlıkla etkileyebileceği, hatta dini bakımdan dönemi destekleyici figür ve objelerin de çok etkin biçimde kullanılabileceği aslında çok açık olarak ortaya koyulmuştur.

Bizans İmparatorluğu yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını siyasi ve sosyal değişimlerde bir destek olarak arkasına aldığı Ortodoks dinine de bir bakımdan borçludur. Dönemin dinamiklerini etkin kılan Ortodoks dini ve yol gösteren ise ikonografisi olmuştur. İmparatorun hem kendi tebaasına, hem de diğer toplumlara tahttaki gücünü ve arkasına aldığı göksel desteği ifade etmesinde sikkeler çok önemli rol almışlardır. Sikkeler diğer sanat eserlerinden farklı olarak, ekonomik bakımdan imparatorluğun gücünün tüm diğer uygarlıklara egemen olmasının ifadesi olmalarının yanı sıra, halkın içinde rahatlıkla gezen ve siyasi propagandayı din desteği ile birlikte açıkça ortaya koyan objelerdir. 12. yüzyılda tahtı ele geçiren askeri aristokrasi ise gücünü aldığı göksel varlıklar İsa ve Meryem'e sikke tasvirlerinde yer verdiği gibi, dönemin siyasi anlayışı ile paralel olarak asker azizler Demetrios, Georgios, Theodoros Stratelates'de sikke ikonografisine giriş yapmıştır. Sikke tasvirlerinden çok önce mühürlerde yer alan asker aziz tasvirleri bu dönemden itibaren Bizans sikke ikonografisinde önemli bir tasvir grubu olarak imparatorluğun sonuna kadar kullanılmışlardır.

Tez kapsamı içerisinde; Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki yaklaşık 2500 Bizans dönemi sikkesi; W. Wroth'un 1966 yılındaki çalışmasında yer alan yaklaşık 1000 sikke; M. F. Hendy'nin 1969 yılında yaptığı çalışmasındaki 667 sikke; H. Goodacre'nin 1971 yılındaki çalışmasında yer alan 450 sikke; Bendall-Donald'ın 1974 yılında yaptıkları çalışmadaki 60 sikke; yine Bendall-Donald'ın 1979 yılında yaptıkları çalışmada yer alan 274 sikke; P. Grierson'un 1982 yılındaki çalışmasında yer alan 1537

sikke; D. Sear'ın 2006 yılında yaptığı çalışmasında yer alan 2645 sikkenin yanı sıra, müzayede katalogları ve özel koleksiyonlara ait yaklaşık 150 sikke üzerinde betim tipleri hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

Ek 1. Bizans İmparatorlar Listesi

(I. Anastasios'tan itibaren)

I. Anastasios (491 - 518)

I. Iustinos (518 - 527)

I. Iustinos ve I. Iustinianos (527)

I. Iustinianos (527 - 565)

II. Iustinos (565 - 578)

II. Tiberios (578 - 582)

Mavrikios Tiberios (582 - 602)

Phokas (602 - 610)

Herakleios (610 - 641)

III. Konstantinos ve Heraklonas (641)

Heraklonas (641)

II. Konstans (641 - 668)

IV. Konstantinos (668 - 685)

II. Iustinianos (ilk saltanatı) (685 - 695)

Leontios (695 - 698)

III. Tiberios (698 - 705)

II. Iustinianos, Rhinotmetos (ikinci saltanatı) (705 - 711)

Philippikos (711 - 713)

II. Anastasios (713 - 715)

III. Theodosios (715 - 717)

III. Leon (717 - 741)

V. Konstantinos (741 - 775)

IV. Leon (775 - 780)

VI. Konstantinos (780 - 797)

Irene (797 - 802)

I. Nikephoros (802 - 811)

I. Mikhail Rangabe (811 - 813)

V. Leon (813 - 820)

II. Mikhail (820 - 829)

Theophilos (829 - 842)

III. Mikhail (842 - 867)

I. Basileios (867 - 886)

VI. Leon (886 - 912)

Aleksandros (912 - 913)

VII. Konstantinos Porphrogennitos (913 - 959)

II. Romanos (959 - 963)

Theophanos (963)

II. Nikephoros Phokas (963 - 969)

I. Ioannes Çimiskes (969 - 976)

II. Basileios Bulgaroktonos (976 - 1025)

Anonim Follisler (970 - 1092)

VIII. Konstantinos (1025 - 1028)

III. Romanos Argyros (1028 - 1034)

IV. Mikhail (1034 - 1041)

V. Mikhail Kalaphates (1041 - 1042)

Zoe ve Theodora (1042)

IX. Konstantinos Monomakhos (1042 - 1055)

Theodora (1055 – 1056 / İkinci defa)

VI. Mikhail Stratiotikos (1056 - 1057)

I. Isaakios Komnenos (1057 - 1059)

X. Konstantinos Dukas (1059 - 1067)

Evdokia Makrembolitissa (1067)

IV. Romanos Diogenes (1068 - 1071)

VII. Mikhail Dukas (1071 - 1078)

III. Nikephoros Botaneiates (1078 - 1081)

Nikephoros Bryennios (1077 - 1078)

Nikephoros Melissenos (1080 - 1081)

I. Aleksios Komnenos (1081 - 1118)

II. Ioannes Komnenos (1118 - 1143)

I. Manuel Komnenos (1143 - 1180)

II. Aleksios Komnenos (1180 - 1183)

I. Andronikos Komnenos (1183 - 1185)

II. Isaakios Angelos (1185 - 1195)

III. Aleksios Angelos (1195 - 1203)

II. Isaakios Angelos (ikinci defa) ve IV. Aleksios Angelos (1203 - 1204)

V. Aleksios Murtzuphlos (1204)

İznik İmparatorluğu

I. Theodoros Laskaris (1204 - 1222)

III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222 - 1254)

II. Theodoros Laskaris (1254 - 1258)

IV. Ioannes Laskaris (1258 - 1261)

1261 sonrası Palaiologoslar Dönemi

VIII. Mikhail Palaiologos (1259 - 1282)

II. Andronikos Palaiologos (1282 - 1328)

III. Andronikos Palaiologos (1328 - 1341)

V. Ioannes Palaiologos (1341 - 1391)

VI. Ioannes Kantakuzenos (1347 - 1354)

IV. Andronikos Palaiologos (1376 - 1379)

VII. Ioannes Palaiologos (1390)

II. Manuel Palaiologos (1391 - 1425)

VIII. Ioannes Palaiologos (1425 - 1448)

XI. Konstantinos Palaiologos (1448 - 1453)

Epiros ve Thessaloniki İmparatorları

I. Mikhail (1204 - 1215)

Theodoros (1215 - 1224)

Thessaloniki'de

Theodoros (1224 - 1230)

Manuel (1237 - 1244)

Demetrios (1244 - 1246)

-1246 yılında İznik imparatoru Ioannes Dukas Vatatzes tarafından alınmıştır.

Epiros'da

II. Mikhail (1231 - 1271)

I. Nikephoros (1271 - 1296)

Thomas (1296 - 1318)

(Naibe Anna Palaiologina – Kantakuzena yaklaşık olarak 1313'e kadar.)

Nikolaos Orsini (1323 - 1335)

II. Nikephoros (1335 - 1340)

(Naibe Anna Palaiologina)

-1340'da Bizans, 1348'de Stephan Dusan tarafından hakimiyet altına alınmıştır.

Tesalya'da

Sebastokrator I. Ioannes (1271 - 1296)

Konstantinos (1296 - 1303)

II. Ioannes (1303 - 1318)

Dağılma (1318)

-1348 yılında Stephan Dusan tarafından hakimiyet altına alınmıştır.

Trabzon İmparatorluğu İmparatorlar Listesi

I. Aleksios Komnenos (1204 - 1222)

I. Andronikos I Gidon (1222 - 1235)

I. Ioannes Komnenos (1235 - 1238)

I. Manuel Komnenos (1238 - 1263)

II. Andronikos Komnenos (1263 - 1266)

Georgios Komnenos (1266 - 1280)

II. Ioannes Komnenos (1280 - 1297)

Theodora Komnenos (1285)

II. Aleksios Komnenos (1297 - 1330)

III. Andronikos Komnenos (1330 - Ocak 1332)

II. Manuel Komnenos (Ocak - Eylül 1332)

Basileios Megas Komnenos (Eylül 1332 - 1340)

Irene Palaeologina (1340 - 1341)

Anna (1341 - 1342)

III. Ioannes Komnenos (1342 - 1344)

Mikhail Komnenos (1344 - 1349)

III. Aleksios Komnenos (1349 - 1390)

III. Manuel Komnenos (1390 - 1417)

IV. Aleksios Komnenos (1417 - 1446)

IV. Ioannes Komnenos Kalojoannes (1446 - 1458)

David Komnenos (1458 - 1461)

Ek 2. Sözlük

Acheiropoieta (ἀχειροποίητα): Kelime anlamı insan eli ile yapılmayan obje olan *Acheiropoieta (ἀχειροποίητα)* mucizevî bir biçimde ortaya çıkan kutsal kişilerin tasvirleri için kullanılan terimdir. Ayrıca en ünlü acheiropoietaların sadece mucizevî bir biçimde ortaya çıkmalarına değil, aynı zamanda mucizevi bir biçimde kopyalarını ürettiklerine inanılmıştır. (Carr, 1990, 12.)

Anonim Bronz: 960-1090 arasında Konstantinopolis'te basılan ve ön yüzünde İsa'nın cepheden portresinin bulunduğu sikke grubu.

Akakia/anexikakia: İmparator seremonilerde sağ elinde içinde bir avuç dolusu ölümü simgeleyen toz bulunan erguvan renkli ipekten silindirik kese olan *akakia/anexikakia (ή άκακία-safılık ya da ή άβεξικακία-sabır)* ve sol elinde de bir asa, küre ya da değerli taşlar ile süslenmiş bir haç taşımıştır. Bizans dünyasından yazar Thessaloniki'li Simeon; akakianın hem dünyevi gücün sebatsızlığını, hem de taşıyan fani kişinin tevazusunu sembolize ettiğinden bahseder. Harun İbni Yahya'nın imparatorun Aya Sofya'da Paskalyadan önceki perhizin ilk çarşambası yapılan geçit töreni ile ilgili yaptığı tanımlamaya göre; imparator içinde bir miktar toprak bulunan altın kutuyu taşıyarak yürürken, her iki adımda bir papaz bağıarak 'Ölümü Hatırlar Ol!' der ve imparator kısa bir zaman için durarak kutuyu açar, toza bakarak gözyaşı dökerdi. Akakianın sikke tasvirleri dışındaki bir başka betimlemesini Aya Sofya'nın koridorunda yer alan imparator Aleksandros'un mozaiğinde de görülebilir. (Kazdhan 1991, 42.)

Ampulla: Hacıların kutsal topraklardan kutsal yağ, su ya da toprak taşımak için kullandıkları pişmiş toprak, gümüş veya kurşun gibi madenlerden yapılmış, yassı yuvarlak gövdeli, iki kulplu küçük matara.

Anonim Follis: 970-1092 yılları arasında basılan Bizans bakır sikkeleri. Bu sikkelerin üzerinde basıldıkları dönemde tahtta olan imparatorun ad ve ünvanı bulunmamaktadır. Anonim Bronz sikkeler olarak da adlandırılan bu sikkelerin ön

yüzlerinde bulunan ana tipinden dolayı Rex Regnantium folles olarak da bahsedilmektedir.

Assarion: II. Andronikos tarafından tedavüle sokulan yassı formda bakır sikke birimi için kullanılan Yunanca terim.

Asper (Yunanca τὸ ἄσπρον; aspron/beyaz): 12. yüzyılda içinde gümüş alaşımı daha fazla olan gümüş sikkelere verilen isimdir. 12. yüzyılda Trabzon İmparatorluğunun başkentinde basılan gümüş sikke.

Autokrator ('tek yönetici'): 'kral' ve 'kraliçe' için kullanılan Yunan terimi. Yunan edebi kaynaklarında Bizans dönemi boyunca imparator ve imparatoriçeler için kullanılmıştır. 8. yüzyıldan sonra basılan sikkelerde düzenli olarak kullanılmıştır.

Basilikon (τὸ βασιλικόν): II. Andronikos tarafından 1304 yılından önce tedavüle sokulan küçük gümüş sikke birimi. 2.2. gr. ağırlığındadır. Venedik gümüş *dukati* model alınarak yapılmıştır.

Bezant: Bizans *solidus*una batı Avrupa'da verilen isim.

Billon: 13. yüzyıldan sonra batı darphanelerinde basılan gümüş-bakır alaşımında % 50'den az olarak gümüş kapsayan sikke birimi için kullanılan terimdir. Aynı ya da daha fazla oranda ve genellikle bakır olmak üzere bir metal içerik ile yapılan gümüş alaşımlı sikke birimi. Eş anlamlı Bizans terimi bilinmemektedir. *Billon trachy* yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir.

Blakhernitissa (ἡ Βλαχερνίτισσα) : Konstantinopolis'in kuzey batı kısmında bulunan şehrin *palladialarında* biri olarak saygı gören Blakhernae'daki Meryem kilisesindeki Meryem'in orans pozisyonundaki ikonasıdır.

Cloisonné: Bir eserin üzerine cam, yarı değerli taşlar veya mine ile yapılan bezemelere bir çerçeve oluşturmak amacıyla metal şeritlerden yapılan uygulama.

Colobion (τό κολόβιον): Kısa kollu ya da kolsuz bir tunik çeşidi.

Cuirass: Göğsü sarmalayan göğüslük zırhıdır.

Denier tournois: Başlangıçta Tours'lu Aziz Martin'in baş rahipleri tarafından gümüş esaslı basılan *denier*dir. Sonuç olarak izleyen sikke Fransa kralları tarafından aynı tipte basılmıştır. IV. Haçlı seferinden sonra Yunanistan'da bir çok defa ve Fransız devletinde de basılmıştır.

Despot (ὁ δεσπότης) Yunanca despoina efendi, patron): Latince *Dominus* ile eş anlamlıdır. Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde imparatorluk unvanlarından bir kısmıdır.

Diadem Taç: Şerit biçimindeki Helenistik dönemin bir sembolü olan diadem taç, hükümlünlüğün bir ifadesi olarak zaferi temsil eder. Sikke tasvirlerinde görülen Geç Roma ve Erken Bizans imparatorlarının giydiği diadem büyük bir ihtimam ve incelikle süslenmiştir. Başlı alın hizasından çevreleyen, üzeri değerli taşlarla süslü bir baş bandı olarak dizayn edilmiş ve genellikle arkadaki düğüm kısmının şeridi başın arkasından enseye doğru sarkmış olarak tasvir edilmiştir. (Cormick 1991, 554.)

Divetesion: *Khlamys, loros* ya da *sagionun* altına giyilen *divetesion (διβητήσιον ve διβιτίσιον)* uzun kollu ve ayak bileklerine kadar uzun, beyaz ya da erguvan renkli elbisedir. Sadece en yüksek devlet merasim törenlerinde kullanılan ipek tunik olarak da tanımlanabilir. Muhtemelen, diğer daha basit bir tunik olan skaramangionun üzerine giyilerek kuşatılan ve loros, khlamys ya da sagionun altında kalan divetesion özellikle imparator tarafından, aynı zamanda da önemli saray resmi görevlileri tarafından giyilmiştir. Dokümanlarda kırmızı, yeşil ve beyaz divetesiaya değinilmiş olmasına rağmen erguvani renkte olan divetesion yalnızca imparator tarafından giyilmiştir. İmparatorluk portrelerinde her zaman skaramangion ve divetesionu ayırt etmek ise

kolay olmamıştır. Her ikisi de altın motifler ile nakışlanmış ve omzun kenar kısımlarında altın nakışlı panolar ile süslenmişlerdir. Divetesion ise, eğer portrelerde doğru olarak skaramangiondan ayrılarak tanımlanmış ise; 11. ve 12. yüzyıllarda kısmen değişerek, kol kısımları daralarak büyümüş ve alt kısımdaki nakışlı kenar tam manasıyla uzunca olmayan yatay bir şerit olarak, her bir bacağı dış kenarına doğru yuvarlak ya da sivri bir biçimde genişlemiştir. (Sevcenko 1991, 639.)

Dukat: Adını Venedik'ten alan *duchy* sikkesinin iki tipi için kullanılan terim, 13. ve 14. yüzyılların başlarında gümüş *grossoyu* ifade eder. 1201 yılında ilk defa basılan sikkedir ve 2.2. gram ağırlığındadır. Konstantinopolis'te bir yüz yıl sonra *basilikon* adı altında taklit edilmiştir. Sonuç olarak, günümüzde normal olarak anlamı 1284/5 yılında yaratılan ağırlığı 3.56 gram olan altın *duka (ducatus aureus)* dır.

Elektron: Küçük Asya'da orijinal olarak bulunan altın ve gümüşün doğal karışımı için kullanılan terimdir. Şimdi, herhangi bir altın alaşımındaki gümüş yada bakır oranının rengi yeterince büyüklükte etkileyecek olanı için kullanılır.

Emmanuel İsa: Genç, çocuk İsa'nın tasvirleri için sanat tarihçiler tarafından kullanılan terim. İbranice '*Immanu El*'/'Tanrı bizimle' den gelmektedir. Emmanuel ismi Yeni Ahit'te İsa'ya verilmiştir. (Bk.; Matt. 1:23, İşaya 7:14'den alıntı ile.) Sanat eserlerinde İsa Emmanuel takdis eder pozisyonda genç ve sakalsız erkek olarak betimlenmiştir.

Enkolpion: Yunanca göğüs üzerinde. Göğüs üzerinde bir zincire asılarak takılan kutu maladyon, röliker.

Follis: Orijinalde Latince 'para kesesi' anlamındadır, fakat Bizans döneminde bakır sikkenin geniş ölçü birimlerinde başlangıçta 40 *nummi* değerinde kullanılmıştır.

Gigliato: Arka yüzündeki haçın sivri köşelerinde dört tane süsen çiçeği kullanımından sonra adlandırılan gümüş sikke. (eski Fransız armasındaki zambak şekli)

İlk olarak Napoli'de 1302/3 tarihinde Anjoulu II. Charles tarafından basılmıştır. Sonuç olarak; Provans'daki ardılları tarafından darp edilmiştir ve Doğu Akdeniz'de geniş miktarda kullanılıp, taklit edilmiştir.

Gramma: 1.296 gram değerini ifade eden Yunanca terim, aynı zamanda 1.137 gram Roma ağırlık birimidir.

Hagios Yunanca Hosios/kutsal kişi: Aziz.

Himation: Uzun ve dökümlü giysi.

Hagiography: Kutsal kişiler hakkında kilise görevlileri/*ekklesiastik* ya da dini içerik taşımayan seküler kişi biyografilerinde yazılan bilgiler. Özellikle aziz yaşam öykülerini veren *hagiography* Roma İmparatorluğu döneminde yaşayan Hristiyan *martirlerin* yaşam öyküleri ile gelişmiştir.

Histamenon: Terim başlangıçta tam ağırlıktaki altın *nomisma* için kullanılmıştır. II. Nikephoros tarafından yan ölçü birimi *tetarterona* alternatif olarak tanıtılmıştır.

Hodegetria: Aziz Lukas tarafından resmedildiğine inanılan Meryem ikonasına verilen sıfattır.

Hyperpyron (Latince *perperum/saf*): Başlangıçta terim standart ağırlıktaki altın sikke için kullanılmıştır. Fakat, sadece 20 1%2 ayarındaki saflığı, 1092 yılında I. Aleksios tarafından tanıtılmıştır. Genişletilerek, bu sikkeye dayandırılan para değeridir. Altın *hyperpyron*dan sonra, ayarı çok düşürüldükten sonra, 14. yüzyılın ortasında basımı bırakılmıştır. Her ne kadar ikinci versiyon ilkinin sadece yarısı değerinde olsa da, ismi yerini alan geniş gümüş sikkeye geçmiştir.

İkona: Yunanca *eikon* olan ikonanın anlamı dini içerikli bir resim olmasından çok, farklı kavramları ifade etmesidir. İkonalar dünyadaki ruhani gücü anımsatmasının

ötesinde İsa, Meryem ya da azizler ile kurulan güçlü bağı ifade eder. Hristiyan inancında, erken dönem ikonaları, insan eli tarafından yapılmadıklarına inanılmaları ve dolayısıyla mucizevî güçlere sahip olmaları ile ün yapmışlardır.

İkonoklazm: Dini tasvirlerin yıkımını kapsayan dini harekettir ve 726-787 ve 815-843 yıllarındaki resmi hükümet politikasıdır.

Karat (Yunanca *τὸ κεράτιον keration*/Latince *siliqua*): Akdeniz dünyasında keçi boynuzu tohumuna dayanan (*Ceratonia siliqua*) ağırlık ölçüsüdür. 1/1728 Roma libresi yada 0.189 gram ağırlığındadır. Roma *siliquası* ve Yunan *kerationu* ile eş anlamlı olan karat, 4.54 gram ağırlığındaki *solidusun* 1/24'ine, yani 0.189 gram birim ağırlığına tekabül eder. *Solidus* standart olarak 24 karat ağırlığında olduğu için, karatın ikinci bir anlamı ise 1/24 saf altındır. Günümüzde yaygın olarak altının saflığını ölçmek için kullanılır.

Katsion/Katzion: Buhurdan.

Khiton: Uzun kollu, sade ve yakasız gömlek. Tasvirlerde İsa ve azizlerin üzerinde görülür.

Khlamys (*ἡ χλαμύς*): Mor renkte imparatorluk pelerini. Uzun erguvan rengindeki imparatorluk pelerini olan *khlamys* (*χλαμύς* ve *χλαυνίς*) , sağ omuza fibula ile bağlanmış ve bir tablion ile süslenmiştir. Bir fibula ile sağ omuzdan bağlanan uzun bir pelerin olan *khlamys* sağ kolun özgür hareket etmesini sağlar. Antik dünyada kısa *khlamys* askerler, avcılar ve süvariler tarafından giyilmiştir. Diocletianus'un yayınladığı Price Edict/Ücret Fermanı askeri tipte, basit ve çift *khlamys*'ler olmak üzere çok çeşitli tipte pelerinlerden bahsetmektedir. 6. yüzyıldan itibaren *khlamys* askeri karakterini yitirerek, saray kostümü olarak çok önemli bir yere gelmiş ve uzun süre kullanılmıştır. Genel olarak, üzerinde tablionun yer alması sivil *khlamys*'i *paludamentum* ya da *sagion* gibi askeri pelerinlerden ayırmaktadır. Beyaz da dahil olmak üzere *khlamys* her resmi kuruma göre farklı renklerde yapılmıştır. *Khlamys*'in sıra sıra değerli taş ya da inciler

ile bezenmiş kenar süsleri vardır. Bazı önemli durumlarda boynun altından olmak üzere önden bağlanır. Altın tablion ile süslü erguvani renkli khlamys ise sadece imparatora ait bir kostümdür. Erguvan renkli khlamys imparatorun taç giyme merasiminde üzerine giydiği saray tören kostümüdür. Bu törende imparator khlamys'i divetesion'un üzerine giyer. İmparatorun ailesine mensup kişiler de kartallar ile süslenmiş khlamyler giyerler. Bu dönemde rüyalarda khlamys görmek ise çok çeşitli şekilde yorumlanmıştır; eğer khlamys yıpranmış ve kirlî ise bu rejimin sona ereceği anlamına gelir, eğer yeni ve görkemli ise mutluluğun ve yeni bir varisin doğacağını haber vermektedir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 424.; Grierson 1982, 54.)

Khristogram: İmparator Konstantinos'un rüyasında görüp, *labarumun* üzerine işlettiği ve İsa'nın adını simgeleyen monograma Khristogram (*Ιησοῦς Χριστός*; Yun. *Khrismon*) denilmektedir. Genellikle, IXP monogramı X biçiminde olmakla beraber bazen I olarak ifade edilmiş de olabilir. Khristogram ve İsa'nın monogramı İsa'nın adının çeşitli monogramatik kısaltmaları için kullanılan terimlerdir. 3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve 4. yüzyılda I. Konstantinos ve oğulları tarafından kullanılması sonucu popüler olmuştur. İki çok kullanılan tipinden birisinde; İsa'nın Yunanca ismi olan Khristos'un ilk iki harfinin birleşmesinden Khi (X) ve Rho (P) ve diğerinde ise; yıldız benzeri bir motif İesous Khristos'un ilk harfleri olan Iota (I) ve Khi (X) kısaltmalarını içermektedir. Ayrıca, çoğu kez bu her iki motife de haçın yatay bir şuası da eklenmiştir. Kısaltmaların Hristiyan dünyasındaki anlamını; Khi-Rho ve crux ansata gibi benzer motiflerin çok daha önceleri Hristiyan olmayan çevreler tarafından da kullanılmış olmalarından dolayı bir soru işareti olarak her zaman açıklamak da mümkün olmamaktadır. Bu yüzden, I. Konstantinos'un labaruma bu çeşit bir sembol koymasının gerçek anlamı kesinlik kazanmış değildir. 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Khristogram, kötülüğe karşı koruyucu bir nişan ve imparatorluk zaferinin bir işareti olarak imparatorluk zırhında kullanılmıştır. Aynı zamanda, kısa bir süre içinde de İsa'nın zaferinin işareti olarak ifade edilmiş ve bu anlamda erken 4. yüzyıl 'Passion' sarkofajlarının ve Konstantinos'un labarumunun üzerinde de yer almıştır. Bundan sonra, Kristogramın Hristiyan inancı doğrultusundaki kullanımı genişleyerek çeşitlenmiştir. Monogram çoğu kez İsa'nın zaferini ve bazen de İsa'nın kendisini sembolize etmiştir. 5.

yüzyıldan itibaren bu motifin yerini genel olarak haç motifi almıştır. Bununla beraber, kullanımını kötülüğe karşı kapılarda, dua olarak belgelerde ve mektuplarda ya da versus in texti örneği olarak da kullanılmaya devam etmiştir. Khristogramın yapılarda kullanımı ise 6. yüzyıldan sonra devam etmemiştir. (Horandner-Carr 1991, 441.)

Labarum: Büyük Konstantinos'un Khristogram ile Hristiyanlaştığı Roma sembolüdür. Yunanca *Labaron/λάβραρον*, belki de Latince defne sancağı anlamındaki *laureum/vexillum* kelimesi ya da Kelt dilindeki *Ilafar*/belagatli kelimesinden türemiştir. Üzerinde Khristogramın işlenmiş olduğu sancaktır. Labarum üzerinde Khristogram olan askeri bir semboldür. Hristiyan ikonografisinde, Büyük Konstantinos'un Khristogram ile Hristiyanlaştırdığı bir Roma imparatorluk dönemi sembolüdür. Hristiyan askeri sancağı labarumdan ilk kez Kaisareia'lı Eusebios bahsederek haç şekilli bir sembolü olduğunu belirtmiştir. Maxentios Basilikasındaki I. Konstantinos'un muazzam heykelinin ise bir labarum taşımış olduğu düşünülmektedir. (Alfoldi 1942 42; Gregory-Cutler 1991, 1167'den naklen) Daha sonraki labarum tasvirlerinde bu sancak genel olarak Khristogram ile ya da fildişi bir diptikonda tasvir edilen Honorios tarafından taşınan labarumun üzerinde olduğu üzere I. Konstantinos'un zaferini zikreden bir yazıt ile gösterilmiştir. (Gregory-Cutler, 1991, 1167.; Grierson 1982, 57.) Labarum 9. yüzyıldan sonra sıklıkla kullanılan bir asadır. (Tekin 1999, 30.)

Lejand: Sikke ya da madalyonun kenarını çevreleyen unvan ve kısaltmalar.

Loros: *Lorion* kelimesinden türeyen, uzun ve dar bir deri şerit anlamına gelen *loros* (λόρος) üzeri süslü Konsüllük kaftanıdır. Bizans döneminde vücudun çevresinde dolanan uzun mücevherli yaklaşık beş metre uzunluğunda şal biçimindedir. İmparator ve imparatoriçe tarafından giyilen lorosun üzeri değerli taşlar ile işlenmiştir. Roma dönemi giysisi olan trabea triumphalis (konsüllerin togası-zırhı) ile benzer işleve sahiptir. Loros vücudun üst kısmında çapraz bir şekilde düzenlenerek giyilmiştir; bir bölümü giyen kişinin ön kısmından aşağı doğru sarkarken, diğer kısmı da arkadan sağ omuza gelerek göğüste çapraz yapacak biçimdedir ve sol omuzda kıvrımlar oluşturur. II. Iustinianos'a ait sikkeler bu kostüm için iyi birer örnek oluştururlar. İmparator lorosu

özel törenlerde, Paskalya Yortusunda olduğu gibi, divetesionun üzerine giymiştir. VII. Konstantinos Porphyrogennitos'a göre; "loros İsa'nın zaferinin bir göstergesi olan haçı sembolize ederdi." 9. yüzyılın geç döneminde süslü bir şalın yerini başın arkasından giyilen sade bir loros almaya başlamıştır. 11. yüzyıl imparatorluk portrelerinde imparatoriçelerin giydiği loros üzerinde özel bir düzenleme yapılarak, vücudun alt kısmı üzerinde kalkın benzeri bir şekil almıştır. (Sevcenko 1991, 1251.; Grierson 1982, 57.)

Mandorla: İtalyanca badem anlamına gelen *mandorla* figürün tüm çevresini badem şeklinde bir hale ile sarıp tanrısal doğasını vurgulamak için kullanılmaktadır. (Nelson-Collins 2007, 283.)

Manus Dei: "Tanrı'nın Eli". Tasvirlerin üst kısmında bulutlar arasından çıkan Tanrı'nın Eli.

Maphorion: Meryem'in giydiği şal. Sikkelerde tasvirlerinde Meryem genellikle maphorion ve pallium giyimlidir. 4.-6. yüzyıllara ait papiruslarda bahsedilen, başı ve omuzları örten bir kıyafet olan maphorion terimine arada sırada da erkek ve kadının giydiği bir manastır mantosu olarak rastlanmaktadır. Soylu ve yüce kadının farklı kılan bir kostüm özelliği olarak maphorion sanatsal betimlemelerde Meryem ve kutsal kadınların geleneksel kıyafeti haline gelmiştir. Meryem'in maphorionu genellikle mavi, kahverengi ya da erguvan renklidir. Haç formulu ufak altın top ya da noktalar ise süslenmiştir. Meryem'in maphorion'u ile cüppesinin-esthes aynı giyim eşyası oldukları ise kesinlik kazanmamıştır. G. Hamartolos Kudüs'te dindar Museviler tarafından bulunan esthes'in I. Leon zamanında Blakhernai Kilisesinde muhafaza edildiğinden bahseder. Konstantinopolis'te düzenli olarak 2 Temmuz günü bu saygıdeğer cüppenin korunması kutlanmıştır. (Sevcenko-Kazdhan 1991, 1294.) Konstantinopolis Synaxarion'unda ise dindar Musevilerin yerini iki patrikioi ve Kudüs'ün yerini de Galilee'de bir köy almıştır. 10. yüzyılda Pseudo-Symeon Magistros Blakhernae'da korunan maphorionun 860 yılında Rusların yaptığı saldırıyı püskürtmek için bir tılsım olarak kullandığı hikâyesini anlatır. Diğer kronik versiyonlarında; Leo Gram. 241.8 ve TheophCont 827.62da olduğu gibi, maphorionun yerini ise omphorion almıştır. 14.

yüzyılda Nikephoros Kallistos Xanthopoulos Synaxarion versiyonu ile daha yakın olmasına rağmen Blakhernae'daki bu röliği kefen- entaphia spargana ve peristolia, olarak başlığı ve kuşağının bir bölümü de yanında korunuyor olmak üzere tanımlamıştır. Kolsuz bir manto olan himation Roma pallium'unun karşılığıdır. Yün ya da ketenden yapılan, dikdörtgen bir üst giyim eşyası olan pallium ya da himation tuniğin üzerine giyilir ve sol omzun üzerini kaplarken, sağ omzu serbest bırakır. Bu özel şekli ile antik bir kostüm olan himation tüm Bizans dönemi boyunca figürlerin betimlerinde görülür. Fakat geç antik dönemdekinden farklı olarak Bizans'ta günlük kullanımı kalkmıştır. İsa, Havariler ve Peygamberler de bu kostüm içerisinde betimlenmişlerdir.¹ Stola ise Roma dönemine ait bir kadın üst kıyafeti olarak Bizans'ta daha farklılaşmıştır. 7. yüzyıldan önce stola sadece kadınların üstlerine giydikleri bir giysi iken, 7. ve 8. yüzyıllarda değişen çan şekli kolları ile dalmatiadan ayırt edilemez bir forma sahip olmuştur. Stola pamuk ya da yumuşak yünden dokunmuş olmalıdır.

Mappa: Konsüllük otoritesinin bir nişanı olan *mappa* (μάππα) arenada oyunların başlaması için konsülün havaya fırlattığı beyaz bir mendildir. Konsüllere ait diptikonlarda, konsüller çoğu zaman sağ ellerinde bir mappa ve sol ellerinde bir asa taşır biçimde tasvir edilmişlerdir. İmparator 6. yüzyıldan itibaren stadyumda oyunların başlaması için bu sembolü kullanarak, konsüllük işlevini de yerine getirmiştir. Dolayısıyla, mappa imparatorluk otoritesinin bir sembolü haline gelmiştir. Phokas ve II. Konstans sikkelerinde havaya kalkmış ellerindeki mappa ile sanki atmak üzereymiş gibi tasvir edilmişlerdir. A. Alföldi'nin varsayımına göre; mappanın imparatorun elinde yer almasının nedeni, arena oyunlarının politik işleve sahip spor organizasyonlarına dönüşmüş olmasıdır. 8. yüzyıldan itibaren sikke tasvirlerinde mappa yerini akakia tasvirine bırakmıştır. (Kazdhan 1991, 1294.)

Miliaresion (Latince miliarese): Temel gümüş sikke birimi için kullanılan terim. *Solidusun* 1/12'si değerindedir. Nümismatlar tarafından genel olarak III. Leon tarafından tanıtılan kalın, geniş formdaki sikkelerden ve 8. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasındaki tipik sikkeler ile sınırlansa da, *hexagramdan* daha sonra tedavüle girmiştir.

Mitre: Piskoposların giydiği uzun başlık.

Monogram: Genellikle atfedildiği kişi ya da yerin isminin tam ya da kısaltılmış olarak iki ya da daha fazla kelimedenden oluşan bir nevi şifresini veren nitelik.

Nimbus: Kutsal kişilerin başlarının etrafındaki dairesel hale.

Nomisma: Sikke anlamındaki terim. Özellikle daha çok altın *solidus*lar için kullanılmıştır. Geç 10. yüzyılda iki farklı ölçü birimine daha ağır *histamenon* ve daha ağır *tetarteron* olarak bölünmüştür. 1092 yılından sonraki yıllarda hafif ağırlıkta sikke basımı durmuş olmasıyla birlikte daha ağır bir sikke olarak *hyperpyron* tanımlanmıştır.

Nummus (Yunanca noummion): Orijinal anlamı sikke olan Latince terim. Fakat normalde Erken Bizans döneminde daha küçük bakır sikke için 1/40 *follisin* 1/40 değer sisteminde temel olarak hizmet veren *follisin* 1%40 kullanılmıştır.

Nummi minimi: M.S. 335-498 arasında sirkülasyonda olan ve ağırlığı 0.5-1.65 arasında değişen bronz sikke birimi. Yunanca *kerma* olarak adlandırılmıştır.

Obryzum (Latince aurum/Yunanca obryzon): Saf altın değeri için teknik olarak kullanılan Latince ve Yunanca terim.

Officinae: Geç Roma ya da Bizans darphanesinin yan kolu olan işlik ya da atölye.

Orans: Yunanca kutsal anlamındaki Panagia ya da dua eden anlamında Oranta olarak tanımlanan dua eder pozisyonundaki Meryem tasviri ilk olarak Tanrı Anası-Theotokos'un ilk Hristiyanların katakomblarında görülür. Tanrıya dua eder bir yakarışı ifade eder. İkona resimlerinde figürün dua eder pozisyonda duruşuna denir. Antik dönem Doğu kültüründe yer alan bu duruşta figür ayakta ya kollarını iki yana açmış ya da avuç içleri karşılıklı gelecek şekilde dirsekten eğimli açılmıştır. Erken Hristiyanlık

döneminde bu duruş ile betimlenmiş martirler ve diyakozların kesin olarak dua etmeleri ifade edilmiştir. Daha sonra ise dua eder duruşu ile orans pozisyonu Meryem'e atfedilmiştir.

Paludamentum: Yarım daire ya da ikizkenar yamuk şeklinde olup, düz kenarları boyunca *tablion*lar yer alan imparatorluk peleridir. Roma imparatorluğu döneminden beri görülen ve Bizans İmparatorluğu döneminde de kullanımı devam eden askeri pelerindir. Genellikle, *cuirassın* üzerine giyilmiştir. (Kazdhan-Sevcenko 1991, 424.)

Pantokator İsa: Sol eli ile Kutsal kitabı taşır ve sağ eli takdis pozisyonunda biçimde kaldırırken görülen İsa'nın özel büstü için kullanılan terim.

Patrik Haçı: Çift haç kollarına sahip haç tipi.

Patina: Saf bakır ya da içinde yüksek miktarda bakır bulunan sikke, *token* ya da madalyonun yıllar içerisinde aldığı doğal renk.

Pendilia: İmparatorluk tacının her iki yanından sarkan taca bağlı küpe ucu süsleri pendilia olarak adlandırılmaktadır. (Grierson 1982, 58.) İmparatoriçelerin taçları genellikle uzun birer *pendiliaya* sahip olup, eşlerinden de taçlarında keskin bir biçimde üçgenel bir rozeti ya da tacın en üst kısmını vurgulayan dairesel süs ile ayırt edilirler.

Phidias/Pheidias (Yunanca; Φειδίας): M.Ö. 480-430 yılları arasında yaşamış ünlü Yunanlı heykeltıraş, mimar ve ressamdır. Phidias Klasik Yunan dünyasının önemli heykeltıraşları arasında en ünlüsü olarak bilinmektedir.

Porphyrogennitos: İmparatorun oğlu 'mor içinde doğmuştur'. İmparator *Porphyrada*, Büyük Saray'daki porfir odada doğmuştur. Bu nedenle babasından sonra iktidara hazırdır.

Proskynesis: Bağlılık yada selam verme davranışı, secde etme. Diz çökme ya da belde basit bir kavis ile betimlenir.

Potent Haç: Her bir kolunun sonu kapatılmış haç şekline potent haç denmektedir. (Grierson 1982, 54.)

Röliker: Hristiyan dininde İsa ve azizler gibi kutsal kişilere ait eşya ya da kemiklerinin korunması için yapılan kutu.

Quincunx: Karede beş nesnenin biri her köşede ve biri de ortada olarak düzenlenmesi.

Saflık oranı (Karışımındaki saf altın oranı): Sikkedeki kıymetli maden içeriğinin saflığının yüzdelik oranla ölçülmesidir.

Sagion (Yunanca *σαγιόν*, Latince *sagum*): Sagion, bir çok pelerin çeşidi için kullanılmıştır. Askerler tarafından ve keşişler tarafından giyilen pelerinler için de kullanılmış olan sagiondan, 12. yüzyılda Kecharitomene rahibe manastırı typikonunda manastır giysisinin genel bir terimi olarak bahsedilmiştir. (Gautier 1985, 75.1013; Kazdhan 1991, 1827'dan naklen) Yanı sıra, sagiondan süslü ve gösterişli saray elbisesi olarak 10. yüzyıl merasim töreni kitabında da; Aziz Mokios kilisesine alay yürüyüşünde, patrikioidinin kırmızı (*alethina*) *sagia*, protospatharioinin kırmızı *spekia* giydiğinden bahsetmektedir. (De cer. 99.1-3; Kazdhan 1991, s. 1828'den naklen) Sagion, khlamys'den daha kısa bir pelerindir. İmparator sagionu skaramangionun üzerine giymiştir. Muhtemelen erguvan renklidir ve altın nakışlı kenarları ve inci süslemesi vardır. Yine de, imparator II. Basileos'un Mezmurlar/Psalter'inde imparatorun pelerini, muhtemelen mavi renkli bir sagiondur. (Kazdhan 1991, 1827-28.)

Scyphate: Çoğu kez iç bükey formdaki Bizans sikkelerine yanlış olarak başvurulan terim. 19. yüzyıl bilginleri tarafından yanlışlıkla 11. ve 12. yüzyıllara ait İtalyan belgelerinde bulunan bu anlamı *scyphatus* olarak sanılmıştır.

Sebastos: Latince Augustus. Erken Bizans döneminde imparatorlar tarafından kullanılan bu ünvan, Komnenoslar Hanedanıyla birlikte imparator aile mensubu ve imparatorun yardımcılara verilmeye başlanmıştır.

Semissis: Konstantinos'un tedavüle sokmuş olduğu *solidus*un yarısı değerindeki ve ağırlığı 2.25 gram olan altın sikke birimi.

Scipio: Üzerinde bir kartal başı bulunan fildişi saltanat asasıdır.

Smf: Temelde aynı tasviri taşıyan ya da tek bir darphanenin basımına ait olduğu düşünülen sikke grubu.

Siliqua: Ayarın Latince karşılığı olan kelimedir

Solidus: Standart Bizans altın sikke birimi. Büyük Konstantinos tarafından tanıtılmış olan *solidus* 72 Roma libresine karşılık olarak basılmıştır. Yani 1 *solidus* 24 karat değerinde yada 4.55 gram ağırlığındadır.

Souppedaneum: Tasvirlerde İsa, Meryem ve azizlerin üzerinde durduğu dikdörtgen, kare ya da yuvarlak şekilli kaide.

Stamenon: 11. yüzyılın ortasında *histamenon* iç bükey olduğu için bu kısaltılmış biçime Bizans *billonu* ve 12. ve 13. yüzyıl konkav-iç bükey bakır sikkeleri için başvurulmuştur.

Stavraton (Yunanca stavros/haç): 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başlarında basılan gümüş *hyperpyron* için kullanılan terim.

Tablion: Üzeri nakışla işlenmiş bir çift dikdörtgen ya da ikiz kenar yamuk şeklinde bir pano olan *tablion* (*ταβλίον*) *khlamys* ya da bir başka sivil pelerin üzerine dik açı ile dikilmiştir. *Tablion* imparatorun tasviri ya da ince işlenmiş motifler ile

süslenmiştir. Eğer khlamys figür üzerinde genel bağlanma şekli olan sağ omuzdan bağlanmış ise, tablionun bir tanesi figürün arkasına geldiği için genel olarak sadece bir tablionu görülebilir. Eğer khlamys önden boğazın altından bağlanmış ise her bir tablion giyenin iki omzundan görülebilir. 4. yüzyılda imparatorun giydiği khlamys'in üzerinde bağlı olan tablion diz altında olmasına rağmen, 6. yüzyıldan itibaren göğüs hizasında görülmeye başlar. Geleneksel erkeğe ait saray kostümü olduğu için, kadınlar arasında sadece imparatoriçenin giymesine izin verilmiştir. Her ne kadar asker azizlerin betimlemelerinde zırhlarının üzerinde tablion ile süslenmiş bir khlamys olsa da, tablion genellikle sivil bir statünün işareti olmuştur. Seremonilerdeki geçit töreninde imparatorun tablionu da hizmetkarlar tarafından taşınmıştır. (Sevcenko 1991, 2004.; Grierson 1982, 59.)

Tetarteron: Düşük ağırlıkta nomisma. II. Nikephoros tarafından tanıtılmıştır. Bir yüzyıldan (965-1092) biraz fazla bir zaman için basılmıştır. 1092 yılından sonra bu terim, küçük ebatı ve kalın üretimi ile 11. yüzyılın ortasında altın *tetarterona* benzeyen küçük bakır sikke birimine nakledilmiştir.

Theotokos (Θεοτόκος): Theotokos, 5. yüzyıl öncesinde Hristiyan Kilisesinde yaygın biçimde kullanılan Meryem ünvanıdır. Tanrı Doğuran anlamındaki unvan; Tanrı olan adamı değil Tanrı'yı doğurmuştur. İsa'nın annesi Meryem'in unvanı olan Theotokos (Θεοτόκος) özellikle Ortodoks kilisesi tarafından kullanılmıştır. Erken Hristiyan Kilise Babalarının birçoğu tarafından Meryem için en azından M.S. 3. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. Terimin yazılı belgede ilk kullanımı M.S. 230 yılında Origen tarafından olmuştur. Aleksandria'lı Dionysios ise terimi 250 yılı civarında Samosata'lı Pavlos'a yazdığı mektubunda yer almıştır. Diğer örnekler ise; İskenderiye'li Athanasios 330 yılında, Teolog Gregorios 370 yılında, Ioannes Khrysostomos 400 yılında Theotokos terimini kullanmışlardır. Theodoret ise apostolik gelenekte 436 yılında Meryem'den Theotokos ünvanını kullanarak bahsetmiştir.

Threnos: Ağıt manasındaki Yunanca *‘θρήνος’* kelimesi anadilde yazılan şiirler anlamına gelmektedir. Türklerin eline geçen Bizans’ın başına gelen acı için yas tutma ve geçmişte kalmış zaferlerin ağıtı için yazılan politik şiirlerdir.

Tip: Sikkenin her bir yüzündeki ana motif. Geniş anlamda benzer motif ile düzenlenmiş sikkeler sınıfı.

Token: Bu terim sikkenin yasal değeri madeni değerinden daha yüksek olan itibarlı durumuna işaret eder.

Tournesion (İtalyanca *tornese*): Düşük sınıf *billon* sikkesi ve bazen bakır, çeşitli birimlerde Palaeologoslar döneminde *denier tournois* olarak biçimlendirilmiştir.

Trachy: 11. yüzyıl ve 14. yüzyıllar arasında basılan konkav/içbükey sikkeler için kullanılan Yunanca terim. Özellikle bunlar elektron, *billon* ya da bakır sikkelerdir. Kelimenin anlamı aslında pürüzlü ya da bu durumda ‘düz olmayan’, konkav anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda *scyphate* kelimesine bakınız.

Tremissis: I. Theodosios (379-95) tarafından tedavüle sokulan 1.52 gram ağırlığında ve *solidusun* 1/3’i değerindeki altın sikke birimi. Aynı zamanda Batı dünyasının erken Ortaçağ’daki temel altın sikke birimidir.

Trikephalon: İsim genellikle *hyperpyronun* üçte biri için kullanılmıştır. 12. yüzyıl ve sonrası düzenli olarak erken basımda tüm üç baş –bunlar imparator, Meryem ve İsa’dır, İsa Meryem’in taşıdığı bir madalyon formundadır-, vardır.

Trikephala: Bu terim genellikle *hyperpyronun* 1/3 değerinde olan sikke birimi için kullanılmıştır. Özellikle 12. yüzyıl sonrasında düzenli olarak basılmıştır. Kelime anlamı üç başlık koyucudur. Bu tip sikkeler imparator, İsa ve Meryem’in tasvirini taşırlar. Ayrıca madalyon formunda yapılmışlardır.

Triodion (τριώδιον): Liturjik ilahi kitabındaki üç uzun şiir olarak Lenten/büyük perhiz vakti ve Easter/Paskalya Yortusu siklusu için yapılan ayinlerdeki çeşitli bölümleri içerir. 7. ve 8. yüzyıla tarihlenen en eski Filistin manastırına ait triodion, Konstantinopolis'teki Stoudious manastırı ve Güney İtalya rahipleri tarafından sonraki üç yüzyıl içerisinde derlenen ilahiler ile zenginleştirilmiştir. (Taft 1991, 2118-19.)

Troparion (τροπάριον): Bizans ilahilerinin en erken ve basit biçimde yazılmış olanı, *troparion* içeriğine göre sınıflandırılmıştır. (Jeffreys 1991, 2124.)

KULLANILAN KISALTMALAR

Æ	Bakır ya da bronz
ASCSA	American School of Classical Studies at Athens
bill.	billon
BM	British Museum, London
BN	Bibliothèque Nationale (Cabinet des Médailles), Paris
DOC	Dumbarton Oaks Catalogues
DOP	Dumbarton Oaks Papers
DOS	Dumbarton Oaks Studies
G.	G. Goadcre, A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire, London, 1971.
H.	M. F. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, DOS 12, Washington D.C., 1969.
LPC	S. Bendall-P. J. Donald, Later Palaeologan Coinage, London, 1979.
NC	The Numismatic Circular
NNM	Numismatic Notes and Monographs
ODB	A. M. Talbot - A. Kazdhan eds., The Oxford Dictionary of Byzantium 3Vols. New York, 1991.
OLBA	Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi, KAAM Yayınları
R.	R. Ratto, Monnaies byzantines, Amsterdam, 1959.
RN	Revue Numismatique
RNS	Royal Numismatic Society
S., Sabatier	S. Sabatier, Description générale des monnaies byzantines Austria, 1955.
Sear	D. R. Sear, Byzantine Coins and their values, London, 2006.
W., Wroth	W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, 2 Vols., Chicago, 1966.

KAYNAKÇA

ALCHERMES, 1997

J. D. Alchermes, "226. Enkolpion with Standing Virgin", H. C. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*, (New York, 1997), 332-333.

ARSLAN, 1992

M. Arslan, *Roman Coins*, Museum of Anatolian Civilizations, Ankara, 1992.

ASHTON, 1996

R. Ashton ed., *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, *RNS*, Special Publication, No. 29, London, 1996.

ATLAN, 1976

S. Atlan, *1947–1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Ankara, 1976.

BAKALOVA, 2004

E. Bakalova, "212. Icon with the Virgin Blachernitissa", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 352-353.

BANK, 1978

A. Bank, *Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums*, New York, 1978.

BALDWIN'S AUCTIONS, 1995

Baldwin's Auctions, Auction Number 5, 11 October 1995, *Byzantine Gold Coins from the P. J. Donald Collection*, London, 1995.

- BARBER, 1993** C. Barber, "From Transformation to Desire: Art and Worship after Byzantine Iconoclasm", *The Art Bulletin*, Vol. 75, No.1, (New York, 1993), 7-16.
- BARBER, 1995** C. Barber, "From Image into Art: Art after Byzantine Iconoclasm", *Gesta*, Vol. 34, No.1, (New York, 1995), 5-10.
- BASKICI, 2009** M. M. Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara, 2009.
- BATES, 1971** G. E. Bates, *Archaeological Exploration of Sardis Byzantine Coins*, Cambridge 1971.
- BATESON-CAMPBELL, 1998** J. D. Bateson, I. G. Campbell, *Byzantine and Early Medieval Western European Coins in the Hunter Coin Cabinet*, University of Glasgow, London, 1998.
- BAYET, 2009** C. Bayet, *Byzantine Art*, New York, 2009.
- BEARBEITET-SPECKER, 1982** W. H. Von Bearbeitet, L. Specker, *Katalog Der Byzantinischen Muenzen*, St. Galen, 1982.
- BECKER, 1996** U. Becker, *The Element Encyclopedia of Symbols* Shaftesbury, Dorset, 1996.

- BELLINGER, 1956** A. R. Bellinger, "The Coins and Byzantine Imperial Policy", *Speculum*, Vol. 31, no.1, (Cambridge, 1956), 70-81.
- BELLINGER, 1966** A. R. Bellinger, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Anastasius I to Maurice 491-602, Volume One, Washington D.C., 1966.
- BENDALL-DONALD, 1974** S. Bendall, P. J. Donald, The Billon Trachea of Michael VIII Palaeologos 1258-1281, London, 1974.
- BENDALL-DONALD, 1979** S. Bendall, P. J. Donald, The Later Palaeologan Coinage, London, 1979.
- BENDALL, 2005** S. Bendall, "A Note on the Palaeologan Hyperpyra, A.D. 1320-1325", *NC*, Volume CXIII, Number 1, (London, 2005), 5-10.
- BENDALL, 2005** S. Bendall, "A Note on the Hyperpera Depicting Andronicus III, Anna of Savoy and John V", *NC*, Volume CXIII, Number 3, (London, 2005), 175-177.
- BENDALL, 2005** S. Bendall, "A Comment on the Coinage of John-Comnenus-Ducas (1237-1244) in

the Light of a New Discovery", *NC*, Volume CXIII, Number 5, (London, 2005), 312-314.

BENDALL, 2005

S. Bendall, "An Unpublished Tetarteron and a Hoard of Coins of Isaac Conenus of Cyprus (A.D. 1184-1191)", *NC*, Volume CXIII, Number 6, (London, 2005), 371-375.

BERTELE, 1978

T. Bertele, *Numismatique Byzantine*, Wetteren, 1978.

BLES, 1925

M. A. de Bles, *How to Distinguish the Saints in Art by Their Costumes, Symbols and Attributes*, New York, 1925.

BOAS, 1999

A. J. Boas, *Crusader Archaeology, The Material Culture of the Latin East*, London, 1999.

BOLMAN, 2005

E. F., Bolman, "The enigmatic Coptic Galaktotrophousa and the cult of the Virgin Mary in Egypt", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), s. 13-22.

BONFIOLI, 1984

M. Bonfioli, *Monete 'bizantine' nelle raccolte numismatiche del Museo civico di sie De Luca*, Roma, 1984.

- BORDEA-POPEEA, 2004** G. P. Bordea, A. Popeea, R. Ocheșeanu, *Monnaies Byzantines Du Musée de Constanta (Roumanie), Moneta*, Wetteren 2004.
- BRECKENRIDGE, 1959** J. D. Breckenridge, *The Numismatic Iconography of Justinian II (685-695-705-711 A.D.)*, *NNM*, Number 144, New York, 1959.
- BRECKENRIDGE, 1972** J. D. Breckenridge, "The Iconoclast' Image of Christ", *Gesta*, Vol. 11, No. 2, (New York, 1972), 3-8.
- BRECKENRIDGE, 1980-1981** J. D. Breckenridge, "Christ on the Lyre-Backed Throne", *DOP*, Vol. 34, (Washington D.C., 1980-1981), 247-260.
- BROOKS, 2006** S. T. Brooks ed., *Byzantium: Faith and Power (1261-1557) Perspectives on Late Byzantine Art and Culture*, New York, 2006.
- BRUBAKER-HALDON, 2001** L. Brubaker, J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680-850): The Sources*, Aldershot, 2001.
- BRUHN, 1993** J. A. Bruhn, *Coins and Costume in Late Antiquity*, Washington D.C 1993.

- BUCHSEL, 1998** M. Bucshel, "Das Christusportrat am Scheideweg des Okonoklitenstreits im 8. und 9. Jahrhundert", *Marburger Jahrbuch Kunstwissenschaft*, 25, (Marburg, 1998), 7-52.
- BUCKTON, 1994** D. Buckton ed., *Byzantium Treasures of Byzantine Art and Culture*, London, 1994.
- BUCKTON, 1994** D. Buckton, "200 Gold and enamel pendent reliquary", David Buckton (ed.), *Byzantium: Treasures of Byzantine Art and Culture*, (London, 1994), 185-6.
- BUCKTON, 1994** D. Buckton, "201(a) Sts George and Theodore", D. Buckton (ed.), *Byzantium: Treasures of Byzantine Art and Culture*, (London, 1994), 186.
- BUCKTON, 2001** D. Buckton "The mass-produced Byzantine Saint", S. Hackel (ed.), *The Byzantine Saint*, (New York, 2001), 187-89.
- CAMBER, 1981** R. Camber, "A Hoard of Terracotta Amulets from the Holy Land", *Actes Du XV Congres International D'Etudes Byzantines, II-A*, (Athenes, 1981), 99-106.

- CARLTON, 1996** R. S. Carlton, *The International Encyclopedic Dictionary of Numismatics*, Ioala, 1996.
- CARR, 1982** A. W. Carr, "Gospel Frontispieces from the Comnenian Period", *Gesta*, Vol. 21, No.1, (New York, 1982), 3-20.
- CARR, 2002** A. W. Carr, "Icons and The Object of Pilgrimage In Middle Byzantine Constantinople", *DOP*, Vol. 56, (Washington D.C., 2002), 75-92.
- CARR, 2004** A. W. Carr, "77. Frontispiece to the Hamilton Psalter", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 153.
- CARR, 2004** A. W. Carr, "215. Icon with the Virgin Galaktotrophousa", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 356-357.
- CARR, 2005** A. W. Carr, "Thoughts on Mary East and West", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 277-292.
- CASSON, 1928** S. Casson, "A Byzantine Steatite Relief", *The Burlington Magazine for*

- Connoisseurs*, Vol. 52, No. 229, (London, 1928), 88-93.
- CASSON, 1935** S. Casson, "A Byzantine Master", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 66, No. 385, (London, 1935), 184-187.
- CHATZIDAKIS-WALTERS, 1967** M. Chatzidakis, G. Walters, "An Encaustic Icon of Christ at Sinai", *The Art Bulletin*, Vol 49, No. 3, (New York, 1967), 197-208.
- CHOWN, 1994** J. Chown, *A History of Money*, London, 1994.
- CIPPOLA, 1956** C. M. Cippola, *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World, Fifth to Seventeenth Century*, New Jersey, 1956.
- CIRLOT, 1983** J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London, 1983.
- CORMACK-MIHALARIAS, 1984** R. Cormack, S. Mihalarias, "A Crusader Painting of St George: 'maniera greca or lingua franca?'"', *The Burlington Magazine*, Vol. 126, No. 972, (London, 1984), 132-141.

- CORMACK, 2000** R. Cormack, *Byzantine Art*, London, 2000.
- CORMACK, 2007** R. Cormack, *Icons*, London, 2007.
- CORMACK-VASSILAKI, 2008** R. Cormack-M. Vassilaki (eds.), *Byzantium 330-1453*, London, 2008.
- CORRIE, 1996** R. W. Corrie, "Coppo di Marcovaldo's Madonna del bordone and the Meaning of the Bare-Legged Christ Child in Siena and the East", *Gesta*, Vol. 35, No. 1, (New York, 1996), 43-65.
- COTSONIS, 1994** J. Cotsonis, "The Virgin with the 'Tongues of Fire on Byzantine Lead Seals", *DOP*, Vol. 48, (Washington D.C., 1994), 221-227.
- COTSONIS, 2002** J. Cotsonis, "The Virgin and Justinian on Seals of the 'Ekklesiokdikoi' of Hagia Sophia", *DOP*, Vol. 56, (Washington D.C., 2002), 41-55.
- CÖMERT, 1999** B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, 1999.
- CRIBB-COOK 1990** J. Cribb, B. Cook, I. Carradice, *The Coin Atlas, The World of Coinage from Its Origins to the Present Day*, New York, 1990.

- CUTLER, 1975** A. Cutler, *Transfigurations: Studies in the Dynamics of Byzantine Iconography*, Pennsylvania, 1975.
- CUTLER, 1983** A. Cutler, "The Dumbarton Oaks Psalter and New Testament. The Iconography of the Moscow Leaf", *DOP*, Vol. 37, (Washington D.C., 1983), 35-46.
- DAGRON, 1991** G. Dagron, "Holy Images and Likeness", *DOP*, Vol. 45, (Washington D.C., 1991), 23-33.
- DANDRIDGE-EVANS** P. Dandridge, H. C. Evans, "128. Icon with the Virgin Eleousa", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 217-218.
- DAVIDSON, 1952** G. R. Davidson, "The Minor Objects", *Corinth*, Volume XII, New Jersey, 1952.
- DAY, 2002** J. Day, "A Note on Monetary Mechanisms, East and West", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium*, Vol. 3, Part 5, (Washington D.C., 2002), 967-972.
- DEMİRKENT, 1992** I. Demirkent, *Mikhail Psellos'un Kronographia'sı*, Ankara, 1992.

- DEMİR KENT, 2001** I. Demirkent, Ioannes Kinnamos'un *Historia'sı* (1118-1176), Ankara, 2001.
- DEMİR KENT, 2004** I. Demirkent (çev.), Niketas Khoniates *Historia'sı* (1195-1206), İstanbul, 2004.
- DEMİR KENT, 2006** I. Demirkent (çev.), Niketas Khoniates *Historia'sı* (1180-1195), İstanbul, 2006.
- DEMİR KENT, 2007** I. Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler, İstanbul, 2007.
- DEMİR KENT, 2005** I. Demirkent, Bizans Tarihi Yazıları, İstanbul, 2005.
- DOERING, 1967** D. R. Doering, *The Standart Catalogue of Byzantine Coin Values for 383 AD to 1503 AD*, California, 1967.
- DRANDAKI, 2004** A. Drandaki, "64. Handle of a Standing Censer (Katzion)", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 128.
- DODD, 1987** E. C. Dodd, "Three Early Byzantine Silver Crosses", *DOP*, Vol. 41, (Washington D.C., 1987), 165-179.

DOTY, 1982

R. G. Doty, *The Macmillan Encyclopedic Dictionary of Numismatics*, New York, 1982.

DURAND, 1992

J. Durand, *Byzance: l'art byzantin dans les collections publiques françaises*, Paris, 1992.

EASTMOND, 1994

A. Eastmond, "An International Error? Imperial Art and 'Mis'-Interpretation under Andronikos I Komnenos", *The Art Bulletin*, Vol. 76, No. 3, (New York, 1994), 502-510.

EFFENBERGER-SEVERIN, 1992

A. Effenberger, H. G. Severin, *Das Museum Für Spatantike und Byzantinische Kunst*, 1992, Staatliche Museen Zu Berlin.

ENTWISTLE, 2002

C. Entwistle, "Byzantine Weights", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, (Washington D.C., 2002), 611-614.

ETZEOGLOU, 2005

R. Etzeoglou, "The Cult of the Virgin Zoodochos Pege at Mistra", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 239-250.

- EVANS, 1997** H. C. Evans ed., *The Glory of Byzantium*, New York, 1997.
- EVANS, 1997** H. C. Evans, "234. Medallions from an Icon Frame", H. C. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*, (New York, 1997), 346.
- EVANS, 2001** H. C. Evans, *The Arts of Byzantium*, New York, 2001.
- EVANS, 2004** H. C. Evans ed., *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, New York, 2004.
- EVANS, 2004** H. C. Evans, "Icon with the Virgin Glykophilousa", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 350.
- FOSSIER, 1997** R. Fossier ed., *The Cambridge Illustrated History of The Middle Ages II 950-1250*, Cambridge, 1997.
- FRAZER, 1973** M. E. Frazer, "Church Doors and the Gates of Paradise: Byzantine Bronze Doors in Italy", *DOP*, Vol. 27, (Washington D.C., 1973), 145-162.
- FREEMAN&SEAR, 2006** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 13, August 25, 2006, Los Angeles, 2006.

- FREEMAN&SEAR, 2006** Freeman&Sear, Fixed Price List 11, Spring/Summer 2006, Los Angeles, 2006.
- FREEMAN&SEAR, 2007** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 14, June 21, 2007, Los Angeles, 2007.
- FREEMAN&SEAR, 2007** Freeman&Sear, Fixed Price List 12, Winter 2007, Los Angeles, 2007.
- FREEMAN&SEAR, 2008** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 15, June 27, 2008, Los Angeles, 2008.
- FREEMAN&SEAR, 2008** Freeman&Sear, Fixed Price List 13, Winter 2008, Los Angeles, 2008.
- FREEMAN&SEAR, 2008/2009** Freeman&Sear, Fixed Price List 14, Winter 2008, Los Angeles, 2008.
- FREEMAN&SEAR, 2009** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 16, June 5, 2009, Los Angeles, 2009.
- FREEMAN&SEAR, 2009** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 17, December 15, 2009, Los Angeles, 2009.
- FREEMAN&SEAR, 2010** Freeman&Sear, Manhattan Sale 1, January 5, 2010, Los Angeles, 2010.
- FRINTA, 1981** M. S. Frinta, "Raised Gilded Adornment of the Cypriot Icons, and the Occurrence of the Technique in the West", *Gesta*,

- Vol. 20, No. 2, (New York, 1981), 333-347.
- GALAVARIS, 1959** G. P. Galavaris, "The Mother of God, Stabbed with a Knife", *DOP*, Vol 13, (Washington D.C., 1959), 229-233.
- GEMINI, 2007** Gemini, Auction III, Ancient and World Coins, January 9, 2007, New York, 2007.
- GEMINI, 2008** Gemini, Auction IV, Ancient and World Coins, January 8, 2008, New York, 2008.
- GEORGANTELI-COOK, 2006** E. Georganteli-B. Cook, *Encounters Travel and Money in the Byzantine World*, London, 2006.
- GLENDINING'S LONDON, 1990** M. Direc. D. Fearon, *Glendining's London, Byzantine Coins from the R. N. Bridge Collection, Wednesday 7 March 1990 at 10.30 am, Auction, London, 1990.*
- GOLOMSHTOK, 1937** E. Golomshtok, "A Collection of Byzantine Enamels", *Parnassus*, Vol. 9, No. 2, (San Francisco, 1937), 28-29.
- GOODACRE, 1971** H. Goodacre, *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, London, 1971.

- GREGORY, 1991** T. E. Gregory, "Helena", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 909.
- GREGORY-CUTLER, 1991** T. E. Gregory-A. Cutler, "Labarum", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 1167.
- GRIERSON, 1966** P. Grierson, *Bibliographie Numismatique*, Bruxelles, 1966.
- GRIERSON, 1968** P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Phocas to Theodosius III, 602-717*, Vol. Two; Part 1-2, Washington D.C., 1968.
- GRIERSON, 1973** P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Leo III to Nicephorus III, 717-1081*, Vol. Three; Part 1-2, Washington D.C., 1973.
- GRIERSON, 1975** P. Grierson, *Numismatics*, London, 1975.
- GRIERSON, 1982** P. Grierson, *Byzantine Coins*, California, 1982.
- GRIERSON, 1990** P. Grierson, *Byzantine Coinage In Its International Setting*, Cambridge, 1990.
- GRIERSON, 1991** P. Grierson, "Byzantine Coins", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 478-9.

GRIERSON-MAYS, 1992

P. Grierson, M. Mays, Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius, Washington D.C., 1992.

GRIERSON, 1999

P. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Michael VIII to Constantine XI 1258-1453, Volume 5, Washington D.C., 1999.

HADJICHRISTODOULOU, 2002

C. Hadjichristodoulou, D. Marianthefs, The Church of Our Lady of Asinou, Nicosia, 2002.

HACKEL, 2001

S. Hackel ed., The Byzantine Saint, New York, 2001.

HACKENS, 1984

T. Hackens, et la., Le Monnayage Byzantine. Emission-Usage-Message, Louvain-la-Neuve, 1984.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12A. Gold Hypepryron of Michael VIII Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 38.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12B. Gold Hypepyron of Andronikos II Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 38.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12C. Silver Basilikon of Andronikos II and Michael IX Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 38.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12D. Silver Stavraton of John V Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 38.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12E. Silver Half-Stavraton of Manuel II Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 38.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12F. Silver Stavraton of John VIII Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 39.

HALLMAN, 2004

R. Hallman, "12G. Silver Half-Stavraton of Constantine XI Dragases", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 39.

- HALLMAN, 2004** R. Hallman, "12N. Silver Asper of John II Komnenos of Trebizond", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 41.
- HALLMAN, 2004** R. Hallman, "256D. Silver Asper of Manuel I Komnenos of Trebizond", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 458.
- HALLMAN, 2004** R. Hallman, "256E. Silver Asper of Theodora Komnena of Trebizond", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 458.
- HALLMAN, 2004** R. Hallman, "256F. Silver Asper of Alexios II Komnenos of Trebizond", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 458.
- HALLMAN, 2004** R. Hallman, "256G. Silver Asper of Aleksios III Komnenos of Trebizond", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 458.
- HAUSTEIN-BARTSCH, 2009** E. Haustein-Bartsch, *Icons*, Los Angeles, 2009.
- HELIOS NUMISMATIK, 2008** Helios Numismatik, *Münzen and Antike Kunst*, Auktion 1, 17-18 April 2008, München, 2008.

- HELIOS NUMISMATIK, 2008** Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 2, (25-26 November 2008), München, 2008.
- HELIOS NUMISMATIK, 2009** Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 3, (29-30 April 2009), München, 2009.
- Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 4, (14 October, 2009), München, 2009.
- HENDY, 1969** M. F. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, Washington D.C., 1969.
- HENDY, 1985** M. F. Hendy, Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450, Cambridge, 1985.
- HENDY, 1989** M. F. Hendy, The Economy, Fiscal Administration and Coinage of Byzantium, Northampton, 1989.
- HENDY, 1999** M. F. Hendy, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Aleksius I to Michael VIII 1081-1261,

Vol. Four, Part 1-2, Washington D.C., 1999.

HILL, 2003

B. Hill, Bizans İmparatorluk Kadınları İktidar, Himaye ve İdeoloji, E. G. Tut çev., İstanbul, 2003.

HORANDNER-CARR, 1991

W. Horandner-A. W. Carr, "Christogram", *ODB*, Vol 1, (New York, 1991), 441.

HUSSEY, 1967

J. M. Hussey ed., The Cambridge Medieval History, Volume IV, The Byzantine Empire, Part II, Government, Church and Civilisation, London, 1967.

HUTTER, 1988

I. Hutter, Early Christian and Byzantine, London, 1998.

İPLİKÇİOĞLU, 1997

B. İplikçiöğlu, Eski Batı Tarihi I, Ankara, 1997.

IRELAND, 2000

S. Ireland, Greek, Roman, and Byzantine Coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia), Turkey, London, 2000.

IRMSCHER-CARR, 1991

J. Irmischer-A.W. Carr, "Peter", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1636-37.

- IŞILTAN, 1995 (çev.)** F. İşıltan, *Niketas Khoniates Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara, 1995.
- IVES, 1954** H. E. Ives, *The Venetian Gold Ducat and Its Imitations*, P. Grierson (ed.), New York, 1954.
- JACOB, 1959** K. A. Jacob, *Coins and Christianity*, London, 1959.
- JEFFREYS, 1991** E. M. Jeffreys, "Threnos", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2081-2.
- JEFFREYS, 1991** E. M. Jeffreys, "Troparion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2124.
- JENSEN, 2005** R.-M. Jensen, *Face to Face Portraits of the Divine in Early Christianity*, Minneapolis, 2005.
- JUNGE, 1984** E. Junge, *Word Coin Encyclopedia*, New York, 1984.
- KALAVREZOU, 1990** I. Kalavrezou, "Images of the Mother: When the Virgin Mary Became 'Meter Theou'", *DOP*, Vol. 44, (Washington D.C., 1990), 165-172.
- KALAVREZOU, 2004** I. Kalavrezou, "Helping Hands for the Empire: Imperial Ceremonies and the

Cult of Relics at the Byzantine Court",
H. Maguire (ed.), *Byzantine Court
Culture*, (Washington D.C., 2004), 53-79.

KANTOROWICZ, 1960

E. H. Kantorowicz, "On the Golden
Marriage Belt and Marriage Rings of the
Dumbarton Oaks Collection", *DOP*, Vol.
44, (Washington DC., 1960), 1-16.

KARAKAYA, 2007

N. Karakaya, "Derme (Myra) Aziz
Nikolaos Kilisesi Kazısında Bulunan
'Theotokos Hodegetria' Tasviri", *OLBA*
XV, Mersin, 2007.

KATSARELIAS, 1997

D. Katsarelias, "116. Enkolpion
Reliquary of Saint Demetrios", H. C.
Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*,
(New York, 1997), 167-68.

KATSARELIAS, 1997

D. Katsarelias, "132. Cameo with Saint
George and Saint Demetrios Blessed by
Christ", H. C. Evans (ed.), *The Glory of
Byzantium*, (New York, 1997), 178.

KAZHDAN-EPSTEIN, 1985

A. P. Kazhdan, A.W. Epstein, *Change in
Byzantine Culture in the Eleventh and
Twelfth Centuries*, California, 1985.

KAZDHAN, 1991

A. Kazhdan, "Akakia", *ODB*, Vol. 1,
(New York, 1991), 42.

- KAZDHAN-ŠEVČENKO, 1991** A. Kazdhan-N. P. Ševčenko, "Chlamys" *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 424.
- KAZDHAN-ŠEVČENKO, 1991** A. Kazdhan-N. P. Ševčenko, "Demetrios of Thessalonike", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 605-6.
- KAZDHAN-ŠEVČENKO, 1991** A. Kazdhan, N. P. Ševčenko, "George", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 834-5.
- KAZDHAN, 1991** A. Kazdhan, "Mappa", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 1294.
- KAZDHAN-ŠEVČENKO, 1991** A. Kazdhan-N. P. Ševčenko, "Michael", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 1360-61.
- KAZDHAN, 1991** A. Kazdhan, "Military Saints", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1374.
- KAZDHAN, 1991** A. Kazdhan, "Sagion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1828.
- KAZDHAN, 1991** A. Kazdhan, "Sphaira", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1936.
- KAZDHAN-ŠEVČENKO, 1991** A. Kazdhan-N. P. Ševčenko, "Theodore Stratelates", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2047.
- KENT, 1973** J. P.C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow, *Die Römische Münze*, Münih, 1973.

- KIRIN, 2005** A. Kirin, *Sacred Art, Secular Context, Kanada, 2005.*
- KLEINER, 1978** F. S. Kleiner prepared by, "Mediaeval and Modern Coins in the Athenian Agora, 'Byzantine Coins'", *Excavations of the Athenian Agora, Picture Book, No. 18, ASCSA, (New Jersey, 1978), 8-16.*
- KONDAKOV, 2008** N. P. Kondakov, *Icons, New York, 2008.*
- LAIYOU, 2001** A. E. Laiou, "Use and Circulation of Coins in the Despotate of Epiros", *DOP, Vol. 55, (Washington D.C., 2001), 207-215.*
- LAIYOU, 2002** A. E. Laiou, "Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium, Vol 2, Part 4, (Washington D.C., 2002), 697-770.*
- LASAREFF, 1938** V. Lasareff, "Studies in the Iconography of the Virgin", *The Art Bulletin, Vol. 20, No. 1, (New York, 1938), 26-65.*
- LAWTON, 1995** C. L. Lawton ed., *Bearers of Meaning; The Ottilia Buerger Collection of Ancient and Byzantine Coins at Lawrence University, Wisconsin, 1995.*

- LIANTA, 2005** E. Lianta, "A Forgotten Find of Byzantine Billon Trachea of the Twelfth and Thirteenth Centuries", *NC*, Volume CXIII, Number 6, (London, 2005), 375-377.
- LIANTA, 2009** E. Lianta, *Late Byzantine Coins 1204-1453 in the Ashmolean Museum* University of Oxford, London, 2009.
- LHOTKA, 1989** J. F. Lhotka, *Introduction to East Roman (Byzantine Coinage)*, Long Island, 1989.
- LONGHURST, 1924** M. H. Longhurst, "Two Byzantine Ivory Reliefs at South Kensington", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 44, No. 254, (London, 1924), 251-256.
- LONGUET, 1961** H. Longuet, *Introduction a la numismatique byzantine*, London, 1961.
- LOWDEN, 2003** J. Lowden, *Early Christian and Byzantine Art*, London, 2003.
- MAGUIRE, 2004** H. Maguire, *Byzantine Court Culture from 829-1204*, Washington D.C., 2004.

- MALTER, 1968** J. L. Malter, *Byzantine Numismatic Bibliography 1950-1965*, Chicago, 1968.
- MANGO, 2002** C. Mango ed., *The Oxford History of Byzantium*, London, 2002.
- MANGO, 2008** C. Mango, *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, G. Ç. Güven (çev.), İstanbul, 2008.
- MATHEWS, 1981** J. T. Mathews, "The Changing Interpretation of the Dome Pantokrator", *Actes Du XV Congres International D'Etudes Byzantines, II-A*, (Athenes, 1981), 419-426.
- MATHEWS, 1998** T. F. Mathews, *Byzantium; from Antiquity to the Renaissance*, New York, 1998.
- MATHEWS-MULLER, 2005** T. F. Mathews-N. Muller, "Isis and Mary in early icons", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 3-12.
- MATSCHKE, 2002** K. P., "Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium*, Vol 2, Part 4, (Washington D.C., 2002), 771-805.

- McCORMICK, 1991** M. McCormick, "De Ceremoniis", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 595.
- McCORMICK, 1991** M. McCormick, "Crown", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 554-55.
- METCALF, 1976** D. M. Metcalf, *The Copper Coinage of Thessalonica Under Justinian I*, Wien, 1976.
- METCALF, 1966** D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans 820–1355*, Institute for Balkan Studies, Chicago, 1966.
- METCALF, 1969** D. M. Metcalf, *The Origins of the Anastasian Currency Reform*, Amsterdam, 1969.
- METCALF, 1996** D. M. Metcalf, *The Silver Coinage of Cyprus, 1285–1382*, Nicosia, 1996.
- METCALF, 2003** D. M. Metcalf, *Coinage as Evidence for the Changing Prosperity of Cyprus in Byzantine and Medieval Times*, Nicosia, 2003.
- MILYAEVA, 2000** L. Milyaeva, "The Icon of Saint George, with Scenes from His Life, from the Town of Mariupol", O. Z. Pevny (ed.), *Perceptions of Byzantium and Its*

Neighbours (843-1261), (New York, 2000), 102-117.

MIRZOYAN, 2000

A. S. Mirzoyan, "B105 Fragments of revetment for icon with Archangel Michael", Y. Piatnisky (ed.), *Sinai, Byzantium*, (London, 2000), 128-129.

MOREY, 1944

C. R. Morey, "The Mosaics of Hagia Sophia", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol. 2, No. 7, (New York, 1944), 201-210.

MORRISON, 2001

C. Morrison, "Coin Usage and Exchange Rates in Badoer's Libro dei Conti", *DOP*, Vol. 55, (Washington D.C., 2001), 217-245.

MORRISON, 2002

C. Morrison, "Byzantine Money: Its Production and Circulation", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium*, Vol. 3, Part 5, (Washington D.C., 2002), 967-972.

MORRISON, 2002

C. Morrison, "Coinage and Money in Byzantine Typika", *DOP*, Vol. 56, (Washington D.C., 2002), 263-275.

MOSSER, 1935

S. Mosser, *A Bibliography of Byzantine Coin Hoards, Numismatic Notes and*

- Monographs, No. 67, *ANS*, New York, 1935.
- NELSON-COLLINS, 2007** R. S. Nelson-K. M. Collins eds., *Holy Image Hallowed Ground Icons from Sinai*, Los Angeles, 2007.
- NERSESSIAN, 1960** S. der Nersessian, "Two Images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection", *DOP*, Vol. 14, (Washington D.C., 1960), 69-86.
- NESBITT, 1975** J. W. Nesbitt, "The Office of the Oikistikos: Five Seals in the Dumbarton Oaks Collection", *DOP*, Vol. 29, (Washington D.C., 1975), 341-344.
- NESBITT, 1983** J. W. Nesbitt, "Byzantine Lead Seals from Aphrodisias", *DOP*, Vol. 37, (Washington D.C., 1983), 159-164.
- NESBITT-OIKONIMIDES, 1991** J. Nesbitt, N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol 1, Italy, North of Balkans, North of the Black Sea*, Washington D.C. 1991.
- NESBITT-OIKONIMIDES, 1994** J. Nesbitt , N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. 2, South*

of the Balkans, the Islands, South of Asia
Minor, Washington D.C. 1994.

NESBITT-OIKONIMIDES, 1994

J. Nesbitt , N. Oikonomides, E. McGeer,
Catalogue of Byzantine Seals at
Dumbarton Oaks and in the Fogg
Museum of Art, Vol. 4, The East,
Washington D.C. 2001.

NESBITT, 2004

J. Nesbitt, "7C Lead Seal of Irene
Komnene Doukaina Palaiologina, Wife of
Andronikos II", H. C. Evans (ed.),
Byzantium: Faith and Power, (New York,
2004), 32.

NESBITT, 2004

J. Nesbitt, "7E. Lead Seal of Anna
Palaiologina (Anna of Savoy), Wife of
Andronikos III", H. C. Evans (ed.),
Byzantium: Faith and Power, (New York,
2004), 32.

NICOL-BENDALL, 1977

D. Nicol, S. Bendall, "Anna of Savoy in
Thessalonica: the numismatic evidence",
RN, Vol. 6 Number 19, (Paris, 1999), 87-
102.

NICOL, 1999

D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları
1261-1453*, Bilge Umar (çev.), İstanbul,
1999.

- NIKOLAOU, 2004** Y. Nikolaou, "6 Seal of Michael VIII Palaiologos", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 31-32.
- ODB, 1991** A. M. Talbot - A. Kazhdan eds., *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3 Vols. New York, 1991.
- OIKONOMIDES, 1976** N. Oikonomides, "Leo VI and the Nartex Mosaic of Saint Sophia", *DOP*, Vol. 30, (Washington D.C., 1976), 152-172.
- OIKONOMIDES, 1983** N. Oikonomides, "The Usual Lead Seal", *DOP*, Vol. 37, (Washington D.C., 1983), 147-157.
- OIKONOMIDES, 1985** N. Oikonomides, *Byzantine Lead Seals*, Washington D.C., 1985.
- OIKONOMIDES, 1985** N. Oikonomides, "Some Remarks on the Apse Mosaic of St. Sophia", *DOP*, Vol. 39, (Washington D.C., 1985), 111-115.
- OIKONOMIDES, 1986** N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Washington D.C., 1986.
- OUSTERHOUT-BRUBAKER, 1995** R. Ousterhout, L. Brubaker, *The Sacred Image East and West*, Illinois, 1995.

- OUSTERHOUT, 2002** R. Ousterhout, *Sanatsal Açidan Kariye Camii, İstanbul, 2002.*
- OSTROGORSKY, 1995** G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara, 1995.
- PEERS, 2001** G. Peers, *Subtle Bodies, California, 2001.*
- PENNA, 2002** V. Penna, *Byzantine Coinage, Nicosia, 2002.*
- PENNA, 2002** V. Penna, "Numismatic Circulation in Corinth from 976 to 1204", A. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium*, Vol. 2, (Washington D.C., 2002), 655-658.
- PENTCHEVA, 2005** B. V. Pentcheva, "The 'activated' icon: the Hodegetria procession and Mary's Eisodos", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 195-207.
- PENTCHEVA, 2006** B. V. Pentcheva, *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium, Pennsylvania, 2006.*
- PEVNY, 2000** O. Z. Pevny ed., *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*,

The Metropolitan Museum of Art
Symposia, New York, 2000.

PEVNY, 1991

O. Z. Pevny, "202. Relief Icon with Saint George and Scenes from His Life", H. C. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*, (New York, 1997), 299-300.

PIATNISKY, 1997

Y. Piatnisky, "69. Icon with the Military Saints George, Theodore, and Demetrios", H. C. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*, (New York, 1997), 122-23.

PIATNISKY, 2000

Y. Piatnisky, M. M. Mango, O. Badderley, E. Brunner eds., *Sinai, Byzantium, Russia: Orthodox art from the sixth to the twentieth century*, London, 2000.

PIATNISKY, 2000

Y. Piatnisky, "B85 Icon with the Military Saints George, Theodore and Demetrios", Y. Piatnisky (ed.), *Sinai, Byzantium.*, (London, 2000), 101-102.

PITARAKIS, 2005

B. Pitarakis, "Female Piety in Context", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 153-166.

PITARAKIS-MERANTZAS, 2006

B. Pitarakis, C. Merantzias, *Parıldayan Hatıralar-Sevgi Gönül Koleksiyonlarından Son Dönem Osmanlı*

- İstanbul'una ait Kilise Gümüşleri,
İstanbul, 2006.
- PODSKALSKY, 1991** G. Podskalsky, "Theotokos", *ODB*, Cilt 3, (New York, 1991), 2070.
- RATTO, 1959** R. Ratto, *Monnaies Byzantines*, Amsterdam, 1959.
- REDFORD, 1990** S. Redford, "How Islamic Is It? The Innsbruck Plate and Its Setting", *Muqarnas*, Harvard University Press, Vol. 7, (Cambridge, 1990), 119-135.
- RETOWSKI, 1974** O. Retowski, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt*, Würzburg, 1974.
- RHEES, 1895** R. Rhees, "Christ in Art", *The Biblical World*, Vol. 6, No. 6, (1895), 490-503.
- RICE, 1958** D. T. Rice dir., *Masterpieces of Byzantine Art*, London, 1958.
- RORIMER, 1938** J. J. Rorimer, "A Twelfth-Century Byzantine Enamel", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol. 33, No. 11, (New York, 1938), 244-246.
- ROSENAU, 1943** H. Rosenau, "The Prototype of the Virgin and Child in the Book of Kells", *The Burlington Magazine for*

Connoisseurs, Vol. 83, No. 486, (London, 1943), 228-231.

ROSENAU, 1944

H. Rosenau, "A Study in the Iconography of the Incarnation", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 85, No. 496, (London, 1944), 172-179.

ROSENQVIST, 1996

J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, Stockholm, 1996.

ROSENQVIST, 2002

J. O. Rosenqvist, "Local Worshippers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond", *DOP*, Vol. 56, (Washington D.C., 2002), 193-212.

ROSS, 1957

M. C. Ross, "A Byzantine Gold Medallion at Dumbarton Oaks", *DOP*, Vol. 11, (Washington D.C., 1957), 247-261.

RYDER, 2004

E. C. Ryder, "147. Enkolpion: Cameo of an Archangel (Michael ?)", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 239.

RYDER, 2004

E. C. Ryder, "207. Icon with the Virgin Hodegetria Dexiokratousa", H. C. Evans

- (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 348-349.
- SABATIER, 1955** J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, Austria, 1955.
- SAYLES, 1998** W. G. Sayles, *Ancient Coin Collecting V, The Roman/Byzantine Culture*, Iola, 1998.
- SEAR, 1974** D. R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values*, London, 1974.
- SEAR, 2006** D. R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values, second edition revised and enlarged*, London, 2006.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Types of Christ", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 437-39.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Christ Anapeson", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 439.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Christ Antiphonetes", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 439.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Christ Chalkites", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 440.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Divetesion", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 639.

- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Himation", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 932.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Loros", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 1251.
- ŠEVČENKO-KAZDHAN, 1991** N. P. Ševčenko, A. Kazdhan, "Maphorion", *ODB*, Vol. 2, (New York, 1991), 1294.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Omophorion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1526.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Phelonion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 1647.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Blachernitissa", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2170.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Eleousa", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2171.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Nikopoios", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2171.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Hodegetria", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2172-73.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Platytera", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2177.

- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Paraklesis", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2177.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Virgin Tes Batou", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2177-78.
- ŠEVČENKO, 1991** N. P. Ševčenko, "Tablion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2004.
- ŠEVČENKO, 2004** N. P. Ševčenko, "228. Icon of Saint George with Scenes of His Passion and Miracles", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 372.
- SIPLE, 1928** E. S. Siple, "Byzantine Enamels in Detroit, Worcester and Boston", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 53, No. 307, (London, 1928), 197-199.
- SOTHEBY'S, 1990** Sotheby's, *The William Herbert Hunt Collection Highly Important Byzantine Coins*, December 5-6, New York, 1990.
- SOTHEBY'S, 1998** Sotheby's, *An Important Private Collection of Byzantine Coins*, Auction Catalogue Monday Nov. 2, New York, 1998.

- SPIER, 1993** J. Spier, "Medieval Byzantine Magical Amulets and Their Tradition", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 56, (London, 1993), 25-62.
- STEPHENSON, 2000** P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, New York, 2000.
- TAFT, 1991** R. F. Taft, "Triodion", *ODB*, Vol. 3, (New York, 1991), 2118-19.
- TAFT, 1991** R. F. Taft-A. Cutler, "Amnos", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 79.
- TALBOT-CUTLER, 1991** A. M. Talbot-A. Cutler, "Pantokrator, Monasteries Of", *ODB*, Cilt 3, (New York, 1991), 1575.
- TATIC-DJRURIC, 1964** M. Tatic-Djuric, *Image of the Angels, West Germany, 1964*.
- TEKİN, 1998** O. Tekin, *Eski Çağda Para/Antik Nümismatîğe Giriş*, İstanbul 1998.
- TEKİN, 1999** O. Tekin, *Akdeniz'in Mor Binyılı, Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, İstanbul, 1999.

TEKİN, 1999

O. Tekin, Bizans Sikkeleri/Byzantine Coins, Yapı Kredi Koleksiyonu, İstanbul, 1999.

TETERIATNIKOV, 2005

N. Teteriatnikov, "The image of the Virgin Zoodochos Pege: two questions concerning its origin", M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God*, (Norfolk, 2005), 225-238.

TOURTA, 2004

A. Tourta, "207. Icon with the Virgin Hodegetria", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 162.

THE WALTERS ART GALLERY, 1947 The Walters Art Gallery, Early Christian and Byzantine Art an Exhibition held at The Baltimore Museum of Art, April 25-June 22, Baltimore, 1947.

TREADGOLD, 1997

W. Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, California, 1997.

TULAY, 2001

A. S. Tuay, Genel Nümismatik Sözlüğü, İstanbul, 2001.

VASSILAKI, 1936

A. A. Vassilaki, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)",

- Speculum*, Vol. 11, No. 1, (Cambridge, 1936), 3-37.
- VASSILAKI, 1989** M. Vassilaki, "A Cretan Icon of Saint George", *The Burlington Magazine*, Vol. 131, No. 1032, (London, 1989), 208-214.
- VASSILAKI, 2005** M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Norfolk, 2005.
- VIKAN-KAZDHAN-MA'OZ, 1991** G. Vikan, A. Kazdhan, Z. U. Ma'oz, "Diospolis", *ODB*, Vol. 1, (New York, 1991), 633-34.
- WALKER, 1978** A. S. Walker, "Four AE Coin Hoards in the Collection of the American School of Classical Studies at Athens", *Hesperia*, Vol. 47, No. 1, (Athens, 1978), 40-48.
- WALTER, 2003** C. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Lincolnshire, 2003.
- WASSILIOU-SEIBT, 2004** A.-K. Wassiliou, W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, 2. Teil Zentral und Provinzialverwaltung*, Wien, 2004.

- WEIS, 1985** A. Weis, *Die Madonna Platytera; Entwurf für ein Christentum als Bildoffenbarung anhand der Geschichte eines Madonnenthemas*, West Germany, 1985.
- WEITZMANN, 1978** K. Weitzmann, *The Icon, Holy Images-Sixth to Fourteenth Century*, New York, 1978.
- WEIZSACKER, 1992** R. von Weizsacker, *Staatliche Museen zu Berlin, Das Museum Für Spatantike und Byzantinische Kunst*, Berlin, 1992.
- WESSEL, 1969** K. Wessel, *Byzantine Enamels from 5th to 13th Century*, New York, 1969.
- WILLIAMSON, 1980** P. Williamson, "A Byzantine Bloodstone Carving in the Victoria and Albert Museum", *The Burlington Magazine*, Vol. 122, No. 922, (London, 1980), 66-69.
- WILLIAMS, 1997** J. Williamson ed., *Money A History*, London, 1997.
- WIXOM, 1997** W. D. Wixom "111. Enkolpion", H. C. Evans (ed.), *The Glory Of Byzantium*, (New York, 1997), 164.
- WHITTING, 1971** P. D. Whitting, *Byzantium: An Introduction*, Oxford, 1971.

- WHITTING, 1973** P. D. Whitting, *Byzantine Coins*, New York, 1973.
- WOODFIN, 2004** W. T. Woodfin, "no. 184. Epitachelion with the Great Deesis", H. C. Evans (ed.), *Byzantium: Faith and Power*, (New York, 2004), 308.
- WROTH, 1911** Warwick Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards, and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, London, 1911.
- WROTH, 1966** W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, 2 Vols., Chicago, 1966.
- ZALESSKAYA, 2000** V. N. Zalesskaya, "B77 Icon with St. George and St. Demetrios", Y. Piatnisky (ed.), *Sinai, Byzantium.*, (London, 2000), 97-98.
- ZWIRN, 2005** S. R. Zwirn, "16. Ring with Archangel and Monogram" A. Kirin (ed.), *Sacred Art, Secular Context*, (Kanada, 2005), 69-70.

Tablo 1. İsa Tasvirleri

İSA TASVİRLERİNİN YER ALDIĞI SİKKELER

İmparator Listesi	Sikke Tipi	Darphane	Ön Yüz	Arka Yüz	İsa Tipi	Kaynaklar
II. Iustinianos (İlk İktidarı: 685-695) (İkinci İktidarı: 705-711)						
İlk İktidarı (692-695)						
	Solidus		—		Uzun saç ve sakallı İsa büstü. Pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde kutsal kitap. Başının arkasında sade bir haç. (Klasik tip)	Sotheby's 1998; l. 319.

	Semissis (½ solidus)		—		Uzun saç ve sakallı İsa büstü. Pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde kutsal kitap. Başının arkasında sade bir haç. (Klasik tip)	Sotheby's 1998; l. 324.
	Semissis (½ solidus)		—		Uzun saç ve sakallı İsa büstü. Pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde kutsal kitap. Başının arkasında sade bir haç. (Klasik tip)	Sotheby's 1998; l. 323.
	Tremissis (⅓ solidus)		—		Uzun saç ve sakallı İsa büstü. Pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde kutsal kitap. Başının arkasında sade bir haç. (Klasik tip)	Sotheby's 1998; l. 327.
İkinci İktidarı (705-711)	Solidus	Kons.	—		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kısa kıvrık saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhS.	Sear, 233, Pl.1413; D.O.1; B.M.C. (İ. İ.)* 18; T. (İ. İ.) 35-7; R. (İ.İ.) 1685; B.N. 1-5.

---

* İ.İ.: İlk İktidarı 685-95.

					ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)
	Solidus	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)
	Solidus	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)
	Semissis (½ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)

	Semissis (½ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1417; D.O.4a; B.M.C. 3; T. 5; B.N., 430.
	Semissis (½ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1418; D.O.4b; T. 4; R. 1707; B.N., 430.
	Tremissis (⅓ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1419; D.O.5; B.M.C. 24; T. 64; R.1692; B.N. 7.

	Tremissis ($\frac{1}{3}$ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1420; D.O.6a; T. 6; B.N. 14-15.
	Tremissis ($\frac{1}{3}$ solidus)	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1421; D.O.6b; B.M.C. 4-6; T. 7-9; R.1708; B.N. 16.
	$\frac{1}{4}$ Solidus	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1422. D.O.7; B.N. 431. Çok nadir.

	Hexagram	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Solidus kalıbı ile basılmıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1423; D.O.8; B.M.C. 28; T. 76 ; B.N. 431. Çok nadir.
	Hexagram	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Solidus kalıbı ile basılmıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1424; D.O.10; B.M.C. 7; T. 12 ; B.N. 431. Çok nadir.
	Siliqua	Kons.	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Lejand genellikle tamamlanmamıştır. IhS. ChS. REX REGNANTIVM (Suriye Tipi)	Sear, 234, l. 1425. D.O.9; T. 77; B.N. 431 (yanlışlıkla hexagram olarak tanımlanmıştır.) Çok nadir.
	Solidus	Bilinme-	---		Başının arkasında haç ile İsa büstü.	Sear, 236, l. 1440;

		yen bir İtalya darphanesi basımı			Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Sağda M (?) ve lejand tamamlanmamış. IhS. ChS. REX REGNANTIUM (Suriye Tipi)	D.O.21; B.M.C. 53; T. 38; B.N. 434.
	Tremissis (1/3 solidus)	Bilinmeyen bir İtalyan darphanesi basımı	—		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Kalıp daha geniş olduğu için lejand tamamlanmamıştır. (Suriye Tipi)	Sear, 236, l. 1442; D.O.21; B.M.C. 55; T. 65.
	Tremissis (1/3 solidus)	Bilinmeyen bir İtalyan darphanesi basımı	—		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhS. ChS. REX REGNANTIUM (Suriye Tipi)	Sear, 236, l. 1443.
	Tremissis (1/3 solidus)	Bilinmeyen bir İtalyan	—		Başının arkasında haç ile İsa büstü. Kıvrık kısa saç, kısa ve sık sakallı genç İsa pallium ve colobion	Sear, 236, l. 1444; D.O. 22, B.M.C. 11, T. 10, B.N. 435.

		darphanesi basımı			giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. O. I. N. hS. REX REGNANTI (Suriye Tipi)
III. Mikhail (842-867)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç, uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhSÇS XRISTOS * Sear, 278, l. 1687; B.M.C. 3-4; T. 4-7 ; R.1843; B.N. 4-7.
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç, uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IhSÇS XRISTOS *. Sear, 279, l. 1688; B.M.C. 5-6; T. 8; R.1844; B.N. 8-9.
	Semissis (½ solidus)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç, uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Sear, 279, l. 1689. D.O.2b; B.M.C. 7; T. 9; B.N. 534.

					İHSÜS XRİSTOS *.
I. Basileios 'Makedonyalı' (867-886)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç, uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. İHSÜS XRİSTOS *
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahtta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM +.
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahtta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM *.

VI. Leon (886-912)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM
					Sear, 285, l. 1725; B.N. 2-6; B.M.C., 2-3; R. 1879-80.
Aleksandros (912-913)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM
					Sear, 288, l. 1737, B.N. 1; B.M.C. 1.
VII. Konstantinos Porphyro-gennitos (913-959)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion
					Sear, 290, l. 1740, B.N. s. 566; B.M.C., 452.

					İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM *	10; B.M.C., 10.
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda üç ufak top), uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM	Sear, 291, l. 1747; B.M.C. 44; R.1897 289; B.N. 11.
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İHS XPS REX REÇNANTIUM	Sear, 291, l. 1748; B.N. s. 569. Çok nadir.
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahtta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. İsa'nın başı küçük ve çok iyi bir biçimde yapılmıştır. Tahtın kavisli kolları inciler ile süslenmiştir.	Sear, 291, l. 1749, B.N. 12-13; B.M.C., (VII. Konstantinos VE I. Romanos) 7-8.

					+ IHS XPS REX REÇNANTIUM
	Solidus	Kon.	---		Cepheden, lir arkalıklı tahta oturan İsa, haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. İsa'nın başı küçük ve çok iyi bir biçimde yapılmıştır. Tahtın kavisli kolları inciler ile süslenmiştir. + IHS XPS REX REÇNANTIUM
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda üç ufak top), uzun saçlı ve sakallı, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTIUM
II. Romanos (959-963)					
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda üç ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal

Sear, 291, l. 1750, B.N. 14; B.M.C., (VII. Konstantinos VE I. Romanos) 9.

Sear, 291, l. 1751; B.M.C. 60-63, 65-66; R.1905; B.N. 15-22.

Sear, 295, l. 1773; B.N. 580. Çok nadir.

					kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTIUM
	Solidus	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda üç ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli önünde, sol elinde taşıdığı kutsal kitabın yanında. + IHS XPS REX REÇNANTIUM
II. Nikephoros Phokas (963-969)					
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)*	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda üç ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTIUM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda iki ufak top), pallium ve

* Tam ağırlıktaki solidus; standart ağırlığı 24 keratia, 4.40 grama sabitlenmiş altın sikke birimi.

					colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda çeşitli miktarda ufak toplar), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
I. Ioannes Çimiskes (969-976)					
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top),

Sear, 296, l. 1778; B.N. 5-10; B.M.C. 3-5; R. 1912.

Sear, 298, l. 1785; B.N. 1-3; R. 1917-18.

Sear, 298, l. 1786; B.M.C. 1.

					pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Stame-non nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.

					+ İhS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
II. Basileios Bulgaroktonos (976-1025)					
Uzun iktidarı boyunca ölçü ve yapıları küçük ve kalından giderek geniş ve inceye dönüşmüştür.	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde

Sear, 299, l. 1790; B.N. 594.

Sear, 299, l. 1791; B.N. 594.

Sear, 300, l. 1795; B.N. 1-2.

					kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda çizgiler, toplar, kalın çizgi bezemeler ile süslü), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak gül-rozet şeklinde top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak gül-rozet şeklinde top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM

	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak gül-rozet şeklinde top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 301, l. 1799. Çok nadir.
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak şekilde top ve üst haç kollarının iki arasında hilal), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 301, l. 1800.; B.N. 15-18.; B.M.C. 12-13.; R. 1944-5.
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 301, l. 1801; B.M.C. 4. Çok nadir.
	Tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç	Sear, 300, l. 1802; B.M.C. 12.

	(4.05 gr.)				kolunda çizgiler, toplar, kalın çizgi bezemeler ile süslü), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında çift sıra bordürlü haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM

					kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ufak top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. + IHS XPS REX REÇNANTINM
VIII. Konstantinos (1025-1028)					
İnce ve çok basımlı.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak şekilde top ve üst haç kollarının iki arasında hilal), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + IHS XPS REX REÇNANTINM
Küçük ve kalın.	Tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak şekilde top), pallium ve colobion giyimli.

Sear, 301, l. 1806.; B.N. 608. Çok nadir.

Sear, 304, l. 1814.; B.N. 1-4.; B.M.C. 3-5.; R. 1969.

Sear, 304, l. 1815.; B.N. 625.; B.M.C. 2.

					Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM
Küçük ve kalın.	Tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus (her bir haç kolunda bir ya da iki ufak şekilde top), pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM
III. Romanos Argyros (1028-1034)					
İnce ve çok basımlı.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM
IV. Mikhail Paphlagonya'lı					

(1034-1041)						
İnce ve çok basımlı. Kimi zaman çok az scyphate formlu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 307, l. 1824.; B.N. 1-4.; B.M.C. 1-5.; R. 1976.
V. Mikhail Kalaphates (1041-1042)						
İnce ve çok basımlı. Kimi zaman çok az scyphate formlu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 308, l. 1826.; B.N. s. 630.; B.M.C. 509.
IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055)						
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her	Stamenon nomisma	Kon.	---		Arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ	Sear, 309, l. 1828.; B.N. 1.; B.M.C. 8-11.; R.

zaman olmamak üzere scyphate formu.					eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	1987.
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Arkalıklı tahta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 309, l. 1829.; B.N. 2-3.; B.M.C. 12-15.; R. 1988.
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 309, l. 1830.; B.N. 4-10.; B.M.C. (VIII. Konstantinos) 6-9.; R. (VIII. Konstantinos) 1970-71.
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Üç sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 310, l. 1831.; B.N. 11-13.; B.M.C. 6-7.
	Tetarteron	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının	Sear, 310, l. 1832.; B.N.

Küçük ve kalın.	nomisma				arkasında haç nimbus pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Tek sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	14-15.; B.M.C. 1-3.; R. 1985.
Theodora (1055-56)						
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli. Her iki eli ile Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 311, l. 1837.; B.N. 1-4.; B.M.C. 4-5.; R. 1997.
Küçük ve kalın.	Tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Tek sıra bordürlü. IC XC	Sear, 310, l. 1838.; B.N. 5-10.; B.M.C. 1-3.; R. 1996.
VI. Mikhail Stratiotikos (1056-1057)						

İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formlu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift bordürlü. + İHS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 312, l. 1840.; B.N. s. 638.; B.M.C. (Mikhail V) 1.
I. Isakios Komnenos (1057-1059)						
İnce ve çok basımlı. Genellikle, fakat her zaman olmamak üzere scyphate formlu.	Stamenon nomisma	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + İHS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 313, l. 1843.; B.N. 1-2.; B.M.C. 2-3.; R. 2007.
Küçük ve kalın.	Tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Tek sıra bordürlü. + İHS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 310, l. 1844.; B.N. 4-5.; B.M.C. 1.; R. 2006.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve	Sear, 313, l. 1846.; B.N. 1-2.; B.M.C. s. 513.

					colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC XC
X. Konstantinos Dukas (1059-1067)					
(Scyphate/çukur)	Stamenon nomisma	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM
(Scyphate/çukur)	Stamenon nomisma	Kon.	---		Lir arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + İhS XPS REX REÇNANTINM
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli. Her iki eli ile Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü.

					IC XC	
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. +EMMANOVHA	Sear, 316, l. 1854.; B.N. 31-43.; B.M.C. 32-7.; R. 2018-9.
Evdokia (21 Mayıs-21 Aralık 1067)						
(Scyphate/çukur)	Stamenon nomisma	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. + IHS XPS REX REÇNANTINM	Sear, 317, l. 1857.; B.N. 1-3.; B.M.C. 1-2.; R. 2025.
IV. Romanos Diogenes (1068-1071)						
(Scyphate/çukur)	Stamenon nomisma	Kon.	---		+ PΩMAN´ EVAOKIA Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion	Sear, 318, l. 1858.; B.N. 1-3.; B.M.C.1.

					giyimli. Sol eli ile Romanos'u, sağ eliyle de Evdokia'yı taçlandırır.Çift sıra bordürlü. IC XC
	⅔ Miliaresion	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC XC
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında nokta bezemeden haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC NI – KA
VII. Mikhail Dukas (1071-1078)					
(Scyphate/çukur)	Altın ya da Elektron stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal

Sear, 319, l. 1863.; B.N. 1.; B.M.C. s. 526.

Sear, 319, l. 1865.; B.N. 1-5.; B.M.C. 9-13.; R. 2030-31.

Sear, 321, 1868.; B.N. 1-10.; B.M.C. 2-10.; R. 2032-3.

					kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC	
	Altın ya da Elektron stamenon nomisma	Kon.	---		Tahtta oturan İsa, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC	Sear, 321, 1869.; B.N. 11-13.; B.M.C. 1.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IC XC	Sear, 322, 1875.; B.N. 6.; B.M.C. 21.
	$\frac{1}{3}$ Miliaresion	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. IC XC	Sear, 322, 1877.; B.N. s. 657.
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü.	Sear, 323, l. 1878.; B.N. 1-11.; B.M.C. 24-8.; R. 2041-3.

					Haç kollarının yukarı arasında IC – XC ve alt kısmında figürün her iki yanında büyük iki yıldız.
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. Haç kollarının yukarı arasında figürün her iki yanında büyük iki yıldız ve alt kısmında IC – XC . Sear, 323, l. 1879.; B.M.C. 29-30.
III. Nikephoros Botaniates (1078-1081)	İktidarının sonunda altın sikkeleri 8 karat değerine düşmüştür.				
(Scyphate/çukur)	Elektron stamenon nomisma	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC Sear, 324, l. 1881.; B.N. 1-7.; B.M.C. 7-11.; R. 2051-2.
(Scyphate/çukur)	Elektron stamenon nomisma	Kon.	---		Arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Sear, 324, l. 1882.; B.N. s. 660.; B.M.C. 5-6.; R. 2050.

					Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC
(Scyphate/çukur)	Elektron stamenon nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. IC – XC.
	Elektron tetarteron nomisma	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Tek sıra bordürlü. IC – XC.
	Bakır Follis Æ	Kon.	---		$\frac{3}{4}$ boy İsa, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır. Çift sıra bordürlü. Solda büyük bir yıldız üzerinde IC ve sağda büyük bir yıldız üzerinde XC.

Nikephoros Basilakios (1078)						
	Bakır Follis Æ	Thes.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde rulo taşır. IC – XC.	Sear, 326, l. 1890.; B.N. 1-2.
I. Aleksios Komnenos (1081-1118)						
(Scyphate/çukur)	Elektron ya da gümüş stamenon nomisma	Kon.	---		Tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 332, l. 1892.; H. Pl. 51.1. (Çok nadir.)
(Scyphate/çukur)	Elektron ya da gümüş stamenon nomisma	Kon.	---		Tahtta oturan haç nimbuslu İsa, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 332, l. 1893.; B.N. 1.; R. 2062.; H. Pl. 1.1-4.
(Scyphate/çukur)	Elektron ya da gümüş stamenon	Kon.	---		Haç nimbuslu İsa büstü, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis	Sear, 332, l. 1894.; B.N. 2.; R. 2061.; H. Pl. 1.5-8.

	nomisma				pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC
Küçük ve kalın.	Elektron ya da gümüş tetarteron nomisma	Kon.	---		Haç nimbuslu İsa büstü, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC
	Elektron ya da gümüş tetarteron nomisma	Kon.	---		+ EMMANOVHA Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC
Bu grup bazen III. Nikephoros'un 1888 nolu tipinin üzerine darp edilmiştir.	Bakır Follis Æ (<i>Anonim Follis-Sınıf J</i>)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde Kutsal Kitap taşır. Üstte; ⊙ – C Altta; IC – XC.
Bu grup bazen Aleksios'un Anonim Follis, Sınıf - J üzerine	Bakır Follis Æ (<i>Anonim Follis,</i>	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. Sağ eli takdis

Sear, 334, l. 1900.; B.N. s. 605, nos. 191.; B.M.C. (First Crusade) 554.; R. (Crusaders) 2499.; H. Pl. 2.18-19.

Sear, 334, l. 1901.; B.N. 605, nos. 192-9.; B.M.C. (IX. Konstantinos) 26-

darp edilmiştir.	<i>Smf - K</i>				pozisyonunda ve sol elinde Kutsal Kitap taşır. Büyük nokta bezemeli bordür. IC – XC.	35.; R. (IX. Konstantinos) (Crusaders) 1994-5.; H. Pl. 2.20-21.
	Bakır Follis Æ (<i>Anonim Follis, Smf - L</i>)	Kon.	---		Cepheden İsa büstü, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. IC – XC.	Sear, 334, l. 1902.; B.N. s. 605.; B.M.C. (First Crusade) 554.; H. Pl. 2.22. (Çok nadir.)
	Bakır Follis Æ (<i>Anonim Follis, Smf - M</i>)	Kon.	---		Tahtta oturan cepheden İsa, başının arkasında haç nimbus, pallium ve colobion giyimli. IC – XC.	Sear, 334, l. 1903.; B.N. 605, no. 200.; B.M.C. (First Crusade) 554. (Çok nadir.)
(Scyphate/çukur)	Elektron ya da gümüş stamenon nomisma	Thes.	---		+KE RΘ AΛC Haç nimbuslu İsa büstü, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 334, l. 1904.; B.N. 680.; B.M.C. (III. Aleksios) 14.; H. Pl. 1.9. (Çok nadir.)
(Scyphate/çukur)	Elektron ya da gümüş stamenon nomisma	Thes.	---		+KE RΘ AΛC Haç nimbuslu İsa büstü, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 335, 1905.; B.N. 1-2.; B.M.C. (III. Aleksios) 11-13.; H. Pl. 1.10-12.
Küçük ve kalın.	Elektron ya da	Thes.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç	Sear, 335, l. 1907.; B.N.

	gümüş tetarteron nomisma				nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	4.; B.M.C. 28.; R. 2078.; H. Pl. 2.10-12.
Reform Sonrası (1092-1118)	Hyperpyron (standart 20 karat civarında altın sikke, çukur)	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 336, l. 1912.; B.N. 1-2.; B.M.C. 4-6.; R. 2057-58.; H. Pl. 3.4-10, 4.1-2.
	Hyperpyron (standart 20 karat civarında altın sikke, çukur)	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 336, l. 1913.; B.N. 3-8.; B.M.C. 7-8.; R. 2059.; H. Pl. 4.3-5.
Scyphate/çukur-muhtemelen 1/3 hyperpyron değerinde.	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		+ΚΕ ΠΟΗΘΕΙ ΙΩ ΔΕCII Sağda duran İsa ve solda duran II. Ioannes tam boy cepheden. II. Ioannes bir souppedion üzerinde, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa imparatoru taçlandırır. Yukarıda; IC – XC	Sear, 336, l. 1914.; B.N. 3.; B.M.C. s. 544.; H. Pl. 6.1. (Çok nadir)

Scyphate/çukur- muhtemelen 1/48 hyperpyron değerinde.	Billon aspron trakhy	Kon.	---		+ΚΕ ΡΟΗΘΕΙ ΙΩ ΔΕΘΗ Sağda duran İsa ve solda duran II. Ioannes tam boy cepheden. II. Ioannes bir souppedion üzerinde, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa imparatoru taçlandırır. Yukarıda; IC – XC	Sear, 337, l. 1916.; B.N. 678.; B.M.C. 24.; H. Pl. 6.10-11.; R. 2090.
Scyphate/çukur- muhtemelen 1/48 hyperpyron değerinde.	Billon aspron trakhy	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 337, 1917.; B.N. s. 678.; B.M.C. 9-11.; H. Pl. 7.1.; R. 2072.
Scyphate/çukur- muhtemelen 1/48 hyperpyron değerinde.	Billon aspron trakhy	Kon.	---		+ΚΕ ΡΟΗΘΕΙ İsa büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 337, 1919.; B.N. 7- 8.; B.M.C. 22.; H. Pl. 7.5-6.
Yassı, kalın ve küçük diğer birimler ile arasındaki değer oranı bilinmiyor.	Tetarteron Æ	Kon.	---		İsa büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 337, 1920.; B.N. 1- 3.; B.M.C. 33-5.; H. Pl. 7.10-11.; R. 2079.

Yassı, kalın ve küçük diğer birimler ile arasındaki değer oranı bilinmiyor.	Tetarteron Æ	Kon.	---		İsa büstü, cepheden, başının arkasında bir haç ve üst sağ ve solda hilal, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 337, 1921.; B.N. 4.; B.M.C. 36.; H. Pl. 8.1-2.
Yassı, kalın ve küçük diğer birimler ile arasındaki değer oranı bilinmiyor.	Tetarteron Æ	Kon.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 337, 1922.; B.N. 5-6.; B.M.C. 41-2.; H. Pl. 8.3-4.
Yassı, kalın ve küçük diğer birimler ile arasındaki değer oranı bilinmiyor.	Tetarteron Æ	Kon.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 338, 1923.; B.N. 7-9.; B.M.C. 43-4.; H. Pl. 8.5-6.; R. 2083.
	Hyperpyron (standart 20 karat civarında altın sikke, çukur)	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 338, 1. 1924.; B.N. 1.; B.M.C. 1-2.; R. 2054-5.; H. Pl. 4.6-10, 1. 5.1-4.
	Hyperpyron (standart 20 karat civarında altın sikke, çukur)	Thes.	---		+KE ROHΘ AΛCIIΘ Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal	Sear, 338, 1. 1925.; H. Pl. 5.5-6.

					Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	
	Elektron aspron trakhy	Thes.	---		+KE RO AACZIO Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 338, l. 1926.; B.N. 1.; H. Pl. 6.6-8, L. 51.4.
	Elektron aspron trakhy	Thes.	---		+KE RO AACZIO Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 338, l. 1927.; B.N. 1.; H. Pl. 6.9, L.; B.M.C. 23. (Çok nadir.)
	Billon aspron trakhy	Thes.	---		Tam boy cepheden İsa, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 338, l. 1928.; B.N. 684.; H. Pl. 7.7. (Çok nadir.)
	Tetarteron Æ	Thes.	---		İsa cepheden büst, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 339, 1929.; B.N. 8- 13.; B.M.C. 37-40.; H. Pl. 8.7-8.; R. 2080-82.

	Tetarteron Æ	Thes.	---		Tam boy cepheden İsa, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 339, l. 1933.; B.N. s. 686.; B.M.C. 46-7.; H. Pl. 8.16.
	Hyperpyron (standart 20 karat civarında altın sikke, çukur)	Philippopolis ?	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 339, l. 1935.; B.N. s. 687.; B.M.C. 3.; H. Pl. 5.11-13.
	Billon aspron trakhy	Philippopolis ?	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 339, l. 1936.; B.N. 1.; H. Pl. 7.8-9.
	Hyperpyron	Darphane bilinmiyor	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 339, l. 1937.; H. Pl. 5.14. (Gornoslav definesi) (Çok nadir.)
II. Ioannes Komnenos (1118-1143)						

	Hyperpyron	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 340, l. 1938.; B.N. 1-4.; B.M.C. 10-14, 173.; H. Pl. 9.1-3.; R. 2094-5.
	Hyperpyron	Kon.	---		+KE ROHOCI Kare arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 341, l. 1940.; B.N. 8-9.; B.M.C. 1-2, 5-6.; H. Pl. 9.6-9.; R. 2092.
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 341, l. 1941.; B.N. 1-2.; B.M.C. 49-50.; H. Pl. 10.1-2.
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 341, l. 1942.; B.N. 3.; B.M.C. 44-8.; H. Pl. 10.3-4.; R. 2098.
	Billon aspron	Kon.	---		İsa büstü, cepheden, haç nimbuslu,	Sear, 342, l. 1944.; B.N.

	trakhy				pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	2-4.; B.M.C. 53-6.; H. Pl. 10.9-11, 11.1-2.
	Tetarteron Æ	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, 342, l. 1945.; B.N. 1-12.; B.M.C. 62-6.; H. Pl. 11.5-7.; R. 2107.
Thessaloniki darphanesi basımı hyperpyron birimi 28 mm. çapları ile metropolit darphane basımından daha küçük ve kalındırlar.	Hyperpyron	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, s. 342, l. 1947.; B.N. 1-2.; B.M.C. 15-16, 18-19.; H. Pl. 9.10.; R. 2096.
	Hyperpyron	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 342, l. 1948.; B.N. 3.; B.M.C. 43.; H. Pl. 9.11.
	Hyperpyron	Thes.	---		+KE ROHΘCI Kare arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal	Sear, 342, l. 1949.; B.M.C. 3-4.; H. Pl. 9.13-14.; R. 2093.

					Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Hyperpyron	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Hyperpyron	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Tetarteron Æ	Thes.	---		İsa büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC
	½ Tetarteron Æ	Thes.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC

I. Manuel Kommenos (1143-1180)					
	Hyperpyron	Kon.	---		<p>+KE ROHOEI Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC</p> <p>Sear, 344, l. 1956.; B.N. 1-2.; B.M.C. 17-20.; H. Pl. 13.1-2.; R. 2111-14.</p>
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		<p>Sol yanda O / CM / MA Sağ yanda N???? / HA Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC</p> <p>Sear, 345, l. 1957.; B.N. 1-13.; B.M.C. 1-13.; H. Pl. 12.1-11.; R. 2117.</p>
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		<p>Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC</p> <p>Sear, 345, l. 1958.; B.N. 3-5.; B.M.C. 25-26.; H. Pl. 13.3-4.; R. 2119.</p>
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		<p>Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç</p> <p>Sear, 345, l. 1959.; B.N. 6-11.; B.M.C. 27-30.; H.</p>

					nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Genellikle her iki yanında yıldız motif. IC – XC	Pl. 13.5-9.; R. 2120.
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		Sol yanda O / EM / MA Sağ yanda N... / HA Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 346, l. 1960.; B.N. 13-18.; B.M.C. 14-16.; H. Pl. 13.10-12.; R. 2115-6.
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 346, l. 1961.; B.N. 19-22.; B.M.C. 21-4.; H. Pl. 14.1-4.; R. 2118.
	Billon aspron trakhy	Kon.	---		Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	Sear, 346, l. 1962.; B.N. 1-2.; B.M.C. 34-9.; H. Pl. 14.10-13.; R. 2124.
	Billon aspron trakhy	Kon.	---		Kare arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve	Sear, 346, l. 1963.; B.N. 3-4.; B.M.C. 52-5.; H. Pl.

					colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	15.1-4.; R. 2137.
İktidarı sırasında billon trachy sikkesinin gümüş içeriği düşürüldüğü için görünümü bakır sikke görünümündedir. Bu durum, Hyperpyron birimi ile arasındaki değer oranı olan 1/48'i değiştirmiş ve 12. yy. sonlarında oranı altın sikkenin 1/184'i olarak sabitlenmiştir.	Billon aspron trakhy	Kon.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Kimi zaman ya sol ya da sağ, ya da her iki yanda yıldız motif.	Sear, 347, l. 1966.; B.N. 17-42.; B.M.C. 40-51.; H. Pl. 16.1-15.; R. 2127-34.
	Tetarteron Æ	Kon.	---		Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	Sear, 347, l. 1967.; B.N. 1-10.; B.M.C. 70.; H. Pl. 17.5-6.; R. 2151.
	Tetarteron Æ	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC	Sear, s. 347, l. 1969.; B.N. 29-32.; B.M.C. 62-3.; H. Pl. 17.9-10.
	Hyperpyron	Thes.	---		+KE ROHΘCI	Sear, 348, l. 1971.; B.N.

					Sakalsız genç İsa (Emmanuel?) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	717.; H. Pl. 12-12. (Gornoslav definesi) (Çok nadir.)
Çok ince ve derin bir scyphate/çukur sikke.	Elektron aspron trakhy	Thes.	---		Sol yanda O / EM / MA Sağ yanda N... / HA Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 348, l. 1972.; B.N. 718.; H. Pl. 14-5. (Çok nadir.)
	Elektron aspron trakhy	Thes.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 348, l. 1973.; B.N. 718.; H. Pl. 14-6. (Çok nadir.)
	½ Tetarteron Æ	Thes.	---		Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü, cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	Sear, 348, l. 1978.; B.N. 29-31.; B.M.C. 64-6.; H. Pl. 17.19-20.; R. 2150.
(daha küçük)	½ Tetarteron Æ	Bilinme-	---		Sakalsız genç İsa (Emmanuel) büstü,	Sear, 349, l. 1981.; B.N.

		yen bir darphane			cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	10-11.; B.M.C. 67-9.; H. Pl. 18.5-6.; R. 2149.
I. Andronikos Komnenos (1183-1185)						
	Hyperpyron	Kon.		—	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ Sağda duran sakallı İsa ve solda duran uzun ve çatalı sakalıyla tasvir edilen Andronikos tam boy cepheden. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa sağ eliyle imparatoru taçlandırır. Başlarının arasında; IC – XC	Sear, 350, l. 1983.; B.N. 1-2.; B.M.C. 1-2.; H. Pl. 18.9-10.
	Elektron aspron trakhy	Kon.		—	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ Sağda duran sakallı İsa ve solda duran uzun ve çatalı sakalıyla tasvir edilen Andronikos tam boy cepheden. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa sağ eliyle imparatoru taçlandırır. Başlarının arasında; IC – XC	Sear, 351, l. 1984.; B.N. 1-4.; B.M.C. 3-4.; H. Pl. 18.11-12.; R. 2167.

	Billon aspron trakhy	Kon.		—	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ Sağda duran sakallı İsa ve solda duran uzun ve çatalı sakalıyla tasvir edilen Andronikos tam boy cepheden. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa sağ eliyle imparatoru taçlandırır. Başlarının arasında; IC – XC	Sear, 351, l. 1985.; B.N. 3-13.; B.M.C. 5-9.; H. Pl. 18.13-16.; R. 2168-70.
	Tetarteron Æ	Kon.		—	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ya da ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ Sağda duran sakallı İsa ve solda duran uzun ve çatalı sakalıyla tasvir edilen Andronikos tam boy cepheden. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşıyan İsa sağ eliyle imparatoru taçlandırır. Başlarının arasında; IC – XC	Sear, 351, l. 1986.; B.N. 1-2.; B.M.C. 11-12.; H. Pl. 19.1.
Isaakios Komnenos (Kıbrıs'ta hakimiyetini ilan etmiştir) (1184-1191)						
	Billon aspron	Nicosia?	—		İsa büstü, cepheden, haç nimbuslu,	Sear, 352, l. 1992.; B.N.

	trakhy				pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında; IC – XC	2-4.; B.M.C. (II. Isaakios)33-6.; H. Pl. 19.8-10.; R. (II. Isaakios) 2192-3.
	Tetarteron Æ	Nicosia?	---		Haç nimbuslu sakallı İsa büstü, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC Aşağıda bir haç.	Sear, 353, l. 1994.; B.N. 2.; B.M.C. s. 596.; H. Pl. 19.13-14.
	Billon aspron trakhy	Darphanesi Bilinmeyen Kıbrıs basımı "B"	---		Tahtta oturan sakalsız genç İsa (Emmanuel) İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 353, l. 1997.; B.N. 736.; B.M.C. (II. Isaakios) 32.; H. Pl. 21.12. (Çok nadir)
	Tetarteron Æ	Darphanesi Bilinmeyen Kıbrıs basımı "B"	---		EMMAN... HA Tahtta oturan sakalsız genç İsa (Emmanuel) İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 353, l. 1998.; B.N. 736.; B.M.C. (II. Isaakios) 32.; H. Pl. 21.12. (Çok nadir)
	Tetarteron Æ	Darphanesi Bilinme-	---		EMMAN... HA Tahtta oturan sakalsız genç İsa	Sear, 353, l. 1999.; B.N. 738.; H. Pl. 21.14.; R. (I. Andronikos) 2173. (Çok

		yen Kıbrıs basımı "B"			(Emmanuel) İsa cepheden, haç nadir) nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
II. Isaakios Angelos (1185-1195)	İsa tasvirlerinin yer aldığı herhangi bir birimde bu imparatora ait sikkeye henüz rastlanmamıştır.				
III. Aleksios Komnenos (1195-1203)					
	Hyperpyron	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC Sear, 356, l. 2007.; B.N. 1.; B.M.C. 1-2.; H. Pl. 22.1-2.
	Hyperpyron	Kon.	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Sear, 356, l. 2007.; B.N. 2.; B.M.C. 3-6.; H. Pl. 22.3.; R. 2199-2201.

					IC – XC	
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		<p>+KE ROHOCI Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Tahtın kimi zaman üst kolları arasında *—* ya da benzer semboller bulunur.</p>	Sear, 356, l. 2009.; B.N. 1.; B.M.C. 8-10.; H. Pl. 22.4.; R. 2199-2202-3.
	Elektron aspron trakhy	Kon.	---		<p>+KE ROHOCI Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Tahtın kimi zaman üst kolları arasında *—* ya da benzer semboller bulunur.</p>	Sear, 357, l. 2010.; B.N. 754.; B.M.C. 8-10.; H. Pl. 22.5-7.; R. 2202-3.
	Billon aspron trakhy	Kon.	---		<p>İsa büstü, cepheden, sakalsız, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında; IC – XC</p>	Sear, 357, l. 2011.; B.N. 1-16.; B.M.C. 15.; H. Pl. 22.8-12, 23.1-7.; R. 2205-13.

	Billon aspron trakhy	Kon.	---		İsa büstü, cepheden, sakalsız, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında; IC – XC	Sear, 357, l. 2012.; B.N. 1-16.; B.M.C. 16-18.; H. Pl. 22.8-12, 23.1-7.; R. 2205-13.
	Billon aspron trakhy	Kon.	---		İsa büstü, cepheden, sakalsız, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle rulo taşır. Nimbusun her iki yanında; IC – XC	Sear, 357, l. 2013.; B.N. 1-16.; B.M.C. 20-36.; H. Pl. 22.8-12, 23.1-7.; R. 2205-13.
İznik İmparatorluğu I. Theodoros Laskaris (1208-1222)						
	Hyperpyron	Nicaea	---		KC ROHΘCI Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 361, l. 2019.; H. Pl. 30.1.; R. 2056. (Çok nadir.)
	Trakhy (gümüş)	Nicaea	---		Tam boy İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır.	Sear, 361, l. 2020.; H. Pl. 51.5.(Çok nadir.)

					Altında yıldız motifiyle IC – Altında yıldız motifiyle XC
	Billon aspron trakhy	Nicaea	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Altında yıldız motifiyle IC – Altında yıldız motifiyle XC
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Tam boy İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Altında haç motifiyle IC – Altında haç motifiyle XC
	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC

	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 363, 2027.; H. Pl. 31.10.
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254)						
	Hyperpyron	Magnesia	---		ΚΕ ΡΗΘΕΙ Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Tahtın kimi zaman üst kolları arasında *—* ya da benzer semboller bulunur.	Sear, 364, 2028.; B.M.C. (II. Ioannes) 8-9.; H. Pl. 31.11-12.
Bu sikkeler II. Ioannes Komnenos 'a ait Thessaloniki basımı hyperpyra sikkeleri ile çok benzer olduğu için karıştırılmaktadır.	Hyperpyron	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sol ve sağda olmak üzere; Δ – P q – C	Sear, 364, 2029.; B.M.C. (II. Ioannes) 20-40.; B.M.C.V. 1-24.; H. Pl. 31.13-15.; R. 2283-5.
	Trakhy	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç	Sear,365, 2030.;

	(gümüş)				nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	B.M.C.V. 25.; H. Pl. 32.6.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 365, 2031.; B.M.C.V. 25.; H. Pl. 32.6.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia		---	Solda yer alan Ioannes sağda duran İsa Khalkites tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy ve cepheden, İsa bir suppedaneum üzerinde. Aralarında IC ve sağ üstte XC .	Sear, 365, 2032.; B.M.C.V. 26-9.; H. Pl. 32.7.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 365, 2033.; H. Pl. 32.12.; R. 2287.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 365, 2034.; H. Pl. 32.9.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır.	Sear, 365, 2035.; H. Pl. 32.13.

					Nimbusun her iki yanında IC – XC
	Trakhy (gümüş)	Magnesia		—	Solda yer alan Ioannes sağda duran sakalsız İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy, cepheden İsa sol elinde bir rulo (?) taşır. Aralarında iki yıldız motifi yer alır. Sear, 366, 2037.; H. 240 (tip I).
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	—		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. Nimbusun her iki yanında; Altında haç motifiyle IC – Altında haç motifiyle XC Sear, 366, 2039.; H. 406.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia		—	Solda yer alan Ioannes sağda duran sakalsız İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy ve cepheden. Aralarında IC ve sağ üstte XC Sear, 366, 2040.; H. 33.1.
	Billon aspron trakhy	Magnesia	—		Tam boy İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Altında haç motifiyle IC – Altında haç motifiyle XC Sear, 366, 2043.; H. Pl. 33.4.
	Billon aspron	Magnesia	—		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç Sear, 366, 2044.; H. Pl.

	trakhy				nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Solda; OC / MM / A ; sağda N... / HA	33.5.
	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 366, 2045.; H. Pl. 33.6.
	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Tam boy İsa Khalkites cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 367, 2047.; B.M.C.V. 30.; H. Pl. 33.9.
	Billon aspron trakhy	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC .	Sear, 367, 2049.; H. Pl. 33.11.
<i>1246 yılında Thessaloniki şehrinin İznik İmparatorluğu tarafından alınmasından sonra bastırılmıştır.</i>	Trakhy (gümüş)	Thes.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 368, 2058.; H. S. 294. (Çok nadir.)

	Trakhy (gümüş)	Thes.	---		Sakalsız İőa büőtü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle bir rulo taşır. IC – XC	Sear, 369, 2069.; H. Pl. 43.8-9.
II. Theodoros Dukas- Laskaris (1224-1258)						
	Hyperpyron	Magnesia	---		Tahtta oturan İőa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yannda IC – XC Sağ tarafta A	Sear, 370, 2070.; B.M.C.V. 1-2.; H. Pl. 34.10-11.
	Hyperpyron	Magnesia	---		Tahtta oturan İőa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yannda IC – XC Sikkenin iki tarafında B – B ; Γ – Γ; Δ – Δ.	Sear, 370, 2071.; H. Pl. 34.12-14.
	Hyperpyron	Magnesia	---		Tahtta oturan İőa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yannda IC – XC Sikkenin iki tarafında A – A ;	Sear, 370, 2072.; B.M.C.V. (I. Theodoros) 204.; H. Pl. 34.9.

					Γ – Γ; Δ – Δ.	
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sikkenin iki tarafında Γ – Γ .	Sear, 370, 2073.; H. Pl. 35.1-2.
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		Tam boy İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – altında A ile XC	Sear, 371, 2074.; H. Pl. 35.3.
	Billon trakhy	Magnesia	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Solda; OC / M ; sağda N... / H	Sear, 371, 2076.; H. 407.
	Billon trakhy	Magnesia	---		Tam boy İsa Khalkites cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC . B – B	Sear, 371, 2077.; B.M.C.V. 6.; H. Pl. 35.6.

Thessaloniki İmparatorluğu Theodoros Komnenos- Dukas (1224-1230)					
	Trakhy (gümüş)	Thes.	—		<p>Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sikkenin iki tarafında IC – AK ya da : — : .</p> <p>Sear, 373, 2084.; B.M.C.V. 1-2.; H. Pl. 37.1-2.</p>
	Trakhy (gümüş)	Thes.		—	<p>ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ... ΚΑC Solda yer alan Theodoros sağda duran İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy ve cepheden. İsa sol elinde Kutsal Kitap taşır. Aralarında IC ve sağ üstte XC</p> <p>Sear, 374, 2086.; B.M.C.V. (İznik İmp. II. Theodoros) 3-4.; H. Pl. 37.5-6.</p>
	Billon trakhy	Thes.	—		<p>Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC</p> <p>Sear, 374, 2087.; B.M.C.V. 3.; H. Pl. 37.7-9.; R. 2274.</p>

					Solda; OC / MM / A ; sağda N... / HA
	Billon trakhy	Thes.	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sağ ve solda yıldız motifi. Sear, 374, 2088.; B.M.C.V. 4.; H. Pl. 38.8-9.; R. 2276.
	Billon trakhy	Thes.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 375, 2092.; H. Pl. 38.3-4.
	Billon trakhy	Thes.		—	ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ... ΚΑC Solda yer alan Theodoros sağda duran İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy ve cepheden. İsa sol elinde Kutsal Kitap taşır. Aralarında IC ve sağ üstte XC . Sikkenin sağ tarafında yıldız motifi. Sear, 375, 2093.; H. Pl. 38.5.
I. Manuel Komenos-Dukas (1230-1237)					

	Trakhy (gümüş)	Thes.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 376, 2099.; B.M.C.V. 1.; H. Pl. 39.1.
	Trakhy (gümüş)	Thes.	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC IC üzerinde Ω € / MA / ve XC üzerinde N... / HA.	Sear, 376, 2100.; B.M.C.V. 1.; H. Pl. 39.1.
	Billon trakhy	Thes.		---	MAN... HA Solda yer alan Manuel sağda duran İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Her ikisi de tam boy ve cepheden. İsa sol elinde Kutsal Kitap taşır.Aralarında IC ve sağ üstte XC . Sikkenin sağ tarafında yıldız motifi.	Sear, 376, 2101.; H. Pl. 39.3.
	Billon trakhy	Thes.	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	Sear, 377, 2105.; H. Pl. 39.8.
	Billon trakhy	Thes.	---		K€ ROHΘ€I Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC	Sear, 377, 2108.; H. Pl. 51.7-8.

Ioannes Komnenos-Dukas (İmp. 1237-1242) (Desp. 1242-1244)					
(25-28 mm. çapında)	Billon trakhy	Thes.	---		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC , monogramın üzerinde nokta bezeme vardır. Sear, 378, 2112.; H. Pl. 40.4.
VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282) (1272 yılından itibaren II. Andronikos ortak imp.)					
	Hyperpyron (16 karat saflık)	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Altında haç motifiyle IC – altında haç motifiyle XC . Sear, 381, 2122.; H. Pl. 36.1. (Çok nadir.)
	Trakhy (gümüş)	Magnesia	---		İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, Sear, 381, 2123.; H. Pl. 36.2.; G. (Yeniden

					pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC . IC altında Γ – XC altında Γ .	kurulan İmp.) 3.
	Billon trakhy	Magnesia	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC – XC .	Sear, 382, 2125.; H. Pl. 36.4.; G. (Yeniden kurulan İmp.) 9.
	Tetarteron Æ	Magnesia	---		İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC .	Sear, 382, 2126.; H. Pl. 36.5-6.
	Hyperpyron (16 karat saflık)	Kons.		---	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 382, 2127.; B.M.C. 6.; G. 2.
	Hyperpyron (15 karat saflık)	Kons.		---	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 382, 2128.; B.M.C. 1-5.; G. 1.; R. 2215-8.

	Trakhy (gümüş)	Kons.	—		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC.	Sear, 383, 2129.; P. D. Whitting, "Byzantine Coins", no. 385.
	Trakhy (gümüş)	Kons.		—	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 383, 2129.; P. D. Whitting, "Byzantine Coins", no. 385.
	Trakhy (gümüş)	Kons.		—	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 383, 2130.; B.M.C. 6.; G. 4.
	Billon trakhy	Kons.		—	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 383, 2133.; G. 6.
	Billon trakhy	Kons.	—		Sakalsız İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle rulo taşır. IC – XC.	Sear, 383, 2134.; B.M.C. 7-8.; G. 7.
	Billon trakhy	Kons.		—	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.	Sear, 383, 2134.; B.M.C. 7-8.; G. 7.
	Billon trakhy	Kons.		—	Sağda tahtta oturan İsa, arkasındaki	Sear, 383, 2135.; G. 15.

					Başmelek Mikhail tarafından takdim edilen ve önünde diz çökmüş Mikhail'i taçlandırır/kutsar.
	Billon trakhy	Kons.	—		Tam boy İsa cepheden. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda. Nimbusun her iki yanında IC – XC . IC altında B– XC altında B . Sear, 383, 2139.; G. 8.
II. Andronikos Palaiologos (1281-1328)					
	Hyperpyron (14 karat saflık)	Kons.	—		Sağda duran İsa önünde diz çökmüş II. Andronikos'u taçlandırır/kutsar. II. Andronikos kimi zaman nimbuslu ve sadece başı cepheden. İsa tam cepheden ve sol eli ile kutsal kitabı taşır. ΑΝΔΡ / ΟΝΙΚΟC / ΔΕCΠΟΤ / IC O / ΠΑΔ. Sear, 386, 2149.; B.M.C. 1-10.; G. 9.; R. 2224-6
	Hyperpyron (12 karat saflık)	Kons.	—		İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve IX. Mikhail'i taçlandırır/kutsar. Andronikos uzun sakallı, solda ve IX. Mikhail

					genellikle sakalsız sağda durur. Solda; ANΔPONIKOC sağda; MIXAHA Δ. Kimi zaman da sütun biçiminde; Solda; A / N / Δ / PO / NI / KO / C Sağda; X / M / AЄ / CII / T.	
	Hyperpyron (12 karat saflık)	Kons.		—	İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve IX. Mikhail'i taçlandırır/kutsar. Andronikos uzun sakallı ve solda, IX. Mikhail bıyıklı ve sağda durur. Dairesel lejand; AVTOKPATOPEC PΩMAION	Sear, 387, 2151.; (P. D. Whitting, "Byzantine Coins" 237-8.)
	Hyperpyron (12 karat saflık)	Kons.		—	İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve III. Andornikos'u taçlandırır/kutsar. Her ikisi de uzun sakallı. Dairesel lejandın solunda; ANΔPONK , sağında; ANΔINIK. Lejand kimi zaman sütun formda olabilir.	Sear, 387, 2152.; B.M.C. (Andronikos ve Mikhail)23.; G. s.7.; R. (Andronikos ve Mikhail) 2229, 2233.
	Basilikon (gümüş)	Kons.		—	Arkalıklı tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion	Sear, 382, 2153.; Spink's Circular, Aralık, 1972,

	1295 yılında tedavüle giren ve Venedik grosso'sunu temel alan gümüş sikke 2.10 gr. ağırlığında olup, ayarı düşürülerek iktidarının sonunda 1.65 grama düşmüştür.				giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. 452-3, tip I. IC –XC.
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC –XC.
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		KΥΠΙΕ ΒΟΗΘΕΙ Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC –XC.
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		KΥΠΙΕ ΒΟΗΘΕΙ Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve
					Sear, 388, 2154.; Spink's Circular, Aralık, 1972, 452-3, tip II. (Çok nadir.)
					Sear, 388, 2155.; B.M.C. 27.; G. 18.; Spink's Circular, Aralık, 1972, 452-3, tip III.
					Sear, 388, 2156.; B.M.C. (Andronikos II ve Andronikos III) 42-6.; G. (Andronikos II ve

					colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Tahtın süslemeleri nokta bezeme, küre ya da yıldız motiflerden oluşur. IC –XC.	Andronikos III) 36.; Spink's Circular, Aralık, 1972, 452-3, tip IV.; R. (Andronikos II ve Andronikos III) 2237-9.
	Billon ve Æ Erken örnekler geleneksel çukur,scyphate formdaki ve genellikle 25ç mm. ve üzerindeki çaptaki trachea olup, yeni üsluptakiler ise 20 mm. çapında küçük ve kimi zaman yassı tiplerdir. Bu tiplerin bazılarının Thessaloniki basımı oldukları düşünülmese rağmen ispatlanamamıştır	Kons.		—	Sağda duran İsa önünde diz çökmüş II. Andronikos'u taçlandırır/kutsar. II. Andronikos kimi zaman nimbuslu ve sadece başı cepheden. İsa tam cepheden ve sol eli ile kutsal kitabı taşır. ΑΝΔΡ / ΟΝΙΚΟC / ΔΕCΠΟΤ / IC O / ΠΑΔ.	Sear, 389, 2161.; G. 10.

	.				
	Billon ve Æ	Kons.		—	İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve IX. Mikhail'i taçlandırır/kutsar. Andronikos uzun sakallı, solda ve IX. Mikhail genellikle sakalsız sağda durur. Solda; ANΔPONIKOC sağda; MIXAHA Δ. Kimi zaman da sütun biçiminde; Solda; A / N / Δ / PO / NI / KO / C Sağda; X / M / A€ / CII / T. Sear, 389, 2164.; B.M.C. 29.; G. 27.
	Billon ve Æ	Kons.		—	İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve IX. Mikhail'i taçlandırır/kutsar. Andronikos uzun sakallı, solda ve IX. Mikhail genellikle sakalsız sağda durur. Solda; ANΔPONIKOC sağda; MIXAHA Δ. Kimi zaman da sütun biçiminde; Solda; A / N / Δ / PO / NI / KO / C Sağda; X / M / A€ / CII / T. Sear, 389, 2165.; G. 34.; R. 2236.
	Billon ve Æ	Kons.		—	Arkalıksız tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis Sear, 389, 2166.; G. 28.

					pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. IC –XC.
	Billon ve Æ	Kons.	—		İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden II. Andronikos ve IX. Mikhail’i taçlandırır/kutsar. Andronikos uzun sakallı, solda ve IX. Mikhail genellikle sakalsız sağda durur. Solda; ANAPONIKOC sağda; MIXAHA Δ. Kimi zaman da sütun biçimind; Solda; A / N / Δ / PO / NI / KO / C Sağda; X / M / A€ / CII / T.
	Billon ve Æ	Kons.	—		Daire içerisinde İsa büstü. Dairenin içerisinde bulunan lejand; + KVPIE CΩCON T... C BACI A€IC.
Dönemin Anonim Basımları (1295-1310)					
	Trakhy (gümüş) 2 gram.		—		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda
					Sear, 390, 2171.; B.M.C. 34-6.; G. 20.
					Sear, 390, 2175.; B.M.C. (II. ve III. Andronikos) 48.; G. (II. ve III. Andronikos) 39.
					Sear, 392, 2197.; Spink’s Circular, Nisan, 1962, 77 ve 79-80.

					ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Çift sıra bordür. Nimbusun her iki yanında IC –XC .
	Trakhy (gümüş) 2 gram.		---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Tek sıra bordür. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sear, 392, 2198.; Spink 's Circular, Nisan, 1962, 77 ve 79-80.
III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)					
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		İsa cepheden bir souppedion üzerinde durur. Haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sear, 392, 2200.; G. 6-7. (II. Andronikos'a atfedilmiştir.)
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sikke alanında; fleur de-lys – B . Sear, 392, 2201.; B.M.C. 1.; G. 1.; R. 2241.

	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sikke alanında; fleur de-lys – B	Sear, 392, 2202.; G. 2.; (P. D. Whitting, "Byzantine Coins" no. 395.)
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sikke alanında; yıldız – B	Sear, 392, 2203.; Spink's Circular, Nisan 1962, 76 ve 78-79.
	Basilikon (gümüş)	Kons.	---		Tam boy, cepheden İsa. Sikkenin sol alanında B ve yıldız motifi, sağ alanında ise fleur de-lys ve B .	Sear, 392, 2204.; (P. D. Whitting, "Byzantine Coins" 239.)
V. Ioannes Palaiologos (1341-1391)						
	Hyperpyron (11 karat saflık)	Kons.		---	Sağda duran İsa önünde diz çökmüş III. Andronikos'u taçlandırır/kutsar. III. Andronikos'un sadece başı cepheden, İsa tam cepheden ve sol eli ile kutsal kitabı taşır. AN / Δ / PO / NI / KO / C	Sear, 397, 2211.; B.M.C. (II. Andronikos, Irene ve IX. Mikhail) 24-5.; G. (II. ve III. Andronikos, Savoy'lu Anna) 59.

	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sear, 397, 2213.; Spink's Circular, Aralık 1970, 487-8, no. 6.
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sear, 397, 2214.; Spink's Circular, Aralık 1970, 488, no. 8.
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		$\frac{3}{4}$ cepheden yüzü dönük sikkenin sol tarafında tahtta oturan İsa, sağda önünde cepheden dizleri üzerindeki V. Ioannes'i taçlandırır. V. Ioannes'in her iki eli de dua eder pozisyonundadır. İsa'nın nimbusunun her iki yanında IC –XC . Sikkenin sağ alanında; IO E... XΩ , sol tarafında ise; TO ΘΩ Sear, 397, 2215.; Spink's Circular, Aralık 1970, 488, no. 7.
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC . Sear, 397, 2216.; G. 1.

	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tam boy, cepheden İsa elleri takdis pozisyonunda. Sear, 398, 2217.; G. 2.
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		V. Ioannes'in üzerinde yer alan imparatoru taçlandıran/kutsayan İsa büstü. Spink's Circular, Ocak, 1971, 5. (Çok nadir.)
	Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Çift sıra nokta bordür içinde nokta bezemeler, yıldızlar ve fleur-de-lys süslemeleri vardır. Sear, 398, 2219.; B.M.C. (VIII. Ioannes) 1-7.; R. (VIII. Ioannes) 2264.; G. (VIII. Ioannes) 1.
	½ Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Çift sıra nokta bordür içinde nokta bezeme süslemeleri vardır. Sear, 398, 2220.; R. (VIII. Ioannes) 2269.; G. (VIII. Ioannes) 2.; (P.D.Whitting, "Byzantine Coins", no. 399.)
	⅛ Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC ve altlarında nokta ya da yıldız bezeme vardır. Büstün üzerinde ise noktalardan oluşan bir hilal motifi Sear, 398, 2221.; B.M.C. (VIII. Ioannes) 10-11.; G. (VIII. Ioannes) 3.

					vardır.
	1/8 Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Sear, 399, 2222.; (A. Veglery ve A. Milas, Spink's Circular, Ocak 1971, 4, no. 16.)
VI. Ioannes Palaiologos (V. Ioannes ile 1347-1353) (Tek başma iktidarı 1353-1354)	Hyperpyron (11 karat saflık)	Kons.	---		İsa aralarında durduğu dizlerinin üzerine çökmüş, cepheden solda duran yuvarlak sakalıyla V. Ioannes ve sağda duran uzun sakallı VI. Ioannes'i taçlandırır/kutsar. Solda; IΘ €N XΘ Sağda; IΘ €N XΘ. Sear, 400, 2225.; B.M.C. (II. Andronikos ve IX. Mikhail) 20-21.; (A. Veglery ve A. Milas, Spink's Circular, Aralık 1970, 486-7, no. 2-4.)
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC -XC. Sear, 401, 2231.; (A. Veglery ve A. Milas, Spink's Circular, Eylül 1972, 310, no. 1-2.)

	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Kons.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC .	Sear, 401, 2232.; (A. Veglery ve A. Milas, Spink's Circular, Eylül 1972, 310, no. 3.)
	Basilikon (gümüş) 1-1.2 gram	Thess.	---		Tahtta oturan İsa cepheden, haç nimbuslu, pallium ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda ve Kutsal Kitap dizlerinin üzerinde. Nimbusun her iki yanında IC –XC .	Sear, 402, 2233.; (A. Veglery ve A. Milas, Spink's Circular, Eylül 1972, 310, no. 4-5)
IV. Andronikos (1376-1379)						
	Hyperpyron (8-9 gram)	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC –XC , her biri noktasal daire içinde sağ ve solda fleur-de-lys ve nokta bordür ile çevrenmiştir.	Sear, 403, 2234.; (P. D. Whitting, "Byzantine Coins", no. 402-3.)
	Hyperpyron (8-9 gram)	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC –XC	Sear, 403, 2235.; B.M.C. 1-2.; G. 1.
V. Ioannes ve IV.						

Andronikos Arasındaki İktidar Mücadelesi Döneminde Basılan Sikkeler (14. yüzyılın sonları)					
	Bizans sikke sisteminin düzenli bir birimi olmayan ve 15-20 mm. çapındaki ince gümüş sikkelerdir.	Kons.	---		İsa'nın küçük bir üslupta cepheden tasvir edilmiş yüzünün çevresinde +ΠΟΛΗΤΙΚΟΝ Sear, 404, 3.; Sabatier Pl. LXIII, 4.
II. Manuel Palaiologos (1391-1423) II. Manuel'in yokluğunda VII. Ioannes (1399-1402) VIII. Ioannes ortak imparator (1421'den itibaren)					
	Hyperpyron (7.2-8.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 405, 2238.; B.M.C. 2.; R. 2249.; G. 2..

	Hyperpyron (7.2-8.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 405, 2239.; R. 2248, 2250-52.; G. 2..
	Hyperpyron (7.2-8.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 406, 2240.; (P. D. Whitting, "Byzantine Coins", no. 412.)
	$\frac{3}{4}$ Hyperpyron (6.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 406, 2241.; R. 2253.
	$\frac{1}{2}$ Hyperpyron (3.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC	Sear, 406, 2242.; R. 2253.

	sikkelerini andırır.				
	½ Hyperpyron (3.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 406, 2243.; R. 2253.
	¼ Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Sear, 406, 2244.; B.M.C. 11-13.; R. 2260.; G. 5.
	Æ Bakır (yassı üretim, 12-16 mm. çapında)	Kons.	---		İsa bir mandorla içerisinde tam boy, cepheden, ayakta durur. IC – XC Sear, 407, 2249.; B.M.C. 16.; R. 2261-3.; G. 8.
VIII. Ioannes Palaiologos (1423-1448)					
	Hyperpyron (7 gram)	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC , her biri noktasal daire içinde sağ ve Sear, 408, 2250.; R. 2265-6.; G. 1.

					solda fleur-de-lys ve nokta bordür ile çevrenmiştir.
	Hyperpyron (7 gram)	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC , her biri noktasal daire içinde sağ ve solda fleur-de-lys ve nokta bordür ile çevrenmiştir. Sear, 408, 2251.; R. 2267.
	$\frac{3}{4}$ Hyperpyron (6.5 gram) Küçük üretim.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 408, 2252.; R. 2268.
	$\frac{1}{2}$ Hyperpyron (3.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 409, 2253.; G. 2.; (P. D. Whitting, Spink's Circular, Nisan 1971, 156-7.)
	$\frac{1}{2}$ Hyperpyron (3.5 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Sear, 409, 2254.; B.M.C. 8.; G. 2.

	1/8 Hyperpyron (8-9 karat saflık) 1354'ten sonra basılmıştır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır.	Sear, 409, 2256.; G. 3. (P. D. Whitting, "Byzantine Coins", 251 ve Spink's Circular, Nisan 1971, 156-7.)
	Æ Bakır (yassı üretim, 12-16 mm. çapında)	Kons.	---		İsa bir mandorla içerisinde tam boy, cepheden, ayakta durur. IC – XC	Sear, 409, 2259.; B.M.C. 12-18.; G. 4.
IX. Konstantinos Palaiologos (1148-1453)						
	1/2 Hyperpyron (2.9 gram) Erken dönem basımları V. Ioannes sikkelerini andırır.	Kons.	---		İsa büstü cepheden, haç nimbuslu ve sol eliyle Kutsal Kitap taşır. Nimbusun her iki yanında IC – XC Çift sıra bordürlü ve IC altında nokta bezeme vardır.	Sear, 410, 2260.; (S. Bendall, Spink's Circular, Mayıs, 1974, 188-9.)

Tablo 2. Meryem Tasvirleri

MERYEM TASVİRLERİNİN YER ALDIĞI SİKKELER

İmparator Listesi	Sikke Tipi	Darphane	Ön Yüz	Arka Yüz	Meryem Tipi	Kaynaklar
VI. Leon (886-912)	Solidus	Kons.	—		Meryem orans-büst. Pallium ve maphorion giyimli. MP ΘV	Sear, 1723; B.N. 1, B.M.C. 1.; DOP, Vol 3, Part 2; 512, Pl. XXXIV, 1a, 1b.2.
VII. Konstantinos Porphyrogennitos (913-959)	Solidus	Kons.	—		Meryem Nikopoios, haleli ve cepheden büst. (tunik- maphorion) Çocuk İsa'nın haç nimbus içerisindeki madalyonunu göğsünde taşır.	DOP, Vol 3, Part 2; 541, Pl. XXXVI, 1.
II. Nikephoros Phokas (963-969)	Stamenon nomisma (Standart 24 karat)	Kons.		—	İmparator ve Meryem aralarında patrik haçı taşırlar. Her ikisi de büst. (stola- maphorion), (taç ve loros)	Sear, 1778; B.N. 5-10, B.M.C. 3-5, R. 1912. DOP, Vol 3, Part 2; 583-4, Pl. XLI, 4.7.

	ayarında solidus, 4.40 gr.)				M – Θ	
	Tetarteron	Kons.		—	İmparator ve Meryem aralarında patrik haçı taşırlar. Her ikisi de büst. (stola- maphorion), (taç ve loros) M – Θ	DOP Vol 3, Part 2; 584-85, Pl. XLI, 5.1,5.2,5.3,5.4.
I. Ioannes Çimiskes (969-976)	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. Sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola- maphorion) (loros) M / Θ	Sear, 1785; B.N. 1-3, R. 1917-18.
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola- maphorion) (loros) M / Θ	Sear, 1786; B.M.C. 1.
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. Sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola- maphorion)	Sear, 1787; B.N. 4, B.M.C. 4.

					(loros) M / Θ	
	Stamenon nomisma (4.40 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola-maphorium) (loros) M / Θ	Sear, 1788; B.N. 594.
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola-maphorium) (loros) M / Θ	Sear, 1789; B.N. 5-6, B.M.C. 2-3, W., 182, Pl. 297.
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde uzun bir patrik haçı taşır. (stola- maphorion) (loros) M / Θ	Sear, 1790; B.N. s. 594. DOP, Vol 3, Part 2; 594, Pl. XLII, 3.7.
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde uzun bir patrik	Sear, 1791; B.N. 594.

					haçı taşır. (stola-maphorion) (loros) M / Θ	
	Tetarteron nomisma (4.05 gr.)	Kons.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de büst, imp. sol elinde bir üzerinde üç bezemeli bir süs olan küre taşır. Başlarının arasında uzun bir haç vardır. (stola-maphorion) (loros) M / Θ	DOP, Vol. 3, Part 2; 594, Pl. XLII, 4b.
II. Basileios Bulgaraktonos (976-1025)	Miliaresion	Kons.		—	Meryem kucığında bebek İsa madalyonu taşır. Her ikisi de haleli ve büst. (pallium-maphorion)	Sear, 1808; B.N. 7-8, B.M.C. (I. Ioannes) 7.
III. Romanos Argyros (1028-1034)	Stamenon nomisma (ince ve geniş üretim)	Kons.		—	Meryem imparatoru taçlandırır. Her ikisi de tam boy. (pallium-maphorion) (saccos- loros) MΘ	Sear, 1819; B.N. 1-7, B.M.C. 1-3, R. 1972-3.
	Tetarteron nomisma	Kons.		—	Meryem Nikopoios; cepheden büst. (tunik- maphorion) Çocuk İsa'nın haç nimbus	DOP, Vol 3, Part 2; 718, Pl. LVII, 2.1.

					içerisindeki madalyonunu göğsünde taşır. MP – ΘV	
	1/3 Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans, büst. Haleli. (pallium-maphorion) M—Θ / ΘK—RΘ	Sear, 1822; B.N. 2, B.M.C. (V. Romanos) 8. DOP, Vol 3, Part 2; 719, Pl. LVII, 3a.1-3-4.
Zoe ve Mikhail Kalaphates Zoe tek başma:10-13 Ar. 1041 Ortak iktidar: 13 Aralık 1041- 21 Nisan 1042.	Tetarteron (bakır)	Kons.	—		Meryem orans, haleli büst. (tunik-maphorion) MP – ΘV	DOP, Vol 3, Part 2; 730. (Former Toselli Koleksiyonu)
Zoe ve Theodora (20 Nisan- 11 Haziran 1042)	Histamenon nomisma	Kons.	—		Meryem Episkepsis orans, haleli büst. Göğsünde haç nimbus içerisinde çocuk İsa madalyonunu taşır. Çift bordürlü. (tunik-maphorion) MP – ΘV	DOP, Vol 3, Part 2; 732, Pl. LVIII, 1.
IX. Konstantios Monomakhos (1042-1055)	Miliaresion (kimi zaman çukur)	Kons.	—		Meryem Blakhernitissa /orans- bir tabure üzerinde tam boy ve haleli. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1834; B.N. 1-7, B.M.C. 16-17, R. 1989.

	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans-haleli, büst (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1835; B.N. 8-11, B.M.C. 18.; R. 1990.
Theodora (1055-1056)	Stamenon nomisma (ince ve geniş üretim)	Kons.	—		İmparatoriçe ve haleli Meryem ayakta aralarında patrik haçı taşlılar. (pallium-maphorion) (taç-saccos- loros) M—Θ	Sear, 1837; B.N. 1-4, B.M.C. 4-5, R. 1997. DOP, Vol 3, Part 2; 750, Pl. LXII, 1a.1.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans-haleli büst. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1839; B.N. 1, B.M.C. s. 506-7, DOP, Vol 3, Part 2; 753, Pl. LXII, 3.
VI. Mikhail Stratiotikos (1056-1057)	Stamenon nomisma (ince ve geniş üretim, bazen hafif çukur)	Kons.	—		Başı haleli Meryem imparatoru taçlandırır. (pallium-maphorion) (khlamys) M Θ	Sear, 1840; B.N. s. 638, B.M.C. (V. Mikhail V) 1. DOP, Vol 3, Part 2; 756, Pl. LXII, 1a.1.
	Tetarteron nomisma (Küçük ve ince üretim)	Kons.	—		Meryem orans- haleli büst. (pallium-maphorion)	Sear, 1841; B.N. 1-2, B.M.C. 1-2, R. 2004. DOP, Vol 3, Part 2; 757, Pl. LXII, 2.1, 2.4.

	Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans- haleli büst. (pallium-maphorion)	DOP, Vol. 3, Part 2, 758, Pl. LXII, 3.
X. Konstantinos Dukas (1059-1067)	Stamenon nomisma	Kons.	—	—	Meryem imparatoru taçlandırır. Her ikisi de tam boy. (pallium-maphorion) (saccos- loros) MΘ	Sear, 1848; B.N. 10-11, B.M.C. 4.-7, R. 2011.
	Tetarteron nomisma (Küçük ve ince üretim)	Kons.	—		Meryem orans-haleli büst. (pallium-maphorion)	Sear, 1849; B.N. 12-13, B.M.C. 8, R. 2012.
	$\frac{2}{3}$ miliaresion	Kons.	—		Meryem orans-bir suppedaneum üzerinde tam boy ve haleli. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1851; B.N. 4-9, B.M.C. 9, R. 2013.
Eudokia Makrembolitissa (1059-1071)	Tetarteron nomisma	Kons.	—		Meryem Nikopoios; cepheden büst. (tunik- maphorion) Çocuk İsa'nın haç nimbus içerisindeki madalyonunu göğsünde taşır. MP – ΘV	DOP, Vol 3, Part 2; 784, Pl. LXV, 2.
IV. Romanos Diogenes (1068-1071)	Tetarteron nomisma (Küçük ve	Kons.	—		Kucağında haleli bebek İsa'yı taşıyan Meryem – büst (pallium-maphorion)	Sear, 1861; B.N. 8-11, B.M.C. 5-6, R. 2028. DOP, Vol 3, Part 2; 791,

	ince üretim)				MP ΘV	Pl. LXV, 3.11.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Kucağında haleli bebek İsa'yı taşıyan haleli Meryem - büst (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1864; B.N. 2, B.M.C.526, R. 2029. DOP, Vol 3, Part 2; 793, Pl. LXV, 5a.2.
	$\frac{1}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Haleli Meryem orans, büst. (tunik-maphorion) Yazıtı yoktur. M Θ	DOP, Vol 3, Part 2; 795, Pl. LXV, 7.1.
	G Grubu Anonim Follis	Kons.		—	Meryem orans-haleli büst. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1866; B.N. 602-3, nos., 124-48, B.M.C. (IX. Konst.)19-25, R. (IX. Konst.) 1991-3. DOP, Vol 3, Part 2; 692, Pl. LXV, G.6.
VII. Mikhail Dukas (1071-1078)	Elektron tetarteron nomisma (Küçük ve ince üretim)	Kons.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem - büst (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1870; B.N. 14, B.M.C. 530, not 2, R. 2046. DOP, Vol 3, Part 2; 808, Pl. LXVI, 4.5.
	Elektron tetarteron nomisma (Küçük ve ince üretim)	Kons.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem - büst (pallium-maphorion) MP ΘV	D. Sear, 1871; B.N. 15, B.M.C. 11. DOP, Vol 3, Part 2; 808, Plate LXVI, 5a.1.

	Elektron tetarteron nomisma	Kons.	—		Kucağında bebek İsa madalyonu taşıyan başı haleli Meryem - büst Sear, 1872; B.N. 16, B.M.C. 12-14, R. 2044. DOP, Vol 3, Part 2; 810-12, Pl. LXVII, 3.1.
	Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans-bir suppedaneum üzerinde tam boy ve haleli. (pallium-maphorion) MP ΘV Sear, 1873; B.N. 1, B.M.C. 18-20, R. 2035-6. DOP, Vol 3, Part 2; 810-12, Pl. LXVII, 7a.2.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem - büst (pallium-maphorion) MP ΘV Sear, 1876; B.N. 7, B.M.C. 22-3, R. 2037. DOP, Vol 3, Part 2; 813-16, Pl. LXVII, 8.1.
	$\frac{1}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		DOP, Vol 3, Part 2; 817, Plate LXVII, 12.
III.Nikephoros Botaniates (1078-1081)	Miliaresion (çukur)	Kons.	—		Meryem orans-bir suppedaneum üzerinde tam boy ve haleli. (pallium-maphorion) MP ΘV Sear, 1885; B.N. s. 660, DOP, Vol 3, Part 2; 831, Pl. LXIX, 7a, 7b.1, 7b.2. Çok nadir.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans büst, haleli. (tunik-maphorion) M Θ DOP, Vol 3, Part 2; 831, Pl. LXIX, 8.
	$\frac{1}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Meryem orans-haleli, büst. (pallium-maphorion) Sear, 1887; B.N. 661, DOC. Çok nadir.

					MP ΘV	
Nikephoros Melissenos (1080-1081)	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Nikai.	—		Meryem orans-haleli, büst. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1891; B.N. 1, B.M.C. 539 ve Pl. LXIII.1.1 Çok nadir.
I. Aleksios Komnenos (1081-1118)	Miliaresion (çukur)	Kons.	—		Meryem orans - tam boy ve haleli. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1897; H. Pl. 2.14, B.N. 675, R. 2063. Çok nadir.
	$\frac{2}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem orans- büst (pallium-maphorion) M Θ	Sear, 1898; H. Pl. 2.14, B.N. 675, B.M.C. 31. Çok nadir.
	$\frac{1}{3}$ Miliaresion	Kons.	—		$\frac{3}{4}$ boyda haleli Meryem orans kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. (pallium-maphorion) MP ΘV	Sear, 1899; B.N. 1, B.M.C. 32. Çok nadir.
	K Grubu Anonim Follis	Kons.		—	$\frac{3}{4}$ boyda haleli Meryem orans. (pallium-maphorion) MP ΘV ya da M—Θ	Sear, 1901; H. Pl. 2.20- 21, B.N. 605, no. 192-9, B.M.C. (IX. Kons.) 26- 35, R., (IX. Kons.) 1994- 5. DOP, Vol 3, Part 2; 638, 702-3, Pl. LXVIII, K.10-26.

	Elektron ~ tetarteron nomisma (Küçük ve ince üretim)	Thes.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem orans – haleli, büst (pallium-maphorion) MP ØV	Sear, 1906; H. Pl. 2.6-9, B.N. 3, B.M.C. 30, R. 2078.
	Follis Æ	Thes.	—		Kucağında başı haleli bebek İsa madalyonu taşıyan Meryem - büst (pallium-maphorion) MP ØV	Sear, 1909; H. Pl. 3-1, B.N. 1, B.M.C. 48, R. 2084.
Reform sonrası (1092-1118)	Elektron aspron trakhy (çukur) = 1/3 hyperpyron	Kons.	—		Tahtta oturan başı haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. (pallium-maphorion) MP ØV	Sear, 1915; H. Pl. 6.2-5, B.N. 4-6, B.M.C. 12-13, R. 2060.
	Elektron aspron trakhy	Thes.		—	Haleli Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de tam boy. (pallium-maphorion) (divetesion-loros) Başlarının arasında; M ya da MØ	Sear, 1926; H. Pl. 6.6-8, pl. 51.4, B.N 1.
	Elektron aspron	Thes.		—	Meryem (sağ) imparatoru (sol) taçlandırır. Her ikisi de tam boy.	Sear, 1927; H. Pl. 6.9, B.N. 1, B.M.C. 23.

	trakhy				(pallium-maphorion) (divetesion-loros) Başlarının arasında; büyük bir yıldız ve Meryem'in başının sağ tarafında M	Çok nadir.
	Billon aspron trakhy	Thes.		—	Meryem (sağ) imparator (sol) aralarında labarum taşrlar. Her ikisi de tam boy. (pallium-maphorion) (divetesion-loros)	Sear, 1928; H. Pl. 7.7, B.N. p. 684, (Whitting Koleksiyonu.) Çok nadir.
	Tetarteron	Thes.		—	Meryem orans- haleli, büst. (pallium-maphorion) MP ØV	Sear, 1930; H. Pl. 8.9, B.N. p. 685.
II. Ioannes Komnenos (1118-1143)	Hyperpyron	Kons.		—	Haleli Meryem ve Ioannes'in yarım boy figürleri aralarında patrik haçı taşrlar. Meryem pallium ve maphorion giyer. Başının üstünde ØV ve sağında MP. İmp. loros giyimli, sağ elinde akakia ve başının üstünde Manus Dei taçlandırır.	Sear, 1938; H., Pl. 9.1-3 B.N. 1-4 B.M.C. 10- 14,17.; R. 2094-5
	Hyperpyron	Kons.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Ioannes (sol) cepheden ve tam boy. Meryem pallium ve maphorion giyimli, sağ eli ile imp.'u taçlandırır. Başlarının arasında	Sear, 1939; H., Pl. 9.4-5 B.N. 5-7, B.M.C. 41-2, R. 2097.

					M Θ. İmp. divetesion ve losos giyimli, labarum ve akakia taşır.	
	Hyperpyron	Kons.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Ioannes (sol) cepheden ve tam boy. Meryem pallium ve maphorion giyimli, sağ eli ile imp.'u taçlandırır. Başlarının arasında M Θ. İmp. divetesion ve losos giyimli, sol elinde haçlı küre taşır.	Sear, 1940; H., Pl. 9.6-9, B.N. 8-9, B.M.C. 1-2, 5-6, R. 2092.
	Billon aspron trakhly	Kons.		—	Tahtta oturan haleli Meryem kucağında cepheden bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimli. MP ΘV	Sear, 1943; H., Pl. 10.7-8, B.N. 1.; B.M.C. 57-9.
	Tetarteron	Kons.		—	Cepheden haleli Meryem Orans – büstü. Pallium ve maphorion giyimli. MP ΘV	Sear, 1946; H., Pl. 11.8-10, B.N. 13-15, B.M.C. 72-5, R. 2110.
	Hyperpyron	Thes.		—	Haleli Meryem ve Ioannes'in yarım boy figürleri aralarında patrik haçı taşırlar. Meryem pallium ve maphorion giyer. Başının üstünde ΘV ve sağında MP. İmp. losos giyimli, sağ elinde akakia ve başının üstünde	Sear, 1947; H., Pl. 9.10, B.N. 1-2, B.M.C. 15-16, 18-19, R. 2096.

					Manus Dei taçlandırır.	
	Hyperpyron	Thes.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Ioannes (sol) cepheden ve tam boy. Meryem pallium ve maphorion giyimli, sağ eli ile imp.'u taçlandırır. Başlarının arasında M Θ . İmp. divetesion ve loros giyimli, labarum ve akakia taşır.	Sear,1948; H., Pl. 9.11, B.N. 3, B.M.C. 43.
	Hyperpyron	Thes.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Ioannes (sol) cepheden ve tam boy. Meryem pallium ve maphorion giyimli, sağ eli ile imp.'u taçlandırır. Başlarının arasında M Θ . İmp. divitesion ve loros giyimli, sol elinde haçlı küre taşır.	Sear,1949; H., Pl. 9.13-14, B.M.C. 3-4, R. 2093.
	Hyperpyron	Thes.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Ioannes (sol) cepheden ve tam boy. Meryem pallium ve maphorium giyimli, sağ eli ile imp.'u taçlandırır. İmp. divetesion ve loros giyimli, labarum ve haçlı küre taşır.	Sear,1950; H., Pl. 9.12, B.N. 4.
	Billon aspron trakhy	Thes.		—	Tahtta oturan haleli Meryem kucağında cepheden bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve	Sear,1952; H., Pl. 11.3-4, B.N. 1, B.M.C. 60-61, R. 2099.

					maphorion giyimli. MP ΘV	
II. Ioannes Komnenos (1118-1143)	Hyperpyron	Kons.		—	Haleli Meryem (sağ) ve sakalsız Manuel cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve loros giyimli, labarum ve akakia taşıyan imp. taçlandırır. MP ΘV	W., 181, Pl. 280-81.
	Hyperpyron	Kons.		—	Haleli Meryem ve Ioannes'in yarım boy figürleri aralarında patrik haçı taşırlar. Meryem pallium ve maphorion giyer. Başlarının üstünde ΘV ve sağında MP . İmp. loros giyimli, sağ elinde akakia ve başının üstünde Manus Dei taçlandırır.	W., 206, Pl. 339.
I. Manuel Komnenos (1143-1180)	Elektron aspron Trakhy	Kons.		—	Haleli Meryem (sağ) ve sakalsız Manuel cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve loros giyimli, labarum ve akakia taşıyan imp. taçlandırır. MP ΘV	Sear,1957; H., Pl. 13.1-2, B.N. 1-2, B.M.C. 17-20, R. 2117.

	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	—	Haleli Meryem (sağ) ve sakallı Manuel aralarında küçük bir küreden yükselen patrik haçı taşır. Cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve leros giyimli ve sağ elinde imp akakia taşır. MP ΘV	Sear,1958; H., Pl. 13.3-4, B.N. 3-5, B.M.C. 25-26, R. 2119.
	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	—	Haleli Meryem (sağ) ve Manuel cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem sağ eliyle divetesion ve khlamys giyimli, labarum ve haçlı küre taşıyan imp. taçlandırır. MP ΘV	Sear,1961; H., Pl. 14.1-4, B.N. 19-22, B.M.C. 21-4, R. 2118.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—	—	Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorium giyimlidir. MP ΘV	Sear,1964; H., Pl. 15.5-10, B.N. 5-16, B.M.C. 56-7, R. 2099.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—	—	Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ΘV	Sear,1965; H., Pl. 15.11-13, B.N., 713, R. 2142.

	Billon aspron trakhy	Kons.		—	Haleli Meryem (sağ) ve Manuel cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem sağ eliyle divetesion ve losos giyimli, labarum ve haçlı küre taşıyan imp. taçlandırır. MP ØV	Sear,1966; H., Pl. 16.1-15, 17.1-4, B.N. 17-42, B.M.C. 40-51, R. 2127-34.
	Tetarteron	Kons.		—	Haleli Meryem sağa doğru ayakta durup, ellerini sağ üstte yer alan Manus Dei'ye doğru kaldırmıştır. Meryem pallium ve maphorion giyimli. MP ØV	Sear,1968; H., Pl. 17.7-8, B.N. 11-28, B.M.C. 59-61, R. 2148.
	Tetarteron	Kons.		—	Haleli Meryem Orans, cepheden büstü. Pallium ve maphorion giyimli. MP ØV	Sear,1970; H., Pl. 17.11-12, B.N. 33-7, B.M.C. 71-4, R. 2153.
	Elektron aspron trakhy (çok ince ve çukur üretim)	Thes.		—	Haleli Meryem (sağ) ve sakalsız Manuel cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve losos giyimli, labarum ve akakia taşıyan imp. taçlandırır. MP ØV	Sear,1972; H., Pl. 14.5, B.N., 718. Çok nadir.

	Elektron aspron trakhy	Thes.	—	—	Haleli Meryem (sağ) ve sakallı Manuel aralarında küçük bir küreden yükselen patrik haçı taşırlar. Cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve leros giyimli ve sağ elinde imp akakia taşır. MP ӨV	Sear,1973; H., Pl. 14.6, B.N., 718. Çok nadir.
	Elektron aspron trakhy	Thes.	—	—	Tahtta oturan haleli Meryem kucığında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ӨV	Sear,1974; H., Pl. 14.7-9, B.N. 1, B.M.C. 31-3, R. 2121.
I. Andronikos Komnenos (1183-1185)	Hyperpyron	Kons.	—	—	Tahtta oturan haleli Meryem kucığında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ӨV	Sear,1983; H., Pl. 18.9-10, B.N. 1-2, B.M.C. 1-2.
	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	—	Haleli Meryem Orans bir suppedaneum üzerinde, cepheden ve tam boy. Göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Meryem'in halesinin her iki yanında; MP ӨV	Sear,1984; H., Pl. 18.11-12, B.N. 1-4, B.M.C. 3-4, R. 2167.

	Elektron aspron trakhy	Kons.	—		Haleli Meryem Orans bir suppedaneum üzerinde, cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimlidir. Meryem'in halesinin her iki yanında; MP ØV	W., 206, Pl. 345-46.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—		Haleli Meryem Orans bir suppedaneum üzerinde, cepheden ve tam boy. Göğsünde haleli bebek İsa başı taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1985; H., Pl. 18.13-16, B.N. 3-13, B.M.C. 5-9, R. 2168-70.
	Tetarteron	Kons.	—		Haleli Meryem Orans bir suppedaneum üzerinde, cepheden ve tam boy. Göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1986; H., Pl. 19.1, B.N. 1-2, B.M.C. 11-12.
	Tetarteron (20 mm. çap)	Thes.	—		Haleli Meryem orans tam cephe büst, göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1987; H., Pl. 19.2, B.N. 1-5, B.M.C. 13-16, R. 2171.

	½ (15 mm. çap)	Belirsiz	—		Haleli Meryem orans tam cephe büst, göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1989; H., Pl. 19.4, B.N. 731, B.M.C. 17-18, R. 2172.
Isaakios Komnenos (1184-1191)	Elektron aspron trakhy	Nicosia	—		Tahtta oturan, tam cepheden haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1990; H., Pl. 19.5, B.N. 1.
	Billon aspron trakhy	Nicosia	—		Tahtta oturan, tam cepheden haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1991; H., Pl. 19.6-7, B.N. 1, B.M.C. 16-18, R. 2181.
	Tetarteron	Nicosia	—		Haleli Meryem orans, cepheden ve büst. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1993; H., Pl. 19.12, B.N. 1, B.M.C. 43.
	Billon aspron trakhy	Belirsiz bir Kıbrıs Basımı "A"	—		Haleli Meryem orans; cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ØV	Sear,1995; H., Pl. 19.11, B.N. p. 737. Çok nadir.

	Tetarteron	Belirsiz bir Kıbrıs Basımı "A"	—		Haleli Meryem sağa doğru suppedaneum üzerinde (?) ayakta, ellerini sağ üstte yer alan Manus Dei'ye doğru kaldırmıştır. Pallium ve maphorion giyimli. MP 0V	Sear,1996; H., Pl. 19.15, B.N., 738.
	Tetarteron	Belirsiz bir Kıbrıs Basımı "B"	—		Haleli Meryem (sağ) ve Isaakios (sol) cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve losos giyimli, haçlı küre ve akakia taşıyan imp. taçlandırır. MP 0V	Sear,1998; H., Pl. 21.13, B.N. 3. Çok nadir.
	Tetarteron	Belirsiz bir Kıbrıs Basımı "B"	—		Haleli Meryem (sol) ve Isaakios (sağ) cepheden ve tam boy. Pallium ve maphorion giyimli Meryem, divetesion ve losos giyimli, haçlı küre ve akakia taşıyan imp. taçlandırır. MP 0V	Sear,1999; H., Pl. 21.14, B.N., 738, R. 2173. Çok nadir.
II. Isaakios Angelos (1185-1195)	Hyperpyron	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP 0V	Sear,2000; H., Pl. 20.1, B.M.C. 1-2.

	Hyperpyron	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucagında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ØV	Sear,2001; H., Pl. 20.2-4, B.N. 1-3, B.M.C. 3-11, R. 2174-6.
	Elektron aspron trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucagında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ØV	Sear,2002; H., Pl. 20.5-8, B.N. 1-8, B.M.C. 12-15, R. 2178-9.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucagında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Bazen tahtın her bir kolunun üzerinde yıldız vardır. Halenin her iki yanında; MP ØV	Sear, 2003; H., Pl. 20.9-13, 21.1-7, B.N. 1-40, B.M.C. 19-31, R. 2180, 2184-91.
	Tetarteron	Kons.	—		Haleli (bazen bir suppedaneum üzerinde) Meryem orans; cepheden ve tam boy, göğsünde haleli bebek İsa başı taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir.	Sear, 2004; H., Pl. 21.8-9, B.N. 1-11, B.M.C. 38-42, R. 2196-7.

					MP ΘV	
III. Aleksios Komnenos (1195-1203)	Tetarteron	Kons.	—		Haleli Meryem orans; yarım boy figürün yüzü ¾ sağa dönüktür. Elleri sağ üst taraftaki Manus Dei'ye doğru kalkmıştır Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ΘV (Hagiosoritissa)	Sear, 2014; H., Pl. 23.8, B.N. 1, B.M.C. 38.
I. Theodoros Komnenos-Laskaris (1208-1222) Nikaia/İznik İmp.	Billon trakhy	Nikaia	—		Tahtta oturan haleli Meryem göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphoriON giyimlidir. MP ΘV	Sear, 2021; H., Pl. 30.7-10, B.M.C.V. 2-11.
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) İznik İmp.	Hyperpyron	Mag.		—	Meryem ve imparatorun yarım boy figürleri, aralarında patrik haçı taşır.	Sear, 2028; H., Pl. 31.11-12-4, B.M.C. 8-9.
	Hyperpyron	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırır.	Sear, 2029; H., Pl. 31.13-15, Pl. 32.1-5, B.M.C. 20-40, B.M.C.V. 1-24, R. 2283-5.
	Trakhy	Mag.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve	Sear, 2032; H., Pl. 32.7, B.M.C.V. 26-9.

					maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	
	Trakhy	Mag.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV , ve Meryem'in her iki yanında Δ P	Sear, 2036; H., Pl. 32.10-11.
	Trakhy	Mag.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2037; H., 240.
	Billon trakhy	Mag.	—		Meryem kucağında bebek İsa büstü-tam boy	Sear, 2042; H., Pl. 33.3.
	Billon trakhy	Mag.	—		Meryem ve imparator tam boy aralarında patrik haçı taşırlar.	Sear, 2043; H., Pl. 33.4.
	Billon trakhy	Mag.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında;	Sear, 2046; H., Pl. 33.7-8.

					MP ΘV	
	Tetarteron	Mag.	—		Meryem orans, ayakta ve yüz $\frac{3}{4}$ cepheden sağa (Hagiosoritissa-?)	Sear, 2057; H., Pl. 34.8.
	Billon trakhy	Thes.	—		Tam cephe Meryem büstü. Her ikisinin de altında birer haç olan; MP ΘV	Sear, 2059; H., Pl. 42.1-2, B.M.C.V. (Ioannes, Neopatras Sebastokrator'u) 1, R. (Neopatras) 2293.
	Billon trakhy	Thes.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Her birinin altında bitkisel süsleme olan; MP ΘV	Sear, 2063; H., Pl. 42.9-10.
	Billon trakhy	Thes.	—		Meryem orans; cepheden ve tam boy. Her ikisinin altında yıldız olan; MP – ΘV.	Sear, 2065; H., Pl. 43.2-1.
II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) İznik İmp.	Hyperpyron	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2070; H., Pl. 34.10-11, B.M.C.V. 1-2.
	Hyperpyron	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam	Sear, 2071; H., Pl. 34.12-14.

					boy ve cepheden.	
	Hyperpyron	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2072; H., Pl. 34.9, B.M.C.V. (Theodoros), 204.
	Billon trakhy	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2077; H., Pl. 35.6, B.M.C.V. 6
Theodoros Komnenos-Dukas (1224-1230) Thessaloniki İmp.	Trakhy	Thes.		—	Meryem Hagiosoritissa; orans, tam boy, cepheden	Sear, 2085; H., Pl. 37.3-4.
	Trakhy	Thes.		—	Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV. Orta alanda soldan sağa doğru Γ P ya da bitkisel süsleme.	Sear, 2086; H., Pl. 37.5-6, B.M.C.V. (İznik İmp. II. Theodoros) 3-4.
	Billon trakhy	Thes.		—	Meryem Hagiosoritissa; orans, tam boy, cepheden	Sear, 2090; H., 273,

	Billon trakhy	Thes.	—		Meryem orans; cepheden ve tam boy Halesinin her iki yanında MP – ΘV.	Sear, 2093; H., Pl. 38.5.
	Billon trakhy	Thes.		—	Meryem ve imparatorun yarım boy figürleri, aralarında patrik haçı taşırlar.	Sear, 2094; H., Pl. 38.6-7.
	½ Tetareron	Thes.	—		Meryem orans; cepheden büst. MP – ΘV	Sear, 2096; H., Pl. 38.12.
Manuel Komnenos-Dukas (1230-1237) <i>Thessaloniki İmp.</i>	Trakhy	Thes.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2099; H., Pl. 39.1, B.M.C.V. 1.
	Trakhy	Thes.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV ve altlarında bitkisel süsleme (?).	Sear, 2100A; (S. Bendall, Spink's Circular, October 1969.)
	Billon trakhy	Thes.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2102; H., Pl. 39.4-5.

	Billon trakhy	Thes.	—		Haleli Meryem orans; cepheden büst. Halesinin her iki yanında MP – ΘV ve altta yıldız.	Sear, 2103; H., Pl. 39.6, B.M.C.V. 5.
Ioannes Komnenos-Dukas (İmp.1237-1242) (Desp. 1242-1244)	Billon trakhy	Thes.		—	Meryem ve imparatorun yarım boy figürleri, aralarında, yuvarlak içindeki haçın yükseldiği üçgen süslü bir asa taşırlar.	Sear, 2109; H., Pl. 40.1.
	Billon trakhy	Thes.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucığında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. MP ΘV	Sear, 2111; H., Pl. 40.3.
	Billon trakhy (ayarı düşük birim, 20-4 mm. çap)	Thes.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2115; H., Pl. 40.6.
	Trakhy (Basımı; çok daha küçük bir birim ve çapı 20 mm.'den az)	Thes.	—	—	Tahtta Meryem (Ö.Y., A.Y.); Meryem orans-büst (Ö.Y.) Meryem orans- tam boy (A.Y.)	H., 282-88; Pl. 40-41.
VIII. Mikhail Palaiologos	Hyperpyron (16 karat değerinde)	Mag.		—	Meryem imparatoru taçlandırırken- her ikisi de tam boy ve cepheden	Sear, 2122; H., Pl. 36.1.

(1261-1282) (İznik İmp. 1258-61)						
	Hyperpyron (16 karat değerinde)	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Tahtın minderlerinin üstünde her köşesinde dört ufak noktalı K ... ya da X X . Halenin her iki yanında; MP ØV	Sear, 2127; H., Pl. 40.3.
	Hyperpyron (15 karat değerinde)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, altılı grup içerisinde.)	Sear, 2128; B.M.C. 1-5, R. 2215-8, G.1, W., 223, Pl. 377.
	Trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Halenin her iki yanında; M Ø	Sear, 2130; G., 4.
	Trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ØV	Sear, 2131; G.5, W., 238, Pl. 387.

	Billon trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2132; B.M.C. 9, G., 13.
	Billon trakhy	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis şehir surları içinde.	Sear, 2133; (2128 ile aynı), G., 6.
	Billon trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Halenin her iki yanında; M Θ	Sear, 2135; (2130 ile aynı), G., 15.
	Billon trakhy	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Tahtın minderlerinin üstünde her köşesinde dört ufak noktalı XX . Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2136; B.M.C.10., G., 14.
	Billon trakhy	Kons.	—		Haleli Meryem orans- büst. Halesinin her iki yanında MP – ΘV	Sear, 2137; G.,10-11.

	Billon trakhy	Kons.	—		Meryem orans; tam boy (?) Her ikisinin de alt kısmında B olan soldan sağa doğru, MP – ØV	Sear, 2138; G.12.
II. Andronikos Palaiologos (kıdemli imp. 1282-1328)	Hyperpyron (14 karat değerinde)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, altılı grup içerisindedir.)	Sear, 2149; B.M.C.1-10, R. 2224-6, G.14.
	Hyperpyron (12 karat değerinde)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, dörtlü grup içerisindedir.)	Sear, 2150; B.M.C.13-19, R. 2228, 2230-32, G.24-5.
	Hyperpyron (12 karat değerinde)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, dörtlü grup içerisindedir.)	Sear, 2151; P.D.Whitting, Byzantine Coins, 237-8.
	Hyperpyron (12 karat değerinde)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, dörtlü grup içerisindedir.)	Sear, 2152; B.M.C. (Andronikos ve Mikhail) 23, R. (Andronikos ve Mikhail) 2229, 2233, G., Addenda, 7.

	Miliaresion (Venedik grosso birimi örnek alınarak 1295 yılında tedavüle girmiştir.)	Kons.	—		Tahtta oturan haleli Meryem kucağında haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2157; (A.Veglery and G.Zacos in Spink's Circular , April, 1962, 77, tip I)
	Billon ve Æ (20 mm. çapında daha küçük ölçü birimi üretimi)	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, altılı grup içerisindedir.)	Sear, 2161; (2149 ile aynı), G.10.
	Billon ve Æ	Kons.	—		Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (Hepsi üç kuleli olup, dört grup içerisindedir.)	Sear, 2164; (2150 ile aynı), B.M.C. 29, G.27.
	Billon ve Æ	Kons.	—		Haleli Meryem orans; büst. Halesinin her iki yanında MP – ΘV .	Sear, 2167; B.M.C.30, G.29.
	Billon ve Æ	Kons.	—		Haleli Meryem orans-cepheden ve tam boy. MP – ΘV .	Sear, 2176; G. (II. ve III. Andronikos) 40.

Dönemin Anonim Basımları (1295-1310)	Miliaresion (2 gr.)	—	—	—	Tahtta oturan Meryem kucağında bebek İsa madalyonu taşır. Halesinin her iki yanında MP – ΘV . Çift bordürlü.	Sear, 2197; (A.Veglery and G.Zacos in Spink's Circular , April, 1962, 77 ve 79-80)
	Miliaresion (2 gr.)	—	—	—	Tahtta oturan Meryem sol dizinde bebek İsa'yı taşır. Halesinin her iki yanında MP – ΘV .	Sear, 2198; (A.Veglery and G.Zacos in Spink's Circular , April, 1962, 77 ve 79-80)
III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)	Miliaresion	Kons.	—	—	Haleli Meryem orans-bir suppedaneum üzerinde tam boy Halesinin her iki yanında MP – ΘV . Sağ ve sol yanlarda küçük birer ağaç (?)	Sear, 2199; G., Addenda, 6 (II. Andronikos'a atfedilir). Çok nadir.
V. Ioannes Palaiologos (1341-1391)	Miliaresion (1-1.2 gr.)	Kons.	—	—	Önünde diz çöken imparatoru kutsayan Meryem-tam boy	Sear, 2212, G. 9. (III. Andronikos altında listelenmiştir.)
	Miliaresion (1-1.2 gr.)	Kons.	—	—	Sağ tarafta oturan Meryem'in $\frac{3}{4}$ cepheden yüzü sola dönük ve sağ eli Solda yer alan Savoy'lu Anna'ya doğru açıktır.	Sear, 2215; G. (Veglery and Milas in Spink's Circular, Dec., 1970, 488 no.7) Çok nadir.
	Miliaresion (1-1.2 gr.)	Kons.	—	—	Sağda Meryem, solda Aziz Demetrios, her ikisi de tam	Sear, 2218; G. (II. ve III. Andronikos) 40.

					cephe ve tam boy.	
	Billon ve Æ	Kons.		—	Meryem sağda, imparator solda, her ikisi de haleli ve tam boy.	Sear, 2223; B.M.C., 632, G. 5. (J. Sabatier, "Monnaies Byzantines", Pl. LXII, 17.)
V. Ioannes Kantakuzenos (V. Ioannes ile ortak İmp. 1347-1354) (Tek başma 1353-1354)	Hyperpyron (11 karat değerinde)	Kons.		—	Meryem orans-büst, Konstantinopolis dairesel şehir surları içinde. (her birinde 3 kule olan dörtlü grup sur)	Sear, 2225; B.M.C. (II. Andronikos-IX. Mikhail IX) 20-21, (A. Veglery and A. Milas in Spink's Circular, Dec., 1970, 486-7, nos. 2-4)
	Miliaresion (1. gr.)	Kons.		—	Tahtta oturan haleli Meryem göğsünde haleli bebek İsa madalyonu taşır. Pallium ve maphorion giyimlidir. Halenin her iki yanında; MP ΘV	Sear, 2226; (Veglery and Milas in Spink's Circular, Jan., 1971, 2, nos. 9)
	Miliaresion (1. gr.)	Kons.		—	Meryem kolunda bebek İsa taşır.	Sear, 2227, DOC.

Tablo 3. Aziz Tasvirleri

AZİZ TASVİRLERİNİN YER ALDIĞI SİKKELER

İmparator Listesi	Sikke Tipi	Darphane	Ön Yüz	Arka Yüz	Aziz Tipi	Kaynaklar
Aleksandros (912-913)	Solidus	Kons.	—		Vaftizci Yahya, imparatoru taçlandırır. Her ikisi de sakallı, cepheden ve tam boy.	Goodacre, 195, No.1. Wroth 450, Pl. LII.1.
V. Mihail Kalaphates (1041-42)	Histamenon nomisma	Thes.		—	Aziz Mihail solda ve yanındaki imparator ile aralarında bir labarum tutarlar. Aziz kanatlı betimlenmiştir.	Sotheby's, no. 516.
I. Aleksios Komnenos (1081-1118)	Elektron/stamenon nomisma (çukur)	Thes.		—	Aziz Demetrios (sol), ¾ profil-sağa doğru yüz ve tam boy. Aleksios'a labarum sunar. Aziz haleli, askeri kostüm içerisinde ve sol elinde kılıç taşır.	Sear, 1904; H. Pl. 1.9, B.N. 680, B.M.C. (Aleksios III) 14. Çok nadir.

	Elektron/ stamenon nomisma (çukur)	Thes.	—	Aziz Demetrios (sol), $\frac{3}{4}$ profil- sağa doğru yüzü dönük ve tam boy. Aleksios'a iki basamak üzerindeki bir küreden yükselen patrik haçı sunar. Aziz haleli, askeri kostüm içerisinde ve sol elinde kılıç taşır.	Sear, 1905; H. Pl. 1,10-12, B.N. 1-2, B.M.C. (Aleksios III) 11-13.
	$\frac{1}{2}$ miliaresion	Thes.	—	Aziz Demetrios (sol), $\frac{3}{4}$ profil- sağa doğru yüzü dönük ve yarım boy. Aleksios'a uzun bir haç sunar. Aziz haleli, askeri kostüm içerisinde ve sol elinde kılıç taşır.	Sear, 1908; H. Pl. 1.17, B.N. 682, B.M.C. (Aleksios III) 37. Çok nadir.
II. Ioannes Komnenos (1118-1143)	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	Aziz Georgios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında küçük bir küreden kaidesi olan patrik haçını taşırlar. Her ikisi de; tam boy ve cepheden. Aziz haleli, askeri kostüm içerisinde ve sol elinde bir kılıç taşır.	Sear, 1941; H., Pl. 10.1-2, B.N. 1-2, B.M.C. 49-50.
	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	Aziz Georgios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üç basamak üzerinde yükselen patrik haçını taşırlar. Her ikisi de; tam boy ve cepheden. Aziz haleli, askeri	Sear, 1942; H., Pl. 10.3-4, B.N. 3, B.M.C. 44-8, R. 2098.

				kostüm içerisinde ve sol elinde bir kılıç taşır.	
	Elektron aspron trakhy	Thes.	—	Aziz Georgios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında labarum taşır. Her ikisi de; tam boy ve cepheden. Aziz haleli, askeri kostüm içerisinde ve sol elinde bir kılıç taşır.	Sear, 1951; H., Pl. 10.5-6, B.N. 1, B.M.C. 51.
	½ tetarteron Æ	Thes.	—	Aziz Demetrios'un cepheden büstü. Sakalsız, haleli ve askeri kostüm içinde, kılıç ve kalkan taşır.	Sear, 1955; H., Pl. 11.15-17, B.N. 10-14.
I. Manuel Komnenos (1143-1180)	Hyperpyron	Kons.	—	Sakallı ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve sakallı Manuel (sol) aralarında geniş bir küreden yükselen patrik haçı taşır. Her ikisi de; tam boy ve cepheden. Aziz; askeri kostümlü-sol elinde kını içinde bir kılıç ve imp.; taç-divetesion-loros ve sol elinde kınında bir kılıç taşır.	Sear, 1959; H., Pl. 13.5-9, B.N. 6-11, B.M.C. 27-30, R. 2120.
	Elektron aspron trakhy (çok ince ve	Thes.	—	Sakallı ve haleli Aziz Demetrios (sağ) ve Manuel (sol) aralarında patrik haçı taşır. Her ikisi de; tam boy ve cepheden. Aziz;	Sear, 1974; H., Pl. 14.7-9, B.N. 1, B.M.C. 31-3,

	derin çukurluktaki üretim)			askeri kostüm ve imp.; taç-divetesion-khlamys giyimli ve sağ elinde bir akakia taşır.	R. 2121.
	tetarteron Æ (ağır birim, 4-4.5 gr.)	Thes. —		Aziz Georgios'un cepheden, sakalsız ve haleli büstü. Üzerinde tunik, cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear,1975; H., Pl. 17.13-14, B.N. 1-15, B.M.C. 75-7, R. 2154-6.
	½ tetarteron (hafif birim, 1.8 gr.)	Belirsiz bir basım. —		Aziz Georgios'un cepheden sakalsız, haleli büstü. Üzerinde tunik, cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve kalkan taşır. No:1975'in aynısı olup, çok daha küçük formdadır.	Sear,1980; H., Pl. 18.3-4, B.N. 5-9, B.M.C. 78, R. 2158.
I. Andronikos Komnenos (1183-1185)	Tetarteron Æ (20 mm. çap)	Thes. —		Aziz Georgios'un cepheden büstü. Haleli-tunik-cuirass ve sagion giyimlidir. Mızrak ve kalkan taşır. O / AΓI / • / ΣΓ / Ε	Sear,1988; H., Pl. 19.3, B.N. 731, B.M.C. 19-20.
II. Isaakios Angelos-Komnenos (1184-1191)	Billon aspron trakhy	Nikosia ?	—	Sakalsız ve haleli Aziz Georgios (sağ) ve Isaakios (sol) aralarında bir küre üzerinden yükselen uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz; askeri kostümlü ve sol elinde kılıç, imp.; taç-divetesion-	Sear,1991; H., Pl. 19.6-7, B.N. 1, B.M.C. (II Isaakios) 16-18, R. (II Isaakios) 2181.

				khlamys giyimli ve sağ elinde akakia taşır.	
III. Aleksios Angelos-Kommenos (1195-1203)	Hyperpyron	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz; divetesion ve loros, imp.; taç-divetesion-khlamys giyimli ve sağ elinde akakia taşır.	Sear,2007; H., Pl. 22.1-2, B.N. 1, B.M.C. 3-6, R. 2199-2201.
	Hyperpyron	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz; divetesion ve loros, imp.; taç-divetesion-khlamys giyimli sağ elinde akakia taşır. Yazıtı no:2007'den farklıdır.	Sear,2008; H., Pl. 22.3, B.N. 2, B.M.C. 1-2.
	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında uzun bir labarum taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. İkisi de; taç-divetesion ve loros giyimli ve aziz (sol), imp. (sağ) elinde haç	Sear,2009; H., Pl. 22.4, B.N. 1, Cf. B.M.C. 8-10, Cf. R. 2202-3.

	Elektron aspron trakhy	Kons.	—	formlu bir asa taşırılar. Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında uzun bir labarum taşırılar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. İkisi de; taç-divetesion ve loros giyimli ve aziz (sol), imp. (sağ) elinde haç formlu bir asa taşırılar. 2009'un aynı fakat arka yüz yazıtı farklı.	Sear,2010; H., Pl. 22.5-7, B.N. 754, Cf. B.M.C. 8-10, Cf. R. 2202-3.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında haçlı küre, nadiren de küre üzerinden yükselen patrik haçı taşırılar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. İkisi de; taç-divetesion ve loros giyimli ve aziz (sol), imp. (sağ) elinde labarum taşırılar.	Sear,2011; Cf. H., Pl. 22.8-12; Pl. 23.1-7, Cf. B.N. 1-16, B.M.C. 15 (?), Cf. R. 2205-13.
	Billon aspron trakhy	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında haçlı küre, nadiren de küre üzerinden yükselen patrik haçı taşırılar. Her	Sear,2012; Cf. H., Pl. 22.8-12; Pl. 23.1-7, Cf. B.N. 1-16, B.M.C. 16-18,

				ikisi de; cepheden ve tam boy. İkisi de; taç-divetesion ve loros giyimli ve aziz (sol), imp. (sağ) elinde labarum taşır. Yazıt farklı.	Cf. R. 2205-13.
	Billon aspron trakhly	Kons.	—	Sakallı, taçlı ve haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Aleksios (sol) aralarında haçlı küre, nadiren de küre üzerinden yükselen patrik haçı taşır. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. İkisi de; taç-divetesion ve loros giyimli ve aziz (sol), imp. (sağ) elinde labarum taşır. Yazıt farklı.	Sear,2013; Cf. H., Pl. 22.8-12; Pl. 23.1-7, Cf. B.N. 1-16, B.M.C. 20-36, Cf. R. 2205-13.
	Tetarteron Æ	Thes.	—	Aziz Georgios'un cepheden sakalsız, haleli büstü. Üzerinde cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve kılıç kını taşır.	Sear,2015; H., Pl. 23.9-10, B.N. 1-9, B.M.C. 39-40, R. 2214.
	½ tetarteron Æ	Thes.	—	Aziz Georgios'un cepheden sakalsız, haleli büstü. Üzerinde cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve kılıç kını taşır.	Sear,2016; H., Pl. 23.11-12, B.N. 10-17, B.M.C. 41-2.

	½ tetarteron Æ	Thes. —		Aziz Georgios'un cepheden sakalsız, haleli büstü. Üzerinde cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve sol elinde kalkan taşır.	Sear,2017; H., Pl. 23.14, B.M.C. 44.
	½ tetarteron Æ	Thes. —		Aziz Georgios'un cepheden sakalsız, haleli büstü. Üzerinde cuirass ve sagion vardır. Mızrak ve kılıç kını taşır.	Sear,2018; H., Pl. 23.13, B.N. 756, B.M.C. 43.
I. Theodoros Kommenos-Laskaris (1208-1222) <i>Nikaia/İznik İmp.</i>	Trakhy	Nik.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında küre bir kaidesi olan uzun patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde kılıç taşırlar.	Sear, 2020; H., Pl. 51.5. Çok nadir. Ön ve arka yüz dizaynları I. Manuel'in elektron trakhy sikkeleri ile çok benzerdir. (No: 1959)
	Billon trakhy	Nik.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde mızrak ve imp. sağ elinde labarum taşırlar. Yazıtı farklı.	Sear,2021; H., Pl. 30.7-10, B.M.C.V. 2-11.

	Trakhy	Mag.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında ucunda bir yıldız olan asa taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde kılıç taşırlar.	Sear,2023; H., Pl. 30.2-3, B.M.C.V. 1, R. 2282.
	Trakhy	Mag.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında üç basamak üzerine yükselen uzun patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde kılıç taşırlar.	Sear,2024; H., Pl. 30.4-6.
	Billon trakhy	Mag.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında labarum taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde mızrak ve imp. sağ elinde akakia taşırlar.	Sear,2025; H., Pl. 31.6-7.
	Billon trakhy	Mag.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında üç basamak üzerine yükselen uzun patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol	Sear,2026; H., Pl. 31.8-9.

				elinde ve imp. sağ elinde kını içinde kılıç taşırlar. No: 2024'ün aynı fakat A.Y. yazıtı farklı.	
	Billon trakhy	Mag.	—	Askeri kostümlü ve haleli Aziz Theodoros (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında labarum taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Bir kürsü üzerindeki Aziz sol elinde mızrak ve imp. sağ elinde labarum taşırlar.	Sear,2027; H., Pl. 31.10.
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) <i>Nikaia/İznik İmp.</i>	Trakhy	Mag.	—	Haleli Aziz Konstantinos (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üzerinde bir yıldız olan uzun bir haç taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde bir akakia ve imp. sağ elinde haçlı asa taşırlar.	Sear, 2030; H., Pl. 32.6, B.M.C.V. 25.
	Trakhy	Mag.	—	Haleli ve askeri kostüm içerisindeki Aziz Theodoros (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üzerinde bir yıldız olan uzun bir asa taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde bir kılıç taşırlar.	Sear, 2031; H., Pl. 32.8, R. 2286.

	Trakhy	Mag.	—	Haleli ve askeri kostüm içerisindeki Aziz Theodoros (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında basamaklar üzerinde uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde bir kılıç taşırlar.	Sear, 2034; H., Pl. 32.9.
	Trakhy	Mag.	—	Aziz Konstantinos (?) (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üzerinde bir küre içinde haç olan ve bir küre üzerinde yükselen uzun, ince bir ok taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde haçlı asa taşırlar.	Sear, 2036; H., Pl. 32.10-11.
	Billon trakhy	Mag.	—	Aziz Georgios haleli tam boy. Üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2041; H., Pl. 33.2.
	Billon trakhy	Mag.	—	Aziz Konstantinos (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında basamaklar üzerinde uzun bir patrik haçı taşırlar. Her ikisi de; cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde haçlı asa ve imp. sağ elinde labarum taşır.	Sear, 2044; H., Pl. 33.5.

	Billon trakhy	Mag. —		¾ boyda Aziz Georgios haleli ve cepheden. Üzerinde askeri kostüm vardır. Sağ omzunda mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2050; H., Pl. 51.6.
	Billon trakhy	Mag. —		Aziz Demetrios haleli, tam boy. Üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2051; H., Pl. 33.12, B.M.C.V. 31, R. 2289.
	Tetarteron Æ Trakhy (1246 yılında İznik İmp. tarafından şehrin ele geçirilmesinden sonra basılmıştır.)	Mag. — Thes.	—	Aziz Georgios haleli ve cepheden büstü. Üzerinde askeri kostüm vardır. Sağ omzunda mızrak ve kalkan taşır. Haleli ve askeri kostüm içerisindeki Aziz Demetrios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üç kulesi ile temsili şehir betimi taşır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde bir kılıç ve imp. sağ elinde bir labarum taşır.	Sear, 2054; H., Pl. 34.4-5, B.M.C.V. 36-9, R. 2290. Sear, 2058; H., 294. Çok nadir.
	Billon trakhy	Thes. —		Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios cepheden tahtta oturur. Sağ eli ile kılıç kabzasını taşır ve dizlerinin ortasında kılıcın kını yer alır.	Sear, 2061; H., Pl. 42.5-6.

	Billon trakhy	Thes. —		Aziz Demetrios'un cepheden, haleli büstü. Askeri kostümlü ve sağ omzunda kılıç taşır.	Sear, 2062; H., Pl. 42.7-8.
	Billon trakhy		—	Haleli ve askeri kostüm içerisindeki Aziz Demetrios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında patrik haçı taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy.	Sear, 2063; H., Pl. 42.9-10.
	Billon trakhy		—	Haleli ve askeri kostüm içerisindeki Aziz Demetrios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üç kulesi ile temsili şehir betimi taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde bir kılıç ve imp. sağ elinde bir labarum taşır.	Sear, 2064; H., Pl. 42.11-12.
	Billon trakhy		—	Haleli ve khlamys giyimli Aziz Demetrios (sağ) ve Ioannes (sol) aralarında üzerinde üçgen bir süs olan labarum taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol ve imp. sağ elinde bir kılıç taşır.	Sear, 2065; H., Pl. 43.1-2.

	Billon trakhy	—		Aziz Georgios haleli ve cepheden büstü. Üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2066; H., Pl. 43.3-4.
	Billon trakhy	—		Aziz Demetrios haleli, cepheden ve tam boy. Üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2067; H., Pl. 43.5-6, R. 2288.
	Billon trakhy	—		Haleli Aziz Petrus sola doğru yüzü ¾ dönük ayakta durur. Sağ elinde iki anahtar taşır.	Sear, 2068; H., Pl. 43.7.
II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-1258) <i>Nikaia/İznik İmp.</i>	Trakhy	Mag.	—	Haleli ve colobium giyimli Aziz Tryphonos (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında kaidesinde bitkisel bir süs ile bir labarum taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. İmparator sağ elinde haçlı bir asa taşır.	Sear, 2073; H., Pl. 35.1-2.
	Trakhy	Mag.	—	Haleli ve askeri kostümlü Anonim bir Aziz (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında bir parti haçı taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. İmparator sağ elinde haçlı bir asa taşır.	Sear, 2074; H., Pl. 35.3.

	Trakhy	Mag. —		Haleli, colobium ve palium giyimli Aziz Tryphonos cepheden ve tam boy. Sağ elinde göğsünün önünde küçük bir haç taşır.	Sear, 2075; H., Pl. 35.4-5, W. W., 222, Pl. XXXI-10.
	Billon trakhy	Mag.	—	Haleli ve colobium giyimli Aziz Tryphonos (?) (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında üzerinde bitkisel bir süs taşıyan ve küçük bir küre üzerinden yükselen uzun bir asa taşrlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. İmparator sağ elinde labarum (?) ve Aziz sol elinde yonca şekil olan mücevherli bir asa taşır.	Sear, 2076; H., 407.
	Billon trakhy	Mag. —		Haleli, colobium ve palium giyimli Aziz Tryphonos cepheden ve tam boy. Sağ elinde göğsünün önünde küçük bir haç taşır.	Sear, 2078; H., Pl. 35.7-8, B.M.C.V. 5.
	Billon trakhy	Mag. —		Aziz Theodoros haleli ve cepheden tam boy. Üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2079; H., Pl. 35.9-11.

	Billon trakhy	Mag. —		Aziz Georgios haleli ve cepheden tam boy. Üzerinde askeri kostüm vardır. Sağ omzunda mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2080; H., Pl. 35.12-13.
Theodoros Komnenos-Dukas (1224-1230) <i>Thessaloniki/Selanik İmp.</i>	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında üzerinde büyük bir yıldız olan üç kulesi ile temsili şehir betimi taşır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde mızrak ve imp. sağ elinde labarum taşır.	Sear, 2083; H., Pl. 43.10.
	Trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında bir küre içinde haç üzerinden üçgen süs ile uzun bir asa taşır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol omzunda mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2084; H., Pl. 37.1-2, B.M.C.V. 1-2.
	Trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve Tanrı'nın eli ile taçlanmış Theodoros (sol) cepheden ve tam boy. Aziz sol	Sear, 2085; H., Pl. 37.3-4.

				omzunda mızrak ve kalkan taşır. Aziz üç kuleli temsili şehrin betimini imparatora sunar.	
	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, Aziz Demetrios (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında bir küre içinde haç üzerinden üçgen süs ile uzun bir asa taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol omzunda mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2087; H., Pl. 37.7-9, B.M.C.V. 3, R. 2274.
	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ), Theodoros'u (sol) taçlandırır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz kını içinde bir kılıç ve İmp. haç formulu asa ve akakia taşır.	Sear, 2089; H., Pl. 37.10-12, R. 2273.
	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve Tanrı'nın eli ile taçlanmış Theodoros (sol) cepheden ve tam boy. Aziz sol omzunda mızrak ve kalkan taşır. Aziz üç kuleli temsili şehrin betimini imparatora sunar.	Sear, 2090; H., 273.

	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü, Aziz Demetrios (sağ) ve Theodoros (sol) aralarında bir küre içinde haç üzerinden üçgen süsü ile uzun bir asa taşır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol eli ile kalkana yaslanır ve imp. sağ elinde kılıç taşır.	Sear, 2091; H., Pl. 38.1-2.
	Billon trakhy	Thes.	—	Aziz Demetrios haleli, cepheden ve tahtta oturur. Üzerinde askeri kostüm vardır. Sağ elinde kını içinde bir kılıç yerine kılıcın kabzasını taşır. Sağ tarafta bir yıldız vardır.	Sear, 2094; H., Pl. 38.6-7.
	Tetarteron	Thes.	—	Üç basamak üzerinde gövdesinde hilal ve ufak toprak olan bir patrik haçı solda durur. Solunda Theodosios'un yarım boy, cepheden figürü sol elinde akakia taşır. Sağında ise haleli Aziz Demetrios'un cepheden ve yarım boy figürü kılıç ve kalkan taşır.	Sear, 2095; H., Pl. 38.10-11, B.M.C.V. 5-6. R. 2277.
	Tetarteron	Thes.	—	Üç basamak üzerinde gövdesinde hilal ve ufak toprak olan bir patrik haçı solda durur. Solunda Theodosios'un yarım	Sear, 2095A; H., Pl. 38.10-11, B.M.C.V. 5-6. R. 2277.

				boy, cepheden figürü sol elinde akakia taşır. Sağında ise haleli Aziz Demetrios'un cepheden ve yarım boy figürü kılıç ve kalkan taşır. Yazıtı farklıdır.	
	½ tetarteron Æ	Thes. —		Haleli Aziz Demetrios'un cepheden ve yarım boy figürü askeri kostüm içinde ve sağ omzunda mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2097; H., Pl. 38.13.
	½ tetarteron Æ	Thes. —		Haleli Aziz Demetrios'un cepheden ve yarım boy figürü askeri kostüm içinde ve sağ elinde kalkan, sol elinde mızrak taşır.	Sear, 2098; H., Pl. 38.14-15.
Manuel Komnenos-Dukas (1230-1237) <i>Thessaloniki/Selanik İmp.</i>	Trakhy	Thes.	—	Haleli ve khlamys giyimli Aziz Demetrios (sağ) ve Manuel (sol) aralarında gövdesinde üçgen bir süs olan labarum taşır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde ve imp. sağ elinde kını içinde birer kılıç taşır.	Sear, 2100; H., Pl. 39.2.
	Billon	Thes. —		Aziz Demetrios'un haleli ve cepheden büstü. Üzerinde askeri	Sear, 2101; H., Pl. 39.3.

	trakhy			kostüm vardır. Sağ omzunda mızrak ve sol elinde kılıç kını (?) taşır.	
	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve khlamys giyimli Aziz Demetrios (sağ) ve Manuel (sol). Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde mızrak taşır ve sağ elinde haç formlu asa taşıyan imp.'a bir küre üzerinde yükselen patrik haçı hediye eder.	Sear, 2103; H., Pl. 39.6, B.M.C.V. 5.
	Billon trakhy	Thes.	—	Çatallaşmış sakallı, taçlı ve loroslu Aziz Konstantinos (sağ) ve Manuel (sol) aralarında üç basamak üzerinde yükselen uzun bir patrik haç taşırlar. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol ve imp. sağ elinde hurma ağacı yaprağı tutar.	Sear, 2104; H., Pl. 39.7.
	Billon trakhy	Thes.	—	Ö.Y.: Aziz Theodoros'un haleli ve cepheden büstü. Üzerinde askeri kostüm vardır. Sağ omzunda mızrak ve sol elinde kalkan taşır. A.Y.: Haleli ve askeri kostümlü, Aziz Demetrios (sağ), Theodoros'un (sol) yarım boy figürleri aralarında kını içinde	Sear, 2106; H., Pl. 39.9.

				bir kılıç taşırlar. Her ikisi de cepheden. İmp. ortasında yıldız olan bir buluttan çıkan manus dei tarafından taçlandırılır.	
	Billon trakhy	Thes.	—	Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios (sağ) ve Manuel (sol) cepheden tahtta otururlar ve aralarında üç kuleli şehir tasviri taşırlar. Aziz sol elinde kılıç ve imp. sağ elinde labarum tutar.	Sear, 2107; H., Pl. 39.10-11, B.M.C.V. 2.
	Billon trakhy	Thes.	—	Taçlı ve loros giyimli Aziz Nikholas (sağ) Manuel'i (sol) taçlandırır. Her ikisi de cepheden ve tam boy. Aziz sol elinde haç formulu asa (?) ve imp. sağ elinde akakia tutar.	Sear, 2108; H., Pl. 51.7-8.
Ioannes Komnenos-Dukas (İmp.1237-1242) (Desp. 1242-1244)	Billon trakhy (standart ölçü birimi, 25-28 mm. çap)	Thes.	—	Aziz Demetrios haleli, cepheden ve tahtta oturur.	Sear, 2109; H., Pl. 40.1.
	Billon trakhy	Thes.	—	Ö.Y.: Aziz Theodoros'un haleli, cepheden ve tam boy figürünün	Sear, 2110; H., Pl. 40.2.

	Billon trakhya	Thes.	—	<p>üzerinde askeri kostüm vardır. Mızrak ve kalkan taşır.</p> <p>A.Y.: Sakalsız Ioannes (sol) haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios (?) tarafından taçlandırılır. Her ikisi de ayakta ve cepheden. İmp. akakia ve labarum, Aziz sol elinde kılıç taşır.</p> <p>Sakalsız Ioannes (sol) ve haleli, askeri kostümlü Aziz Demetrios'un yarım boy ve cepheden figürleri. Aralarında patrik haçı taşırlar.</p>	Sear, 2112; H., Pl. 40.4.
	Billon trakhya	Thes.	—	<p>Haleli ve askeri kostümlü Aziz Theodoros'un cepheden, yarım boy figürü. Sağ omzunda kılıç ve sol elinde kınını (?) taşır.</p>	Sear, 2113; H., Pl. 40.5.
	Billon trakhya	Thes.	—	<p>Sakalsız Ioannes (sol) haleli ve piskopos cüppesi içindeki piskopos- Aziz Nikholas (?) tarafından taçlandırılır. Her ikisi de ayakta ve cepheden. İmp. haç formu bir asa, Aziz sol elinde kutsal kitap taşır.</p>	Sear, 2114; H., p. 408.

	Billon trakhy (ayarı düşük birim, 20-24 mm. çap)	Thes. —		Haleli Aziz Demetrios'un cepheden ve yarım boy figürü askeri kostüm içinde ve sağ omzunda kılıç, sol elinde kınını taşır.	Sear, 2115; H., Pl. 40.6.
	Billon trakhy (ayarı düşük birim, 20-24 mm. çap)	Thes.	—	Sakalsız Ioannes (sol) ve haleli, askeri kostümlü Aziz Demetrios'un yarım boy ve cepheden figürleri. Aralarında üç basamak üzerinde yükselen patrik haçı taşır. Yanı sıra Aziz sol elinde mızrak taşır.	Sear, 2116; H., Pl. 40.7.
	Billon trakhy (ayarı düşük birim, 20-24 mm. çap)	Thes. —		Aziz Demetrios haleli, cepheden ve askeri kostümlü tahtta oturur. Dizlerinin arasındaki kından kılıcı çeker.	Sear, 2117; H., Pl. 40.8.
VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282) (Nikaia/İznik İmp. 1258-61)	Billon trakhy	Mag. —		Ayakta ve cepheden Aziz Tryphonos haç taşır.	Sear, 2124; H., Pl. 36.3, B.M.C.V. p. 225, G. (Empire of Nicaea) 3.

	Billon trakhy	Kons. —		Aziz Mikhail ayakta ve cepheden.	Sear, 2141; B.M.C. 11, G. 17.
	Billon trakhy	Kons. —		Aziz Niholas'ın cepheden büstü.	Sear, 2143; R. 2221, G. 20.
	Billon trakhy	Kons. —		Aziz Theodoros'un cepheden büstü.	Sear, 2144; G. 21.
	Billon trakhy	Kons. —		Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios mızrak taşır ve kalkana yaslanır. Cepheden ve tam boy.	Sear, 2144A; (I. T. Roper Koleksiyonu)
	Billon trakhy	Thes.	—	Aziz Demetrios ve Mikhail aralarında üzerinde fleur-de-lys yükselen üç kuleli şehir tasviri taşırılar. Her ikisi de cepheden ve tam boy.	Sear, 2146; R. 2219, G. 23.
	Bronz nomisma	Kons.	—	Aziz Tryphonos, cepheden, tam boy, başında nimbus ve üzerinde kolsuz bir pelerin. Sağ elinde kısa bir haç taşır.	W. W.; sf. 225.
II. Andronikos	Billon ve Æ	Kons. —		Aziz Theodoros'un cepheden yarım boy figürü. Askeri kostümlü. Sağ omzunda mızrak	Sear, 2162A; (I. T. Roper Koleksiyonu)

Palaeologos (kıdemli imp. 1282-1328)				ve diğerinde kalkan taşır.	
	Billon ve Æ	Kons. —		Aziz Demetrios'un cepheden yarım boy figürü. Sağ omzunda mızrak ve diğerinde kalkan taşır.	Sear, 2163; G. 14.
	Billon ve Æ	Kons. —		Cepheden, ayakta duran Aziz Demetrios labarum taşır.	Sear, 2165; R. 2236, G. 34.
	Billon ve Æ	Kons. —		Cepheden, haleli Aziz Andronikos'un büstü.	Sear, 2177; H., Pl. 38.10-11, B.M.C.V. 5-6. R. 2277.
	Billon ve Æ	Kons. —		Cepheden, haleli Aziz Demetrios'un büstü. Sağ elinde çiçek (?) taşır.	Sear, 2185; G. (J Sabatier, 'Monnaies Byzantines', Pl. LXII, 7).
III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)	Basilikon	Kons.	—	Sakalsız, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve sakallı Andronikos (sol) Her ikisi de ayakta ve cepheden. Aziz sol elinde küçük bir haç taşır. İmp. her iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.	Sear, 2201; B.M.C. 1, R. 2241, G. 1.

	Basilikon	Kons.	—	Sakalsız, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sol) ve sakallı Andronikos (sağ) Her ikisi de ayakta ve cepheden. Aziz sağ elinde küçük bir haç taşır. İmp. her iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.	Sear, 2202; G. 2. (P.D.Whitting, 'Byzantine Coins', no. 395)
	Basilikon	Kons.	—	Sakalsız, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve sakallı Andronikos (sol) Her ikisi de ayakta ve cepheden. Aziz ellerini dua eder şekilde yukarıya kaldırmıştır. İmp. her iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.	Sear, 2203; (A. Veglery and G. Zacos in Spink's Circular, April, 1962, 76 ve 78-9)
	Basilikon	Kons.	—	Sakalsız, kürsü üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve sakallı Andronikos (sol) Her ikisi de ayakta ve cepheden. Aziz sol elinde küçük bir haç taşır. İmp. her iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.	Sear, 2201; (P.D.Whitting, 'Byzantine Coins', 239) Çok nadir.
	Basilikon	Kons.	—	Cepheden ve tam boy (?) Aziz Demetrios'un figürü mızrak ve kalkan taşır.	Sear, 2205; (P.D.Whitting, 'Byzantine Coins', 239)

					Çok nadir.
V. Ioannes Palaeologos (1341-1391)	Basilikon (1-1.2 gr)	Kons. —		Aziz Demetrios (sol) ve Meryem (sağ) figürlerinin ikisi de cepheden ve tam boy.	Sear, 2218; G. 3.
	Æ	Kons.	—	Aziz Demetrios, cepheden ve ayakta. Ο ΑΓΗΘΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	H. Goodacre, 341, No. 6
	Nomismata	Kons.	—	Aziz Georgios, cepheden ve ayakta. Mızrak ve kalkan taşır.	H. Goodacre, 341, No. 7.
	Billon ve Æ (Yassı ve 17-20 mm. çap)	Kons. —		Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios mızrak ve kalkan taşır. Cepheden ve tam boy.	Sear, 2223; B.M.C. s. 632, G. 5. (J. Sabatier, 'Monnaies Byzantines', Pl. LXII, 17)
	Billon ve Æ	Kons. —		Haleli ve askeri kostümlü Aziz Demetrios sağ omzunda kılıç(?) ve kalkan taşır. Cepheden ve tam boy.	Sear, 2224; B.M.C. 632, G. 6. (J. Sabatier, 'Monnaies Byzantines', Pl. LXII, 18)
	Basilikon (1. gr)	Kons. —		Aziz Haberci (Müjde Veren) Ioannes yalınayak, haleli ve	Sear, 2229; (Veglery and Millas in

<p>VI. Ioannes Kantakuzenos (V. Ioannes ile ortak İmp. 1347-1354) (Tek başına 1353-1354)</p>	<p>(V. Ioannes ile ortak imp. sırasında basılmıştır. 1347-53)</p>			<p>uzun sakallıdır. Cepheden ve tam boy. Sağ eli kutsamak üzere kalkmış ve bir haç ve tomar taşır.</p>	<p>Spink's Circular, Jan., 1971, 2, no. 10)</p>
	<p>Basilikon (1. gr) (Tek başına iktidarı sırasında basılmıştır. 1353-4)</p>	<p>Kons.</p>	<p>—</p>	<p>Küresi üzerinde duran Aziz Demetrios (sağ) ve sakallı VI Ioannes (sol) Her ikisi de tam boy ve cepheden. Aziz sol elinde küçük bir haç taşır. İmp. iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.</p>	<p>Sear, 2231; (Veglery and Millas in Spink's Circular, Sept., 1972, 310, nos. 1 ve 2)</p>
	<p>Basilikon (1. gr) (Tek başına iktidarı sırasında basılmıştır. 1353-4)</p>	<p>Kons.</p>	<p>—</p>	<p>Aziz Demetrios (sol) ve sakallı Ioannes (sağ) Her ikisi de tam boy ve cepheden. Aziz sağ elinde küçük bir haç (?) taşır. İmp. iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.</p>	<p>Sear, 2232; (Veglery and Milas, no. 3)</p>
	<p>Basilikon (genellikle 1. gr.'dan daha az)</p>	<p>Thes.</p>	<p>—</p>	<p>Aziz Demetrios (sol) ve sakallı Ioannes (sağ) Her ikisi de tam boy ve cepheden. Aziz sağ elinde küçük bir haç taşır. İmp.</p>	<p>Sear, 2233; R. 2685: (Yanlışıklıkla Sırp Stephen Dusan'a atfedilmiştir.)</p>

	(Tek başına iktidarı sırasında basılmıştır. 1353-4)			iki eli de yardım diler şekilde yukarıya doğrudur.	(Veglery and Milas, nos. 4-5)
VII. Ioannes Palaialogos (1390) (II. Manuel için 1399-1402 arasında imp. naibi görevinde bulunmuştur.)	½ Hyperpyron (Gümüş)	Kons. —		Aziz Demetrios at üzerinde sağa doğru yürür ve sağ elinde bir kılıç taşır.	Sear, 2233; R. 2246, (P.D.Whitting, 'Byzantine Coins', no. 406/7)
II. Manuel Palaialogos (1391-1423)	⅛ Hyperpyron (Gümüş, yassı üretim, 12- 16 mm. çap)	Kons. —		Aziz Konstantinos (sol) ve Azize Helena (sağ). Her ikisi de haleli, cepheden ve tam boy. Aralarında calvaria haçı taşır	Sear, 2245; B.M.C. 639 ve Pl. LXXVII, 6. G. 10.
	⅛ Hyperpyron (Gümüş, yassı üretim, 12- 16 mm. çap)	Kons. —		Aziz Demetrios at üzerinde sağa doğru yürür ve sağ elinde bir kılıç taşır.	Sear, 2246; B.M.C. 15, G. 7.

	$\frac{1}{8}$ Hyperpyron (Gümüş, yassı üretim, 12-16 mm. ap)	Kons. —		Ön planda Manuel ve arka planda haleli Aziz Demetrios at üzerinde sağa doğru giderler. İmp. sağ elinde bir asa ve Aziz sağ elinde labarum taşır.	Sear, 2248; B.M.C. 14, G. 6.
VIII. Ioannes Palaiologos (1423-1448)	Æ (Yassı üretim, 12-16 mm. ap)	Kons. —		Aziz Konstantinos (sol) ve Azize Helena (sağ). Her ikisi de haleli, cepheden ve tam boy. Aralarında calvaria haçı taşırılar	Sear, 2257; (P.D.Whitting, 'Byzantine Coins', 251.)

Tablo 4.

**1081-1261 YILLARI ARASINDA SİKKE TASVİRLERİNDE YER ALAN AZİZLER
(I. Aleksios Komnenos-VIII. Mikhail Palaiologos)**

AZİZ DEMETRIOS			
I. Aleksios Komnenos (1081-1118)			
Reform Öncesi Dönem (1081-1092) (Ayarı düşük Trakhy Nomisma, Geçiş Sikkeleri; Thessaloniki basımı 1081/82)	Elektron A.Y.: İmparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Billon Var.I A.Y.: İmparator ve Aziz Demetrios (tam boy) Var. II. A.Y.: İmparator ve Aziz (tam boy)	Gümüş (Hafif ağırlıkta konkav, alışım miliaresion) 1/3 Miliaresion Ö.Y.: İmparator ve Aziz Demetrios (½ boy)
Reform Sonrası Dönem (1092-1118)	Tetareron Noummion (Selanik Basımı 1092/93) (İlk Sikke Grubu) Ö.Y.: İmparator ve Aziz Demetrios (tam boy)		

II. Ioannes Komnenos (1118-1143)

½ Tetarteron Noummion

Tip-B

Ö.Y.: Aziz Demetrios

(büst)

I. Manuel Komnenos (1143-1180)

Elektron Aspron Trakhy Nomisma (Thessaloniki),

Tip-C (3. Sikke Grubu) (1160-67?)

A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios.

(tam boy)

Trabzon Darphanesi Basımı (1080-1200)

Follis (1080-1110 ?)

c) Tip-XI

A.Y.: Aziz Demetrios

(büst)

Nikaia/İznik İmparatorluğu

III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254)		
Billon Aspron Trakhy Nomisma (Magnesia)	Tip-K (1221-54) Ö.Y.: Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-Q (1221-54) Ö.Y.: Aziz Demetrios (¾ boy)
II. Theodoros Dukas-Laskaris(1254-1258)		
Elektron Aspron Trakhy Nomisma (Magnesia) Tip-I (1254/55) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios. (tam boy)		
<u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>		
Theodoros (Komnenos-Dukas) Angelos (1225?/7-1230)		
Elektron Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-A (1224/25?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-B (1227?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)

Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-A (1224/25?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-B (1227?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-F (1227/28?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	
Tetarteron Noummion (Æ) (Thessaloniki)	Var. A (1227?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Var. B (1227/28?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)		
½ Tetarteron Noummion (Æ) (Thessaloniki)	Tip-B (1224/25?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-C (1225/26?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (½ boy)		
Manuel Komnenos-Dukas (Despot, 1230-1237)				
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-A (1230-37) Ö.Y.: Aziz Demetrios (büst)	Tip-C (1230-37) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios ? (tam boy)	Tip-F (1230-37) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-G (1230-37) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (her ikisi de arkalıksız tahtta)
Ioannes Komnenos-Dukas (İmparator, 1237-1242) (Despot, 1242-1244)				

Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) I. Seri	Tip-A (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	Tip-B (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-D (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-F (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)		
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) II. Seri	Tip-A (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (½ boy)		Tip-B (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)		Tip-C (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) III. Seri (küçük ölçü birimi)	Tip-A (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	Tip-B (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-D Var. A (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-D Var. B (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-F (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-G (1237-42?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) III. Seri (küçük ölçü birimi)	Tip-H (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	Tip-L (1237-?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios ? (tam boy)	Tip-M (1237-?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios ? (tam boy)	Tip-N (1237-?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-X (1237-?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios ? (büst)	Tip-Y (1237-?) Ö.Y.: Aziz Demetrios (tam boy)

III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1246-54, Thessa loniki)				
Elektron Aspron Trakhy (Thessa loniki)	Tip-A (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)		Tip-B (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	
Billon Aspron Trakhy (Thessa loniki)	Tip-D (1249/50-54) Ö.Y.: Aziz Demetrios (arkalıksız tahtta)	Tip-E (1249/50-54) Ö.Y.: Aziz Demetrios (büst)		Tip-F (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)
Billon Aspron Trakhy (Thessa loniki)	Tip-G (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-H (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-I (1249/50-54) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-J (1249/50-54) Ö.Y.: Aziz Demetrios (tam boy)
II. Theodoros Dukas-Laskaris (1254-58)				
Elektron Aspron Trakhy(Thessa loniki)	Tip-A (1254/54?) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)			
<u>Epiros/Arta</u>				

Manuel Komnenos-Dukas (1230-1236) Thessaloniki

Elektron Aspron Trakhy (Arta) (1230-36)
A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios ? (tam boy)

AZİZ GEORGIOS				
II. Ioannes Komnenos (1118-1143)				
Elektron Aspron Trakhy (Konstantinopolis)	Var. I (A) (1118-22) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)	Var. I (B) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)	Var. II (A) (1122-43) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)	Var. II (B) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)
Elektron Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Var. I (A) (1118-43) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)		Var. I (B) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)	
½ Tetarteron Noummion	Tip-B (1118-22?) Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)			
I. Manuel Komnenos (1143-1180)				
Tetarteron Noummion Æ (Thessaloniki) (ağır birim) (1152/60?)	Tip-A Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)			

Basım yeri kesin olmayan Æ (hafif ağırlıkta) (1152/60?) (Thessaloniki basımı Tetarteron Tip-A ile aynı)	Tip-B Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)
I. Andronikos Komnenos (1183-1185)	
Tetarteron Noummion Æ (Thessaloniki)	Tip-B (1185) Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)
Isaakios Komnenos (1185-91) (Kıbrıs Despotu)	
Billon Aspron Trakhy (Nikosia)	Tip-A (1187-91?) A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)
Tetarteron Noummion Æ	Tip-D (1187-91?) Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)
III. Aleksios Angelos (1185-1204)	

Tetarteron Noummion Æ (Thessaloniki) (1197-1203)		Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)	
½ Tetarteron Noummion Æ (Thessaloniki) (1195-97)		Tip-A Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)	
<u>Nikaia/İznik İmparatorluğu</u>			
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-54) (Magnesia)			
Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)		Tip-P A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)	
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-B Ö.Y.: Aziz Georgios (tam boy)	Tip-Q Ö.Y.: Aziz Georgios (¾ boy)	Tip-T Ö.Y.: Aziz Georgios (tam boy)
Tetarteron Noummion Æ(Magnesia)		Tip-C Ö.Y.: Aziz Georgios (büst)	

**VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Kommenos-Palaiologos (1259-1261 Nikaia/Nymphaeum)
(IV. Ioannes Laskaris ile ortak iktidar; 1258-61)**

Elektron Aspron Trakhy

**Tip-A (1259-61)
A.Y.: imparator ve Aziz Georgios
(tam boy)**

Thessaloniki/Selanik İmparatorluğu

III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1246-54, Thessaloniki)

**Billon Aspron Trakhy
(Thessaloniki)**

**Tip-I
Ö.Y.: Aziz Georgios
(büst)**

AZİZ THEODOROS		
I. Manuel Komnenos (1143-1180)		
Elektron Aspron Trakhy (Konstantinopolis)	Tip-C (III. Grup) (1160-64?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)	
<u>Nikaia/İznik İmparatorluğu</u>		
I. Theodoros Komnenos-Laskaris (1205/8-1221)		
Elektron Aspron Trakhy (Nikaia)	Tip-A (1208) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-B (1208-12?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)
Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-D (1212-21?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)	
Billon Aspron Trakhy	Tip-A (1205-12?) (İlk Grup)	Tip-C (1212-21?)

(Nikaia)	A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)		A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-D (1212-21?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-E (1212-21?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-G (1212-21?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy)
Basım Yeri ve Ait Olduğu İmparator Kesin Olarak Belli Olmayan Anonim Tip Sikkeler	Tetarteron Noummion Æ Tip-G (Magnesia) A.Y.: ¾ boy Aziz Theodoros (1227-61?) (II. Theodoros basımı olduğu düşünülmektedir.)		
<u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>			
Theodoros (Komnenos-Dukas) Angelos (1225/7-1230)			
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-C (1228/29?) A.Y.: imparator ve Aziz Theodoros (tam boy)		
Manuel Komnenos-Dukas (1230-1237)			

Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-F (1230-37) Ö.Y.: Aziz Theodoros (büst)		
Ioannes Komnenos Dukas (İmparator, 1237-1242) (Despot 1242-1244)			
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) I. Seri	Tip-B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-E (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) III. Seri – küçük ölçü birimi	Tip-B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-E Var. A (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy)	Tip-E Var. B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy)

AZİZ KONSTANTINOS				
III. Aleksios Angelos (1185-1204)				
Hyperpyron Nomisma (altın) (Konstantinopolis)		Var. I (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)		
Elektron Aspron Trakhy (Konstantinopolis)		Var. I (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)		
Billon Aspron Trakhy (Konstantinopolis)	Var. A (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Var. B (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Var. C(a) (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Var. C(d) (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)
Billon Aspron Trakhy (Konstantinopolis)	Var. D(a) (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Var. D(b) (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Farklı Var. (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Kesin olmayan Var. (1195-97) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos

				(tam boy)
İmitasyon Bulgar Sikkeleri (1195-1215?)	Tip C (III. Aleksios tipinde, Var. II) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)			
<u>Nikaia/İznik İmparatorluğu</u>				
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254)				
Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-A (1221-54) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)		Tip-K (1221-54) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-E (1221-54) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)		Tip-M (1221-54) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	
<u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>				
Manuel Komnenos-Dukas (Despot, 1230-1237)				

Bilon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-D (1230-37) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Tip-E (1230-37) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)
<u>Epiros/Arta</u>		
II. Mikhail Komnenos-Dukas (1236-1268) (III. Ioannes ile beraber, Despot 1248)		
Elektron Aspron Trakhy (Arta)	A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	

AZİZ MİKHAİL (Başmelek Mikhail)	
II. Isaakios Angelos (1185-1195)	
Hyperpyron Nomisma (altın) (Konstantinopolis)	A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (1185-95) (tam boy)
Elektron Aspron Trakhy (Konstantinopolis)	A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (1185-95) (tam boy)
Tetarteron Noummion Æ (Thessaloniki)	Ö.Y.: Başmelek Mikhail (1185-95) (büst)
½ Tetarteron Noummion Æ (Basım yeri kesin olmayan)	Ö.Y.: Başmelek Mikhail (1230-37) (Thessaloniki basımı tetarteron noummion tipi ile aynı) (büst)
<u>Nikaia/İznik İmparatorluğu</u>	
III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1221-1254)	

Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-H (1221-54) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-A (1221-54) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (¾ boy)
VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Kommenos (1259-1261 Nikaia/Nymphaeum)	
Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-A (1259-61) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)
<u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>	
Theodoros (Komnenos-Dukas) Angelos (1225/7-1230)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-D (1228-29) A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (tam boy)

Manuel Komnenos-Dukas (Despot, 1230-1237)			
Elektron Aspron Trakhy (Thessaloniki)		Tip-B (1230-37) A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (tam boy)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-B (1230-37) A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (tam boy)	Tip-D (1230-37) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (½ boy)	Tip-G (1230-37) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)
Ioannes Komnenos-Dukas (İmparator, 1237-1242) (Despot, 1242-1244)			
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) II. Seri	Tip-D (1237-42) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (½ boy)		
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) III. Seri (küçük ölçü birimi)	Tip-I (1237-42) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (½ boy)	Tip-K, Var. A (1237-42) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (büst)	Tip-K, Var. B (1237-42) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)

Demetrios Komnenos-Dukas (Despot, 1244-1246)		
Aspron Trakhy (Thessaloniki)	A.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)	
III. Ioannes Dukas Vatatzes (1246-1254, Thessaloniki)		
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-B (1237-42) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (büst)	
<u>Epiros/Arta</u>		
II. Mikhail Komnenos-Dukas (1236-1268)		
Billon Aspron Trakhy (Arta)	Tip-A (1236-68) A.Y.: imparator ve başmelek Mikhail (tam boy)	Tip-B (1236-68) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (½ boy)
III. Ioannes (imparator) ~ II. Mikhail (despot) (1248)		

Bilon Aspron Trakhy
(Thessaloniki)

Tip-B (1248)
Ö.Y.: Başmelek Mikhail
(½ boy)

AZİZ TRYPHONOS		
Nikaia/İznik İmparatorluğu		
II. Theodoros Dukas Laskaris (1254-58)		
Elektron Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-II (1255/56) Ö.Y.: Aziz Tryphonos (tam boy)	Tip-III (1255/56) A.Y.: imparator ve Aziz Tryphonos (tam boy)
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-B (1255/56) Ö.Y.: Aziz Tryphonos (tam boy)	Tip-D A.Y.: imparator ve Aziz Tryphonos (tam boy)
VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Kommenos (1259-1261 Nikaia/Nymphaeum) (Ortak iktidar-IV. Ioannes Laskaris 1258-1261)		
Billon Aspron Trakhy (Magnesia)	Tip-A (1259-61) Ö.Y.: Aziz Tryphonos (tam boy)	

AZİZ NIKHOLAS

Thessaloniki/Selanik İmparatorluğu

**Ioannes Komnenos Dukas (1237-1242 imparator)
(1242-1244 despot)**

**Billon Aspron Trakhy
(Thessaloniki)**

I. Seri

**Tip-F (1237-42?)
A.Y.: imparator ve piskopos Aziz Nikholas
(tam boy)**

**Billon Aspron Trakhy
(Thessaloniki)**

III. Seri (küçük ölçü birimi)

**Tip-E (1237-42?)
A.Y.: imparator ve piskopos Aziz Nikholas
(tam boy)**

Epiros/Arta

**II. Mikhail Komnenos Dukas (1236-1268)
(III. Ioannes ile beraber, Despot 1248)**

Elektron Aspron Trakhy (Arta)	A.Y.: imparator ve piskopos Aziz Nikholas (tam boy)
AZİZ PAVLOS	
Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu	
III. Ioannes Dukas Vatatzes (1246-1254, Thessaloniki)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-K (1249/50-54) A.Y.: Aziz Pavlos (tam boy)

TRABZON BASIMI SİKKELER (1080-1200)

Follis Æ (1080-1110?)	Tip-X Ö.Y.: Aziz Theodoros (büst)	Tip-XI A.Y.: Aziz Theodoros (tam boy)	Tip-XII (1249/50-54) A.Y.: Aziz Demetrios (büst)
------------------------------	--	--	---

BERABER TASVİR EDİLEN AZİZLER

VIII. Mikhail Dukas-Angelos-Kommenos-Palaiologos (1259-1261 Nikaia/Nymphaeum)

Nikaia/İznik İmparatorluğu

Elektron Aspron Trakhy
(Magnesia)

Tip-A (1259-61)
Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)
A.Y.: imparator ve Aziz Georgios (tam boy)

Manuel Komnenos Dukas (Despot, 1230-1237)

Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu

Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-D (1230-37) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (½ boy) A.Y.: imparator ve Aziz Konstantinos (tam boy)	Tip-F (1230-37) Ö.Y.: Aziz Theodoros (büst) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	Tip-G (1230-37) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (her ikisi de arkalıksız tahtta)
Ioannes Komnenos-Dukas (İmparator, 1237-1242) (Despot, 1242-1244) <u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>			
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) I. Seri	Tip-B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-E (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki) III. Seri (küçük ölçü birimi)	Tip-B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (tam boy) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (tam boy)	Tip-D, Var. A (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)	
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-D, Var. B (1237-42?) Ö.Y.: Aziz Theodoros (½ boy) A.Y.: imparator ve Aziz	Tip-K, Var. A (1237-42?) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (büst) A.Y.: imparator ve sakalsız,	Tip-K, Var. B (1237-42?) Ö.Y.: Başmelek Mikhail (tam boy)

III. Seri (küçük ölçü birimi)	Demetrios (tam boy)	haleli asker aziz (tam boy)	A.Y.: imparator ve sakalsız, haleli asker aziz (tam boy)
III. Ioannes Dukas Vatatzes (1246-1254) <u>Thessaloniki/Selânik İmparatorluğu</u>			
Billon Aspron Trakhy (Thessaloniki)	Tip-I, Ö.Y.: Aziz Georgios (büst) A.Y.: imparator ve Aziz Demetrios (½ boy)		

Tablo 5.

GEÇ DÖNEM PALAİOLOGOS SİKKELERİNDE İSA BETİMLERİ

İMPARATOR LİSTESİ	İSA TASVİRLERİ	NOTLAR
II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)		
Altın <i>Hyperpyron</i> (Ön Yüz)	Ayakta duran İsa önünde diz çökmüş (secde pozisyonundaki) imparatoru kutsar.	ΑΝΔΡΟ ΝΙΚΟCΕ ΝΧΩΔΕC ΠΟΗC ΟΠΑΑ IC XC
<i>Billon Tornese</i> (Arka Yüz)	Cepheden genç İsa büstü. Sakalsız, haç nimbuslu, tunik ve colobion giyimli. Sol elinde kutsal kitap taşır.	ΑΝ ΔΡ ΟΝ ΚΟ Δ Ε Π Τ
Bakır <i>Trakhy</i> (Ön yüz)	Cepheden diz çökmüş imparatoru arkasında Başmelek Mikhail destekler, tahtta oturan İsa imparatoru taçlandırır.	Α Ν Δ IC ΧC Ν Ν Κ
<i>Trakhy</i> (Ön yüz)	Ayakta duran İsa önünde diz çökmüş (secde pozisyonundaki) ve Meryem tarafından takdim edilen imparatoru kutsar.	
<i>Trakhy</i> (Ön yüz)	Ayakta duran İsa önünde diz çökmüş (secde pozisyonundaki) imparatoru kutsar.	Altın <i>hyperpyron</i> birimi ile aynı olması, bu sikkenin imparatorun basılmış en erken tarihli <i>trakhy</i> birimi olduğunu ifade eder.
<i>Trakhy</i> (Ön yüz)	Ayakta duran İsa yanında ayakta duran imparatoru taçlandırır.	
<i>Trakhy</i> (Arka yüz)	Bir <i>souppedion</i> üzerinde ayakta duran İsa'nın sağ eli	

	takdis pozisyonunda.
Trakhy (Arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu İsa sol elinde kutsal kitap ve sağ eli göğsüne doğru takdis pozisyonunda.
II. Andronikos – IX. Mikhail Palaiologos (1294-1320)	
<u>I. İmparator İsimleri İle:</u>	
Altın Hyperpyron (Ön yüz)	Ortada ayakta duran nimbuslu İsa'nın her iki yanında diz çökmüş imparatorlar Andronikos ve Mikhail. İsa her iki eliyle imparatorları kutsar. Birçok katalog ve koleksiyonda yer alan bu altın sikkeler Palaiologoslar döneminde her birimde görülen en yaygın tiptir.
Gümüş Basilikon (Arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.
Basilikon (Arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.
Basilikon (Arka yüz)	Arkalıksız tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.
Basilikon (Arka yüz)	Arkalıksız tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap ve sağ eli takdis pozisyonunda. Sikkede geniş bir alana yayılmış <i>sigla</i> bulunmaktadır.
Bakır Trakhy (arka yüz)	Yarım boy tasvir edilmiş Andronikos ve Mikhail'in ortasında, üst kısımda İsa'nın küçük büstü. Sakallı, haç nimbuslu İsa her iki imparatoru da kutsar.

Bakır <i>Trakhy</i> (ön yüz)	Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap ve sağ eli takdis pozisyonunda.
<i>Trakhy</i> (Ön yüz)	Ortada ayakta duran haç nimbuslu İsa'nın her iki yanında diz çökmüş imparatorlar Andronikos ve Mikhail. İsa her iki eliyle imparatorları kutsar.
<i>Trakhy</i> (Arka yüz)	Cepheden İsa büstü, haç nimbuslu, sol elinde bir tomar taşır.
<i>Trakhy</i> (Arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.
Bakır <i>Tetarteron</i> (Arka yüz)	Çift nokta bordür içerisinde İsa'nın sakalsız ve genç tasvir edilmiş küçük büstü.
<u>II.</u> <u>Romalıların</u> <u>İmparatorları</u>	
<i>Basilikon</i> (Arka yüz)	Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır. Sağ eli takdis pozisyonunda.
	ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ : Romalıların İmparatoru
Bakır <i>Tetarteron</i> (Ön yüz)	Ortada ayakta duran haç nimbuslu İsa'nın her iki yanında yarım boy tasvir edilmiş imparatorlar Andronikos ve Mikhail, İsa her iki eliyle imparatorları kutsar.
	ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ : Romalıların İmparatoru
II. Andronikos'un İkinci ve Tek Başına İktidarı	

Gümüş Basilikon (arka yüz)	Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır. Sağ eli takdis pozisyonunda.	KVPIE BOHΘEI: Efendimiz yardım et...
Basilikon (arka yüz)	Bir <i>souppedion</i> üzerinde ayakta duran İsa'nın sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.	
II. Andronikos ve III. Andronikos Palaiologos (1325-1328)		
Altın Hyperpyron (Ön Yüz)	Ortada ayakta duran nimbuslu İsa'nın her iki yanında diz çökmüş imparatorlar II Andronikos ve III. Andronikos. İsa her iki eliyle imparatorları kutsar.	ANAP.....ANAPNIK
III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)		
Altın Hyperpyron (Ön Yüz)	Ayakta duran sola doğru duran İsa yanında sağa doğru diz çöken elleri orans pozisyonunda açık imparatoru kutsar.	AN IC Δ PO XC NI KOC EN X
Basilikon (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.	
Basilikon (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sol elinde kutsal kitap taşır.	
Basilikon (arka yüz)	Tam boy nimbuslu ve sakallı İsa, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elde kutsal	

	kitap taşır. Sağında <i>khristogram</i> ve solunda <i>fleur de lis</i> tasviri vardır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	V. Ioannes'in ortada ve küçük tam boy tasviri ellerini iki yana açmış sakallı ve haç nimbuslu İsa betiminin önündedir ΙΩΑΝΝΟΚ-ΟΠΑΛΕΟ:
V. Ioannes (1341-1391)	
V. Ioannes ve Savoy'lu Anna (1341-1347)	
Gümüş <i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	İsa'nın tam boy, haç nimbuslu ve sakallı, tunik ve <i>colobion</i> giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda tasviri. Tasvirin her iki yanında stilize edilmiş ağaç betimleri vardır.
<i>Basilikon</i> (ön yüz)	Sağda tam boy tasvir edilmiş V. Ioannes İsa'nın önünde diz çökmüş. Arkalıksız tahtta

	oturan nimbuslu ve sakallı İsa imparatoru kutsar.
V. Ioannes-VI. Ioannes (1347-1352)	
Altın Hyperpyron (Ön Yüz)	Ortada ayakta duran haç nimbuslu ve sakallı İsa'nın her iki yanında diz çökmüş imparatorlar V. Ioannes ve VI. Ioannes. İsa her iki eliyle imparatorları kutsar.
Gümüş Basilikon (arka yüz)	İsa'nın tam boy, haç nimbuslu ve sakallı, tunik ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda tasviri. Tasvirin her iki yanında stilize edilmiş ağaç betimleri vardır.
Basilikon (arka yüz)	İsa'nın tam boy, haç nimbuslu ve sakallı, tunik ve colobion giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda bir mandorla içerisindeki tasviri.
Bakır Stamenon (arka yüz)	Kare arkalı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
Stamenon (arka yüz)	Arkalıksız tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
VI. Ioannes Tek başına İktidarı (1347-1352)	
Gümüş Basilikon (arka yüz)	Kare arkalı tahtta oturan haç nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol

	elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
<i>Basilikon</i> (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
IV. Andronikos (1376-1379)	
Gümüş ½ <i>Hyperpyron</i>	İçinde yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
Gümüş <i>Basilikon</i> (?) (arka yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.
V. Ioannes (1354-1391)	
Gümüş ½ <i>Hyperpyron</i> (arka yüz)	İçinde haç, yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
1/16 - <i>Hyperpyron</i> (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.

V. Ioannes-II. Manuel	
Gümüş 1/16-Hyperpyron (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli. Sağ eli takdis pozisyonunda. Bu sikkenin tarihlendirilmesi problemlidir. Katalog ve koleksiyonlardaki benzer örnekleri tarihlendirmede yardımcı olmaktadır.
II. Manuel (1391-1423)	
Gümüş ½ Hyperpyron (arka yüz)	İçinde haç, yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli. Bu grup sikkeler Manuel'in iktidarında 8.50 gramdan 7.50 gram ağırlığa inmiştir.
¼ Hyperpyron (arka yüz)	İçinde haç, yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli. Manuel 1399 tarihinden önce yüksek standartta ½ ve 1/16 <i>hyperpera</i> birimleri bastırmıştır.
1/16 - Hyperpyron (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
1/16 - Hyperpyron (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
Follaro (arka yüz)	İsa'nın tam boy, haç nimbuslu ve sakallı, tunik ve <i>colobion</i> giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda bir <i>mandorla</i> içerisindeki tasviri.
VIII. Ioannes	

(1423-1448)	
Gümüş $\frac{1}{2}$Hyperpyron (arka yüz)	İçinde haç, yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
$\frac{1}{4}$ <i>Hyperpyron</i> (arka yüz)	İçinde haç, yıldız ve nokta süslemeler olan çift nokta bordür içerisinde İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
1/16 - Hyperpyron (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli.
Follaro (arka yüz)	İsa'nın tam boy, haç nimbuslu ve sakallı, tunik ve <i>colobion</i> giyimli, sağ eli takdis pozisyonunda bir <i>mandorla</i> içerisindeki tasviri.
XI. Konstantinos (1448-1453)	
$\frac{1}{4}$ Gümüş Hyperpyron (arka yüz)	İsa'nın haç nimbus ve sakallı büstü. Sol elinde kutsal kitap taşır, tunik ve <i>colobion</i> giyimli. $\frac{1}{4}$ gümüş <i>hyperpyron</i> biriminin tedavüle girmesi ile muhtemelen diğer birimlerin değerlerinde bir azalma olmuştur.
Politikon Sikkeler	-----
Anonim Sikkeler Konstantinopolis:	
Gümüş Basilikon (ön yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.

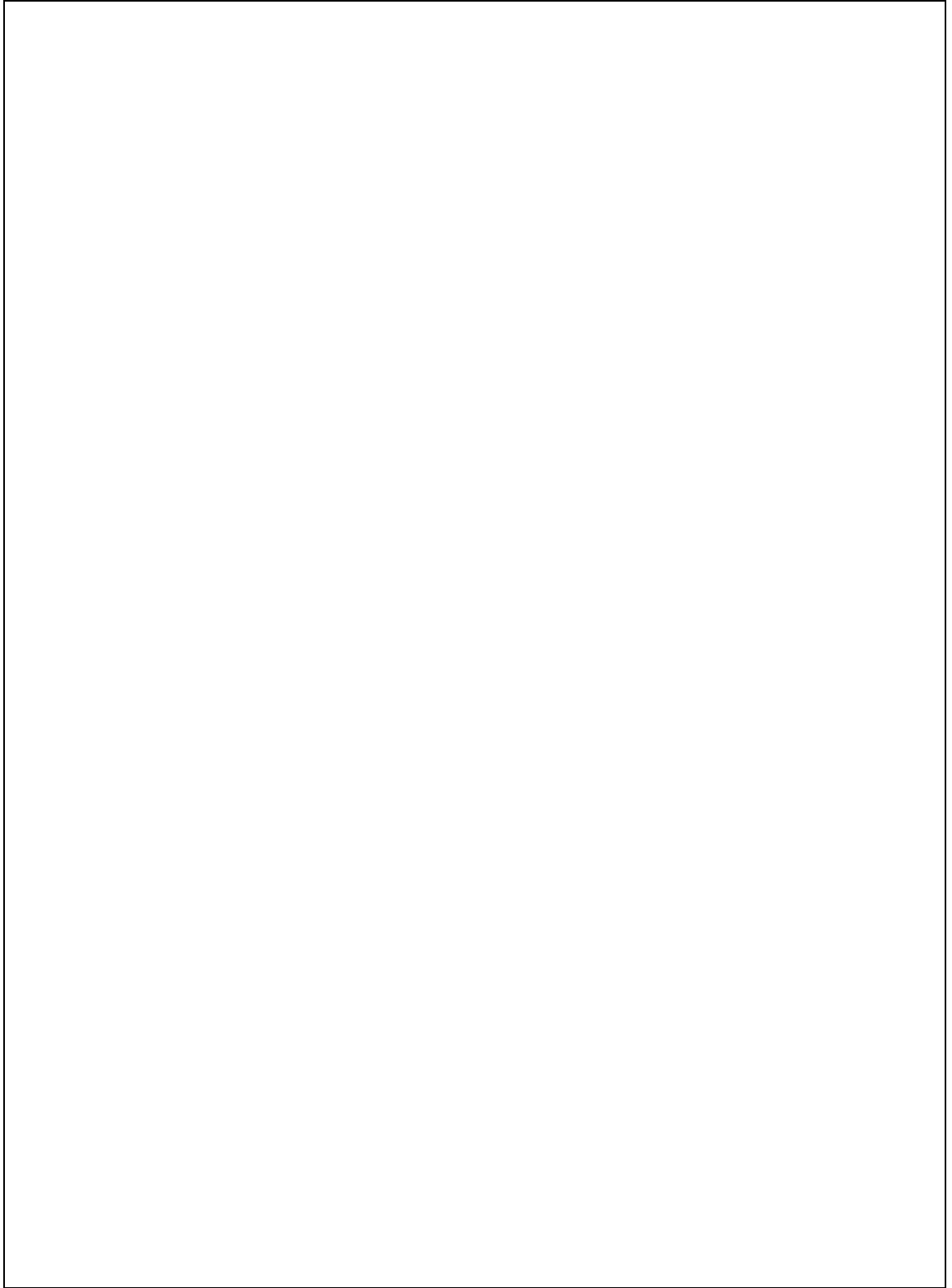
Basilikon (ön yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.		
Bakır Trakhy (ön yüz)	Kare arkalıklı tahtta oturan nimbuslu ve sakallı İsa. Sağ eli takdis pozisyonunda ve sol elinde kutsal kitap taşır.	Sikkenin tipi daha önceden Andronikos-IX. Mikhail VE III. Andronikos dönemlerinde basılmış olan gümüş tipleri temel almış görünmektedir.	
Thessaloniki Basım Sikkeler			
II. Andronikos (1282-1328)			
Trakhy (ön yüz)	Sola dönük İsa'nın önünde diz çökmüş tam boy, sağa doğru imparator betimi. İsa imparatoru kutsar ve sakallı, haç nimbuslu.	ΑΝΑ ΡΟΝΙ ΚΟC ΑC C ΠΟ Τ	IC XC
II. Andronikos-IX. Mikhail (1294-1320)			
Trakhy (ön yüz)	Aralarında uzun bir haç taşıyan tam boy tasvir edilmiş iki imparatoru üst kısımdaki küçük İsa büstü takdis eder. Andronikos sakallı, Mikhail sakalsız. İsa sakallı ve nimbuslu.		
III. Andronikos (1328-1341)			
Stamenon (ön yüz)	Secde pozisyonunda diz çökmüş sağa dönük imparatoru kutsayan cepheden, tam boy İsa.		

ÖZGEÇMİŞ

09.04.1972 yılında Manisa'da doğdum. İlköğretim ve Lise eğitimimi Manisa'da tamamladım. 1997 yılında Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirdim. 2000 yılında Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladım. 2001 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı'nda 35. maddeye istinaden Araştırma Görevlisi olarak atandım. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bizans Sanatı Yüksek Lisans Programını 2004 yılında "*İzmir İli ve İlçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş, Tire Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri (5. Yüzyıl Sonu-8. Yüzyıl Ortası)*" adlı tez konusu ile tamamladım. Bizans sikkeleri ve ikonografisi üzerine çeşitli makaleler ve bildirilerim mevcuttur.

Özet

Ortodoks inancı içerisinde, siyasi ve ekonomik değişimlerle yoğrulan Bizans sikkeleri, taşıdıkları kutsal kişi ve göksel varlıkların tasvirleriyle dönemlerini yansıtmaktadırlar. Ortodoks inancında en önemli kutsal kişiler olan İsa ve Meryem, dönemsel değişimler göstererek Bizans sikke ikonografisinin en önemli unsurları olarak ortaya çıkarlar. Asker aziz ya da sadece birer din şehidi olan martir azizlerin yanı sıra, göksel varlıklar kerubim ve serafim ise, İsa ve Meryem tasvirleriyle birlikte Bizans sikke ikonografisini oluştururlar. Dinsel figürler ve motifler kullanarak siyasi yapılanmayı oluşturmak ve yönlendirmek bakımından sikkelerin önemi büyüktür. Bu bakımdan, Bizans sikkelerinde tasvirleri yer alan kutsal kişiler, Ortodoks inancı çerçevesinde bir anlamda siyasi yapılanmaya da hizmet ederler.

Abstract

Byzantine coins mingled with the political and economical changes together with faith of Orthodoxy reflect the era and they were minted through the depictions of holy figures and heavenly beings. Being the holiest personalities, Jesus Christ and Virgin Mary are the most important elements of the iconography of the Byzantine coins with variations based on the period. Along with warrior saints or martyr saints, heavenly beings such as cherubim and seraphim are also depicted on Byzantine coins. The coins were of great importance in establishing and to managing the political environment. At this point, the holy figures depicted on the Byzantine coins also served in the political structuring within frame of Orthodoxy.

KİŞİSEL BİLGİLER

Uluslararası Yayınlanmış Bildiriler :

Ceren ÜNAL, “*Bronz Çağda Deniz Ticareti ve Kıbrıs*”, Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları/13, Kıbrıs, 2000.

Ceren ÜNAL, “*Anaia Buluntusu Bir Sikkenin Hatırlattıkları: 12. Yüzyılda Bizans Tahtındaki Askeri Aristokrasinin Sikke İkonografisine Yansıması*”, I. Uluslararası Sevgi Gönül Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul, 2007. (Baskıda)

Ceren ÜNAL, “*The Reflection of Byzantine Coin Iconography to the Coins of Artuqids: The Figure of Virgin Mary Crowning the Emperor*”, 25-28 November 2008 The International Symposium of “Trade and Production Thorough the Ages”, Selcuk University Faculty Of Sciences And Letters, Department of Archaeology, Konya, 2008. (Baskıda)

Ceren ÜNAL “*Palaeologian Coin Findings Of Kusadasi, Kadikalesi/Anaia And Their Reflections*”, XIV International Numismatic (INC) Congress 2009 at the University of Glasgow, 30th August 2009-4th September 2009, Glasgow, 2009. (Baskıda)

Uluslararası Yayınlanmamış Bildiriler:

Ceren ÜNAL, “*Darphane Merkezi Nicaea (M.S. 1 yy. – 3 yy.)*”, Birinci Uluslararası İznik/Nicaea Sempozyumu, 1-4 Kasım, İznik Eğitim ve Öğretim Vakfı, İznik, 2000.

Ulusal Yayınlanmış Bildiriler:

Ceren ÜNAL, “İzmir İli ve İlçeleri Örnekleriyle I. Dönem Bizans Sikkeleri”, BİLİM EŞİĞİ 2-Sanat Tarihinde Gençler Semineri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Makaleler:

Ceren ÜNAL, “Ödemiş Müzesinden Bir Grup I. Iustinianos ve II. Iustinos Dönemi Sikkesi”, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XIII/2, Ekim 2004, İzmir.

Ceren ÜNAL - Arda BÜLBÜL, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı, 2001-2004 Yılları Buluntusu Bizans Sikkelerinin Sayısal ve Grafik Destekli Ön Değerlendirilmesi”, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XIII/2, Ekim 2005, İzmir.

Ceren ÜNAL, “Geç Roma İmparatorluğundan Erken Dönem Bizans İmparatorluğuna Geçiş Sürecinde Basılan Sikke Tasvirlerinde İmparator Kostüm ve Aksesuarları”, Olba XIII-Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezi, Mersin, 2006.

Ceren ÜNAL, “III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke Birimi Miliarion Örneğinde Meryem Hodegetria Tasviri”, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, Sayı:XV/2, Ekim İzmir, 2006.

Ceren ÜNAL, “II. Ioannes Komnenos’un Sikkesi”, Kalanlar, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans, İstanbul, 2007.

Ceren ÜNAL, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia ve Palaeologoslar Dönemi:VIII. Mikhail Palaeologos Dönemine Ait Bir Grup Bakır Çukur Sikke”, II. Kuşadası Geçmişten Geleceğe Sempozyumu, Kuşadası, 2008. (Baskıda)

Araştırmacının Aldığı Destek ve Burslar

**Tübitak, 2224 Yurt Dışı Bilimsel Etkinliklere Katılma Destek Programı 2009
Haziran Ayı, Başvuru Dönemi 5-2009.**